

OBSAH / CONTENTS / INHALT

Štúdie a články/Articles/Studien

LABANC, Peter: Niekoľko úvah o vzdelaní v prostredí Spišskej kapituly v stredoveku	5
HARASZTI SZABÓ, Péter: Books and their Creators from the Medieval Kingdom of Hungary at the University of Prague	17
HUNČAGA, Gabriel: Dominikánske školy ako predchodkyne univerzít na zaalpskom území <i>Sacrum Imperium Romanum</i> vo vrcholnom a neskorom stredoveku?	32
GULYÁS, László Szabolcs: From Latin to Hungarian. Transforming of official written practice in the market-towns of Hegyalja from the 14 th to the 17 th Century	67
RÁBAI, Krisztina: An educated Jagiellonian prince	87
HLEBIONEK, Marcin: Między literaturą a pragmatyzmem. Pamięć historyczna rodziny Czarnkowskich	107
HASAROVÁ, Zuzana: Stalinove narodeniny – účel, podoba a priebeh akcie v Československu	121
GABZDILOVÁ, Soňa: Nové úlohy učiteľov na Slovensku v období vrcholiaceho stalinizmu (1948-1953)	137

Materiály/Materials/Materialien

LOPATKOVÁ, Zuzana: Pramene cirkevnej povahy k vzdelanosti vidieckeho obyvateľstva v 17. storočí	155
ŠKOVIEROVÁ, Angela: Divadelné hry ako forma vzdelávania v humanistickom školstve (divadelné hry Ondreja Rochotského. Úvod do problematiky)	162
BOLOM-KOTARI, Sixtus: „Jiskry v temnu?“ Evangeličtí venkovští písmáci jako nositelé české vzdělanosti v pobělohorském období ...	170
NAGY, Imrich: Vnímanie etnicity vo <i>Vedomostiach</i> Mateja Bela	184
RÁCOVÁ, Katarína: Vodné toky Nitrianskej stolice v Belových <i>Vedomostiach</i>	191
KOPPAN, Vladimír: Boje 25. gardového streleckého zboru na prístupoch do Bratislavy v dňoch 31. marca až 2. apríla 1945	198

Rozhl'ady/Horizons/Horizonte

LUKAČKA, Ján: Zoborské listiny z rokov 1111 a 1113 ako genealogický a historicko-geografický prameň	210
ORAVEC, Marek: Luxus v uhorskej literatúre do konca 13. storočia ...	218

HETÉNYI, Martin: K problému interpretácie povojnového osudu Jánosa Esterházyho v slovenskej historiografii	231
---	-----

**Oprava z minulého čísla/Correction from the previous issue/
Korrektur der letzten Ausgabe**

FURMÁNEK, Václav – MITÁŠ, Vladimír: Periodizačné a synchronizačné systémy pre štúdium doby popolnicových polí na Slovensku*	242
---	-----

Recenzie/Review/Kritik

GOFF, Jacques Le: O hranicih dějinných období. Na příkladu středověku a renesance. Praha: Karlova univerzita – Karolinum, 2014, 89 s. (Ján Jakubej)	262
BOLOM-KOTARI, Sixtus: Svoboda svědomí. Superintendent Michael Blažek a protestantská společnost pozdního osvícenství. Praha: Historický ústav AV ČR, Maticе Moravská, 2016, 568 s. (Dávid Jablonský)	265
GÖDÖLLE, Mátyás – PALLOS, Lajos: Budapest. Magyar Nemzeti Múzeum, 2014, 359 o. SZENT ISTVÁN LOVAGJAI. A legrangosabb kitüntetés 250 éve. Kiállítási katalógus. 2014. május 5. - augusztus 31. (Silvia Némethová)	267

Kronika/Chronicle/Chronik	274
--	-----

Publikačná etika časopisu Studia Historica Nitriensia / Publication Ethics of the Studia Historica Nitriensia Journal / Veröffentlichung Ethik des Zeitschrifts Studia Historica Nitriensia	284
--	-----

Pokyny pre autorov/ Instructions for the authors/Hinweise für Autoren	289
--	-----

* Chybou redakcie časopisu *Studia Historica Nitriensia* vypadlo v minulom čísle (SHN, roč. 20, č. 2) meno spoluautora štúdie, prof. PhDr. Václava Furmánka, DrSc., s názvom: *Periodizačné a synchronizačné systémy pre štúdium doby popolnicových polí na Slovensku*. Predmetnú štúdiu preto publikujeme opätovne a zároveň sa ospravedlňujeme prof. PhDr. Václavovi Furmánkovi, DrSc. a PhDr. Vladimírovi Mitášovi, PhD. za vzniknuté problémy.

NIEKOĽKO ÚVAH O VZDELANÍ V PROSTREDÍ SPIŠSKEJ KAPITULY V STREDOVEKU

Peter LABANC

Trnavská univerzita v Trnave
Filozofická fakulta
Katedra histórie
Hornopotočná 23
917 00 Trnava
peter.labanc@gmail.com

LABANC, Peter. Some Reflections on Education in the Spiš Chapter during Middle Ages. History of the education is not frequented topic in the Slovak historiography. On prosopography of the the medieval chapters, we can say the same words. On example of the Spiš Chapter, article shows research possibilities of the intersection of the both themes. Chapter as a place of education is analysed in the first part of the article. Because of lacking straight mentions in original sources on it, our conclusions stay on secondary evidences. Canons as learned persons are aim of the second part of the paper. Many questions are connect with this point of view: canons as educational elite of the medieval society, possibilities of higher education (*studium generale*), position in chapter (dignity or office) as a determination of the further education, etc. Following research should bring thorough prosopography of the medieval Spiš Chapter. It will be the solid basis for strong analysis of the educated elites of the medieval Hungarian kingdom.

Kľúčové slová: vzdelanie; kánon; duchovenstvo; stredoveké kapituly; univerzity;

Keywords: Education; Canons; Clergy; Medieval Chapter; Universities;

Dejiny vzdelanosti sú v slovenskej historiografii menej skúmanou oblasťou. Má to viaceré príčiny, ale za základnú možno považovať náročnosť heuristickej prípravy na spracovávanie takýchto tém. Tieto konštatovania platia nielen na širšie vymedzené územie (Uhorské kráľovstvo, Slovensko a i.), ale aj na menšie celky (napr. župy) či inštitúcie (kráľovské či šľachtické dvory, cirkevné inštitúcie a pod.). Avšak aj napriek týmto prekážkam vznikajú i v našom prostredí vynikajúce práce zamerané na vzdelanosť a kultúru stredoveku.¹

¹ HLAVAČKOVÁ, Miriam. Kapitula pri Dóme sv. Martina – intelektuálne centrum Bratislavy v 15. storočí. Bratislava: VEDA, 2008; HLAVAČKOVÁ, Miriam. Juraj zo Schönbergu. Bratislavský prepoš v službách cisára a kráľa. Bratislava: VEDA, 2015; HLAVAČKOVÁ, Miriam. K prosopografickému výskumu členov Bratislavskej kapituly (1387 – 1490). In Historické štúdie 47. Bratislava: VEDA, 2013, s. 29-35; ŠEDIVÝ, Juraj. Mittelalterliche Schriftkultur im Pressburger

Predkladaný príspevok nemá za cieľ podrobne spracovať vzdelanosť v prostredí Spišskej kapituly v stredoveku. Je to totiž úloha dlhodobého výskumu, z ktorého autor „ukrojil“ len niekoľko častí.² Podrobný výskum si vyžaduje dôkladnú predprípravu aj v podobe viacerých menších štúdií.

Na vzťah Spišskej kapituly a vzdelanosti môžeme nazerať z viacerých uhlov pohľadu. O tejto inštitúcii môžeme uvažovať ako o „darkyni“ vzdelania (kapitulská škola), na druhej strane sa musíme zamýšľať nad vzdelanostnou úrovňou samotných členov kapituly. Samozrejme, tieto pohľady sa v mnohom vzájomne ovplyvňujú a nemožno ich oddeliť.

Spišská kapitula vznikla pravdepodobne na počiatku 13. storočia, krátko po nástupe Ondreja II. na uhorský kráľovský trón v roku 1205.³ Nastalo obdobie nielen fyzického tvárnenia Vrchu sv. Martina v podobe budovania monumentálnej architektúry⁴, ale inštitúcia sa vyvíjala aj zvnútra.⁵ Okrem tradičného vytvárania štruktúry benefícií musíme bezpečne rátať aj s existenciou kapitulskej školy už v priebehu 13. storočia. Existujú na to nepriame dôkazy, ktoré majú rôznu váhu a vypovedaciu schopnosť. Na Spišskú kapitulu môžeme nepochybne vzťahovať už ustanovenie IV. lateránskeho koncilu, aby bola pri každom katedrálnej kostole alebo takom, ktorý má na to dostatočné prostriedky, vyhradená prebenda pre učiteľa.⁶ Ak sa zameriame na domáce pramene kánonickoprávnej povahy, musíme vziať do úvahy článok Budínskej synody z roku 1279 nariaďujúci klerikom trojročnú formáciu pod dohľadom arcidiakona.⁷ Medzi nepriame

Kollegiatkapitel. Bratislava: Chronos, 2007; ŠEDIVÝ, Juraj. Hodnostári Bratislavskej kapituly v stredoveku (s dôrazom na arpádovské a anjouovské obdobie). In *Historické štúdie* 47. Bratislava: VEDA, 2013, s. 11-27.

² Napr. LABANC, Peter. *Spišskí prepošti do roku 1405*. Trnava; Kraków: FF TU; Towarzystwo Słowaków w Polsce 2011.

³ LABANC, Peter – GLEJTEK, Miroslav. *Spišské prepošstvo na prelome stredoveku a novoveku I. Príspevok k náboženským dejinám Spiša*. Trnava; Kraków: FF TU; Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2015, s. 12-18.

⁴ JANOVSÁ, Magdaléna. Katedrála sv. Martina v Spišskej Kapitule. In NOVOTNÁ, Mária (ed.). *Terra Scepusiensis – Terra Christiana 1209 – 2009*. Levoča: SNM – Spišské múzeum, 2009, s. 83-105; JANOVSÁ, Magdaléna. Katedrálly Kostol sv. Martina v Spišskej Kapitule. In HROMJÁK, Ľuboslav (ed.). *Z dejín Spišského prepoštstva*. *Studia Theologica Scepusiensia* XII. Spišské Podhradie: Kňazský seminár biskupa Jána Vojtaššáka, 2010, s. 179-200; JANOVSÁ, Magdaléna: Katedrálly Kostol sv. Martina v Spišskej Kapitule vo svetle nových výskumov. In NOVOTNÁ, Mária (ed.). *Acta Musaei Scepusiensis*, 2008. Levoča: SNM – Spišské múzeum, b. r., s. 39-70.

⁵ GLEJTEK, Miroslav. Príspevok k výskumu organizačnej štruktúry Spišskej kapituly do konca 18. storočia. In *Konštantínove listy* 2012, roč. 5, s. 29-55; LABANC, Peter. Organizačná štruktúra Spišskej kapituly a jej členovia do konca 13. storočia. In RÁBIK, Vladimír (ed.). *Litteris ac moribus imbutus: Studia historica Tyrnaviensia* XVI. Trnava; Kraków: FF TU; Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2014, s. 101-123; LABANC, Peter. Personálne obsadenie a štruktúra Spišskej kapituly v 14. storočí – možnosti výskumu. In KOHÚTOVÁ, Mária (ed.). *Studia Historica Tyrnaviensia* XVIII. Trnava; Kraków: FF TU; Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2016, s. 52-71.

⁶ BARON, Arkadiusz – PIETRAS, Henryk (edd. et trans.). *Dokumenty soborów powszechnych II. (869 – 1312)*. Kraków: WAM, 2007, s. 247.

⁷ KISS, Gergely. The Protection of the Church by Hungarian Royal Decrees and Synodal Statutes in the 11th to Early 14th Centuries. In KOTECKI, Radosław – MACIEJEWSKI, Jacek (eds.). *Ecclesia et Violentia: Violence against the Church and Violence within the Church in the Middle Ages*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, s. 323.

dôkazy existencie školy v Spišskej kapitule môžeme zahrnúť aj existenciu hodnosti lektora (prvýkrát doložený v roku 1274⁸, jednou z jeho činností bola starostlivosť o vyučovanie)⁹, priame doklady o budovaní knižnice (notoricky známy testament spišského prepošta Mutimíra z roku 1273 odkazujúci kapitule deväť kníh)¹⁰, ale aj informáciu o samotnom Mutimírovi, že bol učiteľom budúceho kráľa Ladislava IV.¹¹ Priama zmienka o scholastikovi pochádza z roku 1323¹², ale v podmienkach Spišskej kapituly ho treba považovať za klerika, ktorý vykonával pôvodnú lektorovu starostlivosť o kapitulskú školu. Inými slovami, postupom času lektor pri narastajúcej agende získal pri praktickom výkone pôvodných úloh výpomoc v podobe scholastika (škola) a notára (hodnoverné miesto).¹³

Ak hovoríme o kapitulskej škole, nemôžeme obísť otázku, kto boli jej študenti. Avšak zo stredoveku sa pre Spišskú kapitolu nezachovali podrobnejšie pramene, ktoré by obsahovali napríklad priame zmienky o študentoch.¹⁴ Skôr sme odkázaní na hypotézy a predpoklady. Predovšetkým treba predpokladať, že väčšina kléru Spišského prepoštvá absolvovala odbornú prípravu na svoje povolanie v prostredí Spišskej kapituly v duchu spomenutého ustanovenia Budínskej synody. Na druhej strane platí, že nie každý študent kapitulskej školy (a platí to vo všeobecnosti) pokračoval v cirkevnej kariére celoživotne. Istá skupina klerikov s nižšími sväteniami si totiž vybrala svetskú dráhu.¹⁵ Títo *clerici uxorati* však

⁸ BORSA, Iván – SZENTPÉTERY, Emericus (edd.). *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica I. – II.* Budapest: Akadémiai kiadó, 1923 – 1987, tu II/2-3, s. 95-96, č. 2518.

⁹ MÁLYUSZ, Elemér. *Egyházi társadalom a középkori Magyarország.* Budapest: Múszaki Könyvkiadó, 2007, s. 60.

¹⁰ ŠA Prešov, Špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči (ďalej SALE), fond Súkromný archív Spišskej kapituly (ďalej SASK), scr. 12, fasc. 1, č. 1. Testament si všimlo nepreberné množstvo autorov, a to z viacerých hľadísk. Tu citovaný zoznam predstavuje len výber: HRADSZKY, Josephus. *Initia progressus ac praesens status Capituli ad sanctum Martinum E.C. de Monte Scepusio.* Szepesváralja: Sumptibus auctoris, 1901, s. 299-302 (edícia spolu s maďarským prekladom); HOMZA, Martin. Počiatky kresťanstva na Spiši. In: HOMZA, Martin – SROKA, Stanisław A. (red.). *Historia Scepussii I.* Bratislava; Kraków: Katedra slovenských dejín FiF UK; Instytut Historii UJ, 2009, s. 246-247 (v slovenskom preklade M. Vadrnu); ŠEDIVÝ, Juraj. Stredoveká písomná kultúra na Spiši. In: HOMZA, Martin – SROKA, Stanisław A. (red.). *Historia Scepussii I.* Bratislava; Kraków: Katedra slovenských dejín FiF UK; Instytut Historii UJ, 2009, s. 487; NOVOTNÁ, Mária (ed.). *Terra Scepusiensis – Terra Christiana*, s. 167 (fotografia s fyzickým opisom a slovenským registom Františka Žifčáka); CSAPODI, Csaba – TÓTH, András – VÉRTESY, Miklós. *Magyar Könyvtártörténet.* Budapest: Gondolat, 1987, s. 25-26; SOPKO, Július. *Stredoveké rukopisy na Spiši.* In: MARSINA, Richard (zost.). *Spišské mestá v stredoveku.* Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, s. 103-104.

¹¹ SALE, fond Spišské prepoštvstvo č. 4.

¹² SEDLÁK, Vincent (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I. – II.* Bratislavae: Academia Scientiarum Slovaca, 1980, 1987, tu II, s. 394-395, č. 906.

¹³ LABANC (2016), ref. 5, s. 54-55.

¹⁴ Napríklad listina Spišskej kapituly z roku 1423 obsahuje mená niekoľkých študentov v ostrihomskej škole. *Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Diplomatai Levéltár*, Budapest (ďalej MNL OL DL) 68970: ... *Luce et Marco de Yzsa, Iohanni magno, Iohanni de Aporhaza, Thome notario civitatis Strigoniensis, Paulo literato de Sala, Gallo literato de Strigonio, Martino Pellefici de contracta sancte Anne, Nicolao presbitero dicto Bagos et Cristano literato in scolis Strigoniensis commorantibus...*

¹⁵ POTKOWSKI, Edward. *Clerici uxorati – mała wspólnota kościelna czy grupa zawodowa.* In: IWAŃCZAK, Wojciech – SMOŁUCHA, Janusz (edd.). *Wspólnoty małe i duże w społec-*

nebývajú v našom listinnom materiáli rozlišovaní. Čosi by však mohol naznačovať titul literát (*litteratus*), ktorým boli označované nielen cirkevné osoby.

Postupne sa dostávame k otázke vzdelanosti členov kapituly. A vo vymedzení tejto skupiny sa neobmedzujeme iba na hodnostárov a kanonikov, ale aj na skupinu osôb v prameňoch označovanú stupňom svätenia s dôvetkom, že dotýčny bol člen chóru kapituly¹⁶, prípadne zastával aj nejakú funkciu¹⁷.

Vo všeobecnosti možno povedať, že skupinu kanonikov v celom Uhorskom kráľovstve možno považovať za elitu. Počet uhorských kapitulských benefícií sa pohyboval okolo čísla 600, pričom isté percento osôb bolo mnohoobročníkmi (L. Koszta odhaduje ich podiel na 10 – 20 %).¹⁸ Už len letmé porovnanie tohto počtu s množstvom uhorského obyvateľstva podporuje konštatovanie o elite a platí to aj pri komparácii s množstvom kléru.

Platí toto konštatovanie pre členov kapitúl aj vo vzdelanostnej sfére? Možno kanonikov Spišskej kapituly považovať za intelektuálnu elitu? A môžeme tak urobiť aj vo svetle dvoch protokolov o voľbe prepošta z rokov 1301 a 1323, ktoré významná časť kanonikov nepodpísala napriek svojej prítomnosti?

Samozrejme, to nie sú jediné ani najdôležitejšie otázky, ktoré si treba položiť pri skúmanej téme. Tá, ako už bolo naznačené vyššie, si vyžaduje veľmi širokú heuristiku spojenú s rozmanitosťou prameňov. Prvým krokom pri takto orientovanom výskume by mala byť čo najpresnejšia rekonštrukcia pôsobenia jednotlivých členov kapituly. Takto orientovaný moderný výskum je v prípade kapitúl na území Slovenska ešte v počiatkoch¹⁹, hoci istá staršia tradícia v našej historiografii rezonuje.²⁰ Netreba však zabúdať ani na novšie práce maďarských kolegov.²¹

zeństwach Czech i Polski w średniowieczu i w czasach wczesnonowożytnych. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2010, s. 193-208.

¹⁶ WENZEL, Gusztáv (ed.). Codex diplomaticus Arpadianus continuatus I. – XII. Pest 1860 – 1874, tu XII, s. 482-483, č. 401; ... *presbiterum chori...*; MNL OL DL 70471 ... *dyaconum chori...*; MNL OL DL 63662 ... *subdiaconum chori...*; SEDLÁK, ref. 12, tu II, s. 71, č. 112; ... *clericum chori...* Do poslednej kategórie treba zaradiť svätencov v nižších stupňoch. Prehľadne o tom RÁBIK, Vladimír (ed.). Monumenta Vaticana Slovaciae. Tomus IV. Camera apostolica 1 (Libri formatarum 1425 – 1524). Romae; Trnavae: Institutum Historicum Slovaca in Roma apud Universitatem Tyrnaviensem, 2014, s. 21-29.

¹⁷ LABANC (2016), ref. 5, s. 58.

¹⁸ KOSZTA, László. Conclusions Drawn from the Prosopographic Analysis of the Canons Belonging to the Cathedral Chapters of Medieval Hungary (1200 – 1350). In Carreiras Eclesiásticas no Ocidente Cristão (séc. XII-XIV). Lisboa: Centro de estudos de historia religiosa, Universidade Católica Portuguesa, 2007, s. 17.

¹⁹ ŠEDIVÝ (2013), ref. 1; HLAVAČKOVÁ (2013), ref. 1; LABANC (2014), ref. 5; LABANC (2016), ref. 5.

²⁰ HRADSZKY, ref. 10; RIMELY, Carolus. Capitulum insignis ecclesiae collegiatae Posoniensis ad s. Martinum ep. olim SS. Salvatore. Posonii: Typis Caroli Angermayer, 1880; VAGNER, József. Adalékok a nyitrai székes-káptalan történetéhez. Nyitra: Huszár István könyvnyomdája, 1896; KOLLÁNYI, Ferencz. Esztergomi kanonokok 1100 – 1900. Esztergom: Buzárovits Gusztáv könyvnyomdája, 1900.

²¹ KOSZTA, László. A pozsegi káptalan tagjai. In Aetas 1991, č. 3-4, s. 46-58; FEDELES, Tamás. Ausländer in den ungarischen Dom- und Stiftskapiteln während des Spätmittelalters (1301 – 1526). In FONT, Márta (red.). Specimina Nova, Pars Prima, Sectio Mediaevalis IV. Pécs: PTE BTK Középkori és Koraújkor Történeti Tanszék, 2007, s. 73-100; FEDELES, Tamás. Die un-

Na to, aby mohla byť Spišská kapitula inštitúciou, ktorá vzdelanie odovzdávala, musela byť na to personálne pripravená. V praxi to znamenalo vytvorenie prebendy (alebo viacerých) pre ľudí zabezpečujúcich vyučovanie. Aj v tomto prípade pramene mlčia o konkrétnostiach. Neexistuje totiž pozitívny doklad obsahujúci obsažnejšiu informáciu o vyučujúcom alebo vyučujúcich. Ostávame len v rovine identifikácie osôb zodpovedných za kapitulskú školu – lektora a jeho podriadeného (scholastika). Musíme však predpokladať, že do vyučovacieho procesu bolo zapojených viacero osôb. Či to boli priamo kanonici alebo členovia kapituly bez kanonickej prebendy, to nevieme konkrétne určiť.

Pri skúmaní členstva Spišskej kapituly je potrebné štruktúrovať ho. Najlogickejšie sa zdá rozdelenie do troch skupín – prepošti, kanonici a ostatní členovia kapituly. Pomer k vzdelanosti v jednotlivých skupinách je rôzny, rovnako je to aj v prípade skúmania jednotlivých vrstiev.

Početom najmenšia a zároveň najspracovanejšia skupina je prvá – prepošti.²² Napriek tomu možno stále nachádzať nové informácie o ich pôsobení. Počas stredoveku vieme doložiť v hodnosti spišského prepošta celkovo 22 osôb. Možno povedať, že úroveň ich formálneho vzdelania bola rôzna. Závisela však najmä od jeho dostupnosti – ekonomicky náročnejšie bolo štúdium v Taliansku (najmä v Bologni a Padove). V priebehu 14. storočia došlo k založeniu troch významných stredoeurópskych univerzít (v Prahe, vo Viedni a v Krakove), ku ktorým treba prirátať aj domáce pokusy v Páťkostolí a Bratislave. Tieto udalosti tiež prispeli k zvýšeniu počtu uhorských študentov na univerzitách.

Až o dvanástom známom prepoštovi v poradí vieme, že študoval na univerzite. O jeho predchodcoch sa takéto informácie nezachovali, hoci prinajmenšom u Mutimíra je takýto predpoklad namieste.²³ O vzdelaní ďalších svedčí aj ich zastávanie rôznych funkcií zviazaných s nutnosťou istého druhu vzdelania – kancelári a vicekancelári uhorských kráľov a kráľovien, vikári ostrihomských arcibiskupov.²⁴

Druhá „jedenástka“ prepoštov po roku 1360 vykazuje odlišné charakteristiky. Ide predovšetkým o fakt, že až siedmi z nich boli univerzitnými študentmi.

garischen Dom- und Kollegiatkapitel und ihre Mitglieder im Mittelalter. Forschungsstand, Aufgaben, Initiativen. In HRDINA, Jan – MAŘÍKOVÁ, Martina (zost.). Kapituly v zemích koruny české a v Uhrách ve středověku. Praha: Archiv hlavního města Prahy; Scriptorium, 2011, s. 161-195; TÓTH, Norbert C. A pozsonyi társaskáptalan kanonokai 1425-ben (Az egyházi archontológia módszertana és gyakorlata). In Acta Universitatis Szegediensis: Acta historica CXXXV, 2013, s. 101-123; TÓTH, Norbert C. A váci székeskáptalan archontológiája 1378 – 1526. In TYEKVICSKA, Árpád (ed.). Studia Comitatus, új folym 2. A Ferenczy Múzeumi Centrum Évkönyve. Szentendre 2015, s. 7-33; TÓTH, Norbert C. Az egri káptalan archontológiája 1387 – 1526. In Turul, 2015, roč. 88, č. 2, s. 48-71.

²² LABANC, ref. 2; PIRHALLA, Márton. A Szepesi prépostság vázlatos története kezdetétől a püspökség felállításáig. Lőcse: Szepesmegyei Történelmi Társulat, 1899; OLEJNÍK, Vladimír. Spišskí prepošti od bitky pri Moháči po vznik Spišského biskupstva. In HROMJÁK, Ľuboslav (ed.). Z dejín Spišského prepoštstva. Studia Theologica Scepusiensia XII. Spišské Podhradie: Kňazský seminár biskupa Jána Vojaššáka, 2010, s. 129-157; GLEJTEK, Miroslav. Stredoveká cirkevná pečať. Prameň kresťanskej ikonografie. Hradec Králové: FF UHK, 2013, s. 153-164.

²³ VERESS, Andreas. Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium 1221 – 1864. Budapestini: Magyar Tudományos Akadémia, 1941, s. 392.

²⁴ LABANC – GLEJTEK, ref. 3, s. 39-40.

Meno	Pôsobenie na Spiši	Univerzita	Čas štúdia
Benedikt	1360 – 1379	Padova	1360 ²⁵
Ján	1379 – 1382	Bologna	1379 – 1382 ²⁶
Juraj	1408 – 1419	Krakov Viedeň	1408 ²⁷ 1409 – 1412 ²⁸
Juraj	1419 – 1433	Praha	1393 ²⁹
Ján	1433 – 1464	Krakov Viedeň Padova	1411 ³⁰ 1413 ³¹ 1422 ³²
Gašpar	1464 – 1494	Viedeň Bologna	1456 ³³ pred 1464 ³⁴
Ján	1511 – 1544	Krakov	1509 ³⁵

²⁵ VERESS, Andreas. *Matricula et acta Hungarorum in universitate Patavina studentium* (1264 – 1864). Budapest: Typis Societatis Stephaneum typographicae, 1915, s. 2.

²⁶ SZLACHTOWSKI, Jan (ed.). *Joannis de Czarnkow Chronicon Polonorum*. In: BIEŁOWSKI, August (ed.). *Monumenta Poloniae Historica II*. Lwów: Nakładem własnym, 1872, s. 717: ... *prepositi sancti Martini de Spiss, juvenculo in studiu tum Bunoniensi constituto...*; SROKA, Stanisław A. Poliaci v Spišskej Kapitule v 14. storočí. In: HOMZA, Martin – SROKA, Stanisław A. Štúdie z dejín stredovekého Spiša. Krakov 1998, s. 117; SROKA, Stanisław A. Węgierskie beneficja polskich i śląskich duchownych w XIV – I połowie XV wieku. In: *Nasza Przyszłość*, 1996, č. LXXXV, s. 83; PÓR, Antal. János opuliai herceg, szepesi prépost. In: *Századok*, 1901, roč. XXXV, s. 437-438; POKORA, Piotr. Pieczęcie księcia opolskiego Jana zwanego Kropidło. In: WYRWA, Andrzej M. – SIKORSKI, Dariusz A. (eds.). *Cognitioni gestorum: studia z dziejów średniowiecza dedykowane profesorowi Jerzemu Strzelczykowi*. Poznań; Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2006, s. 405.

²⁷ GĄSIOROWSKI, Antoni et al. (eds.). *Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400 – 1508 I*. Kraków: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, 2004, s. 66.

²⁸ TŰSKÉS, Anna. Magyarországi diákok a Bécsi egyetemen 1365 és 1526 között. Budapest: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2008, s. 79.

²⁹ HARASZTI SZABÓ, Péter. A prágai egyetem hallgatói Luxemburgi Zsigmond magyar királyi udvarában. In: FÁBIÁN, Laura – GÁL, Judit – HARASZTI SZABÓ, Péter – UHRÍN, Dorottya (eds.). *Micae Mediaevales V*. Budapest: ELTE BTK Történelemtudományi doktori iskola, 2016, s. 88; VARSÍK, Branislav. Slováci na Pražskej universite do konca stredoveku. Bratislava: FiF UK, 1926, s. 20.

³⁰ GĄSIOROWSKI et al., ref. 27, s. 74; KOWALSKA, Zofia. Polnische Studenten in Wien in der Zeit des Königs Władysław Jagelló (1386 – 1434). In: LEITSCH, Walter – PIROŽIŃSKI, Jan (eds.). *Quellenstudien zur polnischen Geschichte aus österreichischen Sammlungen*. Wien: Pax Christi, 1992, s. 17.

³¹ DOLA, Kazimierz. Wrocławska kapituła katedralna w XV wieku. Ustrój – skład osobowy – działalność. Lublin: Redakcja wydawnictw KUL, 1983, s. 402. SROKA, Stanisław A. Ján Stock – prepošt Spišskej kapituly (1433 – 1466). In: SROKA, Stanisław A. *Epizody z dejín Spiša a Šariša v neskorom stredoveku*. Kraków: Homini, 2001, s. 28.

³² BROTTI, Giovanni – ZONTA, Gaspare. *Acta graduum academicorum Gymnasii Patavini ab anno 1406 ad annum 1450: cum aliis antiquioribus in appendice additis iudicio historico I*. Padova: Antenore, 1970, s. 209; SROKA, ref. 31, s. 28.

³³ TŰSKÉS, ref. 28, s. 200.

³⁴ VERESS, ref. 23, s. 46-47.

³⁵ GĄSIOROWSKI et al., ref. 27, s. 8.

Je zaujímavé všimnúť si, do akej miery sa prekrývajú roky držby hodnosti na Spiši a štúdiá na univerzitách. Z tabuľky by sa dal vypočítavať trend, podľa ktorého starší prepošti mohli študovať aj vďaka príjmom z benefícia na Spiši. V neskoršom období sa situácia mení a prepošti získavali hodnosť na Spiši po absolvovaní univerzitných štúdií. To, či ide o trendy celouhorského vývoja, bude potrebné overiť komparáciou v iných kapitulách.

Podobný výskum by sa dal aplikovať na kanonikov Spišskej kapituly za predpokladu, že budeme mať k dispozícii čo najkompletnejšiu archontológiu. Tá z dielne J. Hradského, publikovaná na počiatku 20. storočia, totiž nepostačuje. Dokazujú to nielen publikované príspevky pokrývajúce obdobie rokov 1262 – 1323³⁶, ale aj zistené chyby a odchýlky v neskoršom období. Napríklad J. Hradský pozná z prameňov lektora Spišskej kapituly, Teodorovho syna Mikuláša v rokoch 1348 – 1357.³⁷ Jeho pôsobenie na Spiši sa ale začalo už skôr (prvý doklad v roku 1342)³⁸, na druhej strane bol lektorom prinajmenšom do roku 1360.³⁹ Podobným prípadom je Pavol, ktorý bol podľa Hradského kantorom Spišskej kapituly v rokoch 1349 – 1394.⁴⁰ Po podrobnejšom výskume však môžeme chronológiu jeho pôsobenia značne spresniť: 1343 – 1352 notár Spišskej kapituly⁴¹, 1357 – 1360 kanonik Spišskej kapituly⁴², 1360 – 1401 kantor Spišskej kapituly⁴³.

Rovnako treba vykonať hlbší výskum pri otázke vzdelania skupiny spišských kanonikov. A to nielen na najvyššej úrovni, ale aj pri úvahách o nižšom inštitucionálnom vzdelávaní, kde je problémom najmä nedostatok prameňov. O to viac sme odkázaní na rôzne hypotézy a úvahy. Dobrým príkladom sú okolnosti dvoch volieb spišského prepošta v rokoch 1301 a 1323. Protokoly zachované z volieb sa často využívali na poukázanie na to, že držba kanonickej prebendy nepredpokladala vzdelanie dotýčnej osoby. Protokoly totiž nesú aprobačné formuly, ktoré časť kanonikov napísala vlastnoručne, časť z nich sa nechala zastúpiť rukou iného. Naposledy sa tejto otázke venoval Gy. Rácz vo svojom príspevku o titule *magister*, ktorým boli označovaní niektorí kanonici. Pri porovnaní oboch volieb dospel k záveru, že *skutočnosť, že niekto nepodpísal dokument vlastnoručne, ešte neznamená, že by nevedel písať. A dodal, že z takejto listiny teda nemožno vyvodiť jednoznačný záver o gramotnosti kanonikov*. S týmto záverom treba súhlasiť, nakoniec Gy. Rácz argumentuje presvedčivo, hoci treba doplniť, že toto konštatovanie rozhodne nemožno vztiahnuť na celú dobu existencie kapituly do 18. storočia, pretože v neskoršom období došlo v tejto oblasti k veľmi ťažkým excesom. O jednej veci možno s Gy. Ráczom diskutovať. A to vtedy, keď tvrdí, že sa nikdy nedozvieme

³⁶ LABANC (2014), ref. 5; LABANC (2016), ref. 5.

³⁷ HRADSKÝ, ref. 10, s. 341.

³⁸ FEJÉR, Georgius (ed.). Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I. – XI. Budae 1829 – 1844, tu IX/1, s. 77-78, č. XIX; SROKA, Stanisław A. (ed.). Dokumenty polskie z archiwów dawnego królestwa Węgier I (do 1450 r.). Kraków: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, 1998, s. 16-17, č. 11 (s chybným dátumom 16. augusta).

³⁹ Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Budapest, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (ďalej MNL OL DF) 228474.

⁴⁰ HRADSKÝ, ref. 10, s. 341-342.

⁴¹ MNL OL DL 40920; MNL OL DF 269786.

⁴² MNL OL DF 272602; MNL OL DF 228474.

⁴³ MNL OL DF 272703; MNL OL DF 264253.

dôvod, prečo protokol z roku 1301 nepodpísal spišský kanonik a zároveň budínsky lektor Pavol (a platí to aj pre ostatných „negramotných“ kanonikov). Tu má pravdu len čiastočne. Skutočne sa nedozvieme presný dôvod nepodpísania, ale naše uvažovanie sa musí rozšíriť aj na objektívne príčiny. Dotyční boli predsa ľuďmi a ich telesné schránky boli rovnako krehké ako tie naše. Nemohol byť lektor Pavol dočasne indisponovaný (napr. zlomenina ruky) a rovnako aj Goblin (r. 1301 nepodpísal, r. 1323 podpísal)? Nezhoršil sa Šalamúnovi zrak natoľko, že v roku 1323 už nebol schopný dopísať aprobačnú formulu vlastnoručne? Sú to všetko otázky v praxi neoveriteľné, napriek tomu treba pri analýze uvažovať aj takýmto spôsobom.

I medzi kanonikmi sa v priebehu 14. storočia začínajú objavovať univerzitní študenti. Priame dôkazy o tom sa však zachovali až z konca storočia. U viacerých ďalších možno uvažovať (podobne ako v prípade prepošta Mutimíra) o absolvovanom vzdelaní. Medzi takých možno zaradiť Frovina, ktorého uvádzal spišský prepošt Ján ako svojho vikára.⁴⁴ Samotný Frovin bol autorom učebnice latinčiny a patril medzi významných vzdelancov tej doby.⁴⁵

Medzi prvými kanonikmi, o ktorých vieme, že študovali na univerzite, bol Herman z Veľkej Lomnice. Pochádzal z významnej spišskej šľachtickej rodiny pánov z Veľkej Lomnice, avšak jeho presnú genealógiu bude musieť určiť ďalší podrobnejší výskum, keďže v rovnakom čase sa objavujú v rode a jeho vetvách až dvaja Mikulášovia, ktorí mohli byť otcami Hermana.⁴⁶ V júni 1391 mu pápež udelil do držby kanonickú prebendu v Spišskej kapitule.⁴⁷ Pri tejto príležitosti sa dozvedáme, že spišským kanonikom už raz bol. Stal sa ním za pontifikátu pápeža Urbana VI. v rokoch 1378 – 1386, ale z istých dôvodov (v pápežskej bule nešpecifikovaných) rezignoval. Bližšie časové relácie týchto udalostí sa nesnažil rekonštruovať ani J. Hradský⁴⁸, no faktom je, že v roku 1380 bol Herman doložený ako študent na Pražskej univerzite, kde vtedy získal titul magistra slobodných umení⁴⁹; o tri roky neskôr (v roku 1383) bol skúšajúcim budúcich bakalárov na tej istej univerzite⁵⁰. Tu treba zrejme hľadať dôvody, prečo Herman rezignoval ako spišský kanonik. Výpočet prebiend a ich poradia u Hermana je širší, vzhľadom na tému štúdie však okrajový. Dôležité je, že Herman neukončil svoje štúdiá

⁴⁴ LABANC, Peter. Počiatky úradu vikára spišského prepošta. In RÁBIK, Vladimír (ed.). *Studia Historica Tyrnaviensia* XVIII. Trnava 2016, s. 77-79.

⁴⁵ OŽÓG, Krzysztof. *Kultura umysłowa w Krakowie w XIV wieku. Środowisko duchowieństwa świeckiego*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1987, s. 73-74.

⁴⁶ V roku 1355 sa spomína Mikuláš, s. Michala, syna Jána (FEJÉR, ref. 38, tu IX/2, s. 423-424, č. CCIX), a v roku 1373 Mikuláš, syn Jána (MNL OL DF 283045).

⁴⁷ FRAKNÓI, Guilielmus (ed.). *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia Series I, Tomus 3. Bullae Bonifacii IX. P. M. 1389 – 1396*. Budapest: Franklin társulat nyomdája, 1888, s. 160-161, č. CLXXXVII.

⁴⁸ HRADSKÝ, ref. 10, s. 608.

⁴⁹ VARSÍK, ref. 29, s. 18; TRÍŠKA, Josef. *Životopisný slovník předhusitské pražské univerzity 1348 – 1409*. Praha: Univerzita Karlova, 1981, s. 185.

⁵⁰ *Liber decanorum facultatis philosophicae universitatis Pragensis ab anno Christi 1367 usque ad annum 1585*. Pragae: Typis Joannis Nepomuceni Gerzabek, 1830, s. 215; ŠMAHEL, František. *Alma mater Pragensis. Studie k počátkům Univerzity Karlovy*. Praha: Karolinum, 2016, s. 275.

v Prahe, ale neskôr študoval kánonické právo v Padove, kde 13. augusta 1404 získal doktorát.⁵¹ Po návrate do Uhorska zakrátko zomrel (29. novembra 1407).⁵²

Ďalším kanonikom-študentom z tohto obdobia je Michal. Zachované informácie o ňom sú síce skromné, určite však môžeme stotožniť kanonika Michala z rokov 1393⁵³ a 1398⁵⁴ so študentom Viedenskej univerzity – spišským kanonikom Michalom z roku 1393⁵⁵. To, či ide o neskoršieho lektora Spišskej kapituly z roku 1418⁵⁶, môže ukázať len ďalší výskum.

K zaujímavým postavám patrí aj Šimon z Rozhanoviec, ktorý sa stal lektorom Spišskej kapituly.⁵⁷ Bol synom krajinského sudcu Šimona z Rozhanoviec a v roku 1407 sa zapísal na Krakovskej univerzite⁵⁸, kde už v tom istom roku absolvoval skúšku⁵⁹. Lektorom na Spiši bol krátko, pretože už v roku 1412 (počas štúdia na Viedenskej univerzite) poberal výnosy prepoštvstva v Sibiu.⁶⁰

Rok pred Šimonom z Rozhanoviec sa zapísal na Krakovskú univerzitu aj František z Hrhova, ktorý v tom čase už bol spišským kanonikom (prvý doklad z r. 1402).⁶¹ Nie je však uvedený v zozname absolventov Krakovskej univerzity a v neskoršom období akademický titul nepoužíval, z čoho sa dá dedukovať, že svoje štúdium v Krakove nedokončil. V rovnakej situácii, keď výnosy prebendy pomáhali financovať náklady na štúdium, bol aj Štefan, ktorý od pápeža získal oslobodenie od povinnosti rezidovať na Spiši kvôli štúdiu.⁶² Samotný Štefan sa však ešte v tom istom roku zapísal na Krakovskej univerzite.⁶³

Na uvedených príkladoch môžeme demonštrovať niekoľko otázok, komplikácií, ale aj výziev a smerov výskumu v nastolenej problematike. Predovšetkým si možno všimnúť široké spektrum situácií, ktoré nastávali vo vzťahu spišského kanonika a jeho vyššieho vzdelania – kanonikát ako zdroj obživy pre študenta v zahraničí, štúdium pred udelením kanonikátu, prípadne kanonici, ktorí absolvovali univerzitné štúdium až po odchode zo Spišskej kapituly k inému benefíciu. Rozmanitosť situácií ukazuje na nutnosť dôsledného štúdia personálneho

⁵¹ VERESS, ref. 25, s. 6. V Padove bol už na jeseň 1403, keď bol prítomný na skúške iných študentov.

⁵² WAGNER, Carolus. *Analecta Scephusii sacri et profani*. Viennae: Typis Joannis Thomae nobilis de Trattner, 1774, s. 83; VARJÚ, Elemér. A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár. In *Magyar könyvszemle* VIII, 1900, s. 50; SOPKO, Július. *Stredoveké latinské kódexy slovenskej proveniencie v Maďarsku a v Rumunsku*. Martin: Matica slovenská, 1982, s. 160-162.

⁵³ FEJÉR, ref. 38, tu X/2, s. 137-139, č. LXII.

⁵⁴ MNL OL DL 107714: ... *magistrum Mychaelem fratrem et concanonicum nostrum* [i. e. *capituli ecclesie beati Martini de Scepus*]...

⁵⁵ TÜSKÉS, ref. 28, s. 61.

⁵⁶ SALE, SASK, fasc. 1, scr. 1, č. 9.

⁵⁷ MNL OL DF 281636.

⁵⁸ GĄSIOROWSKI et al., ref. 27, s. 63.

⁵⁹ MUCZKOWSKI, Josephus (ed.). *Statuta nec non liber promotionum philosophorum ordinis in universitate studiorum Jagellonica ab anno 1402 ad annum*. Cracoviae: Typis Universitatis, 1849. s. 6.

⁶⁰ TÓTH, Norbert C. *A székes- és társaskáptalanok prépostjainak archontológiája 1387 – 1437*. Budapest: Magyar országos levéltár, 2013, s. 61.

⁶¹ MNL OL DL 63895: ... *discretur vir dominus Franciscus, filius Ladislai, filii Elye, de eadem* [i. e. *de Gargo*] *frater et concanonicus noster* [i. e. *capituli ecclesie beati Martini de Scepus*]...

⁶² SALE, SASK, fasc. 11, scr. 1, č. 5.

⁶³ GĄSIOROWSKI et al., ref. 27, s. 54.

obsadenia Spišskej kapituly tak, ako sa to udialo alebo deje pri iných kapitulách.⁶⁴ Súčasťou tohto výskumu bude aj prebádanie prameňov, ktoré bezprostredne vznikli ako dôsledok administratívneho zabezpečenia štúdia (rôzne univerzitné matriky imatrikulovalých, graduovaných a pod.). Krátka sonda totiž naznačuje obrovské rezervy v tomto smere, a teda i možnosti zaujímavého výskumu.

Špecifickou skupinou členov Spišskej kapituly sú držitelia nekanonickej prebendy – v prameňoch zvyčajne uvádzaní ako členovia chóru. Na prelome 13. a 14. storočia sa spomínajú ojedinele⁶⁵, neskôr čoraz častejšie. Súvisí to najmä so zvýšeným počtom zachovaných prameňov, čo vyplýva z činnosti hodnoverného miesta. V priebehu 14. storočia zabezpečovali členovia chóru až 70 % svedectiev pri rôznych právnych konaniach v externom prostredí.⁶⁶ Keďže neexistuje žiaden priamy stredoveký prameň informujúci o početnosti tejto skupiny, sme odkázaní výlučne na diplomatické pramene. Jedným z nich je listina spišského prepošta Juraja z roku 1393, ktorá v eschatokole uvádza zoznam svedkov jej vydania.⁶⁷ Okrem troch hodnostárov kapituly (lektora, kantora a kustóda) to boli šiesti kanonici a piati členovia chóru s prebendou. Práve členovia tejto poslednej skupiny obsadzovali funkcie spojené s praktickým výkonom niektorých činností charakteristických pre kapitolu – podlektor (sublektor)⁶⁸, scholastik⁶⁹, notár⁷⁰, podnotár⁷¹, podkantor⁷², vikár⁷³ a kaplán kapituly⁷⁴.

⁶⁴ Pozri najmä poznámky 19 až 21 tejto štúdie. Z ďalších hodno spomenúť: SAMULSKI, Robert. Untersuchungen über die persönliche Zusammensetzung des Breslauer Domkapitels im Mittelalter bis zum Tode des Bischofs Nanker (1341). I. Weimar: Hermann Böhlau Nachfolger, 1940; DOLA, ref. 31; LUTYŃSKI, Konrad. Kapituła katedralna w Poznaniu w XVI wieku. Poznań: UAM, Wydział teologiczny, 2000; RADZIMIŃSKI, Andrzej. Prałaci i kanonicy kapituły katedralnej płockiej w XIV i I poł. XV w. I – II. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1991, 1993; KOWALSKI, Marek Daniel. Prałaci i kanonicy krakowskiej kapituły katedralnej od pontyfikatu biskupa Nankera do śmierci biskupa Zawiszy z Kurozwęk (1320 – 1382). Kraków: Nakładem Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 1996.

⁶⁵ 1289: WENZEL, ref. 16, tu XII, s. 482-483, č. 401; MNL OL DL 1256: ... *Gregorium presbiterum chori nostri prebendarium...*; 1314: SEDLÁK, ref. 12, tu I, s. 533, č. 1257; MNL OL DL 1855: ... *Vrbanum sacerdotem chori...*

⁶⁶ LABANC, Peter. ... *qui demum ad nos reversi nobis concorditer retulerunt, quod...* Niekoľko poznámok o spôsobe získavania informácií v právnych konaniach v 13. a 14. storočí. In HLAVÁČKO-VÁ, Miriam (ed.). Od symbolu k slovu. Podoby stredovekej komunikácie. Bratislava: VEDA, 2016, s. 152-153.

⁶⁷ FEJÉR, ref. 38, tu X/2, s. 137-139, č. LXII.

⁶⁸ 1345: RÁBIK, Vladimír (ed.). *Monumenta Vaticana Slovaciae II. Registra supplicationum ex actis pontificum Romanorum res gestas Slovacas illustrantia* 1. Romae; Trnavae: Institutum Historicum Slovacum in Roma apud Universitatem Tyrnaviensem, 2009, s. 102, č. 127; 1369: MNL OL DL 5748 ... *Andream ecclesie nostre sublectorem...*; 1382: MNL OL DL 75058 ... *Petrum sublectorem nostrum...*; 1394: MNL OL DF 228520 ... *Iohannem ecclesie nostre sublectorem...*

⁶⁹ 1323: SEDLÁK, ref. 12, tu II, s. 456-457, č. 1050; 1350: MNL OL DF 272271 ... *magister Benedictus clericus et scolasticus honorabilis capituli ecclesie Scepusiensis...*

⁷⁰ 1323: SEDLÁK, ref. 12, tu II, s. 456-457, č. 1050; MNL OL DL 83212 (poznámka na konci eschatokolu); MNL OL DL 40920.

⁷¹ MNL OL DL 5482.

⁷² MNL OL DL 68847; MNL OL DF 272395.

⁷³ MNL OL DL 84780.

⁷⁴ MNL OL DL 41908 ... *Mathiam presbiterum capellanum chori nostri...*; MNL OL DF 266979 ... *Nicolaum presbiterum capellanum predictae ecclesie sancti Martini...*

Už z názvov a špecifikácie náplne jednotlivých funkcií vyplýva potreba istého vzdelania pre ich držiteľov. Neexistuje však doklad, že by išlo o univerzitných študentov. Skôr ich treba považovať za najschopnejších absolventov kapitulskej školy, ktorých perspektíva bola napríklad aj v postupe do zboru kanonikov.

Aké závery plynú zo sondy do vzťahu vzdelanosti a stredovekej kapituly? Predovšetkým to bol vzťah živý a dynamický, na ktorý vplývalo mnoho faktorov – personálne obsadenie kapituly, jej finančné zázemie, prosopografia stredovekého kléru, činnosť kapituly ako hodnoverného miesta, rozvoj európskych univerzít, resp. vznik nových v strednej Európe (najmä Praha, Viedeň a Krakov, u nás pokusy v Páfkostolí, Budíne a Bratislave).

Vzdelanosť (najmä v tom staršom období) bola spojená s klerickým stavom. Z tohto dôvodu až do 14. storočia prebiehalo vzdelávanie výlučne v prostredí cirkevných inštitúcií (najpočetnejšie boli farské školy). Absolvovanie takéhoto vzdelávania neznamenal automaticky predurčenie na cirkevnú dráhu. V istom momente sa totiž študenti mohli rozhodnúť, či budú pokračovať v cirkevnej kariére, alebo budú uplatňovať svoju vzdelanosť vo svetskom prostredí. Motivácie takýchto rozhodnutí bývali veľmi rôzne, vzhľadom na nedostatok prameňov však ich poznanie ostáva v rovine hypotéz.

Vzdelanosť stredovekého človeka bola determinovaná aj materiálnym zabezpečením. Platí to najmä vo vzťahu k vyšším stupňom vzdelania – najmä na univerzitách. Prvotné inštitucionalizované vzdelávanie zabezpečovali farské školy. Perspektívni študenti pokračovali v štúdiu na kapitulských školách. Ak im to ich finančné zázemie dovoľovalo, neboli závislí od príjmov z prebendy, ale dokázali si hradiť náklady na štúdium z vlastných (rodinných) zdrojov. Menej majetní študenti boli odkázaní na cudzie zdroje. Časť členov chóru Spišskej kapituly možno považovať za perspektívnych študentov z menej majetného prostredia.

Podobné konštatovanie platí pre univerzity. Proces opísaný v kapitulských školách tu môžeme pozorovať priamo v jeho vývoji. Do polovice 14. storočia boli pre uhorských študentov najbližšími cieľmi ciest za univerzitným vzdelaním talianske univerzity – najmä Bologna a Padova. Z výskumov publikovaných A. Veressom⁷⁵ alebo A. Pórom⁷⁶ vidíme, že na týchto školách študovali držiteľia významnejších prebiend – nájdeme medzi nimi napr. požeckého prepošta, prepošta sv. Tomáša v Ostrihome, budínskeho kantora, báčskeho arcidiakona, varadínskeho kanonika, jágerského arcidiakona a ďalších.⁷⁷ Študenti z Uhorska bez cirkevných prebiend sa v Taliansku objavujú až neskôr (v priebehu 15. storočia), ide však predovšetkým o členov majetnejších rodín. Iná situácia nastala v prípade bližších, novozaložených univerzít v Prahe, Viedni a Krakove, kde nachádzame väčšie množstvo študentov nezabezpečených prebendami. V menšej miere sú to členovia menej významných šľachtických rodov, v 15. storočí dominujú obyvatelia miest.

⁷⁵ VERESS, ref. 23; VERESS, ref. 25.

⁷⁶ PÓR, Antal. Adatok a bolognai és padovai jog-egytemen a XIV. században tanult magyarokról. In Századok, 1897, roč. XXXI, s. 769-795.

⁷⁷ VERESS, ref. 25, s. 1-4.

Na záver možno dodať, že systematické štúdium prosopografie stredovekej kapituly zahŕňa široké spektrum otázok. Jednou z najdôležitejších je rozvoj kultúry a vzdelanosti. Znalosť v tejto oblasti dáva historickým procesom potrebnú hĺbku a trojrozmernosť a tým nám pomáha lepšie pochopiť dynamiku stredovekej spoločnosti.

Počet slov: 5381

Počet znakov vrátane medzier: 37617

BOOKS AND THEIR CREATORS FROM THE MEDIEVAL KINGDOM OF HUNGARY AT THE UNIVERSITY OF PRAGUE

~~~~~
Péter HARASZTI SZABÓ

Eötvös Loránd University
Institute of History
Department of Medieval and Early Modern History of Hungary
Kossuth Lajos square 1-3
1055 Budapest
Hungary
szabo.szpeter@hotmail.com

HARASZTI SZABÓ, Péter. Knihy a ich autori zo stredovekého Uhorského kráľovstva na univerzite v Prahe. V centre záujmu uhorských študentov na univerzite v Prahe neboli filozofické texty, a to aj napriek skutočnosti, že väčšina z nich študovala na artistickej fakulte. Analýza skúmaných textov dokazuje, že uhorskí študenti sa zaujímali prevažne o teológiu, nakoľko viac ako polovica zachovaných a známych rukopisov (prípadne ich kópií) spadala pod túto disciplínu. Aj napriek nedostatku zdrojov, možno predpokladať, že v hlavnom meste Čiech boli študenti teológie aj z Uhorska. Ďalším záverom je, že si prostredníctvom týchto textov husitské myšlienky nemohli nájsť cestu do Uhorska. Iba jeden fragment by mohol byť spájaný s husitstvom, takzvaná „husitská Biblia“, ale je to jedna z najviac problematických písomností z hľadiska jej datácie, pôvodu a prekladateľov. Teologické rukopisy boli obvykle prepisované s cieľom pomôcť kňazom viesť veriacich v ich každodennom živote a pomôcť im v rôznych cirkevných záležitostiach. Právne texty Lőrince Zámboá poukazujú práve na tento spôsob ich využitia. Stojí za to poznamenať, že v rovnakom čase, keď vznikli tieto pražské spisy, hrali dôležitú úlohu v cirkevných súdnych miestach v Ostrihomskej arcidiecéze právne texty prepošta Lőrince a spis *Processus iudiciarius*. Možno sa domnievať, že prepošt János z Vespému (1367-1382) tiež študoval právo v Prahe v 60. rokoch 14. storočia, je to však iba predpoklad. Dva najdôležitejšie kódexy pochádzajú od Miklósa Feystripa a „reverenda Budu“. Analýza Feystripovho kódexu odhalila kultúrne vplyvy (aspoň z určitého smeru) knižnice Bratstva 24 spišských farárov. Rukopis reverenda Budu by mohol súvisieť so zakladateľom Collegia Christi alebo tento rukopis patrí doposiaľ neznámemu uhorskému študentovi.

Kľúčové slová: knihy; stredovek; Uhorské kráľovstvo;

Keywords: Books; Middle Ages; Kingdom of Hungary;

Introduction

The University of Prague¹ unequivocally was one of the most important educational institutions in the Middle Ages, if not the first in its region.² Thus the stu-

¹ The Researches were maintained by the MTA-ELTE Academical Researches Group (213TKI738).

² I would like express my gratitude to Kinga Körmendy and Farkas Gábor Kiss to their advices during my researches!

dents of Prague were came not only from Bohemian, but also from the German-speaking lands and even from the Hungarian Kingdom, the Polish Kingdom and the Baltic region. Unfortunately has not survived an exact and accurate list of the Hungarian students. It is well known that the matriculation lists of the University of Prague have lost during the Second World War. Thanks to the researches of the History of Universities Research Group of the Hungarian Academy of Sciences and Eötvös Loránd University we are able to enumerate 251 matriculations from the Hungarian Kingdom to the University of Prague during the Middle Ages.³ Around two-thirds of them were educated at the Faculty of Arts, while only cc. 60 students can be found at the independent Law University. The number of the students of the Faculties of Theology and Medicine are estimated, because the sources, concerning the matriculation of these faculties, are entirely lost. This is an aching disadvantage because this was the only university in Central Europe which had theology faculty for a long time. After the establishing of theology faculty at the University of Vienna, the faculty of Prague could retain the leading role in Central Europe.⁴

Hence we have insufficient information about the theological studies or interests of the Hungarian students. Although, there is one way which can help us to get closer to the resolution. Various books, writings and manuscripts were copied and used by the Hungarian students. The investigation of the using of these writings can bring new results on the theological interests of the students as well as on the impact of Hussites to Hungary. Moreover, it can contribute to the survey of the spiritual roots of medieval educational and "cultural" institutes of the contemporary Hungary. But in this article I take into consideration only those texts, which was made and used by Hungarian students.

At this step of my researches there are fourteen books which can be analysed from this point of view, but one volume from them, only with restrictions connected to a Hungarian student of Prague. The provenience, the marginal notes and the copiers of these books can help to draw the intellectual streams of the University of Prague at the turn of the 14th and 15th centuries.

Philosophical and legal texts from the University

As it was mentioned above, the majority of the Hungarian students studied at the Faculty of Arts. In spite of this fact, not the philosophical manuscripts created the biggest group within the fourteen codices, since only three texts belong to them. The first is the *De anima* and some other, minor tractates (*De somno et vigilia et alii*) of Aristotle about natural sciences, which were copied by Johannes Ungarus de Wardino.⁵ The exact time of copying is not known, although the place of these

³ HARASZTI SZABÓ, Péter. Magyarországi diákok a Prágai Egyetemen a középkorban. In HARASZTI SZABÓ, Péter – KELÉNYI, Borbála – SZÖGI, László. Magyarországi diákok a Prágai és a Krakkói Egyetemeken I. Budapest: ELTE Levéltár, MTA-ELTE Egyetemtörténeti kutatócsoport, 2016, pp. 9-42.

⁴ KADLEC, Jaroslav. The Theological Faculty, In ČORNEJOVÁ, Ivana. – SVATOŠ, Michal. – SVOBODNÝ, Petr. A History of Charles University. Prague: Karolinum Press, 2001, p. 126.

⁵ TRÍŠKA, Josef (ed.). Životopisný slovník předhusitské pražské univerzity, 1348-1409. Praha: Univerzita Karlova, 1981, p. 318.

works in the university's curriculum helps us to ascertain it. According to the statutes of the university the "On soul" had to be learnt at least for three months,⁶ moreover this text was prescribed for those who wanted to gain the Bachelor degree.⁷ In contrast to the *De somno et vigilia* and other tracts which were recommended to the *magister artium* degree⁸ (although these texts were closely linked to the *De anima*). Johannes Ungarus gained the *licentiatus artium* grade at 4th March in 1384.⁹ It means that he had to learn these works before his upcoming master's graduation, thus the manuscript was copied around 1384 or a little bit later. John copied these writings obviously in order to study them, while the texts remained in Bohemia, the copier most probably sold them, which was usual in this period.

From the three philosophical texts, two writings related to the treatises of Aristotle, which reflects to the fame of the antic author. The second from these texts is entitled to *Questiones super Metaphysicam Aristotelis*, was the work of the famous Marsilius ab Ingen, now hold in the National Library of Austria.¹⁰ It is known that this writing was copied by Petrus de Spinis in 1409, because in an inscription the copier revealed himself. While another inscription tells us that there was a time when this manuscript belonged to another student, namely Ladislaus de Czap. Both of them studied at Prague, although after receiving the Bachelor degree only Petrus de Spinis studied in Vienna. He gained the Bachelor title at Prague in 1410, which confirms the assumption that he made this copy in Prague. How could this manuscript transferred to the property of Ladislaus? After Ladislaus became *licentiatus artium* in 1410 (with the assistance of Petrus de Brandis who supported Petrus, too)¹¹ came home to Hungary and began his career as a notary at the palatinate seat, thus he had never studied at Vienna. The only solution is that Ladislaus ordered this copy from his fellow student, Petrus, in order to use this text to train himself for his exam. After the successful exam, Ladislaus left the writing to Petrus, who later went to Vienna with the manuscript, most probably to gain a higher academic grade. This explains how could been this manuscript in the hands of two students within a short period (1409-1410) and how could this writing get to Vienna. I analyse the last philosophical text later.

Two (or maybe three) Hungarian students' writings belonged to the second biggest Faculty of the university, the Faculty of Law (from 1372 a whole independent Law University). The University of Prague took the first place among the Hungarian students regarding the peregrination from the perspective of legal

⁶ GERZABEK, Johannes Nepomuk (ed.). *Liber Decanorum Philosophicae Universitatis Pragensis ab anno 1367. Usque ad annum 1585. E Codice membranaceo illius Aetatis nunc primum luce donatum.* I-II. Praegae, 1830-1832. I, p. 76. (Later: LDPP)

⁷ LDPP I., pp. 48-49.

⁸ LDPP I., p. 56.

⁹ LDPP I., p. 219.

¹⁰ CSAPODI, Csaba – CSAPODINÉ GÁRDONYI, Klára (ed.). *Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt.* I-III. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988-1994. I. No. 208.; Österreichische Nationalbibliothek, Wien, Cod 5297 Han, <http://data.onb.ac.at/rec/AL00168911>.

¹¹ LDPP I. 406, p. 408.

studies in the second half of the 14th century. Until the university had worked, more Hungarian students learned law in Prague than in Vienna, Bologna or Padua. Nonetheless if one sums up all of the Italian universities, the Apennine peninsula leads the imaginary list regarding the preferences of the Hungarian Law students at the turn of the 14th and 15th centuries. One of the above mentioned manuscripts was the work of Thomas de Pijesczano, the well-known first student of the *Collegium Christi* of Esztergom, who began his university studies at Prague in 1395 and get a doctoral degree of canon law in 1402.¹² He copied an exemplar of the famous – but in the Hungarian historiography less explored – *Processus iudiciarius*, which was written by Nicholaus Puchník, the later Archbishop of Prague in the second half of 1380's.¹³ János Csontos, the 19th-century historian brought some light on this manuscript and some others which were copied from this,¹⁴ while Gyula Gábor cleared some misunderstanding about the text.¹⁵ Later Kinga Körmendy summarised the information related to the *Processus*.¹⁶ Péter Erdő emphasized that the medieval Hungarian ecclesiastical courts used mainly foreign authors' *ordo iudiciarius*. The Hungarian jurists adapted these ordos and conformed to the Hungarian circumstances, which is clearly visible in the copy of Thomas de Pijesczano.¹⁷ This copy was most probably written in Prague and ordered by Pijesczano's master, Johannes de Buda. The reviser of the manuscript replaced the toponyms of the archdiocese of Prague to the toponyms of the archdiocese of Esztergom. Two other manuscripts were copied from the text of Pijesczano which were in Göttingen¹⁸ and in Königsberg (Kaliningrad, RU). In addition three other manuscripts can be found at Leipzig and one at the cloister of St. Florian in Austria.¹⁹ Unfortunately the manuscript of Königsberg was lost, but according to the literature the codex originated from Bautzen and dated to 1405-1406.²⁰ Recently Dominic Budsky dealt with the manuscripts of *Processus*. He linked one of the manuscripts of Leipzig to Jacobus de Radewitz through a *possessor*

¹² KÖRMENDY, Kinga. *Studentes extra regnum – Esztergomi kanonok egyetemjárása és könyvhasználata a középkorban*. Budapest: Szent István Társulat, 2007, pp. 184-185; C. TÓTH, Norbert. *Az esztergomi székeskáptalan a 15. században*. I. rész: a kanonoki testület és az egyetemjárás. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia-Hadtörténeti Intézet és Múzeum-Szegedi Tudományegyetem-Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Magyar Medievisztikai Kutatócsoport, 2015. I. 95, 100, p. 118.

¹³ TRÍŠKA, Josef. *Príspevky k středověké literární universitě*. In *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae* 9 (1968) - 10 (1969), p. 46.

¹⁴ Múzeumi könyvtári tisztviselők búvárlatai 1885-ben. *Magyar Könyvszemle*, 1885, vol. 10, no. 1-6, p. 274.

¹⁵ GÁBOR, Gyula. *Adatok a középkori magyar könyvírás történetéhez*. In *Magyar Könyvszemle*, 1912, vol. 20, no. 3, pp. 308-313.

¹⁶ KÖRMENDY, Kinga. *Az esztergomi Collegium Christi és könyvtára a XIVXVI. században*. In *Magyar Könyvszemle*, 1983, vol. 99, no. 1, p. 17.

¹⁷ ERDŐ, Péter. *Egyházjog a középkori Magyarországon*. Budapest: Osiris, 2001, 94 pp. Although Erdő stated that Pijesczano copied the *Processus* in Esztergom, most probably he made this copy in Prague.

¹⁸ Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, Göttingen, Luneb 48.

¹⁹ Ld. 11. lábjegyzet.

²⁰ BUDSKÝ, Dominik. *Processus iudiciarius secundum stilum Pragensem Mikuláše Puchníka* (Rozbor dochovaných rukopisů). In *Studie o Rukopisech* 2009, 39, s. 260.

inscription.²¹ Radewitz studied at the University of Law in Prague in 1397, exactly at the same time when Pijesczano also studied there.²² Thus probably Radewitz got the manuscript from Pijesczano or inversely. The data help us to close the old debate about the provenience of the manuscript copied by Pijesczano. It seems that he copied the text in Prague not in Esztergom. Interesting addition to the origin of the copy of Pijesczano that he studied in Prague exactly at the same time when Puchník worked as the vicar general of the Archbishop of Prague. Perhaps the analysis of the Göttingen manuscript (which, surprisingly, Budsky hasn't mentioned) helps us to determine whether the copy of Pijesczano was in use at the spiritual seat of the archdiocese of Esztergom or not. It's beyond doubt that Pijesczano was a delegate or associate judge for several occasion, while on the top of that he was vicar general of Esztergom between 1423 and 1425.²³

Lawrence Zámbo of Mezőlak from the Pápa genus was another jurist, who copied several legal texts, which were remained to posterity. His family was at the zenith of their power in the 14th century, his father and his uncle, Nicholas was also raised at the royal court, and Nicholas died as *magister tavernicorum regalium*.²⁴ Lawrence matriculated in the Law University of Prague as *prepositus Posoniensis* in 1383.²⁵ The texts, copied or ordered by him, can be found nowadays in the Rare Books and Early Manuscripts Department of Harvard Law School.²⁶ The texts fill out the two-third part of the whole codex.²⁷ David Jenkins supposed that Provost Lawrence used this texts during his studies. The researchers can identify more than one handwritings, thus the provost probably hired²⁸ someone

²¹ BUDSKÝ, ref. 20, pp. 259-60.

²² TRÍŠKA, ref. 5, p. 207.

²³ C. TÓTH, Norbert – LAKATOS, Bálint – MIKÓ, Gábor. A pozsonyi prépost és a káptalan viszálya (1421–1425). A szentszéki bíráskodás Magyarországon – A pozsonyi káptalan szervezete és működése a XV. század elején. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia–Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Szegedi Tudományegyetem–Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Magyar Medievisztikai Kutatócsoport, 2014, 32, p. 233.

²⁴ ENGEL, Pál. Magyarország világi archontológiája I–II. Budapest: MTA Történettudományi Intézet, I., p. 38.

²⁵ C. TÓTH, Norbert. A székes- és társaskáptalanok prépostjainak archontológiája 1387–1437. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia–Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Szegedi Tudományegyetem–Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Magyar Medievisztikai Kutatócsoport, 2013, s. 58. Although according to C. Tóth he was provost only from 1384, it is clear thanks to the documents of the University of Law in Prague that he was already provost a year earlier. See: SPURNY, Johannes (ed.). Album seu Matricula Facultatis Juridicae Universitatis Pragensis ab anno Christi 1372 ad annum 1418 E Codice membranaceo illius Aetatis nunc primum luce donatum, plenoque nominum indice auctum: Codex diplomaticus Universitatis eiusdem: originem, incrementa, privilegia, iura, benefica...cui item personarum rerumque index, atque...imagines exhibentes subnecuntur. Pragae, 1834, pp. 37–38. (Later: AJP).

²⁶ Harvard Law School, MS 189.

²⁷ JENKINS, David. The Identification of Harvard Law School Ms 189. In Law Library Journal, 1992, 1, p. 41.

²⁸ Provost Lawrence ordered another work, a codex which contained the writings of Bartholomeus de Sancto Concordio, but this only from 1425 was in the catalogue of the chapter' library. SOPKO, Julius. Stredoveké latinské kódexy v slovenských knižniciach. Martin: Matica Slovenská, 1981. No. 56.; Vö.: ŠEDIVÝ, Juraj. Mittelalterliche Schriftkultur im Pressburger Kollegiatkapitel. Bratislava: Chronos, 2007, pp. 114-115.

to copy some parts of the texts for him.²⁹ Juraj Šedivý published the list of the texts of the codex, which includes the works of Paulus Hungarus, Galvano da Bologna or the highly popular authors of Bohemia, Guillelmus Horborch and Stephanus de Rudnice.³⁰ These writings helped to the clergy in the daily practical measures such as marriage, funeral, excommunication, interdict, usury or any misuse of priests, etc. In other words, Provost Lawrence, – as Jenkins and Miriam Hlavačková have also mentioned –, wanted to use these legal texts in order to settle the spiritual issues his Provostry according to the canonical regulations.³¹ This fact lightens why the sources about the judicial actions of the provosts of Bratislava appear during the time of Provost Lawrence after the time of 1310s.³²

It worth to mention a third manuscript, which is already known among scholars. This is the copy of the commentary written to the Decretals of Pope Gregory IX, which was copied by Petrus Ungarus de Lebeta at Prague in 1424.³³ One cannot find Petrus' name in the university's sources. Moreover the education in the University of Prague was banned by Pope Martin V. from 1418 because the city was pressed by religious conflicts in the 1420s.³⁴ In addition Peter studied in Leipzig in 1423.³⁵ However, the University of Prague was less attractive to the students in that time, the wealthy libraries exerted considerable attraction to the intellectuals, like Peter.

This is all we know about the philosophical and legal manuscripts relating to the Hungarian students in the Middle Ages at Prague. This low number also points out that most of the examined texts represent the two less-known faculties. Although the University of Prague was the main centre of the theology studies in the region.³⁶ The Central European students only had opportunity to study theology in Prague until the 1380s, when the Theology Faculty of Vienna opened its doors to the inquirers.³⁷ The main centre of theology studies was Paris in medieval Europe, in contrast to the information about this university education, the historians only know fragments about Prague. However these data also bring some light upon important factors.

²⁹ JENKINS, ref. 27, p. 42.

³⁰ HLAVAČKOVÁ, Miriam. Kapitula pri dóme Sv. Martina – Intelektuálne centrum Bratislavy 15. storočia. Bratislava: Spoločnosť Pro Historia, 2008, p. 54, (214. lbj.).

³¹ JENKINS, ref. 27, pp. 41-42; HLAVAČKOVÁ, 2008, p. 54.

³² C. TÓTH– LAKATOS – MIKÓ, ref. 23, 52, p. 60.

³³ CSONTOSI, János. Adalék a magyarországi XIV–XV. századi könyvmásolók és betűfestők történetéhez. Magyar Könyvszemle 1879, 4, 1, p. 49. (Later: CSONTOSI, 1879.); CSAPODI, Csaba – CSAPODINÉ GÁRDONYI, Klára (ed.). Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt. I–III. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988–1994. II. No. 1960. (Later: CSAPODI–CSAPODINÉ); Universitätsbibliothek Leipzig, MS 1066.

³⁴ SVATOŠ, Michal. The studium generale 1347/8–1419. In ČORNEJOVÁ, Ivana – SVATOŠ, Michal. – SVOBODNÝ, Petr. A History of Charles University. Prague: Karolinum Press, 2001, p. 88.

³⁵ ERLER, Georg (ed.). Die Matrikel der Universität Leipzig I.– III. Leipzig: Giesecke&Devrient, 1895, I, p. 75.

³⁶ BRANDT, Hans Jürgen. Universität, Gesellschaft, Politik und Pfründen am Beispiel Konrad von Soltau (†1407). In IJSEWIJN, Jozef – PAQUET, Jacques (ed.). The Universities in the Late Middle Ages. Les universités à la fin du Moyen Âge. Louvain: University Press, 1978, p. 618.

³⁷ TONK, Sándor. Erdélyiek egyetemjárása a középkorban. Bukarest: Kriterion, 1979, p. 30.

Theological and Medical interests of the Hungarian students

From the examined fourteen codices, seven contain theological writings, while one medical text. The only medical writing related to Nicolaus de Zilina. Nicholas studied at the Faculty of Arts of Prague in 1420, although as far as we know he didn't receive a degree.³⁸ Nevertheless he certainly stayed at Prague. He may be identical with a student whom was mentioned in the Dean's book of the Faculty of Arts from 1429.³⁹ The pope prohibited the education and graduation at Prague in 1418, thus it's possible that Nicholas could completed his studies only in 1429, when the education restarted thanks to the pope's regulation.⁴⁰ His two manuscripts also prove that he stayed at Prague. The first is the *Liber urinarum* of Isaac Iudaeus.⁴¹ This Arabic medical work was compiled in the 9-11th century and later was translated by Constantinus Africanus into Latin in the 11th century.⁴² The codex contains many other authors' medical texts (Hippocrates, Avicenna, Rhazes, etc.), but according to a short inscription (fol. 252r.) Nicholas copied only a cc. 40 folio-long text in 1431. This note also reveals that Nicholas was one of the few foreign people at Prague who attended to the Charles College, since he copied this text in the Carolinum, although he was the chaplain of the King Wenceslas College in 1415.⁴³ His other manuscript points to his various interests, because he wrote a short prologue to the Homilies of Paulus Diaconus in 1420⁴⁴. He later became a professor at the Faculty of Arts.

Two writings differ to the other theological texts, since these reflect to the Hussite movement. Mathias de Zolio copied the *Rosarius sive Floretus minor* in 1417.⁴⁵ Mathias was the student of the University of Vienna in 1401,⁴⁶ but he studied at Prague in 1409, at the latest. He had never left the university or the city. He got the *atrium baccalareus* title in 1410, six years later he received the licentiate, too.⁴⁷ One more year later he copied one of the work of John Wyclif. The English reformer's explanations and glosses to the Holy Scriptures, which was made between 1384 and 1396. Wyclif collected and edited his text together with his students, which includes explanations of Biblical people, ecclesiastical and theological thoughts and practices, as well as ethical and moral inscriptions. Furthermore he collected and interpreted notes and glosses to the scripts of the Church Fathers, Scholastics, Canonists and Biblical people's thoughts about the

³⁸ LDPP, II, p. 2.

³⁹ LDPP, II 6, 15, 16, p. 22.

⁴⁰ SVATOŠ, Michal. The utraquist university. In ČORNEJOVÁ, Ivana – SVATOŠ, Michal – SVOBODNÝ, Petr. A History of Charles University. Prague: Karolinum Press, 2001, p. 189.

⁴¹ TRUHLÁŘ, Josef. Catalogus codicum manu scriptorum latinorum, qui in c. r. bibliotheca publica atque Universitatis Pragensis asservantur I. Pragae: Sumptibus Regiae Societatis Scientiarum Bohemicae, 1905, pp. 583-584. (National Library of Czech Republic, VIII F 18).

⁴² RASHDALL, Hastings. The History of universities I-II, Oxford: Clarendon Press, 1895, I., p. 96.

⁴³ MAITRE, Luke. Medieval Medicine: The Art of healing, from head to toe. Praeger, 2013, pp. 11-12.

⁴⁴ National Library of Czech Republic, V H 21, f 82a.

⁴⁵ National Library of Czech Republic, V G 25.

⁴⁶ TRÍŠKA, Josef. Literární činnost předhusitské university. Praha: Univerzita Karlova, 1967, p. 108.

⁴⁷ TŮSKÉS, Anna. Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1365-1526. Budapest: ELTE Levéltár, 2008, 71. Vö.: TRÍŠKA, ref. 5, p. 368.

⁴⁸ LDPP I. 414, p. 437.

ecclesiastical law.⁴⁸ The copy of Mathias is only a shorter extract of Wyclif's work. This writing is known in three version: the complete is the *Floretus*, the mid-long is the *Rosarius sive Floretus minor*, while the shortest version is the *Rosarium*.⁴⁹ Mathias de Zolio – like Nicolaus de Zilina – was a *magister* of the Carolinum. He bought a house near the main square of the Old Town of Prague in 1428, three years later he copied the Holy Bible. According to Josef Trška, Mathias died in Prague around 1454.⁵⁰ *Rosarius sive Floretus minor* is the only text within the examined manuscripts which certainly sympathised with the thoughts of the Hussites. Neither the text nor the author took part in the propagation of the Hussitism in Hungary, since the copier died in Prague thus the manuscript stayed in the next 500 years there. Thus, the examination of this codex warns us that the university was not the only medium which could have propagated the Hussite ideas towards Hungary, but further research is needed.

It is important to speak briefly about the so called “Hussite Bible” and its translators.⁵¹ The first Hungarian translation of the Bible (in three fragments) contains obvious Hussite references in it, which refers to Prague. Hungarian medievalists have noticed this long time ago,⁵² although its Hussite origin was queried many times.⁵³ However among others, György Galamb recently testified the Hussite connections of the translations and the translators.⁵⁴ The question remains whether the translators obtained their information about Hussitism at first or second hand. Traditionally the translators, priests Valentine and Thomas identified as Thomas de Quinqueelesiis and Valentinus de Vylak, although this identification based upon that their first names correspond with the aforementioned people, who studied at Prague. This argument is not strong enough, thus the identification is not acceptable and until we couldn't identify the translators we can't assume that the Prague University had any direct effects on this matter in this early period.⁵⁵ That is why this text only partly related to this research.

A certain Nicholas was the copier of a text, which was made at Prague in 1376. This script contains several texts: one *Martyrologium*, a short tractate about the sins, and a Czech-related fragment of letter. The next text is the *Tractatus de religione* of Thomas Hibernicus, while the second half of the codex contains sermons and the Europe-wide famous *Legenda Aurea* by Jacobus de Voragine.⁵⁶ Fortunately, the copier wrote his name and the datum in his work (fol.208v), thus it is known, that a certain Nicholas made the copy of these texts at Prague in 1376. One barely could identify Nicholas and only partially can be linked his name (and his work)

⁴⁸ HUDSON, Anne. Selections from English Wycliffite writers. Toronto: University Press, 1997, p. 7.

⁴⁹ LAHEY, Stephen E. (ed.). Wycliff: Trialogus. Cambridge: University Press, 2013, p. 15.

⁵⁰ TRŠKA, ref. 5, p. 368.

⁵¹ Codex of Munich: Bayerische Staatsbibliothek, München, Cod. Hung. 1.; Codex of Vienna: National Library of Hungary, Budapest, MNY 72.; Apoc Codex: Székely National Museum, Sfântu Gheorghe, A 1330.

⁵² JAKUBOVICH, Emil - PAIS, Dezső. Ómagyar olvasókönyv. Pécs, 1929, p. 248.

⁵³ TÍMÁR, Kálmán. Legrégibb magyar bibliánk naptára és helyesírása. Kalocsa, 1931, p. 3.

⁵⁴ GALAMB, György. A Huszita biblia és a ferencesek. Megjegyzések az eső magyar bibliafordítás kérdéséhez. In Egyháztörténeti szemle, 2009, vol. 10, no. 2, pp. 3–12.

⁵⁵ HARASZTI SZABÓ, ref. 3, p. 38.

⁵⁶ SOPKO, ref. 28, No. 207.

to the university. Julius Sopko, – quoted to Emma Bartoniek – informs that the codex was the property of the chapter of Bratislava in 1686, and it was in use in the early modern and even in medieval time, too.⁵⁷ Only one student, Provost Lawrence, is known from Bratislava at the University Prague in the Middle Ages. The other opportunity that the copier later became the member of this chapter since the whole ranks of the chapter in not known. If one of the known students was the copier, he might been Nicolaus de Buda (in 1377 at the Law University)⁵⁸ or Nicolaus canonicus Colocensis (in 1375 at the Law University)⁵⁹ or Nicolaus de Czypcz. The latter was „ain guet ler von der mess“ anyway.⁶⁰

The library and the possible intellectual prefiguration of the Fraternity of the 24 parish priests of Spiš

One of the above mentioned codices can help to discover the intellectual background of certain cultural institutes. The codex dated to the end of the 14th century, and contains five texts.⁶¹ The first is an apocryphal writing, which title is *Tabulae Moysi et Abacuc de creatione angelorum*, and unfortunately that is all known information about it. The next text is a short treatise about the wise words of the Church fathers on the seven deadly sins. Besides the significant thinkers of the time of the Church Fathers, like Saint Augustine, Saint Jerome or Saint Gregory the Great we can read the thoughts of historians (like Cassiodorus) and ancient philosophers (e.g. Seneca, Socrates) also in this manuscript. The text informs its reader that *collectae in castro Pragensi*, which means that the original version of the text was compiled in Prague.⁶² According to the database of the Europeana this text is followed by the *Summa de casibus et poenitentiae* of Innocent IV. As the inscription in the recto of folio 126 says: “*explicit scriptura Innocentii quarti sub anno domini M CCCXC quinto [...]*.” However, this inscription is clear, Pope Innocent IV never wrote a text like this. Moreover the dating of this writing is not accurate in the literature, as one can read 1393-1394, and even 1294.⁶³ While the manuscript explicitly certifies the 1395 as the year of completion. It was important to be noted, since the next part of the codex dated to 1393. More problematic that the text can't be related to Pope Innocent. Julius Sopko also noticed this and identified the text as the *Summa de poenitentia* of Thomas de Chobham, while the earlier

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ AJP, p. 32. TRÍŠKA, ref. 5, p. 383.

⁵⁹ AJP, p. 30.

⁶⁰ TRÍŠKA, ref. 5, p. 385. Tríška in another work of him mistakenly connected this Nicolaus de Czypcz to those, who made his last will in 1439, because the latter studied in Cracow from 1419. TRÍŠKA, 1967, p. 128. See: KELÉNYI, Borbála. A Krakkói Egyetem magyarországi diákjai. In HARASZTI SZABÓ, Péter – KELÉNYI, Borbála – SZÖGI, László (eds.). Magyarországi diákok a prágai és a krakkói egyetemeken 1348-1525 II, Budapest: MTA TKI-Egyetemtörténeti Kutatócsoport – ELTE Levéltára, 2016, (Under print).

⁶¹ http://www.europeana.eu/portal/hu/record/9200463/BibliographicResource_3000148674207.html (National Library of Romania, Batthyaneum, Ms II 65).

⁶² SOPKO, ref. 28, p. 369.

⁶³ See the database of Europeana in the quot. 60, while Mârza dated it to 1394. MÂRZA, Eva Selecká. A középkori lőcsei könyvtár. Szeged: Scriptum, 1997, pp. 77; Sopko dated to 1393-1394. SOPKO, ref. 28, p. 369.

literature hadn't taken notice on this question.⁶⁴ One could find a short extract of this work of Chobham in a codex of the National Library of the Czech Republic,⁶⁵ which tell us that the original work of Chobham contained 227 chapters. This number is similar to those 233 which was mentioned in the examined codex. The next writing is the fourth book the *Sententiae* of Pertus Lombardus. The last text was written about the immorality that can be committed by the consorts. These texts were certainly useful for the clergy.

An inscription testifies that one of the texts in this codex was copied in Prague. One of the Hungarian students could have been the copier, since the codex got to Levoča later, so he might have come from the Spiš region. Georgius de Foro Caseorum and Nicolaus Feystrip de Czypcz can be considered as the copier, although only the latter got in closer connection with the libraries of Levoča. Feystrip was a well-known member of the "cultural and scholarly" life of Spiš. He was a priest of the Saint George Chapel of the Saint Jacob parish church in 1405, furthermore he was a librarian with his three fellows at the library of the confraternity of the 24 parish priests of Spiš.⁶⁶ Feystrip studied at Prague in 1392 at the Law University, while one year later one can find him at the Faculty of Arts, when he got the bachelor degree⁶⁷ together with Georgius de Foro Caseorum.⁶⁸

The rootlet of this book has a vignette which links to Levoča. There is no further information on the establishing, development or the early times of the library. An inscription dated to 1405 in a 14th-century codex informs us firstly about this library. According to Zsigmond Jakó the medieval libraries of Hungarian parish churches were established from the turn of the 14th and 15th centuries.⁶⁹ The handwritten codices were very expensive, thus their making and purchasing needed financial sacrifices. The bookmaker workhouses near to the medieval universities or the universities themselves made easier to acquire books. It worth to note at this point that the peregrination of the Hungarian parish priests and the lower clergy only began in the 14th century, which is an important observation of the peregrination-researches. In my earlier researches I noticed, that though the first parish priests – like the majority of the students – studied in Italy (exactly three persons: John from the parish church of Sibiu,⁷⁰ Paul from Óbuda⁷¹ and William of Cifer⁷²), they came from a prosperous parish church or were supported by

⁶⁴ VARJÚ, Elemér. A gyulafejevári Batthyány-könyvtár, V. közlemény. In Magyar Könyvszemle, 1900, vol. 8, no. 2, p. 165.

⁶⁵ National Library of Czech Republic, XIX C 49, fol. 49v.

⁶⁶ MÁRZA, ref. 63, p. 30.

⁶⁷ LDPP I, p. 288.

⁶⁸ HARASZTI SZABÓ, Péter. A prágai egyetem hallgatói Luxemburgi Zsigmond magyar királyi udvarában. In FÁBIÁN, Laura – GÁL, Judit – HARASZTI SZABÓ, Péter – UHRIN, Dorottya (eds.). Micae Mediaevales V. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. Budapest: ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, 2016, pp. 69–91.

⁶⁹ JAKÓ, Zsigmond – MANULESCU, Radu. A latin írás története. Budapest: Európa, 1987, pp. 127–128.

⁷⁰ VERESS, Endre. Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyvei és iratai (1221–1864). Budapest: Római Magyar Történeti Intézet, 1941, p. 394.

⁷¹ VERESS, ref. 70, p. 28.

⁷² VERESS, Endre. Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium I. Padua 1264–1864. Kolozsvár: Stephaneum, 1915, p. 2.

a wealthy patron. On the other hand, the number of parish priests who get to the universities were outstanding from the 1370s thanks to the new universities founded in Prague and Vienna.⁷³ It resulted that the parish priests became the greatest group of the ecclesiastical officeholders at the foreign universities' law faculties under the rule of King Sigismund. The same process took place with altarists, chaplains and with some restrictions with the simple clerics, too. In other words, the peregrination of these layers and the appearance of the first libraries at Hungarian parish churches can be paralleled with the Central European University foundations from the second half of the 14th century. In the light of this presumption the foundation of the library of the confraternity happened in the last third of the 14th century. According to Eva Selecká Márza the location of this library cannot be found.⁷⁴ Although the author of this article agrees with Elemér Varjú, who said that the library must had been in Levoča.⁷⁵ From the first four known librarians Feystrip was a priest of the Saint George Chapel, which also functioned as the library of the parish church in the Middle Ages which strengthens Varjú's hypothesis. Furthermore, Varjú stated that the library was founded in 1405 by George parish priest of Ľubica, who also was one of the first librarians.⁷⁶ On the whole, the examined book (or just some part of it) of Feystrip also ensures that the library of the Saint George Chapel and the library of the Confraternity were founded at the end of the 14th or the very beginning of the 15th century, after the greater waves of the peregrination of the lower clergy (such as parish priests or altarist) had begun. The students brought home manuscripts and codices from the universities which supported them in the daily activities, liturgy and to guide their community. They created the first libraries of the parish churches from these writings, following the example of the chapter libraries. Thus obviously the Central European universities, especially the one in Prague had great role in the development of the Hungarian cultural life.

A provost of Veszprém at the University of Prague?

The copier or the provenience of a manuscript is not certain in every case, sometimes the Praguean origin is just assumed, like in the case of a codex dated to the second half of the 14th century.⁷⁷ The codex contains the biography of archbishop of Prague, Arnošt z Pardubic which confirms the presumed origin, since this writing was not enjoyed great popularity outside the Kingdom of Bohemia. Moreover this manuscript was written shortly after 1364, when the archbishop died. A short inscription leads to this conclusion on the recto of folio 15. On the top of this page there is a three-lined writing, which is unfortunately unclear.

⁷³ The next parish priest after them studied in Prague in 1375: Leo de Magno Horreo and Tilmanus de Villa Humperti. Although Leo was the brother of the bishop of Transylvania, Tilmannus could reckon only on his own parish. AJP, p. 31.

⁷⁴ MÁRZA, ref. 63, p. 30.

⁷⁵ VARJÚ, Elemér. A gyulafejevári Batthyány-könyvtár, II. közlemény. In Magyar Könyvszemle, 1899, vol. 7, no. 3, p. 214.

⁷⁶ VARJÚ, ref. 64, p. 150.

⁷⁷ National Library of Romania, Batthyaneum, Ms II 45.

Varjú considers that this was only a pen-exercise.⁷⁸ The upmost line mentions a certain provost John, the name place of his provostry unreadable. Under this line the name of John, provost of Veszprém was written. Only two provosts held this name in Veszprém from the second half of this century. One of them was the provost of the All Saints collegiate chapter in 1377,⁷⁹ while the other was the provost of Saint Michael cathedral chapter, who was even known as *baccalaureus decretorum* in 1369.⁸⁰ And because this John was provost until 1382, the manuscript also had to be written until this year. Although one cannot find anyone who gained this title and named to John in this period, according to the collected information of the History of Universities Research Group. Only John archdeacon of Eger considered who studied at the University of Padua, but he appeared at this university in October of 1367,⁸¹ while there are information of the provost of Veszprém from July of this year. From all of this we presume that John also studied at Prague, at the Faculty of Law, but there are not exact evidences about this. The sources of the Law University (before 1372, the Faculty of Law) are entirely missing before 1372, thus the fact that John's name is missing from the remained sources doesn't confute the assumption, since he had to get his degree before the crucial year of 1372. Furthermore the name of the manuscript's copier (Petrus Crispus, fol. 64r.) is known. This fact does not reduce the possibility of my hypothesis, because Laurentius Zambo also hired a copier, he didn't make his manuscripts with his own hands. Besides the biography of the archbishop the codex contains the sermons of the Franciscan friar Lucas de Bitonto and a work entitled *Expositio psalmorum poenitentialium*, too. Unfortunately all these facts and assumptions don't explain how the codex got to Levoča.

The *Summa Britonis* and its copier

As it was mentioned above, there are three philosophical texts in the examined group, although the third can be treated as a theological text, too. This codex dated to 1377 and contains the 11th-century lexicographers, Papias' biblical dictionary, the *De summo bono* from Isidore of Seville, while in my perspective the third writing is the most interesting, that is another biblical dictionary from Guillelmus Britonis.⁸² This book, known as *Summa Britonis* was written in the second half of the 13th century by the Franciscan friar Guillelmus Britonis, who studied at the University of Paris.⁸³ He collected and interpreted the hardest words of the Vulgate, around 2 500 entries. Brito used the works of Papias, Isidore of Seville, which texts are also remained in this codex. Moreover, he used the work of Huguccio of Pisa as well as Greek, Hebrew and some other writings from the time of the Church Fathers, too. It would not be extraordinary to classify this work to the philosophical texts, because

⁷⁸ VARJÚ, ref. 64, pp. 149-150.

⁷⁹ C. TÓTH, 2013, p. 73.

⁸⁰ KARLINSZKY, Balázs. A veszprémi nagyprépostok archontológiája, 1079–1543 – Három prépost portréjával. In *Turul*, 2014, vol. 87, no. 3, p. 95.

⁸¹ VERESS, ref. 70, p. 152.

⁸² National Library of Czech Republic, X B 5.

⁸³ DALY, Lloyd W. – DALY, Bernardine A. (ed.). *Summa Britonis sive Guillelmi Britonis expositiones vocabulorum biblie*. Patavii: In aedibus Antenoreis, 1975, XIII-XVIII.

for instance along with Papias and Huguccio of Pisa the work of Brito sometimes was labelled as philosophical writing, like at the library of the Cistercian cloister of Clairvaux in 1472, where this texts belonged to the *artium et philosophiae* section and within this to the grammatical texts.⁸⁴ This work of Brito was very popular in Hungary, too. Almost 20 copies is known from the medieval Hungarian libraries, most of them are incunables, only three handwritten manuscript have remained, from which two are just fragments from the 13th century,⁸⁵ while the third is a fragment also from 1428.⁸⁶ This version from 1377 fascinating not just because this is a whole version, but because we know the copier, too. On the folio 119 one can read this hardly explainable registry: *Explicit Brito finitus per recerendum Budam anno millesimo trecentesimo septuagesimo septimo*. This makes clear that the copier was an ecclesiastical, but the lack of the first name generates several problem. It has been suggested that the name “Buda” is a Slavic personal name, or the copier came from a certain “Buda” place in the Slavic speech area. But after the overview of some Czech and Polish sources, moreover, consulting with some Czech colleagues,⁸⁷ I had to dismiss this option. Another opportunity is that the copier can be found among the students came from the Hungarian capital, Buda to the University of Prague. This problematic explicit makes probable that a Hungarian person with the first name of “Buda” was the copier. According to the relevant researches of History of Names only five Buda is known from the total 20 000 items, and each of them were laymen in the first half of the Angevin age of Hungary.⁸⁸ At this point we have to turn back to the students of Buda at the University of Prague at this time. Two students come into question: Nicolaus de Buda, who studied at the Law University in 1377 and Johannes de Buda, who were educated in Prague from 1374, where he later became a professor of the *Facultas artium*.⁸⁹ Both of them could be the copier of this manuscript regarding the dating of the text, but considering the further goal of this text, namely the explanation of Bible, this work much more suits to the profile of Johannes de Buda who later founded the Collegium Christi in Esztergom. Although this isn’t explain the strange form of the name in the inscription. In the contemporary use of names we found name-types without “de” preposition (so called “pure place names”)⁹⁰

⁸⁴ NEBBIAI-DALLA GUARDA, Donatella. Les glossaires et dictionnaires dans les bibliothèques médiévales. In HAMESSE, Jacqueline (ed.). Les manuscrits des lexiques et glossaires de l’Antiquité tardive à la fin du Moyen Âge. Actes du Colloque international organisé par le “Ettore Majorana Centre for Scientific Culture” (Erice, 23-30 septembre 1994). Louvain-la-Neuve: Fédération internationale des instituts d’études médiévales, 1996, pp. 180-181.

⁸⁵ SOPKO, I. 13.; At the same time there was another manuscript in the beginnings 15th century at the Chapter of Veszprém: Csapodi III. No. 989.; No. 1044. Stephanus Engelke de Cluswar also owned one in 1453: CSAPODI III. No. 1917. The dominican convent of Košice also: CSAPODI III. No. 2478.

⁸⁶ SOPKO, I., p. 47.

⁸⁷ I would like to express my gratitude to Pavel Soukup for his help in this question!

⁸⁸ SLÍZ, Mariann. Anjou-kori személynévtár, 1301–1342. Budapest: Históriaantik, 2011, p. 65.

⁸⁹ KÖRMENDY, ref. 12, pp. 63-66, 69, p. 182. C. TÓTH, ref. 12, p. 95.

⁹⁰ TÓTH, Valéria. Gondolatok a helynévi eredetű személynévekről, Helynévtörténeti tanulmányok, 11 (2015), pp. 127–130; GULYÁS, László Szabolcs. Újabb adatok a középkori jobbágymezővárosi személynévadás kérdéséhez. = Névtani értesítő 31 (2009), p. 57. GULYÁS, László Szabolcs. Personal names and society in medieval Hungarian cities and market-towns, In TORT I DONADA, Joan – MONTAGUT I MONTAGUT, Monserrat (eds.). Els noms en la vida quo-

in several times,⁹¹ like in the Dean's Book of the Faculty of Arts and the remained sources of the University of Law also contains several Hungarian students with this name form.⁹² In this case the "Johannes Buda" name form allow us the supposition that the copier was the founder of the Christ College. Unfortunately I have not found this form of his name in the Hungarian archival sources, though this isn't exclude this solution. Another option is that the copier used both John and Buda first name alternatively.⁹³ Unfortunately we couldn't prove any option with linguistic methods, while the lack of sources and the explicit reduce the opportunity these solutions.⁹⁴ On the other hand I have found a nearly contemporary data from 1394 among the codices of Nagyszeben (Sibiu, RO). This codex contains a similar (nearly the same) inscription like in the questionable case: the writer tell us, that this book "*pertinent ad fraternitatem per cybinium*,"⁹⁵ while later the scripter introduced himself by Theodericus. If the copier's intention was to inform us that the codex belongs to the Fraternity of Sibiu, in that case he must had to say it with another grammatical structure. On the top of that János Csontos found a certain magister Theodericus among the bookmakers of the chapter of Sibiu at the very beginning of the 15th century. Thus Csontos made the supposition very similar that the scripter of the manuscript and the bookmaker of Sibiu was one and the same.⁹⁶ Furthermore the compiler was Michael *plebanus in Parvo Horreo*, and this little Saxon town located in the neighbourhood of Sibiu also. This analogy also make my opinion probable that reverend Buda is equal with Johannes de Buda. There is a more serious reason why possible that "*reverendus Buda*" is identical with Johannes de Buda, namely that the oldest catalogue of the library of the College of the Bohemian Nation contains this manuscript.⁹⁷ Belonging to a university nation does not tell us anything, like Nicolaus and Johannes de Buda also belonged to the Bohemian academic nation. However, the mentioned nation's college was founded almost a decade after John of Buda left Prague.⁹⁸ Despite of this he had connections with its founder, Johannes Venceslai de Praga. First of all, he presented John of Buda to the University of Prague in 1374. Moreover, Johannes Venceslai de Praga founded a library for the college from his own books.⁹⁹ How this book get to the

---

tidiana. Actes del XXIV Congrès Internacional d'ICOS sobre Ci ncies Onom stiques. Names in daily life. Proceedings of the XXIV. ICOS International Congress of Onomastic Sciences. Generalitat de Catalunya, Barcelona, p. 1729.

⁹¹ For examples see: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár DL 26589.; Zichy V. 156. NAGY, Imre - NAGY, Iván - V GHELY, Dezs  - BARAB S, Samu - KAMMERER, Ern  - LUKCSICS, P l - D RY, Ferenc (eds.). A zichi  s v sonke i gr f Zichy-család id sb  g nak okm nyt ra I-XII. Budapest: 1871-1931. V. No. 156.

⁹² AJP 119. LDPP I. 305, 320, 366, p. 416.

⁹³ Thanks to the advice for Val ria Tóth and László Szabolcs Gulyás!

⁹⁴ I would like to express my gratitude to Sl z Mariann for her help in linguistic questions!

⁹⁵ CSAPODI - CSAPODINÉ, II. No. 2049a.

⁹⁶ CSONTOSI, ref. 33, pp. 46-47.

⁹⁷ BECK , Josef - URB NKOV , Emma (eds.). Katalogy Knihoven Koleji Karlovy University. Praha: Univerzita Karlova, 1948, p. 9.

⁹⁸ SVATO , ref. 40, pp. 52-53. The date 1490 must be a mistyping, because the collegium was founded in the 1390s.

⁹⁹ TR  KA, ref. 5, pp. 321-322.

library? Considering that the copier was Johannes de Buda, he might have given his manuscript to Johannes de Praga, when he left Prague. Buda as a first name is rare in the Hungarian archival sources, as well as among the 12 thousand medieval Hungarian university students, too (one cannot find any Buda among them). Thus it is still possible that Johannes de Buda was the copier, however it's just an assumption. It has to be mentioned as a curiosity, that John's student, the already mentioned Thomas de Pijesczano copied a work which is similar to the examined codex (the *Catholicon* of Johannes Balbus), what he bequeathed to the cathedral chapter of Esztergom.¹⁰⁰

Conclusion

In the focus of the interests of the Hungarian students at the University of Prague were not the philosophical texts, in spite of the fact that most of them studied at the Faculty of Arts. From the examined texts we could draw the conclusion that the Hungarian students had strong theological interests, since more than the half of the remained and known manuscripts/copies belonged to this discipline. Presumably – despite of the lack of sources – there were Hungarian theology students in the Czech capital. Another observation is that through these texts the Hussite theories couldn't find its way to Hungary. Only one fragment might have connected to the Hussitism, the so-called "Hussite Bible", but this is one of the most problematic writing from the point of view of its birthplace and time, and mostly of its translators. The theological manuscripts usually were copied in order to help the priests to guide the believers in their everyday life and to help them in other church matters. The legal texts of Lawrence Zámbo also points to this way of use. It is worth to note at the same time, that the Prague-related writings, like the legal texts of Provost Lawrence and the *Processus iudiciarius* played important role at the ecclesiastical judicial seats in the archdiocese of Esztergom. Possibly, Provost John of Veszprém (1367-1382) also learned law at Prague in the 1360s, but this is only an assumption. The two most important codices related to Nicholas Feystrip and to the "Reverend Buda". The analysis of Feystrip's codex revealed the cultural roots (at least from one direction) of the library of the Fraternity of 24 Spiš' parish priests. While the manuscript of Reverend Buda could be linked to the founder of the Collegium Christi, or this manuscript belongs to a Hungarian student who is not known yet. Thus the further researches need to clarify the connection between Prague and some Hungarian educational or other cultural institutions, like the *Collegium Christi*, as well as the medieval Hungarian university foundations.

Words: 8116

Characters: 51241

¹⁰⁰ KÖRMENDY, Kinga. A kánonjog középkori egyetemi oktatásával és a 15. századi esztergomi vikáriusok olvasmányáival, működésével kapcsolatos kéziratok források az esztergomi egyház 1543 előtti könyvtárában. In ERDŐ, Péter (ed.). Tanulmányok a magyarországi egyházjog középkori történetéről, Budapest: Szent István Társulat, 2002, p. 182.

/32/

Úvod

Jeden z doyenov historického výskumu stredovekých vzdelávacích inštitúcií Peter Classen si už v roku 1964 položil otázku: Prečo prvá univerzita na území *Regnum Francorum* nevznikla v Chartres, Remeši alebo Laone, ale v Paríži, a to aj napriek tomu, že Paríž nemal v polovici 12. storočia v oblasti teológie a filozofie také výnimočné postavenie, ako mala napríklad Bologna v oblasti právnej vedy?¹ Ak by sme túto rečnícku otázku parafrázovali v kontexte našej témy, mohla by vyzeráť približne takto: Prečo na nemecky hovoriacom území Svätej ríše rímskej vznikla prvá univerzita až v druhej polovici 14. storočia? Pritom nie je dôvod domnievať sa, že by na tomto teritóriu absentovali niektoré nevyhnutné spoločensko-sociálne činitele a inštitúcie, v zásade vyhodnotené ako potrebné na kreovanie univerzitných korporácií. Na prelome 10. a 11. storočia tu medzi lídrov v kvalitnej príprave elitného duchovenstva patrili katedrálné episkopálne školy v Hildesheime, Magdeburgu, Würzburgu, Kolíne a Bambergu.² Hoci mali tieto inštitúcie podľa Laetitie Boehmovej dosiahnuť svoj vrchol v 11. storočí³, ešte v nasledujúcom 12. storočí, v ktorom sa formovali základné korporatívne elementy budúcich univerzít, sa v hospodársky a politicky dôležitých mestách tejto časti ríše nachádzali prestížne školy a študijné centrá, z akých sa inde v Európe regrutovali prvé *universitas magistrorum et scolarium*.

Privilégiá, ktoré generálne štúdiá, alias univerzity, v priebehu 13. storočia od pápežov získali, by bez podpory svetskej moci na najvyššej i lokálnej úrovni zostali neúčinné.⁴ Je teda možné, že v nasledujúcom „univerzitnom“ storočí stratili tamojší lídri záujem o podporu nových centier vzdelanosti? Vzhľadom na skutočnosť, že na viacerých dobových univerzitách študovali klerici z tejto časti ríše (určite ich nebolo málo), ba dokonca boli na nich schopní vytvoriť samostatný univerzitný národ (*natio germanica*, *natio teutonica*, niekde aj *alamannia*), nemôžeme hovoriť o nezájme o tento druh štúdia. Napriek tomu sa vlna zakladania univerzít strednej Európe do roku 1347 vyhýbala. Ešte v roku 1378 tu zo všetkých 31 univerzít boli len dve (Praha a Viedeň). Podľa Jacquesa Vergera za tým stojí spoločensky dominantná šľachta, ktorá posielala svojich potomkov do Paríža či Bologne, ale nemala žiadny záujem o vznik domácich univerzít, ktoré by mohli synom roľníkov a mešťanov uľahčiť sociálny vzostup a posilniť politickú váhu miest a cirkvi.⁵

Pravdou je, že až od konca 14. storočia v tejto geopolitickej oblasti vyšla vo väčšej miere zakladateľská iniciatíva od kniežat a miest, ktoré na svoje plecia

¹ CLASSEN, Peter. Studium und Gesellschaft im Mittelalter. In CLASSEN, Peter – FRIED, Johannes. Monumenta Germaniae Historica, Band 29. Stuttgart: Hiersemann Verlag, 1983, s. 20.

² SUCHÁNEK, Drahomír. Imperium et sacerdotium – Říšská církev na přelomu prvního a druhého tisíciletí. Praha: FF UK, 2011, s. 34.

³ Porov. BOEHM, Laetitia. Das mittelalterliche Erziehungs- und Bildungswesen. In Propyläen Geschichte der Literatur II – Die mittelalterliche Welt 600 – 1400, 1982, Bd. 2. Frankfurt a/M.; Berlin; Wien: Propyläen Verlag, s. 169 a 171.

⁴ NARDI, Paolo. Die Hochschulträger. In RÜEGG, Walter. Geschichte der Universität in Europa. München: C. H. Beck, 1993, s. 96.

⁵ VERGER, Jacques. Grundlagen. In RÜEGG, Walter. Geschichte der Universität in Europa. München: C. H. Beck, 1993, s. 65-66.

preberali aj nevyhnutné materiálo-finančné zabezpečenie univerzít. V 15. storočí sa tu univerzita v súperení o vyššiu spoločenskú prestíž medzi mestami považovala za podstatný kvalitatívny ukazovateľ. Preto aj dynamika nových univerzitných fundácií nadobudla pozoruhodnú frekvenciu v kombinácii rešpektu a veľkorysej náklonnosti, ktoré duchovné aj svetské ustanovizne tomuto procesu konečne prisúdili.⁶ V každom prípade nájsť uspokojivú a obhájitelnú odpoveď vzhľadom na celú túto problematiku nie je jednoduché. Dodnes ju na patričnej úrovni nepriniesla ani taká vyspelá historiografia, akou nemecká medievalistika bezpochyby je. My sa našim príspevkom pokúsime do diskusie vniesť ďalší prvok v podobe hypotézy, či by jednou zo vzdelávacích inštitúcií, ktoré nejaký čas suplovali neprítomnosť univerzít na nemecky hovoriacom území *Sacrum Imperium Romanum*, nemohli byť ich alternatívy v podobe niektorých typov z pestrej škály dominikánskych škôl.

Prepojením poznatkov zo zachovaných prameňov spolu s doterajšími výskumnými výsledkami sa pokúsime načrtnúť možnú interpretáciu v prospech našej hypotézy. Takto uchopená štúdia má zároveň ambíciu nadviazať z obsahovej i formálnej stránky na monografiu, ktorú sme k téme dominikánskych vzdelávacích inštitúcií do roku 1350 vydali v roku 2013.⁷ Zároveň by sme ňou do určitej miery chceli doplniť to, čo sa nám v rámci vydanej monografie z metodologického hľadiska v zmysle chronologickom a teritoriálnom nepodarilo obsiahnuť.

Dominikáni v *Sacrum Imperium Romanum*

Rehoľa kazateľov sa ako inštitúcia na území Svätej ríše rímskej udomácnila už na sklonku roku 1217, čo bolo ešte za života jej zakladateľa sv. Dominika. Podľa *Annales Frisacenses* došlo v tomto korutánskom mestečku k formálnemu založeniu dominikánskej komunity 27. decembra toho istého roku⁸, čo je zároveň prvá fundácia na nemecky hovoriacom území.⁹ Friesach bol v tom čase súčasťou Teutónskej provincie (*Provincia Teutonia*), pričom hranice vtedajších provincií sa dnes dajú určiť len približne.¹⁰ Neboli stále a menili sa v korelácii s vývojom rehole, pričom sa v priebehu niekoľkých desaťročí mohli zmeniť aj viackrát (porov. prílohu).

⁶ Porov. VERGER, ref. 5, s. 67.

⁷ HUNČAGA OP, Gabriel. Dominikáni na ceste k intelektuálnym elitám vrcholného stredoveku. Kraków; Bratislava: Towarzystwo Słowaków w Polsce; Chronos, 2013, 460 s.

⁸ „Anno Domini 1217, in die beati Iohannis euangeliste domus Friezacensis ordinis Predicatorum, prima domus Theutonie, planatur, dedicata a venerabili archiepiscopo Eberhardo Saltzpurgeni.“ Dostupné na internete: http://www.dmg.de/de/fs1/object/display/bsb00000866_00076.html?sortIndex=010%3A050%3A0024%3A010%3A00%3A00 [cit. 6. 11. 2016].

⁹ Dôvodom, prečo sa tu rehoľníci usídlili, nebola okamžitá stavba kláštora, ale vybudovanie záchytného bodu, východiskovej misijnej stanice pre ďalšie šírenie do nemeckého priestoru, Čiech a Moravy, Poľska a Uhorska. Porov. SPIEŽ OP, Jan. Friesach na trasie podrózy św. Jacka i jego hagiografia. In *Colloquia medievalia Pragensia* 3. Praha: CMS AV ČR, 2005, s. 255-266.

¹⁰ Pre rozlohou istú dobu najväčšiu provinciu Teutonia sa hranice odhadujú v líniiach Stralsund – Chur a Bruggy – Riga. GERWING, Manfred. *Theologie im Mittelalter*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2002, s. 132.

Z Friesachu sa potom dominikáni posúvali ďalej na sever. Na nemeckom území vznikol ďalší kláštor už v roku 1221 v Kolíne¹¹, v rokoch 1224/1225 v Magdeburgu¹² (tu sa konala aj prvá provinciálna kapitula Teutónskej provincie a prvým provinciálom sa stal brat Bernard).¹³ Do roku 1230 tu existovalo 17 komunít¹⁴, pričom v roku 1273 ich mali dominikáni k dispozícii už 49.¹⁵ Do roku 1301 bola Teutónska provincia najväčšou čo do rozlohy i počtu komunít v celej reholi a mala takmer 100 kláštorov.¹⁶ Z hľadiska geografického pod jej správu v tom čase spadali územia z dnešného Nemecka, Luxemburska, Francúzska (Alsasko), Rakúska, Slovinska (Ptuj), Holandska (napr. Utrecht, Maastricht), Poľska (oblasti Pobaltia), Lotyšska (Riga), Belgicka (napr. Antverpy, Leuven) a Švajčiarska (diecézy Chur, Bazilej, časť Lausanne a Kostnica). Politicky mali na tomto území svoje záujmy najmä Štaufovci a Habsburgovci.¹⁷

Na generálnej kapitule, slávanej symbolicky na nemeckom území v Kolíne nad Rýnom, bola v roku 1301 (proces trval do roku 1303) vyčlenením z rozľahlej Teutónskej provincie kreovaná Saská provincia (*Provincia Saxonia*).¹⁸ Práve na území týchto dvoch provincií si budeme všímať prítomnosť autonómnych dominikánskych vzdelávacích inštitúcií, z ktorých niektoré boli, resp. mohli určitým spôsobom byť predchodkyne univerzít. Z hľadiska politického sa v období vrcholného stredoveku na teritóriu *Sacrum Imperium Romanum* ocitli aj časti iných provincií (*Provincia Bohemia*, *Provincia Polonia*, *Lombardia superioris*, *Lombardia inferioris*) a napríklad také dominikánske komunity ako Praha a Vroclav, kde v stredoveku s určitosťou existovali vyššie rehoľné školy.¹⁹ V pražskom Konvente

¹¹ DIETMAR, Carl. Das mittelalterliche Köln. Köln: J. P. Bachem Verlag, 2004, s. 85.

¹² SCHEEBEN OP, Heribert. Jordan der Sachse. Vechta in Oldenburg: Albertus Magnus Verlag, 1937, s. 124.

¹³ SCHEEBEN OP, ref. 12, s. 124.

¹⁴ Brémy, Kolín, Erfurt, Friesach, Ženeva, Lipsko, Louvain, Lübeck, Magdeburg, Ptuj, Regensburg, Štrasburg, Trevír, Viedeň, Worms, Würzburg a Zürich. S výnimkou Friesachu a Ptuju boli všetky komunity založené v najväčších mestách Svätej rímskej ríše. FREED, John B. The Friars and German Society in the Thirteenth Century. Cambridge, Massachusetts: The Medieval Academy of America, 1977, s. 30-32.

¹⁵ FREED, ref. 14, s. 22 a 119.

¹⁶ KŁOCZOWSKI, Jerzy. Zakon braci kaznodziejow w Polsce 1222 – 1972. In KŁOCZOWSKI, Jerzy. Studia nad historia Dominikanow w Polsce 1222 – 1972 I. Warszawa: W drodze, 1975, s. 39-40.

¹⁷ BERGER, Thomas. Die Ausbreitung der Dominikaner in den Städten des südwestdeutschen Raumes. In Rottenburger Jahrbuch für Kirchengeschichte, 1998, Band 17, Stuttgart, s. 153.

¹⁸ „Inchoamus hanc. quod provincia Theotonie dividatur. et dividimus eam in duas. ita quod Austria cum adjacentibus conventibus. Bavaria. Suevia. Franconia. Renuus usque in Coloniam inclusive. cum Brabantia; sint una provincia. et vocetur provincia Theotonie. et teneat locum in dextro choro; post Romanam provinciam. Misna vero. Turingia. Assia. Saxonia. Marchia. Sclavania. Frisia. Wesfalia. Celandia. et Oglandia; sint alia provincia. et nominetur provincia Saxonie.“ Constitutiones et Acta Ordinis Fratrum Praedicatorum, Digitale Bibliothek Spezial (CD-ROM). Berlin: Directmedia Publishing, 2003, s. 879.; Generálna kapitula v Bologni 1302. „Item. Approbamus hanc. quod provincia Theotonie dividatur. et dividimus eam in duas...“ Tamže, s. 900; Generálna kapitula v Besançone 1303. „Item. Confirmamus hanc. quod provincia Theotonie dividatur. et dividimus eam in duas...“ Tamže, s. 915.

¹⁹ Porov. BUKAŁA, Marcin. Zagadnienia ekonomiczne w nauczaniu wrocławskiej szkoły dominikańskiej w ponym średniowieczu. Wrocław: ATUT, 2004, 318 s.; ZAWADZKA, Krystyna. Biblioteka we Wrocławiu (1226 – 1810). In KŁOCZOWSKI, Jerzy. Studia nad historia Dominikanow w Polsce 1222 – 1972 II. Warszawa: W drodze, 1975, s. 289-389.

sv. Klementa sa tamojšie generálne štúdium založené v roku 1347 dokonca stalo bezprostredným predchodcom univerzity založenej v roku 1348.²⁰ Napriek tomu sa naša pozornosť upriami na dve vyššie zmienené dominikánske entity, ktoré boli v období vrcholného stredoveku a raného novoveku integrálnou súčasťou Svätej ríše rímskej, neskôr Svätej ríše rímskej nemeckého národa.

Pre obidve najrozšírenejšie mendikantské rehole na tomto území, dominikánov a františkánov platí, že napriek istým odlišnostiam uprednostňovali urbánne prostredie.²¹ Dominikáni v druhej polovici 13. storočia umne využili proces utvárania a formácie mestského biotopu vo svoj prospech. Sami k nemu prispeli pastoračne, sociálne a intelektuálne. Najmä v edukačnej oblasti zaznamenali mimoriadny prínos, a to buď zakladaním nových (autonómnych) vzdelávacích inštitúcií, alebo participovaním na už existujúcich, obzvlášť v biskupských a katedrálňoch mestách.²² Na porovnanie, čo sa týka pomeru rozšírenia dominikánov a františkánov²³, napríklad na nemecky hovoriacom území v polovici 13. storočia bolo založených 38 dominikánskych a 117 františkánskych komunít, čomu zodpovedá približný pomer 1 : 3 v prospech menších bratov. Tento sa na konci toho istého storočia zmenil na 1 : 2, čo predstavovalo 94 dominikánskych a 200 františkánskych destinácií.²⁴ Počet rehoľníkov na jednu dominikánsku komunitu sa

²⁰ „Denunciamus fratribus universis, quod nos ad petitionem serenissimi principis et magnifici Caroli regis Romanorum illustris assignamus et ponimus studium, generale in conventu Pragensi de provincia Bohemie.“ Generálna kapitula v Bologni v roku 1347, DB, s. 1735 – 1736; KOUDELMKA OP, Vladimír. Karlova univerzita a dominikáni. In Filosofická revue, 1948, roč. 16, s. 82-91; HLAVÁČEK, Ivan. Čeští dominikáni, jejich intelektuální činnost zejména při pražské univerzitě a knihy a knihovny ve 14. století. In BARCIAK, Antonín. Światy Jacek Ordowąż i dominikanie na Śląsku. Katowice: PAN, 2008, s. 227-248; ČERNUŠÁK, Tomáš. Dominikáni a pražská univerzita ve středověku. In Salve, 2001, roč. 11, č. 2, s. 29-33.

²¹ Napr. v nemeckom priestore bolo zistené, že zakladanie dominikánskych a františkánskych komunít bolo priamo ovplyvnené stupňom urbanizácie prostredia, v ktorom sa títo mendikanti rozhodli pôsobiť. Komunity s cca 3000 obyvateľmi (bolo ich asi 50) si za svoje sídlo vybrali zároveň dominikáni aj františkáni, ale v komunitách s 1000 až 2000 obyvateľmi (týchto bolo asi 150) sú doložené založenia len jednej z týchto dvoch reholí. SCHENKLUNH, Wolfgang. Architektur der Bettelorden. Die Baukunst der Dominikaner und Franziskaner in Europa. Darmstadt: Primus Verlag, 2000, s. 10.

²² Už III. lateránsky koncil v roku 1179 nariadil vznik katedrálňoch škôl, čo ešte zopakoval a precizoval nasledujúci, IV. lateránsky koncil v roku 1215. Na viacerých školách pôsobili ako vyučujúci práve dominikáni. „Per unamquamque ecclesiam cathedralem magistro, qui clericos eiusdem ecclesiae et scholares pauperes gratis doceat, competens aliquod beneficium assignetur, quo docentis necessitas sublevetur et discentibus via pateat et doctrinam. In aliis quoque restituatur ecclesiis sive monasteriis, si retroactis temporibus aliquid in eis ad hoc fuerit deputatum.“ Kánon XVIII. Ut praelati provideant magistris scholarum necessaria. BARON, Arkadius – PIETRAS SJ, Henryk (ed.). Dokumenty soborów powszechnych. Text grecki, łaciński, polski – tom. II (869 – 1312). Kraków: WAM, 2003, s. 193.

²³ Na prelome 13. a 14. storočia zostávali najpočetnejšou žobravou rehoľou stále františkáni s odhadovaným počtom 30/40 tisíc členov. Po nich nasledovali dominikáni, ktorých počet kolísal medzi 12 až 20 tisíc príslušníkmi. Karmelitáni mohli disponovať približne 12-tisícovou členskou základňou a augustiniáni eremiti mali približne 8 tisíc členov. Celkový počet príslušníkov *quatuor ordines mendicantium* sa v odhadoch pohybuje niekde medzi 70 až 80 tisícmi. KŁOCZOWSKI, Jerzy. Wspólnoty chrześcijańskie w tworzącej się Europie. Poznań: W drodze, 2003, s. 286-287.

²⁴ SCHENKLUNH, ref. 21, s. 10. Rozšírenie františkánov: prílohy č. 4, 6 a 12. Počet dominikánov sa odhaduje na 1800 a františkánov na 3750. FREED, ref. 14, s. 120.

v tomto prostredí orientačne odhaduje asi na 37.²⁵ Pri expanzii rehole v Svätej ríši rímskej stojí za povšimnutie fakt, že v nej kľúčovú úlohu zohrávali intelektuálne elity. Išlo o študentov z *natio germanica*, ktorí študovali predovšetkým v Paríži a Bologni. Na štúdiách mimo ríše sa stretli s dominikánmi, prijali habit a stali sa ich súčasťou. Domov sa potom vracali už ako misionári novej rehole.²⁶

Previazanosť rehoľnej spirituality so štúdiom

Ešte predtým, ako prví dominikáni pevne zaujali miesta katedier v univerzitných korporáciách alebo založili vlastné generálne štúdiá, sformulovali interné legislatívne východiská vytvárajúce podmienky na to, aby vznikla určitá symbióza medzi oboma druhmi kľúčových inštitúcií, tvoriacich piliere dominikánskeho rehoľného spôsobu života. Boli nimi konvent ako kláštor a konvent ako škola, reprezentujúce v tradícii rehoľného života *vita monastica* a *disciplina scholastica*. Práve tu sa odohrával základný vzdelávací proces rozdelený medzi *curricula* (priebeh výučby), *examina* (skúšky), *praedicatura publica* (kazateľstvo) a *vita apostolica* (pastoračné aktivity).²⁷ Toto spojenie sa stalo homogénnym fundamentom celého systému vzdelanosti v podobe koncepcie kláštora ako školy. Samotný konvent stále zostával miestom, kde boli prijímaní novici, kde sa skladala rehoľná profesia, zostal aj miestom pastorácie, modlitby, ale zároveň bol i miestom intelektuálnej formácie. Keď generálna kapitula, presnejšie povedané *capitulum generalissimum*, z roku 1228 v Paríži uviedla do života prvú formu konštitúcií, nastolila z hľadiska umiestnenia prvkov štúdia v dominikánskej legislatíve istý trend, ktorý sa odvtedy až do súčasnosti tiahne dejinami Rehole kazateľov. V znení týchto najstarších konštitúcií je výslovná zmienka o podmienkach, za akých môže byť konvent založený. Okrem nevyhnutného povolenia na jeho vznik zo strany generálnej kapituly bolo potrebné splniť aj podmienku počtu dvanástich bratov a predstaveného – priora. Popri tom všetkom mal byť súčasťou konventného spoločenstva aj *doctor* (*lector*).²⁸

²⁵ Napr. Hamburg 15, Bazilej 42, Colmar 30. FREED, ref. 14, s. 119; HINNEBUSCH OP, William. The Early English Friars Preachers. In *Dissertationes historicae*, n. 14. Roma: Santa Sabina, 1951, s. 274.

²⁶ Ikonickým je v tomto ohľade Jordán Saský, prvý nástupca sv. Dominika, ktorý študoval v Paríži. Okrem neho za zmienku určite stoja Konrád z Höxteru (v poradí druhý teutónsky provinciál), študent v Bologni. Rovnako Ján Teutónsky (z Wildesheimu) študoval v Bologni a bol neskorším magistrom rehole. Dokonca sa po skončení tohto úradu dostal do Uhorska, kde pôsobil ako biskup v Bosne. Elger z Hohensteinu študoval v Paríži, kde sa stal dominikánom, a potom šírili rehoľu v Durínsku. BERGER, ref. 17, s. 149-150; KAEPPELI OP, Thomas. *Scriptores Ordinis Praedicatorum Medii Aevi I. Romae: Sanctae Sabinae*, 1970, s. 283-285; KAEPPELI OP, Thomas. *Scriptores Ordinis Praedicatorum Medii Aevi III. Romae: Sanctae Sabinae*, 1980, s. 47-48.

²⁷ FRANK OP, Isnard. Die Grundlegung des intellektuellen Profils des Predigerordens in seinen Anfängen. In *Rottenburger Jahrbuch für Kirchengeschichte*, 1998, Band 17. Rottenburg: Jan Thorbecke Verlag, s. 15, 24 a 26.

²⁸ „*Conventus citra numerum duodenarium et sine licentia generalis capituli et sine priore et doctore.*“ DE-NIFLE OP, Heinrich. Die Constitutionen des Prediger-Ordens vom Jahre 1228. In *Archiv für Literatur und Kirchengeschichte des Mittelalters*, Band I. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1885, s. 221. To isté znenie zopakovali aj LCO z roku 1256. „*Conuentus citra numerum duodenarium. et sine licentia generalis capituli et absque priore et doctore: non mittatur.*“ DB, s. 70. Pod pojmom *doctor* sa tak myslí *lector*, ako to preukázal už v roku 1884 C. Douais. Podobne aj A. Walz, S. Tugwell, I. W. Frank a M. Mulchahey sa domnievajú, že doktor z dominikánskej legislatívy je terminus

Keďže konventná škola stála na počiatku budovania edukačného modelu rehole, môžeme sa domnievať, že pod pojmom *studium* sa v ranej dominikánskej legislatíve myslí práve táto vzdelávacia inštitúcia. V konvente ako „domácej rehoľnej škole“ sa kládol dôraz na pastoračne zamerané vzdelanie, nachádzajúce svoje uplatnenie v kazateľskej a svedeckej činnosti, inými slovami povedané v apoštoláte.²⁹ Jej výučbový syllabus bol orientovaný na praktický tréning bratov (od začiatku 14. storočia nazývaní *fratres communes*), angažovaných v každodennej pastoračii a rehoľných povinnostiach.³⁰ Túto skupinu tvorili rehoľníci, ktorých najvyšším dosiahnutým vzdelaním boli maximálne vyššie štúdiá na partikulárnych provinčných školách, ale neboli určení na ďalšiu formáciu na generálnych štúdiách. Ich bezprostrednými vyučujúcimi boli zväčša konventní lektori a oni sami tvorili prevažnú väčšinu členskej základne rehole.³¹

V prípade rehoľníkov začínajúcich akademickú dráhu mala konventná škola za úlohu sprostredkovať štúdium gramatiky, zdokonalenie v práci s latinskými textami a zároveň sa v trvalej intelektuálnej formácii stala inštitúciou na obnovu a aktualizáciu pastoračno-teologických poznatkov pre už skončených klerikov. Ako jedna z mála vzdelávacích inštitúcií rehole pretrvala v rôznych podobách celé stáročia a v pozmenenej forme existuje dodnes.³² Poskytovaním dobrého vzdelania v internom i externom zmysle slova „zabili“ dominikáni nielen v pros-

---

technicus pre učiteľa – lektora tak, ako sa objavuje v aktoch generálnych kapitúl od roku 1249. DOUAIS, Célestine. *Essai sur l'organisation des études dans l'ordre des frères Prêcheurs au treizième et au quatorzième siècle (1216 – 1342)*. Paris; Toulouse: Chauvin et Fils, 1884, s. 33; WALZ OP, Angelus. Der „Rotulus pugillaris“ des Aage von Dänemark (†1285) im Licht dominikanischer Theologiepflege. In *Antonianum – periodicum philosophico-theologicum trimestre*, 1945, annus 22, fasc. 1/4. Roma, s. 378; MULCHAHEY, Michèle. „First the Bow is Bent in Study...“ – *Dominican Education before 1350*. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1998, s. 39; FRANK OP, ref. 27, s. 20 a 26; TUGWELL OP, Simon. St. Dominic and the intellectual side of dominican life. In KŁOCZOWSKI, Jerzy – SPIEŻ OP, Jan. *Dominikanie w środkowej Europie w XIII. – XV. wieku: Studia nad historią dominikanów w Polsce III*. Poznań: W drodze, 2002, s. 122. „*Lectores qui parum de textu legere consueverunt; corrigant se in hoc et tantum legant de textu. ut fratres in addiscendo bibliam totam. sub eis valeant proficere.*“ Generálna kapitula v Trevíre z roku 1249, DB, s. 267. Taktiež podľa Humberta z Romains bol lektor učiteľom, prednášateľom. „*Officium boni lectoris est conformare se capatitatis auditorum. dare operam ut ex lectionibus suis proficiant auditores, aut circa veritatem librorum, aut circa quaestionum utilium intelligentiam.*“ BERTHIER OP, Joachim (ed.). *B. Humberti de Romanis – Opera. De vita regulari*, tom I. Torino: Marietti, 1956, s. 254.

²⁹ „*Admonemus quod fratres diligenter instruantur in officio audiendarum confessionum; antequam fiant auditores earum.*“ Generálna kapitula v Bologni z roku 1235. „*Item. Admonemus priores quod confessores maturos ponant discretos et securos. et quando vadunt foras; invicem se diligenter custodiant. et confessores instruantur de confessionibus audiendis.*“ Generálna kapitula v Paríži z roku 1236. „*Item. Ut priores non mittant ad predicandum vel confessiones audiendas nisi fratres maturos et discretos.*“ Generálna kapitula v Paríži z roku 1239, DB, s. 179, 187 a 194.

³⁰ „*Communes autem fratres singulis diebus ad scholas veniant et ibi lectiones audiant, alias illa die a vino vel a pitancia sine dispensacione abstineant, si eos sine causa rationabili et licencia speciali prioris vel eius vicarii deesse contingat.*“ Generálna kapitula v Janove z roku 1305, DB, s. 967.

³¹ BOYLE OP, E. Leonard. Notes on the Education of the „*Fratres communes*“ in the Dominican Order in the Thirteenth Century. In CREYTENS OP, Raymond – KÜNZLE OP, Pius. *Xenia medii aevi historiam illustrantia oblata Thomae Kaeppli OP. Storia e letteratura n. 141*. Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, 1978, s. 253-254 a 259.

³² KIELAR OP, Paweł. Organizacja szkolnictwa dominikańskiego w XIV. wieku. In *Studia philosophiae*, 1969, n. 5, s. 306.

treď *Sacrum Imperium Romanum* „dve muchy jednou ranou“. V duchovnej rovine im poslúžilo v procese známom ako *perfectio vitae* a v tej intelektuálnej zase ako prostriedok na dosiahnutie tomistického *perfectio intellectus*.

Ako vzor pre konventné školy v reholi slúžil prominentný konvent v Paríži.³³ Práve tu, v blízkosti univerzity, v centre akademického diania, existovali všetky predpoklady na vytvorenie vlastného vzdelávacieho programu s jeho mechanizmami podľa univerzitného vzoru.³⁴ Parížsky kláštor sa stal semeniskom intelektuálne formovaného dorastu celej rehole.³⁵ Význam tunajšej školy ešte vzrástol po tom, ako bola vďaka preneseniu dvoch katedier teológie spojená s miestnou univerzitou a stala sa de facto prvým generálnym štúdiom v réžii rehole.³⁶

Miestny konvent svojimi kapacitami až do polovice 13. storočia postačoval pre študijné potreby vhodných kandidátov *pro forma et gradu*. V priaznivom prípade bolo absolventovi tunajšej teologickej školy umožnené vyučovať svojich vlastných spolubratov vo funkcii lektora, ba dokonca pôsobiť na niektorej univerzite, prípadne zostať v kláštore v Paríži a uchádzať sa o jednu z dominikánskych katedier vo funkcii magistra regenta na tunajšej *mater scientiarum*. Predovšetkým z absolventov parížskej dominikánskej školy sa postupne regrutovali učitelia pre vznikajúcu sieť celej škály vlastných vzdelávacích inštitúcií. Odtiaľto pochádzali najprestížnejší a najváženejší lektori vyučujúci svojich spolubratov v celej Európe filozofiu a teológiu *more scholastico*.³⁷

Studium generale – rehoľná univerzita

Vo viacstupňovej hierarchii dominikánskych škôl plnili najvyššiu akademickú úlohu generálne štúdiá. Zrodili sa „evolučne“, keď sa konventná škola parížskeho Kláštora sv. Jakuba v spolupráci s univerzitou pretransformovala na prvé a najdôležitejšie generálne štúdium rehole.³⁸ Pre veľký záujem o štúdium na prestížnej parížskej škole bol už podľa LCO z roku 1228 určený *numerus clausus* pre každú provinciu v počte troch bratov.³⁹ Aj generálna kapitula slávená v roku 1246 v Paríži zopakovala toto nariadenie a odvolávala sa pri tom na konštitúcie.⁴⁰

³³ Porov. FRANK OP, Isnard. Die Spannung zwischen Ordensleben und wissenschaftlicher Arbeit im frühen Dominikanerorden. In AfKG, 1967, Band 49. Köln: Böhlau Verlag, s. 171.

³⁴ Porov. KIELAR OP, Paweł. Studia nad kultura szkolna i intelektualna dominikanow prowincii polskiej w średniowieczu. In KŁOCZOWSKI, Jerzy. Studia nad historia Dominikanow w Polsce 1222 – 1972 I. Warszawa: W drodze, 1975, s. 291.

³⁵ FRANK OP, Isnard. Hausstudium und Universitätsstudium der Wiener Dominikaner bis 1500. In AfÖG, 1968, Band 127. Wien: VÖAW Verlag, s. 43.

³⁶ RASHDALL, Hastings. The Universities of Europe in the Middle Ages I. Oxford: Clarendon Press, 1936, s. 371; MULCHAHEY, ref. 28, s. 364.

³⁷ FRANK OP, Isnard. Die Bettelordensstudia im Gefüge des spätmittelalterlichen Universitätswesens. In Institut für europäische Geschichte Mainz, n. 83. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1988, s. 18.

³⁸ Podrobné aj o hierarchii dominikánskych štúdií porov. HUNČAGA OP, ref. 7, s. 121-133.

³⁹ „*Tres fratres tantum mittantur ad studium Parisius de provincia.*“ DENIFLE OP, Heinrich. Die Constituciones des Predigerordens in der Redaction Raimundus von Peñafort. In Archiv für Literatur und Kirchengeschichte des Mittelalters V. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1889, s. 226. V čase vzniku tohto nariadenia škola ešte nebola generálnym štúdiom, čo zdôrazňuje aj samotný text.

⁴⁰ „*Item hanc. In constitutione ubi dicitur. tres fratres mittantur Parisius tantum de provincia ad studium.*“ DB, s. 241.

Okrem vymedzenia počtu študentov, vysielaných z jednotlivých provincií na štúdium v Paríži, je text dôležitý i preto, že zaväzuje provincie Provence, Lombardia, Teutónia a Anglia, aby založili nové generálne štúdiá (*generale studium et solemne*).⁴¹ Mali tak urobiť v tom zodpovedajúcich konventoch (*in aliquo conventu magis ydoneo*), pričom na novozriadené generálne štúdiá smel každý provinciál zo svojej provincie vyslať dvoch študentov.⁴² K reálnemu uskutočneniu tohto nariadenia malo dôjsť krátko po generálnej kapitule v Paríži roku 1248, ktorá tretíkrát zopakovala rozhodnutie z generálnej kapituly z roku 1246, čím sa stalo všeobecne záväzné.⁴³ Lokácia nových generálnych štúdií sa týkala konventu Montpellier pre Provence, Bologna pre Lombardiu, Kolín pre Teutóniu a Oxford pre Angliu. V roku 1258, desať rokov po formálnom založení nových generálnych štúdií, kapitulári zidení na generálnej kapitule v Toulouse udelili študentom týchto škôl tie isté privilégia, akými disponovali ich spolubratia študujúci v Paríži.⁴⁴

Dôvodom, prečo k sérii takýchto rozhodnutí generálnej kapituly pristúpili, boli naliehavé potreby zvýšenia počtu kvalifikovaných lektorov pre rýchlo vznikajúce nové konventy a stúpajúce množstvo študentov, ďalej nedostatočné kapacity komunity v Paríži a ekonomické ťažkosti spojené s prevádzkou preplneného študijného domu. Zabudnúť nemožno na potrebu udržania kroku s konkurenciou ďalších vznikajúcich sekulárnych a františkánskych škôl s prívlastkom generálne. Pomerne rýchlo sa rozvíjajúce dominikánske školstvo mohlo pociťovať nedostatok primerane vyškolených jednotlivcov vhodných na výkon funkcie niektorého z lektorov. Generálna kapitula slávená ešte v roku 1245 v Kolíne nariadila, aby tí priori, ktorí sú vhodní a schopní vyučovania, boli na najbližšej provinčnej kapitule zbavení svojich vedúcich funkcií (prior, supprior – zástupca priora) a mohli sa venovať lektorskej činnosti.⁴⁵

Niektoré z generálnych štúdií sa postupne afiliovali do teologických fakúlt a stali sa súčasťou univerzít. Okrem už zmienených sa to dominikánom podarilo napríklad v Erfurte, Cambridgei, Neapole, Prahe, Kolíne, Krakove a inde.⁴⁶ Takéto

⁴¹ Pojmy *studium generale* a *studium solemne* v dominikánskej legislatíve naznačujú, že v oboch prípadoch ide o tú istú záležitosť, o technický termín na označenie generálneho štúdia. Druhý zmienený pojem sa v priebehu 14. storočia stáva zriedkavým. Porov. MULCHAHEY, ref. 28, s. 355, pozn. 11.

⁴² „Addatur · iiiior · autem provincie scilicet Provincia. Lombardia. Theotonia. Anglia provideant ut semper in aliquo conventu magis ydoneo sit generale studium et sollempne. et ad illum locum quilibet prior provincialis potestatem habeat mittendi duos fratres ad studium.“ DB, s. 241.

⁴³ „Item hanc. Ubi dicitur in constitutionibus. Tres fratres mittantur tantum Parisius de provincia. addatur. · iiiior · autem provincie scilicet. Provincia. Lombardia. Theutonia. Anglia. provideant ut semper in aliquo conventu ydoneo sit generale studium et sollempne. et ad illum locum. quilibet prior provincialis. potestatem habeat mittendi duos fratres ydoneos. ad studium. Et hec habet · iii · capitula.“ DB, s. 255.

⁴⁴ „Item. Fratribus studentibus in · iiiior · studiis sollempnibus · iiiior · provincialiarum. concedimus ut libertate utantur. qua et studentes qui sunt ad studium Parisius deputati.“ DB, s. 358-359. V roku 1303 na generálnej kapitule v Besançone boli tieto privilégia rozšírené aj na ďalšie medzitým fundované generálne štúdiá rehole. „Item. Studentes de provincia. ubi fuerit studium generale. illas libertates habeant de predictis; quas prior provincialis et diffinitores in suo capitulo provinciali eisdem studentibus duxerint concedendas.“ Tamže, s. 930.

⁴⁵ „Item. Mandamus quod priores ad legendum apti. in proximis capitulis provincialibus absolvantur. nec priores vel suppriori fiant.“ DB, s. 237.

⁴⁶ KIELAR OP, ref. 34, s. 291.

splynutie s niektorou z univerzít malo svoje nemalé výhody tak pre jednotlivcov, ako aj pre celú rehoľu, i keď *licentiu docendi* v pravom zmysle slova bolo prakticky po celé 13. storočie možné získať len v Paríži a Oxforde.⁴⁷ Absolventi ostatných generálnych štúdií v rehoľnej rézii v tom období žiadnou takou licenciou nedisponovali.⁴⁸

Čulý študijný ruch

Pôvodne len v materskej Teutónskej a neskôr aj v Saskej provincii panoval v edukačnej oblasti po celý stredovek veľmi čulý ruch. Týkal sa posielania nadaných jednotlivcov na rehoľné generálne štúdiá a univerzity za hranice ríše, ale aj nemalého množstva vlastných študijných centier v rézii najskôr jednej a od začiatku 14. storočia už oboch nemeckých provincií. Na území Teutónskej provincie by sa v prípade splnenia nariadenia kapitulárov z generálnej kapituly v Barcelone v roku 1261 mali nachádzať dve až tri školy vzdelávajúce svojich scholárov v nižšom – logickom – stupni filozofickej prípravy.⁴⁹

Pre bádateľa je hendikepom nedostatok prameňov (porov. Zoznam prameňov). V porovnaní trebárs s benediktínmi a cistercitmi majú v tejto oblasti dominikáni k dispozícii len zlomok z niekdajšieho bohatstva svojich písomností. A to je ešte rozdiel medzi severom a juhom nemecky hovoriacich teritórií ríše, pričom juh je na tom omnoho lepšie.⁵⁰ Za posledné dekády sa síce situácia vďaka novým výskumom o niečo zlepšila, stále je však pramenná báza považovaná za fragmentárnu. Okrem toho z nevelkého množstva prameňov len zlomok vypovedá niečo o vzdelanostnej a intelektuálnej tradícii. Najstarší úryvok aktov nemeckej provincie Teutónia, kde sa môžeme niečo dočítať o študijných záležitostiach, datuje Finke do roku 1288 a Berg do roku 1284.⁵¹ V časti *De studiis artium* dokážeme identifikovať osem artistických škôl (Würzburg, Halberstadt, Neuruppin, Lipsko, Regensburg, Worms, Bazilej a bližšie nešpecifikované miesto v Brabantsku) spolu s lektormi a študentmi, ktorí boli na tento stupeň vzdelávania kapitulou určení.⁵²

⁴⁷ GRABMANN, Martin. *Mittelalterliches Geistesleben I*. München: Max Huber, 1926, s. 156; SENNER, Walter. *Johannes von Sterngassen OP und sein Sentenzenkommentar*. In FRANK OP, Isnard. *Quellen und Forschungen zur Geschichte des Dominikanerordens*. Neue Folge, Band 4. Berlin: Akademie Verlag, s. 98; FRANK OP, ref. 35, s. 67-68.

⁴⁸ Viac a podrobnejšie ku konceptu generálnych štúdií u dominikánov porov. HUNČAGA OP, ref. 7, s. 165-169.

⁴⁹ „Item. Iniungimus prioribus provincialibus et diffinitoribus provinciarum Hispanie. Romane provincie. Theutonie. Polonie. Ungarie. Dacie. quod ordinent. quod fratres iuniores et docibiles in logicalibus instruantur. In provincia vero Theutonie instituant duo vel tria studia huiusmodi in conventibus ydoneis ad predicta.“ DB, s. 393.

⁵⁰ FINKE, Heinrich. *Zur Geschichte der deutschen Dominikaner im XIII. und XIV. Jahrhundert*. In *Römische Quartalschrift für christliche Alterthumskunde und für Kirchengeschichte*, Roma 1894, n. 8, s. 368.

⁵¹ BERG, Dieter. *Armut und Wissenschaft. Beiträge zur Geschichte des Studienwesens der Bettelorden im 13. Jahrhundert*. In ALFÖLDY, Géza – SEIBT, Ferdinand – TIMM, Albrecht. *Geschichte und Gesellschaft – Bochumer historische Studien* (Band 15). Düsseldorf: Pädagogischer Verlag Schwann, 1977, s. 136.

⁵² FINKE, ref. 50, s. 376-377.

Zaujímavým spôsobom vstúpil do študijnej organizácie provincie konflikt medzi Adolfom Nassavským a francúzskym panovníkom Filipom IV. Pekným. Keďže ich vzájomný mocenský zápas sa odohrával aj v Alsasku, dal Hermann von Minden, zástupca provinciála Teodoricha z Freibergu, v roku 1294 pokyn, aby bolo *studium arcium* sídliace v Colmare premiestnené do konventu v Zürichu.⁵³

Z ďalších existujúcich fragmentov aktov provincie Teutónia dokážeme lokalizovať a určiť hneď niekoľko partikulárnych provinčných škôl.⁵⁴ Text aktov kapituly slávanej vo Friesachu sa v roku 1315 v časti *De penitenciis* zmieňuje o dvoch rehoľných bratoch v Zürichu (veľmi pravdepodobne to boli študenti), ktorí boli z dôvodu uloženého pokánia oslobodení od študijných povinností.⁵⁵ Kapitula, resp. jej fragmenty z roku 1346 z Bazileja sú menej skúpe, obsahujú i kľúčovú časť *De studiis et studentibus*. Dozvedáme sa z nej aj asignácie študentov a hneď niekoľkých typov lektorov. Asignácie nám napovedajú, že niektorí boli „len“ štandardní lektori konventov (*lector conventualis*)⁵⁶, niektorí pôsobili ako študijní lektori, čiže vyučujúci v škole, ktorá bola umiestnená do konventu (*legat et disputet*)⁵⁷, a ďalší sú označovaní ako sentenciári (*Sentencias ibidem*). Ich úlohou bolo prednášanie zo Sentencií Petra Lombardského.

Počas 13. storočia platil viac-menej úzus o tom, že Sentencie sú predmetom vyučovania špekulatívnej teológie len na univerzitách, resp. generálnych štúdiách rehole. Až na prelome 13. a 14. storočia sa situácia zmenila a tzv. partikulárne teologické školy sa u dominikánov stali štandardom.⁵⁸ Akty kapituly v Bazileji stanovujú sentenciárov spolu s desiatkami študentov pre 12 škôl (Kolín, Štrasburg, Bazilej, Freiburg, Trevír, Speyer, Leuven, Mohuč, Antverpy, Würzburg, Viedeň, Regensburg a Friesach)⁵⁹ a je isté, že v nich (okrem Kolína nad Rýnom) generálne

⁵³ LÖE OP, Paulus – REICHERT OP, Benedictus-Maria. Statistisches über Ordensprovinz Teutonia. In Quellen und Forschungen zur Geschichte des Dominikanerordens, Leipzig: Otto Harrassowitz, 1907, s. 14; FINKE, Heinrich. Ungedruckte Dominikanerbriebe des 13. Jahrhunderts. Paderborn: Ferdinand Schöningh Verlag, 1891, n. 150, s. 160.

⁵⁴ KAEPPPELI OP, Thomas. Ein Fragment der Akten des in Friesach 1315 gefeierten Kapitels der Provinz Teutonia. In AFP, Roma 1978, 48, s. 71-75; KAEPPPELI OP, Thomas. Kapitelsakten der Dominikanerprovinz Teutonia (1349, 1407). In AFP, Roma 1952, 22, s. 186-195; KAEPPPELI OP, Thomas. Kapitelsakten der Dominikanerprovinz Teutonia (1346). In AFP, Roma 1953, 23, s. 327-334; KAEPPPELI OP, Thomas. Kapitelsakten der Dominikanerprovinz Teutonia (1365 – 1371). In AFP, Roma 1956, 26, s. 314-319.

⁵⁵ „Fratres Geslarium et H. Amen qui in Thurego cum... fratres eiusdem conventus truchiis se ingesserunt, absolvimus a studio et cuilibet iniungimus iii dies in pane et aqua, tria spalteria et totidem disciplinas.“ KAEPPPELI OP, ref. 54, s. 73.

⁵⁶ Konventní lektori tvorili najpočetnejšiu skupinu spomedzi predstaviteľov tejto funkcie. V písomných prameňoch sa ich asignácie neviažu na konkrétny druh alebo stupeň školy. Ich pedagogická činnosť bola zameraná na elementárnu akademickú formáciu určenú bratom v prvých dvoch či troch rokoch pobytu v reholi pred nástupom na filozofické a neskôr eventuálne teologické štúdium. HUNČAGA OP, ref. 7, s. 226.

⁵⁷ Pedagogickú činnosť vykonávali rovnako ako magister na teologickej fakulte, teda *more scholastico* – *legere et disputare*, pričom ich prednášky – ordinárie – sa týkali špekulatívneho výkladu Písma. Porov. SENNER, ref. 47, s. 122; FRANK OP, ref. 35, s. 165-166; KOUDELKA OP, ref. 20, s. 84.

⁵⁸ K tzv. partikulárnym, resp. provinčným školám a ku *studium particulare theologiae* porov. HUNČAGA OP, ref. 7, s. 196-199 a 208-211.

⁵⁹ Asignácie sú strohé. Obsahujú meno lektora, sentenciára a študentov (napr. *In Basilea legat et disputet fr. Io. Eberingin. Sentencias ibidem fr. Jacobus. Studentes fratres...*). KAEPPPELI OP, ref. 54, s. 329 – 332.

štúdium v roku 1346 nesídlilo. S vysokou dávkou pravdepodobnosti išlo o partikulárne teologické školy, pre ktoré generálna kapitula v Londýne v roku 1314 určila Sentencie (a tým aj sentenciárov ako vyučujúcich) za základný učebný text.⁶⁰

Ďalším typom škôl, o ktorých sa kapitula v roku 1346 zmienila, sú vo vzťahu k vyššiemu grádu samotného teologického štúdia jeho hierarchicky nižšie predstupne, tzv. propedeutické školy (*De studiis arcium et naturarum*): *studium artium* (*arcium*), známe aj ako *philosophia rationalis*⁶¹, resp. *logicalia*⁶², a filozofia *studium naturarum*⁶³, označovaná tiež *philosophia realis* alebo *philosophia naturalis*⁶⁴. Umiestnené boli v deviatich kláštoroch, pričom v piatich bolo *studium arcium* (Bern, Hertogenbosch, Gebweiler, Bamberg a Leoben) a v štyroch *studium naturarum* (Koblenz, Trevír, Krems a Ptuj).⁶⁵ Ostatné asignácie sa vzťahujú na lektorov konventov, pričom spolu ich bolo 26 pre rovnaký počet kláštorov. Cenné informácie z fragmentu aktov provinčnej kapituly v Bazileji z roku 1346 dokazujú vitálny intelektuálny život vo vtedajšej provincii Teutónia. Vypovedajú o 21 dominikánskych štúdiách v dvoch desiatkach komunít⁶⁶, čo je samo osebe dôkazom funkčnej edukačnej siete rehole na nemeckom teritóriu Svätej ríše rímskej.

Chronologicky ďalším fragmentom aktov provinčnej kapituly Teutónie je zachovaný zápis z Esslingenu z roku 1349 (pozn. 54). Aj v ňom sú asignácie lektorov a študentov (*De studiis et naturarum et arcium*). Oproti kapitule z roku 1346 na zoznam kláštorov so *studium naturarum* pribudol Norimberg.⁶⁷ Artistických škôl dokument uvádza šesť, z toho tri ako predošlý fragment (Bern, Hertogenbosch, Gebweiler) a tri ďalšie (Worms, Luxemburg a Colmar).⁶⁸ Nasledujúci útržok provinčných aktov Teutónie sa ani nepodarilo presne datovať. Na základe prosopografie prichádzajú do úvahy roky 1365 až 1371 a provinčné kapituly slávené (v tomto poradí) vo Würzburgu, Trevíre, Aachene, Mainzi, Esslingene, Kremse

⁶⁰ „Volumus et ordinamus, quod in studiis theologie generalibus et eciam particularibus, in quibus dumtaxat · xiiii · sunt studentes, ad provinciale capitulum provisio pertinebit, quod de sufficiencioribus provincie ponantur sententiarum cursores.“ DB, s. 1124-1125.

⁶¹ FRANK OP, Isnard. Zur Studienorganisation der Dominikanerprovinz Teutonia in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts und zum Studiengang des Seligen Henrich Seuso OP. In FILTHAUT, Ephrem. Seuso – Studien, Gesammelte Beiträge zum 600. Todestag. Köln: b. v., 1966, s. 52-56; HINNEBUSCH OP, William. The History of the Dominican Order II. New York: Staten Island, 1973, s. 26-27.

⁶² K *studium arcium* porov. HUNČAGA OP, ref. 7, s. 198-201.

⁶³ Ku *studium naturarum* porov. tamže, s. 201-204.

⁶⁴ FRANK OP, ref. 61, s. 55.

⁶⁵ „*Studium naturarum ponimus in Traiecto, ubi legat fr. Eustatius... Studium arcium ponimus in Bernam, ubi legat fr. Nycolaus Blenkelin...*“ KAEPPPELI OP, ref. 54, s. 333.

⁶⁶ Umiestnenie dvoch druhov škôl pod strechou jedného konventu v Trevíre (*studium naturarum* a partikulárne teologické štúdium) vzhľadom na význam mesta v rámci ríše ako celku neprekvapuje. Podobný prípad s dvomi kategóriami štúdií v konvente, ale už v rozličnom období, je Würzburg (1346 partikulárna teologická škola a 1365 – 1371 *studium naturarum*) a Koblenz (1346 *studium naturarum* a 1365 – 1371 *studium arcium*). Na druhej strane ide skôr o výnimky a generálna kapitula v Bologni už v roku 1315 lokalizáciu viacerých typov autonómnych rehoľných škôl v jednom kláštore neodporúčala. „*Studia vero arcium vel phylosophie illo modo in eisdem conventibus non ponantur.*“ DB, s. 1145.

⁶⁷ KAEPPPELI OP, ref. 54, s. 187.

⁶⁸ KAEPPPELI OP, ref. 54, s. 187-188.

a Wormse. Rovnako aj tento text je bohatý na študijné záležitosti a poskytuje ďalšie cenné informácie o ich lokalizácii a zameraní. Opäť sa tu stretávame s asignáciami *legat et disputet* a so sentenciármi. V zoznamoch pribudli aj mená magistrov študentov (*magister studentium*).⁶⁹ Rehoľných štúdií, pri ktorých sa spomínajú magistri študentov, sentenciári alebo lektori à la *legat et disputet*, je 12 (Trevír, Mohuč, Frankfurt nad Mohanom, Landshut, Viedeň, Regensburg, Friesach, Esslingen, Kostnica a Utrecht), dve miesta sa nedajú lokalizovať. Ako vo vyššie uvedených prípadoch, aj v týchto sa môžeme domnievať, že ide tiež o partikulárne teologické školy. Uryvok ďalej obsahuje asignácie 25 lektorov konventov do rovnakého počtu kláštorov. Nasledujú štyri filozofické štúdiá *studium naturarum* v Trevíre, Würzburgu, Ptuiji a Augsburgu a až osem škôl *studium arcium* (Koblenz, Hertogenbosch, Bern, Gebweiler, Retz, Rotenburg, Pforzheim a Hagenau, dnes Haguenau v Alsasku).⁷⁰

Z roku 1379 sa zachovala časť provinčných aktov provincie Saxonia. Kapitula bola slávená vo Warburgu a v časti *De studiis et studentibus* nachádzame zmienky o umiestnení jednotlivých škôl a asignáciách lektorov spolu so študentmi. Na prvom mieste je menovaný Magdeburg, ktorého teologickú školu generálna kapitula v Carcassonne rok predtým chápala už ako najvyšší stupeň autonómnej dominikánskej školy – generálne štúdium (porov. prílohu).⁷¹ Nasleduje Halberstadt, kde v porovnaní s prvou zmienkou o *studium artium* nastala zmena posunom na vyšší stupeň, a to na partikulárne teologické štúdium (jeden lektor pre *legat et disputet* a druhý *sentencias ibidem*).⁷² Tento druh školy sa týkal aj Eisenachu, Soestu, Lübecku, Lipska, Leeuwardenu (Holandsko) a Maastrichtu (Holandsko). Nasledujú asignácie *De studiis phylosophie*. Podľa nášho názoru by malo pod týmto pojmom ísť o *studium naturarum*, keďže pod názvom *studium philosophie* dominikánska legislatíva žiadne osobitné školy nevytvorila. Pre nasledujúce štúdiá vybrala provinčná kapitula kláštory v mestách Halle, Jena, Minden, Stralsund, Strausberg, Sudenburg (Suthpania – mesto zničené počas 30-ročnej vojny) a Norden. Napokon sa kapitulári venovali artistickým školám (*De studiis arcium*), ktoré umiestnili do Göttingenu, Braunschweigu, Brém, Warburgu a Hamburgu.⁷³

Iným zlomkom provinčných aktov Saxonie je text pochádzajúci podľa prosopografických údajov z rokov 1396 – 1400. Miesto konania kapituly známe nie je, ale v súlade so zoznamom provinčných kapitúl prichádzajú do úvahy v poradí za sebou Erfurt, Rostock, Braunschweig, Zieriksee (Holandsko) a Greifswald.⁷⁴ V časti *De studiis et studentibus* poskytuje fragment údaje o Magdeburgu a Erfurte

⁶⁹ Magister študentov bol akýmsi koordinátorom študentov a manažoval ich bezprostrednú prípravu na vyučovanie. Taktiež bolo jeho povinnosťou zabezpečiť zázemie nevyhnutné pre nerušený chod výučby; staral sa o to, aby boli pripravené miestnosti (učebne), dbal o dostatok brk, atramentu, pemzy či loja na svietenie. Porov. HUNČAGA OP, ref. 7, s. 231-233.

⁷⁰ KAEPPPELI OP, ref. 54, s. 315-318.

⁷¹ „In conventu Magdeburgensi facimus lectorem principalem fr. Petrum de Voleberc; ad legendum sentencias ibidem fratrem Hermannum de Cohingia; pro magistro studencium fratrem Hermannum Crispini.“ DB, s. 2087. FINKE, ref. 50, s. 383.

⁷² FINKE, ref. 50, s. 383.

⁷³ FINKE, ref. 50, s. 384-385.

⁷⁴ FINKE, ref. 50, s. 373-374.

(generálne štúdium), Halberstadte (pretrvávajúce partikulárne teologické štúdium), Braunschweigu (namiesto artistického štúdia je tu asigňované partikulárne teologické štúdium), Brémach (namiesto artistického štúdia je tu asigňované partikulárne teologické štúdium), Mindene (namiesto *studium naturarum – philosophie* je tu asigňované partikulárne teologické štúdium), Soeste (udržal si partikulárne teologické štúdium), Lipsku (udržalo si partikulárne teologické štúdium) a Mühlhausene (partikulárne teologické štúdium).⁷⁵

Posledným fragmentom zo stredovekých aktov nemeckých provincií (tentoraz Teutónskej provincie), ktorý súčasne vypovedá niečo o študijnej organizácii provincie, je text z Bazileja z roku 1407. Na informácie je skúpejší ako predošlé, ale napriek tomu sa z neho v sekcii *De studiis et studentibus* dozvedáme o asigňácii 13 študentov, magistra študentov, lektora pre *legat et disputet* a sentenciára na generálne štúdium do Kolína a tiež o asigňáciách rovnakých členov pedagogického zboru a 19 študentov do Viedne, resp. 15 študentov do Štrasburgu. Pri týchto dvoch autonómnych školách ide o partikulárne teologické štúdium.⁷⁶

Partikulárne provinčné školy

Nižšie stupne autonómnych dominikánskych škôl nemuseli mať stále sídlo v jednom konkrétnom konvente. Boli prenosné, čiže putovali v rámci provincie, resp. provinčných vikariátov podľa ekonomických možností jednotlivých kláštorov, ako aj podľa množstva študentov a schopnosti zabezpečiť pre nich potrebný počet kvalifikovaných lektorov. Preto provinčné kapituly veľkých provincií (nielen Teutónskej provincie)⁷⁷ pravidelne v jedno-, dvoj-, niekedy viacročných cykloch riešili ich umiestnenie. Vytvorili tak akýsi rotačný systém škôl, pri ktorom boli v istej periodicite na určité miesto asigňovaní nielen jednotliví brata na účely štúdia, ale aj konkrétne typy štúdií ako inštitúcie.⁷⁸ Zmyslom vikariátov ako správnych jednotiek (*Verwaltungsbezirke*) pod vedením provinčného vikára (*vicarius provincialis*) bolo posilnenie regionálnych štruktúr rehole v provinciách, ktoré sa rozkladali na veľkých a kultúrno-spoločensky rozmanitých územiach.

Okrem iných záležitostí rehoľnej legislatívy podnietila táto skutočnosť taktiež organizáciu nižších, od konca 15. storočia tzv. regionálnych generálnych štúdií.⁷⁹ Tie slúžili aj ako kľúčové centrá formácie počas vnútrorehoľných reformných

⁷⁵ FINKE, ref. 50, s. 389.

⁷⁶ KAEPPPELI OP, ref. 54, s. 194.

⁷⁷ Fenomén regionalizácie, ktorý vyústil do vzniku menších územných celkov v rámci veľkých provincií, je známy z provincií Hispania, Romana, Provence a Anglia. Keďže túto agendu reflektujú aj akty generálnych kapitúl, môžeme sa domnievať, že tento legislatívny postup bol aplikovaný aj v provinciách Teutónia a Sasko. Túto skutočnosť indikuje aj niekoľko zachovaných dobových prameňov.

⁷⁸ Rozdelenie provincií na vikariáty porov. HUNČAGA OP, ref. 7, s. 192-196.

⁷⁹ Napr. generálne štúdium v Trevíre z roku 1473 bolo určené len pre skupinu bratov z jedného správneho teritoriálneho celku (*in quibus suos fratres transmittere possunt*). Podobne generálne štúdium v Leuvene z roku 1501 malo slúžiť tiež len pre potreby holandskej kongregácie, t. j. nižšieho územnosprávneho celku v rámci Teutónskej provincie (*Ponitur studium generale in conventu Lovaniensi maxime quoad fratres congregationis Hollandie*). FRANK OP, ref. 37, s. 42, pozn. 47 a FRANK OP, ref. 35, s. 88-89.

aktivít.⁸⁰ Napríklad Viedeň bola považovaná za takéto centrum pre *natio Bavariae inferioris portionis* už od začiatku 14. storočia.⁸¹ Partikulárne štúdium tak slúžilo ako určitý edukačný medzistupeň medzi nižšími typmi štúdií (*studium arcium*, *studium naturarum*) a generálnym štúdiom, resp. pre tých, ktorí na generálnom štúdiu už nepokračovali, znamenalo dosiahnutý vzdelanostný strop. *Studia particularia* neboli v rámci rehole vzdelávacím inštitútom „pre všetkých“ (*generale*), čiže boli určené len pre členov tej istej provincie. Rovnako nariadenia a asignácie, ktoré sa ich týkali, boli v kompetencii provinciála a provinčných kapitúl. Pokiaľ išlo o spôsob výučby, kvalitatívne sa ocital veľmi blízko úrovni generálnych štúdií a univerzít, avšak bez promočných práv a licenciálnych privilégii.⁸²

S výnimkou generálnych štúdií rehole boli ostatné spomenuté nižšie postavené školy prístupné aj inému ako dominikánskemu klerickému dorastu.⁸³ S patričnou dávkou samozrejmosti sa na adresu využiteľnosti dominikánov vo vzdelávacom procese lokálneho kléru vyjadril už v listine z 22. apríla 1221 biskup z Mét Konrád von Scharfenberg. V jeho žiadosti o usadenie dominikánov v meste je obsiahnutý zásadný fakt, že prítomnosť rehoľníkov neprinesie benefit len laikom prostredníctvom ich kázania, ale aj kléru vďaka ich *sacrae lectiones*, čo nie je nič iné ako istá forma výučby teológie.⁸⁴ Z rovnakej pohnútky konal aj biskup Ján z Liège. V listine zo 6. augusta 1229 síce dovolil Reholi kazateľov usadiť sa v meste, ale dovolenie založil na úlohe viesť teologické prednášky a vykonávať v diecéze kazateľskú činnosť.⁸⁵ Biskupi Konrád a Ján svojím spôsobom poukázali na jednu z dôležitých profilových vlastností Rehole kazateľov: intelektuálny potenciál využiteľný nielen pre jej vlastné vnútorné potreby.⁸⁶

O polstoročie neskôr sa v tejto línii v diele *De officiis ordinis* (1257 – 1267, kapitola *O povinnostiach magistra študentov*) vyjadril aj niekdajší najvyšší predstavený rehole (*magister ordinis*) Humbert z Romans. Od magistra študentov požadoval,

⁸⁰ Rozdelenie Teutónie na tri vikariáty v roku 1463: *porcio inferior nacionis Bavariae* (približne dnešné Rakúsko), *porcio superior* (Norimberg, Eichstett, Bamberg, Landshut) a *nacio Alsaciae*. LÖHR OP, Gabriel. Die Teutonia im 15. Jahrhundert. Leipzig: Harrassowitz, 1924, s. 16.

⁸¹ FRANK OP, ref. 35, s. 41.

⁸² FRANK OP, ref. 35, s. 47.

⁸³ Úžitok zo zakladania rehoľných štúdií sa neprejavoval len vo vlastných radoch, ale mal svoj význam aj pre diecézny klérus, ktorému boli prístupné nižšie stupne dominikánskych škôl. Biskupi potom v mestách, v ktorých boli takéto nižšie dominikánske školy, nemuseli zakladať a prevádzkovať osobitné školy pri svojich katedrálach, ako im to s cieľom zabezpečenia základného vzdelania pre diecézny klérus ukladal za povinnosť kánon č. XI IV. lateránskeho koncilu z roku 1215. Týmto spôsobom de facto pomáhala rehoľa plniť toto nariadenie. KOUDELKA OP, Vladimír. Dominik – zvěstování Božího slova. Tišnov: Sursum, 1992, s. 30; HINNEBUSCH OP, ref. 61, s. 13; BERTHIER OP, André, Un Maître orientaliste du XIIIe siècle : Raymond Martin OP. In AFP, Roma 1936, 6, s. 277. Otvorenosť dominikánskej školy pre nedominikánov pripúšťa aj A. Walz. WALZ OP, ref. 28, s. 378.

⁸⁴ „... vobis salutaribus montis suademus ut ipsi ad locum habendum in quo secundum ordinis sui formam intra civitatem prioratum construere valeant consilium et auxilium praebeatis, eisdem fratribus in civitate Metensi prioratum aedificandi potestatem concedentes. Scientes itaque quod si in civitate Metensi aliquam eorum ordo haberet mansionem cohabitatio eorum non tantum laicis in praedicationibus sed et clericis in sacris lectionibus esset plurimum profutura.“ MOPH XXV, n. 157, s. 157-158.

⁸⁵ FRANK OP, ref. 35, s. 55.

⁸⁶ TUGWELL OP, ref. 28, s. 124.

aby v kláštoroch, kam na vyučovanie prichádzajú aj svetskí klerici, boli títo prijímaní s úctou a bolo s nimi nakladané tak, ako si to vyžaduje ich stav.⁸⁷ Taktiež v jednom z 25 bodov dokumentu z generálnej kapituly vo Valenciennes slávanej v roku 1259, v historiografii známeho ako *Ratio studiorum*, sa rozlišuje medzi verejnou a súkromnou prednáškou.⁸⁸ Z textu nariadenia vyplýva, že za normálnych okolností je každá prednáška dominikánskeho štúdia verejná, a teda prístupná aj scholárom, ktorí do rehole nepatria, čo v tom čase podľa I. W. Franka v rámci dejín vzdelávania nebolo žiadnou novinkou.⁸⁹

Spomedzi popredných dominikánskych škôl, ktoré mohli určitým spôsobom zohrať úlohu predchodcu univerzity svojím významom a kvalitou, sme vytypovali tri lokality: Kolín nad Rýnom, Erfurt a Bazilej. Teoreticky by do úvahy prichádzali ešte Mainz, Heidelberg a Viedeň. V Mainzi vznikla univerzita v roku 1476 a v Heidelbergu už v roku 1386. V prípade obidvoch miest však nemáme žiadne informácie z prameňov rehoľnej proveniencie, ktoré by nás informovali o existencii a úrovni miestnych dominikánskych škôl. Vieme len, že v Heidelbergu boli v roku 1473 zriadené vyššie spomenuté tzv. regionálne generálne štúdiá (pozn. 79).⁹⁰ Vo Viedni zase vznikla univerzita (1365) oveľa skôr ako generálne štúdiá rehole (1464), hoci partikulárne teologické štúdium viedenských dominikánov malo v Teutónii výbornú povesť.

Kolín nad Rýnom

Na nemeckom území prislúchala prestížna pozícia najdôležitejšieho intelektuálneho centra Rehole kazateľov Kolínu nad Rýnom. Hoci v tomto prostredí už od 11. storočia panoval pomerne čulý vzdelávací ruch, až do vzniku univerzity v Heidelbergu (prípadne v rámci *Sacrum Imperium Romanum* v Prahe a Viedni) tu bol cítiť istý deficit kvalitatívnej alternatívy k univerzitným centráм známym z iných častí vtedajšej Európy. Minimálne v oblasti teológie tu suplovali neprítomnosť univerzity spomenuté generálne štúdiá mendikantov, najmä františkánov a dominikánov.⁹¹ Na obrovskej ploche rozprestierajúcej sa od Antverp po Viedeň, od Churu po Lübeck a Rigu na východe si v rámci rozľahlej provincie Teutónia (po ďalších deleniach aj Saskej provincie) tunajšia dominikánska škola získala rešpekt predovšetkým vďaka pôsobeniu Alberta Veľkého a Tomáša Akvinského.⁹² Miestni mendikanti (u františkánov napr. Duns Scotus) predstavovali

⁸⁷ „Et ubi veniunt saeculares, debet providere quod recipiantur et collocentur honorabiliter, juxta exigentiam sui status.“ BERTHIER OP, ref. 28, s. 257.

⁸⁸ „Item. Quod si non possunt inveniri lectores sufficientes ad publice legendum. saltem provideatur de aliquibus qui legant privatas lectiones. vel hystorias. vel summam de casibus. vel aliquid huiusmodi. ne fratres sint ociosi.“ Generálna kapitula vo Valenciennes v roku 1259. DB, s. 375.

⁸⁹ FRANK OP, ref. 35, s. 54.

⁹⁰ FRANK OP, ref. 35, s. 89.

⁹¹ Porov. DENIFLE OP, Heinrich. Die Entstehung der Universitäten des Mittelalters bis 1400. Berlin: Wiedmannsche Buchhandlung, 1885, s. 388. Tam, kde absentovala univerzita, boli generálne štúdiá mendikantov v postavení kváziuniverzít. FRANK OP, ref. 37, s. 19.

⁹² FRANK OP, Isnard. Albert der Grosse als Dominikaner in seiner Zeit. In Katholische Akademie Augsburg. Augsburg: Akademie Publikationen, 1981, s. 5.

pravdepodobne najinternacionálnejšiu a najlepšie vzdelanú entitu svojich reholí na nemeckom území v najľudnatejšej mestskej komúne tohto prostredia.⁹³

Internacionalita generálneho štúdia, ktorá v prípade takéhoto typu vzdelávacej inštitúcie mala byť samozrejmosťou, sa v Kolíne nerodila ľahko. Ako pomerne zložitá sa ukázala otázka regulovania množstva scholárov na autonómnych generálnych štúdiách. Kláštory zastrešujúce tento stupeň škôl sužovali prevádzkovo-ekonomické ťažkosti, a to najmä za predpokladu, že v každom takom konvente bolo nevyhnutné počítať aj s primeraným počtom iných členov ako len študentov (lektori, sublektori, predstavení, formátori, duchovní v *cura animarum* atď.). Tieto objektívne problémy vyústili v šesťdesiatych rokoch 13. storočia do disciplinárneho konania voči provinciálovi Teutónskej provincie Hermannovi z Havelbergu.

V roku 1265 na provinčnej kapitule Teutónskej provincie za súhlasu provinčných definítorov rozhodol, že niektorí študenti z iných provincií budú poslaní domov, lebo kláštor nemá dostatočné zdroje na zaobstaranie živobytia pre všetkých bratov.⁹⁴ Generálna kapitula v Montpellieri ešte v tom istom roku okamžite zasiahla a poverila magistra rehole (v tom čase Ján Vercelli), aby záležitosti generálnych štúdií dal do poriadku. Hermann z Havelbergu bol zosadený a ako trest dostal dvanásťdňové pokánie o chlebe a vode. Definítori z inkriminovanej provinčnej kapituly obišli s miernejším trestom – osem pôstnych dní o chlebe a vode. Kapitulári „preventívne“ určili za miesto nasledujúcej generálnej kapituly Trevír, teda územie Teutónskej provincie.⁹⁵ Na nej v roku 1266 pre istotu a na vylúčenie akýchkoľvek pochybností explicitne zopakovali, že štúdium sídlia v konvente v Kolíne je generálnym štúdiom so všetkým, čo k tomu patrí, teda s právom štúdia aj pre členov iných provincií.⁹⁶ Preto sa napríklad významný dominikánsky historik W. Hinnebusch domnieva, že štúdium v Kolíne sa s definitívnou platnosťou stalo generálnym až v tomto roku.

Na rozdiel od niektorých iných generálnych štúdií v rámci rehole sa to kolínske nerozvíjalo v spolupráci s už existujúcou univerzitou. Ako sa neskôr ukázalo, malo to aj svoje výhody, obzvlášť v tom, že v meste nedošlo k takým konfliktom medzi svetskými univerzitnými magistrami a ich rehoľnými náprotivkami, aké sa odohrali napríklad v Paríži. Odstup medzi založením generálnych štúdií a vznikom univerzity predstavoval viac ako jedno storočie. Medzitým mali dominikáni dostatok času na vybudovanie si akademickej autority a na zisk patričnej autonómie v tejto oblasti. Vyústilo to do skutočnosti, že sa aktívne angažovali pri založení tunajšej univerzity. Jedným z dôvodov bol aj ich záujem o jej prepojenie

⁹³ Počet obyvateľov Kolína sa v prvej polovici 13. storočia odhaduje na 40 000. Za ním nasledovali Lübeck 28 000 a Štrasburg s Augsburgom s asi 25 000 obyvateľmi. FREED, ref. 14, s. 79-80.

⁹⁴ LÖHR OP, Gabriel. Die Kölner Dominikanerschule vom 14. bis zum 16. Jahrhundert. Freiburg: Verlag der Paulusdruckerei, 1946, s. 14.

⁹⁵ „Relinquimus magistro ordinis, ut ipse de studiis generalibus, diligenter ordinet et disponat. prout utilitati ordinis viderit expedire. Priori provinciali Theotonie, quia remisit aliquos studentes ad provinciam suam, prout nobis per suas literas constituit, iniungimus ·xii· dies in pane et aqua, et singulis diffinitoribus capituli provincialis proximo preteriti dicte provincie, qui consenserunt in hoc; iniungimus ·viii· dies in pane et aqua. Capitulum generale sequens assignamus in provincia Theutonie; apud Treverim.“ DB, s. 438.

⁹⁶ „Assignamus apud Coloniam; studium generale.“ DB, s. 446.

s rehoľnou školou.⁹⁷ Keď pápež Urban VI. vydal 21. mája 1388 v Perugii univerzitné privilégia pre mesto Kolín (*ad instar studii Parisiensis in theologie et juris canonici*)⁹⁸, bol to dominikán Alexander z Kerpeny, ktorý listinu z pápežových rúk preberal.⁹⁹

Samotná univerzita našla u mendikantov pôsobiach v meste silnú oporu a zázemie. Najmä u dominikánov sa vykonávala výučba i zhromaždenia akademickej obce.¹⁰⁰ Preto neprekvapí, že po čase na nej žobravé rehole kontrolovali päť so siedmich katedier teológie.¹⁰¹ Dominikáni, františkáni, augustiniáni a karmelitáni boli považovaní za jej automatickú súčasť, takže podľa univerzitných štatútov zo 6. decembra 1392 boli oslobodení od imatrikulačnej povinnosti.¹⁰² Medzinárodný charakter tunajšieho generálneho štúdia dosvedčuje okrem iného korešpondencia brata Petra z Dácie, študujúceho v Kolíne v rokoch 1266 – 1269. V listoch adresovaných begine Kristíne von Stommeln sa zmieňuje o študentoch pochádzajúcich zo Škandinávie, Uhorska, Čiech, Itálie a medzi príslušníkmi Teutónskej provincie menuje Nemcov, Flámov, Holanďanov a Švajčiarov.¹⁰³ V roku 1434 to patrične ocenila generálna kapitula v Colmare, keď stanovila, že len v šiestich študijných centrách rehole bude možné získavať najvyššie akademické grády (Paríž, Oxford, Viedeň, Toulouse, Bologna a Kolín).¹⁰⁴ Podobné rozhodnutie týkajúce sa privilégií na udelenie najvyšších akademických titulov v reholi zopakovala generálna kapitula v Siene v roku 1462. Namiesto Bologne tu však figuroval Cambridge a z nemeckého prostredia bol v zozname okrem Kolína namiesto Viedne Erfurt.¹⁰⁵

V 15. storočí sa kolínska teológia stala vďaka dominikánom baštou tomizmu a v rámci reformy rehoľného života centrom observancie.¹⁰⁶ Magister rehole Salvus Cassetta de Panormo sa o tom osobne presvedčil 14. februára 1483 pri návšteve

⁹⁷ Na nemeckom jazykovom území zohrali mendikantské školy vo viacerých prípadoch úlohu bezprostredného predchodcu miestnych univerzít. Pred vznikom Karlovej univerzity sa na tomto priestore predpokladá existencia 28 ustanovizní chápaných ako *studia*. Porov. RÜTHER, Andreas. Educational Communities in German Convents of the Franciscan and Dominican Provinces before 1350. In BEGLEY, Ronald – KOTERSKI SJ, Joseph. Medieval education. New York: Fordham University Press, 2005, s. 127-128.

⁹⁸ DENIFLE OP, ref. 91, s. 398.

⁹⁹ DIETMAR, ref. 11, s. 129.

¹⁰⁰ Spomedzi prvých siedmich profesorov teológie na miestnej fakulte boli hneď piati spomedzi mendikantov. FRANK OP, ref. 37, s. 23, pozn. 24.

¹⁰¹ RÜTHER, ref. 97, s. 126.

¹⁰² „*Excepit tamen fratribus quattuor Ordinum Mendicantium, quos non oportet intitulari, nisi cum fuerint ordinati ad legendum aut pro suis privatis usibus voluerint gaudere privilegiis universitatis.*“ Vzťahovala sa na nich tzv. skupinová imatrikulácia vyplývajúca z príslušnosti k niektorej z privilegovaných reholí. LÖHR OP, ref. 94, s. 57.

¹⁰³ SÄNNER, ref. 47, s. 127; BERG, ref. 51, s. 103.

¹⁰⁴ „*Statuimus, neminem posse de cetero pro forma et gradu magisterii ad legendum assignari, abilitari, vel promoveri preterquam per generale capitulum, sufficienti testimonio vel examinatione premissa, nisi forte in conventibus et studiis Parisiensi, Bononiensi, Tolosano, Coloniensi, Viennensi et Oxoniensi.*“ DB, s. 3272-3273.

¹⁰⁵ „*Parisiensi, Coloniensi, Tholosano, Oxoniensi, Erphordiensi, Cantabrigiensi, in quibus ritus consuetus servabitur.*“ DB, s. 3429.

¹⁰⁶ WALZ OP, Angelus. Dominikaner an der jungen Universität Basel (1460 – 1515). In Basler Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde, 1959, vol. 58/59, s. 143.

Kolína, keď bol svedkom toho, že sa tam denne odohrávali tomistické prednášky pod vedením regenta alebo niektorého z magistrův. Rovnakú skúsenosť nadobudol aj Laurentius Gervasii z Limoges, ktorého o rok neskôr poslali do Kolína v rámci kláštornej reformy. Zaujímavosťou je, že z 23 promovovaných doktorov teológie v rokoch 1467 – 1488 bolo 14 tomistov, 5 albertistov, 3 skotisti a jeden egydián (prívrženec učenia augustiniána Egýda z Ríma). Bakalárov bolo za rovnaké časové obdobie 44, z toho 29 tomistov, 9 albertistov, 4 skotisti a jeden modernista (nominalista). Najpočetnejšiu skupinu prívržencov tomizmu tvorili dominikáni, pričom albertisti sa regrutovali predovšetkým z radov sekulárneho kléru.¹⁰⁷

„Dominikánskosť“ tunajšej univerzity ilustruje fakt, že zo 166 vyučujúcich na teologickej fakulte v rokoch 1400 až 1525 bolo až 59 z Rehole kazateľov, z toho viacerí patrili vo svojom odbore k absolútnej európskej špičke. Okrem toho v neúplnej univerzitnej matrike možno nájsť medzi doktormi, magistrami, sentenciármi a bakalármi ďalších asi 180 dominikánov.¹⁰⁸ Význam kolínskeho generálneho štúdia rehole ako autonómnej rehoľnej školy inkorporovanej do teologickej fakulty univerzity potvrdila krátko pred reformáciou aj generálna kapitula v Pavii v roku 1507 hojnou asignáciou vyučujúcich a študentov z rôznych provincií.¹⁰⁹

Erfurt

Dominikáni sem prišli niekedy v priebehu roku 1229 a konvent bol formálne založený v nasledujúcom roku.¹¹⁰ Zo zachovaných prameňov nevieme, či v konventne do roku 1378 sídlilo niektoré z dominikánskych štúdií. Je však málo pravdepodobné, že by generálne štúdium vzniklo tam, kde predtým nebola študijná tradícia a kde by kláštor nemal skúsenosť s niektorou z dominikánskych škôl. Podľa aktov generálnej kapituly z roku 1378 (porov. prílohu) tu práve v tomto roku mala vzniknúť autonómna rehoľná škola na úrovni generálnych štúdií. Na určitý čas z rozhodnutí generálnych kapitúl agenda tohto štúdia mizne a objavuje sa až v roku 1421 na generálnej kapitule v Métach. Obsah asignácie a jej personálne obsadenie *pro forma et gradu magisterii* indikuje, že tunajšie elitné dominikánske štúdium malo najvyšší rang a prostredníctvom magistrův regentov (napr. Gobelinus de Winterburg ako *magister regens pro Ordine suo* v r. 1394)¹¹¹

¹⁰⁷ LÖHR OP, ref. 94, s. 64-65; WALZ OP, ref. 106, s. 17.

¹⁰⁸ LÖHR OP, ref. 94, s. 70.

¹⁰⁹ „Conventui Coloniensi provinciae Theutoniae damus in regentem pro primo et tertio anno magistrum Hieronymum Raynerii²⁹, pro secundo magistrum Iacobum Hocstraten³⁰. Magistrum studentium pro primo anno fr. Ioannem Oleschlegher, baccalaurium formatum; de baccalauriis provincialis provideat. Studentes fr. Mathiam Berchem³¹, fr. Ioannem Dorstheim³², fr. Bernardum de Vessalia³³, fr. Ioannem de Tremonia³⁴, fr. Andream de Vratislavia, fr. Enricum Barll, fr. Gerardum Bie, fr. Ottonem de Busco, fr. Nicolaum de Tremonia, fr. Nicolaum Spruit, fr. Ioannem Gerton, fr. Vincentium de Lancet, fr. Bartholomaeum de Lovanio, fr. Gregorium de Bohemia, fr. Thomam de Nova Ecclesia, fr. Clementem Amersfordium, fr. Ioannem de Nuremberga, fr. Enricum Sulter, fr. Andream de Cranissa, fr. Ioannem de Francfordia, fr. Martinum de Vratislavia, fr. Iacobum de Bruxella, fr. Andream de Frozem, fr. Christianum de Dacia, fr. Fredericum de Ratisbona, fr. Clementem de Metis, fr. Iacobum de Ungaria, fr. Rodulfum de Lovanio, fr. Paulum de Bohemia.“ DB, s. 4042-4043.

¹¹⁰ FREED, ref. 14, s. 30 a 210.

¹¹¹ LÖHR OP, Gabriel. Die Dominikaner an den Univesitäten Erfurt und Mainz. In AFP, Roma 1953, 23, s. 240. Repertorium Academicum Germanicum (RAG). Dostupné na internete: <http://www.rag-online.org/de/datenbank/abfrage.html> [cit. 13. 1. 2017].

bolo súčasťou univerzity (zal. 1379).¹¹² Hoci agenda generálnych kapitúl o tejto skutočnosti nepodáva informáciu skôr, na základe univerzitných matrík sa môžeme domnievať, že zväzok medzi univerzitou a dominikánskym generálnym štúdiom možno datovať najneskôr do roku 1394.¹¹³ Skutočnosť, že erfurtské generálne štúdium požívalo v reholi popri Kolíne patričný rešpekt, dokumentujú iné rozhodnutia kapitulárov z generálnych kapitúl.

Na území Saskej provincie reprezentovali najvyššie postavené vzdelávacie entity dominikánov Magdeburg a Erfurt. Lenže v Magdeburgu nevznikla v stredoveku univerzita, a tak sa rozdiel v kvalite oboch štúdií odzrkadlil aj v legislatíve. Na spomínanej kapitule v Métach sa okrem Erfurtu hovorilo aj o Magdeburgu a kapitulári rozhodli, že štúdium v Magdeburgu nebude mať úroveň *pro forma et gradu*, teda dominikánskej školy s licenciou na udeľovanie teologických grádov.¹¹⁴ Iným dôkazom toho, že štúdium v Magdeburgu sa regionalizovalo (prišlo o najvyššie „generálne“ privilégia) a rehoľa mala v pláne podporiť v najvyššom rangu práve Erfurt, je rozhodnutie z generálnej kapituly v Siene z roku 1462.¹¹⁵ Personálne obsadenie štúdií v Erfurte zostávalo v kompetencii generálnych kapitúl, zatiaľ čo o personáliách štúdia v Magdeburgu mal rozhodovať už len provinciál. Na území Teutónie sa to isté prerozdelenie kompetencií týkalo aj Štrasburgu.¹¹⁶ Praktickým dôsledkom tejto legislatívy je skutočnosť, že v oboch nemeckých provinciách sa Kolín a Erfurt etablovali ako elitné školy rehole s medzinárodnou povestou, dokonca inkorporované do miestnych teologických fakúlt. Školám v Magdeburgu a Štrasburgu (vo Viedni do roku 1464) zostala úloha nižších, regionálnych, podľa všetkého teologických škôl typu *studium particulare theologiae*.

Od roku 1394 do roku 1520 nachádzame v zachovaných univerzitných matrikách spolu 65 dominikánov, buď graduovaných, alebo tých, ktorí sa o udeľovanie grádov uchádzali. Okrem nich je možné pre túto časovú periódu v aktoch generálnych kapitúl nájsť ďalších dvanásť rozptýlených mien, ktoré reprezentujú na tunajšie štúdiá asigovaných bratov v úlohe vyučujúcich. Po formálnej inkorporácii generálnych štúdií do teologickej fakulty museli byť aj oni zapísaní

¹¹² „Conventui Erfordensi provincie Saxonie pro anno immediate sequenti assignamus in regentem fratrem Iohannem de Silvadia sacre theologie professorem, pro secundo vero anno fratrem Bernardum Raderii sacre theologie licenciatum, ad legendum vero sentencias pro primo anno immediate sequenti ibidem assignamus pro forma et gradu magisterii fratrem Geraldum Huestuzam, ad legendum autem bibliam fratrem Gigandum Pistoris omnes eiusdem provincie.“ DB, s. 3115.

¹¹³ LÖHR OP, ref. 111, s. 236-237.

¹¹⁴ „Conventui Magdeburgensi eiusdem provincie assignamus in regentem fratrem Iohannem Scoenbuciz, ad legendum vero sentencias pro primo anno ibidem assignamus fratrem Albertum de Seavia. Pro secundo vero anno ad legendum sentencias fratrem Enricum Beslen, in magistrum vero studencium pro primo anno fratrem Enricum suprascriptum, pro secundo vero anno fratrem Salvetum Alsan, omnes absque forma et gradu magisterii.“ DB, s. 3115.

¹¹⁵ Okrem iného zaradila táto generálna kapitula Erfurt k tým šiestim generálnym štúdiám, na ktorých bolo v reholi možné získať najvyššie akademické hodnosti. „Parisiensi, Coloniensi, Tholosano, Oxoniensi, Erphordiensi, Cantabrigiensi, in quibus ritus consuetus servabitur.“ DB, s. 3429.

¹¹⁶ „De officialibus vero studii conventus Magdeburgensis provincialis provincie Saxonie providebit.“ a „Studio Argentinensi provincialis provincie Theutonie providebit super gradu et forma magisterii.“ DB, s. 3436. Magdeburg tým prišiel o svoje dovtedajšie výsady a jeho privilegované postavenie sa de facto prenieslo do Erfurtu. LÖHR OP, ref. 111, s. 261-262.

v matrike.¹¹⁷ Preto nie je náhoda, že práve v Erfurte a Kolíne, kde generálne štúdiá zároveň vytvorili platformy pre miestne teologické fakulty po založení univerzít, platila zásada, že dominikánsky študent na teologickej fakulte (resp. mendikant) *pro gradu* mal možnosť vybrať si za mentora len držiteľa učiteľskej katedry z vlastnej rehole.¹¹⁸ V obidvoch prípadoch sa to týkalo troch do teologických fakúlt inkorporovaných mendikantských štúdií – dominikánskych, augustiniánskych a františkánskych.¹¹⁹

S pribúdajúcimi teologickými fakultami na nemecky hovoriacom teritórii strácali postupne tradičné študijné centrá ako Kolín a Erfurt svoju príťažlivosť. V konkurencii iných podobných ustanovizní s promočným právom čiastočne vybledla ich dovtedajšia vyčnievajúca kvalita. Tam, kde vznikla univerzita skôr ako generálne štúdium rehole, sa stávalo, že niekdajšie lokálne nižšie stupne rehoľného teologického štúdia boli vďaka tomu povýšené na generálne.¹²⁰ Zjavne sa tým sledovala možnosť inkorporácie alebo aspoň zvýšenia konkurencieschopnosti rehoľnej školy vo vzťahu k teologickej fakulte.

Bazilej

Dominikánsky konvent tu bol zriadený niekedy okolo roku 1233 a patrí medzi dvadsiatku najstarších na nemecky hovoriacom území Svätej ríše rímskej.¹²¹ O kostole sa prvýkrát v prameňoch hovorí v roku 1236, ale hotový ešte zrejme nebol, keďže sa na jeho dokončenie vzťahovali odpustky z rokov 1237 a 1243/1244.¹²² Prvá zachovaná zmienka o tom, že v tunajšom konvente existovala niektorá z foriem dominikánskeho štúdia, je z provinčnej kapituly Teutónskej provincie z rokov 1284/1288 (pozn. 51). Malo ísť o nižší stupeň dominikánskej školy známej ako *studium arcium*. V roku 1346 sa z provinčnej kapituly, ktorá bola zhodou okolností slávená práve v Bazileji, dozvedáme, že v miestnom kláštore už bola umiestnená partikulárna teologická škola (pozn. 56 a 59). Oproti prvej zmienke ide o kvalitatívny posun smerom k vyššiemu stupňu autonómnej vzdelávacej inštitúcie.

V časti *De studiis et studentibus* z fragmentov kapituly z roku 1346 je asignácia brata Johanna von Efringen.¹²³ Jeho úlohou bolo „*legat et disputet*“, čo je čin-

¹¹⁷ Porov. LÖHR OP, ref. 111, s. 238-261.

¹¹⁸ „*Exceptis religiosis, qui sub Magistris suorum Ordinum actu regentibus incipere possunt.*“ FRANK OP, ref. 37, s. 33-34, pozn. 42.

¹¹⁹ FRANK OP, ref. 37, s. 37. To isté platilo o františkánoch, dominikánoch a augustiniánoch aj vo Viedni a Prahe. ELM, Kaspar. Studium und Studienwesen der Bettelorden. Die „andere“ Universität? In DEMANDT, Alexander. Stätten des Geistes. Köln; Weimar; Wien: Böhlau Verlag, 1999, s. 116.

¹²⁰ Sú to prípady Viedne, Heidelbergu, Freiburgu, Trevíru a Leuvenu v Teutónii. V Sasku išlo o Rostock, Lipsko a Greifswald. FRANK OP, ref. 37, s. 40.

¹²¹ SCHMIDT, Philipp. Die Bibliothek des ehemaligen Dominikanerklosters in Basel. In Basler Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde, 1919, n. 18, s. 161.

¹²² Porov. MAURER, François. Kunstdenkmäler des Kantons Basel Stadt (Band 5). Basel: Birkhäuser Verlag, 1966, s. 206-216; LÖE OP – REICHERT OP, ref. 53, s. 7. Podľa tradície dokončený kláštor posvätil Albert Veľký v roku 1269. SCHMIDT, ref. 121, s. 162.

¹²³ Pôsobil ako lektor konventu, od roku 1347 prior v Bazileji a v roku 1353 získal v Montpellieri titul magistra teológie. KAEPELI OP, Thomas. Scriptores Ordinis Praedicatorum Medii Aevi II. Romae: Sanctae Sabinae, 1975, s. 414-415.

nosť bezprostredne spojená s funkciou lektora konventu. Okrem neho mal túto činnosť, ale už pre Sentencie, vykonávať istý brat Jacobus. Prednášanie spojené s diskusiou, resp. výkladom Lombardského Sentencií je zjavný indikátor toho, že v bazilejskom dominikánskom konvente sa okrem štandardného vzdelávania odohrával aj ďalší edukačný proces. V spojení s asignáciou deviatich študentov môžeme konštatovať, že v Bazileji fungoval druhý, po generálnych štúdiách najvyšší stupeň dominikánskych partikulárnych škôl – *studium particulare theologiae*.¹²⁴

Svedčiť o tom môžu aj badania týkajúce sa tunajšej konventnej knižnice. Podľa zbierky rukopisov *Iste liber pertinet ad ordinem fratrum Praedicatorum conventus Basiliensis* sa prvé zachované exempláre knižnice dnes už zaniknutého konventu dajú datovať do rokov 1315 a 1320.¹²⁵ Keďže obsahujú okrem homiletických diel aj tituly od Huga zo sv. Viktora, Bonaventúru a Sentencie Petra Lombardského, môžeme sa domnievať, že išlo o študijné materiály pre potreby lokálneho štúdia. Počet exemplárov deponovaných v knižnici v Bazileji narástol v priebehu 15. storočia najmä vďaka kníhtlači, koncilu (napr. pápežský legát Ján Stojkovič OP – Johannes de Ragusio – býval počas koncilu v dominikánskom kláštore)¹²⁶, ale aj preto, že na novozriadenej miestnej univerzite študovali viacerí dominikáni.¹²⁷ V čase zániku dominikánskeho kláštora bola knižnica na svoju dobu veľmi slušne vybavená a obsahovala 2092 titulov rozdelených do 26 kategórií.¹²⁸

Pokiaľ ide o kláštornú školu u dominikánov, v ďalších fragmentoch z aktov provinčných kapitúl Teutónie (1349, 1365 – 1371, 1400 a 1407) sa zmienka o miestnom štúdiu nevyskytuje. Neznamená to však (aj vzhľadom na vyššie uvedené), že by škola prestala existovať. Už staršia historiografia ju považovala za integrálnu súčasť (spolu s katedrálnou školou) lokálneho vzdelávania, kde sa formovalo duchovenstvo z radov rehoľného aj sekulárneho kléru.¹²⁹ V jednom z kódexov tunajšej knižnice (označený ako O.III.45) je zmienka o tom, že *sermones* tu v roku 1444 prednášal magister študentov (*magister studencium*). V tom istom roku sa tu mali odohrávať tzv. kolácie *principium in naturalem philosophiam*.¹³⁰ Povýšenie na *studium generale* súvisí s tým, že Bazilej bol magistrom rehole Konrádom z Asti počas vizitácie v Zürichu 11. mája 1463 určený za jedno z centier observantnej reformy v rámci vikariátu *nacio Alsacie*. Konvent sa tak stal jedným z intelektuálnych centier reformy na území Nemecka.¹³¹

¹²⁴ „In Basilea legat et disputet fr. Io Eberingin, Sentencias ibidem fr. Jacobus... Studentes fratres Johannes de..., Nicolaus de Luterbach, Diterus Colbelin, Conradus Traber, Conradus de Worstenberch, Io. Schimelli, Henricus Boler, Kono de Kagenekete et Arnoldus de Aquis.“ KAEPELI OP, ref. 54, s. 330.

¹²⁵ SCHMIDT, ref. 121, s. 161-163.

¹²⁶ SCHMIDT, ref. 121, s. 168-169.

¹²⁷ V roku 1525 bol kláštor sekularizovaný a v roku 1559 sa jeho bibliotéka stala súčasťou univerzitnej bibliotéky. SCHMIDT, ref. 121, s. 179.

¹²⁸ SCHMIDT, ref. 121, s. 181.

¹²⁹ VISCHER, Wilhelm. Geschichte der Universität Basel von der Gründung 1460 bis zur Reformation 1529. Basel: Verlag von H. Georg, 1860, s. 10.

¹³⁰ LÖHR OP, ref. 80, s. 36.

¹³¹ LÖHR OP, ref. 80, s. 16. „Item, quia bonitas morum sine studio literarum continuari non possit, deputo pro fratribus vestrorum conventuum reformatorum conventum et studium Basiliense cum privilegiis promotis et promovendis in studiis ordinis dari consuetis.“ FRANK OP, ref., 35, s. 84.

Po fundovaní univerzity 20. augusta 1459 mohla pre kandidátov teologického vzdelania zohrať úlohu nižšej fakulty pred vstupom na teologickú, na ktorej sa prednášky začali v zimnom semestri nasledujúceho roka.¹³² Bazilejské dominikánske štúdium nebolo inkorporované do univerzity ako napríklad v Paríži, ale platil preň dišpenz v tom slova zmysle, že ak bol prednášajúci na teologickej fakulte dominikán, mohol dominikánsky študent absolvovať jeho kurzy v kláštore a nie na pôde teologickej fakulty.¹³³ V takom prípade by mohlo ísť o akési dočasné „personálne“ prepojenie medzi univerzitou a kláštorom, resp. medzi katedrou a členom rehole. Jedným z prvých vyučujúcich na teologickej fakulte bol Kaspar Maner OP (*sacre theologie professor ordinarius praedicatorum*), ktorý v rokoch 1462, 1465, 1469 a 1472 pôsobil dokonca vo funkcii jej dekana.¹³⁴ V priebehu 15. storočia môžeme potvrdiť ešte dvoch dominikánov na tomto poste – Willhelma Textoris¹³⁵ a Heinricha Nolta¹³⁶. Okrem nich vyučoval na teologickej fakulte (*ad legendum sententias pro gradu et forma magisterii in universitate Basiliensi et exempla lectura potest magistrari*) – s dišpenzom na prednášanie v kláštore – Werner de Selden.¹³⁷

Bazilejská univerzita bola pokoncilovou „mestskou“ fundáciou, to znamená, že na jej založení boli ako iniciátori a financovatelia zaangažované mestské elity.¹³⁸ Zrejme pre túto skutočnosť hrali v jej štruktúrach príslušníci žobravých reholí len vedľajšiu rolu. Napriek tomu na jej teologickej fakulte od roku 1460 až do roku 1515 pôsobili v úlohe pedagógov štyria dominikáni, z toho traja aj vo funkcii dekana. Z prameňov a literatúry teda vyplýva, že univerzita ako vzdelávacia entita nenadväzovala na dominikánske kláštorne štúdium v takom bezprostrednom zmysle slova ako napríklad v Kolíne nad Rýnom či Erfurte. Skutočnosť, že v jej radoch pôsobili aj na významných postoch pedagógovia z dominikánskeho vzdelanostného prostredia, však potvrdzuje jeho kvalitu a zároveň istú kontinuitu, bez ktorej by ich pôsobenie na novozriadenej univerzite s veľkou pravdepodobnosťou nebolo možné.

Záver

Pri hľadaní možných odpovedí na otázku, ktorú sme si položili v úvode, je v oblasti vzdelávania klerikov potrebné vziať do úvahy historický kontext a staršie tradície. Prípravu kléru mali primeraným spôsobom zabezpečiť katedrálne školy, ktorých zriadenie nariadil v roku 1179 III. lateránsky koncil.¹³⁹ Výučba na nich

¹³² WALZ OP, ref. 105, s. 140.

¹³³ WALZ OP, ref. 105, s. 141, pozn. 19.

¹³⁴ VISCHER, ref. 129, s. 205-206; WALZ OP, ref. 105, s. 141.

¹³⁵ RAG. Dostupné na internete: <http://www.rag-online.org/de/datenbank/abfrage.html> [cit. 15. 1. 2017].

¹³⁶ VISCHER, ref. 129, s. 216; WALZ OP, ref. 105, s. 143; KAEPELI OP, ref. 123, s. 211. RAG. Dostupné na internete: <http://www.rag-online.org/de/datenbank/abfrage.html> [cit. 15. 1. 2017].

¹³⁷ WALZ OP, ref. 105, s. 145; RAG. Dostupné na internete: <http://www.rag-online.org/de/datenbank/abfrage.html> [cit. 26. 12. 2016].

¹³⁸ RÜEGG, Walter. Themen, Probleme, Erkenntnisse. In RÜEGG, Walter. Geschichte der Universität in Europa – Mittelalter. München: C. H. Beck, 1993, s. 36.

¹³⁹ Prekvitajúcich a skutočne fungujúcich katedrálnych škôl nebolo v Európe až tak veľa. Väčšiu konkurenciu vzdelávacích inštitúcií pociťovala Itália, kde prežívali aj laické mestské školy, v ktorých predmet výučby nebol ani zďaleka tak dominantne náboženský. BROOKE, Christopher. Evropa středověku v letech 962 – 1154. Praha: Vyšehrad, 2006, s. 386.

mala byť zabezpečená z benefícií pre učiteľa a ten mal potom vyučovanie vykonávať bezplatne. Iná činnosť magistra (*magister scholae*) a ani študijný kurz neboli koncilom bližšie špecifikované. Podobne (formou benefícií pre vyučujúceho) malo byť vyučovanie realizované aj pri tých kostoloch a kláštoroch, kde už predtým podobná škola existovala.¹⁴⁰

Vyvrcholením týchto snáh bol IV. lateránsky koncil a jeho šesť tzv. pastoračných koncilových kánonov.¹⁴¹ Spolu s nimi prispievali k tomuto procesu ďalšie tri, ktoré sa týkali nárokov kladených na osobné a intelektuálne kvality kléru.¹⁴² Predovšetkým kánony *De praedicatoribus instituendis* a *De magistris scholasticis* spoluurčovali vývoj v oblasti vzdelanosti sekulárneho kléru niekoľko nasledujúcich storočí. Kánon č. XI zopakoval nariadenie svojho predchodcu z roku 1179, a keďže sa ho nepodarilo všade patrične realizovať¹⁴³, rozhodol o rozšírení vyučovania z katedrálnych kostolov aj na ďalšie, ktoré na to majú dostatočné prostriedky.¹⁴⁴ Kánon č. X zase zdôraznil nevyhnutnosť obsadiť diecézy vhodnými kazateľmi, čo sa nezaobišlo bez ich dôkladnej formácie.¹⁴⁵ Predstavený predmetného kostola mal zabezpečiť učiteľa, aby v takto zriadenej škole bezplatne vyučoval miestnych i cudzích klerikov gramatiku a iné predmety. Metropolitný chrám mal okrem toho ešte navyše povinnosť disponovať teológom schopným vyučovať kňazov Písmo (*sacra pagina*) a zároveň ich vzdelávať v tom, čo sa týka pastoračnej činnosti (*cura animarum*).¹⁴⁶

I. lyonský koncil k týmto témam stanovisko nezaujal. Jeho pokračovateľ (II. lyonský koncil v roku 1274) v kánone č. XIII len zopakoval, že jednou z podmienok, ktorú musí duchovný splniť, aby mu bola pridelená farnosť, sú jeho primerané vedomosti.¹⁴⁷ Kostnický koncil sa vo svetle jeho hlavných vieroučno-teologických tém (*causa fidei*, Ján Hus a John Wycliffe) a voľby nového pontifika po smrti Gregora XII. v roku 1415 (zosadenie protipápeža Benedikta XIII. v roku 1417) ve-

¹⁴⁰ „Per unamquamque ecclesiam cathedralem magistro, qui clericos eiusdem ecclesiae et scholares pauperes gratis doceat, competens aliquod beneficium assignetur, quo docentis necessitas sublevetur et discentibus via pateat et doctrinam. In aliis quoque restituatur ecclesiis sive monasteriis, si retroactis temporibus aliquid in eis ad hoc fuerit deputatum.“ Kánon XVIII. Ut praelati provideant magistris scholarum necessaria. BARON – PIETRAS SJ, ref. 22, s. 193.

¹⁴¹ X *De praedicatoribus instituendis*, XXI *De confessione facienda et on revelanda a sacerdote et saltem in pascha communicando*, XXII *Quod infirmi prius provideant animae quam corpori*, L *De restricta prohibitionem matrimonii*, LI *De poena contrahentium clandestina matrimonia* a LII *De testimonio de auditu reprobandi in causa matrimonii*. BARON – PIETRAS SJ, ref. 22, s. 244-246, 258-261 a 290-295.

¹⁴² XI *De magistris scholasticis*, XXVII *De instructione ordinandorum* a XXX *De idoneitate instituendorum in ecclesiis*. BARON – PIETRAS SJ, ref. 22, s. 244-246, 266 a 268.

¹⁴³ „Verum quoniam in multis ecclesiis id minime observatur.“ BARON – PIETRAS SJ, ref. 22, s. 246.

¹⁴⁴ „Non solum in qualibet cathedrali ecclesia sed etiam in aliis, quarum sufficere poterunt facultates.“ BARON – PIETRAS SJ, ref. 22, s. 246.

¹⁴⁵ „Generali constitutione sancimus, ut episcopi viros idoneos ad sanctae praedicationis officium salubriter exequendum assumant, potentes in opere et sermone.“ BARON – PIETRAS SJ, ref. 22, s. 246.

¹⁴⁶ „Constituatur magister idoneus a praelato, qui clericos ecclesiarum ipsarum et aliarum gratis gramaticae facultate ac aliis instruat iuxta posse. Sane metropolitana ecclesia theologum nihilominus habeat, qui sacerdotes et alios in sacra pagina doceat et in his praesertim informet, quae ad curam animarum spectare noscuntur.“ BARON – PIETRAS SJ, ref. 22, s. 246.

¹⁴⁷ „Ut nullus ad regimen parochialis ecclesiae assumatur, nisi sit idoneus scientia, moribus et aetate.“ BARON – PIETRAS SJ, ref. 22, s. 432.

noval predovšetkým disciplinárnym a vieroučným otázkam. Oblasť intelektuálnej formácie zostala bokom, ak nerátame kritiku univerzitného prostredia, ktoré podľa niektorých koncilových dekrétov poskytlo nepatričné zázemie na vznik a udomácnenie odsúdených článkov Husovho a Wycliffovho učenia. Keďže koncily v Kostnici a Bazileji nič z dovtedy známej legislatívy o formácii a vzdelávaní sekulárneho kléru nezrušili, vyvodzujeme z toho, že v podstate odobrili kontinuitu dovtedajšej praxe.¹⁴⁸

Pápežskej kúrii bezpochyby ležali vzdelanostné otázky kléru na srdci už od konca 12. storočia. Z tohto dôvodu boli pre túto jej politiku dôležité aj inštitúcie, ktorá sama bezprostredne nekreovala, ale zapadali do rámca jej predstáv o intelektuálnej formácii sekulárneho duchovenstva. Svoj význam v tomto procese zohrávala požiadavka, aby sa mohla solídne pripravovať aj tá masa klerikov, ktorá nemala žiaden kontakt s univerzitou. Tu bola kúria odkázaná na pomoc reholí, konkrétne mendikantov a ich partikulárnych škôl, resp. jednotlivcov, ktorí z ich radov vyučovali na katedrálnych a mestských školách.¹⁴⁹ Tam, kde vznikli univerzity, stali sa centrami vzdelanosti ony. V prostredí, kde absentovali, pretrvávali v tomto segmente staršie modely v koexistencii s rehoľnými školami mendikantov, najmä dominikánov. Nevyjasnené zostávajú otázky: v akej intenzite a do akej miery?

V niektorých tradičných centrách vzdelanosti v Nemecku a Itálii, v ktorých absentovala univerzita, suplovali jej spoločenskú a akademickú úlohu. Na nemeckom jazykovom území zohrali mendikantské školy v niektorých prípadoch úlohu bezprostredného predchodcu miestnych univerzít.¹⁵⁰ Najmä Kolín a Erfurt, kde mali svoje sídla „rehoľné univerzity“ v podobe generálnych štúdií rehole, suplovali dominikáni prítomnosť univerzít a po ich vzniku slúžili ich školy ako základ pre miestne teologické fakulty.¹⁵¹

Prípád Erfurtu vykazuje podobnosť s Prahou. V obidvoch mestách formálne vznikli generálne štúdiá rehole len rok pred založením univerzity, pričom dominikánske školy poslúžili ako platforma pre teologické fakulty, prostredníctvom ktorých sa rehoľné štúdiá inkorporovali do univerzity. V Bazileji bola zjavná snaha čo najskôr nadviazať na univerzitnú fundáciu, čo sa založením generálneho štúdia tri roky po začiatku výučby na teologickej fakulte aj podarilo. Ako sa ukázalo, ani veľmi rýchla reakcia vedenia rehole nemala za následok inštitucionálne prepojenie dominikánskeho štúdia s miestnou teologickou fakultou.

Za zmienku na tomto mieste stojí fakt, že po celé obdobie stredoveku bol v edukačnej oblasti zjavný rozdiel medzi prístupom cisárov a pápežov k Itálii a k zaalpským nemecky hovoriacim teritóriám. Privilegiá, ktoré pre scholárov a rodiace sa univerzity od 12. storočia obe kancelárie vydávali, sa v nemeckom prostredí ríše v inštitucionálnej podobe výraznejšie prejavili až s odstupom

¹⁴⁸ Porov. BELLITTO, M. Cristopher. Revisiting Ancient Practices: Priestly Training before Trent. In BEGLEY, Ronald – KOTERSKI, Joseph SJ. *Medieval education*. New York: Fordham University Press, 2005, s. 43.

¹⁴⁹ Porov. FRANK OP, ref. 35, s. 55.

¹⁵⁰ Porov. RÜTHER, ref. 97, s. 127-128.

¹⁵¹ ASZTALOS, Monika. Die theologische Fakultät. In RÜEGG, Walter. *Geschichte der Universität in Europa*. München: C. H. Beck, 1993, s. 365.

dlhším než jedno storočie. Okrem vyššie spomenutých príčin mohla svoju úlohu zohrať aj finančná stránka štúdia. V 15. storočí sa náklady na zisk doktorského titulu z teológie v nemeckom prostredí v prípade rehoľníka pohybovali v sume okolo 150 guldenov, zatiaľ čo napríklad v Pavii táto suma neprekročila 25 guldenov a inde v Itálii to mohlo byť dokonca asi len 16 guldenov.¹⁵²

Nezávisle od pomerne často kolísavej personálnej prítomnosti dominikánov na univerzitách boli ich štúdiá rozmanitým spôsobom prepojené s univerzitami a ich sociálnym prostredím. Spočiatku cez záujem rehole napojiť elitné generálne štúdiá na univerzitnú korporáciu prostredníctvom teologickej fakulty (Paríž, Oxford, Praha, Kolín, Erfurt atď.), keď sa konvent zmenil na *lectorium* pre grémiá univerzitnej obce. Neskôr (alebo tam, kde k inkorporácii nedošlo) prebiehal tento intelektuálny zväzok prostredníctvom dominikánskych magistrov, ktorí na univerzitách vyučovali (napr. Bazilej). K tomu ešte patrilo slávenie liturgie a kázanie v kláštornej kostole.¹⁵³

V snahe vyhnúť sa neprimeranej konfrontácii s miestnymi autoritami a v záujme ochrany niektorých svojich členov presmerovali dominikáni určité intelektuálne aktivity z tradičných univerzitných centier (Oxfordu a Paríža) aj do Kolína a Erfurtu (pozn. 104 a 105). Tieto opatrenia pomohli posilniť postavenie ďalších študijných stredísk, ktoré sa postupne vymanili z tieňa tých najprestížnejších. Obzvlášť generálne štúdium v nemeckom Kolíne sa na ďalších sto rokov stalo dominikánskym duchovným akademickým strediskom na nemeckom jazykovom území.¹⁵⁴

Skutočnosť, že dominikáni svojím prienikom medzi súdobé univerzitné intelektuálne elity na akademickej pôde (v kombinácii s dômyselne prepracovanou hierarchiou autonómnych škôl) ovplyvnili život *universitas magistrorum et scholarium*, je v súčasnosti nespochybniteľná. Bádateľským problémom zostáva doladenie a precizovanie tohto konštatovania. Obzvlášť v rozľahlej Svätej ríši rímskej sú úskalím veľké teritoriálne rozdiely. Táto pomerne amorfná entita sa nedá uchopiť ako jeden homogénny celok. Veď len dve dominikánske provincie na jej území sa z moderného hľadiska ocitli na ploche jedenástich krajín (Nemecko, Holandsko, Belgicko, Luxembursko, Švajčiarsko, Rakúsko, Poľsko, Čechy, Slovinsko a Lotyšsko). Netreba zdôrazňovať, že aj napriek viacerým v stredoveku jednotiacim spoločenským prvkom sa v prostredí takej rôznorodej entity, akou *Sacrum Imperium Romanum* bola, len ťažko hľadá nejaký univerzálne aplikovateľný bádateľský rámec. Pracovať iba na základe analógií, ktoré majú, samozrejme, svoje nedostatky, sa nedá. Nehovoriac o tom, že od druhej polovice 15. storočia nastala provincionalizácia a regionalizácia univerzitného vzdelania (tzv. Landesuniversitäten), ktorá rovnako postihla edukačnú organizáciu dominikánov.

Situáciu navyše komplikujú aj zložité vnútrorehoľné pomery 15. storočia. Potreba reformy miestami uvoľnenej observancie sa nezaobišla bez napätia

¹⁵² LÖHR OP, ref. 94, s. 64.

¹⁵³ Porov. FRANK OP, ref. 37, s. 47-48.

¹⁵⁴ Porov. HEINZMANN, Richard. Středověká filosofie. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2000, s. 196.

medzi observantmi a konventuálmi, t. j. tými konventmi, ktoré reformu neprijali. Obidva súbežne koexistujúce spôsoby dominikánskeho života sa usilovali budovať svoje vlastné študijné a formačné centrá. Nejednota a roztrieštenosť mali za následok dočasné zníženie kvality niektorých štúdií. V Lipsku, Mainzi, Freiburgu a Tübingene vznikli teologické fakulty bez toho, aby mohli nadviazať na pomoc a predošlú tradíciu generálnych štúdií niektorej z mendikantských reholí.¹⁵⁵ Viedeň aj napriek univerzite nemala ako študijný konvent taký význam ako Kolín, hoci aj tam sa početní dominikáni už od 14. storočia uchádzali o dosiahnutie akademických hodností.¹⁵⁶

Prečo napriek pomerne priaznivej kultúrnej klíme a hospodárskym predpokladom zažila nemecká časť ríše univerzitný boom až o viac ako storočie neskôr než iné oblasti, zostáva aj naďalej predmetom hľadania uspokojivej odpovede. Aj keď zoberieme do úvahy zmieňované faktory plus pápežskú schizmu (privilegiá udelené Kolínu a Erfurtu)¹⁵⁷, morové epidémie (medzi rokmi 1348 a 1450), resp. vojenské a hospodárske krízy, stále to ako riešenie daného problému nestačí, keďže aj v pohnutých časoch 14. storočia inde boli univerzity kreované. Isté je, že na nemecky hovoriacich teritóriách sa oneskorený vývoj podarilo dobehnúť a v čase tesne pred nástupom reformácie tu existovalo 15 vzdelávacích ustanoviznín univerzitného charakteru.¹⁵⁸

Takmer každé významnejšie mesto malo svoju univerzitu, pričom len Kolín, Viedeň a Erfurt patrili k tzv. veľkým univerzitám. Ingolstadt zase slúžil ako určité prechodné štádium pre ďalšie štúdium a vyššie akademické stupne na univerzitách v Itálii.¹⁵⁹ Ako sme načrtli, niektoré z nich mali svojím spôsobom predchodkyne aj v konkrétnych dominikánskych typoch vlastných autonómnych štúdií. Viaceré minimálne v tom, že prevádzkovanie nižších rehoľných škôl tam, kde univerzita nebola, umožnilo získať vzdelanie tým klerikom, ktorí sa na zahraničné univerzity nedostali alebo ich pre svoju prax absolvovať nepotrebovali. Inde mohlo dlhoročné fungovanie napríklad partikulárnej teologickej školy podnietiť miestne authority, aby sa viac angažovali v prospech založenia hoci len univerzity lokálneho významu (Landesuniversität).

¹⁵⁵ ELM, ref. 119, s. 116.

¹⁵⁶ LÖHR OP, ref. 94, s. 64; FRANK OP, ref. 35, s. 109.

¹⁵⁷ V intelektuálnej oblasti obaja pápeži, Urban VI. v Ríme aj Klement VII. v Avignone, posilňovali svoje sféry vplyvu podporou a privilegovaním nových univerzít. V konečnom dôsledku z toho profitovali aj tie regióny, kde by bez tejto rivality univerzity asi nevznikli. Univerzity kreované v prvých desaťročiach 15. storočia síce spĺňali klasické vzorce vzniku týchto inštitúcií a zároveň zostávali nositeľkami tradičných univerzitných cieľov, avšak ich vplyv zostal regionálny. Tento trend na území ríše bol do istej miery odzrkadlením spoločenského vývoja, keď centrálné časti ríše pozostávali zo skupiny silných teritórií, ktoré si v rámci ríšskej politiky strážili svoje postavenie a obhajovali vlastné záujmy. Porov. NARDI, ref. 4, s. 104-105.

¹⁵⁸ Viedeň, Heidelberg, Kolín, Erfurt, Lipsko, Leuven, Rostock, Greifswald, Freiburg, Bazilej, Ingolstadt, Tübingen, Trevír, Mainz a Frankfurt nad Odrou. Porov. SCHWINGES, Rainer-Christoph. Die Zulassung zur Universität. In RÜEGG, Walter. Geschichte der Universität in Europa. München: C. H. Beck, 1993, s. 175 a mapy.

¹⁵⁹ SCHWINGES, ref. 158, s. 176 a SCHWINGES, Rainer-Christoph. Der Student in der Universität. In RÜEGG, Walter. Geschichte der Universität in Europa. München: C. H. Beck, 1993, s. 184.

Naša azda trochu smelá hypotéza, opretá o pramene dominikánskej proveniencie, má v tejto podobe za cieľ ponúknuť niekoľko základných podnetov. Chápeme ju ako prvostupňovú, teda ako akýsi odrazový mostík pre ďalšie precíznejšie bádania, ktoré o jej potenciáli napovedia viac. Detailnejšiu prácu si budú vyžadovať zoznamy zachovaných univerzitných matrík a pokročiť bude musieť aj výskum v iných ako len dominikánskych prameňoch. Znamená to, že predložený text predstavuje uvedenie do nastolenej problematiky a len načrtáva možné interpretačné východiská.

Zoznam prameňov

- BÜHLER, Johannes. Klosterleben im Mittelalter. Frankfurt a/M.: Insel Verlag, 1989, 620 s.
- Aus dem Provinzkapiteln von Köln 1398, s. 492 – 493.
  - Aus dem Provinzkapitel zu Ulm 1400, s. 494.
  - Aus dem Provinzkapitel zu Antwerpen 1401, s. 494 – 495.
  - Aus dem Provinzkapitel zu Augsburg 1402, s. 495 – 496.
- FINKE, Heinrich. Zur Geschichte der deutschen Dominikaner im XIII. und XIV. Jahrhundert. In Römische Quartalschrift für christliche Alterthumskunde und für Kirchengeschichte. Roma 1894, n. 8, s. 367 – 393.
- FINKE, Heinrich. Ungedruckte Dominikanerbriefe des 13. Jahrhunderts. Paderborn: Ferdinand Schöningh Verlag, 1891, 174 s.
- HECHT, Winfried. Ein Brief des Provinzials Johannes Cusin an die Dominikaner in Rottweil. In AFP, Roma 1973, 43, s. 83 – 90.
- KAEPPELI OP, Thomas. Ein Fragment der Akten des in Friesach 1315 gefeierten Kapitels der Provinz Teutonia. In AFP, Roma 1978, 48, s. 71 – 75.
- KAEPPELI OP, Thomas. Kapitelsakten der Dominikanerprovinz Teutonia (1349, 1407). In AFP, Roma 1952, 22, s. 186 – 195.
- KAEPPELI OP, Thomas. Kapitelsakten der Dominikanerprovinz Teutonia (1346). In AFP, Roma 1953, 23, s. 327 – 334.
- KAEPPELI OP, Thomas. Kapitelsakten der Dominikanerprovinz Teutonia (1365 – 1371). In AFP, Roma 1956, 26, s. 314 – 319.
- LÖE OP, Paulus – REICHERT OP, Benedictus-Maria. Statistisches über Ordensprovinz Teutonia. In Quellen und Forschungen zur Geschichte des Dominikanerordens. Leipzig: Otto Harrassowitz, 1907, 55 s.
- Repertorium Academicum Germanicum. Die graduierten Gelehrten des Alten Reiches zwischen 1250 und 1550. Dostupné na internete: <http://www.rag-online.org/de/datenbank/abfrage.html>.

Počet slov: 14708

Počet znakov vrátane medzier: 104529

Prílohy:

Obrázok č. 1: Provincia Teutonia do roku 1250. Zdroj: FREED, B. John. *The Friars and German Society in the Thirteenth Century*. Cambridge Massachusetts: The medieval academy of America, 1977, s. 33.

Obrázok č. 2: Sacrum Imperium Romanum v 14. storočí - MATTHEW, Donald. Weltatlas der alten Kulturen (Mittelalter). München: Christian Verlag, 1984, s. 203.

Obrázok č. 3: Generálne štúdiá podľa Galuszkú - Mgr. Peter Labanc, PhD.

GENERÁLNE ŠTÚDIÁ REHOLE DO KONCA 14. STOROČIA (1378)¹⁶⁰

Miesto generálneho štúdia	Rok založenia	Provincia
Paríž	1220/1221	Francia
Oxford	1248	Anglia
Montpellier	1248	Provance
Kolín nad Rýnom	1248	Teutonia
Bologna	1248	Lombardia (inferioris)
Barcelona	po 1293	Hispania (Aragonia)
Florencia	1294	Romana
Neapol	1303	Sicilia
Toulouse	po 1303	Tolosana
Cambridge	1303 – 1313	Anglia
Salamanka	pred 1304	Hispania
Janov	pred 1307	Lombardia superioris
Magdeburg	pred 1315	Saxonia
Miláno	pred 1339	Lombardia superioris
Lisabon	pred 1339	Hispania
Benátky (Viceria)	pred 1340	Lombardia inferioris
Avignon	pred 1342	Provance
Santiago de Compostella	pred 1344	Hispania
Praha	pred 1347	Bohemia
Rimini (Padov)	po 1350 (1397)	Lombardia inferioris
Budín	pred 1350	Hungaria
Bordeaux	pred 1376	Tolosana
Erfurt	pred 1394	Saxonia
Celkom	23	14

Podľa: GAŁUSZKA OP, Tomasz. Studium generale dominikanów polskich w XIV wieku? In *Folia Historica Cracoviensia*, 2014, n. 20, s. 35-63.

¹⁶⁰ Akty generálnej kapituly z roku 1378 v Carcassone obsahujú asignácie magistrov, lektorov a sentenciárov do študijných konventov, z ktorých sú niektoré priamo menované ako *studium generale*. Keďže o takýchto otázkach rozhodovali generálne kapituly, môžeme sa domnievať, že vo všetkých sedemnástich prípadoch šlo o generálne štúdiá. Ich zoznam je nasledovný: Parisius (Paríž), Oxonia (Oxford), Cantabrigia (Cambridge), Tholosa (Toulouse), Bononia (Bologna), Coloniensi (Kolín), Montispecculani (Montpellier), Avenione (Avignon), Viceria, Burdigalensi (Bordeaux), Pragensi (Praha), Hufonensi {Erfordensi} (Erfurt), Barcinonensi (Barcelona), Magdeburgensi (Magdeburg), Neapolitano (Neapol), Mediolanensi (Miláno) a Florencia (Florencia). DB, 2084 – 2089.

DOMINIKÁNSKE ŠKOLY AKO MOŽNÉ PREDCHODKYNE UNIVERZÍT¹⁶¹

<i>Generálne (partikulárne) štúdium</i>	<i>Rok zal., exis. štúdia</i>	<i>Vznik UNI</i>
<i>Kolín nad Rýnom</i>	1248, 1346, 1407	1388
<i>Magdeburg</i>	1378, 1379, 1396-1400	
<i>Erfurt</i>	1378/1394, 1396-1400	1389/1392
Neuruppin studium arcium	1284/1288	
Halberstadt studium arcium, studium particulare theologiae	1284/1288, 1379, 1396-1400	
Worms studium arcium	1284/1288, 1349	
Bamberg studium arcium	1346	
Regensburg studium particulare theologiae, studium arcium	1284/1288, 1346, 1365-1371	
Würzburg studium particulare theologiae, studium naturarum, atudium arcium	1284/1288, 1346, 1365-1371	1402/1411
<i>Bazilej</i> studium particulare theologiae, studium arcium, od r. 1463 <i>studium generale</i>	1284/1288, 1346	1459
Lipsko , studium arcium, studium particulare theologiae	1284/1288, 1379, 1396-1400	1409
<i>Viedeň</i> studium particulare theologiae, od r. 1454 <i>studium generale</i>	1346, 1365-1371, 1407	1365
Štrasburg studium particulare theologiae	1346, 1407	
Leeuwarden studium particulare theologiae	1379	
Maastricht studium particulare theologiae	1379	
Lübeck studium particulare theologiae	1379	
Eisenach studium particulare theologiae	1379	
Soest studium particulare theologiae	1379, 1396-1400	
Mühlhausen studium particulare theologiae	1396-1400	
Norimberg studium naturarum	1349	

¹⁶¹ Na základe prameňov môžeme zdokumentovať 59 kláštorov (plus jeden neznámy v Brabant-sku), v ktorých boli vo vrcholnom a neskorom stredoveku s určitou umiestnenou študijnou centrá dominikánov na nemecky hovoriacom území ríše. Z nich sa 25 kláštorov po roku 1301 ocitlo v provincii Saxonia (spolu 30 škôl). 33 kláštorov sa po tomto roku nachádzalo na území provincie Teutónia (44 škôl). Niekoľko kláštorov v tomto období dokonca hostilo dva až tri typy škôl. Celkove šlo o 7 škôl na úrovni generálnych štúdií (2 v Saxonii a 5 v Teutónii), 29 fungovalo ako partikulárne teologické školy (11 v Saxonii), 24 reprezentovalo *studium arcium* (10 v Saxonii) a napokon 14 patrilo do kategórie *studium naturarum* (v Saxonii 7).

Halle studium naturarum (phylosophie)	1379	
Jena studium naturarum (phylosophie)	1379	
Minden studium naturarum (phylo- sophie), studium particulare theologiae	1379, 1396-1400	
Stralsund studium naturarum (phylo- sophie)	1379	
Strausberg studium naturarum (phylo- sophie)	1379	
Sudenburg studium naturarum (phylo- sophie)	1379	
Norden studium naturarum (phylo- sophie)	1379	
Augsburg studium naturarum	1365-1371	
Leoben studium arcium	1346	
Göttingen studium arcium	1379	
Braunschweig studium arcium, studium particulare theologiae	1379, 1396-1400	
Brémy studium arcium, studium particu- lare theologiae	1379, 1396-1400	
Warburg studium arcium	1379	
Hamburg studium arcium	1379	
Bern studium arcium	1346, 1349, 1365-1371	
Rotenburg studium arcium	1365-1371	
Hertogenbosch studium arcium	1346, 1349, 1365-1371	
Pforzheim studium arcium	1365-1371	
Hagenau (Haguenau) studium arcium	1365-1371	
Retz studium arcium	1365-1371	
Gebweiler studium arcium	1346, 1349, 1365-1371	
Luxemburg studium arcium	1349	
Zürich studium arcium	1294, 1315	
Colmar studium arcium	1294, 1349	
Koblenz studium naturarum, studium arcium	1346, 1365-1371	
Ptuj studium naturarum	1346, 1365-1371	
Esslingen studium particulare theologiae	1365-1371	
Kostnica studium particulare theologiae	1365-1371	
Utrecht studium particulare theologiae	1365-1371	
Frankfurt n/M studium particulare theo- logiae	1365-1371	

Freiburg studium particulare theologiae	1346	1457
Speyer studium particulare theologiae	1346	
Landshut studium particulare theologiae	1365-1371	
Leuven studium particulare theologiae, od 1501 <i>studium generale</i>	1346	1425
Mohuč studium particulare theologiae	1346, 1365-1371	
Krems studium naturarum	1346	
Antverpy studium particulare theologiae	1346	
Friesach studium particulare theologiae	1346, 1365-1371	
Trevír , studium particulare theologiae, studium naturarum, od 1473 <i>studium ge- nerale</i>	1346, 1365-1371	1454
Celkom	59 miest/74 škôl (7 SG)	9

gulyaslsz@freemail.hu

/67/

early urbanized towns of the Arpadian era, which were generally episcopal or county seats,³ totally transformed, some of them got a royal patent and in this way reached the level of real cities, but much more of them turned into a market-town or a simple and unimportant village.

Another significant phenomenon was the spreading of the newly settled and privileged settlements from the first half of the 13th to the 14th century. The inhabitants of these villages and towns initially had an alien origin (mainly German, Slav, Rumanian etc.) but later they were often Hungarians. They appeared in the sources as guests (*hospites*), and they had generally achieved a charter from the monarch or sometimes their landlords, which granted their most essential liberties.⁴ This type of settlements had three ways to develop: in rare cases they were able to obtain the rank of the royal cities, while others which had been gained by secular or ecclesiastical landlords by the end of the 14th or the beginning of the 15th century, became market-towns or remained privileged villages.⁵

The mining towns, founded from the first half of the 1200s on, were another new and special type of urban settlements in the medieval Kingdom of Hungary. They were obviously mentioned in medieval charters as real cities (*civitas*), as well as another group of towns located in Transylvania and populated by Saxons.⁶

Last but not least, by the turn of the 14th-15th centuries, the transformation of settlement network resulted in the emergence of another new urban category in

---

zat 14-15. századi fejlődésének néhány kérdése. In TARJÁNI, Sándor et al. Tanulmányok Budapest múltjából 19. Budapest: Budapesti Történeti Múzeum, 1972, pp. 39-56.

³ The early urbanized towns in the Arpadian era are either considered as western-type „proto-urban”/”pre-urban” settlements, or on the contrary, eastern type „bazaar-towns”. KUBINYI, András, „A magyar várostörténet első fejezete”. In FAZEKAS, Cs. *Studia Miskolcinsia* 2. Társadalomtörténeti tanulmányok. Miskolc: Bíbor Kiadó, 1996, pp. 36-46.; FÜGEDI, Erik. A városok kialakulása Magyarországon. In FÜGEDI, Erik. *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1981, pp. 311-335.

⁴ FÜGEDI, Erik. Középkori magyar városprivilegiumok. In FÜGEDI, ref. 3. pp. 238-310.; SOLY-MOSI, László. Hospeskváltság 1275-ből. In KREDICS, László. *Tanulmányok Veszprém megye múltjából*. Veszprém: Veszprém Megyei Levéltár, 1984, pp. 17-100.; JAVOŠOVÁ, Erika. Hostia na Slovensku pred Tatárskym vpádom roku 1241. In *Historický časopis*, 1998, Volume 46, Issue 1, pp. 3-11.; SZENDE, Katalin. A magyar városok kiváltságolásainak kezdetei. In BÁRÁNY, Attila – PAPP, Klára – SZÁLKAI, Tamás. *Debrecen város 650 éves. Várostörténeti tanulmányok*. (Speculum Historiae Debreceniense 7.). Debrecen: Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, 2011, pp. 23-48.; SZENDE, Katalin. Mennyit ér a kiváltság? A városprivilegiumok kibocsátása és rendelkezéseik betartása I. Károly alatt. In WEISZ, Boglárka. *Pénz, posztó, piac. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. (Monumenta Hungariae Historica. Dissertationes). Budapest: MTA BTK TTI, 2016, pp. 285-339.

⁵ Settlements populated under the command of a deputy mandated by the landlord, under optimal circumstances were able to develop into a city or a market-town. Look at for instance Kuri-ma (Slovakia), Podolin (Podolíneč, Slovakia), Hannusfalva (Hanušovce nad Topľou, Slovakia), Dobsina (Dobšiná, Slovakia), Lubló (Stará Lubovňa, Slovakia), Rozsnyó (Rožňava, Slovakia) and so on. GULYÁS, László Szabolcs. Megjegyzések az Északkelet-magyarországi mezővárosok középkori fejlődésének jellemzőihez. In *Századok*, 2013, Volume 147, Issue 2, pp. 329-330.

⁶ For the mining towns: PAULINYI, Oszkár. Tulajdon és társadalom a Garam-vidéki bányavárosokban. In *Történelmi Szemle*, 1962, Volume 5, Issue 2, pp. 173-188.; concerning the Saxons in Transylvania: BLAZOVICH, László. Az Andreanum és az erdélyi szászok az etnikai autonómiák rendszerében a középkori Magyarországon. In *Erdélyi Múzeum*, 2005, Volume 67, Issue 3-4, pp. 5-17. Their most significant city was Szeben (Sibiu, Romania).

Hungary. Probably, considering its role in the Hungarian social and economic history, it was the most important of all. This was the market-town.

These settlement categories (*villa, oppidum, civitas*) have some common and much more different features. Concerning the level of their development, cities owned usually by the king were the regional centres of commerce and handicraft industry, they had much more inhabitants than the two other types, and from the viewpoint of a specific and nowadays more widespread research method of central points applied for Hungarian medieval urbanization by András Kubinyi,⁷ they were much more urbanized and developed than the two other groups of settlements. On the other hand, as usual, villages had strong agricultural features, and concentrated less population than cities, and it can be said, that their level of centrality was relatively low. Basically, the most important difference between these can be observed from the legal point of view: settlers of villages and market-towns were peasants, their population had mainly secular or ecclesiastical landlords. At the same time, citizens living in cities were free, as for their personal rights.

Creating an accurate definition of medieval market-towns is much more difficult than in the case of cities and villages: their level of economical, social and legal development was somewhere between the civitates and villae, some of them had great importance, but there were a lot of oppida which were similar to simple villages. If we try to sum up the most important characteristics of market-towns, we can recognize, that they were located by their importance within a broad range between cities and villages, and their population – as in the villages – consisted of serfs (or in Hungarian *jobbágy* = *iobagio*). To define what an economic status they existed in at the end of Middle Ages, the most advanced oppida were usually local centres of economic life, and they were able to affect commerce in the nearby region. It is important to mention, that most market-towns had limited urban functions in their small rural region.⁸

Beside these, in one field, market-towns were almost similar to real cities: they also had self-government, they had the right to decide lawsuits in less serious matters, the right to issue authentic charters, and to seal them with their own sigil.

The medieval market-towns' self-government performed various tasks. The magistrates verified the circulation of private properties in their own territory,

⁷ KUBINYI, András. Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén (Dél-alföldi évszázadok 14.). Szeged: Csongrád Megyei Levéltár, 2000.; KUBINYI, András: Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében. In CSUKOVITS, Enikő – LENGYEL, Tünde. Bártfától Pozsonyig. Városok a 13-17. században (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 35.). Budapest: MTA TTI, 2005, pp. 9-36.; For the Slovakian reception of Kubinyi's research method: MARSINA, Richard. A középkori városok jellemzőiről és kategóriáinak megalkotásáról. In CSUKOVITS – LENGYEL, ref. 7, pp. 37-45.

⁸ About the medieval and early modern Hungarian oppida see MÁLYUSZ, Elemér. A mezővárosi fejlődés. In SZÉKELY, György. Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Budapest: Akadémia Kiadó, 1953, pp. 128-191.; BÁCSKAI, Vera. Magyar mezővárosok a 15. században (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 37.). Budapest: Akadémiai Kiadó, 1965.; SZAKÁLY, Ferenc. Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez (Humanizmus és reformáció 23.). Budapest: Balassi Kiadó, 1995.

mainly buying and selling of vineyards and they put down in writing the trading contracts concerning those matters. In case of testaments of local citizens their role was the same. Beside this, they collected the annual tax, maintained the peace and order of the recently organized fairs, and represented their inhabitants' rights against others. Their jurisdiction activity was also very important, however it was usually restricted to the population of the settlement itself. It means, that strangers did not have to apply for justice to them. However, if aliens decided to do that, market-town councils returned the verdict, but this was not obligatory for them to do so.⁹ By the 15th century, the market-town councils always had an own seal, which was used for affirmation of the documents issued by them. This right was obvious in the whole country, it was not necessary to have a charter confirming this prerogative, although we know some examples of this as well.¹⁰

Issuing of purchase contracts was one of their most important functions. Cities and other privileged territories and communities started to set down such documents from the middle of the 13th century, but their official written activity developed to a really high level by the 15th century.¹¹ At the end of the Middle Ages, their liberty of writing charters and using seals for corroboration was already applied, as we can see this for instance in the *Tripartitum*, a well-known collection of Hungarian law edited by István Werbőczy.¹²

⁹ BÁCSKAI, Vera. A mezővárosi önkormányzat a 15. században és a 16. század elején. In: BÓNIS, György – DEGRÉ, Alajos. *Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1971, pp. 9-34.; GULYÁS, László Szabolcs. *A mezővárosi önkormányzat funkciói és társadalmi háttere a középkori Hegyalján*. (PhD dissertation). Debrecen: DE BTK, 2008 (unpublished manuscript). pp. 131-181. <https://dea.lib.unideb.hu/dea/handle/2437/33459>; LAKATOS, Bálint Péter. *Hivatali írásbeliség és ügyintézés a késő középkori magyarországi mezővárosokban, okleveleik tükrében*. (PhD dissertation). Budapest: ELTE BTK, 2013 (unpublished manuscript). <http://doktori.btk.elte.hu/hist/lakatosbalintpeter/diss.pdf>; Regarding the control of market-towns over commerce, see: GULYÁS, László Szabolcs. *Írott szabályok és íratlan normák a 15-16. századi mezővárosi kereskedelemében*. In *Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv*, 2014, Volume 9, pp. 29-59.

¹⁰ The best-known example is that of Várda oppidum. Its letter of privileges was donated by István Várdai, and it ordered the obligatory corroborating of their sales contracts with the seal of the market-town. Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár (MNL OL), Diplomatikai Levéltár (DL) 81656. Published in NAGY, Imre – NAGY, Iván – VÉGHÉLY, Dezső – KAMMERER, Ernő – LUKSICS, Pál (ed.). *A zichi és vásónkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára*. Volume I-XII. Pest-Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1871-1931. Vol. X. pp. 448.

¹¹ SZENTPÉTERY, Imre: *Magyar oklevéltan*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1930, pp. 147.; The first known charter issued by a city in the Kingdom of Hungary is a document of Esztergom (1255). For the beginnings of the Hungarian urban written culture see SZENDE, Katalin. *A magyar városi írásbeliség kezdetei*. In BÁRÁNY, Attila – DRESKA, Gábor – SZOVÁK, Kornél. *Archaeologia tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére*. Volume I-II. Budapest – Debrecen: ELTE BTK, 2014, Vol. I. pp. 435-458.

¹² WERBŐCZY, István: *Tripartitum*. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának hármaskönyve. Tudománytár. Editor of series Gazda István. Budapest: Téka könyvkiadó, 1990, pp. 498-499. (P. III. tit. 13.): „Item fassio coram iudice, aut duobus juratis civibus, ratione et praetextu quarumcunque rerum, sive mobilium, sive immobilium, in eorum medio vel territorio existentium et adjacentium facta, semper rata permanent.” and „Nec valet alia fassio, inter ipsos cives super huiusmodi rebus, coram aliis iudicibus regni vel in locis testimonialibus, jure perennali facta.”

The number of this kind of sources from the 14th century to the end of the Middle Ages was growing continuously in a remarkable way. Most of them can be connected with real cities, but we also have charters in a sufficient quantity which were written by oppida. Based on the calculation of Bálint Lakatos, in medieval Hungary (before 1526) we know 1115 charters belonging to this group.¹³ This adequate number of sources enables us to research in the economic, legal and social life, and the official written culture of medieval market-towns.

There is a characteristic region in the north-eastern part of the Kingdom of Hungary, where such research seems even more successful. This is Hegyalja and its immediate vicinity, located in contemporary Zemplén and Abaúj counties. Now this territory can be found in Hungary, near the Slovak-Hungarian border. From the 14th to the 16th century it developed into a specific wine-growing region with some important (Patak, Újhely) and much more less significant (Liszka, Mád, Tolcsva, Tállya, Tarcál, Bodrogkeresztúr, Szántó etc.) oppida and some villages of similar nature. Viniculture and wine trade played the most significant role in their economic, social and legal development, and generally in their everyday life.¹⁴

Market-towns in the region were in private possession of important secular and ecclesiastical seigneurs at the end of the Middle Ages (Patak and Újhely: Pálóci family; Liszka: provostry of Szepes; Tolcsva: Tárcai family and later the Perényis; Tállya, Mád, Keresztúr, Tarcál and Szántó: Szapolyai family).¹⁵

Because 120 of the 1115 extant medieval documents issued by market-towns in medieval Hungary were written by the councils of these nine settlements, it can be said, that local magistrates pursued a constant official written practice in this area.¹⁶ The fact itself that numerous medieval documents survived here is a remarkable thing. But this is only one reason why these oppida are important for

¹³ LAKATOS, ref. 9, pp. 29-30.

¹⁴ About the short history of local wine-growing in the Middle Ages: GULYÁS, ref. 9, pp. 45-52. For the foreign civic grapeholders in medieval and early modern Hegyalja: GECSÉNYI, Lajos. Bártfa város hegyaljai szőlőgazdálkodása 1485-1563. In *Agrártörténeti Szemle*, 1966, Volume 8, Issue 4, pp. 470-485. and GECSÉNYI, Lajos. Városi és polgári szőlőbirtokok és borkereskedelem a Hegyalján a 15-16. század fordulóján. In *Agrártörténeti Szemle*, 1972, Volume 14, Issue 3-4, pp. 340-352. The most ambitious review of the history and vine culture of the discussed district, with strong ethnographic perspective: BALASSA, Iván. *Tokaj-Hegyalja szőleje és bora*. Tokaj: Tokaj-Hegyaljai ÁG Borkombinát, 1991.

¹⁵ For the medieval history of the region see GULYÁS, ref. 9, pp. 21-38.; a short English summary: GULYÁS, László Szabolcs. Elite Citizens in the Market-towns of the Late Medieval Hegyalja. In BÁRÁNY, Attila – GYÖRKÖS, Attila. *Matthias and his legacy. Cultural and political encounters between East and West (Speculum Historiae Debreceniense 1.)*. Debrecen: DE Történelmi Intézet, 2009, pp. 228-231.; ÉDER, Katalin. *Mezővárosok és plébániatemplomok a középkori Hegyalján*. In *Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv*, 2009, Volume 4, pp. 123-147.; The development of Sátoraljaújhely was summarized by TRINGLI, István. *Sátoraljaújhely (Magyar Várostörténeti Atlasz 2.)*. Budapest: MTA TTI, 2011. About the medieval urban development and settlements with central functions in the wider region: KUBINYI, András. *Központi helyek a középkor végi Abaúj, Borsod, Heves és Torna megyékben*. In *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, 1999, Volume 37, 499-518. Some of the oppida were a part of the Tokaj-Tállya estate. NÉMETH, Péter. *A tokaji uradalom kialakulása*. In *Századok*, 2005, Volume 139, Issue 2, 429-447.

¹⁶ The list of these documents: GULYÁS, ref. 9, pp. 185-189.

historical examination. Other one is the homogeneity of the settlements situated in Hegyalja. Their unified nature was being formed by a continuous progress from the end of the Middle Ages to the mid-18th century. This homogeneity can be observed in their economic life (wine-growing monoculture), in their legal situation (their using common customary law in everyday actions), in their ethnographic characteristics and identity as well.

From the 17th century, the term „Hegyalja” increasingly meant a well-defined territory with well-defined settlements: market-towns and villages. It included only 7 „cities” in 1622, but 13 settlements in 1641, when they discussed their common matters in Mád. Lastly, in 1737, 21 were listed in an act, which provided that they had to sell their wine in barrels marked with the same stamp.¹⁷ Today this unique concept of separation still can be observed in Hegyalja.

The high number of available sources is explainable by the fact that ecclesiastical, civic and family archives in the neighborhood of Hegyalja have successfully preserved these documents,¹⁸ but there was another important phenomenon related to this question and this was the formation of wine production.

It is a widely accepted opinion in Hungarian historical literature, that wine-growing affected the development of written culture. Viticulture in every case intensified the property circulation, as we can see it in the examined region too. Planting, growing, purchasing and donating vineyards usually needed written documents, so this was considered as a crucial social demand in medieval Europe, and similarly, from the 12th century in Hungary as well.¹⁹

In the 14th century, when official written practice started to spread in Hungarian market-towns, charters were written in most cases by local priests or pilgrims, because market-town councils lacked secular literate people. There is another possible explanation for this phenomenon, which can verify this presumption. When an oppidum did not have its own seal, and so it was not able to confirm documents, the magistrates needed the assistance of an ecclesiastical institution, which was in most cases in a practical and logical way the local parish. The parish

¹⁷ BALASSA, ref. 14, pp. 15-18. The 1737 act mentioned the following settlements: Tállya, Golop, Rátka, Mád, Zombor, Ond, Tarcál, Keresztúr, Kisfalud, Szegi, Bénye, Vámosújfalú, Tolcsva, Liszka, Zsadány, Olaszi, Patak, Újhely, Kistoronya, Erdőhorváti and Szántó.

¹⁸ They are the archives of the Zichys and Kállays, of Pauline cloisters in the vicinity of the Hegyalja, and of the royal cities situated in the north-eastern region of the Kingdom, especially Bártfa (Bardejov, Slovakia) and Eperjes (Prešov, Slovakia). GULYÁS, ref. 9, pp. 18, footnote 44.

¹⁹ For the connection between written culture, wine-growing and vine commerce GULYÁS, László Szabolcs. A középkori szőlőművelés és borkereskedelem információtörténeti vizsgálatának lehetőségei. Aetas, 2012, Volume 27, Issue 4, pp. 155-175. and SOLYMOSI, László. Szőlőbirtok és oklevéladás a középkori Magyarországon. In BARÁTH, Magdolna – MOLNÁR, Antal. A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére. Budapest-Győr: MOL, 2012, pp. 311-323. As to the basic social need of this kind of documents, see the latter, mainly pp. 322-323. In Hegyalja, councils of market-towns were probably more active in official writing than magistrates of other oppida in medieval Hungary. LAKATOS, ref. 9, pp. 30-31. This necessity of written documents occurred in other viticultural settlements as well. I mention the nearby Miskolc oppidum and its official written practice. The Miskolc council often penned contracts connected with vineyard circulation at the end of the Middle Ages and in the 16th century. GYULAI, Éva. Szőlőbirtoklás Miskolcon a 16. században (Officina Musei 3.). Miskolc: Hermann Ottó Múzeum, 1995, pp. 10-12.

priests usually had an authentic sigil, so they were able to write and seal documents. At the beginning of the 14th century, small towns often lacked their own seal, and so they had to appeal to an ecclesiastical institution, as it can be seen by the example of Somlővásárhely and Pápa, market-towns located north of Lake Balaton.²⁰

We can also experience this feature in the case of Hegyalja. The most important market-towns in the region, Újhely and Patak were the earliest oppida which started to issue sale contracts. Their autonomous official writing activity set out in the 1300s.

The first known documents dealing with the citizens' vineries in Újhely were a donation (in 1307), two venditions (in 1310 and 1318), a testament (1321), and all of them were issued by the parish priest of the nearby Patak. The next similar charter was a last will again and it was written by the priest of Újhely in 1336.²¹ The first extant document of the market-town council is a wine donation from 1349.²² After that, this practice became frequent and continuous in the market-town. They put down in writing by the beginning of the 16th century 53 charters altogether.²³ But, as we could realize above, in the early period of official writing activity connected with the Újhely council, issuing documents was the task of the local clergy, and obviously, when the council started to make out charters, clerks were henceforward local clerics.

We know for example a document set down by the market-town in 1380, and a charter of the cleric of Patak from 1377. If we investigate their handwriting and general outlook, it will be almost certain, that both were written by the Patak priest.²⁴ In a similar way, the charter of the Újhely council from 1383 resembles another which was committed to writing by Miklós Kakas churchman in Patak in 1391. The similarity between them seems evident, mainly in the case of the text of the *promulgatio* and the *datatio* (mainly at numerals). However, there is no clear evidence of this, it is probable, that their writer was the same person.²⁵ The following charters of Újhely (1386, 1389, 1391, 1395) were written by another hand, but unfortunately we do not know the clerk who wrote them.²⁶

The magistrates of Patak started to write charters earlier than those of Újhely. We know 21 documents issued by them between 1303 and 1366, and until the year 1508, 30 in all.²⁷ The question is who wrote them: a secular scribe of the market-town or a local priest? We are able to answer this problem accurately by means of two charters from 1324. From this year we know a vineyard purchase contract issued by the magistrates, and a charter of the local priest, Ithimerius as

²⁰ SOLYMOSI, László. Adatok Pápa város középkori történetéhez. In: HERMANN, István. Tanulmányok Pápa város történetéből. 2. Pápa: Pápa város önkormányzata, 1996, pp. 40-41 and 48-53.

²¹ MNL OL DL 1709, DL 1759, DL 1915, DL 2059, DL 4164.

²² MNL OL DL 4026.

²³ Probably, regarding the market-towns, Újhely has the most charters extant from the Middle Ages in Hungary. The list of the sources with publication data: GULYÁS, ref. 9, pp. 188-189.

²⁴ MNL OL, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (DF) 233939 and DF 265524.

²⁵ MNL OL DL 6980 and DL 7676.

²⁶ MNL OL DL 7194, DL 7542, DL 7733, DL 7734, DL 8115.

²⁷ The first one is MNL OL DL 57232. For the others: GULYÁS, ref. 9, pp. 186.

well.²⁸ Investigating the introductory lines of the sources, especially the unique appearance of the first word in the text („Nos...”), it is sure, that both of them were written by Ithimerius (Figures 1 and 2).

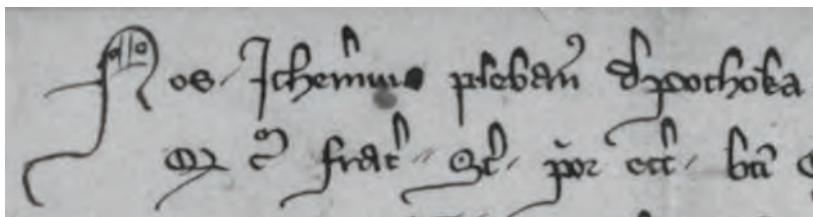

Figure 1: Starting lines in the charter of Ithimerius, cleric of Patak, 1324 (MNL OL DL 76337 and DL 2258).

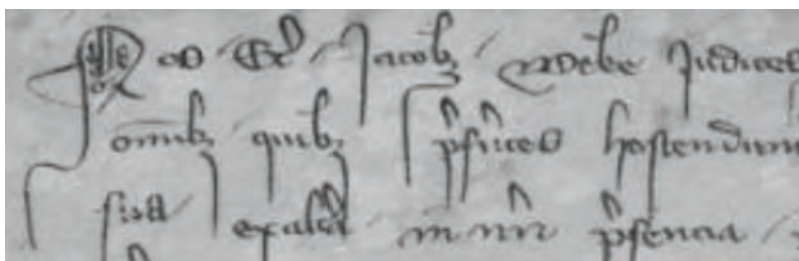

Figure 2: Starting lines in the charter of the council of Patak, 1324 (MNL OL DL 76337 and DL 2258).

As in the 14th century market-town contracts were written usually by clerics, from the mid-15th century scribes were mainly local educated inhabitants, who had got their knowledge at the nearby village or market-town schools, and probably, sometimes at a university.²⁹ We can identify the learned inhabitants by their last name (or in a more precise phrase: „distinctive name elements”), and by other terms near their given name. They are the Hungarian „deák” (*Dyak/Dyach/Deak/Deach*), which is equivalent to the Latin *litteratus* (or sometimes: *scolasticus*). Their meaning is literate man („who is able to write and read”), so it is logical, that before the act of naming they had certainly been students somewhere. Similarly, the words *rector schole* (schoolmaster), *baccalaureus* (a university degree) and *notarius* (notary) near a Christian name also show us that somebody belongs to this literate group. Most likely, their proportion in the whole population of the Kingdom of Hungary was under 1 % at the end of the Middle Ages.³⁰ But, definitely, this

²⁸ MNL OL DL 76337 and DL 2258.

²⁹ By investigating registers of Hungarian students learning in Krakow and Vienna in the late Middle Ages, András Kubinyi proved that numerous inhabitants of villages and oppida attended these two universities. KUBINYI, András. A középkorvégi magyarországi városhálózat hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez. In Településtudományi Közlemények, 1971, Volume 23, pp. 58-78.

³⁰ For the definition of the „litteratus”: PAPP, László. A 16. századi Literatus: Diák~Deák nevek kérdéséhez. In Magyar Nyelv, 1956, Volume 52, Issue 4, pp. 480-481. About their proportion in the Hungarian society at the end of the Middle Ages: GULYÁS, László Szabolcs. A középkori magyar városfejlődés migráció- és ipartörténeti vonatkozásai a történeti személynévtan tükrében II. Személynévadás és kézműipar. In Névtani Értesítő, 2015, Volume 37, pp. 147-148.

value amongst profane intellectuals in the 15th and 16th centuries was much more higher than before, in the 1300s.

By the 15th century, they sometimes played a significant role in market-town councils, which permit us the supposition, that they played a double role in the medieval elites of the oppida: they were the members of the magistrates and scribes of the charters issued by the market-towns at the same time.³¹ If there was a *litteratus* in the council, it seems evident, that he was the scribe of the charters as well.

From the 1300s there were some market-town schools in the wider region, where ambitious young people were able to acquire the science of writing and reading: in Nagymihály (Michalovce, Slovakia) for instance in 1355, in Liszka in 1472, in Újhely in 1477, and Tállya in 1485. We know the schoolmasters of Szikszó (1517), Gönc (1543), and a simple village called Kisbári (1524).³²

In this district, the most famous school was in Patak. At the end of the 15th century it was supervised by Kisvárdai János *baccalaureus*. The school of Patak had well-known and important students, for instance the future archbishop of Esztergom Szalkai László.³³

We know some further persons, who, as it can be judged on the basis of their personal names, came from that region, and probably, they had studied at their hometowns' school previously. They are Szikszói Márton, who was a prebend in Fehérvár from 1470 to 1473, and Sárospataki Menyhért, who had the same function in Győr and Veszprém at the end of Middle Ages.³⁴

We can be sure of the fact, that in the Hegyalja region at the end of the Middle Ages, the local *rector schole* was the person who wrote testaments, letters and trading contracts, if it was needed by the council. It has basic pieces of evidence: two charters issued by the magistrates of Tállya oppidum mentioned that the writer was the local schoolmaster.³⁵ By the 16th century, this practice occurred apparently in other market-towns in the region as well. At the beginning of the 17th century, when the commonly used local customary law (denoted in documents by *ius, mos, ritus, libertas, consuetudo* etc.) was codified in more places of the Hegyalja

³¹ We know literate men who were members of market-town councils in the north-eastern part of the medieval Kingdom of Hungary, for example from Beregszász (Berehovo, Ukraine, 1452: MNL OL DL 81065), Eger (1410, 1434, 1456: MNL OL DL 43036, DF 209988, DF 209956) and Lelesz (Leles, Slovakia, 1444: MNL OL DF 234256), in the territory of Hegyalja from Szántó (1485: MNL OL DF 215139, DF 215141), Liszka (1487: MNL OL DL 31995) and Újhely (1481: MNL OL DL 18590), etc.

³² BÉKEFI, Remig. A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Budapest: MTA, 1906, pp. 56 (Kisbári), 107 (Gönc), 128 (Liszka), 132 (Nagymihály), 164 (Szikszó, another data: MNL OL DF 217000). MNL OL DL 18005 (Újhely), DF 215141 (Tállya). GULYÁS, ref. 9, pp. 164-165.

³³ About the school: MÁLYUSZ, Elemér. Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971, pp. 374-375., BÉKEFI, ref. 32, pp. 149-150., and MÉSZÁROS, István. A Szalkai-kódex és a 15. század végi sárospataki iskola. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1972, pp. 289-309. For Kisvárdai and his student, archbishop Szalkai see ibidem pp. 18-20. The first direct data on the school of Patak is from 1521. ÉDER, ref. 15, pp. 132.

³⁴ KÖBLÖS, József. Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 12.). Budapest: MTA TTI, 1994, pp. 368. and 422.

³⁵ „est emanatum et conscriptum per Antonium scolasticum de Miskolcz, protunc rector scole de sepefata Thalya” – MNL OL DF 215141 (1485); „Laurentius scolasticus de Nagyhalaz, protunc rector schole oppidi Thalya” – also MNL OL DF 215141 (1524).

region, it was mentioned in the „Law of Tarcal”, that the teacher of the school located in Tarcal oppidum had had the right earlier to put down in writing this kind of documents. As the text tells us about the duty of the market-town notary: when he wrote a document, clients gave him for his service one forint, but he had to hand the half of this amount to the local schoolmaster. Its reason is that issuing charters had been the duty of the *rector schole* previously and later, because of the appointment of the notary, he lost this income.³⁶

Of course when there was no school and so no teacher or other literate inhabitant in the community, the local council needed the assistance of a cleric, who was able to write charters. It can be detected well for instance in Tolcsva market-town. We know two bills of sale from here issued in 1505, on the same day (12 May). The first one, written by the council, deals with vendition of a vineyard, while the other with purchasing a house in the settlement. The latter is a common document written by Damján, who was the local presbyter, together with the magistrates of Tolcsva.³⁷ On the basis of examining their handwriting, there is no doubt, that both was written by the same person. It seems sure that the scribe was in both cases presbyter Damján (Figures 3 and 4).

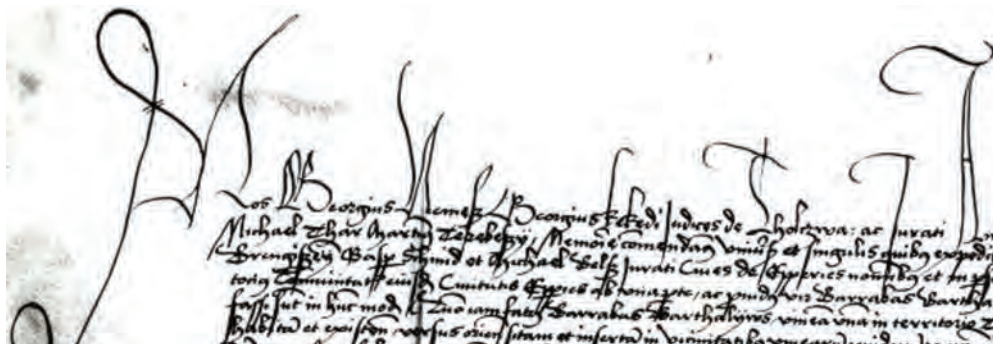

Figure 3: Starting lines in the charter of Tolcsva oppidum, 1505
(MNL OL DF 229261 and DF 229262).

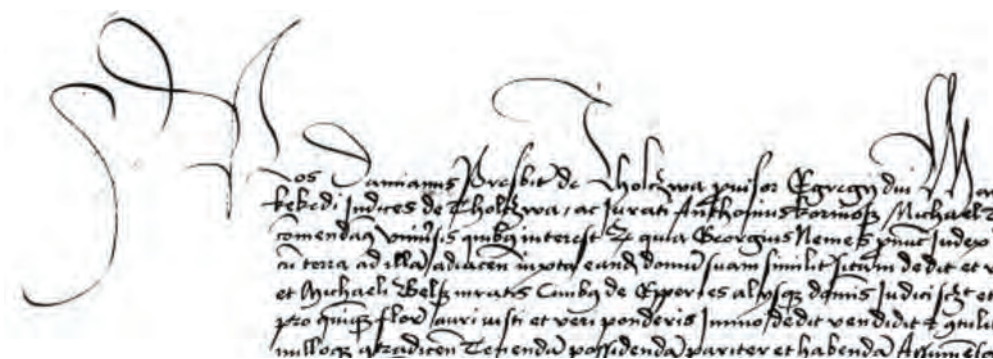

Figure 4: Starting lines in the common charter
of presbyter Damján and Tolcsva market-town, 1505
(MNL OL DF 229261 and DF 229262).

³⁶ NÉMETH, Gábor. Hegyaljai mezővárosok „törvényei” a 17–18. századból. (A Magyar Nemzeti Múzeum művelődéstörténeti kiadványa 1.). Budapest: MNM, 1990, pp. 44–45, 54.

³⁷ MNL OL DF 229261 and DF 229262.

Later, in the 1600s, Hegyalja market-towns did not have to solve such problems. We know that by this time most oppida had employed an own notary, who was responsible for writing charters on behalf of the council, and who received allowance for his activity. It is testified by the so-called „law-books” of some Hegyalja market-towns, composed in the 17th century and written in Hungarian. These „law-books” were in fact compilations of local customary law. We know this kind of sources from Tarcál (1606), Bodrogkeresztúr (1607), Tokaj (1610), and Mád (In 1614 it was copied into the protocol of Mád, under the title of „Law of Tállya”).³⁸ All of the listed sources mention the local notary, whose task was to write official documents and ones of real estate sales.³⁹

Concerning medieval charters issued by market-town councils in the examined region, it can be seen, that the subject of these sources is highly various. We can find testaments, bills of sales, letters, and proceedings of litigation amongst them.⁴⁰ Sales contracts of properties are the most interesting ones. 56 of all of the 150 medieval charters of the Hegyalja oppida and its close vicinity (including the neighbouring Szikszó, Gönc and Telkibánya) belong to this group (Table 1).

Table 1: Immovables in medieval sales contracts issued by the market-towns of Hegyalja and its vicinity (1305-1520)

Years	1305-1400	1401-1500	1500-1520	Altogether
vineyard (vinea)	8	23	10	41
field (terra)	4	1	-	5
house (sessio)	4	2	2	8
mill (molendinum)	1	-	1	2
Altogether	17	26	13	56

The charters usually record purchase contracts of vineyards, however other property type can also be found amongst them.⁴¹ If we survey this source material, we are able to come to some basic conclusions. Firstly, from the 14th to the 15th century, the real estates circulation recorded in written sources was continuously growing. It is also an important phenomenon, that while in the 1300s vineyards were only half of all of the appearing immovables in the contracts, by the late Middle Ages they became the most common type of real estates in Hegyalja. This shows us the formation of the grape monoculture, which fully developed by the Early Modern Age in this region. There are many signs of this economic feature in our sources written in the 16th and 17th centuries.⁴²

³⁸ They are published with full text in NÉMETH, ref. 36, pp. 29-68 (Tarcál), pp. 69-91 (Bodrogkeresztúr), pp. 92-121 (Tokaj); KALMÁR, János. Mád, tokajhegyaljai község élete a 16-18. században. Mád falukönyve. n. p., n. d., pp. 145-153. (Mád).

³⁹ Tarcál: NÉMETH, ref. 36, pp. 54-55.; Borogkeresztúr: ibidem, pp. 82.; Tokaj: ibidem, pp. 104.; Mád: KALMÁR, ref. 38, pp. 145.

⁴⁰ GULYÁS, ref. 9, pp. 15-17.

⁴¹ The summary of the types of properties bought and sold: GULYÁS, ref. 9, pp. 203., Appendix 8.

⁴² N. KISS, István. Szőlő-monokultúra a Hegyalján, 16-18. század (Termelés, export, ár, minőség). In Agrártörténeti szemle, 1973, Volume 15, Issue 3-4, pp. 383-390. For example, the urbarium of Tokaj (1561) and that of Tarcál (1606) let us know, that inhabitants were in need of arable land,

The structure of this kind of documents is fixed, elements of the text are rather formal. However, in some respects these charters were structurally very simple, even so, this feature was the result of long evolution, which goes back to the 14th century, to the beginnings of the market-towns' official activity. There are several signs of this simplicity, which is observable from the 1200s in documents concerning vineyard sales, as for instance the missing *arenga*. At the same time, the documents always contain some pieces of important information: the names of the council members, the precise appellation of the concerned parties, and the precise location of the property to sell. They enumerate the detailed borders of the estate in the order of the cardinal points and mention the name of the owners who possess the adjacent immovables. Lastly, they list accurately the witnesses who appeared. The charters use clauses in order to secure the purchaser against losing the newly bought immovable property.⁴³

Using of clauses was very important part of purchase contracts, which marked the particular customary-law. They had some specific types, which most often were in connection with the right of pre-emption of local inhabitants and of relatives of the alienator. The warranty was the most widespread kind of clauses in the sources. It had several forms in the documents (*evictio, tutoria, calumpnia*, etc.).⁴⁴

The seller had other important legal instruments, which made the rights of the emptor more stable and his occupation more secure. To achieve this security, the act of the purchasing took place in the presence of witnesses, that method was able to provide a guarantee of the new possessor's peaceful possession. This procedure was based on the collective mind of the community, which preserved the memory of the purchasing. For a similar reason, the contract sometimes informed the readers of the charter about the legal status of the immovable property. When the alienator held his property actually and legally in his hands, and he had acquired it legitimately before, then he had the full right of selling too.⁴⁵ Most of the mentioned legal elements were widely spread in medieval Hungary, not only in the cities and market-towns, but in the official written practice of the royal and ecclesiastical institutions as well. It is an interesting question, how these elements got in the everyday legal routine of the oppida.

Investigating the Latin terminology of charters penned by market-towns, it seems evident, that they had been received their legal knowledge from the writing practice of places of authenticity (*loca credibilia*) and that of public notaries. This science of drawing up charters was definitely transmitted by local clerics

---

and probably this was also connected with the grape monoculture. NÉMETH, ref. 36, pp. 62, pp. 123, pp. 127.

⁴³ SOLYMOSI, ref. 19, pp. 318–321.; LAKATOS, Bálint. Ingatlanforgalmi ügyek a késő középkori mezővárosokban és falvakban. In VESZPRÉMY, László – PITI, Ferenc. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*. Tomus CXXXV. Szeged: SZTE BTK, 2013, pp. 144–149.;

⁴⁴ LAKATOS, ref. 43, 149–151. For a special example of the application of warranty in medieval Hegyalja see GULYÁS, László Szabolcs. A hegyaljai mezővárosok középkori kiadványainak sajátosságaihoz (Adásvételi szerződések utólagos megpecsételése). In *Agrártörténeti Szemle*, 2008, Volume 49, Issue 1–4, pp. 213–228.

⁴⁵ GULYÁS, László Szabolcs. A mezővárosi ingatlanforgalom szokásjoga a 14–16. századi Zemplén megyében és környékén. In *Történelmi Szemle*, 2016, Volume 58, Issue 1, pp. 49–53.

who were working in market-towns.⁴⁶ Mainly places of authenticity are important in this regard. The medieval Hungarian *loca credibilia* were ecclesiastical institutions, most often chapters and convents, which had obtained the right to set down authentic charters, and this had been recognized by the king in the 13th century.⁴⁷

If we investigate a medieval sale contract from Hegyalja, we are able to come to know the carefully worked-out structure of its text. On the basis of the already mentioned example of a vineyard selling contract issued by Tolcsva in 1505, we can say that this kind of sources most often contain the following parts.⁴⁸

In the *intitulatio* there is a list of names of the council members, the two judges and four jurymen. The *contextus* starts with a *promulgatio* („*memorie commendamus universis et singulis quibus expedit*”), and this is followed by an expanded *dispositio*, which reports to us that two emissaries of Prešov, on behalf of the city, in the presence of the magistrates, bought a precisely localized vineyard from a resident of Tolcsva. The next part of the *contextus* is a *clausula evictionis* which declares, that the vendor is liable for protecting the peaceful possession of the purchaser (city of Prešov) with his own expenses and efforts during the next one-year period. The ensuing element of the text is a *sanctio temporalis*, which states, that if whoever litigates in the future because of the vineyard, he will have to pay its estimated value before the trial. The last part of the *contextus* is a *corroboratio* which enumerates the witnesses, and claims that the market-town council confirms the charter with its own sigil. The *eschatocollum* is the closing section of the writing, and it is ended with the *datatio*.

The described text is an ordinary piece in the medieval source material of the Hegyalja oppida, but of course, we would be able to find charters with a more complicated structure, if we had a review of the numerous documents made out by the councils of these market-towns.

From the 16th century great language changes took place in the official writing activity of the Hegyalja market-towns. As in other regions of Hungary, the most important characteristic of this alteration was the formation of using the Hungarian language in everyday official written practice.

This development began relatively late in Hungary in comparison with Western Europe. Although before 1526 we know a lot of sources containing Hungarian expressions and fragments of sentences, on the whole we only have about 50 documents written in Hungarian at full length. They are mostly vouchers, testaments and letters, and there are not any documents set down by cities

⁴⁶ This process is discussed in detail in GULYÁS, ref. 45, pp. 54-59.

⁴⁷ About the places of authenticity and public notaries see in general: ÉRDÚJHELYI, Menyhért. A közjegyzőség és hiteles helyek története Magyarországon. Budapest: Pallas Nyomda, 1899.; CSUKOVITS, Enikő. Közjegyzők a középkori Magyarországon. In ROKOLYA, Gábor. 700 éves a közjegyzőség Magyarországon (Studia notarialia Hungarica 9.). Budapest: Magyar Országos Közjegyzői Kamara, 2008, pp. 54-73.; FEDELES, Tamás – BILKEI, Irén (ed.). Loca credibilia. Hiteleshelyek a középkori Magyarországon (Egyháztörténeti tanulmányok a pécsi egyházmegye történetéből 4.). Pécs: Fény Kft, 2009.

⁴⁸ MNL OL DF 229261. The Latin text of the charter is published in GULYÁS, ref. 44, pp. 225-226. At the end of the text there is a clause, which was written a year later, when the charter had been sealed.

and market-towns included in this number.⁴⁹ The Hungarian language started to spread at the end of the 15th century in wider noble and often clerical social groups, who acquired humanist learning and they usually were in touch with the royal court. In the 16th century the secular latifundium was the most impressive ground of this propagation, which used the Hungarian language in the economic data recording and in its correspondence. Although, this Magyarization was not so successful in the written practice of the government authorities. Later, in the second half of the 16th century, the main places of using the national language were cities, oppida and villages populated by Hungarian inhabitants. Regarding their geographical situation, the central part of Hungary, occupied by the Ottomans, was the most important region where Hungarian was in everyday use in writing. In the general opinion of the Hungarian historical literature, sources which were put down in writing in Hungarian had a strong Latin influence in respect of their using of structure and terminology.⁵⁰

As for charters issued by market-towns, we do not have sources containing full Hungarian text before 1526.⁵¹ The first known example which incorporates Hungarian sentences is the charter of Varsány *oppidum* issued in 1474.⁵² This development can also be observed in Hegyalja, where in the Middle Ages only Hungarian fragments appeared in the documents.⁵³

Despite the fact that in the second half of the 16th century Hungarian market-towns started to use the national language, Latin was also applied in the everyday official written practice. We have expressive pieces of evidence of this cultural process from Hegyalja. Here newly appearing Hungarian and old Latin were

⁴⁹ SOLYMOSI, László. Anyanyelv és írásbeliség a középkori Magyarországon. In *Történelmi Szemle*, Volume 53, Issue 4, pp. 496.

⁵⁰ ISTVÁNYI, Géza. A magyarnyelvű írásbeliség kialakulása (A Pázmány Péter Tudományegyetem Történelmi Szemináriumának kiadványa 1.). Budapest: Pázmány Péter Tudományegyetem, 1934.; PAPP, László. Magyar nyelvű levelek és okiratok formulái a 16. században (Nyelvtudományi Értekezések 44.). Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964.; BAK, Borbála. A 16-17. századi magyar nyelvű források kiadásának kérdései. Ajánlás a magyar nyelvű források közreadásához. In *Fons*, 2000, Volume 1, pp. 93-108. The most important collection of late medieval and early modern non-narrative Hungarian sources: PAPP, Lajos – HEGEDŰS, Attila (eds.). *Középkori leveleink 1541-ig* (Régi Magyar Levelestár 1.). Budapest: Tankönyvkiadó, 1991. Testaments represent an amazing field of Hungarian language using at the end of the Middle Ages. The clarification and successful identification of movables listed in the legacies made the use of Hungarian version of object names necessary. KELÉNYI, Borbála. Magyar kifejezések késő középkori női nemesi végrendeletekben. In GÁL, Judit – PÉTERFI, Bence – VADAS, András – KRANZIERITZ, Károly. *Micae Mediaevales III. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Budapest: ELTE BTK, 2013, pp. 183-185. Initially, in the mid-16th century market-towns and villages used the Hungarian language most often in their letters sent mainly to their landlords or other settlements. See for instance HARGITTAY, Emil (ed). *Régi magyar levelestár* (16-17. század). Volume I-II. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1981. Vol. I. pp. 228-232 (n. 47.), pp. 240-242 (n. 50.).

⁵¹ Though we know a Hungarian vineyard sale contract issued by Ungvár oppidum and this can be found in the collection of medieval Hungarian sources, it is sure, that its date is not 1512, but 1572. MNL OL DF 209883. HEGEDŰS – PAPP, ref. 49, pp. 623.

⁵² MNL OL DL 55978. It is published with its facsimile version in HEGEDŰS – PAPP, ref. 50, pp. 3.

⁵³ For instance, the charter of Tállya written in 1498 contains a Hungarian word (this phrase is „circuitus vine wlgó mesdewth” = „a road which encircles a vineyard”, MNL OL DF 269688).

used together, and it is hard to explain the reasons of the decision on language choosing, made by the scribes when starting to write a charter.

If we look at the Latin written practice continuously living in the Hegyalja market-towns during the 16th century, it seems that this is fully originated in medieval Latin writing,⁵⁴ however, charters written at the beginning of the Early Modern Age in their appearance are more decorative as before. The connection between medieval and early modern Latin charters is explainable by the method of their preparing: scribes used old medieval documents as samples for writing new ones, which means that they simply copied them word for word in the new sale contracts, and replaced the old data with the new ones (the new pieces of information are for example the names of the current magistrates and the interested parties, the appellation of the neighbours of the real estate, the date, etc.).⁵⁵

Regarding Hungarian, the most important places of written national language applying from the 16th century were the protocols and lawbooks, put down in writing by notaries of the Hegyalja oppida. These penned exclusively in Hungarian, as for instance the aforementioned „laws” of Tarcál, Bodrogkeresztúr and Tokaj, and the protocol of Mád, which contains 433 litigation cases and real estate transactions. The latter usually involve vineyards and go back to the period between 1598 and 1717. Patak oppidum also owned such documents, they used two protocols in parallel. Their first entries were written in 1576 and 1579.⁵⁶

Charters texts set down in the Hegyalja market-towns from the 16th century were also influenced by medieval Latin written culture and the terminology used. Since the method of property alienating remained the same as in the Middle Ages, it is not a simple coincidence, that the structure of contracts of sale did not change by that time.⁵⁷ It is important to mention, that Hungarian bills of sales were put down at the end of the 16th century by not only market-towns, but

⁵⁴ For this official writing activity and the customary law they used from the Early Modern period see NÉMETH, ref. 36, pp. 11-22. and NÉMETH, Gábor. Mezővárosi írásbeliség, ingatlanforgalom és szokásjog az abaúji és zempléni mezővárosokban a 16-18. században. In KOVÁCS, Tibor. *Folia Historica. A Magyar Nemzeti Múzeum történeti évkönyve* 18. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 1994, pp. 47-48.

⁵⁵ For the structure and terminology usage of three Latin charters issued by Tállya (1569, 1578) and Zombor (1608) market-towns and their connection with the medieval writing see LADÁNYI, Erzsébet. Középkori elemek továbbélése a 16-17. századi hegyaljai oklevéladásban. In KÁLLAY, István. *A magyar hivatali írásbeliség fejlődése 1181-1981 (Magyar Herold. Forrásközlő, családtörténeti és címertani évkönyv 1.)*. Budapest: ELTE BTK, 1984, pp. 232-237.; Nine similar documents of Mád between 1563 and 1598 with their facsimile versions: KALMÁR, ref. 38, pp. 96-101.; two Latin charters issued in 1588 by the council of Mád are described with their facsimile versions in KALMÁR, János. Szőlővásárlás a Tokaj-Hegyalján 1588-ban. In Hermann Ottó Múzeum Évkönyve, 1969, Volume 8, pp. 187-194.

⁵⁶ NÉMETH, ref. 36, pp. 29-68, pp. 69-91, pp. 92-121 and KALMÁR, ref. 38, pp. 113-177.; NÉMETH, ref. 54, pp. 49-50. Similar sources from the later period: FODOR, Jenő. Hegyaljai városok statútumai 1719-ből. In *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez*, 1895-1896, Volume 1-2, Issue 10, pp. 324-325. We also know the protocol of Tarcál (1606-1692, 1717-1792), those of Tokaj (1610-1686), Újhely (1617-1762), Lízka (1657-1749), Tolcsva (1659-1776), etc. NÉMETH, ref. 54, pp. 49, footnote 22.

⁵⁷ About the duties of the Hegyalja market-town councils, the proceedings of the purchasing and litigation, the use of local customary law from the 16th century, see NÉMETH, ref. 54, pp. 50-63.

by simple villages as well. It is probably based on the everyday practice of the nearby market-towns: the judges and literate people of these villages simply copied the documents of the Hegyalja oppida. We know for instance charters dealing with vineyard purchase of Rátka (1596) and Fony (1593) villages (Figure 5).⁵⁸

If we compare a Hungarian source from the 16th or 17th centuries, and a Latin one written in the Middle Ages, the similarities are obvious. It is clear that the reason of correspondences is originated in the method of composing Hungarian charters. It means that clerks took and utilized old Latin bills of sale so as to translate them into Hungarian. In order to prove this statement, let us see some instances of the relation between documents written in medieval and early modern times (Table 2).

Table 2: Some instances of similarities and conformable formulas of charters issued by Hegyalja settlements in Latin and Hungarian.⁵⁹

Medieval Latin text	Early Modern Hungarian text
Promulgatio	
„memorie commendamus significantes tenore presentium quibus expedit universis” (Újhely, 1428) ⁶⁰	„adjuk minden rendbeli embereknek tudtára, az kiknek illik, az kik az mi peccétes levelünket látják, olvassák és hallgatják” (Rátka, 1596) ⁶³
„memorie commendamus quibus incumbit universis presentium notitiam habituris tenore presentium significantes” (Liszka, 1478) ⁶¹	„adjuk tudására és emlékezetére mindeneknek az kiknek illik, ez mi levelünknek rendjében” (Tarcál, 1612) ⁶⁴
„damus pro memoria universis et singulis quibus incumbit presentium notitiam habituris” (Újhely, 1506) ⁶²	„adjuk emlékezetül mindeneknek, kik ez mi levelünket látják, hallják és magyarázzák” (Tállya, 1612) ⁶⁵
	„adjuk emlékezetül mindeneknek, az kiknek illik, mind ez mostaniaknak és mindaz következőknek” (Tállya, 1623) ⁶⁶

⁵⁸ HUNFALVY, Pál. Hegyaljai oklevelek. In *Nyelvtudományi Közlemények*, 1867, Volume 6, Issue 3, pp. 334-335. Rátka is a village situated in the immediate neighborhood of Mád; The Hungarian National Archives, Archives of Borsod-Abaúj-Zemplén County, Branch Archives of Sátoraljaújhely (hereinafter referred to as MNL BAZML SFL), Fund XIII. 12. A deteki és tengerfalvi Meczner család levéltára (1249) 1527-1997., 3. cs. Meczner József korláti levéltára 1527-1864. *Litterae haereditaria*. Fony, 1593. december 22. Fony is also a village in the southern vicinity of Telkibánya.

⁵⁹ I have modernized the Hungarian orthography of the cited words. There are some Hungarian and Latin documents which occur repeatedly in the chart, but due to the length limit, the bibliographic data of the source publications were mentioned only on the first occasion.

⁶⁰ MNL OL DL 12029.

⁶¹ MNL OL DL 18007.

⁶² MNL OL DF 216809.

⁶³ HUNFALVY, ref. 57, pp. 334-335.

⁶⁴ SZILÁGYI, Károly. Egy öröklevél 1612-ből. In *Adalékok Zemplén Vármegye történetéhez*, 1900, Volume 5, Issue 6, pp. 181-183.

⁶⁵ HUNFALVY, ref. 57, pp. 343-344.

⁶⁶ HUNFALVY, ref. 57, pp. 344-346.

Dispositio	
„accedentes ad nostram presentiam” (Újhely, 1454) ⁶⁷ „venientes nostri in presentiam” (Újhely, 1506)	„miképpen jönnek mi elünkbe ez becsületes személyek” (Tállya, 1612)
„ministerio vivevocis atque oraculo confessi sunt” (Liszka, 1478) „spontanea eorum voluntate” (Újhely, 1509) ⁶⁸	„senki nem kényszerítvén, az ő élő nyelvével szabad akarata szerint ilyen vallást tett” (Rátka, 1596) „a maga szabad akarata szerint, senki nem kényszerítvén tett mi előttünk ilyen vallást” (Tállya 1612) „hogya ők az ő maguk szabad akaratuk szerint adták el egy darab szőlőjüket” (Újhely, 1643) ⁶⁹
„sex florenis puri auri plene et integraliter persolutis” (Újhely, 1454) „plene rehabitis et persolutis” (Újhely, 1481) ⁷⁰	„19 forinton, melyről... megelégtvén minden fogyasztás nélkül” (Tállya, 1612)
„cum omnibus utilitatibus suis et pertinentiis” (Patak, 1356) ⁷¹ „ymmo emerunt coram nobis iure perpetue (!) possidendam pariter et habendam” (Újhely, 1454) „vendiderunt... in filios filiorum suorum heredumque per heredes iure perpetuo et irrevocabili tenendam possidendam pariter et habendam” (Liszka, 1478)	„hanem bírja mint szabad örököt, fiúról fiúra és nemzetségre, minden hasznával egyetemben...” (Tállya, 1612) „adta el pedig örökösül, fiúról fiúra, nemzetségről nemzetségre utriusque sexus irrevocabiliter tenendam possidendam pariter et habendam” (Tarcál, 1612)
„nullo penitus contradictore apparente” (Újhely, 1413) ⁷² „nullo penitus contradictore apparente” (Liszka, 1478) „nullo contradictore apparente” (Újhely, 1506)	„senki mi előttünk ellene mondó nem lévén” (Tarcál, 1612) „senki mi előttünk ellene mondó nem lévén” (Újhely, 1643)

⁶⁷ MNL OL DL 14898.⁶⁸ MNL OL DL 21935.⁶⁹ ANDORKO, János. Egy öröklevél 1643-ból. In Adalékok Zemplén Vármegye történetéhez, 1905, Volume 11, Issue 6-8, pp. 189.⁷⁰ MNL OL DL 18590.⁷¹ MNL OL DF 219468.⁷² MNL OL DL 10044.

„egissent victimam predictorum vinearum” (Tállya, 1524)⁷³ „in quarum memorie obtulerunt victimam in domo iudicis predicti” (Tállya, 1487)⁷⁴	„megnevezett bírák és polgárok eleinknek régi élő szokásuk szerint áldomását is ittuk...” (Tállya, 1612) „mely vallástételeknek nagyobb bizonyosságára mi is felül megnevezett bírák és esküdtek eleinknek régi élő törvényük szerint áldomását is ittuk” (Tállya, 1624)⁷⁵
Clausula evictionis	
„in pacifico dominio dicte vinee contra quosvis legitimos impetitores, causidicos, et actores protegere tueri et conservare propriis suis laboribus et expensis” (Liszka, 1484)⁷⁶	„ha idő jártában találatnák olyan vér, ki ez szőlőnek uraságában... megakarná háborítani... posteritási tartozának maguk költségével és fáradságukkal megoltalmazni” (Tarcál, 1612)
Sanctio temporalis	
„ante litis processum sew ingressum estimationem vinee iamfate persolvat” (Tolcsva, 1505)⁷⁷ „ante litis ingressum valorem pretium et condignam estimationem deponere debeat” (Tolcsva, 1515)⁷⁸	„ha valaki a szőlő örökségében megakarná... háborgatni... annak becsét tegye le az felperes” (Rátka, 1595) „annak semmi pere addig elő ne vétesék, míglen az szőlőnek becsit áldomásával együtt le nem teszi” (Tállya, 1624)
Corroboratio	
„nostras litteras munimine nostri sigilli roboratas” (Újhely, 1428) „in cuius rei testimonium firmitatemque perpetuas litteras nostras sigilli nostri [authentici?] munimine roboratas” (Újhely, 1506)	„adjuk mi ennek nagyobb bizonyosságára... az mi falunknak pecsétjével megpecsételt levelünket” (Rátka, 1596) „Melynek nagyobb, erősebb és állandóbb bizonyosságára adtuk ez mi városunknak hiteles pecsétjével megerősített levelünket” (Újhely, 1643)

As we can see, the well-known medieval Latin text elements in their original or modified forms were continuously in use in the Hungarian local legal written practice during the 16th and 17th centuries as well.

In order to summarize our experiences about transforming of the official written culture which developed in the Hegyalja market-towns from the medieval times up to the 17th century, we are able to recognize the dominant role of utilizing previous models. The official writing activity started in the 1300s, when local

⁷³ MNL OL DF 215141.

⁷⁴ MNL OL DF 215343.

⁷⁵ HUNFALVY, ref. 57, pp. 346-347.

⁷⁶ MNL OL DF 264569.

⁷⁷ MNL OL DF 229261.

⁷⁸ MNL OL DF 217486.

clerics wrote the first charters documenting real estate circulation. They transmitted successfully the terminology usage of places of authenticity and that of public notaries to the written legal practice of market-towns. Later, when the market-town councils had to issue documents dealing with property purchase, these early charters served as samples for scribes. From the 1400s the first local schools started to function in the region, and so secular literate inhabitants appeared in the Hegyalja oppida. As notaries or schoolmasters, they wrote the charters in market-towns using henceforward preceding texts and simply copied them when making out contracts of sales. When from the second half of the 16th century, oppida magistrates started to produce Hungarian documents, this practice remained the same as before. Clerks simply translated earlier Latin charters into Hungarian, and so the new contracts preserved the structure, the terminology and in general the most important characteristics of these medieval sources.

This process persisted for a long time. We know some similar Hungarian charters from the region issued in the 18th century, and though their structure were somewhat more uncomplicated than before, the main features of these contracts are analogous to medieval and early modern bills of sale. As an example, one of them is a contract of sale issued in 1710 by the Sátorajjájhely magistrates, and records a matter of vine purchase. Its structure and terminology usage are evidently in a close connection with other, previously written charters (Figure 6).⁷⁹ So it is indisputable that medieval Latin written practice was able to exert real influence on Hungarian legal writing activity for a long time, until the dawn of the Modern Age.

Words: 9343

Characters: 60560

⁷⁹ MNL BAZML SFL, Archives of Sátorajjájhely. Fund V. 1. Sátorajjájhely város iratai (1111) 1617–1848 (1898), III. f. 7. 1710. június 10.

Figure 5: Charter issued by the village of Fony, 1593

(MNL BAZML SFL, Fund XIII. 12. A deteki és tengerfalvi Mecner család levéltára (1249) 1527-1997., 3. cs. Mecner József korláti levéltára 1527-1864. Litterae haereditaria. Fony, 1593. december 22.).

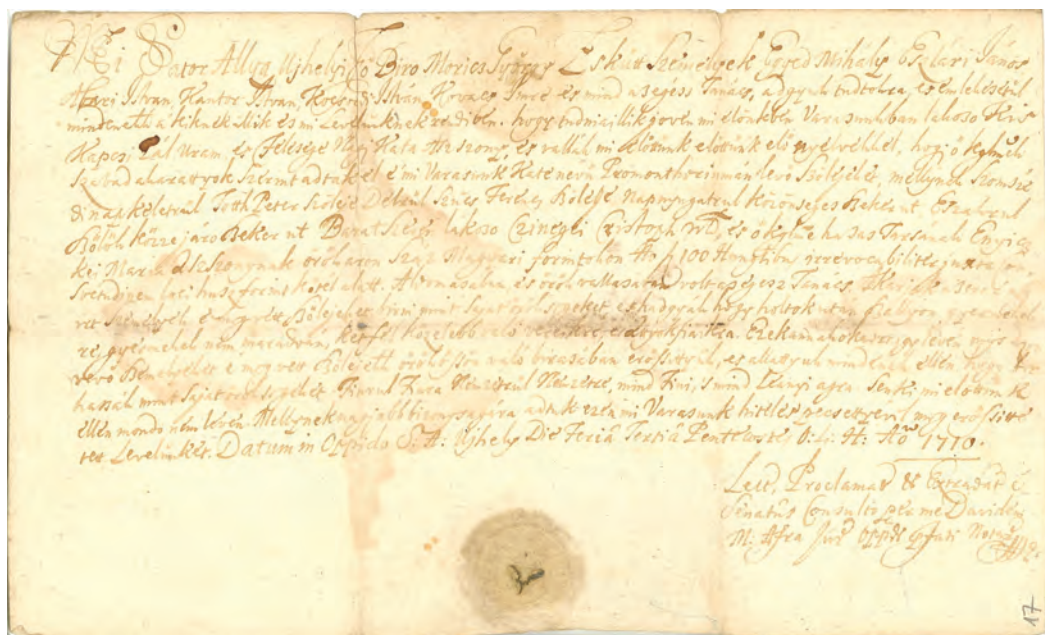

Figure 6: Charter issued by Sátoraljaújhely market-town, 1710

(MNL BAZML SFL, Fund XIII. 12. A deteki és tengerfalvi Mecner család levéltára (1249) 1527-1997., 3. cs. Mecner József korláti levéltára 1527-1864. Litterae haereditaria. Fony, 1593. december 22.).

AN EDUCATED JAGIELLONIAN PRINCE

Krisztina RÁBAI

Univerzita v Hradci Králové
Filozofická fakulta
Katedra pomocných věd historických a archivnictví
Rokitanského 62
500 03 Hradec Králové
rabaikri2@gmail.com

RÁBAI, Krisztina. Vzdelaný Jagelovský princ. Rod Jagelovcov bol dôležitou panovníckou dynastiou v strednej Európe koncom 15. a na začiatku 16. storočia. Dôležitú úlohu pri dosahovaní tejto pozície zohral Kazimír IV. Okrem významných politických rozhodnutí dozeral aj na vzdelávanie a výchovu novej generácie Jagelovcov. Jeho synovia (Vladislav, Kazimír, Ján Albrecht, Alexander, Žigmund, Fridrich) mali primerané vzdelanie, ako o tom vypovedajú dobové pramene. Kým naratívne pramene obsahujú informácie o výchove princov, iné písomné pramene informujú aj o gramotnosti a vzdelanosti synov a vnúchat Kazimíra a Alžbety. Vláda a politické rozhodnutia spomínanej Alžbety, matky prominentných Jagelovcov, ovplyvnili udalosti v strednej Európe - priamo - na celé desaťročia a - nepriamo - na storočia. Názov kľúčového pojednania pre poznanie danej problematiky je: *De institutione regii pueri*. Na základe tohto prameňa a tiež s prihliadnutím na výdavky jagelovského dvora môžeme vidieť vzdelávanie na kráľovskom dvore v celej jeho komplexnosti. Na prelome stredoveku a raného novoveku sa osobitný dôraz kládol nielen na vzdelanie v klasickom ponímaní, ale aj na osvojenie si správneho spôsobu života, ktorý sa mal niesť v duchu nasledovania kresťanskej morálky. Existuje veľa ťažko analyzovateľných dokladov, ktoré odkazujú na charakter a poznatky ľudí zo skúmanej cieľovej skupiny. Zvyky a správanie jagelovských súrodencov boli ovplyvnené ich postavením. Informácie z prameňov osvetľujú ich fyzickú výchovu a rozvoj intelektu. Výskumom zachovaných prameňov môžeme spoznať všeobecné, ale taktiež unikátne prvky týchto osobností.

Kľúčové slová: rod Jagelovcov; spis o vzdelávaní; dvorské účty princa Žigmunda;

Keywords: Jagiellonian Family; Educational Treatise; Court Accounts of Prince Sigismund;

"... praestant auro atque argento virtutum praecepta, quibus si quis equos, vestimenta, lapillosque praetulerit, is equo aut lapidi quam sapiento viro similior est."¹

¹ Aeneae Sylvii Piccolomini Senensis, qui post adeptum Pontificatum Pius eius nominis secundus appellatus est, opera quae extant omnia... Basel 1551. p. 966. "The precepts of virtue surpass gold and silver; if anyone should prefer horses, garments, or precious stones to these precepts, he is more like a horse or a stone than a wise man." KALLENBORG, Craig W. (edited and translated). *Humanist Educational Treatises*. Cambridge: Harvard University Press, 2002, pp. 67-68.

Education² and being educated is a relevant part of life, and it was the same around the turn of medieval and the early modern period when many extremely significant changes ensued not only in the development of technology but also in scientific life. Historians reckon this period as the golden age of the Polish Kingdom. Great alteration could be seen concerning pedagogical theory and practice, in line with other cultural progressions, such as the development of Polish as a literary language.³ In the focus of my paper - as the title itself has already uncovered - is a royal dynasty, the Jagiellonian family. However the scientific literature concerning the topic of education, royal education and education of Jagiellonians could be estimated as rather detailed and outstanding,⁴ there is still a group of written sources, which were faded into the background. The court account books of the members of the dynasty, fortunately, remained to us in a significant number.⁵ These books were/are mostly considered as economical sources,⁶ but the fact is, that the colorful notes of everyday expenses give us an insight into the everyday life and through this image, accounts shed light on many elements of education and upbringing of children as well.

In my paper, I am looking for the answer to a fundamental question: which are the attributes of an ideal, well educated Jagiellonian prince and how we can detect these elements in accounts. Fortunately, the investigated period offers adequate sources concerning the subject. Evidently contemporary pedagogical treatises are the most suitable written sources for further discussion and the better understanding of the matter. Several educational instructions were written by great humanists, such as Pietro Paolo Vergerio (*De Ingeniis Moribus et Liberalibus Studiis Adolescentiae*,

² The research and the preparation of this study was supported thank to Philosophical Faculty of the University of Hradec Králové, Department of Auxiliary Historical Sciences and Archival Science.

³ ADAMSKA, Anna. The Jagiellonians and the Written Word. Some Preliminary Remarks about Royal Literacy in the Late Middle Ages. In BORKOWSKA, Urszula – HÖRSCH, Markus. Hofkultur der Jagiellonendynastie und verwandter Fürstenthäuser. Ostfildern, 2010, p. 171; BORKOWSKA, Urszula. The Jagiellonian Model of Education. In the same volume, p. 171-184.

⁴ Only a few example dealing with the topic: SKOCZEK, Józef. Wychowanie Jagiellonów. Lwów, 1932.; BORKOWSKA, Urszula. Edukacja Jagiellonów. In Roczniki Historyczne, 2005, 71, pp. 99-119; BORKOWSKA, Urszula. Edukacja. In Dynastia Jagiellonów w Polsce. Warszawa 2011; etc.

⁵ There are many volumes of accounts, preserved in Polish archives, such as the collection of royal accounts in the Central Archives of Historical Records (Archiwum Główne Akt Dawnych) in Warsaw (hereinafter referred to as AGAD), fund: Archival Material of the Royal Treasury (Archiwum Skarbu Koronnego) (ASK), Dz. 1 Rachunki Królewskie (afterwards AGAD RK); TARNOWSKI, Sławomir – STEMBROWICZ, Inga. Inwentarz zespołu archiwalnego Archiwum Skrabu Koronnego z lat 1388-1826. Nr Zespołu: 7. Warszawa: AGAD, 2009.

⁶ However, the term „account“ could be ambiguous, there were and are scientific writings, which emphasized that accounts are not exclusively economic sources. DIVÉKY, Adorján. Zsigmond lengyel herceg II. Ulászló udvarában. In Századok, 1914, 48, pp. 449-463, 562-576; BORKOWSKA, Urszula. Rachunki królewskie jako źródło poznania praktyk religijnych Jagiellonów. In Peregrinatio ad veritatem. Studia ofiarowane Profesor Aleksandrze Witkowskiej OSU z okazji 40-lecia pracy naukowej. Lublin, 2004, pp. 47-63; BOŁYDREW, Aleksander – BOŁYDREW, Aneta. Royal bills as the Source of the History of Taste and Food in Poland of the Last Jagiellons. Basic Source and Research Possibilities. In Piotrkowskie Zeszyty Historyczne, 2014, 15, pp. 11-27; RÁBAL, Krisztina. Jagelló Zsigmond herceg számadásainak orvostörténeti tanulságai. In HALMÁGYI, Miklós – TEISZLER, Éva (szerk.). Medievisztikai tanulmányok. Az 5. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2007. június 7-8.) előadásai. Szegedi Középkorász Műhely, 2007, pp. 133-140; etc.

1404), Leonardo Bruni (*De studiis et litteris*, 1496), Maffeo Vegio of Lodi (*De liberorum educatione et claris moribus libri VI*, 1443), Aeneas Sylvius Piccolomini (*Tractatus de Liberorum Educatione*, 1450), Battista Guarino (*De ordine docendi et studendi* 1459), Erasmus of Rotterdam (*De Ratione Studii*, 1511; *Declamatio de Pueris Instituendis*, 1529; *De Civilitate Morum Puerilium*, 1530), not to mention other authors.⁷

Among the well known, well-educated writers, we can see an exception, who cannot be classified as an educated humanist male writer. A tractat, *De institutione regii pueri*, appeared under the name of queen Elisabeth, the wife of the Polish King, Casimir IV, written around 1502.⁸ The work was dedicated to Wladislaw, king of Bohemia and Hungary, the first son of Elisabeth. The occasion which motivated the queen or someone from her court to complete a study on the matter was the pregnancy of Anna de Foix, wife of Wladislaw. Instead of the expected male heir a daughter, Anna was born in 1503 and a few years later in 1506, the awaited crown prince, Louis arrived. However the identity of the author of this educational treatise – one of the first⁹ relating to the Polish Kingdom – is still not a solved question, the text itself represents the contemporary thinking and the image of proper upbringing and education of a royal heir, consequently, offers a perfect theoretical principle for our purposes. The author's identity is irrelevant according to our comparison. Although the influence of Piccolomini's before mentioned treatise¹⁰ is evident, we can find unique examples from the life

⁷ For further details, please see WOODWARD, William Harrison. Contributions to the History of Education. Studies in Education during the Age of the Renaissance 1400-1600. Cambridge University Press, First published 1906; ROEST, Bert. Rethoric of Innovation and Recourse to Tradition in Humanist Pedagogical Discourse. In Medieval and Renaissance Humanism: Rhetoric, Representation, and Reform. Brill Academic Publisher, 2003, pp. 115-148; KALLENDORF, ref. 2.

⁸ Edition of the text and citations in this article are from ZEISBERG, Heinrich R. v. Kleiner Geschichtsquellen Polen in Mittelalter. Wien, 1877, pp. 99-136.; albeit there is a modern edition, as it was published recently, I did not have the opportunity to purchase the volume yet. GAST-GEBER, Christian – OLIŃSKI Piotr. Traktat „De institutione regii pueri”. Towarzystwo Naukowe w Toruniu. Fontes 110. Toruń, 2016; Polish translation by DANYSZ, Antoni. Elżbiety, królowej Polskiej, Małżonki Kazimierza Jagiellończyka traktat pedagogiczny O wychowaniu królewicza, przetłumaczył i objaśnił Dr. Antoni Danysz. In Sprawozdanie Dyrekcji C. K. Lwowskiego Gimnazjum im. Franciszka Józefa za rok szkolny 1902. Lwów, 1902; Hungarian translation by UHLÁRIK, János. Erzsébet lengyel királynénak a királyi gyermek neveléséről fiához II. Ulászló Magyar- és Csehország királyához írt könyve. A Bécsi Császári és Királyi Udvari Könyvtárnak 10573. sz. XVI. századi kódexéből, különnyomat. Pozsony: Stampfel Károly Kiadása, 1893. Recently research was carried out by Dr. Ingrid Roitner, Prof. Dr. habil. Christian Gastgeber, Dr. Piotr Olsinński. The scientific literature was summarized by OLIŃSKI, Piotr. Das Traktat De institutione regii pueri: Forschungsstand und weitere Perspektiven. In Jahrbuch des Wissenschaftlichen Zentrums Polnischer Akademie der Wissenschaften in Wien, 2014, 5, pp. 167-183.

⁹ Worthy of mentioning, beside the pedagogical writings connected to the ruling dynasty, fathers of Polish noble families had also written pedagogical instructions – some of them survived from the 16th century – usually before the son(s) left home for an educational journey. KAMLER Anna. Social Aspects of Education. In Acta Poloniae Historica 2009, 99, pp. 125-136.

¹⁰ Piccolomini wrote his instructions for the young Hungarian king, Ladislaus V, around 1450 and albeit he had the intention to continue the instructions as the king is growing, but there is no evidence, he could ever achieve this goal. First edition and recent English translation of the treatise see footnote 2; Hungarian translation by ACSAY, Antal. A gyermeknevelésről. V. László magyar király számára írta Aeneas Sylvius trieszti püspök. Budapest: Franklin Kiadó, 1898.

of the members of the Jagiellonian family. The sentences – refer to the opinion and regular phrases of Casimir IV and his sons – demonstrate, that whoever the author could be, belonged to the inner circle of the Jagiellonian court.¹¹ The close connection with Elisabeth could be also supported by the fact, that the instructions, written by Piccolomini, were addressed to the 11 years old Hungarian king, Ladislaus V, the brother of Elisabeth. Piccolomini's shorter treatise from 1443 was also the pattern of an educational letter dedicated to the second son of Elisabeth, prince Casimir in 1467.¹²

Based on these instructions, which were shaped as a letter and sent from Elisabeth to his son, my intention is to underline those attributes, virtues, forms of manner, which should characterize a royal child around the turn of the 15th-16th centuries, who was educated properly, furthermore contrast or compare these elements with the related information of the main account books of prince Sigismund (issued before his coronation).¹³ The scientific literature as well as the number of related sources (such as the *Annales* of Długosz, letter exchanges, report of envoys, etc.)¹⁴ is significant, therefore – concerning the limits of a conference paper – my article focuses only to prince Sigismund and his court accounts for detailed examination. Sigismund, the fifth son of Elisabeth and Casimir IV, had a special position within the family, his princely years were prolonged and the notes in his accounts detailed indeed.

His registers – exceedingly circumstantial and redundant sources of contemporary life – became known by historical research preferable early and were partly edited by Polish and Hungarian historians around the turn of the 19th-20th centuries.¹⁵ However there were also attempts to sketch the personality of the prince, it was significantly influenced by the already existing concepts about the whole dynasty as well as by misinterpretation of the source. In comparison with the international literature, we can see a darkly depicted image of the dynasty in the Hungarian scientific literature. Regarding our topic, a citation from a pedagogical historical work could illuminate the general opinion characterize the scientific

¹¹ ZAGRODZKA, Alicja. Opinie o Jagiellonach w traktacie »De institutione regii pueri«. In *Kwartalnik Historyczny*, 2005, 112. 2, pp. 29-48.

¹² The tract dedicated to prince Casimir, written by an unknown author around 1467, copying a short educational letter of Piccolomini from 1443 addressed to Sigmund of Austria (1427-1496); edited by ZAREBSKI, Ignacy: Najwcześniejszy humanistyczny polski traktat pedagogiczny (ok. 1467) In *Dziesięciolecie Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie 1946-1956. Zbiór rozpraw i artykułów*. Kraków, 1957, pp. 151-178.

¹³ Original manuscripts are preserved AGAD RK 29 and 33. Recent and complete edition by KOZÁK, Petr. Účty dvora prince Zikmunda Jagellonského, vévody hlohovského a opavského, nejvyššího hejtmána Slezska a Lužic, z let (1493) 1500–1507: Kritická edice pramene. *Rationes curiae Sigismundi Jagellonici, ducis Glogoviensis et Opaviensis, Silesiae et Lusatiarum summi capitanei, de annis (1493) 1500–1507: Editio critica*. Praha, 2014; RÁBALI, Krisztina. Jagelló Zsigmond udvarának számadáskönyve (1504-1507): The Court Account Book of Sigismund Jagiellon (1504-1507). Szeged: Quintus Kiadó, 2014.

¹⁴ BORKOWSKA, ref. 3, p. 171; about the life and also the works of Długosz see: <https://dlugosz.polona.pl/>

¹⁵ PAWINSKI, Adolf. *Młode lata Zygmunta Starego*. Warszawa: Nakład Gebethnera I Wolffa, 1893; DIVÉKY, Adorján. Zsigmond lengyel herceg budai számadásai (1500–1502., 1505). In *Magyar Történelmi Társulat*, 1914. Full edition see ref. 13.

literature till the last decades. In the monograph of Fináczy Ernő about the history of education in the renaissance, we can read about the two Jagiellonian kings of the Hungarian kingdom as it follows: „The kings [id est Wladislaw and his son, Louis] are vacuous, objects of taunt and pity. One of them was mentioned as sluggish and weak-headed, who ‘is snoring that time as well, when the mother country is in danger’, the other is mentioned in sources as a poor, miserable child... The king [Wladislaw] himself – despite his classical education – did not care about humanism...”¹⁶

Despite the negative opinion, the literacy of the third generation of Jagiellons (Wladislaw, Casimir, John Albert, Alexander, Sigismund, and Frederick) is an accepted fact among scientists, which can be proved by contemporary sources refer to their education, speeches, passion for books, interest in different scientific fields.¹⁷ The sons of Casimir IV created the first generation of undoubtedly literate Jagiellons, educated according to the new, humanistic theory and practice, taught by carefully chosen humanist, while education became a significant element of the dynasty's prestige. However Hungarian book culture studies regard to the decades of Wladislaw's rule as the devastation of Mathias Corvinus worldwide famous library,¹⁸ written sources report of his interest in music and astrology, furthermore refer to his own book collection, which was established in his youth. The apparent ambiguity could be softened: Wladislaw wasted the Corvina's collection by giving some of the volumes as a gift, which concerning the principles strengthen by his education, is an expected act from a ruler. Among the royal duties, there was a received practice – not only within the Jagiellonian family – to make donations and via this practice emphasize the intellectual, material and supportive power of the dynasty, furthermore, affirm its prestige. Liturgical books were often given to ecclesiastical institutions, such as a richly decorated gradual and a missal have given by John Albert.¹⁹

Thanks to the humanist education of the brothers and to their book-loving teachers all of them became a book reader and collector. Besides purchase of books, most probably they also inherited volumes from each other, what is more, Callimachus – who enjoyed fame and popularity as a humanist and served in the Polish royal court as a diplomat (and maybe also as tutor of Casimir's son) – left his precious collection to Frederick, the youngest son of Casimir IV. and Elisabeth,

¹⁶ “A királyok léhák, gúny és szájalom tárgyai. Egyikről, mint renyhéről és nehéz elméjéről beszélnek, a ki „akkor is hortog, mikor a haza végveszedelemben forog, a másikat, mint szegény és szerencsétlen gyermeket emlegetik a források.... Maga a király, klasszikai nevelése dacára, nem sokat gondolt ugyan a humanizmussal...” FINÁCZY, Ernő. *A reneszánsz kori nevelés története*. Budapest, 1919 [Online]. Dostupné na internete: <<http://mek.oszk.hu/04700/04731/html/finaczyren0045/finaczyren0045.html>>.

¹⁷ BORKOWSKA, Urszula. *Edukacja I mecenat artystyczny Władysława Jagiellończyka, króla Czech I Węgier*. In *Polacy w Czechach, Czeši w Polsce X-XVIII wiek*. Lublin, 2004, pp. 193-207.

¹⁸ CSAPODI, Csaba. *Mikor szűnt meg Mátyás király könyvfestő műhelye? A MTAK kiadványai 34*. Budapest, 1963; CSAPODI, Csaba – TÓTH, András – VÉRTESY, Miklós: *Magyar könyvtártörténet*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987, pp. 37-40.

¹⁹ ADAMSKA, ref. 3; NALEWAJEK, Agnieszka. *Na królewskim dworze Jana Olbrachta*. In *Annals of Arts (Roczniki Humanistyczne)* 2011, 59, pp. 41-80.; GĘBAROWICZ, M. *Na śladach polskich bibliotek królewskich*. In *Roczniki Biblioteczne*. 1970, 14, 1-2, p. 115.

who was archbishop of Gniezno and bishop of Kraków. Alexander traveled with his pillow books, which were also included in his testament.²⁰ "Sigismund the Old added another dimension to the model of the king as *maecenas*, for under his rule the collection of books for the royal library began in earnest, in the atmosphere of a flourishing humanist court culture."²¹ The nucleus could form from those volumes, which he inherited from his brothers and purchased during his princely years. In the pages of the account, we can see expenses regarding preservation, preparation and reparation of books²² in the possession of the prince. The steps of preparing a small liturgical book (*libellus orationalis*) for the prince can be followed from 8th June 1500 till 29th November 1501. Payments are recorded for buying the parchment for the volume, for the scribe(s), who wrote it, for the painter(s) (*illuminator*), who decorated it and for the binder, who bound it.²³ Many years later, his children – not only the heir, Sigismund August, but also some of his daughters – continued the tradition and obtained prominent collections.²⁴

In the mirror of contemporary written sources, we can divide a royal child's education into three stages.²⁵ The first period of life usually ended around the sixth year of the child. As we can see in educational treatises, the importance of

²⁰ PAPÉE, Fryderyk. Akta Aleksandra króla polskiego, wielkiego księcia litewskiego I t. d. (1501-1506). Kraków: nakładem Polskiej Akademji Umiejętności; Warszawa [etc.]: skład główny w Księgarniach, Gebethner i Wolff, 1927, pp. 540-546.

²¹ ADAMSKA, ref. 3, p. 158.

²² "...pro saccello zamschovi ad libellum domini principis dedi XVI denarios Hungaricales... pro saccello novo de corio, in quo servatur libellus novus domini principis, dedi VI grossos... a reformatione libelli aurifabro domini principis per manus Ozarowski dedi II grossos." AGAD RK 29, f. 36v, 138v; 33, f. 77.

²³ "...pro pergameno ad libellum domino principi Abbathi monacho dedi I florenum... isti, qui scribere incepit libellum domino principi, dedi ad mandata domini principis na zadatek II florenos... scriptori, qui scribebat libellum orationale pro domino principe, dedi secundo II florenos... die notario Ungaro, qui scribebat libellum domino principi oracionale, dedi pro suo labore 1/2 florenum... isti, qui illuminare debuit libellum domino principi et est conventus pro septem florenis, na zadauek dedi I florenum... illuminatori, qui libellum domino principi illuminavit, dedi VII florenos... Item ab introligacione libelli orationalis domini principis, quem monachus pingebat, dedi I florenum." AGAD RK 29, f. 40v, 42v, 46v, 55, 84v, 108v, 118; Csapodi also cited this sentences and one more ("...pro cinobrio pro eodem libro scribendo dedi IIII denarios Hungaricales"), which he interpreted as acquisition of red painting for decorating the prayer-book of the prince. If we put the sentence in the context, we can see, that the cited information is in connection with another volume (this is, why the scribe named it *liber* and not *libellus*), which is written just before this expense "Item pro pergameno ad describendum reculas rationum alias lyczby dedi 1/2 florenum, sed post modum idem *liber* domino principi datus est per Italum Philipum et pergamenum remansit." AGAD RK 29, f. 46; CSAPODI 1963, ref 18, p. 15.

²⁴ PIROŻYŃSKI, Jan. Die Herzogin Sophie von Braunschweig-Wolfenbüttel aus dem Hauser der Jagiellonen (1522-1575) und ihre Bibliothek: Ein Beitrag zur Geschichte der deutsch-polonischen Kulturbeziehungen in der Renaissancezeit. Wiesbaden: In Kommission bei Otto Harrassowitz, 1992, pp. 141-148; BUES, Almut. Art Collections as dynastic tools: The Jagiellonian Princesses Cathrine, Queen of Sweden, and Zofia, Duchess of Braunschweig-Wolfenbüttel. In WATANABE-O'KELLY, Helen – MORTON, Adam. Queens Consort, Cultural Transfer and European Politics, c. 1500-1800. London-New York: Routledge, 2017, pp. 15-36.

²⁵ SHAHAR, Shulamith. A gyermekkor szakaszai. In Gyermekkor-történeti tanulmányok. (translated by PUKÁNSZKY KIRÁLY, Katalin) [online] pp. 132-143. Dostupné na internete: <<http://www.mek.oszk.hu/02000/02030/02030.pdf>; BORKOWSKA, ref. 3, p. 174.

this stage of life was realized in the late medieval time as well. Among the advice – given to the pregnant Anna de Foix and her husband – the ponderousness of breast feeding by the mother, or if it is not possible, the selection of the most decent noble wet nurse is conferred soundly. Elisabeth belonged to those mothers, who had a great influence on her children upbringing and education. The importance of knowledge of languages very obvious among the instructions. Latin, Ruthenian, Polish and German were probably used in the court daily and were useful for the future rulers (as it is written in the tractat, the future Hungarian king should know Hungarian as well to understand his subjects, but also study French, his mother tongue). According to Hungarian sources, Wladislaw did not know Hungarian, which influenced the creation of his negative image: the king, who does not understand anything, therefore always tells ‘all right’ (dobře).

Unfortunately, we have hardly any information about the first years of prince Sigismund. One can suggest, that as the fifth son of the royal couple he was born into a well-prepared household. Ludovicus Decius, who was favored by king Sigismund I, wrote about the origin and history of the Jagiellonian family (*De Iagellonum familia liber II*), and about the times of Sigismund also (*De Sigismundi regis temporibus Liber III*). Although he had known the king well and described his education, personality and look in his third book, after all, he did not write about his childhood. Considering the facts, that his work is retrospective and he was dependent of the king, we should be cautious in the interpretation of the source.²⁶

The year of Sigismund's birth was the year, when the famous chronicle writer, Jan Długosz started his service at the royal court as the teacher of Casimir's sons. Baby Sigismund did not join the group in this year surely. Most probably his mother had the greatest influence on his upbringing in the first stage of his life, which could be confirmed by contemporary practice. In a multicultural milieu, such as the Jagiellonian court,²⁷ royal children were multilingual. Contemporaries

²⁶ “Sigismundus ..... anno salutis 1467... natus postquam cunabula egressus latinis litteris erudiendus optimo preceptoris traditus est, crevitque in litterarum studiis, ut hodie non latinas solum litteras & variarum scientiarum cognitionem habeat, sed docte pariter & eleganter ubi negotium postulat rerum seriem exponat....Sigismundus vero corpore procerus, ingentis staturae, ut animo ita membris fortissimus, subfusci crines, supercilia magna, oculi aspectu minaces, genae rubedine naturali nitentes, totaque facies veneranda, & nichil quod ad humanae formositatis foelicitatem pertineret solers natura neglexit. Animus vero ab ineunte aetate in deum sacraque religiosus, in maiores observantiae studiosus, in subditos pius & clemens, in egenos misericors, iustitiae & aequitati ita addictus, ut nullis unque consiliis a recti tramite potuerit divelli, promissi ita tenax ut supra fidem altius nihil duceret, inediae atque algoris patiens, quom conditionis occasio esset, militia quoque insignis, tota vita summa abstinencia usus, comessiones potationesque suora quae naturae necessitates postularet in se ipsum nunquam admisit, in aliis ad indignationem execratus est. Vinum, cervisiam, medonemque a teneris unguiculis nunquam gustaverat, donec Federici Marchonis Brandenburgensis affinis precibus victus, vinum parum summeret, deinde medicorum consilio atque iussu utetur, nunquam tamen nisi prandens coenansque paucissimo & eo minime forti utitur, reliquam sitim aqua cruda semper sedare & extinguere solet, hiis virtutibus semper redimitus in hunc locum evestus est.” DECIUS, Iodocus Ludovicus. *De Sigismundi regis temporibus*, Liber III. Kraków, 1521, pp. 58-59.

²⁷ Royal accounts also refer to this fact (phrases from different languages, name of courtiers and servants), but we can even read in Decius' work: “Raro apud Sarmata seu Polones genere nobilis repertus, qui non quattuor vel trium nationum linguam novisset, Latinam vero omnes, idque

state, that Sigismund and his brothers were fluent in German, which could not be surprising, if we consider, that German was their mother tongue.²⁸

Maybe it does not reflect Sigismund own childhood, but inevitable interesting and worthy of mentioning some elements of the upbringing of his first son, John (Jan). Basically, we have very limited information about him, especially about his childhood, but thanks to the accounts of the princely court, we can have a glimpse of his upbringing. Based on the astrological calculation – written in a paper codex, issued around the turn of the 15-16th centuries – John was born on 8th January 1499.²⁹

inde sumptum crediderim, quod vulgaribus litteris vel scripturis nihil memoriae mandatum est." DECIUS, ref. 26, p. 58.

²⁸ "Ea quoque aetate Germanico linguagio instructus est, quod ita callet ut ferme nescias Polonum ne an Germanum magis iudices. Verum haec non Sigismundo solum sed illi cum omnibus Kazimiri filiis fuere communia..." DECIUS, ref. 26, p. 58; BELL, Susan Groag. Medieval Women Book Owners: Arbiters of Lay Piety and Ambassadors of Culture. In Signs 1982, 7, no. 4, pp. 742-68; LANGER, Andrea. „Ex longa stirpe Imperatorum” Zum Einfluß Elisabeths von Habsburg (1436/37-1505) auf die Kunst- und Repräsentationstraditionen am jagiellonischen Hof. In LANGER, Andrea Langer und MICHELS, Georg. Metropolen un Kulturtransfer im 15./16. Jahrhundert, Prag-Krakkau-Danzig-Wien. Stuttgart: Steiner, 2001, pp. 121-141.

²⁹ WADOWISZEWSKI, Zygmunt. Genealogia Jagiellonów i domu Wazów w Polsce. Kraków, 2005, p. 186. "ProsequentinativitatidominiJohannisfilijSigismundiregis" Thecodexis preserved in Biblioteka Jagiellońska, manuscript nr. 3227 [Iudicia astrologica Bernard Waposki, etc.], pp. 151-152. [online] Dostupné na internete: <http://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/docmetadata?id=291919&from=publication&showContent=true>; It is obvious from the citation, that the note was made after 1507, when Sigismund was crowned.

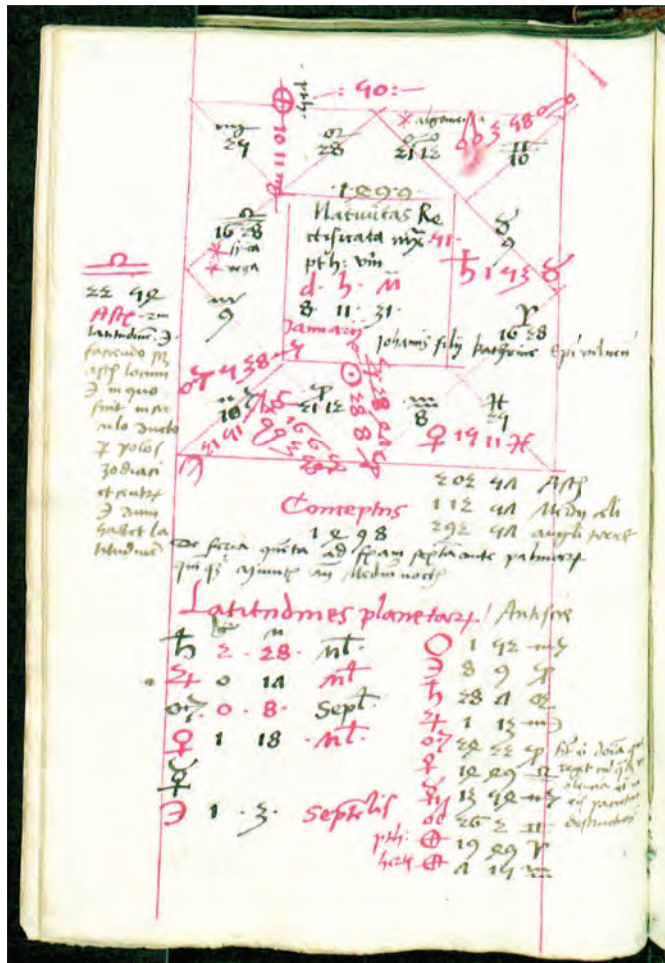

Figure 1: "Pro sequenti nativitatē domini Johannis filii Sigismundi regis" The codex is preserved in Biblioteka Jagiellońska, manuscript nr. 3227 [Iudicia astrologica Bernard Waposki, etc.], s. 151-152. [online] Dostępne na internecie:

<http://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/docmetadata?id=291919&from=publication&showContent=true>

Officially his father, Sigismund and his mother, Cathrine (Katarzyna Telniczanka) were not married. Little is known about Cathrine herself and about their relationship, which blossomed in Sigismund princely years and "registered" in his accounts.³⁰ The prince's court was a „male-dominant“ court, which means, there was not female member paid regularly by the prince, except the washing lady (*ablutrix*, *praczka*, *pracje*). In the first few years of the main accounts, the records of money paid for the expenses of Cathrine did not mention her name at all, the only clue, which helps us (and supposedly also helped the controller of the accounts) to identify these expenditures, is a star or star combined with letters (☆, C, R). The only exception, when her son was mentioned, who was named as son of Cathrine

³⁰ REKETTYÉS, Mária. Adalékok Szapolyai Borbála lengyel királyné trónrajutásának előzményeihez és uralkodásához. pp. 121-123.

(*puer/filius Catherine*).³¹ Later, her name lost its secrecy and – like other members of the court – was included among the information written in the register.

The existence of the boy, John documented in the source from 26th April 1502, when small necessary things were bought for him.³² The next expense connected to John is from the same year, in August, when his accommodation was paid. A more important note is from February 1503, which informs about the payment for the wet-nurse, who not only breastfed (*lactavit*) the son of Cathrine, but also was looking after (*respicit*) him.³³ The source refer to the nurse as *mulier*, which suggests, the lady did not have a noble origin (the importance of the nobility of the wet-nurse and her ability to express herself fluently and adequately in the spoken word was among the most important criteria of the treatise).³⁴ If we accept that John was born on 1499, as the astrological table shows, than the question is, why are the first allusions only 3 years later. The verbs *lactavit* and *respicit* express already ended acts, but albeit 'looking after' could be connected to 'today' (*hodie*), we have no clue, when the breast-feeding was terminated. Is it possible, that a 4 years old boy was still breastfed or the scribe just simply wanted to express, that the lady, who was looking after the child on this day is the one, who breastfed the infant (years) before? Regarding to research on the topic of feeding a child in medieval periods, a newborn was usually were fed with milk till the first teeth appeared, afterward, separation started and they were nourished by normal food by degrees. On the other hand, Urszula Borkowska has drawn the attention to a note from a royal account, which mentions a salary paid for the wet nurse of Sigismund Augustus, who left her service „after 3 years' of nursing“.³⁵

³¹ "... hospiti, ubi puer Kathrine servatur... ab expensis pueri Katrine... pro emendis necessariis pueri..." AGAD RK 29, f. 227, 277; 33, f. 99.

³² "Item eodem die ad mandata domini principis per manus Wyrzbyata dedi pro parvis necessariis pueri III florenos ☆RC" AGAD RK RK. 29, f. 172v.

³³ "... die mulieri, que lactavit puerum Kathrine et hodie ipsum respicit, pro panno ad pallium pro toto dedi per manus sartoris Jurek III florenos et IX grossos." AGAD RK 29, f. 275v.

³⁴ "Ego igitur, quod citia puerperae fiat incommodum, infantem ab Anna matre lactari velim, idque saluberrimum optimumque factu puto. Puerorum enim infantie nihil conducibilius existimatur, quam materno lacte nutriri. Contra nihil eque perniciosum, quam alienis extraneisque uberibus lac suctum haustumque... Quod praeceptum ea de causa tibi potissimum propono, ne puer peregrino et quasi aduentitio lacte nutritus, id quod in plerisque accidisse scimus, a Casimiro caeterisque maioribus nostris degeneret... Ne itaque filiulus maternis moribus quos audio esse probatissimos dissimilis adolescat, elaborandum est tibi quam diligentissime efficiendum que, ut maternum lac puer hauriat maternaque institutione accrescat. Si, quod usu saepe numero venit, Anna lac puero praebere non poterit, tum conari te oportet, ut ingenuam, honestis moribus instructam et si fieri poterit generosis ortam parentibus nutricem invenias, quam praeterea velim sermocinatricem esse exquisitissimam, ut puer ab infantia simul cum lacte ipso probitatem, modestiam, rectamque sermocinandi consuetudinem accipiat. Nam quod momentum nutricis probitas ad honestam puerorum educationem afferat..." ZEISBERG, ref. 8, pp. 101-102.

³⁵ SHAHAR, [Szoptatás] ref. 25, pp. 107-131. Dostupné na internete: <<http://www.mek.oszk.hu/02000/02030/02030.pdf>>; BORKOWSKA, ref. 3, pp. 174, 182 (endnote 45); the cited source is AGAD RK 51. Regestrum nove rationis dominis Joannis Boner (1521-1523). I have not read the original source, therefore I cannot form my own opinion. If the sentence is similar to the one cited before about breast-feeding, it would be difficult to interpret without any doubt.

Referring to the presence of his mother in the register, we can see, that she was mentioned since the very beginning of 1500. The scientific literature stated, that she accompanied Sigismund in his frequent journeys.³⁶ The investigated years create a considerably mobile period of Sigismund's life. At the end of 1498, he moved to Buda with his household and in the following years made several trips in the Hungarian, Bohemian, Polish Kingdoms and also traveled to the Grand Duchy of Lithuania. Not only the court was flexible, but also the members. Courtiers and messengers were sent and arrived frequently.³⁷

Cathrine firstly appeared in January 1500, but neither in this sentence nor later in the same year have any evidence of her geographical where about. The first note refers her rather expresses, that she was in Kraków, while the prince was in Buda.³⁸ Between 1500 and 1502 no information about her, but between 1502 and 1505 money spent for her expenses or given to her appear regularly (nearly monthly). It is rather feasible, that she has not moved with Sigismund to Buda and not followed him on his journeys till the beginning of 1504. In my opinion, she stayed in Kraków with her child/children and his/their nurse(s). This can attest if we compare the source with the itinerary of the prince.³⁹ All those notes, mentioning either Cathrine or John were recorded in Kraków or refer to someone, who pay some money there (while the prince is far away with his traveling court). From 1504 we can often find the sums connecting to Kathrine among the salaries of the members of the household, which makes clear, she is with the court, traveling and living with them. This is the year, when John also joined his parents, as we can read about the expenditure on the way traveling to Opava on a carriage by his nurse (*nutrix*).⁴⁰

His future education was very similar to noble's sons, he also traveled abroad to study and receive a degree. Likewise bastard sons of noblemen, his life followed the same phenomenon. His education – supported by his father – was completed, his father had procured papal dispensation, and also opened an ecclesiastical career for him. In the year 1510, a significant change occurred in the life of the natural – illegitimate – son (*filius naturalis*) of Sigismund. The request of the Polish king was accepted by pope Julius II, who gave his permission to admit John as the legitimate child. He became a nobleman, later canon of Poznań and bishop of

³⁶ DIVÉKY, ref. 6, p. 463; REKETTYÉS, ref. 30, p. 122.

³⁷ RÁBAI, Krisztina. Két 16. századi számadáskönyv információ-történeti tanúságai. In Jelkép, 2014. [Online] Dostupné na internete: http://communicatio.hu/jelkep/2014/3/rabai_krisztina.htm.

³⁸ "Item anno Domini 1500 Bude in crastino Vincencii dedi per manus Francisci in Cracovia ad mandata domini principis XXX florenos. ☆ C R" AGAD RK 29, f. 105 v.

³⁹ KOZÁK, Petr. Mezi centrem a periferií: Itinerář pozdějšího krále Zikmunda I. Starehó z doby jeho pobytu v Uhrách a v českých zemích (1498-1507). In CZWOJDRAK, Božena et al. Jagielloňowie I ich świat. Dynastia królewska w drugiej połowie XV i w XVI wieku. Societas Vistulana. Towarzystwo Naukowe, 2015, pp. 117-171.

⁴⁰ "Item feria II-a Hanusbott pro expensis versus Opaviam in curru cum nutrice et puero dedi III florenos... pro panno ad subducendum puero Janek et pro futuro vulpino et a labore dedi ad mandata domini principis per manus sartoris Jurek V flororenos et V grossos... pellifici in hospitio domini Cristopheri pro mitra puero Janek, que fuit sibi accepta ad viam versus Opaviam, dedi I florenum et VI grossos." AGAD RK 33, f. 42, 52.

Vilnius.⁴¹ Albeit John was legitimated, his “assimilation” to the Jagiellon family was not perfect. According to Borkowska’s research, he is the only member of the dynasty, who traveled abroad to complete his education, however – according to the political education – he also had chancery practice.⁴²

Nearly nothing is known about the upbringing of his sisters, Regina and Cathrine. The recently examined accounts do not contain any expenses connecting to them. There is no information about their birth either. It is possible, that they were born before 1504, before Cathrine joined the court, which would also explain, why she could not travel with the prince (pregnancy, birth-giving and newborns could be reliable obstacles). Considering the lack of information, I would rather think, the infant sisters spent their childhood in Kraków. Their parents either placed them in wet-nurses charge or the care of their grandmother or other relatives. After the coronation of Sigismund, a new period started with new accounts. Most of them not edited yet, but one of them, which were issued between 1510-1511 give evidence of their presence in their father’s court, calling them natural daughters (*filia naturalis regis*).⁴³

Return to the main subject, the first life period of a royal heir tended to the study of basic skills, like speaking, walking, furthermore, the child also had to study writing and reading. Casimir and Elisabeth paid serious attention to their children’s education. As we can see in the treatise the religious upbringing of a royal heir is explained in detail. The author of the instructions put it to the second place and not only because of the chronological order, but also because of its importance.⁴⁴ In childhood, the first prayers – like ‘Our Father’ or ‘Hail Mary’ – were the first texts to memorize and these created a basis for the study of reading and writing. For this purpose, prayers and prayer books were used, which secured a firm establishment of religious education. Moreover, the Bible, biblical and patristic texts, Polish hagiographical literature and popular religious literature could be also among the basic „course“ books.⁴⁵ Written sources, as well as material objects, prove, that Sigismund was deeply religious.⁴⁶ Among others, the before mentioned small liturgical book, prepared for the prince could demonstrate this.

---

⁴¹ JAKULIS, Martynas. Pavainikai Lietuvos didžiosios kunigaikštystės visuomenėje XVI-XVIII a.: teisinė padėtis ir galimybės. In: Lietuvos istorijos metraštis. 2012 metai, 2. Vilnius, 2013. 49, 52-53. I would like to express my gratitude towards Ieva Mačinskaitė and Augustė Labenskytė for the translation of the Lithuanian study.

⁴² BORKOWSKA, ref. 3, p. 175.

⁴³ Edition of the mentioned account by WAJS, Anna – WAJS Hubert. Rachunki podskarbiego Andrzeja Koscielskiego z lat 1510- 1511. (ZRÓDŁA DO DZIEJÓW WAWELU 15.) Kraków 1997. pp. 8-17; not edited royal accounts e. g. AGAD RK 36, 37, 38, 40, etc.; about the illegitimate children of Sigismund see RÁBAL, ref. 6, pp. 137-138.

⁴⁴ “Secundo loco puerum sic assuefieri decet, ut deum salvatorem ac intemeratam virginem Mariam praecipue veneretur ac timeat, a quibus tot fortunae comoda accepimus.” ZEISBERG, ref. 8, p. 103.

⁴⁵ BELL, ref. 28, pp. 753-754; ADAMSKA, ref. 3, pp. 158-160; BORKOWSKA, ref. 3, pp. 175-176.

⁴⁶ BORKOWSKA, Urszula. Królewskie modlitewniki. Studium z kultury religijnej epoki Jagiellonów (XV i początek XVI wieku). Lublin, 1999.

Religious education had priority and religious practice became daily routine from early childhood.⁴⁷ A manifestation of the pious, religious life, which generates respect and appreciation could be found in the accounts in huge number. By reading about the daily expenses, we can see, that the prince attended the mass daily, there was money spent for wine to the mass (*ad vinum pro celebratione missarum*), preparing the altar (*altare preparabat*), etc. Although the court has its own priest (as the list of salary proves it), there were periods, when the priest in charge of the daily mass was ill and could not complete his duties. In these cases, the deputy received some money for reading the mass occasionally.⁴⁸ Sigismund patronized not only religious orders, supported church reconstructions, but also gave money for needy people (*mendicus, pauper, peregrinus*), often in the name of God. Usually sentences register only the basic information, but there are some peculiar occasions, when details are given, such as in the August 1506, when a Franciscan monk asked for financial support from the prince “for the image of Saint Stanisław”, a few days later Sigismund gave some money for the painting of a church. He also helped, when a church was burned down and a monastery was planned to rebuild.⁴⁹ Beside the fact, that there were priests (*capellanus, presbiter, sacerdos*) in the court, responsible for the daily service and a transportable altar⁵⁰ – which could be used during the frequent journeys – it is also mentioned, that the prince visited monasteries and churches,⁵¹ while he was traveling. Among many other occasions, in September 1505 and also in March 1506 Sigismund visited (also gave donation to) the celebrated pilgrimage place, the famous Pauline monastery in Częstochowa, where the painted image of the Black Madonna was preserved.⁵²

⁴⁷ “Dicat quotidie laudes matris Iesu, nunquam si fieri quidem possit, prandeat, nisi prius a sacerdote celebrationem hostiae christianae audiverit, ut cunctis patefiat, puerum iam religionis esse studiosissimum.” ZEISBERG, ref. 8, p. 103.

⁴⁸ “...sacerdoti, qui legebat missam ante dominum principem, dum dominus Nicolaus debilitabatur [non erat dispositus]...” AGAD RK 29, f. 22v, 25v, 27, 32v, [35v], etc.

⁴⁹ „... monachis Sancti Francisci ad dominum principem venientibus et rogantibus, ut pro ymagine Sancti Stanislai daretur eis adiuvamen, dedi II florenos.... sacerdoti cum thabula roganti propter Deum, ad colores pro pingenda ecclesia dedi VI grossos.” AGAD RK 33, f. 206v, 215v. About the portrayal of saints and its importance in the religious life of the medieval period see BELTING, Hans. Bild und Kult: eine Geschichte des Bildes vor dem Zeitalter der Kunst. Verlag C. H. Beck München, 2004. Chapter 19. Der Dialog mit dem Bild. Die Ära des Privatbildes am Ausgang des Mittelalters. pp. 457-509.

⁵⁰ “Item a reformatione futralis, ubi ymago beate Virginis ad portatile servatur, dedi II grossos.” AGAD RK 33, f. 19v.

⁵¹ A few examples: “a lectione misse ante dominum principem in ecclesia sancte Elizabeth dedi sacerdoti V grossos... in villa, ubi dominus princeps audivit missam, sacerdoti...” AGAD RK 29, f. 119v, 223v.

⁵² “Item ad offertorium domino principi in capella beate Virginis, ubi stat ymago, dedi I florenum Hungaricalem in auro... ad offertorium domino principi in ecclesia beate Virginis in capella, ubi ymago stat, dedi I florenum.” AGAD RK 33, f. 133, 181.

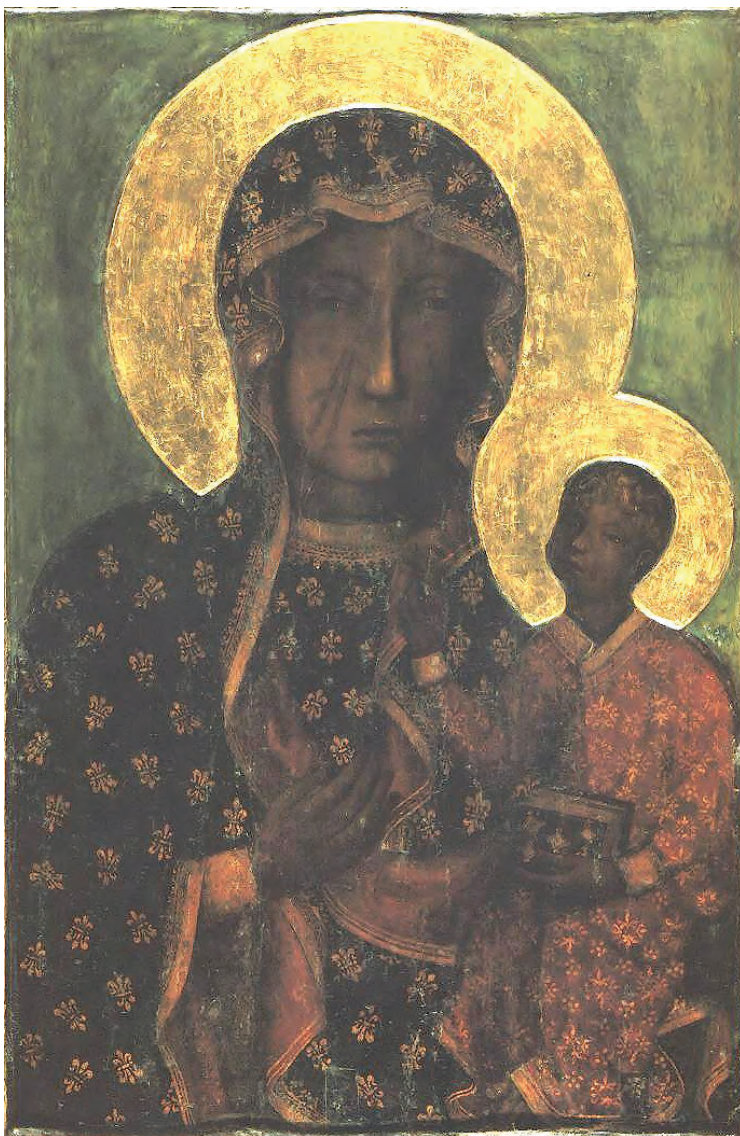

Figure 2: Black Madonna of Częstochowa; painted around 1382; preserved in Jasna Góra Monastery; photo from wikimedia: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Czestochowska.jpg>.

At the end of the middle ages proper education, which also included literary education, grew ever more important. Basically, during the middle ages, the court was the place, where a royal child could have a practical education and only in the late middle ages had reached the need for formal education. Changes were employed in the 16th century, based on humanist ideas and on the pillars of philology, rhetoric and linguistic, feeding from classical Greek tradition, forming not only the mentality, but also the personality of the students.⁵³ One can clearly see this tendency in the development of the educational system within the royal court by examining the names (and literacy) of teachers. The treatise also accen-

⁵³ ADAMSKA, ref. 3, pp. 153-170; BORKOWSKA, ref. 3, pp. 171-184; KAMLER, ref. 9, pp. 125-126.

tuates the significance of the properly chosen educator. It is a crucial point, confirmed by many antique examples, cited by the unknown author.⁵⁴

When the time arrived to chose a tutor for the child, the royal heir stepped to the second stage of education, which started around the 6th years of life. Albeit nowadays scientists argue, whether Callimachus could be the teacher of Casimir's son or could not, the treatise states that the Italian poet was the teacher, who taught Wladislaw and his brothers Latin.⁵⁵ As it is already clarified, Długosz was chosen as the tutor for Casimir's son in 1467, the year, when Sigismund was born and the eldest, Wladislaw was 11. The intellectual education was the task of the chronicle writer, who was later followed by Jan Wels and Jan Baruchowski. For a future king, one of the most necessary knowledge is to be in the possession of eloquence, as the author of the instructions asserts. It is the tool of persuasion.⁵⁶

The most proper hours for brain work and study are in the early morning, before breakfast, concerning the opinion of the treatise writer. After the abstemious meal, six hours should be spent on recreation, while useful and pleasant conversations with the members of the household are suggested as well as listening to music.⁵⁷ Afterward, the pupil should return to the studies, read and memorize the grammatical rules, which are described in his books. As the student makes progression in his studies, he can start to read carefully chosen poems and stories in Latin. On the one hand, these texts will help him to repeat and understand the grammatical rules by the help of his tutor, on the other he can improve the correctness and fluency of his speech in Latin. The properly selected literature can

⁵⁴ "Sapienter igitur Plato, ut est in omni praeceptione vir eruditissimus, memoriae prodidit, educationis incunabula tenerrima esse consuetudinemque bene maleque vivendi ducem. Quapropter fili carissime per immortalem deum totis viribus incumbere in hanc curam, ut puerum commendes praeceptor, quem non minus morum sobrietas elegantiae coniuncta, quam doctrinae litterarumque magnitudo commendet, quando quidem regibus bonitas quam scientia magis est oportuna." ZEISBERG, ref. 8, p. 107.

⁵⁵ "Casimirus pater felicitati suae plurimum gratulabatur, quod Callimachum poetam Italum apud se haberet, qui te caeterosque fratres tuos Latinis instrueret litteris." ZEISBERG, ref. 8, p. 107.

⁵⁶ "Quodsi animalibus, quae ratione vacant, homines imprimis sermone praestant, nonne puer praeclarum quiddam consecutus ab immortali deo videbitur, si ipsius docti eloquentiam in quotidianis congressionibus homines admirabuntur, obstupescunt, laudabunt? Non enim sine turpitudinis naevo fieret, si qua virtute mutis animantibus homines sunt praestabiliores, eam bene rationandi ducem puer floccifaceret, quod ne accidat, toto pectore ad doctiloquentiam niti convenit. Adde quod animos hominum nihil aequae flectit ac erudita excultaque oratio, quam iure optimo flexanimam veteres agnominarunt, quia quo velit animos inflectat audientium... oportet puerum, ut eloquentiam sibi comparet, quae leniendis populorum animis est summopere accommodata habetque gratiam et splendorem." ZEISBERG, ref. 8, p. 106.

⁵⁷ "Nullum profecto tempus litterarum ocio magis idoneum credo, quam matutinum, horaeque si tieri possit, antelucanae studiis sunt conferrende, qui labor tantisper est continuandus, dum prandendi tempus iucubuerit. Postquam pransus fuerit, quod intra modum temperanterque semper est faciendum, ne voracitate circa litterarum studia ingenii acies fiat hebetior, optimum saluberrimumque factu puto ut sexque (sic!) horam ad minus puer esset, nec alienum fuerit a recta institutione, inter cessandum domesticos ac familiares de rebus honestis et suauibus cum puero interim loqui, quae voluptatem potius quam molestiam afferant, et aures non solum animum delectent... Proderit etiam puero ad relaxandum animum musicis cantibus aures circumsonare, quae oblectamenti ratio non est usque quaque posthabenda, cum et animos nostros recreet et ad alacritatem parturiat honestam." ZEISBERG, ref. 8, p. 108.

also form the personality by showing historical characters, who could be taken as models for a future ruler.⁵⁸ The study of the antique literature, especially the writings of Cicero can be the perfect establishment of developing the necessary rhetoric skills. In view of the final aim, prepare the child for his future task (rule a country), these studies cannot take for long hours, because a noble person can be bored easily, therefore it is useful to exercise the body as well.

The training of the body had also relevance, concerning the future role of the children as rulers and military leaders.⁵⁹ Stanisław Szydłowiecki was in charge refer to the last. Not only Stanisław but also his sons were involved in the education of the princesses. Approximately in the same age as the royal children, they were taught and trained together, in concordance with the opinion of the treatise writer, who advised tussle, running, jumping and also playing chess (*calculorum ludus*) to exercise the body.⁶⁰ As we know, the Szydłowiecki brothers became prominent leading officers of the Polish kingdom. Among them, Krzysztof was in the closest connection with prince Sigismund. He was the first (and for years the only) courtiers of the prince, stand on the top of court's hierarchy as *magister curiae*.⁶¹ His career rose boldly during Sigismund's reign.

⁵⁸ "...legens magister de grammaticae praeceptis, quae dudum perceperit, puerum roget, qua ex re duplex commodum consequetur. Nam et perceptam grammaticae disciplinam ad memoriam revocabit et Latine loquendi elegantiam synceritatemque hauriet. Pulcherrimos etiam litterarum characteres puero imitandos proponere... Characterum enim venustas cum per se mirifice delectat tum pueros ad virtutem admodum accendit." ZEISBERG, ref. 8, p. 109.

⁵⁹ "Ubi autem robustiores annos attigerit, tum se rei militaris studio tradat, crebro multumque corpus et animum exercitando. Discat hastis congredi, discat acies instruere, discat gladio non tam vulnus infligere, quam elabi, discat lanceam in hostem dirigere, discat uti tum scorpione, tum arcu, denique omne laboris genus fortiter ferre discat, quod ad industriam belli pertinet. Nunc quia satis ut opinor exposita fuere, quae ad bonam regii pueri educationem spectare visa sunt, omnia in compendium redigere utilius esse puto, quo recta eruditionis praecepta memoriae firmius mandentur et tenacius inhereant. [Tradenda est igitur] puero nutrix quam honestissima, praeceptor optimus et litteratissimus, grammaticam, poetas, historiarum scriptores audiat, Deum redemptorem nostrum beatissimamque virginem benevolentissimo veneretur affectu, numquam sine libello quo laudes intemerate matris continentur incedat. Hostiae christianae celebrationi quotidie intersit, in victu moderatus ac temperans, summo mane litterarum studiis applicet animum, corporis exercitationibus det operam, ocium desidiamque fugiat, adulatorum blandimentis numquam patefaciat aures, citra uitae periculum venandi studio incumbat, equitandi, ludendi, digladiandi artem caeteraque ad militarem disciplinam pertinentia non contemnat." ZEISBERG, ref. 8, pp. 134-135.

⁶⁰ "...puerum decebit exercitationibus aliquanto laboriosioribus corporis vires excitare, modo semper comes adsit bonestas. Est enim laudabile ac praeter laudem saluberrimum, cum aequalibus puerum luctari, citra sudorem currere, nonnumquam saltu corporis agilitatem exuscitare, caeterisque exercitationibus dare operam..." ZEISBERG, ref. 8, p. 109.

⁶¹ Actually, the earliest surviving source recording the expenses of the „independent“ or rather say the separate court of the prince dated back to 1493 and proves, that the – at the beginning – the only member of his household was Krzysztof Szydłowiecki. The auxiliary account is also in the collection of AGAD RK, under the number 21, and it also has an edition by KOZÁK, Petr - RÁBAI, Krisztina. Mezi periferií a centrem jagellonského světa: Registrum dvořanů knížete a krále Zikmunda I. Jagellonského z let 1493-1510.: Between the Periphery and the Centre of the Jagiellonian World: The Register of Courtiers of Prince and King Sigismund I Jagiellon from 1493-1510. Opava: Slezské Zemské Muzeum, 2015.

Figure 3: Miniature from the manuscript „*Catalogus archiepiscoporum Gnesnensium...*“; painted around 1530 by Stanisław Samostrzelnik; kneeling on his left-hand side of Saint Stanislaus: King Sigismund, the grand chancellor Krzysztof and the treasures Mikolaj Szydlowiecki, and the royal secretary, Decius; photo is from <https://polona.pl/item/36618320/11/>.

Krzysztof was born in the same year as Sigismund and their friendship came into existence in their childhood, when they were trained together at the royal court.

Hunting was also suggested by the unknown author as part of the military training, preparation for fight and battles. The military education was complex and also included practical and theoretical part. The most popular book, Vegetius' *De re militari*, was used in many European courts as the most complete handbook of military knowledge.⁶²

⁶² BORKOWSKA, ref. 3, p. 174.

What can we detect from the cited elements in the investigated accounts? However Sigismund is not a child, therefore the sentences of the register cannot fit the outlined picture, there are habits of the prince, which has not changed. One of them is the passion for music, the other one is playing games. Necessarily, these were and are normal daily engagements, made pleasant the day for anybody, therefore it seems rather far-fetched to connect with childhood. Nonetheless bring us closer to the better understanding of the court's everyday life. Records of expenses connected to music can be seen daily. Besides, the prince had his own musicians, who received a regular salary, many professional (*organiste, tubicena, etc.*) and amateur enjoyed the generosity of the prince. Sigismund was listening to music – played on different instruments (*arfa, cithara, virginal, lira, tympana, tuba, etc.*), sang by a choir or a single singer – usually during meal times, but also on special occasions, such as visits of noble guests or simply any other time.

Playing games (*cartae, ludipilus, crisolki, alea, hastiludium*) with the members of the court or visitors was also a frequent and favorite activity of the prince. In the autumn of 1500, Sigismund rode in the company of his brother, Wladislaw (going to the south of the Hungarian Kingdom, attending an armed general congregation) they played “*crisolki*” very often. Sigismund with his courtiers – who received their salaries according to the number of horses used in his service – represented some military power and were ready to fight.⁶³ There are also expenses, which demonstrate this military function, e.g. money was spent for repairing armour and weapons. It is clear from the only preserved auxiliary register of the princely court, in which the salaries of courtiers were recorded from 1493 until 1510, that Sigismund and his courtiers (or soldiers) participated in military actions. In 1497 we can see them (on the side of John Albert) in the royal army, became involved in the Moldavian conflict,⁶⁴ and also in a campaign against pagans in 1498.⁶⁵

In the scientific literature, it is often mentioned, that Jagiellonians were passionate hunters. The treatise also explains the familiarity of hunting and military action circumstantially.⁶⁶ One can see controversial opinions in the scientific literature concerning those sentences of the account, which refer or could

⁶³ KOZÁK-RÁBAL, ref. 61, p. LXVI.

⁶⁴ “Item iste summe superius scripte, que fuerunt date Sandomirie et in Leopoli, statim ante exitum versus Moldaviam bene fuerunt scripte in registro illo, quod est acceptum in conflictu. Moldaviensi, sicut superiora percepta ostendunt, quod bene notum est domino principi.” AGAD RK 21, f. 4v-5.

⁶⁵ “...dum auditum erat de exitu domini principis in campum contra paganos cum domino rege...” AGAD RK 21, f. 5v.

⁶⁶ “Festis igitur diebus ire venatum puero proderit non mediocriter, quae sane exercitatio magnam cum re bellica cognitionem habet. Sed ea venatione puer delectetur, quae cum citra vite discrimen fieri queat, tolerandis laboribus insuper assuefacit. Nam et antelucanis horis venatorem surgere decet et etatem hyememque fortiter pati et humanis necessitatibus membra durare; tum gladio bestias transfigere, tum cursu tugam illarum antevertere, irruentium praeter hoc impetus excipere noununquam, socios ad venationis certamen adhortari, postremo ferarum aditus effugiaeque occupare venantibus est necessarium, quae omnia quam sint bellicis exercitationibus similia neminem latet. Quocirca venari cervos, dammas, capreolos, lepores caeteraque id genus animalia, quae sine periculo trucidari possunt, a puerili aetate non erit alienum, utque feras huiusmodi vulneribus sauciare sic ab his abstinere puerum velim, quae cum periculo telis appetuntur, idque prudentiae laudem statuo non exiguum.” ZEISBERG, ref. 8, pp. 110-111.

be connected with hunting (such as the reparation of weapons, existence of hunting dogs and gyrfalcons, expenses of slug and gunpowder, mentioning of professional hunters). On the one hand, Divéky insists, that Sigismund personality differed from his relatives greatly, as he was a humanist, who favored reading, thinking and did not enjoy – neither practice – hunting at all. Based on the same source Boldyrew states, that Sigismund was a fan of hunting, just like his brothers.⁶⁷ The fact is, that in his accounts, there is no mentioning of his participation in such an event, except in the autumn of 1504, when the prince went for a hunt with his brother, Wladislaw.⁶⁸ Theoretically those expenses, which were cited by Boldyrew could be interpreted as Sigismund's hunting expenditure, but on the other hand, if the circumstances are not written, it is wiser to be more moderate in the interpretation. In the mirror of the two volumes of the accounts, the only firm information of regularly practiced hunting activity is connected to the professional hunter(s), employed by the prince.⁶⁹

The last stage of upbringing is the political education, which started around the 14th-15th year of the royal heir. The treatise does not deal with this stage. During this period the Jagiellonian brother became involved in everyday political practice. They were in the company of their fathers and participated in political events.⁷⁰ Nothing exact is known about Sigismund political education before his father's death. Considering the special situation of Sigismund, who lived under the care and control of his brothers for many years, assisted them in military and political events,⁷¹ lead us to the consequence, that his political education was prolonged by the circumstances and most probably influenced by his brothers.

The final aim of the educational instructions is to represent an ideal ruler: a well-educated, Christian king, who is in the possession of the necessary knowledge and expected virtues,⁷² physically fit; a military leader, who is able to defend the kingdom, living a proper life established on Christian moral. Physically, mentally, intellectually prepared for his duties. Whether any of the Jagiellonian brothers could reach this level, cannot be judged objectively.

⁶⁷ DIVÉKY, ref. 5, pp. 457, 567-568; BOLYDREW, Aleksander. Huntsmen's Weapons on the Court of Prince Sigismund Jagiellonian (1500–1507). In *Fasciculi Archaeologiae-Historicae* 2009, vol. 22, pp. 109–112.

⁶⁸ "...dum dominus princeps erat in venacione cum domino rege in Nyepolomycze, Stasz venatori ad mandata domini principis dedi 1/2 florenum." AGAD RK 33, f. 39.

⁶⁹ "...venatoribus, qui propter aves pro mensa domini principis exiverant ad aliquot dies, dedi pro expensis VIII grossos. ... venatoribus, qui missi erant per unam noctem ad perdices, pro expensis eis dedi IIII grossos. ...venatoribus, qui missi erant per unam noctem ad perdices, pro expensis sibi dedi IIII grossos. ... venatoribus, qui missi erant per unam noctem ad perdices, per manus Wyerzbyatha dedi V grossos. ... Hawronek myslywiecz, cum ad campum pro venandis perdibus ivit, pro expensis dedi IIII grossos." AGAD RK 29, f. 349v; 33, f. 241v, 242v, 243, 144.

⁷⁰ BORKOWSKA, ref. 3, p. 174.

⁷¹ Only one example, from 1502, when he was in the company of Wladislaw, welcoming the young bride of the king, Anna de Foix. GYÖRKÖS, Attila. *Reneszánsz utazás: Anna királyné 1502-es fogadtatásának ünnepségei Észak-Itáliában és Magyarországon*. Máriabesenyő: Attraktor, 2016, p. 135.

⁷² Among the virtues, cited in the treatise are: tolerantia, duritia, patientia, firmitas, magnitudo animi, fidentia, confirmatio animi, generositas. ZEISBERG, ref. 8, p. 104.

In my paper, I have tried to emphasize, how different type of written sources, such as accounts, could help us for the better understanding of pedagogical sources, how we can prove or disprove the already existing theories by analyzing accounts. Furthermore, they could also give us an insight into many single details of late medieval life. However the educational instructions from 1502 contain many citations from Casimir IV and his sons, there is only one sentence, which refers to Sigismund:

“At Sigismundum fratrem tuum quis non austerum vel potius tetricum ex superciliis ex vultu iudicaret, qui tamen quam sit omnibus iucundus, quam suavis, quam in quotidiana consuetudine affabilis, mansuetusque nulli omnino est obscurum et ob eam unicam virtutem mirifice carus atque amabilis.”⁷³

Words: 9435

Characters: 63046

---

⁷³ ZEISBERG, ref. 8, p. 127.

MIĘDZY LITERATURĄ A PRAGMATYZMEM. PAMIĘĆ HISTORYCZNA RODZINY CZARNKOWSKICH

Marcin HLEBIONEK

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Instytut Historii i Archiwistyki
Zakład Nauk Pomocniczych Historii
ul. Gagarina 11
87-100 Toruń
Polska
hleb@umk.pl

HLEBIONEK, Marcin. Between Literature and Pragmatism. Historical Memory of the Family Czarnkowski. The story about the origins of the Czarnkowski family (Nałęcz coat of arms) originated in the 16th century, at a time when its representatives held prominent posts not only in Wielkopolska, but also throughout Poland. It was created, among other things, on the basis a group of false documents, forged in the first half of the 16th century. Although historical sources confirm the presence of the family in the areas bordering the river Noteć only since the 14th century, the story goes back to the family history from the 10th century. The long "history" of the family was created due to pragmatic reasons: on the one hand, to enhance the prestige of the family, on the other, to confirm rights to some estates.

Kľúčové slová: rodina Czarnkowski; historická pamät; heraldika, genealógia;

Keywords: Czarnkowski Family; Historical Memory; Heraldry; Genealogy;

Według ustaleń dzisiejszych historyków korzenie wielkopolskiej rodziny Czarnkowskich herbu Nałęcz sięgają mniej więcej przełomu XIII i XIVw. Wówczas to jej protoplasta Wincenty z Szamotuł otrzymał od Władysława Łokietka, w nieznanym bliżej okolicznościach, Czarnków. W ciągu XIVw. rodzina przechodziła zmienne koleje losu. Przejściowo została nawet wyrugowana z samego Czarnkowa. Przyczyną tego były zapewne nazbyt bliskie i przyjazne stosunki łączące właścicieli tego miasta z rycerstwem brandenburskim. Jednak od połowy tego stulecia widać wyraźny wzrost ich majątków i znaczenia. Sędziwojowi, kasztelanowi nakielskiemu udało się odzyskać Czarnków, który stał się odtąd główną siedzibą rodu. Być może także za jego sprawą udało się Czarnkowskim uzyskać posiadłości leżące na północ od Noteci z miasteczkiem Człopą włącznie. Przez cały XVw. trwało budowanie pozycji rodu. Odbywało się to za sprawą koligacji, zakupu majątków, ale też aktywnego uczestnictwa w polityce krajowej i za-

granicznej Królestwa Polskiego¹. O znaczeniu, do którego rodzina doszła w XV i XVI w. świadczy fakt, że żyjący na przełomie XVI i XVII w. Adam Sędziwój Czarnkowski, posiadając kilka miast oraz kilkadziesiąt wsi przez badaczy zgodnie jest zaliczany do najbogatszych magnatów wielkopolskich swoich czasów².

Jednak w dziejach Czarnkowscy zapisali się nie tylko poprzez działalność polityczną. Stworzyli, ukształtowali i utrwalili spójną tradycję historyczną o początkach rodziny, która mocno powiązana była z dziejami ich posiadłości. Owa tradycja była odkrywana na nowo, wykorzystywana, komentowana i weryfikowana przez pokolenia staropolskich³ ale też dziewiętnasto-⁴ i dwudziestowiecz-

¹ PAKULSKI, Jan. Nałęcze wielkopolscy w średniowieczu. Toruń: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1982, s. 54-68; GÓRSKA-GOŁASKA, Krystyna. Dobra Nałęczów w Wielkopolsce w średniowieczu. In *Studia i Materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza*, 1984, t. XV, z. 2, s. 192; ostatnio GÓRCZAK, Zbyszek. Rozwój majątku rodziny Czarnkowskich herbu Nałęcz w XV i początkach XVI wieku, In SIKORSKI, Dariusz – WYRWA, Andrzej (ed.). *Cognitioni gestorum. Studia z dziejów średniowiecza dedykowane Profesorowi Jerzemu Strzelczykowi*, Poznań, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2006, s. 505; GÓRCZAK, Zbyszek. Rozwój majątków możnowładztwa wielkopolskiego w II połowie XV i początkach XVI wieku. Poznań: Instytut Historii UAM, 2007, s. 180; O karierach członków rodziny na przełomie XVI i XVII w. Zob. OPALIŃSKI, Edward. Rodziny wielkosenatorskie w Wielkopolsce, na Kujawach i na Mazowszu za Zygmunta III. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2007, s. 233-237.

² DOBROWOLSKA Wanda. Adam Sędziwój Czarnkowski. In *Polski Słownik Biograficzny*, t. IV, Kraków: b.v. 1938, s. 214-215; TOPOLSKA, Maria B. *Czarnkowski Adam Sędziwój Czarnkowski*. In GAŚSIOROWSKI, Antoni et al. (ed.). *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1981, s. 126; OPALIŃSKI, Edward. Elita władzy w województwach poznańskim i kaliskim za Zygmunta III. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1981, s. 56; OPALIŃSKI, ref. 1, s. 236-237.

³ Np. PAPROCKI, Bartosz. Gniazdo Cnoty: Zkąd herby Rycerstwa sławnego Krolestwa Polskiego, Wielkiego Księstwa Litewskiego, Ruskiego, Pruskiego, Mazowieckiego, Zmudzkiego y innych Państw tego Krolestwa należących Książąt y Panow, początek swoy maia. Kraków: b. v., 1578, s. 21-22; OKOLSKI, Szymon. *Orbis Poloni Tomus II, in quo Antiqua Sarmatorum gentilitia et arma quaecunque a litera L, usque ad literam R, inclusive, suam incipiunt et recensent denominationem, continentur et dilucidantur*. Kraków: b.v., 1643, s. 245-246; NIESIECKI, Kasper. *Korona polska przy złotej wolności starożytnemi wszystkich kathedr, prowincji y rycerstwa klejnotami heroicznym męstwem y odwagą, Naywyższemi honorami; ozdobiona*. Lwów: b.v., 1728, s. 348-349; NIESIECKI, Kasper. *Herbarz Polski*. BOBROWICZ, Jan (ed.). t. III, Lipsk: b.v., 1839, s. 202nn; BOCHENSKI, Jan Ignacy. Fragment historyczny o niektórych, prastarych rodzinach, miastach i wsiach w Obwodzie Noteckim, poświęcony Stowarzyszeniu Czytelniczemu w Pile dnia 27 grudnia 1789 r., W. Stachowiak (ed.), [maszynopis w zbiorach Muzeum Ziemi Nadnoteckiej w Trzciance], passim; BOCHENSKI, Jan Ignacy. *Historia kościoła parafialnego w Wąlczu spisana na podstawie prawdziwych dokumentów i wiarygodnych autorów przez Jana Ignacego Bocheńskiego proboszcza waleckiego w roku 1790*. ed. BĄK, Ludwik – HLEBIONEK, Marcin – SZWEDA, Adam (ed.). Wąlcz: b.v. 2002, s. 55; RONTZ Antoni. *Dawne zapiski proboszcza A. J. Rontza 1764-1799*. [fotokopia rękopisu z archiwum parafialnego w Wieleniu w zbiorach autora], s. 13v-127v.

⁴ Np. BALIŃSKI Michał – LIPIŃSKI, Tymoteusz. *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana*. t. I, Warszawa: b.v., 1843, s. 124-125; RACZYŃSKI, Edward. *Wspomnienia Wielkopolski*. t. II, Poznań: b.v., 1843, s. 99-109; *Słownik geograficzny królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich*. SULIMIERSKI, Filip – CHLEBOWSKI, Bronisław – WALEWSKI, Władysław (ed.). t. I, Warszawa: b.v., 1880, s. 748; t. XII, Warszawa: b.v., 1892, s. 541; t. XV, Warszawa: b.v., 1900, s. 350; SPUDE Erich. *Geschichte der Stadt Schönlanke und Umgegend, Driesen*: b.v., 1885, 10-11; KLEMM, Julius. *Krótką historia miasta Czarnkowa spisana na 700 lecie miasta*, Czarnków: b.v., 1991, s. 13-19; BONIECKI, Adam. *Herbarz Polski*,

nych⁵ historyków, tak akademickich jak i regionalistów. Opowieść o początkach rodu Czarnkowskich ma bowiem znaczenie ponadregionalne. Jako że była ona najbardziej rozbudowaną spośród legend mówiących o początkach rodziny pieczętujących się herbem Nałęcz, odwoływał się do niej szesnastowieczny heraldyk Bartosz Paprocki opisując legendę herbową Nałęczów. Ta zaś miała odnosić się do wszystkich herbownych⁶. Z prac Paprockiego opowieść ta została przejęta przez autorów innych herbarzy, ulegając dalszej rozbudowie i modyfikacjom⁷.

część I, Wiadomości historyczno – genealogiczne o rodach szlacheckich. t. III, Warszawa: b.v., 1900, s. 297-298;

- ⁵ Np. URUSKI, Seweryn. Rodzina. Herbarz szlachty polskiej. t. III, Warszawa: b.v., 1905, s. 376; HAMMLING Paul. Heimatkunde des Netzekreises für den schulgebrauch bearbeitet. Schönlanke: b.v., 1925, s. 22; ZYS, Roman. Historia Czarnkowa. In Głos uczniowski, 1929.r. II, nr 4, s. 56-57; SCHULZ, Carl. Merktaflen zur Geschichte des Netzekreises und der Stadt Schönlanke. Schönlanke: b.v., 1930, s. 7-9; SCHULZ, Carl. Quellen und Urkunden zu Geschichte des Netzekreises, Bd. I, Schönlanke: b.v., 1934, s. 2-4; OTTO, Karl. Die Geschichte des Deutschtums in Czarnków (Czarnikau) und Umgebung. In Unsere Heimat, 1938, Hft. 3, s. 3; SIERADZKI, Leon. Z dziejów Trzcianki i jej okolic. In ZAJCHOWSKA, Stanisława. Powiat trzecieński wczoraj i dziś. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1961, s. 70; KULEJEWSKA – TOPOLSKA, Zofia. Dzieje miasta Czarnków do roku 1939. In Rocznik Nadnotecki, 1966, t. 1, s. 10-13; WRÓBLEWSKA, Grażyna. Rozwój przestrzenny miasta Trzcianka. In Rocznik Nadnotecki, 1966, t. 1, s. 35; CHMIELEWSKI, Stefan. Początki Czarnkowa. In Rocznik Nadnotecki, 1977, t. 8, z. 2, s. 82; Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski (d'alej: KDW), t. VI, GAŚSIOROWSKI, Antoni – KOWALEWICZ, Henryk (ed.). Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1982, s. 4; 145-146; 223; 318; t. VII, GAŚSIOROWSKI, Antoni – WALCZAK, Ryszard (ed.). Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1985, s. 497-498; t. IX, GAŚSIOROWSKI, Antoni – JASIŃSKI, Tomasz (ed.). Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1990, s. 239; J. PAKULSKI, ref. 1, s. 70-78; CHMIELEWSKI, Stefan – GÓRSKA – GOŁASKA, Krystyna – LUCIŃSKI, Jerzy (ed.). Słownik historyczno – geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu. cz. I, z. 2, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1983, s. 289-290, 294; GÓRSKA – GOŁASKA, ref. 1, s. 192-194; LAMPARSKI, Stefan. Rozdróżka, Trzciana Łąka, Trzcianka. Szkic o przedmiejskich dziejach Trzcianki, Trzcianka: Muzeum im. Wiktora Stachowiaka w Trzciance, 1984, s. 1-2; LAMPARSKI, Stefan. Kalendarium trzecieńskie, cz. I, Trzcianka do kongresu wiedeńskiego. In Nasze Sprawy, 1985, z. 3, s. 10; BRUST, Mieczysław. Rogoźno w czasach najdawniejszych i w średniowieczu. In BORAS Zygmunt. Dzieje Rogoźna, Poznań: b.v., 1993, s. 47-48; S. KOWAL, Stefan – OLEJNIK, Karol – RUTOWSKA, Maria. Dzieje Czarnkowa na przestrzeni wieków. Czarnków: Nadnoteckie Echa, 1994, s. 28-29; DOLATA, Jan. Przedmiejskie dzieje Trzcianki. In DOLATA, Jan – GAJDA, Elżbieta – ROGACKI, Henryk. Trzcianka. Zarys dziejów. Poznań: Korab, 1994, s. 27-31; ŁOZOWSKI, Sławomir. Człopa. Okruchy dziejów. Okolice. Legendy, Piła: Linea, 1998, s. 13-15; HLEBIONEK, Marcin. Z dziejów Trzcianki i ziemi trzecieńskiej. Trzcianka: Arcan: 2005, s. 6-10;
- ⁶ KAZAŃCZUK, Mariusz. Staropolskie legendy herbowe. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1990, s. 64nn.

- ⁷ Pewne modyfikacje w stosunku do „kanonicznej” wersji znajdujemy już w pracach Paprockiego, który w *Gnieździe Cnoty* protoplastą rodu uczynił Gniewomira, nie zaś Dzierżykraj (PAPROCKI, Gniazdo, ref. 3, s. 21, por. s. 22, gdzie wywodzi genealogię rodziny od Dzierżykraj, mającego żyć około 890 r.). Wycofał się tego już w *Herbach rycerstwa polskiego* (PAPROCKI, Herby, ref. 3, s. 207). Dalsze modyfikacje znajdujemy w późniejszych pracach. Trudno powiedzieć, czy lista potomków mającego żyć w IX w. Dzierżykraj z Człopy, pojawiająca się w *Gnieździe Cnoty*, jest autorstwa Paprockiego, czy też stanowi odbicie tradycji rodowej, choć bardziej prawdopodobna wydaje się pierwsza możliwość. Kodyfikacje historii rodziny powstałe w kręgu Czarnkowskich, nie notują wymienionych tam postaci, a z drugiej strony nie zostały tam uwzględnione osoby ważne dla Czarnkowskich. S. Okolski, powołując się na Paprockiego wywodził Czarnkowskich od księcia Popiela (OKOLSKI, ref. 3, s. 243-244; 245) Wskazać też trzeba na koncepcję Kaspra

Dzięki temu odegrała ona ważną rolę nie tylko w historiografii regionalnej, ale też w kształtowaniu świadomości genealogicznej wielu innych rodzin szlacheckich pieczętujących się Nałęczem.

Najstarsze znane przekazy owej opowieści pochodzą z II połowy XVIw. Bodaj jako pierwszy, w pełnej wersji, opublikował ją wspomniany Bartosz Paprocki w wydanym w 1571r. *Gnieździe Cnoty*, a następnie, nieco zmodyfikowaną, w *Herbach Rycerstwa Polskiego*⁸. Niewiele późniejsze są jej relacje powstałe w kręgu rodziny Czarnkowskich. Jej streszczenie znajdujemy na ufundowanej przez Stanisława Sędziwoja Czarnkowskiego - w 1602r. tablicy spizowej, znajdującej się w kościele farnym w Czarnkowie. Kolejną jest dziełko zatytułowane *De origine et progressu familiae et dominorum a Czarnkow*. Zachowało się on w siedemnastowiecznej kopii, stanowiącej część większego tomu, przechowywanej w zbiorze rękopisów Biblioteki Kórnickiej Polskiej Akademii Nauk⁹. Rękopis ten jest anonimowy. W treści zawiera jednak wskazówki, pozwalające na hipotetyczne ustalenia okoliczności jego powstania, które zdają się wskazywać na Adama Sędziwoja Czarnkowskiego (zm. 1627) jako autora¹⁰. Już po śmierci Adama Sędziwoja powstały komplementarne przekazy, pozwalające na ustalenie modelowej wersji owej opowieści¹¹. Są to mowy pogrzebowe przygotowane przez poznańskich

---

Niesieckiego, który autorsko wywiódł Dzierżykraj z Człopy od potomków mitycznego Leszka (NIESIECKI, Herbarz, ref. 3, s. 205), czy też dziełko J. I. Bocheńskiego, działającego w końcu XVIIIw. historyka - regionalisty związanego z ziemią walecką, który z imienia mitycznego protoplasty rodu -Dzierżykraj, uczynił pierwotne nazwisko późniejszych właścicieli Czarnkowa. Przed 1192 r. mieli się oni nazywać *de Dzierżykraj*. (BOCHEŃSKI, *Historia*, ref. 3, s. 58-60).

⁸ PAPROCKI, Gniazdo, ref. 3, s. 21-22; PAPROCKI, Herby, ref. 3, s. 207.

⁹ Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk, Zbiór rękopisów, sygn. 306, s. 111v-112v; Rozprawę tę opublikował ostatnio HLEBIONEK, Marcin, *De origine et progressu dominorum a Czarnkow czyli o pamięci historycznej Czarnkowskich*. In *Kronika ziemi trzcieńskiej*, 2015, t. 5, s. 18-24.

¹⁰ W tekście często pojawia się Szubin, będący rezydencją przedstawicieli młodszej linii rodziny. Nie może to dziwić, jeśli zważywszy, że to właśnie jej przedstawiciele wykazywali szczególne zainteresowanie rodzinną przeszłością. Jak już wspomniano, autor rękopisu podaje też informacje o pożarze szubińskiego zamku, w którym spłonąć miało archiwum rodowe, przeniesione tam przez Czarnkowskiego z rodzinnego Czarnkowa. Wcześniejsze prace dotyczące dziejów szubińskiego zamku pożaru nie notują. Zob. JANISZEWSKA-MINCEROWA, Barbara - MINCER, Franciszek. W okresie staropolskim. In BISKUP, Marian (ed.). *Dzieje Szubina*. Warszawa; Poznań: b.v., 1974, s. 31-46 nie notują żadnego pożaru zamku przed połową XVIIw. Tak samo LEWICKA, Maria - SZYMANOWSKA, Barbara (ed.). *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 11, Dawne województwo bydgoskie, z. 14, Szubin i okolice. Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 1977, s. 44; Czyni to dopiero A. Wędzki, w oparciu o rękopis *De origine*, który datuje na I ćwierć XVII w. na podstawie informacji zawartych w owym dziełku, a także kontekst przekazu, w którym się ono zachowało. Jego kopia znajduje się bowiem pomiędzy innymi rękopisami pochodzącymi z tego okresu. Zob. WĘDZKI, Andrzej. *Rezydencja w Szubinie na Pałukach w świetle źródeł pisanych*. In J. Ostoja-Zagórski (ed.). *Studia i materiały do dziejów Szubina*. z. 2, Żnin; Szubin: b.v., 1992, s. 27-28, 52, przyp. 101.

¹¹ Są to: brązowa tablica a czarnkowskim kościele kolegiackim, ufundowana ku pamięci przodków przez Stanisława Sędziwoja Czarnkowskiego w roku 1602 (opublikowana m. in.: GRONKOWSKI, Ignacy Wincenty. *Opis dawniejszego kościoła kolegiackiego a dzisiejszego parafialnego w Czarnkowie, jako też innych w obrębie parafii Czarnkowskiej dawniej i teraz znajdujących się kościołów filialnych i kaplic*. Poznań: b.v., 1886, s. 41) oraz dwie mowy wygłoszone na pogrzebie Adama Sędziwoja Czarnkowskiego w 1627 r. (zob. niżej przyp. 12, 13).

kaznodziejów Macieja Bembusa¹² i Jacka Choryńskiego¹³, ogłoszone na pogrzebie hipotetycznego twórcy *De Origine* w 1627 r., a także późniejsze, osiemnastowieczne już prace heraldyka Kacpra Niesieckiego¹⁴ oraz regionalisty Jana Bocheńskiego¹⁵. Do tych ostatnich, jako wtórnych, należy podchodzić jednak z ostrożnością.

Interesująca nas opowieść rozpoczyna się w czasach Bolesława Chrobrego (w *Gnieździe Cnoty* Mieszka I). Wówczas to miał żyć władający Człopą, miastem wchodzącym w skład późniejszych dóbr czarnkowskich, książę Dzierżykraj (w *Gnieździe Cnoty* Gniewomir). Miał on zostać nawrócony i ochrzczony przez Bolesława Chrobrego (w *Gnieździe Cnoty* przez Mieszka I)¹⁶. Tradycja mocno akcentowała fakt jego pomorskiego pochodzenia: *Były to książęta Szłopskie narodu Pomorskie[g]o nie Polskie[g]o, i owszem za poganstwa wielkie z Polaki wojny wiedli* – pisał Bembus. Następnie opowieść przechodziła do okoliczności otrzymania przez panów z Człopy Czarnkowa, który miał się stać główną siedzibą rodu. Gród czarnkowski początkowo znajdować się miał w rękach niejakiego Gniewomira który, co też mocno akcentowano, nie był spokrewniony z człopskimi Dzierżykrajami: *ale jako grabiowie Szłopszy przeszłych wieków Czarnkowa nie mieli, tak Gniewomira krwią bynajmniej nie tykali* – zanotował Bembus. Ponieważ Gniewomir zdradził Bolesława Krzywoustego gród został mu odebrany i wrócił w ręce władców Polski¹⁷. Dopiero Mieszko Stary w 1192r. nadał go potomkowi Dzierżykraja

¹² BEMBUS, Mateusz. Pochwała pogrzebna sławney pamięci Jasnie Wielmożnego Ieo Mści Pana a Pana Adama Sędziwoja z Czarnkowa Czarnkowskiego, wojewody Leczyckiego, Generała Wielgopolskiego, Pyzdrskiego, Miedzyrzeckiego &c. Kraków: b.v., 1628, s. 13 nn.

¹³ CHORYŃSKI, Jacek. Wieczność sławy y nieśmiertelny Pamiątki P. Adama Sędziwoia Czarnkowskiego, wojewody Łęczyckiego Generała Wielgopolskiego, Miedzyrzeckiego, Pyzdrskiego etc. Starosty. Poznań: b.v., 1628, passim.

¹⁴ NIESIECKI, Korona, ref. 3, s. 348-349; NIESIECKI, *Herbarz*, t. III, ref. 3, s. 202 nn.

¹⁵ BOCHEŃSKI, Fragment, ref. 3, s. I.

¹⁶ Zob.: Tablica w kościele kolegiackim: GRONKOWSKI, ref. 11, s. 41: [...] *pochodzącemu od Dzierżykraja pana na Człopie, przez Bolesława Chrobrego, pierwszego króla polskiego do wiary Chrystusowej nawróconego i ochrzczonego*; BEMBUS, ref. 12, s. 10: *Pierwszy tej Familiiy Przodek (co poważny napis na iednym grobie w tym kościele oświadcza) był Dzierżykraj Książę na Szłoppie [...]*. Autor ten nie podaje informacji o chrzcie, wspomina tylko, że już za Mieszka I jeden z Dzierżykrajów świadczył na dokumencie fundacyjnym Trzemeszna [falszyfikat]; Sekwencja postaci wymienianych przez Bembusa, pokazuje, że kładzie on chrzest Dzierżykraja raczej na okres przed 966 r., a więc analogicznie do Paprockiego *Gniazda cnoty*. J. Choryński, wskazuje jako chrzciciela Bolesława Chrobrego, ale nie podaje imienia postaci (CHORYŃSKI, ref. 13, s. C2); BOCHEŃSKI, Fragment, ref. 3, s. I: [...] *Ojciec rodu sławnego pokolenia Czarnkowskich, o którym pamięć do naszego czasu przetrwała, żył w początku wieku X i zwał się Dzierżykraj, co w języku słowiańskim oznaczało zdobywcę albo władcę danego kraju. Siedzibą jego było miasto Człopa, gdzie prowadził nazwisko książęce z równą przemocą [...]*; s. II: *Z tych właśnie opisanych Pomorzanów pochodził wyżej opisany Książę Dzierżykraj, o którym powiedziałem, że już w początku X wieku panował jako książę na Człopie [...]*; s. III: *Jednakże ten z ich pokolenia, o którym z całą pewnością powiedzieć można, że przyjął religię chrześcijańską nie tylko ale uznał również zwierzchnictwo Polski jest tenże Dzierżykraj, który około roku 1000 w Człopie rządził. Wszystko tutaj się zgadza, tak u polskich historyków jak i w napisie tablicy grobowej [epitaphium] w Czarnkowie, iż podczas panowania króla polskiego Bolesława Chrobrego w tym czasie [Dzierżykraj] przyjął religię chrześcijańską i równocześnie zrzekł się swojego tytułu książęcego. Król Bolesław Chrobry we własnej osobie był ojcem chrzestnym i zaszczylił go [mianowaniem na] Wojewodę Poznania.*

¹⁷ Na temat Gniewomira, który był postacią historyczną, pisał ostatnio RYMAR, Edward. *Rodowód książąt pomorskich*. Szczecin: Książnica Pomorska, 2005, s. 90, zaś przyczyny „wyrugowa-

człopskiego, Mikołajowi wojewodzie kaliskiemu. Ów miał założyć przy czarnkowskim grodzie miasto¹⁸. Kolejnym wydarzeniem notowanym przez rodową historię jest otrzymanie przez Sędziwoja Czarnkowskiego, zazwyczaj utożsamianego z synem wojewody Mikołaja, zespołu dóbr położonych na północ od Noteci. Miało się to stać w 1245r.¹⁹ Na czasy panowania Władysława Łokietka tradycja datuje dwa

nia” go z legendy herbowej Nałęczów wyjaśnia KIERSNOWSKI, Ryszard. Tworzywo historyczne polskich legend herbowych. In KIERSNOWSKI, Ryszard. Historia. Pieniądz. Herb. Opera selecta. Warszawa: Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, 2008, s. 492-493.

¹⁸ Zob.: Tablica w kościele kolegiackim: GRONKOWSKI, ref. 11, s. 41: *panu Mikołajowi, hrabiemu i baronowi, wojewodzie kaliskiemu, nabywcy zamku Czarnków od Mieczysława V księcia wielkopolskiego w r. 1192, i miasta tego założycielowi i pierwszemu właścicielowi. HLEBIONEK, ref. 9, s. 20-21: Z tąd biore originem et progressum vsq[ue] ad Meczlau[m] V Ducem Maioris Poloniae senem, który Nicolao Comiti et Baroni Palatino Callisien[si] Castrum Czarnkow contulit iure haereditario perpetuo cum facultate noueciuitatis condendae eodem nomine uocanda cum autoritate magna et parua Iudicia exercere, bellum duorum committere, et examen aquae frigidae et feruentis[...].który Czarnkow pierwey per confisactionem przyszedł do rąk Xiążecich, po Gniewomirze dziedzicu jego punitum propter crimen perfidiae, az do tego Meclau[a] V, który to dał iey ut supra Nicolao Comiti et Baroni; BEMBUS, ref. 12, s. 11: Wieku pierwszego po tysięcznym żył Mikołay woioвода Kaliski. Ten za postugi swe znaczne y żyzculiue wziął darowizną od Mieczysława książęcia Polskiego zamek Czarnkow na wieczność. Był to zamek przedtym Gniewomirow, ale jako grabiowie Szłopszy przeszłych wiekow Czarnkowa nie mieli, tak Gniewomira krwią bynajmniej nie tykali. Utracił on dla zdrady swoiey Czarnkow: a grabiowie go ze Szłopy za wierne postugi swe ku Panu niedziedzicznym jakim spadkiem otrzymali. Na darowizne Czarnkowa iest na Czarnkowskim Domu poważny przywilej w te słowa: Nos Miecislaus quintus dei gratia Dux Poloniae; notum facimus[...] datum in Rogozno in crastino b. viti, Anno Gratiae Domini 1192. Tamże w tym przywileju pozwala książę Woiewodzie Czarnkowskiemu miasto targowe założyć; CHORYŃSKI, ref. 13, s. C2: Za czasu bowiem Mieczysława Xiążęcia Wielkiey Polskiey Piątego Mikołay comes et Baro Woiewod Kaliski Roku Panskiego 1192 Zamku Czarnkowskiego dostawszy, y tam miasto budowane y dostatnie zbudowawszy, roznemi godnosciami od tegosz Xiążęcia za zastugi swoje y cnote uczestowanym y udarowanym został[...]; NIESIECKI, Herbarz, ref. 3, s. 206: Mikołaj hrabia z Człopy, wojewoda Kaliski. Pierwszy się z Czarnkowa pisać zaczął; BOCHENSKI, Fragment, ref. 3, s. IV: W takim stanie pozostała nasza okolica od r. 1108 aż do 1192 gdzie to hrabia Mikołaj, z rodu wyżej wymienionego Księcia Dzierżycraja, wojewoda kaliski i pan dziedziczny na Człopie za przedewszystkim, jak jest powiedziane, wierne dla Polski oddane przysługi, dostaje od Księcia Polskiego Mieczysława V zamek czarnkowski z jego rozległemi dobrami na własność i dziedzicznie: ztąd się od nowa zwał Hrabia na Czarnkowie Czarnkowski. Istniał jeszcze do ubiegłego wieku w czarnkowskim Zamku osobliwy przywilej o tym, który obecnie nie moge w całości a tylko w skróceniu podać. Brzmi on w tłumaczeniu z łaciny jak następuje: [tu przytoczono fragment dokumentu jak u Bembusa]; s. V: [...] w dalszym ciągu cytowanego i skróconego przywileju zezwolił polski Książę Mieczysław V obecnemu na Czarnkowie panu dziedzicznemu zbudować przy zamku czarnkowskim miasto rynkowe, zaś obywateli, którzy się tam osiedlą uwolnił od wszelakiego cła i od władztwa sądowego Król. Polskich landwójtów. Wogóle, cała jurysdykcja włącznie prawa karnego miała spoczywać w rękach rodziny Czarnkowskich.*

¹⁹ Zob.: Tablica w kościele kolegiackim: GRONKOWSKI, ref. 11, s. 41: którego syn hrabia Sędziwój od księcia Bolesława wsie Gulcz, Białę i Rozdruszę w r. 1245 w darze dziedzicznym nabył[...]; BEMBUS, ref. 12, s. 13: SEDZIWOY Grabia z Czarnkowa, syn wyżej pomienionego woiewody kaliskiego: znac iż oycy nie wydał, ale iego tropem poszedł; bo w nagrode postug swoich wiernych otrzymał od Bolesława Książęcia Polskiego niemale maietności, iako Gołężą y Białą także na wieczność, Anno Domini 1245, czemu teraz iest lat 383. Na marginesie warto zauważyć, że wydarzenia z okresu 1192-1245 Bembus uzupełnia o informację na temat udziału Czarnkowskich w buncie przeciw panowaniu Bolesława Rogatki, który miał mieć miejsce w 1242 r. [s. 13]: Wtorego wieku po tysięcznym to iest circa Annum Domini 1242 żył Bogumił Dzierżycray, woiewoda Poznański, który nie mogąc znieść ciężkiego i obrazliwego panowania Bolesława Łysego, wnuka święty Jadwigi, ziaadł sobie w Poznaniu uczyniwszy y z innymi przednimi Pany Wielgopolskimi się namowiwszy, wsadził na panstwo Przemysława y Bolesława, bracia, syny Władysława Płwaczem nazwanego, y tak Bracią swą Wielkie Polaki z onego

istotę wydarzenia. Pierwsze z nich: zamianę Czarnkowa na Rogoźno wzmiankują wszystkie wersje opowieści, przypisując ją Sędziwojowi kasztelanowi międzyrzeckiemu²⁰. Jako powód tejże podają zazwyczaj potrzebę umocnienia granic królestwa przed napadami wrogów, niekiedy identyfikując ich jako Pomorzan lub margrabiów brandenburskich²¹. Powrócić miał Czarnków w ręce Nałęczów za sprawą Sędziwoja, kasztelana nakielskiego, w czasach Kazimierza Wielkiego²². To ostatnie

---

nieznośnego iarzma Bolesławowego wyzwolił. O czym świadczą kronikarzy naszy, Miechowita y Kromer; CHORYŃSKI, ref. 13, s. C2: *Ten [tzn. Mikołaj przyp. MH] zrodziwszy syna Sedziwoia onego w dziełach rycerskich y cnotach Chrzescianskich tak wyćwiczył, że tesz król one bacząc wsiami bogatemi Gołaza, Biała y innymi Roku Panskiego 1245 dziedzicznym sposobem darował.*

²⁰ Postać nie notowana w źródłach. Jedyny Sędziwój piastował godność kasztelana międzyrzeckiego w czasach Bolesława Pobożnego. Zob. BIELIŃSKA Maria – GAŚSIOROWSKI, Antoni – ŁOJKO, Jerzy. *Urzędnicy wielkopolscy XII-XV w. Spisy*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1985, s. 53-54 (tu Sędziwój odnotowany pod nr. 275); 135-137.

²¹ Zob. Tablica w kościele kolegiackim: GRONKOWSKI, ref. 11, s. 41: *Również także i panu Sędziwojowi z Czarnkowa, kasztelanowi międzyrzeckiemu który dziedzictwo Czarnków od króla Władysława Łokietka, aby w tem miejscu mieścić warowniejsze punkta obronne królestwa przeciw napadom nieprzyjacielskim, na Rogoźno zamienił.* HLEBIONEK, ref. 9, s. 21: *Tego [tj. Mikołaja wojewody, przyp. MH] wnuk Castellan Miedzyrzecki, aby firmior custodia ab incurssionibus Pomoerantis[ew. -cis] haberetur, uczynił był zamiane na Rogozno[...]; BEMBUS, ref. 12, s. 13: Trzeciego wieku po tysięcznym zaczęty był SĘDZIWOY, Grabia z Czarnkowa, Kasztelan Międzyrzedzki. Z tym Władysław Łokietek, król Polski, takie postanowienie uczynił. Wiodł ten Pan Anno Domini 1325 wojnę z Mragrabiami Brandenburskimi. Chcąc tedy aby Zamek Czarnkowski, iako na on czas pograniczny, w potężniejszym był opatrzeniu, wziął od Czarnkowskiego w zamianie Czarnkow, a puścił mu Rogoźno z majątkościami[...]; CHORYŃSKI, ref. 13, s. C2: *Niegodzim się tu przepomnieć Jaśnie Wielmożnego IM Pana Sedziwoia Comitem a Czarnkow Miedzyrzeckiego Kastellana który za krola Łokietka zacne dzieła animuszu Panskiego swojego oświadczał; NIESIECKI, Herbarz, ref. 3, s. 210: Sędziwój hrabia z Czarnkowa, kasztelan Międzyrzecki. Z tym Władysław Łokietek Król Polski takie uczynił postanowienie. Wiodł ten Pan w roku 1325 wojnę z margrabią Brandenburskim: chcąc tedy żeby zamek Czarnkowski, jako na on czas w potężniejszym był opatrzeniu, wziął od Czarnkowskiego w zamianę Czarnków, a puścił mu Rogoźno z należącymi do niego przyległościami[...]; BOCHENSKI, Fragment, ref. 3, s. VI-VII: W tym zamiarze wydawał im się leżący w Czarnkowie Zamek jako bardzo wygodny, aby go obsadzić garnizonem polskim w części dlatego, aby wróg nie przekroczył Noteci i ruszył do Polski, w części także, o ile to możliwym będzie, przepędzić go z sąsiedztwa przy nadarzającej okazji aż do Nowej Marchji. Jednakże ponieważ ta miejscowość, jak my już wyżej powiedzieli Czarnkowskiej rodzinie dziedzicznie i na własność należała, a wojskowe obsadzenie jej bez zezwolenia właściciela nie tak łatwo było do wykonania, skłoniono Czarnkowskich w ten sposób, że swoje miasto wraz z Zamkiem czarnkowskim zamienili na miasto królewskie Rogoźno wraz z przynależnościami w roku 1325. Zamianę tą dokonano między Królem polskim Władysławem Łokietko a hrabiem Sędziwojem Czarnkowskim, Kasztelanym międzyrzeckim.**

²² Zob.: Tablica w kościele kolegiackim: GRONKOWSKI, ref. 11, s. 41: *I także Sędziwojowi hrabiemu, kasztelanowi nakielskiemu, który znowu Czarnków jako siedzibę swych przodków w miejsce Rogoźna od Kazimierza Wielkiego, króla polskiego, napowrót otrzymał.*; HLEBIONEK, ref. 9, s. 21-22: *Castellan Nakielsky puszczł Rogozno a Czarnkowa od krola wielkiego Kazimierza dostał; BEMBUS, ref. 12, s. 14: y było to Rogoźno w domu Czarnkowskim aż do króla Kazimierza Wielkiego: od którego SEDZIWOY, grabia z Czarnkowa, kasztelan nakielski znowu otrzymał Czarnkow, wrocivszy do korony Rgoźno. Na co maia Panowie z Czarnkowa przywilej tegoż króla y rozmaite w nim wolności, tak sobie, iako y swoim poddanym pozwolone. Przywilej ten tak się zaczyna: Nos Casimirus Dei gratia Rex Poloniae; Dominium vel Regnum nostrum in vtilitatibus quibuslibet ampliatre cupientes, seruitia[ue] fidelia et grata nobis per fidelem nostrum[m] Sandiuogiu[m], Comitem a Czarnkow, multipliciteret constante exhibita, et in futurum exhibenda considerantes. Volentes itaq[ue] meritis eiusdem Sandiuogii gratijs regalibus respondere, &c. ex tunc castrum nostrum Czarnkow dictum, &c. pro haeredatibus suis videlicet Rogozno, &c per modum commutationis damus, tradimus, conferimus, & donamus in perpetuum &c. Actum Posnaniae in octaua*

poświadcza dokument z 1343r.²³. Z czasów późniejszych, do historii rodziny trafiły informacje o podziale majątności czarnkowskiej, którego dokonać mieli Sędziwój kasztelan nakielski z synami Janem i Wincentym oraz opis wojny Czarnkowskich ze Świętoborem, księciem pomorskim²⁴. Tego drugiego wydarzenia, podanego przez Bembusa za Kroniką Janka z Czarnkowa nie należy chyba włączać do kanonu tradycji rodzinnej, a potraktować raczej jako wyraz erudycji poznańskiego go kaznodziei. Z okresu tego niektóre przekazy notują rzekome pokrewieństwo

---

S. Trinitatis Anno Domini 1343; CHORYŃSKI, ref. 13, s. C2: *Także Jasnie wielmożnego IM Pana Sedziwoia kasztelana nakielskiego, który za Rogosno Czarnkow przemieniwszy dziedziczo maietnosc potomkom swym zostawił; NIESIECKI, Herbarz, ref. 3, s. 210: [...] i było to Rogożno w domu Czarnkowskich aż do Króla Kazimierza Wielkiego, od którego Sędziwój hrabia z Czarnkowa, znowu otrzymał Czarnków, wróciwszy do Korony Rogożno. Na co jest przywilej tego Króla, i rozmaite wolności tak Sędziwojowi, jako i poddanym jego pozwolone[...]; BOCHENSKI, Fragment, ref. 3, s. VII: *Zaraz potem, a ścisley po 16 latach, gdy warunki polityczne się zmieniły, mianowicie po zupełnym wygaśnięciu sławnego rodu Brandenburczyków z Ballensztadtu albo Askańczyków, gdy się różni książęta niemieccy skłócili o Marchję brandenburską mianowicie z Morawji, Saksonji i Bawarji i gdy wręście Marchja się dostała pod słabe rządy Luksemburczyka, wtenczas przy tym niepokoju i bezsilności Polska znowu zdobyła przewagę w tej okolicy i dokonano ponownie przeciwzamiany, za pomocą której rodzina Czarnkowskich zwróciła Polsce Rogożno w zamian za zwrócony Czarnków. Wydarzyło się to za [panowania] króla Kazimierza Wielkiego roku 1343, jak to udowodnia następujący stary dokument, przeźmnie z Łaciny przetłumaczony [...].**

²³ KDW, VI, ref. 5, nr. 131.

²⁴ Zob.: BEMBUS, ref. 12, s. 14: *Tenże Pan nakielski między dwoma synami swemi, Ianem y Wincentym dóbr swoich dział uczynił, w którym się też kładzie Szłopa. A ten dział przerzeczony Kazimierz król Anno 1362 potwierdził, y przywilejami warował, gdzie się też niemale majątności teyże familiey w margrabstwie brandenburskim mianuią. Tegoż wieku, iako Kromer pisze, za Ludwika Polskiego y Węgierskiego Króla Sendziwoy Czarnkowski, kasztelan bninski z Janem, synowcem swoim, Sedziego Poznańskiego synem, woiowali Swantoborza, księzę szczecińskie. Ten zebrawszy się na nie mocą ich w oyczystym Szłopienskim zamku, dobywał: ale daremnym zaciągami lud swoy spracowawszy y wiele dzielnego rycerstwa ztraciwszy, nic sprawić nie mogąc odciągnąć musiał, co się działo roku Panskiego 1379; BOCHENSKI, Fragment, ref. 3, s. VIII: *Hrabia Jan na Człopie posłużył się prawem odwetu i wkraczając różnemi wyprawami na ziemię księcia Starego – Szczecina [1379 r.] i za pomocą rozboju i kradzieży zapłacił sobie w części wyżej wymienioną pomoc wojenną, w części za ostatnio poniesioną szkodę, gdzie mu wieś Białoserbia całkowicie zrujnowano. To wraże postępowanie spowodowało księcia Swantibora do powołania całej swej potęgi wojennej aby ścigać hrabiego aż do jego miasta rezydencyjnego i takowe o ile możliwe zupełnie zburzyć wraz z jego ówczesnym zamkiem w Człopie [1379 r.]. Tą miejscowość otoczono więc ze wszystkich stron, lecz ponieważ zajęcia jej nie zaraz można było dokonać z powodu ówczesnych głębokich i błotnistych rowów [grobli] i znacznych wałów, Pomorzanie, korzystając z suchej pory roku wnet przekroczyli groble miejskie a że cały opór przeważnie na zamku się znajdował, wyrąbano siekierami bramy bez wielkiego trudu i zdobyto je. Jednakże mimo silnego na zamek natarcia, wróg niczego dokonać nie mógł, gdyż załoga utrzymywała się w nadzwyczajnym walecznym oporze a pomorzanów kamieniami i grotami prażąc tak nieszczęśliwie przyrządzili, że ci utraciwszy wielką liczbę swych wojaków wręście zmuszeni byli prosić o zawieszenie walki na 24 godziny w części dla wypoczynku swego a w części, by swych zmarłych pogrzebać. W następnym dniu księzę Swantibor chciał odnowić zdobywanie zamku, lecz lud jego, doznawszy porażki był tak zastraszone, że musiał z nim uchodzić bez wykonania swego zamiaru. Przy swoim odwróceniu zaspakajał poniekąd swój gniew w ten sposób, że nakazał, zwyczajem barbarzyńskim, wypalić i zrujnować wszystkie wsie, położone w okolicy Człopy. Poza tem zakończył się ten spór z wielką sławą i korzyścią hrabiego na Człopie, ponieważ księzę Swantibor przy zawarciu pokoju nie tylko zapłacić musiał szkody powodowane obecną wojną ale i stare pretensje zaspokoić musiał. To oblężenie Człopy odbyło się roku 1378 albo i rok później a przytem historia przypomina jeszcze pewnego „von Wedell”, pana na Tucznie, który z sąsiedzkiej przyjaźni hrabiego Jana wyróżnił się jako bohater nie tylko w tej wojnie, ale także jako pośrednik pokoju; Szerzej na temat tych wydarzeń zob.: ZDRENKA, Joachim. *Polityka zagraniczna książąt szczecińskich w latach 1295-1411*. Słupsk: Polskie Towarzystwo Historyczne, 1987, s. 201-202.**

Czarnkowskich z Jankiem z Czarnkowa, podkanclerzym Kazimierza Wielkiego i kronikarzem, który został uznany za syna Sędziwoja, kasztelana nakielskiego²⁵. Dalej przekazy podają informacje dopiero o udziale Jana Czarnkowskiego w zasadzce na posłów cesarskich wiozących wielkiemu księciu litewskiemu Witoldowi koronę (1430)²⁶. Dalszy ciąg narracji to typowe dla nowożytnych prac genealogicznych wymienianie przedstawicieli kolejnych pokoleń rodziny, ich koligacji oraz osiągnięć.

Zauważyć trzeba, że rękopis *De origine* zawiera przy tym odstępstwa od opisanego wyżej modelu. Pomija zupełnie informacje o nadaniu zanoteckich posiadłości uczynionym przez Bolesława Pobożnego dla Sędziwoja Czarnkowskiego w 1245r. Pojawia się w nim jednak informacja o sądzie nad zabójcami króla Przemysła II przeprowadzonym przez Władysława Łokietka. Do stawienia się przed królewskim obliczem zostali wówczas wezwani wszyscy żyjący przedstawiciele rodów Zarembów i Nałęczów, oskarżanych przez współczesnych o udział w zbrodni. W trakcie procesu nie wymieniony z imienia Czarnkowski (może ów Sędziwój, który zamienił z królem Czarnków na Rogoźno?) miał wykazać, że w czasie kiedy doszło do zamachu na Przemysła nie było go w Polsce, przebywał bowiem w Jerozolimie u grobu Pańskiego. Odcinał się również od związków z innymi gałęziami rodu wskazując, że godło którego używa to Nałęcz niewiązany, zwany inaczej Nałonie²⁷. Wydarzenie to, odnotwane w naszym rękopisie nie pojawia się w innych przekazach, a „odświeżył” je dopiero osiemnastowieczny heraldyk K. Niesiecki²⁸.

²⁵ HLEBIONEK, ref. 9, s. 22-23.

²⁶ Zob.: BEMBUS, ref. 12, s. 15: *Czwartego wieku wspomina tenże Historyk [tj. M. Kromer, przyp. MH], w 50 lat potym, Jana Czarnkowskiego Podkomorzego poznańskiego. Temu król Jagiełło, cnocie i czułości jego doznany dufając, poruczył, aby na pograniczu Polskim i Margrabstwie, gdzie wielkie majątności swoje miał, posiadanie Cesarskie y Witułdowe przez Pruską ziemię tam y samy pretykach pewnych Koronie Polskiej barzo niebezpiecznych y szkodliwych przezieżdżające. Czuyną straż rozsadzwszy przezymował. Co mu się dobrze nadało, bo posły poimał, wytrząsnął y przeięte u nich pisma Krolowi Panu swemu postął, od którego znacznie jest wczczony y udarowany y w dalszey łasce upewniony; CHORYŃSKI, ref. 13, s. C6: gdy za nienawistcią a poduszczeniem Cesarskim Witutł zazdroszcząc szczęśliwego Panownia Krola Jagiela Korone sobie Litewską gotował, kto temu mądrą radą y waleczną potęgą zabieżał? Stuchajcie Kromera lib. 19. Wiedząc mówi o dzielności a szcerości Jana Czarnkowskiego, Podkomorzego Poznańskiego polecił mu aby on przestrzegał tego aby Korony niedopuszczał do Państwa przywozić nieomyłt się na postudze i szcerości jego: Jagiełło, wnet bowiem na granicy z odwagą zastąpiwszy Baptiste Cigule mistrza wprawie Gniewskiego y Zygmunta Rota Slezaka poimawszy listy odebrawszy Krolowi odesłał [...]. Szerzej o tych wydarzeniach pisali: GÓRSKA-GOŁASKA, Krystyna. Zasadzka rycerstwa wielkopolskiego na drodze margrabskiej pod Turzą Górą w 1430 r. In *Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza*, t. 23, s. 53-62; BŁASZCZYK Grzegorz. Dzieje stosunków polsko-litewskich, t. II, Od Krewa do Lublina, cz. 1. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2007 s. 505-582, szczególnie s. 559-563 gdzie autor analizuje wydarzenia związane z zasadzką wielkopolskiego rycerstwa.*

²⁷ HLEBIONEK, ref. 9, s. 19: *Szkoda niewyżałowana, tedy stąd się pokazało, a mianowicie z decretu króla Władysława Łokietka in iudicis magnis Regis, datum in campis circa Suleiow celebratis, na które te wielkie sądy były z[a]późiwani familiar[es] Nałęcz et Zaremba, wszyscy accurati necis Przemyslai regis Poloniae in Rogosno occisi, tam Czarnkowski, albo jako pisano de Czarnkow comes, stanął i pokazał autentica, iż w Polsce niebył na ten czas, ale w Jeruzalem, u Grobu Pańskiego. Pokazał też to, że nie jest nałęczanin związany nałęczny, którą to zwiazaną nałęcz zwano nodosam, i wywodził originem et genealogiam suam a Dorzycraio d[omin]no Czlapensi[...].*

²⁸ Zob. NIESIECKI, Herbarz, ref. 3, s. 202: *Za czasów Władysława Łokietka Króla, przypozowani Nałęczowie na sądy królewskie(pod Sulejowem się w polu pod namiotami trybem tamtych czasów odprawiały)*

Modelowa wersja tradycji o początkach Czarnkowskich nie ma zatem charakteru linearnego. Stanowi raczej zbiór informacji o mniej lub bardziej prawdopodobnych wydarzeniach, godnych, z punktu widzenia rodziny, zapamiętania. Próby „załatania” owych luk podjęte zostały dopiero przez nowożytnych eruditów, a ich celem miało być stworzenie bardziej płynnej, a zatem bardziej prawdopodobnej opowieści.

Analiza legendy pokazuje, że szkielet tej narracji tworzy zespół tzw. falsyfikatów czarnkowskich, powstałych około połowy szesnastego stulecia. Zbiór owych podrobionych dokumentów, obejmuje nadanie przez Mieszka Starego Czarnkowa hrabiemu [komesowi] Mikołajowi w 1192 [1202]r.²⁹; nadanie dla Sędziwoja z Czarnkowa, które miał uczynić Bolesław Pobożny w 1245³⁰ wraz z potwierdzeniem tego dyplomu przez Władysława Łokietka w 1323r.³¹; dokument Kazimierza Wielkiego dotyczący zwrotu rodzinie Czarnkowa z 1343r.³²; kolejny dokument tego władcy, datowany na 1362r., mający zatwierdzać podział dóbr między braci Czarnkowskich³³, dokument z 1381r. lokujący wieś Trzebinia w okolicach Człopy³⁴, nadanie wsi Przelewice Szymonowi Trzebinie³⁵, wreszcie dokument Władysława Jagiełły datowany na 1430r. zwracający Janowi Czarnkowskiemu i Jakubowi Kniszewickiemu wieś Gulcz³⁶. Falsyfikaty te podzielić można na dwie grupy: jedne miały charakter wyłącznie użytkowy, służąc, na co wskazali autorzy hasła Czarnków w *Słowniku Historyczno-Geograficznym Województwa Poznańskiego w Średniowieczu*, jako dowód w sporach majątkowych, drugie zaś oprócz tego ilustrowały historię rodziny. Do drugiej grupy zaliczyć można fałszerstwa datowane na lata 1192; 1245; wreszcie dokument Kazimierza Wielkiego z roku 1343. Służyły one nie tylko określeniu zakresu i charakteru posiadania Czarnkowskich w poszczególnych dobrach, ale też (a może przede wszystkim) uwierzytelniały autorytetem nominalnych wystawców ważne wydarzenia z dziejów rodziny³⁷. Literatura wiąże powstanie falsyfikatów

---

o zabicie Przemysława Króla, antecessora Łokietkowego pod Rogoźnem, między którymi i hrabia z Czarnkowa stanąwszy, niewinności swojej tym dość jawnym argumentem bronił; iż właśnie pod sam czas tej fatalnej transakcji, do Jeruzolimy Świętą i długą peregrynacją zapędzony, daleko jak od domu, tak i od Polski, a zatem i tego kryminału zostawał. Dowodził i tego, że Czarnkowscy, nie od tych Nałęczów idą, którzy Nałęcz zawiązany, w herbie noszą; ale od Dzierżykraj księżęcia na Człopie, którego Bolesław Chrobry do chrztu trzymając, na pamiątkę Nałonia, (tak zwano tych tam czasów tę zastonę, ba jeszcze i teraz tak zowią, którą Chrystus obnażony i na krzyżu zawieszony, był okryty) też samą zastonę w cyrkuł zawinioną za herb nadał: Luboć potym miasto Nałonia, Nałęczem go, za korupcyą i odmianą języka zwać poczęto. Przedtem zaś tenże Dzierżykraj, Porfirowej kolumny w herbie używał, którą dwaj Gryfowie na sobie trzymali; BOCHEŃSKI, Fragment, ref. 3, s. III: Także jego herb szlachecki, obrazujący białą wiażankę [Nałęcz] ma swe pochodzenie z ceremonii chrztu.

²⁹ KDW, VI, ref. 5, nr 2.

³⁰ ZAKRZEWSKI, Ignacy (ed.). Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski. T. I, Poznań: b.v., 1877 nr 249.

³¹ ZAKRZEWSKI, Ignacy (ed.). Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski. T. II, Poznań: b.v., 1878, nr 1037.

³² KDW, VI, ref. 5, nr 131.

³³ KDW, VI, ref. 5, nr 199.

³⁴ KDW, VI, ref. 5, 271.

³⁵ KDW, VI, ref. 5, 701.

³⁶ KDW, VI, ref. 5, 1242.

³⁷ Odwołują się do nich niemal wszyscy dziejopisarze, opisujący historię rodziny, przepisując niekiedy dosłownie, jak M. Bembus czy J. I. Bocheński, obszerne ich fragmenty. Dokument z 1343r.

z działalnością wpływowego na dworze króla Zygmunta Augusta Stanisława Sędziwoja Czarnkowskiego (z młodszej linii)³⁸. Jednak bliższe przyjrzenie się chronologii owych dokumentów każe podchodzić ostrożniej do tej hipotezy. Otóż przynajmniej dwa ze fałszowanych dokumentów zostały podane do potwierdzenia już w czasach panowania Zygmunta Starego (1518, 1546)³⁹, a więc w okresie, kiedy Stanisław Sędziwój nie posiadał jeszcze wpływów wystarczających, by przeprowadzić w kancelarii monarszej uwierzytelnienie fałszyfikatów. Chronologia zatwierdzania fałszyfikatów zdaje się też potwierdzać ich pragmatyczny charakter: jako dowodów majątkowych. W 1546r., a zatem wtedy, kiedy potwierdzony został rzekomy dokument z 1245r. sankcjonujący zanoteckie dobra rodziny, Czarnkowsky dokonywali działań majątkowych oraz prowadzili spory graniczne z sąsiednimi posiadłościami⁴⁰. Natomiast u genezy dokumentu datowanego na rok 1192 (1202) mogła leżeć potrzeba udowodnienia praw do rodzinnego Czarnkowa⁴¹, niewykluczone, że pozostająca w związku z ruchem egzekucji dóbr królewskich⁴². Stosunek tradycji rodowej do fałszyfikatów czarnkowskich trudno na dzień dzisiejszy określić. Nie wiemy, czy to fałszyfikaty stały się inspiracją do stworzenia opowieści o dziejach Czarnkowskich (wtedy historia rodu dodatkowo miałaby uwierzytelniać informacje podawane przez fałszerza), czy też twórca fałszyfikatów odwoływał się do jakiejś istniejącej już historii rodziny, z której zaczerpnął imiona postaci, mających być odbiorcami owych dokumentów. Pewną wskazówką zdaje się być wzmianka o należącej do rodziny księdze herbowej, podana przez autora *De origine*, w której *były y familiae y herby wypisane*,

---

przywołuje B. Paprocki w *Gnieździe Cnoty* wspominając o zamianie Czarnkowa na Rogoźno. Balamutna jest jednak podana przezeń informacja, że później za Rogoźno otrzymać mieli Szubin. Ten wszedł w skład posiadłości rodowych dopiero w XVw. (GÓRCZAK, ref. 1, s. 190). Powoływanie się na *przywilej stary* mający poświadczać tę transakcję jest albo figurą retoryczną, albo też zniekształconym echem dokumentu z 1343 r. zob. PAPROCKI, *Gniazdo*, ref. 3, s. 22. Co ciekawe, ani w *Gnieździe Cnoty* ani też w *Herbach rycerstwa* jego autorstwa nie pojawiają się tak ważne dla tradycji rodowej postacie, jak Mikołaj dwunastowieczny, wojewoda kaliski, czy kolejny Sędziwojowie mający żyć w XIII i XIV w. zob. PAPROCKI, *Gniazdo*, ref. 3, s. 22; PAPROCKI, *Herby*, ref. 3, s. 207-211. Może to wskazywać to, że opowieść o początkach Czarnkowskich znana była Paprockiemu tylko w ogólnym zarysie. S. Okolski cytuje fragment dokumentu z 1192 r., a zna fałszyfikaty z 1245 i 1343. OKOLSKI, ref. 3, s. 245-246; Wszystkie te dokumenty przywołuje i cytuje BEMBUS, ref. 12, s. 12, 13, 14, zaś CHORYŃSKI, ref. 13, s. C2 powołuje się na dokumenty z 1192 r i 1245 r. a wzmiankuje też zamianę Czarnkowa na Rogoźno.

³⁸ CHMIELEWSKI - GÓRSKA - GOŁASKA - LUCIŃSKI (ed.), ref. 4, s. 294, przyp. 3.

³⁹ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, fond: Metryka Koronna, sygn. MK 30, k. 309-310v, Villa Golcz in Terra Posnaniensis [...]; sygn. MK 76, k. 136-136v., Confirmatio certarum literarum super certa bona Generosorum Czarnkowskich.

⁴⁰ CHMIELEWSKI - GÓRSKA - GOŁASKA - LUCIŃSKI (ed.), ref. 4, s. s. 293-294; GÓRCZAK, ref. 1, s. 200-208.

⁴¹ Do dziś nie są jasne okoliczności, w jakich Czarnków, wcześniej gród kasztelański, stał się własnością prywatną. Zob. wyżej, przyp. 1.

⁴² Szerzej o ruchu egzekucji dóbr zob. SUCHENI-GRABOWSKA, Anna. Odbudowa domeny królewskiej w Polsce 1504-1548. Warszawa: Muzeum Historii Polski, 2007. Niemniej zauważyć trzeba, że dokument wpisano do Metryki Koronnej najwcześniej dopiero w 1550 r. zob. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, f. Metryka Koronna, sygn. MK 76, k. 251v-253, Confirmatio quorundam privilegiorum pro familia a Czarnkow.

y wymalowane⁴³. A więc mogła ona zawierać jakieś elementy tradycji rodzinnej. To, że według działającego w początkach XVII w. autora owej rozprawki miała być spisana „częścią po łacinie, częścią oną starą dziwną Polsczyzną”, wskazuje na jej dawną metrykę, sięgającą, być może, początków XVI w. Pozwalałoby to na wniosek, że tradycja rodzinna poprzedzała sporządzenie fałszyfikatów. Jest to jednak bardziej domysł aniżeli nawet hipoteza.

Pragmatyzm interesujący nas opowieści to jednak nie tylko uzasadnianie praw majątkowych, ale też budowa prestiżu rodziny. Tak jak u Bembusa znajdujemy mocne akcentowanie braku związków panów z Czarnkowa z Gniewomirem, który władał grodem w czasach Bolesława Krzywoustego, a później złamał dane mu słowo i jako zdrajca został skazany na śmierć, tak *De origine* podejmuje próbę zdjęcia z rodziny kolejnego odium, ciężącego na Nałęczach od XIV w. – oskarżenia o udział w zabójstwie króla Przemysła II. Mocno jest też akcentowany książęcy status człopskich Dzierżykrajów i hrabiowski dawnych właścicieli Czarnkowa. Działania te miały na celu niewątpliwie umocnienie splendoru rodziny aspirującej do statusu magnaterii, i to utytułowanej⁴⁴. Wykazanie pochodzenia od książęcej rodziny umożliwiło też, w początkach siedemnastego wieku, przedstawicielom rodziny Czarnkowskich używanie tytułu książąt na Czaple i hrabiów na Czarnkowie⁴⁵.

Osobny wątek w tradycji rodzinnej Czarnkowskich stanowi opowieść o początkach i symbolicznie używanego przez nich herbu⁴⁶. Wzmianki o genezie poszczególnych elementów herbu towarzyszą fragmentom opowieści niejako otwierającym i zamykającym rodowe „dzieje bajeczne”. Historię rodziny Czarnkowskich, jak już wspomniano, otwiera opis przyjęcia chrztu przez protoplastę rodu. Właśnie z chrztem Dzierżykraja człopskiego ma się wiązać geneza herbowego godła Czarnkowskich. Według *De origine* po przyjęciu chrztu książę człopski miał poprosić władcę Polski o zmianę dotychczas używanego znaku. Dotąd na jego tarczy herbowej miała się znajdować kolumna podtrzymywana przez dwa gryfy⁴⁷. Abstrahując od anachronizmu tego przekazu, warto zwrócić

⁴³ HLEBIONEK, ref. 9, s. 19.

⁴⁴ Zob. HLEBIONEK, Marcin. O pieczęciach starosty generalnego wielkopolski Adama Sędziwoja Czarnkowskiego. In: *Archiwa-Kancelarie-Zbiory*, 2011, nr 2, s. 59.

⁴⁵ Zob. np. Archiwum Państwowe we Wrocławiu, f. Księstwo Oleśnickie 1320-1862, rep. 33, sygn. 806, k. 411 Pismo Adama Sędziwoja Czarnkowskiego dd 29 V 1626; Archiwum Państwowe w Szczecinie, f. Archiwum Książąt Szczecińskich, I/603, k. 32, Pismo Jana Sędziwoja Czarnkowskiego dd bd. II 1628; f. Archiwum Książąt Wołoskich [1401] 1532-1638 [1732], sygn. 407, k. 73, Pismo Jana Sędziwoja Czarnkowskiego dd 22 XII 1629.

⁴⁶ O zespołach herbów mających prezentować świadomość genealogiczną społeczeństwa staropolskiego zob. KOCZERSKA, Maria. *Świadomość genealogiczna możnowładztwa polskiego w XV wieku. Podstawy i środki wyrazu*. In: *Spółeczeństwo polski średniowiecznej*, 1982, t. 2, passim; STRÓŻYK, Paweł. O potrzebie i możliwościach badań nad herbami złożonymi. Uwagi na przykładzie ikonograficznych źródeł heraldycznych z Wielkopolski. In: ROSIK, Stanisław – WISZEWSKI, Przemysław (ed.). *Ad fontes. O naturę źródeł historycznego*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2004, s. 201-225.

⁴⁷ HLEBIONEK, ref. 9, s. 119-120: *Pokazał też to, że nie jest nałęczanin związany nałęczny, którą to związaną nałęcz zwano nodosam, i wywodził originem et genealogiam suam a Dorzycraio d[omin]no Czaplensi[...] Zaniechawszy swego herbu pogańskiego, który był columnna porphirea a duobus grifonibus tenta, a uprosił za herb owę chustkę, którą Pan Christus na krzyżu był przepasan. I nazwano to sinule*

tu uwagę na nawiązania do heraldyki książąt pomorskich, z których pochodzić miał Dzierżyraj, a których znakiem był właśnie wspięty gryf. Po przyjęciu chrztu właściciel nadnoteckich dóbr za swe godło chciał przyjąć chustę, którą przewiązany był Chrystus na krzyżu. Stąd też miała się wziąć pierwotna nazwa herbu: Nałonie (czyli to, co spoczywało na chrystusowym łonie). Dopiero później *mutato vel corrupto* herb ów miał przyjąć nazwę Nałęcz⁴⁸. Wątki heraldyczne pojawiające się w opowieści o dziejach Czarnkowskich kończy wyjaśnienie genezy odmienionego klejnotu herbowego używanego przez właścicieli Czarnkowa. Według *De origine* umieszczony na hełmie *ogon pawi a strzała przezeń na Hełmie miedzi rogami Jelenimi* miał być nagrodą za udział Jana Czarnkowskiego w zasadzce na posłów wiozących Witoldowi koronę. Autor tego dziełka nie omieszkiał przy tym podkreślić skromności Jana, a zatem własnego przodka, przeciwstawiając ją zachłanności sobie współczesnych: *O Boze wszechmogaczy – pisał- chciano by teraz za to miast, zamkow, imion a czoz wiedziec, kiedy Jan zadowolił się udostojnieniem herbu*⁴⁹.

Ten nurt opowieści Czarnkowskich łączy ją z żywym w XVIw. zjawiskiem legend herbowych. Pierwsze opowieści mające wyjaśniać genezę godeł herbowych spotykamy już na kartach piętnastowiecznej kroniki Jana Długosza, ale rozkwit ich przypada właśnie na XVI stulecie⁵⁰. Na tle innych legend herbowych zebranych przez Paprockiego w opowieści Czarnkowskich widoczne są cechy swoiste. Specyfika ta staje się doskonale widoczna, kiedy porównamy epigramaty poświęcone poszczególnym rodzinom pieczętującym się Nałęczem zamieszczone w *Gnieździe Cnoty*. Niemal wszystkie one opiewają ogólne cnoty mające charakteryzować rodzinę, nie łącząc się z legendą herbową. Jedynie w przypadku Czarnkowskich mamy do czynienia z płynnym przejściem od legendy ukazującej początki herbu do epigramatu poświęconego rodzinie, de facto stanowiącego też legendy kontynuację, opisując zasługi wymienionych z imienia kolejnych potomków właścicieli Człopy i Czarnkowa, z których pierwszy był bohaterem legendy herbowej. Taka forma stanowi zapowiedź narracji charakterystycznej dla polskich herbarzy, mocno akcentujących elementy o charakterze genealogicznym. Upowszechnia się ona jednak dopiero w XVII i XVIIIw.⁵¹

---

alias nałonie, et postea mutato vel corrupto Nałęcz nazwano. NIESIECKI, Herbarz, ref. 3, s. 205. Niesieckiemu przekaz o Gryfach w herbie Dzierżykrajda dał asumpt do powiązania ich z potomkami mitycznego Leszka, którzy mieli się pieczętować właśnie Gryfem w różnych odmianach.

⁴⁸ HLEBIONEK, ref. 9, s. 120; HLEBIONEK, ref. 44, s. 56. Nieco inną wersję legendy podaje w swym herbarzu Bartosz Paprocki. Według niego godłem herbowym Nałęczów miała stać się chusta, którą po chrzcie władca Polski zawiązał na głowie książęcego chrześniaka. PAPROCKI, Gniazdo, ref. 3, s. 21; PAPROCKI, Herby, ref. 3, s. 207.

⁴⁹ HLEBIONEK, ref. 9, s. 23-24: *syn tego podkanclerzego, będąc podkomorzym poznańskim pojmał w puszczy, gdy się przekradali postowie cesarza Zygmunta, którzy Witultowi [!] Wielkiemu X[ie]ciu Litewskiemu nieśli koronę i przywilej na królestwo Litewskie, wziął też przy tem, przy poslech litewskich dwa przywileja pergaminowe z pieczęciami zawieszonymi Witulta[!] i niektórych panów litewskich incorpor[at]io[n]is Lithuaniae ad Regnu[m] Romanum jest przywilej [...] A praemium za to ogon pawi a strzała przezeń na hełmie między rogami jelenimi.*

⁵⁰ KAZAŃCZUK, Mariusz. Staropolskie herbarze: herby-historia-religia. In: Pamiętnik literacki 2002, t. 93, z. 3, s. 37-38.

⁵¹ KAZAŃCZUK, ref. 50, s. 41 nn.

Na zakończenie trzeba podkreślić, że niektóre elementy zawarte, bądź wpływające z tradycji rodzinnej Czarnkowskich znalazły swoje odzwierciedlenie również w sferze wizualnej. Na wspomnianej wyżej spiżowej tablicy, pochodzącej z początków XVIIw. przedstawieniem dominującym są imaginacyjne portrety przodków wymienionych w owej opowieści. Mocno akcentowane w narracji przekonanie o książęcych korzeniach dało podstawę do zdobienia herbów współrodowców mitrą książęcą. Spotykamy je np. w kaplicy grobowej Czarnkowskich w czarnkowskiej farze. Jeszcze dalej sięgają nawiązania do legendy w sferze sfragistyki. Na okazałych pieczęciach Adama Sędziwoja Czarnkowskiego spotykamy nie tylko charakterystyczną dla Czarnkowskich niewiązaną odmianę Nałęcz, uważaną zresztą przez nich za osobny herb, ale też pełniące rolę trzymaczy gryfy, stanowiące niewątpliwe nawiązanie do herbu legendarnego protoplasty rodziny – Dzierżykraj Człopskiego, mającego przedstawiać porfirową kolumnę przez gryfy właśnie podtrzymywaną. Natomiast umieszczony nad tarczą klejnot, pawi ogon przeszyty strzałą między jelenimi rogami, dla którego stworzono osobny wątek legendy, poświadczając miał zasługi położone przez przedstawicieli rodziny dla Rzeczypospolitej.

Powyższy przegląd pozwala na uchwycenie ewolucji funkcji opartej na falsyfikatach czarnkowskich tradycji rodowej: od praktycznej, mającej uzasadniać prawa rodziny do określonych posiadłości, do uzasadnienia statusu rodziny oraz ilustracji aspiracji magnatów, którzy, posiadając według legendy książęcych przodków, sami za książąt zaczęli się uważać⁵².

Počet slov: 7573

Počet znakov vrátane medzier: 54375

---

⁵² Zob. HLEBIONEK, ref. 44, s. 59.

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Katedra histórie
Hodžova 1
949 01 Nitra
hasarova.zuzana@gmail.com

Klíčové slová: Stalin; oslava; kult osobnosti; Československo; 1949;

Rôzne typy oslavovaných výročí, sviatkov a spomienkových slávností¹ sú obľúbeným nástrojom formovania verejnej mienky, ovplyvňovania politických postojov či spoluvytvárania želateľnej názorovej jednoty. Vďaka širokým možnostiam ich pôsobenia sú schopné zasiahnuť do rôznych rovín spoločenského života, pričom ich charakter im umožňuje robiť tak celkom prirodzene, na prvý pohľad akoby nebadane, nevťieravo. Už len označením samotného dňa za sviatočný sa mu dostáva zvláštneho významu. Je vyčlenený spomedzi bežných okamihov a budí očakávanie čohosi nevšedného, výnimočného.² Ako vymedzený,

² Viac pozri napríklad: PALÁRIK, Miroslav – MIKULÁŠOVÁ, Alena. Oslavy piateho výročia vzniku slovenského štátu v nitrianskom regióne. In SYRNÝ, Marek et al. Slovenské národné

vyzdvihnutý úsek priťahuje zvýšenú pozornosť obyvateľstva a zároveň ho robí vnímavejším voči (v ňom obsiahnutým) ideám, prezentovaným názorom, postojom či myšlienkam.³

Vďaka predmetu verejných osláv – najčastejšie historickej udalosti alebo významnej osobnosti – sa môžu stať i inštrumentom na formovanie historického vedomia.⁴ V rukách totalitných režimov sa neraz formovanie premieňa na účelnú manipuláciu s obsahom a chodom dejín, ktorej cieľom je skonštruovať obraz dejín tak, aby zapadol do budovaného národného príbehu ako všeobecne akceptovateľného opisu histórie národa, spoločnosti.⁵ V snahe vytvoriť prijateľné a účelplniace rozprávanie o historickom vývoji, sledujúc jednotlivé zlomové body na časovej krivke, dochádza k zatlačaniu významu niektorých dejov a osobností či, naopak, k ich vyzdvihovaniu a k čiastočnej alebo celkovej reinterpretácii ich úloh, charakterov, významu a prínosu pre to-ktoré obdobie.

Proces krivenia dejín, ich zamlčovania a prepisovania sa týkal i Československa, ktoré po 25. februári 1948, dobovo nazývanom tiež Víťazný február, nastúpilo na cestu budovania vyše 40 rokov trvajúcej totality. Jej variabilný charakter, kolísajúci v závislosti od politického ladenia domácej, no predovšetkým moskovskej mocensko-politickej scény, odštartovalo obdobie označované ako budovateľské roky komunistického režimu. Boli charakteristické veľkými politickými procesmi, zásahmi štátu do ekonomiky krajiny a orientáciou na novú ideológiu. Dotkli sa školských osnov, pretvárali spolkový život, spúťali kultúrnu sféru a ovládli médiá. Zaplňali verejný priestor a prestúpili i kalendárom sviatkov, ktorý sa na prelome 40. a 50. rokov 20. storočia sformoval do nesmierne bohatej podoby.⁶ Okrem novooslavovaných výročí – akými sa postupne stávali už spomínaný

---

povstanie – Slovensko a Európa v roku 1944. Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2014, s. 559. Tiež: PALÁRIK, Miroslav – MIKULÁŠOVÁ, Alena. Public holidays and festivities in totalitarian regimes: Case of Slovak republic 1939 – 1945. In SGEM 2016: Proceedings from 3rd International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences and Arts. Anthropology, Archeology, History, Philosophy. Vol. 1 History, Philosophy. Vienna, 6-9 April, 2016. Sofia: STEF92 Technology Ltd., 2016, s. 203-210.

³ K funkciám festivít pozri napríklad: KELLER, Jan. Nedomyšlená spoločnosť. Brno: Doplněk, 2003, s. 66-87. Všeobecne k teórii sviatkov: MAURER, Michael. Das Fest. Beiträge zu seiner Theorie und Systematik. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 2004, 150 s. ROTH, Klaus (ed.). Feste, Feiern, Rituale im östlichen Europe. Studien zur sozialistischen und postsozialistischen Festkultur. Münster: Lit, 2008, 370 s. TURNER, Victor. Prbůh rituálů. Brno: Computer Press, 2003, 194 s. BELL, Catherine. Ritual: Perspectives and Dimensions. Oxford: Oxford University Press, 2009, 368 s.

⁴ K problematike pozri viac: BAČOVÁ, Viera (ed.). Historická pamäť a identita. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1996, s. 19. MAYER, Françoise – VAŠÍČEK, Zdeněk. Minulost a současnost, paměť a dějiny. In Soudobé dějiny, 2004, ročník 11, č. 4, s. 9-32. ŠVARÍČKOVÁ-SLABÁKOVÁ, Radmila. O paměti, historii, vědomí a nevědomí: Současná bádání v paměťových studiích. In Dějiny – Teorie – Kritika, 2007, ročník 4, č. 2, s. 232-255. ROUSSO, Henry. K dějinám kolektivní paměti. Dějiny a paměť. Praha: CEFRES, 1997, 63 s.

⁵ HUDEK, Adam. Najpolitickéjšia veda. Slovenská historiografia v rokoch 1948 – 1968. Bratislava: Historický ústav SAV, Typoset print, 2010, s. 15. K procesu tvorby národného príbehu a jeho podobám po roku 1948 pozri: HUDEK, Adam. Pokus o konštruovanie marxistického národného príbehu v rokoch 1948 – 1955. In Historický časopis, 2007, ročník 55, č. 4, s. 721-738.

⁶ OLŠÁKOVÁ, Doubravka. Pohyblivé svátky – Kalendáře a významná výročí let 1945 – 1960. In Dějiny a současnost, 2008, ročník 4, č. 8. Dostupné na <<http://dejiny.nln.cz/archiv/2008/8/pohyblive-svatky->>; [cit. 10. 2. 2017].

25. február či napríklad 7. november – sa vytvoril i bohatý priestor na pripomínanie si výročí spájaných s poprednými predstaviteľmi komunistických strán východného bloku či s režimom vyzdvihovanými osobnosťami, zapadajúcimi do tvoreného obrazu o socialistickej spoločnosti. Na vrchole tohto pomyselného panteónu stál až do svojej smrti v roku 1953 J. V. Stalin.

S rozvíjaním Stalinovho kultu osobnosti sa v priestore ZSSR začalo už krátko po Leninovej smrti v roku 1924.⁷ Popularita rodáka z Gori prudko vzrastala, čomu výrazne pomáhalo jeho účelové vykresľovanie ako hrdinu revolúcie z roku 1917. Takýto obraz, šírený rozmanitými kanálmi – prostredníctvom novinových článkov, kníh, poézie alebo vztyčovaním sôch v nadživotnej veľkosti –, mal vyvolávať dojem pokračovateľa Leninom začatého „revolučného diela“. K prívlastku nasledovníka sa neskôr „nabaľovali“ i ďalšie pripisované zásluhy. Popularita, hojne živená propagandou a prezentujúca nehynúci portrét hrdinu zobrazovaného v kruhu jednoduchých ľudí, mu postupne vtlačala charakteristiky Stalina – robotníka, Stalina – roľníka, Stalina – priateľa sovietskych detí a mládeže, Stalina – záchrancu socialistickej myšlienky navzdory nepriateľským činom kapitalistických elementov atď. Koniec druhej svetovej vojny a s ním spojená podoba oslobodzovania Európy navyše dovoľovala, aby sa z jeho tradičného zobrazenia – ako obyčajného človeka neobyčajného ducha, odetého v civilnom oblečení a fajčiaceho neodmysliteľnú fajku – stal rozhodný „generalissimus“ – osloboditeľ.⁸

Ani Československu nebol fenomén preukazovania úcty výnimočným osobám nijako cudzí. Na domácej pôde však išlo zväčša o historickú tradíciu uctievaní si tzv. národných hrdinov, prirodzene spojenú s posilňovaním národnej identity a štátnosti, resp. o skladanie pôct politickým vodcom v blondelovskom zmysle. Situácia, ktorú zrodili februárové udalosti v r. 1948, sem však zasadila akéhosi cudzieho, „dovozového“ hrdinu. Osobne nebol s územím republiky spätý ani nacionálne, ani ako osobnosť priamo pôsobiaca na jej politickej scéne, prípadne v iných oblastiach verejného života. Jeho sláva – a s tým spojená určitá obľúba – na konci druhej svetovej vojny rapídne narástla; dialo sa tak naprieč nemalou časťou Európy a pod vplyvom výnimočných udalostí, ktoré so sebou vojnový konflikt svetového rozmeru priniesol.⁹ No i keď sa stal obraz generalissima všeobecne uznávaným a vo väčšej či menšej miere sa tešil úcte, od zavedenia kultového správania v krajinách sovietskeho vplyvu to malo stále ďaleko. Na druhej strane jeho vytvorenie bolo nanajvýš žiaduce, a to najmä v prípade, keď sa mala stať konkrétna osoba ústrednou postavou politického mýtu.¹⁰

⁷ K problematike kultu osobnosti pozri napríklad: RANDÁK, Jan. Kult osobnosti. Úvaha nad jeho vymezením a miestom v politických vyprávěních a mýtech. In RANDÁK, Jan (ed.). Kult osobnosti. Praha: ČVUT, 2007, s. 5-19.

⁸ PHILLIPS, Steve. Stalinist Russia. Heinemann, 2000, s. 122-123.

⁹ HASAROVÁ, Zuzana. Nový sviatok v kalendári komunistického režimu: K formovaniu osláv československo-sovietskeho vzťahu na konci 40. rokov 20. storočia. In Studia Historica Nitriensis, 2016, ročník 20, č. 1, s. 158.

¹⁰ Viac k politickým mýtom pozri: FLOOD, Christopher G. Political Myth: A Theoretical Introduction. London: Garland, 1996, s. 44. SVILIČIĆ, Nikša – MALDINI, Pero. Political Myths and Totalitarianism: An Anthropological Analysis of Their Casual Interrelationship. In Collegium Antropologicum, 2014, ročník 38, č. 2, s. 729.

Budovanie kultu osobnosti v sebe tradične zahŕňa rozmanitú škálu praktík, ktorých cieľom je osvojenie si účelovo tvoreného a prezentovaného obrazu o určitej osobnosti širokou verejnosťou. K popularizačným nástrojom patria okrem už zmieňovanej literárnej či umeleckej tvorby i zásahy do kultúrnej a výchovno-vzdelávacej sféry, ale aj slávenie rôznych sviatkov a významných výročí. Z hľadiska symboliky sa do popredia dostávajú najmä tie z nich, ktoré sú numericky zakončené päťkou alebo nulou, teda všetky okrúhle medzníky. Jeden takýto sa dotkol i osoby Stalina v roku 1949 a – ako krajiny spútanej mocenským vplyvom Moskvy – aj Československa.

Oslavy údajnej Stalinovej sedemdesiatky¹¹ boli veľmi úzko prepojené s ďalšou popularizačnou akciou – s Dňami československo-sovietskeho priateľstva (ďalej DČSP; Dni). Ich rodiaci sa koncept, spočiatku nazývaný „10 dní československo-sovietskeho priateľstva“¹², rátať od konca augusta 1949 s oslavami generalissimovho jubilea ako honosným vyvrcholením osláv Dní. Spojenie oboch do jedného na seba nadväzujúceho celku so sebou prinieslo určité organizačné i ideové benefity, ktoré mali recipročný charakter. Priame zahrnutie osláv Stalinovej osoby

¹¹ Pri Stalinovom mene sa už tradične uvádzajú dva rozličné dátumy jeho narodenia. Napriek tomu, že on sám od istého času kládol počiatok svojho života k 21. decembru 1897 (podľa juliánskeho kalendára 9. decembra), historici sa dnes prikláňajú skôr k tvrdeniu, že bol v skutočnosti o rok starší – narodil sa 18. decembra 1878 (podľa juliánskeho kalendára 6. decembra). Aj keď existujú dôkazy podporujúce ich presvedčenie, nie je celkom jasné, za akých okolností a prečo k spomínanému posunu došlo. Kým niektorí odborníci sa príčinami tejto nezrovnalosti vôbec nezaoberajú (napríklad YEKELCHYK, Serhy. *Stalin's Citizens: Everyday Politics in the Wake of Total War*. Oxford: Oxford University Press, 2014, nečíslované. Dostupné na internete: <https://books.google.sk/books?id=QsgOBAAQBAJ&pg=PT50&dq=stalin+born&hl=sk&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=stalin%20born&f=false>; [cit. 16. 2. 2017]), iní prichádzajú s rozličnými interpretáciami. H. Kuromiya tvrdí, že Stalin sa chcel jednoducho len urobiť mladším, ako v skutočnosti bol (KUROMIYA, Hiroaki. *Stalin. Profiles of Power*. New York: Routledge, 2013, s. 1). M. Kun spomína, že k zmene dátumu narodenia došlo niekedy okolo 15. decembra 1925. Vtedy mal byť Stalinovi ukázaný jeho práve dokončený životopis od I. Tovstucha, ktorý sa mu však nepozdával, a tak v ňom urobil niekoľko „úprav“ (KUN, Miklós. *Stalin: An Unknown Portrait*. Budapest: Central European University, 2003, s. 8-9). E. Radzinsky sa domnieva, že skutočným dôvodom pre túto zmenu bol fakt, že Stalin chcel svoje okrúhle 50. narodeniny osláviť až v čase, keď vo svojich rukách držal absolútnu moc, preto potreboval svoje oslavy o rok odsunúť (RADZINSKY, Edvard. *Stalin. The First In-depth Biography Based in Explosive New Documents from Russia's Secret Archives*. Anchor Books, 1996, s. 20). Na Radzinského sa odvoláva aj P. Boobbyer, ktorý však opäť ostáva len pri konštatovaní, že hoci sa uvádzajú dva rozdielne dátumy narodenia, jestvujúce dôkazy skôr svedčia v prospech toho skoršieho z nich – roku 1878 (BOOBYER, Philip. *The Stalin Era*. New York: Routledge, 2012, s. 100). Viac pozri napríklad: CHLEVŇUK, Oleg V. *Stalin. Nový životopis*. Praha: Paseka, 2016, 496 s.; MONTEFIORE, Simon Sebag. *Young Stalin*. London: Hachette, 2010, 480 s.; MONTEFIORE, Simon Sebag. *Stalin. The Court of the Red Tsar*. London: Hachette, 2010, 820 s.; RUMAN, Ladislav. *Obrazy zo sovietskeho Ruska a Sovietskeho zväzu (1917 – 1945)*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2016, s. 158.

¹² Tento názov sa v oficiálnych materiáloch vyskytoval až do 22. augusta 1949, o tri dni nato je už pre akciu zavedené pomenovanie DČSP. K tejto zmene došlo bez akéhokoľvek bližšieho vysvetlenia organizátorov. Viac pozri: HASAROVÁ, ref. 9, s. 135-160. Národní archiv České republiky (ďalej NAČR), Ústřední akční výbor Národní fronty (ďalej ÚAV NF) 1948 – 1955, kartón (ďalej k.) 23. Zápis z porady o „Dnech československo-sovětského přátelství“ (nečíslovaný rozsah strán; datované 25. 9. 1949).

pod DČSP umožnilo skĺbiť budovanie kultu osobnosti Stalina v Československu s budovaním kultu celého ZSSR. DČSP už nemali byť len oslavou údajne oddávna tvoreného a – podľa Sovietmi preferovaného chápania svetových dejín – históriou predurčeného vzťahu medzi oboma krajinami. Do popredia sa dostala osoba „generalissima“ Stalina ako hýbateľa udalostí či priam dejín, ako človeka, ktorému sa podarilo zavŕšiť spojenecký akt medzi ČSR a ZSSR a priviesť tak ďalšiu z krajín na „správnu“ cestu – cestu budovania socializmu.

Na organizačnej báze bola myšlienka prepojenia osláv Stalinovej sedemdesiatky s oslavami Dní podporená vznikom tzv. „vládnej komisie na prípravu osláv 70. narodenín J. V. Stalina“ (ďalej vládna komisia). Ustanovená bola uznesením vlády zo dňa 27. septembra 1949, a to s cieľom koordinácie akcií usporiadaných pri príležitosti DČSP a narodenín „generalissima Stalina“.¹³ V oficiálnych správach však nachádzame istý časový nepomer. Podľa správy sekretariátu vládnej komisie sa prvá schôdza konala už 25. septembra, teda ešte dva dni pred jej oficiálnym vznikom. Je preto celkom možné, že komisia skutočne vznikla skôr, a to práve vďaka činnosti niektorej z mimovládnych inštitúcií, pričom neskôršie vládne nariadenie predstavovalo len oficiálne odobrenie jej činnosti.¹⁴ Keďže i dokumenty z dielne Zväzu československo-sovietskeho priateľstva (ďalej ZČSP) o spolupráci s vládnuou komisiou o konkrétnom dátume jej vzniku mlčia¹⁵, je potrebné uspokojiť sa s kladením jej počiatkov na koniec septembra, teda niekedy k dátumom okolo 25. – 27. septembra.

Zatiaľ čo pri snahe o presnejšie datovanie vzniku si pramene protirečia, v otázke jej členov panuje zhoda. Na čele stál minister informácií a osvetu Václav Kopecký, ďalšími členmi boli Alexej Čepička a Zdeněk Nejedlý. V koordináčnom výbore zasadali námestník predsedu vlády Viliam Široký, minister dopravy Alois Petr, počas neprítomnosti zastúpený svojím námestníkom Karolom Bezkom, minister techniky Emanuel Šlechta, minister sociálnej starostlivosti Evžen Erban, námestník ministra vnútra E. Polák či námestník ministra národnej obrany Jaroslav Procházka. Za mimovládne organizácie boli prítomní Václav Cipro (Ústredná rada odborov), tajomník ÚAV NF Jan Felcman, generálny tajomník ZČSP Jan Sládek, Václav David (poslanec Národného zhromaždenia), Štefan Rais (kancelária prezidenta republiky) a Josef Krosnář ako námestník primátora hlavného mesta Prahy.¹⁶

Od okamihu vzniku vládnej komisie sa zároveň aj samotnému ZČSP – ako hlavnému organizátorovi DČSP – dostáva nemalej pomoci. ZČSP, ktorého

¹³ NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Zápis o prvej schůzi vládní komise pro koordinaci oslav 70. narozenin generalissima Stalina, s. 1.

¹⁴ NA ČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Zpráva sekretariátu vládní komise pro koordinace oslav 70. narozenin J. V. Stalina, s. 1-2.

¹⁵ Prvýkrát jej existenciu reflektujú až na svojom októbrovom zasadnutí. NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 69. Ze zasedání přípravních výborů ke Dnům čs.-sov. přátelství, s. 1. Tiež: NAČR, f. ÚV KSČ 1945 – 1989, Oddělení kulturně-propagační a ideologické, ar. j. 93, zv. 2. Organizační záležitosti Svazu k akci Dnů čsp. 1949, s. 1-2.

¹⁶ NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Zápis o prvej schůzi vládní komise pro koordinaci oslav 70. narozenin generalissima Stalina, s. 1-4. Tiež: NA ČR, ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Zpráva sekretariátu vládní komise pro koordinace oslav 70. narozenin J. V. Stalina, s. 1, s. 3-4.

prípravy na podujatie boli sprevádzané určitými koncepčnými problémami i časovým sklzom¹⁷, sa od tohto momentu mohol oprieť o postupy a návody vládnej komisie, ktorá sa netajila tým, že v prípade akýchkoľvek nejasností sa hodlá „inšpirovať“ postupmi a krokmi ostatných krajín, ktoré sa do osláv Stalinových narodenín zapojili.¹⁸ Zároveň sa začali prelínať akcie vyhlásené k DČSP a akcie prislúchajúce oslavám Stalinovej sedemdesiatky, čo umožnilo prerozdelenie časti kompetencií a úloh medzi oboma organizačnými subjektmi. A to až do tej miery, že v istých okamihoch je len ťažko rozlíšiteľné, kto bol hlavným organizátorom a garantom toho-ktorého podujatia.

Dobové archívne materiály svedčia o tom, že oba organizátorské celky sa po celý čas príprav schádzali oddelene a každý z nich prerokovával otázky v rámci svojich kompetencií a záujmov.¹⁹ Na počiatku ich koexistencie to však nebolo úplne jasné, pretože už veľmi skoro sa začalo ukazovať, že ak má byť docielená ideová prepojenosť a organizačná nadväznosť oboch podujatí, bude potrebná určitá miera vzájomnej kooperácie. Tá bola v istom rozsahu zabezpečovaná prostredníctvom korešpondencie, ale najmä cez vydávané obežníky, zápisy z porád a informačné správy oboch jednotiek. Nie je celkom možné vylúčiť ani osobné stretnutia medzi niektorými členmi s cieľom poskytnutia si informácií o stave príprav a o ďalších postupoch, no ak aj takéto schôdzky prebehli, archívne pramene sa o nich nezmieňujú. Z preskúmaných dokumentov sa nedá jednoznačne potvrdiť – ale ani vyvrátiť –, že existoval aj iný spôsob komunikácie. Vrcholné prepojenie medzi oboma – KSČ – taktiež priamo nevytvorilo priestor na diskusiu o záležitostiach DČSP alebo Stalinovej sedemdesiatky. Na žiadnej z celoštátnych porád KSČ sa fenoménu osláv nevenovala hlbšia pozornosť.

I keď niektoré z podujatí, ktoré mali prezentovať ZSSR a Stalina v tom najlepšom možnom svetle, sa v otázke kompetencií organizátorov zlievali do ťažko odlíšiteľnej masy, existovalo nemálo tých, pri ktorých niet pochyb, že svojím zameraním a rázom boli adresované práve jubileu Stalina a s oslavami pôvodnej myšlienky DČSP nemali nič spoločné. Sem môžeme rozhodne zaradiť akciu darov putujúcich z Československa do ZSSR, podpisovú akciu – tzv. zdravicu, polozenie základného kameňa k budúcemu Stalinovmu pomníku a niekoľko menších podujatí, akými boli napríklad slávnostné večery, semináre a tematické prednášky.

Posledné zo spomínaných boli v danom roku realizované najmä vďaka Rade československých žien (ďalej Rada žien), ktorá podľa dobových zdrojov usporiadala až 14 000 besied na tému „Čo dáva Stalinovo učenie ženám“ s účasťou

¹⁷ Viac pozri: HASAROVÁ, ref. 9, s. 148-153.

¹⁸ NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Zápis o prvej schůzi vládní komise pro koordinaci oslav 70. narozenin generalissima Stalina, s. 1.

¹⁹ Kým pri schôdzach prípravných výborov DČSP je problematickejšie zistiť, koľko stretnutí sa presne uskutočnilo, v prípade vládnej komisie sú všetky z nich doložené správami štvorčlenného sekretariátu (zloženého zo zástupcov Úradu predsedníctva vlády, generálneho sekretariátu ÚAV NF, sekretariátu ÚRO a ministerstva informácií a osvet), a tak je číslo záverečnej správy o činnosti vládnej komisie – 13 schôdzí v období od 25. septembra do 21. decembra – dobre verifikovateľné. NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Zpráva sekretariátu vládní komise pro koordinace oslav 70. narozenin J. V. Stalina, s. 1.

dvoch miliónov matiek a pracujúcich.²⁰ Referentky besied boli najprv starostlivo zaškolené. Prešli nácvikom správneho výberu a interpretácie textov, ktoré následne pretlmočili svojim poslucháčkam. Vopred sa prebral aj okruh otázok, ktoré mohli počas otvorenej diskusie zaznieť, a možnosti, ktorými sa na ne malo odpovedať.²¹ Atmosféra besied nemohla byť z dôvodu zvolenej témy o nič menej slávnostná než v prípade iných podujatí na preukázanie úcty a na oslavu Stalina. Miestnosti boli „dôstojne a náležite“²² vyzdobené, medzi hovoreným slovom vystupovali krojované ženy, recitujúce deti, znela štátna hymna a hymna ZSSR. Pri tejto príležitosti bol vydaný aj zborník v náklade 20 000 kusov v českom a 3 000 kusov v ruskom jazyku, ktorý „tlmočil lásku, úctu a vďačnosť našich žien k súdruhovi Stalinovi a ZSSR“²³. Po jeho distribúcii do knižníc dostali miestni zamestnanci príkaz, aby na jeho existenciu upozorňovali prichádzajúcich čitateľov, najmä ženy.²⁴

Rada žien, podobne ako Národný front žien – druhá z dvoch strešných organizácií ženských hnutí a spolkov v pofebruárovom Československu –, vyvíjala podobné aktivity aj mimo jubilejných akcií. No akékoľvek oslavy, sviatky a slávnosti boli typické kumuláciou úsilia a zároveň sebaaprezentáciou združenia a jeho cieľov. Tie sa v súlade s dobovým trendom v ČSR a pohľadom na miesto ženy v spoločnosti týkali najmä štyroch požiadaviek: umožniť ženám väčšiu verejnú angažovanosť, presadiť rovnoprávnosť žien pomocou právnych úprav, zlepšiť starostlivosť o matku a dieťa²⁵, prácu v domácnosti a s ňou spojenú starostlivosť o dieťa riešiť v celospoločenskom kontexte.²⁶ Tieto nároky čiastočne vychádzali zo stranou prezentovanej snahy o rovné postavenie v rodine, v zamestnaní a vo verejnej činnosti bez ohľadu na pohlavie.²⁷ Štátom vykazované úsilie o rodovú rovnosť ale do veľkej miery vyplývalo z hospodársko-ekonomických príčin – z nedostatku pracovných síl po skončení druhej svetovej vojny²⁸, ktoré bolo

²⁰ NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 67. Besedy o Stalinovi (nečíslované).

²¹ NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Zapojení všech složek Národní fronty do velkolepých oslav! (nečíslované).

²² NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Zapojení všech složek Národní fronty do velkolepých oslav! (nečíslované).

²³ NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Zapojení všech složek Národní fronty do velkolepých oslav! (nečíslované).

²⁴ NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 69. Zpráva, s. 8.

²⁵ PETIŠKOVÁ, Tereza. Československý socialistický realismus 1948 – 1958. Praha: Gallery, 2002, s. 7.

²⁶ UHROVÁ, Eva. Národní fronta žen a Rada československých žen – dva proudy ženského hnutí v českých zemích a jejich zájem o sociální a právní postavení žen. In KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (eds.). Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Svazek IV. Praha: Dokořán, 2005, s. 88.

²⁷ Realita však bola mnohokrát úplne odlišná – zrovnoprávnenie sa nedarilo zavádzať na pracovnom trhu, účasť žien na politickom živote bola v danej dobe umelo zabezpečovaná kvótami, ktoré ale taktiež nedokazovali úmysel dosiahnuť rovnoprávne zastúpenie mužov a žien, rovnako ako to nedokazovala ani ich často len formálna moc bez reálneho vplyvu na politické rozhodnutia. BITUŠÍKOVÁ, Alexandra. (In)Visible Women in Political Life in Slovakia. In Sociologický časopis, 2005, ročník 41, č. 6, s. 1006.

²⁸ Po februári 1948 sa zvyšovali nároky na množstvo pracovnej sily najmä v ťažkom priemysle. Viac o percentuálnom zastúpení žien v ňom: KAPLAN, Karel. Sociální souvislosti krizí komunistického režimu 1953 – 1957 a 1968 – 1975. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993, s. 11.

potrebné čo najrýchlejšie nahradiť, a to hoc aj pracovnou silou ženského pohlavia; svoje korene malo i v pokusoch o naplnenie ideologických konceptov prerodu jednotlivca do novej, socialistickej podoby.²⁹ Obraz ženy v komunistickej predstave akoby v sebe spájal tri základné symbolické podoby – žena ako matka a manželka, žena ako zamestnankyňa a žena ako uvedomelá občianka, pričom každá z tejto trojice sa vyznačovala typickými charakterovými črtami a každá z nich mala pridelenú vlastnú úlohu, k splneniu ktorej svojimi aktivitami smerovala. Plnením si všetkých troch rolí naraz sa žena mala vyrovnáť mužovi a vďaka svojej vlastnej aktivite a práci tak dosiahnuť lepšie postavenie v spoločnosti.

Práve pracovné nasadenie bolo v dobovom ponímaní alfou a omegou v procese zrovnoprávňovania a budovania spoločnosti na princípe rodovej rovnosti. Podľa ideológie bol jednou z podmienok nadobudnutia rovného postavenia muža a ženy ich spoločný podiel na produktívnej práci, teda získanie zamestnania a s ním následne spojená ekonomická samostatnosť, nezávislosť. Nebola to však len „obyčajná“ práca, ale práca „budovateľská“. Tento termín z prelomu 40. a 50. rokov 20. storočia bol dávany do súvisu s ubránením a udrzaním mieru – slova často skloňovaného v dobovom slovníku režimu. Vychádzalo sa z hesla „Kto nepracuje, je príživníkom“, odrážajúceho hospodársko-ekonomickú realitu povojnového sveta, keď priemyselná výroba v ČSR klesla na polovicu v porovnaní s dobami pred druhej svetovej vojny. Snaha pozdvihnúť neutešený stav krajiny a v lepšom prípade ho i dostať na vyššiu úroveň, než v akom sa nachádzal pred celosvetovým konfliktom, kráčala bok po boku so zámerom využiť všetky dostupné pracovné sily, nevynímajúc tú ženskú, a to aj v tých odvetviach, do ktorých dovtedy ženy nemali prístup. Atypické pozície obsadzované ženami mali len podčiarkovať ich schopnosť vyrovnáť sa v akomkoľvek zamestnaní mužovi. Z toho dôvodu sa objavujú propagačné letáky a plagáty v hlavnej úlohe so ženou – traktoristkou, ženou za volantom mestskej hromadnej prepravy či ženou – sústružníčkou.³⁰ Plánované obsadzovanie netradičných postov nežnejším pohlavím sa potom prezentovalo ako novátorský prístup k ženskej problematike a zároveň ako príspevok žien k udržaniu trvalého mieru prostredníctvom posilnenia hospodárskej stability krajiny a sveta. Strana preto vyvíjala širokú presvedčovaciu kampaň o nutnosti nástupu žien do zamestnania. Pomáhať v tom mali všetky agitačné prostriedky, ktoré by dokázali cieľovú skupinu nadchnúť pre ideu lepšej budúcnosti v socialistickej spoločnosti. Do tzv. budovateľských plánov kolektívov sa tak dostali aj záväzky týkajúce sa náboru nežnejšieho pohlavia do vybraných profesií. V hlavnej miere boli agitačným kampaniam vystavované ženy v domácnosti, v ktorých systém videl najväčšie ľudské rezervy pre svoje

²⁹ O mieste ženy v ideológii komunizmu a v spoločnosti v 20. a 30. rokoch: BUREŠOVÁ, Jana. Reflexe společenského postavení žen v komunistické ideologii a politice ve 20. a 30. letech 20. století v Československu. In KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (eds.). Komunismus a radikální socialismus v Československu. Svazek II. Praha: Dokořán, 2004, s. 41-62.

³⁰ Viac: BÍLEK, Petr. „Plakaly spolu, plakaly radostně a hrdě.“ Emblematické redukce mateřství v ideologizovaném prostoru české poúnorové kultury. In HANÁKOVÁ, Petra – HECZKOVÁ, Libuše – KALIVODOVÁ, Eva (eds.). V bludném kruhu. Mateřství a vychovatelství jako paradoxy modernity. Praha: Sociologické nakladatelství, 2006, s. 249-260.

ekonomické zámery.³¹ Ideál „pokrokovej“ ženy však popritom i ďalej kládol dôraz na zachovanie ženskosti, ušľachtilosti a na rozvíjanie materského poslania.

Mnohé ženy teda na svojom prednáškovom turné nerobili nič iné, len predstavovali širokej verejnosti novoutvorený model socialistickej ženy a zároveň posilňovali prebiehajúci nábor do nových odvetví na trhu práce. Osobnejší charakter náboru než články v novinách alebo plagáty vyvesené na nástenkách umožňoval poskytnúť aj ďalšie (nemenej dôležité) informácie, ktoré s novým životným trendom bezprostredne súviseli. Odpovede na otázky týkajúce sa zabezpečenia najmenších detí v čase pracovnej služby ich matiek či aspoň čiastočného kompenzovania niektorých produktov domácej práce štátom dostali hneď jasnejšiu podobu. Nad potomkami postupne preberala patronát sieť jasli, materských škôl a družín³², otázka teplých jedál sa začala riešiť prostredníctvom verejného stravovania všetkých členov rodiny pracujúcich párov.³³

Schopnosť jasne, dobre, včas a hlavne presvedčivo vykresliť ponúkaný obraz socialistickej ženy so všetkými jeho benefitmi vyžadovala sústredenú činnosť dôveryhodného agitátora. Zrejme aj preto sa v hodnotiacich správach naprieč celou krajinou nachádzajú početné zmienky práve o besedách Rady žien s vysoko pozitívnym ocenením ich aktivity a dosiahnutých výsledkov. Primárne tak nemuselo ísť o radosť z ďalšej vydarenej akcie DČSP, ale o potešujúcu cifru predstavujúcu počet účastníčok diskusných stretnutí, ktoré boli Radou žien v páľčivých otázkach ich ďalšieho postavenia preškolené. Ich aktivitu dopĺňalo aj následné vydanie publikácie „Ženy hovoria o Stalinovi“, kde boli hlavné myšlienky z prednáškovej činnosti položené na papier a umožnili tak i ženám, ktoré sa z nejakého dôvodu na diskusiách nezúčastnili, oboznámiť sa s hlavnými tézami k nastolenému problému. Rozvinutiu adorácie okolo Stalinovej osobnosti slúžila i špeciálne pripravená časť prednášky prezentujúca predstavu o vodcovom nadmieru rozvinutom záujme o riešenie „ženskej otázky“ a prínos jeho myšlienok k danej téme.³⁴

Podobne sa do osláv zapojili aj ďalšie z organizácií NF. Československá obec sokolská usporiadala slávnostné členské schôdze a divadelné predstavenia³⁵, Československý Červený kríž zase prednášky o Stalinovi, o úlohách Červeného kríža a zdravotníctve v ZSSR; vykonával tiež zdravotný dohľad nad všetkými väčšími zhromaždeniami.³⁶ Zväz československého hasičstva pripravil slávnostné

³¹ BAUEROVÁ, Jana – JANČOVIČOVÁ, Jolana. Postavení žen a rodin v ČSSR. In Sociologický časopis, 1983, ročník 19, č. 2, s. 226.

³² Aj keď existovala možnosť umiestniť dieťa počas pracovnej zmeny matky do podobného zariadenia, kapacity v jasliach a materských školách neboli dostačujúce. Priepravné rozdiely boli najmä pri porovnaní voľných miest na dedinách a v mestách, ale i pri porovnávaní jednotlivých oblastí republiky. Do znevýhodneného postavenia sa dostávali aj deti matiek s vyššou kvalifikáciou. U tých sa automaticky predpokladalo lepšie sociálne zabezpečenie, v dôsledku čoho boli uprednostnené deti zo sociálne slabších rodín. SVOREŇOVÁ-KIRÁLYOVÁ, Blanka. Žena 20. stololetí ve světě práce. Praha: Práce, 1968, s. 86-90.

³³ ČERMÁKOVÁ, Hana – NAVAROVÁ, Marie. Ženy a transformační procesy československé společnosti: zpráva z výzkumu. In Sociologický časopis, 1991, ročník 27, č. 2, s. 211-212.

³⁴ Rudé právo, 13. 11. 1949, s. 1. Ženy hovori o Stalinovi.

³⁵ NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 21. Akční výbory NF v přípravách na oslavy generalissima Stalina! (nečíslované).

³⁶ NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k 19. Všem akčním výborům Národní fronty! (nečíslované).

schôdze a zapojil sa do akcie darovania kníh sovietskych autorov knižniciam.³⁷ Slávnostnými schôdzami oslávil Stalinove narodeniny aj Zväz bojovníkov za slobodu³⁸, Jednotný zväz českých poľnohospodárov sa zapojil besedami o Stalinovi i rozhovormi a diskusiami s poľnohospodármi, ktorí boli prítomní v delegácii do ZSSR.³⁹ Socialistický zväz mládeže usporiadal v 12 000 vlastných odbočkách školenie o Stalinovej osobe pre 350 000 poslucháčov.⁴⁰

Už 2. novembra, teda v deň oficiálneho začiatku DČSP, sa začalo aj s podpisovou akciou k Stalinovým narodeninám – s tzv. zdravicou. Prvýkrát bola akcia podpisovej zdravice navrhnutá na úvodnom zasadnutí vládnej komisie v septembri 1949. Hlavnou interpretáciou myšlienky akcie presadzovanej zhora bolo poskytnúť príležitosť československému ľudu vyjadriť svoj vzťah k Stalinovi.⁴¹ Z toho vyplynulo rozhodnutie, že akcia mala prebehnúť v závodoch, na dedinách aj v mestách, v úradoch, vo všetkých organizáciách a podnikoch, skrátka mala podchytiť čo najpočetnejšiu časť obyvateľstva.⁴² „Vyjadrenie vzťahu ľudom“ však negovalo hneď ďalšie rozhodnutie – text zdravice mal byť vopred vypracovaný, jeho autorom sa mal stať vtedajší predseda ZČSP Jan Drda a obsah bol následne vládnej komisii predložený na schválenie, resp. pripomienkovanie, čo ešte ďalej zvýrazňovalo tendenciu nenechať nič na náhodu a už vôbec nie na „ľud“. So znením boli neskôr občania oboznámení prostredníctvom vyvesených plagátov. Tento postup mal najmä šetriť čas s predčítaním zakaždým, keď sa pristúpilo k zbieraniu podpisov.⁴³ Samotné podpisovanie hárkov bolo na obecnej úrovni realizované NV, v podnikoch ÚRO alebo závodnými radami.

Na rozdiel od mnohých ďalších, pozdravné blahoželanie nebolo pre Československo úplnou novinkou. V podobnom duchu sa niesla aj akcia z roku 1937, na základe ktorej sa vopred vedelo, akým problémom treba predísť a ktoré organizačné záležitosti tentoraz posilniť.⁴⁴ Napríklad zo skúseností spred 12 rokov sa vyvodzovalo, že na podpisovanie bude potrebné veľké množstvo papiera, čo sa naposledy ukázalo ako slabší článok celého podujatia. Preto ZČSP zriadil zvláštnu komisiu pre prípravu podpisových hárkov, ktoré následne vytvorili „zlatú knihu československo-sovietskeho priateľstva“⁴⁵.

³⁷ NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Zapojení všech složek Národní fronty do velkolepých oslav! (nečíslované).

³⁸ NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Schůze vládní komise pro koordinaci oslav, s. 1.

³⁹ NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Zapojení všech složek Národní fronty do velkolepých oslav! (nečíslované). Tiež: NA ČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Zápis o 5. schůzi vládní komise pro koordinaci oslav 70. narozenin generalissima Stalina, konané 25. 10. 1949, s. 5.

⁴⁰ NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Zpráva sekretariátu vládní komise pro koordinace oslav 70. narozenin J. V. Stalina, s. 9.

⁴¹ NA ČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Oslavy J. V. Stalina 1949.

⁴² NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Zápis o prvé schůzi vládní komise pro koordinaci oslav 70. narozenin generalissima Stalina, s. 3.

⁴³ NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Zápis o prvé schůzi vládní komise pro koordinaci oslav 70. narozenin generalissima Stalina, s. 8.

⁴⁴ NA ČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Zápis o prvé schůzi vládní komise pro koordinaci oslav 70. narozenin generalissima Stalina, s. 5.

⁴⁵ NA ČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Zpráva sekretariátu vládní komise, s. 6.

V prípade NV sa počítalo so začatím podpisovej akcie 2. novembra, kým v podnikoch mala byť akcia spojená s oslavami 7. novembra a k podpisovaniu malo prísť na slávnostných schôdzach organizovaných na počesť výročia VOSR.⁴⁶ Rozmer „spontánneho vyjadrenia lásky a oddanosti k ZSSR“⁴⁷ bol taktiež vopred dohodnutý. Na začiatku októbra sekretariát vládnej komisie prepočítal, že na podpisovú akciu bude potrebné poskytnúť 120 000 podpisových hárkov, z toho 85 000 s českým a 35 000 so slovenským textom.⁴⁸ Trvanie podpisovej akcie bolo ďalej presne časovo vymedzené, a to od 2. do 10. novembra.⁴⁹ Do 27. novembra mali byť podpisové knihy zaslané z okresov na ÚAV NF. „Vyjadriť svoj vzťah k Stalinovi“ malo 8 miliónov pracujúcich, seniorov a detí zo škôl⁵⁰, následne mali byť všetky hárky zviazané do približne 260 kníh. Okrem okresov a veľkých miest, ktorým bolo pridelených hneď niekoľko kníh, mali mať samostatné knihy podpisov aj niektoré podniky, ale tiež vláda a Národné zhromaždenie.⁵¹ Podoba textu, ako aj počet podpisov boli teda vopred dané, naplánované.

Pri takomto rigidnom spôsobe gratulácie Československa Stalinovi existoval prakticky len jeden spôsob, ako dať ľuďom možnosť prejať skutočné pocity. Téza, že zdravica má odzrkadľovať aj ľudovú tvorivosť, umožnila obciam, závodom a školám dozdobiť podpísané hárky kresbami, maľbami, pečatami atď. Istú dobu sa zvažovalo, že v rámci autenticity by nemali byť kladené iniciatívnym jednotlivcom žiadne prekážky a pokiaľ chcú, môžu k textu pripojiť osobný odkaz.⁵² Proti tejto tendencii však rázne vystúpil generálny tajomník ZČSP Sládek. Zachované dokumenty hovoria, že sa obával, aby sa pripájaním vlastných pozdravov podpisová akcia nerozrástla do nežiaducich rozmerov.⁵³ Tu je však otázne, či išlo skutočne len o obavu zo spotrebovania väčšieho množstva hárkov papiera, alebo aj z prípadného narušenia vopred vytýčeného časového harmonogramu. Z hľadiska prípravy celej akcie – starostlivý výber a kontrola textu tak, aby plnil isté kritériá a vysielal jasné posolstvo smerom navonok k ZSSR i do radov československej spoločnosti, redigovanie textu a následne starostlivo naplánované „zbieranie“ reprezentatívneho počtu podpisov – sa skôr zdá, že mohli vzniknúť pochybnosti o samotnom tóne odkazov, ktoré by do zdravice boli prípadne vpišované. Dni ČSP, akcia prvýkrát usporiadaná na území Československa v takom veľkom meradle (z hľadiska časového, resp. z hľadiska zapojenia jednotlivých zložiek spoločnosti, ale aj výpočtom podujatí a ich rozmanitým charakterom), boli určite pod drobnohľadom vedúcich vládnych štruktúr, Moskvy, ale doza-

⁴⁶ NA ČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Zápis o prvé schůzi vládní komise pro koordinaci oslav 70. narozenin generalissima Stalina, s. 5.

⁴⁷ NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 21. Podpisová akce k Dnům ČSSP, s. 2.

⁴⁸ NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 21. Věc: Podpisová akce k Dnům ČSSP, s. 3.

⁴⁹ NA ČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Zápis o druhé schůzi vládní komise pro koordinaci oslav 70. narozenin generalissima Stalina, konané dne 4. října 1949, s. 11.

⁵⁰ NA ČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Zpráva sekretariátu vládní komise, s. 5.

⁵¹ NA ČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Zápis o druhé schůzi vládní komise pro koordinaci oslav 70. narozenin generalissima Stalina, konané dne 4. října 1949, s. 12.

⁵² NA ČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Zápis o druhé schůzi vládní komise pro koordinaci oslav 70. narozenin generalissima Stalina, konané dne 4. října 1949, s. 10.

⁵³ NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Zápis o druhé schůzi vládní komise pro koordinaci oslav 70. narozenin generalissima Stalina, konané dne 4. října 1949, s. 12.

ista i tajnej služby a preto je pochopiteľná snaha o čo najhladší priebeh celého podujatia. Osobné odkazy či iné zásahy jednotlivcov, možno nie vždy v zhode s nastoleným politickým kurzom a jeho ideovou líniou, by mohli značne narušiť bezproblémový chod Dní a vrhnúť na celú akciu nelichotivé svetlo.

V súvislosti so zdravicou sa objavilo aj niekoľko ďalších sporných bodov, ktoré sa dostali aj do zápisov zo stretnutí komisie. Pri porovnávaní materiálu zo zasadaní orgánov ZČSP je to celkom nezvyčajný jav. Dá sa pripísať aj inému spôsobu vedenia záznamov z porád a rozhodne ich väčšej detailnosti. Tak napríklad sú zachytené konflikty o spôsobe zberu podpisov: zatiaľ čo odbory sa zaviazali akciu zrealizovať v závodoch jednotne do novembrového výročia VOSR, pre obce prichádzali do úvahy dva návrhy. Išlo o vystavenie hárkov a voľný prístup k nim na MNV alebo o aktívnejší spôsob zbierania podpisov – prostredníctvom dvojíc, ktoré by s podpisovými hárkami navštevovali občanov priamo doma. Nakoniec sa komisia uzniesla na tom, že podpisy budú zbierať dvojice „zostavené z najdôstojnejších ľudí“⁵⁴. Sekretariát ďalej riešil otázku financovania výdavkov spojených so zdravicami a dospel k záveru, že všetky náklady preplatí ministerstvo informácií. S týmto opatrením nesúhlasil minister Kopecký a navrhol, aby ministerstvo financií schválilo sumu, ktorá bude zaslaná priamo na štátny účet ÚAV NF.⁵⁵ Predložený prvotný návrh textu zdravice z pera Jána Drdu bol komisiou ihneď označený za nevyhovujúci. Požadovalo sa celkové skrátenie a zhustenie textu, nespokojnosť panovala aj s politickým hľadiskom niektorých pasáží.⁵⁶

K samotnému podpisovaniu malo dochádzať aj prostredníctvom vybraných dvojíc v jednotlivých zložkách NF pri príležitosti slávnostných schôdzí či akcií ku DČSP, podobne ako v závodoch nad 50 zamestnancov.⁵⁷ Spočiatku zvažované zapojenie armády do podpisovej akcie sa nakoniec doriešilo v prospech jej účasti. Popri požiadavke, aby sa zúčastnilo čo najviac príslušníkov ozbrojených síl, mal byť dôraz kladený najmä na bezpečnosť – bolo nutné zariadiť, aby sa „nevyzradil početný stav našej armády“⁵⁸.

⁵⁴ Zrejme išlo o členov strany, prípadne masových organizácií ako ČZM, ZČSP atď. NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Zápis o druhej schůzi vládní komise pro koordinaci oslav 70. narozenin generalissima Stalina, konané dne 4. října 1949, s. 12.

⁵⁵ NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Zápis o 3. schůzi vládní komise pro koordinaci oslav 70. narozenin generalissima Stalina, konané dne 11. října 1949, s. 1-2.

⁵⁶ Do textu zdravice sa napríklad nemala dostať veta: „Môžeme dnes napriek všetkým nepriateľom a zradcom budovať vo svojej ľudovodemokratickej vlasti skutočný domov všetkých pracujúcich.“ Takisto ani tvrdenie: „Dielo konečného oslobodenia všetkého ľudstva, ktoré sa zide v jednej šťastnej a spokojnej rodine...“ Na vysvetlenie námietok voči uvedeným vetám sú však materiály skúpe. Minister Nejedlý popri nesúhlase s niektorými pasážami zdravice vzniesol požiadavku jasného vymedzenia subjektu, za ktorý zdravica hovorí: navrhol na toto miesto uviesť „ľud Československa“. Ďalší členovia komisie pripomínali nutnosť zmieniť rok 1913 a Stalinovu prácu „o národnej otázke“. Bola tiež vyzdvihnutá nutnosť zmieniť význam Stalinovho učenia ako celku a v neposlednom rade predstaviť prezidenta Klementa Gottwalda ako Stalinovho žiaka. NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Zápis o 3. schůzi vládní komise pro koordinaci oslav 70. narozenin generalissima Stalina, konané dne 11. října 1949, s. 2.

⁵⁷ NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Zápis o 3. schůzi vládní komise pro koordinaci oslav 70. narozenin generalissima Stalina, konané dne 11. října 1949, s. 4.

⁵⁸ NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 21. K některým otázkám ze zasedání vládní komise k přípravám oslav J. V. Stalina, s. 2.

Vopred nalinajkovaný postup pri vytváraní zdravice priniesol svoje ovocie – počet podpisov sa vyšplhal k číslu 8 877 565, teda takmer o milión viac, než sa v počiatoch plánovalo.⁵⁹ Pri vyhodnocovaní úspešnosti v zbieraní podpisov sa ako najlepší ukázal spôsob hromadného podpisovania textu, kde bola údajne až 90 – 95 % účasť.⁶⁰ Naopak, ako najslabší článok pri získavaní podpisov sa javili dvojice postupujúce z domu do domu. No ani napriek ich neúspechu nezapadol systém agitačných dvojíc prachom, práve naopak. Režim ho hojne využíval počas celých 50. rokov 20. storočia.

Okrem zdravice, ktorú možno pokladať za akúsi celoštátnu, hromadnú pohľadnicu k narodeninám, sa ďalšou, pre oslavy narodenín typickou akciou stali dary Stalinovi. Taktiež nešlo o historicky prvý pokus obdarovať najvyššieho predstaviteľa ZSSR.⁶¹ Nadväzovalo sa na jav z roku 1945, i keď teraz už vo väčšom rozsahu a s väčšou pompou. Nesporne bol i charakter obdarovania iný – kým v roku 1945 išlo predovšetkým o vyjadrenie vďaky za oslobodenie, pofebruárová vďačnosť sa zamerala na širší diapazón oficiálneho vyjadrovania úcty, rastúci v zhode s budovaným kultom osobnosti. Podobne ako pri zdravici, aj v tomto prípade sa polemizovalo, či má ísť o darčeky „z ľudu“. A podobne ako v predchádzajúcom prípade bola táto alternatíva rýchlo zavrhnutá. Niektoré z prvých výrobkov považovaných za súčasť „balíčka“ neprešli recenzným konaním komisie, pretože boli buď málo „československé“,⁶² alebo – ešte častejšie – mohli byť chápané dvojzmyselne. Takým bol aj originálne vyrobený budík⁶³, ktorý sa nechtiac stal reprezentantom hrozby odoslania nevhodného vyjadrenia „priateľstva a oddanosti československého pracujúceho ľudu generalissimovi J. V. Stalinovi“⁶⁴. Aby sa situácia nezopakovala, bola prípravou akcie poverená ÚRO, ktorá koordinovala návrhy, prípravu a výrobu predmetov vychádzajúcich z československých závodov. Kvôli zachovaniu zdania „ľudovosti“⁶⁵ boli oslovené aj niektoré umelecké a priemyselné školy, zamerané na sochárstvo, maľbu, sklárstvo atď.⁶⁶

Z organizačného hľadiska bol vcelku zaujímavým a zároveň dobu výstižne dokumentujúcim návrh komisie, aby sa vhodným spôsobom zistilo, ako sa v prípade darčekovej akcie postupuje v iných ľudovodemokratických štátoch, po ktorých vzoroch by sa ďalej mohlo Československo uberať.⁶⁷ Z navrhovaného

⁵⁹ NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Zpráva sekretariátu vládní komise, s. 3.

⁶⁰ NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Zpráva sekretariátu vládní komise, s. 6.

⁶¹ NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Zpráva sekretariátu vládní komise, s. 3. Tiež: NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 21. Lid velkému generalissimu Stalinovi!, s. 4.

⁶² NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Zápis o druhé schůzi vládní komise pro koordinaci oslav 70. narozenin generalissima Stalina, konané dne 4. října 1949, s. 7.

⁶³ NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Zápis o první schůzi vládní komise pro koordinaci oslav 70. narozenin generalissima Stalina, s. 6.

⁶⁴ NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Zápis o první schůzi vládní komise pro koordinaci oslav 70. narozenin generalissima Stalina, s. 3-4.

⁶⁵ NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Zápis o 6. schůzi vládní komise pro koordinaci oslav 70. narozenin generalissima Stalina, konané dne 9. listopadu 1949, s. 4.

⁶⁶ NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 21. Lid velkému generalissimu Stalinovi!, s. 4.

⁶⁷ NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Zápis o 3. schůzi vládní komise pro koordinaci oslav 70. narozenin generalissima Stalina, konané dne 11. října 1949, s. 1-2.

postupu cítiť akúsi obavu o samostatné vedenie darčekovej akcie. Pri neochote zvoliť vlastný postup počas zariaďovania jednotlivých krokov od procesu výberu či zhromažďovania až po zaslanie darov oslávencovi je ale nutné pripustiť, že práve v takejto osobnej zložke, akou bolo zasielanie darov Stalinovi, bolo zrejme najpodstatnejšie nepochybiť; pri nedostatku skúseností s podobnými akciami teda bolo vhodnejšie zvoliť konformný prístup.

Z vyhotovených darov bola pripravená výstava pre verejnosť, ktorá sa konala v Prahe, samostatná výstava darov zo Slovenska bola usporiadaná v Bratislave.⁶⁸ Dary zo slovenskej časti republiky boli neskôr prevezené do hlavného mesta krajiny a zaradené k už vystavovaným vo Veľtržnom paláci, kde ich videlo približne 80 000 návštevníkov.⁶⁹ Slávnostné otvorenie výstavy sa konalo dňa 4. decembra za účasti zástupcov vlády, veľvyslanectva ZSSR a zástupcov všetkých zložiek NF. Po jej ukončení (11. decembra) bola rozobratá, dary naložené do vlakov a odoslané oslávencovi do Moskvy⁷⁰, kde ich „najvrelejšie a najveľkolepejšie“ vítali.⁷¹ Z vlakových súprav bolo následne vyložených okolo 3 000 darov⁷², medzi nimi napríklad niekoľko fliaš vína, magnezitová tehla, 16 pneumatík, plechovky s olejom, lukový tabak, rôzne zbrane, model tanku, mnoho umeleckých predmetov (vázy, sošky, vlastný portrét, bronzovú sochu ženy, maľované vajíčka, umelé kvety vyrobené z gumy...⁷³); medzi darmi boli aj dva kladrubské žrebce, lietadlo Aero a i.⁷⁴

V istom ohľade bol darom k narodeninám aj Stalinov pamätník v Prahe alebo (lepšie povedané) spresnenie plánov na jeho výstavbu. Ani v tomto prípade nešlo o úplne novú myšlienku – úmysel jestvoval už od konca druhej svetovej vojny, no až do tohto okamihu ostávalo len pri návrhoch. Pamätník gigantických rozmerov – ako bol už od začiatku plánovaný – predstavuje súčasť osobitej mestskej architektúry, ktorá v totalitných režimoch (podobne ako umenie) stojí na popredných stupienkoch nástrojov ideologického boja.⁷⁵ Monumentálne diela boli stavané s presvedčením, že pretrvajú po stáročia a budú tak navždy symbolizovať posolstvo doby, v ktorej boli vytvorené.⁷⁶ Mali tiež schopnosť podnecovať spoločensky významné nálady, napríklad pocit spolupatričnosti, hrdosti či viery v šťastnú budúcnosť.⁷⁷ Stavby a pamätníky mohli svojou rozmernosťou a spôsobom spraco-

⁶⁸ Rudé právo, 6. 12. 1949. Výstava darů J. V. Stalinovi manifestací lásky čs. lidu k největší osobnosti naší doby.

⁶⁹ NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 21. Akce darů generalissimu J. V. Stalinovi, s. 5.

⁷⁰ NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 21. Dary československého lidu generalissimu J. V. Stalinovi, s. 1-2.

⁷¹ Rudé právo, 20. 12. 1949, s. 1. Vlak s dary československého lidu v Moskvě.

⁷² NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 21. Zpráva o akci darů československého lidu k 70. narozeninám generalissima J. V. Stalina, s. 1.

⁷³ NAČR, NA ČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 21. Dary československého lidu generalissimu J. V. Stalinovi, s. 2-4.

⁷⁴ KOURA, Pert – KOUROVÁ, Pavlína. České Vánoce od vzniku republiky po sametovou revoluci. Praha: Dokořán, 2010, s. 190.

⁷⁵ DERDOWSKA, Joanna. Angažované stavby: Co s nimi? (Vítkov, Reichstag, Palác kultury). Dostupné na <<http://www.sorela.cz/web/articles.aspx?id=54>>; [cit. 16. 2. 2017].

⁷⁶ PETIŠKOVÁ, ref. 25, s. 36.

⁷⁷ SOUŠKOVÁ, Sabina. Společenské funkce pomníku [online]. In Kultura, umění a výchova. odborný recenzovaný časopis, 2015, ročník 3, č. 1. Dostupné na <http://www.kuv.upol.cz/index.php?seo_url=aktualni-cislo&casopis=8&clanek=94>; [cit. 16. 2. 2017].

vania osloviť široké masy, režimu navyše ponúkali príležitosť na infiltrovanie sa do každodenného verejného priestoru.⁷⁸ Vstupovali aj do priestoru historickej pamäti a podieľali sa na jej formovaní.⁷⁹

Realizáciu komplikovali nejasnosti týkajúce sa umiestnenia pomníka, ako aj stále nevyhlásená súťaž na predkladanie návrhov na jeho stvárnenie. Vec rozhýbali až zistenia, že viaceré mestá – ako napríklad Košice, Bratislava či Liberec – plánujú v blízkej dobe postaviť monument oslavujúci Stalina.⁸⁰ Z ideového hľadiska nebolo žiaduce, aby sa sochy vodcu týčili vo viacerých mestách republiky, kým metropola krajiny neschválila ani náčrty skulptúry. Ako dobrý nápad sa javila snaha spojiť plány veľkolepého diela s okrúhlym výročím jubilanta.

Rozpory týkajúce sa umiestnenia a projektovania „kamenného Stalina“ sa nezmiernili ani štyri roky od odznenia prvotných úvah na túto tému, naopak, vznikali búrlivé debaty a protichodné diskusie.⁸¹ Keďže ale zhoda panovala v tom najpodstatnejšom – že základné kamene musia najneskôr v deň údajných narodenín, teda 21. decembra, stáť –, došlo za cenu istých ústupkov ku konečnému kompromisu. Základné kamene, symbolicky pochádzajúce z rôznych kútov republiky, boli 21. decembra slávnostne položené na Letenskej pláni medzi Chotkovskou cestou a Čechovým mostom.⁸²

Zaujímavé v tomto smere je, že Slovensko, tradične považované za tú časť republiky, ktorá je pri podobných akciách vždy akosi pozadu, v tomto smere vývoj v Prahe predbehlo. Išlo síce o odhalenie výrazne menšej sochy (bronzovej), ale jej predstavenie verejnosti prebehlo už v deň Stalinovej sedemdesiatky. Pri tejto príležitosti sa konala hromadná manifestácia spojená s účasťou masových organizácií NF a s prejavmi politikov. Okrem generálneho konzula ZSSR Novikova prehovoril aj predseda zboru povereníkov Gustáv Husák, ktorý nezabudol vy zdvihnúť rolu Stalina a jeho „mierotvorného diela“ v súdobom svete.⁸³

Dátum Stalinových narodenín bol na jednej strane využitý ako symbolické vyvrcholenie osláv DČSP, na druhej strane niet pochýb o tom, že z mnohých hľadísk išlo o samostatnú, autonómnu akciu. Svedčí o tom už len fakt usporiadania osláv okrúhlych narodenín v ďalších krajinách sovietskeho vplyvu bez ohľadu

⁷⁸ DERDOWSKA, ref. 75. Zásahy režimov do verejného priestoru môžu mať rôznu podobu. Pozri napríklad: PALÁRIK, Miroslav – MIKULÁŠOVÁ, Alena. Zásahy politiky do verejného priestoru na príklade premenovania nitrianskych ulíc v rokoch 1938 – 1945. In *Človek, spoločnosť, doba. Stretnutie mladých historikov: zborník z vedeckej konferencie, ktorá sa konala v Košiciach v dňoch 16. – 17. októbra 2013*. Košice: UPJŠ, 2014, s. 215–224.

⁷⁹ Viac: ŠTĚTKA, Václav. Symbolická vymístění, národní identita a (re)konstrukce paměti. In *Sociální studia*, 2004, ročník 2, č. 2, s. 79–92.

⁸⁰ NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Zápis o prvé schůzi vládní komise pro koordinaci oslav 70. narozenin generalissima Stalina, s. 4.

⁸¹ Viac o plánech, nezhodách a postupe pri výstavbe diela pozri: SLÁČKA, Dušan. Stalinův kult osobnosti v Československu na příkladu oslav narozenin J. V. Stalina v roce 1949. [Bakalářská práce.] Brno: Masarykova univerzita, 2012, s. 40–44.

⁸² NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Zápis o druhé schůzi vládní komise pro koordinaci oslav 70. narozenin generalissima Stalina, konané dne 4. října 1949, s. 10. Pomník bol neskôr postavený o kúsok ďalej – priamo oproti Čechovmu mostu; preto museli byť zmienené základné kamene premiestnené z pôvodného miesta. SLÁČKA, ref. 81, s. 43. Viac: PÍCHOVÁ, Hana. Případ Stalin. Historická a literární studie Stalinova pomníku v Praze. Plzeň: Arbor vitae, 2014, 160 s.

⁸³ SLÁČKA, ref. 81, s. 43–44.

na existenciu – či v tomto prípade skôr absenciu – podružného podujatia, ktoré by Stalinovo výročie zakončovalo či akokoľvek ho dopĺňalo. Keďže však došlo k spoločnému ideovému a organizačnému prieniku dvoch podujatí, v tomto duchu vyznievalo i oficiálne zakončenie slávených udalostí, odohrávajúc sa v predvečer generalissimových narodenín. Záverečného slova v rade niekoľko týždňov trvajúcich osláv sa chopili ZČSP a ÚAV NF, ktoré za spoluúčasti mocenských špičiek – prezidenta republiky, veľvyslanca ZSSR Silina, zástupcov vlády a tzv. spriatelенých krajín – usporiadali spoločnú akciu v Priemyselnom paláci v Prahe.⁸⁴ Na „veľkej manifestácii pracujúceho ľudu“ bolo prítomných približne 66 800 občanov.⁸⁵

Národné zhromaždenie usporiadalo 20. decembra slávnostné zasadnutie s účasťou prezidenta republiky a jeho manželky, pričom zhromaždenia sa konali po celej republike.⁸⁶ Ukončenie slávností na menších územných celkoch malo predstavovať zmenšenú verziu pražskej manifestácie, avšak s prihliadnutím na miestne dispozície. Preto mohli byť zasadnutia a slávnostné večery nahradené tematickými výstavami, filmovými a divadelnými predstaveniami, koncertmi atď.⁸⁷ Podobný scenár zakončovania slávností (v novembri a decembri) je možné postrehnúť aj v nasledujúcich rokoch. Tie sa však týkali výhradne osláv československo-sovietskeho priateľstva, ktoré ako tradícia – na rozdiel od pompézneho slávania Stalinových narodenín – pretrvali aj po ďalšie roky a ich pravidelné usporadúvanie ukončili až udalosti roku 1989.

Počet slov: 7950

Počet znakov vrátane medzier: 55118

⁸⁴ NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Zápis o prvé schůzi vládní komise pro koordinaci oslav 70. narozenin generalissima Stalina, s. 8.

⁸⁵ NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. Zpráva sekretariátu vládní komise pro koordinaci oslav 70. narozenin J. V. Stalina, s. 9. Tiež: Rudé právo, 22. 12. 1949, s. 1. Na věky bude v našich dějinách spojeno jméno Stalinovo se zajištěním naší národní svobody a s budováním socialismu. Projev prezidenta republiky na slavnostním shromáždění pražského lidu na počest 70. narozenin J. V. Stalina.

⁸⁶ NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 19. 6. schůze vládní komise. Věc: Oslavy 70. narozenin J. V. Stalina, s. 5.

⁸⁷ NAČR, f. ÚAV NF 1948 – 1955, k. 21. Akčním výborům Národní fronty, s. 2-3.

NOVÉ ÚLOHY UČITEĽOV NA SLOVENSKU V OBDOBÍ VRCHOLIACEHO STALINIZMU (1948 – 1953)

Soňa GABZDILOVÁ

Slovenská akadémia vied
Centrum spoločenských a psychologických vied
Spoločenskovedný ústav Košice
Karpatská 5
040 01 Košice
sona.gabzdilova@gmail.com

GABZDILOVÁ, Soňa. New tasks of teachers in Slovakia during the period of culmination of Stalinism (1948 – 1953). The paper is analysing a new situation of teachers in Slovakia during the period of culmination of communist dictate, when the whole educational process on all levels of schools was subordinated by direct dictate of the one political subject – the Communist Party of Czechoslovakia (CPC). To the ideology of CPC – Marxism-Leninism was subordinated also all activity of teachers. The pedagogues were exposed to the strong ideological pressure. The paper is offering a picture about strategy applied toward teachers, who were not conforming to the requirements of CPC. The pedagogues who were unwilling to comply with the new conditions, were released, or transferred to schools in the remoted regions situated in small villages. The leadership of CPC was fully aware of deep influence which teachers have upon pupils and students. The paper is mapping the strategy of school authorities in pursuance of education in line with ideology of Marxism-Leninism. Teachers were obliged to attend various ideological and political lectures and classes. At the same time they were obliged to increase their qualification via study in addition to their teaching duties. The paper also elaborates on various activities performed by pedagogues, which were not connected to their professional duties.

Kľúčové slová: vzdelávací proces; vedúca úloha KSČ; učitelia;

Keywords: Educational Process; Leading Role of Communist Party of Czechoslovakia; Teachers;

Školstvo a vzdelávanie sa vždy formovali v konkrétnych politických, spoločenských a hospodárskych podmienkach, ktoré určovali ich formu i obsahové zameranie, čo v plnom rozsahu platilo aj o situácii v Československej republike (ČSR) po februári 1948. Komunistická strana Československa (KSČ) zaviedla v Československu po februárovom prevrate mocenský monopol – uzurpovala absolútnu moc nad všetkými aspektmi politického, hospodárskeho a spoločenského života a realizovala prestavbu spoločnosti v duchu marxisticko-leninskej ideológie. Radikálnymi zmenami prechádzalo tiež školstvo, pretože na jeho pôde prebiehal proces, ktorý mal pre budúcnosť režimu mimoriadny význam. Išlo o vzdeláva-

nie a výchovu mladej generácie v duchu ideológie KSČ – marxizmu-leninizmu.¹ Dôsledné implementovanie uvedeného svetonázoru vo vyučovaní bolo hlavným cieľom, ktorý KSČ v školskej politike dôsledne presadzovala; obsahová stránka vzdelávacieho procesu tak musela byť v absolútnom súlade s ideológiou komunistickej strany.

Každá politická strana sa snaží aktívne vplývať na školskú politiku, ale miera jej dosahu závisí od podielu na vládnej moci. V tomto smere mohla Komunistická strana Československa svoje zámery vo vzdelávacom procese realizovať bez akýchkoľvek obmedzení.

Po februári 1948 prácu škôl všetkých stupňov riadila výlučne KSČ, čo znamenalo presadenie ideového monopolu komunistickej strany v činnosti vzdelávacích inštitúcií všetkých stupňov a typov. Kým v medzivojnovnej Československej republike, ale aj v rokoch 1945 – 1948 sa o otázkach vzdelávania, jeho obsahu, systému a štruktúry viedli tvrdé politické zápasy predovšetkým na pôde parlamentu i vlády, po februári 1948 boli všetky dôležité rozhodnutia uskutočnené vo vedení KSČ formou jednomyselne prijatých uznesení. Princípy školskej politiky prestali byť formulované na ministerstve školstva, úlohou vedenia rezortu bolo len rozpracovať, konkretizovať a disciplinovane plniť rozhodnutia prijaté Ústredným výborom (ÚV) KSČ.

Vo vzdelávacom procese realizovanom v súlade s ideológiou vládnuceho politického subjektu prioritnú úlohu zohrával učiteľ. Vedenie KSČ si v plnej miere uvedomovalo možnosti vplyvu pedagógov na žiakov a študentov pri formovaní ideologických názorov, postojov vrátane vzťahu k budovaniu novej „socialistickej“ spoločnosti – a v žiadnom prípade túto skutočnosť nepodceňovalo. ÚV KSČ opakovane deklaroval, že v rukách učiteľov všetkých stupňov a typov škôl spočíva výchova budúcej generácie, eo ipso i výstavba socializmu v Československu. V pedagogickom procese museli byť postoje a vyjadrenia pedagógov v súlade s ideami marxizmu-leninizmu. Spochybňovanie vedúcej úlohy KSČ nebolo tolerované. Základnou úlohou škôl po februári 1948 bola výchova „nových“ ľudí, vzdelaných, uvedomelých a aktívnych budovateľov „socializmu“. Úspešne ju mohol plniť len taký učiteľ, ktorý bol *„ideologicky vyspelý, bezvýhradne oddaný robotníckej triede, ktorému sú jasné všetky problémy výchovy, ktorý si neustále osvojuje a v svojej práci sa riadi zásadami marxizmu-leninizmu“*².

Pedagógovia boli v rámci štruktúry vtedajšej spoločnosti začlenení do segmentu „pracujúcej inteligencie“, resp. zaradovaní do kategórie „ostatní“. Ako štátnych zamestnancov zaradil komunistický režim učiteľov k tým vrstvám spoločnosti, ktorým bolo potrebné venovať „zvýšenú pozornosť“. Boli sledovaní,

¹ Marxizmus-leninizmus je ideológia, ktorá hlása nevyhnutnosť odstránenia kapitalistického usporiadania spoločnosti cestou revolučne vedeného triedneho boja (proletariát verzus buržoázia). Cieľom je nastoliť beztriednu spoločnosť, v ktorej by neexistovalo súkromné vlastníctvo. Dosiahnutiu zámeru však predchádza obdobie tzv. diktatúry proletariátu, počas ktorého komunistické strany v jednotlivých štátoch zavádzajú totalitnú moc, násilie a teror. Ich sila a rozsah závisia od konkrétnych pomerov v krajine. Marxizmus-leninizmus je založený na učení Karla Marxa, Friedricha Engelsa a Vladimíra Iljiča Lenina.

² Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA v BA), fond (ďalej f.) Povereníctvo školstva (ďalej PŠ), kolégium povereníka, kartón (ďalej k.) 131.

preverovaní, školení, prevychovávaní, usmerňovaní, a to nielen v pracovnej činnosti, ale aj mimo nej, často aj s použitím donucovacích prostriedkov. Kým „nespoľahlivých“ učiteľov na vysokých školách bolo len niekoľko desiatok, na národných a stredných školách ich počet dosahoval niekoľko stoviek, čo vyplývalo z celkového počtu pedagógov na jednotlivých stupňoch vzdelávacích inštitúcií.³

V zmysle vládneho uznesenia zo 14. decembra 1948 o znížení počtu štátnych a verejných zamestnancov a o ich preradení do výroby bola postihnutá časť učiteľov. Boli to pedagogickí pracovníci klasifikovaní ako nespoľahliví a nevyhovujúci novozavedeným triednym, ideologickým a politickým kritériám. Od roku 1949 zasiahli do procesu aj novoutvorené krajské národné výbory (KNV) a realizácia zmien na stredných a národných školách tak prešla do kompetencie krajských národných výborov a okresných národných výborov (ONV), konkrétne na ich IV. referáty.

Vlnu perzekúcie a prenasledovania učiteľov všetkých stupňov škôl podnietila kampaň proti tzv. slovenským buržoáznym nacionalistom po IX. zjazde KSS od roku 1950.⁴ Povereník školstva Ladislav Novomeský bol klasifikovaný ako jeden z hlavných predstaviteľov „buržoázneho nacionalizmu“ na Slovensku a jeho „zradcovská činnosť“ sa údajne prejavovala predovšetkým v kompromisníctve, v zhovievavom postoji k „reakčným a nepriateľským živlom“ a v nedostatočnej podpore pokrokových síl v pedagogickom procese. Článok v *Učiteľských novinách* uvádzal, že L. Novomeský nechcel, aby učitelia získavali nové poznatky, ktoré „by vniesli do našej školy a vychovávali v duchu novom, v duchu pokrokovom tak, ako sa vychováva v Sovietskom zväze“⁵. Bývalý povereník školstva sa údajne staval proti tomu, aby si pedagógovia osvojili princípy sovietskej pedagogiky a výchovy. Dôvodom bola jeho „nenávisť“ voči Sovietskemu zväzu. L. Novomeský bol obvinený zo zanedbávania politickej prevýchovy učiteľov, keďže on sám popieral „vedecký“ svetový názor – marxizmus-leninizmus. V oblasti školstva to boli len niektoré, aj keď podstatné obvinenia na jeho adresu.

Priamo v súvislosti s obvinením L. Novomeského bolo postihnutých približne 600 učiteľov a školských pracovníkov na všetkých stupňoch škôl, ktorí boli

³ Zákon č. 95/1948 Zb. z. o základnej úprave jednotného školstva, ktorý prijalo Ústavodarné národné zhromaždenie 21. apríla 1948, sa okrem vysokých, vojenských a bohosloveckých škôl vzťahoval na všetky stupne vzdelávacích inštitúcií na celom území československého štátu a začlenil ich do jednotnej školskej sústavy. Cieľom bola unifikácia výchovy a vzdelávania bez ohľadu na pohlavie, náboženské vyznanie a sociálny pôvod detí a mládeže v materských školách, v školách prvého stupňa – národných, druhého stupňa – stredných (vzdelávacie inštitúcie pre deti vo veku 11 – 15 rokov), tretieho stupňa – základných odborných školách, odborných školách, vyšších odborných školách a v gymnáziách.

⁴ Buržoázny nacionalizmus je podľa marxizmu-leninizmu teória a politika, ktorá stavia jeden národ proti druhému a záujmy jedného povyšuje nad záujmy iných. Prostredníctvom nacionalizmu sa údajne buržoázia snaží oslabiť medzinárodnú jednotu proletariátu a vniesť do jeho radov rozpory. V Komunistickej strane Československa sa o hrozbe buržoázneho nacionalizmu začalo diskutovať na prelome 40. a 50. rokov minulého storočia. Za aktívnej pomoci sovietskych „poradcov“ boli z tzv. slovenského buržoázneho nacionalizmu obvinení poprední slovenskí komunisti (Gustáv Husák, Ladislav Novomeský, Karol Šmidke, Ivan Horvát a i.), ktorí obhajovali určitý stupeň politickej samosprávy slovenského národa v rámci Československej republiky.

⁵ Učiteľské noviny, ročník (ďalej roč.) I., číslo (ďalej č.) 15, 10. V. 1951, s. 6. Odsudzujeme činnosť Novomeského.

prepustení, preložení alebo inak diskriminovaní.⁶ Dôvody boli často banálne. Stačilo pochvalné vyjadrenie o práci L. Novomeského ako povereníka, náhodné stretnutie, resp. osobná známosť, verejné vyjadrenie sympatie alebo úcty k jeho činnosti či priateľstvo s ním.

Ladislava Novomeského vo funkcii povereníka nahradil Ernest Sýkora, ktorý v rezorte školstva, národného, stredného i vysokého, vystupoval ako hlavný predstaviteľ boja proti tzv. buržoáznemu nacionalizmu. Prepúšťanie začala školská správa pod jeho vedením realizovať bezprostredne po skončení IX. zjazdu KSS. V rámci čistiek „*malo byť učiteľstvo zbavené výslovných nepriateľov a záškodníkov, ktorí nemohli byť škole na osoh*“⁷. V priebehu štyroch mesiacov, od júna do septembra 1950, boli veľké personálne zmeny realizované priamo na povereníctve školstva, vied a umenia (PŠVU). Z povereníctva muselo odísť 36 zamestnancov. Ďalších 36 bolo pozbavených funkcií prednostov odborov (2), zástupcov odborov (1), prednostov oddelení (8), referentov (21) a kancelárskych úradníkov (4). Prepúšťalo sa aj na IV. referátoch krajských národných výborov, kde bolo uvoľnených 17 pracovníkov. Odchod zo zamestnania postihol v lete 1950 804 učiteľov (290 kraj Prešov, 177 Banská Bystrica, 151 Nitra, zhodne po 78 kraje Žilina a Košice a najmenej, 30, kraj Bratislava).⁸

Na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSS 24. júna 1950 povereník školstva E. Sýkora v prednesenej správe konštatoval, že „*v radoch učiteľstva začal tiež obrodzovací proces, zvlášť v dôsledku odstránenia najreakčnejších elementov*“. Učitelia si po IX. zjazde KSS podľa vyjadrenia povereníka uvedomili, že „*škola musí byť socialistická, že výchova musí byť vedená v duchu marxizmu-leninizmu*“⁹. Tí pedagógovia, ktorí neboli ochotní podriaďiť sa novej totalitnej moci, boli zo školských služieb prepustení.

V októbri 1951 povereník E. Sýkora na II. celoslovenskej konferencii školských pracovníkov deklaroval „úspech“ v tomto postupe, keď uviedol, že z celej školskej správy a zo všetkých škôl boli odstránené tzv. reakčné, buržoáznou ideológiou presiaknuté elementy. Na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSS 7. apríla 1952 povereník konštatoval, že po IX. zjazde KSS počas dvoch školských rokov 1950/1951 a 1951/1952 prepustili z ideologických dôvodov 1 687 učiteľov.¹⁰ To však nepostačovalo a na uvedenom rokovaní vyjadril názor, že v najbližšom období bude potrebné „*odstrániť učiteľské sily, u ktorých nie sú predpoklady politického rastu... Na školách stredných a na gymnáziách je ešte značný počet učiteľov, ktorí sa viac-menej priznávajú k idealistickému svetonáhľadu. Odhadujeme, že bude treba nahradiť (počítajúc do toho aj nekvalifikované sily, ktoré nebudú schopné rastu) ešte asi 1/3 učiteľov novými kádrami*“¹¹. Prepúšťanie v tej dobe zasiahlo najmä pedagógov, ktorí neboli ochotní verejne sa vzdať svojho náboženského presvedčenia a zúčastňovali sa na bohoslužbách, resp. iným spôsobom demonštrovali „závadné“ ideologické

⁶ UHER, Jan. Kampaň proti tzv. buržoáznemu nacionalizmu. In BARNOVSKÝ, Michal (ed.). Od diktatúry k diktatúre. Bratislava: Veda, 1995, s. 113.

⁷ SNA v BA, f. PŠ, kolégium povereníka, gremiálne porady, k. 471, zasadnutie 20. augusta 1951.

⁸ SNA v BA, f. Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska (ďalej ÚV KSS), predsedníctvo, k. 798, archívna jednotka (ďalej a. j.) 22.

⁹ SNA v BA, f. ÚV KSS, predsedníctvo, k. 796, a. j. 16.

¹⁰ SNA v BA, f. ÚV KSS, predsedníctvo, k. 815, zasadnutie 7. apríla 1952.

¹¹ Ref. 10.

postoje. Títo ľudia boli obvinení, že sú „nepriateľmi nového režimu, negujú budovateľské úsilie, sú klerikálneho založenia a nevedia sa vpraviť do školskej práce v novom duchu, sú neochotní, politicky indiferentní a majú zlé morálne kvality“¹².

Rozsiahle bolo v tej dobe prekladanie učiteľov, označované ako dislokácia. Jej cieľom bolo jednak premiestňovanie pedagógov, ktorí príkazy novej školskej správy prijímali kriticky, ako aj prekladanie osobností s možným vplyvom na kolegov či učiteľov verejne vyznávajúcich svoje náboženské presvedčenie. Boli premiestňovaní z miest a veľkých obcí do škôl na kopaniciach, lazoch či v malých dedinách. Aj keď v praxi mala platiť zásada o prekladaní pedagógov k začiatku školského roka, nebolo zriedkavé, že učitelia museli zmeniť svoje pracovisko tiež v mesiacoch september – jún, najmä ak si to vyžadovali vážne „politické dôvody“¹³.

PŠVU upozorňovalo, že dislokácia, v ktorej dôležitú úlohu plnili aj národné výbory, je „dôležitý nástroj pri budovaní socialistickej školy. Preto národné výbory sústavne sledujú po celý rok politický a odborný rast učiteľov a ich prácu v škole i mimo školy, najmä ich vzdelávacie a výchovné výsledky, aby sa podľa toho mohlo zavčas zväziť ich účelnejšie pracovné využitie v budúcom školskom roku“¹⁴.

Celkovo bolo do začiatku septembra 1950 na Slovensku preložených 2 568 pedagógov (okrem kraja Bratislava). Najvyšší počet dosiahol kraj Banská Bystrica, kde zmenilo pracovisko 827 pedagógov, nasledoval kraj Žilina s 553 premiestnenými učiteľmi.¹⁵ O preložení učiteľov rozhodovali dislokačné komisie, zriadené pri IV. referátoch krajských národných výborov. Každá zo 6 komisií bola zložená zo zástupcu KNV (IV. referát), zástupcu Československého zväzu (vtedy sväzu) mládeže (ČSM), zástupcu Revolučného odborového hnutia (ROH) a vo viacerých prípadoch aj zástupcu krajského výboru KSS. Na úrovni okresov pracovali okresné dislokačné komisie a okrem toho fungovali miestne dislokačné komisie.

Zasadnutie kolégia povereníka 20. augusta 1951 konštatovalo viaceré nedostatky v dovtedajšom premiestňovaní školských zamestnancov na Slovensku, v rámci ktorého boli učitelia „z prílišnej horlivosti prekladaní často z malicherných príčin, pričom nebol braný zreteľ na záujmy školy. Preto nastal nežiaduci masový pohyb učiteľstva, ktorý bol na ujmu školy a samotnej výchovy“¹⁶. Zásadnou chybou z hľadiska hodnotenia PŠVU bol fakt, že premiestňovanie nebolo „politický“ pripravené, chápané a realizované. Aj na stránkach *Učiteľských novín* boli k jeho priebehu vyjadrené viaceré kritické pripomienky. V niektorých okresoch pracovali dislokačné komisie izolovane a rozmiestňovali učiteľov bez vzájomného informovania, čím vyvolali dodatočné zásahy do rozbehnutého procesu. Dislokácie sa museli robiť po druhýkrát, v niektorých prípadoch i viackrát opakovať.¹⁷ Vo viacerých komisiách si niektorí členovia „počínali autoritársky, ba aj diktátorsky, a hromadne prekládali učiteľov bez ohľadu na to, či takáto dislokácia pre dislokáciu škole osoží a či nie“¹⁸.

¹² SNA v BA, f. PŠ, prezídium, k. 302.

¹³ Školské zvesti, roč. VI., zošit 12, 30. VI. 1950, s. 459.

¹⁴ Školské zvesti, roč. VII., zošit 10, 3. V. 1951, s. 206.

¹⁵ SNA v BA, f. ÚV KSS, predsedníctvo, k. 798, a. j. 22.

¹⁶ SNA v BA, f. PŠ, kolégium povereníka, gremiálne porady, k. 179, zasadnutie 20. augusta 1951.

¹⁷ Učiteľské noviny, roč. I, č. 8, s. 3, 22. III. 1951. Riadne a zavčas vykonať dislokáciu učiteľstva.

¹⁸ Ref. 17.

Premiestňovanie pedagógov však pokračovalo a podľa smerníc vydaných PŠVU sa malo začať „zdola“, v samotných učiteľských zboroch. Viaceré kolektívy sa zaoberali „v rámci kritiky a sebakritiky potrebou preloženia niektorých členov sboru“¹⁹. Ako bolo uvedené, spočiatku sa na realizácii premiestňovania podieľali miestne, okresné a krajské dislokačné komisie. Ďalšie smernice PŠVU miestne dislokačné komisie zrušili. O nátlaku na pedagógov svedčí aj skutočnosť, že nepohodlní učitelia si museli žiadosti o premiestnenie podávať sami prostredníctvom riaditeľstva školy. K žiadosti boli pripojené posudky miestnych národných výborov a masových spoločenských organizácií, ktoré sa k práci učiteľov tiež vyjadrovali. Preverovaní učitelia sa zúčastnili na pohovoroch najprv pred okresnými dislokačnými komisiami. Krajské dislokačné komisie prerokovávali prípady učiteľov, u ktorých okresné komisie definitívne o preložení nerozhodli, a tiež pedagógov, ktorí sa domáhali pohovorov na krajskej úrovni.

V rámci jednotlivých krajov bolo premiestnených 2 418 učiteľov a mimo ich regiónov ďalších 218 pedagógov. Pracovný pomer bol ukončený s 347 učiteľmi.²⁰ Poverením školského úradu vyjadrilo spokojnosť. Rozhovory s pedagógmi na okresných, resp. krajských dislokačných komisiách mali údajne pozitívne výsledky, pretože „učitelia zväčša pochopili politické dôvody pri rozhodovaní dislokačných komisií“²¹. Prednosťou v hodnotení poverenia školského úradu boli písomné potvrdenia učiteľov, v ktorých sa pri pohovoroch na komisiách zaviazali „dobrovoľne a z vlastnej iniciatívy prijať miesta na odľahlých školách (kopaniciach), kde sa ročne vystrieda niekoľko učiteľov, a rozhodli sa zotrvať na týchto miestach dotiaľ, kým školu neuvedú do poriadku“²². Problémy však boli v Bratislave, kde sa nevyhovujúcich učiteľov nepodarilo premiestniť. Mnohí z nich radšej rozviazali pracovný pomer a na určenú školu nenastúpili. *Učiteľské noviny* uviedli, že v školskom roku 1951/1952 sa „z dislokácie urobila veľká akcia..., ktorá zabrala mnoho času, narobila mnoho zlej krvi a vzbudila zo stránky učiteľov často odpor voči školským pracovníkom“²³. Vybavovali sa pri nej osobné účty, nepohodlní učitelia boli premiestnení do malých obcí a na kopanice a uplatňoval sa protekcionizmus.

V tej dobe učitelia, ktorí ukončili svoje pedagogické vzdelanie, boli povinní nastúpiť do zamestnania na konkrétnu školu podľa rozhodnutia národných výborov (okresných, krajských). V mnohých prípadoch to boli miesta vzdialené od ich trvalého pobytu, rodiny a priateľov. Z tohto dôvodu žiadost' o preloženie podávali aj samotní učitelia, čo malo tiež vplyv na zvýšenie počtu premiestnených pedagógov.

Prepúšťanie a premiestňovanie učiteľov mali vo všeobecnosti negatívny vplyv na vzdelávací proces škôl na Slovensku. Jedným z bezprostredných dôsledkov prepúšťania sa stal všeobecný nedostatok učiteľov na všetkých stupňoch vzdelávacej sústavy. Na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSS 7. apríla 1952 povereník E. Sýkora uviedol, že v tom čase chýbalo celkovo na jednotlivých stupňoch

¹⁹ SNA v BA, f. PŠ, kolégium povereníka, gremiálne porady, k. 179, zasadnutie 20. augusta 1951.

²⁰ Ref. 19.

²¹ Ref. 19.

²² Ref. 19.

²³ *Učiteľské noviny*, roč. II, č. 9, s. 2, 28. V. 1952. Tohoročná kádrová dislokácia učiteľstva – krok v kádrovej politike pri budovaní socialistickej školy.

a druhoch škôl 895 pedagógov, z toho 327 na národných, 357 na stredných, 104 na gymnáziách a pedagogických gymnáziách, 72 na priemyselných školách a 35 na ostatných odborných školách.²⁴

Podľa dekrétu prezidenta republiky z 27. októbra 1945 č. 132/1945 Zb. z. a n. mali mať učitelia všetkých stupňov a škôl vysokoškolské vzdelanie nadobudnuté na pedagogických fakultách, resp. iných fakultách (oddeleniach) vysokých škôl.²⁵ Pedagogické fakulty sa začali zriaďovať podľa zákona č. 100/1946 Zb. z. a n. z 9. apríla 1946.²⁶ Vytvorené boli pri všetkých univerzitách v Československej republike a legislatívna norma splnomocňovala vládu zriaďovať ich pobočky aj mimo sídiel univerzít. Pedagogická fakulta pri Slovenskej univerzite v Bratislave bola založená v roku 1946 a v roku 1949 na základe vládneho nariadenia z 24. mája 1949 vznikli jej dve pobočky v Košiciach a Banskej Bystrici.²⁷ Pobočka v Banskej Bystrici neposkytovala všetky formy štúdia, plnila len funkciu konzultačného strediska pre doplňujúce a diaľkové štúdium učiteľov. Konzultačné stredisko pracovalo do roku 1954. V Košiciach pôsobila pobočka PF do roku 1952, keď bola premiestnená do Prešova.

Medzi absolventmi gymnázií bol však malý záujem o štúdium na pedagogických fakultách. Zodpovedné orgány hľadali preto riešenia, ktoré by pomohli nepriaznivú situáciu aspoň čiastočne zmierniť. Vláda Československej republiky prijala na svojom zasadnutí 30. mája 1950 uznesenie, podľa ktorého sa na vzdelávanie učiteľiek materských škôl a učiteľov 1. – 5. ročníka otvárali stredné školy – štvorročné pedagogické gymnáziá. Tie však v praxi pôsobili len krátko – tri roky. Národné zhromaždenie Československej republiky prijalo 24. apríla 1953 legislatívnu normu o školskej sústave a vzdelávaní učiteľov (školský zákon), ktorá predstavovala zásadnú zmenu vo vzdelávaní pedagógov všetkých stupňov škôl. V súlade s ustanoveniami zákona sa učitelia materských škôl vzdelávali na trojročných pedagogických školách s tým, že po ich absolvovaní museli vykonať jednoročnú prax v materských školách. Budúci pedagógovia 1. – 5. ročníka navštevovali štvorročné pedagogické školy. Do obidvoch typov inštitúcií sa prijímali uchádzači s ukončeným osemročným základným vzdelaním. Na vzdelávanie učiteľov 6. – 8. ročníka boli určené dvojročné vyššie pedagogické školy. Predpokladom nástupu do uvedených škôl bolo ukončenie jedenásťročnej strednej školy (gymnázia), resp. pedagogickej či výberovej školy. Pedagógovia, ktorí mali pôsobiť v 9. – 11. ročníkoch, ale tiež na pedagogických a odborných školách, sa vzdelávali na vysokých školách pedagogických po tom, ako absolvovali jedenásťročnú strednú školu, prípadne pedagogickú alebo výberovú odbornú školu.²⁸

Školská správa, postupujúc v súlade s ideológiou marxizmu-leninizmu, riešila v sledovanom období nedostatok učiteľov bezprecedentným spôsobom. Voľné učiteľské miesta začala obsadzovať ľuďmi, ktorí dovtedy pracovali vo výrobnom procese. Určujúcim kritériom pri prijímaní do školských služieb nebolo

²⁴ SNA v BA, f. ÚV KSS, predsedníctvo, k. 815, zasadnutie 7. apríla 1952.

²⁵ Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1945, čiastka 55, 20. XI. 1945, s. 334.

²⁶ Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1946, čiastka 45, 17. V. 1946, s. 888.

²⁷ Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1949, čiastka 48, 30. VI. 1949, s. 501.

²⁸ Sbírka zákonů republiky Československé, roč. 1953, čiastka 18, 7. V. 1953, s. 193-195.

zodpovedajúce a vyžadované vzdelanie, ale súhlas a ochota, či už skutočné, alebo predstierané, presadzovať líniu tzv. socialistickej kultúrnej revolúcie v školách medzi žiakmi a realizovať vyučovací proces v súlade s marxisticko-leninskou ideológiou.

Sledujúc cieľ vedúcich orgánov komunistickej strany, začalo povereníctvo školstva, vied a umenia organizovať šesťtýždňové kurzy. Ich cieľom bolo zabezpečiť „*výchovu novej učiteľskej inteligencie z radov robotníkov a pracujúcich*“²⁹. Účasť na kurzoch a vykonanie záverečných skúšok oprávňovali absolventov na vykonávanie učiteľského povolania v materských a národných školách. Kurzy sa konali v lete tak, aby ich absolventi mohli od septembra začať pracovať vo vzdelávacom procese. Nábor do kurzov realizovali masové organizácie – ČSM, ROH a Živena, zväz (vtedy sväz) slovenských žien ŽSSŽ. Najúspešnejší bol ČSM, ktorý napr. v roku 1950 v radoch svojich členov získal 1 090 záujemcov. ROH sa podarilo zabezpečiť 600 a ŽSSŽ 500 uchádzačov.³⁰ Na pohovory bolo pozvaných 2 082 osôb, dostavilo sa 1 752 a do kurzu bolo prijatých 1 525 uchádzačov.³¹ Podmienkou prijatia bolo ukončenie troch tried meštianskej, resp. ôsmich tried ľudovej školy (v prípadoch, keď išlo o „šikovných ľudí“). Ako obvykle sa primárny akcent kládol na triedny pôvod (synovia a dcéry robotníkov, maloroľníkov i stredných roľníkov) a politickú „vyspelosť“ (členstvo v KSČ, v masových organizáciách, v ľudovej správe, v politickom a verejnom živote). Kurzy sa konali od 10. júla do 25. augusta 1950 v Bratislave, Košiciach a Humennom a boli určené pre budúcich učiteľov materských a národných škôl s vyučovacím jazykom slovenským, maďarským a ukrajinským. Kurz v Bratislave pri účasti 848 frekventantov prebiehal v jazyku slovenskom a maďarskom. Z uvedeného počtu navštevovalo slovenský kurz 531 osôb a maďarský 317. V Košiciach bol kurz za účasti 383 osôb určený pre učiteľov slovenských škôl, v Humennom za prítomnosti 136 osôb pre pedagógov ukrajinských škôl. Kurzy boli zamerané na dve časti: odbornopedagogickú a politickú. Celkový rozsah výučby bol stanovený na 780 hodín. Učebný plán kurzu určil najvyšší počet hodín (208) predmetu politická výchova. Vyučovací jazyk a pedagogika boli dotované zhodne 78 hodinami. Ruský jazyk, matematika, výtvarná, hudobná a telesná výchova mali po 52 hodinách a psychológia, dejepis, zemepis, prírodopis, fyzika a chémia po 26 hodinách.³²

Už počas kurzov bol na pôde Slovenskej národnej rady (SNR) kritizovaný nesprávny postup pri vstupných pohovoroch s kandidátmi v Bratislave a v Košiciach, kde bola prijatá „*značná časť uchádzačov s nevyhovujúcim triednym pôvodom*“³³. Povereníctvo školstva rozhodlo, aby „*mladí ľudia, i keď z triedneho hľadiska neobstoja, ak sa u nich zistí, že sú schopní politicky sa vyvíjať, neboli vylučovaní z kurzov*“³⁴. Politická výchova počas kurzov mohla totiž mať podľa názoru kompetentných pracovníkov kladný vplyv na ďalšie ideové formovanie ich osobností. V žiadnom prípade však po absolvovaní kurzu nemohli nastúpiť do školských

²⁹ SNA v BA, f. ÚV KSS, predsedníctvo, k. 798, a. j. 22.

³⁰ SNA v BA, f. ÚV KSS, tajomník MOŠKO, k. 2342, a. j. 88.

³¹ SNA v BA, f. PŠ, k. 177, kolégium povereníka, zasadnutie 16. novembra 1950.

³² SNA v BA, f. PŠ, k. 17. Učebný plán 6 mesačného kurzu pre prípravu učiteľov z radov robotníkov.

³³ SNA v BA, f. PŠ, k. 19, č. 280/1950.

³⁴ Ref. 33.

služieb, pretože na „jednej strane žiadame, aby na našich školách mohli vyučovať učitelia len bezvýhradne oddaní našej socialistickej veci, a na druhej strane by sme išli ustanovovať za učiteľov deti kulakov“³⁵.

Účastníci kurzu, ktorí úspešne zložili záverečné skúšky, mohli byť zaradení priamo do vyučovacieho procesu, pričom kritériá postupu boli takéto: do školských služieb mohli ihneď nastúpiť členovia KSČ, ďalej „osvedčení“ pracovníci Československého zväzu mládeže a potom tí absolventi kurzov, ktorí z hľadiska triedneho „vyhovovali“ a mali „priaznivý“ kádrový posudok. Ostatní mohli začať učiť až po tzv. prekádovaní, čo v praxi znamenalo, že absolventi kurzu s nevyhovujúcim triednym pôvodom neboli ako učitelia materských a národných škôl akceptovaní.

Všetci, ktorí po ukončení kurzu nastúpili do materských a národných škôl, mali pokračovať v štúdiu na vyšších školách pracujúcich, ktoré vznikali na základe výnosu povereníctva školstva, vied a umenia zo dňa 7. februára 1950.³⁶ Rovnako vytváranie týchto inštitúcií sledovalo cieľ zvyšovať počet pedagógov vyšskolených už v duchu ideológie vládnucej KSČ.³⁷ Tak ako to vymedzoval i samotný názov, boli určené pre ľudí zapojených do pracovného procesu. Povereníctvo zriaďovalo vyššie školy pracujúcich „v snahe získať z radov robotníckej triedy a pracujúceho ľudu, z radov tých, ktorí v minulosti boli ukrižovaní a nemohli plne rozvinúť svoje schopnosti a nadanie, oddaných budovateľov socializmu a pomôcť tak zaplniť terajší nedostatok stredne kvalifikovanej technickej a učiteľskej inteligencie“³⁸.

Vyššie školy pracujúcich vznikali pri gymnáziách alebo stredných odborných školách a ich náplňou bola výučba v dvoch rovinách – technickej a pedagogickej. Od počiatku boli utvárané s vyučovacím jazykom slovenským, maďarským i ukrajinským. Už v marci 1950 technický odbor navštevovalo 1 801 frekventantov a pedagogický 1 469.³⁹ Vyučovanie sa uskutočňovalo štyrikrát do týždňa po skončení pracovného času v priebehu dvoch rokov s tým, že absolventi mali pokračovať v diaľkovom štúdiu na pedagogickej fakulte po dobu dvoch rokov (pedagógovia národných škôl), resp. jedného roka (učitelia materských škôl). V školskom roku 1951/1952 prvé ročníky na vyšších školách pracujúcich už neboli otvorené.

Ďalšou formou rýchleho odstraňovania nedostatku učiteľov boli troj- až šesťmesačné tzv. politicko-odborné kurzy, v rámci ktorých mali byť osoby z radov robotníkov a roľníkov „zaškolené“ za učiteľov národných škôl. Po ich ukončení boli absolventi zaradení do vyučovacieho procesu s tým, že mali pokračovať formou diaľkového štúdia na pedagogických gymnáziách.

Nedostatok pedagogických síl sa takto rôznymi rýchlokurzami a presunmi učiteľov z jedného stupňa na druhý (spravidla z nižšieho na vyšší) darilo

³⁵ Ref. 33.

³⁶ Školské zvesti, roč. VI., zošit 4, 28. II. 1950, s. 121.

³⁷ O prístupe Komunistickej strany Československa k vytváraniu tzv. vlastnej, socialistickej inteligencie pozri bližšie: MAŇÁK, Jiří. Orientace KSČ na vytvoření socialistickej inteligence. In KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (ed.). Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Svazek II. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Dokořán, 2004, s. 120- 155.

³⁸ SNA v BA, f. PŠ, k. 17, inv. č. 87.

³⁹ SNA v BA, f. Úrad predsedníctva Zboru povereníkov (ďalej ÚP ZP), k. 51, inv. č. 498.

v nastávajúcim období postupne odstraňovať. Na druhej strane sa začala negatívne prejavovať nízka kvalifikovanosť pedagógov – logický výsledok postupu, akým bol nedostatok učiteľov zo strany vládnej moci riešený.

V záujme rýchleho odstraňovania nekvalifikovanosti pedagogických pracovníkov PŠVU vydalo 20. marca 1950 výnos o prechodných predpisoch vzdelávania zamestnaných učiteľov. Podľa zákona o vysokoškolskom vzdelaní pedagógov a so súhlasom ministerstva školstva, vied a umenia poverenie stanovilo, akým spôsobom a v akom rozsahu si učitelia na Pedagogickej fakulte Slovenskej univerzity môžu doplniť potrebné pedagogické vzdelanie.

Učitelia mali vzdelanie na pedagogickej fakulte absolvovať formou diaľkového štúdia, a to spravidla pre ten stupeň školy, na ktorom vyučovali. Dĺžka vzdelávania bola odvodená práve od uvedenej skutočnosti. Predpisy určili učiteľom materských škôl jeden rok štúdia, národných dva roky, stredných tri. Diaľkové štúdium, ktoré pedagógovia začali absolvovať od letného semestra akademického roka 1949/1950, bolo výnimočne skrátené o jeden semester.⁴⁰ Diaľkové štúdium na pedagogickej fakulte vyvolalo v radoch učiteľov len malý záujem, čo zrejme bolo ovplyvnené aj finančnou, cestovnou a časovou náročnosťou.

Pozitívne zmeny z hľadiska kvalifikovanosti pedagógov na Slovensku v nasledujúcich dvoch rokoch nenastali. Na materských a národných školách pôsobil v školskom roku 1951/1952 vyše 4 000 nekvalifikovaných učiteľov. Približne 1 000 z nich navštevovalo II. ročník vyšších škôl pracujúcich pedagogického smeru. Ústredné štátne orgány na celoštátnej i slovenskej úrovni si boli vedomé, že situácia v tomto smere je alarmujúca. V súvislosti s uvedenou skutočnosťou vláda republiky 22. januára 1952 prijala uznesenie o mimoriadnych formách štúdia na školách III. stupňa, ktoré mohli učitelia realizovať popri zamestnaní. V súlade s vládnym uznesením vydalo PŠVU výnos, na základe ktorého bolo pri pedagogických gymnáziách a vybraných gymnáziách pre všetkých učiteľov materských a národných škôl zriadené individuálne štúdium. Absolvovať ho boli povinní tí učitelia, ktorí nemali ukončené vzdelanie na škole III. stupňa záverečnou skúškou. Ťažiskom bolo individuálne domáce štúdium na základe osobitných osnov. Účastníci tejto mimoriadnej formy štúdia dochádzali len na konzultácie do najbližšieho pedagogického gymnázia, resp. gymnázia, a to spravidla dvakrát do mesiaca na jeden deň. Na uvedených vzdelávacích inštitúciách boli pre potreby štúdia nekvalifikovaných učiteľov zriadené konzultačné strediská. Mimoriadne štúdium trvalo štyri roky a končilo sa záverečnou skúškou na pedagogickom gymnázii.⁴¹ Pri organizácii dôležitú úlohu plnili školskí inšpektori, ktorých prvou úlohou bolo vypracovať menný zoznam nekvalifikovaných učiteľov vo svojom obvode, zabezpečiť všetky potrebné náležitosti s riaditeľmi materských a národných škôl (uvoľňovanie učiteľov z pracoviska v čase konzultácií, skrátenie mimoškolskej činnosti, úprava rozvrhu a i.), zaistiť kontrolu dochádzky na konzultáciách a niektoré ďalšie náležitosti. V rámci dislokácie boli komisie povinné dbať na to, aby učitelia národných škôl bez požadovanej kvalifikácie boli rozmiestnení tak, aby mohli navštevovať konzultačné strediská pri

⁴⁰ Školské zvesti, roč. VI., zošit 6, 30. III. 1950, s. 153.

⁴¹ Školské zvesti, roč. VIII., zošit 6, 19. IV. 1952, s. 155-157.

pedagogických gymnáziách. Mimoriadna forma vzdelávania zápasila s viacerými problémami, z ktorých primárnym bol malý záujem pedagógov. Už v decembri 1952 poverenie školstva zdôrazňovalo, že „výnos platí pre všetkých nekvalifikovaných učiteľov národných a materských škôl, a preto všetci nekvalifikovaní učitelia, ktorí pôsobia na takýchto školách, sú povinní zapísať sa na toto štúdium, riadne sa pripravovať a pravidelne dochádzať na konzultácie“⁴².

Stav nekvalifikovanosti pedagógov na jednotlivých stupňoch vzdelávacej sústavy dokumentujú údaje v tabuľke č. 1.

Tabuľka č. 1: Kvalifikovaní a nekvalifikovaní učitelia v školskom roku 1951/1952⁴³

Školy	Učitelia				
	spolu	kvalifikovaní		nekvalifikovaní	
		počet	%	počet	%
materské	1 933	804	41,59	1 129	58,40
národné	10 187	7 137	70,05	3 050	29,94
stredné	5 715	1 952	34,15	3 763	65,84
gymnázia a ped. gym.	940	570	92,55	370	3,93
odborné školy III. st.	719	562	78,16	157	21,83
základné odbor. školy	331	292	88,21	39	11,78

Ako vyplýva z údajov uvedených v tabuľke č. 1, najvyššie zastúpenie nekvalifikovaných pedagógov bolo na stredných školách (VI. – IX. ročník), kde dosahovalo až 65,84 %. Nasledovali učitelia v materských školách s 58,40 % podielom. Najpriaznivejší stav bol na gymnáziách (vrátane pedagogických), kde nekvalifikovanosť dosahovala len 3,93 %, a na základných odborných školách s 11,78 % nekvalifikovanosťou školských pracovníkov.

V školskom roku 1952/1953 pôsobilo na materských školách 46 % nekvalifikovaných síl, na národných 31 %. Najnepriaznivejšia bola situácia na stredných školách, kde učilo až 77 % nekvalifikovaných pedagógov. Nekvalifikovaní učitelia tvorili na gymnáziách 28 %, na pedagogických gymnáziách 45 % a na výberových školách 29 %.⁴⁴

Kvantitatívne údaje potvrdzujú, že nekvalifikovanosť pedagógov sa nepodarilo znížiť. Aj keď v materských školách miernej klesla, vo všetkých ostatných sa zvýšila.

Vyučovanie na všetkých stupňoch škôl bolo začiatkom 50. rokov poznamenané „rýchlym budovaním socializmu a zostrujúcim sa triednym bojom“ a učitelia v rámci tohto procesu mali byť nápomocní pri realizovaní mocenskopolitických cieľov komunistickej strany. Na školských pracovníkov sa začali klásť mnohé nové požiadavky nesúvisiace s pedagogickými povinnosťami a kultúrnym poslaním. Zvýšené nároky boli kladené na učiteľov pôsobiach na vidieku.

⁴² Školské zvesti, roč. VIII., zošit 27, 15. XII. 1952, s. 537.

⁴³ SNA v BA, f. PŠ, prezidiálne porady, k. 180, inv. č. 480.

⁴⁴ SNA v BA, f. PŠ, k. 134. Správa o zabezpečení škôl učiteľskými kádrami.

Prideľovali im rôzne administratívne práce, napr. rozpis dodávok, súpis dobytku, výkup poľnohospodárskych produktov, prídel potravinových lístkov, sledovanie plnenia kontingentov roľníkmi a v neposlednom rade presviedčanie roľníkov o vstupe do jednotných roľníckych družstiev (JRD).

Krajské národné výbory (školské referáty) prichádzali v niektorých prípadoch s kurióznymi nápadmi. Ako ilustratívny príklad môžeme uviesť postup školského referátu KNV v Nitre. V apríli 1952 sa obrátil na referáty školstva okresných národných výborov a vyzval ich k organizovaniu spolupráce škôl pri plnení dodávok výkupu vajec. Blížili sa veľkonočné sviatky a v obchodoch bol nedostatok tohto tovaru. Každá vidiecka škola dostala písomné výzvy určené tým rodičom, ktorí neodovzdali stanovené množstvo vajec. Napomenutia rodičom doručili prostredníctvom školopovinných detí. Zámerom autorov akcie bolo, aby deti pôsobili ako sprostredkovatelia a vplývali na rodičov. Úloha učiteľov spočívala v starostlivej príprave akcie z „výchovnej stránky“. Dôležitosť plnenia úloh pri odovzdaní stanoveného množstva vajec mala byť dokonca vhodným spôsobom zdôraznená na všetkých vyučovacích predmetoch. Akciu propagovali aj prostredníctvom školských a miestnych rozhlasov. Verejne bola udelená pochvala tým, ktorí „*si plnili svoje dodávkové povinnosti a pranierovaní tí, ktorí si úmyselne svoje dodávkové povinnosti zanedbávajú*“⁴⁵.

Konali sa okresné, celoslovenské i celoštátne konferencie dedinských pedagogických pracovníkov, v rámci ktorých sa riešila otázka považovaná v tej dobe za jeden z najvýznamnejších problémov verejného a politického života – pomoc poľnohospodárstvu. Odborná úroveň pedagógov nebola taká dôležitá a ustupovala do pozadia. Podľa názoru ústredných orgánov komunistickej strany hlavným poslaním celoštátnej konferencie dedinských učiteľov v Prahe v decembri 1950 bolo „*vyvolať aktívnu prácu učiteľov v JRD a vôbec ich účasť na socialistickej premene dediny*“⁴⁶.

Vidiek v tom období vstupoval do procesu zakladania jednotných roľníckych družstiev. Aj keď sa proklamovalo, že budovanie socializmu na dedine je záležitosťou celej spoločnosti, dôležitú úlohu mali zohrať pedagógovia, pretože kým v minulosti mimoškolská činnosť učiteľov nemala údajne špecifikovaný cieľ, po februári 1948 musela sledovať jasnú metu – budovanie socializmu a zakladanie jednotných roľníckych družstiev. Všetky masovokomunikačné prostriedky propagovali tézu, že vytváranie JRD má byť realizované metódou názorného presviedčania, metódou sústavnej a každodennej vysvetľovacej práce. Učiteľ na dedine bol vraj najlepšie oboznámený s pomermi vo svojej obci a primárny význam práce pedagóga bol údajne v osobnom styku s malým a stredným roľníkom, v presviedčaní o výhodách jednotných roľníckych družstiev. Učiteľia na dedinách boli dokonca zainteresovaní aj na realizácii jarných prác v poľnohospodárstve. Ako v máji 1952 napísali *Učiteľské noviny*, v tých dňoch išlo „*najmä o to, aby jarné práce prebiehali v zmysle uznesenia o včasnom dokončení jarných prác. Učiteľia uznesenia vlády a strany na svojom pracovisku prenášajú do života... Druhá vec, na ktorú*

⁴⁵ SNA v BA, f. PŠ, kolégium povereníka, k. 131, zasadnutie 7. apríla 1952.

⁴⁶ SNA v BA, f. ÚV KSS, sekretariát, k. 13, zasadnutie 7. decembra 1950.

nesmieme zabúdať, je politické podloženie plnenia plánu jarných prác“⁴⁷. Niektorí pedagógovia sa dokonca stali funkcionármi JRD v obciach, kde pôsobili.⁴⁸

V roku 1950 na podnet ministra školstva Zdenka Nejedlého a ministra poľnohospodárstva Júliusa Ďuriša bolo organizované široké hnutie učiteľov, tzv. priekopníkov socializmu na dedine, známe pod heslom „Nová škola dedine, dedina škole“. Na rokovaní kolégia povereníka školstva v apríli 1952 zaznelo, že tisícky učiteľov „s nadšením ponúkli svoju pomoc robotníckej triede a celý život svojich škôl postavili do služieb zápasu o vybudovanie družstevnej veľkovýroby na dedine, za vybudovanie a upevnenie JRD“⁴⁹. Keď Zväz (vtedy Sväz) zamestnancov školstva a osvetu (SZŠO) za spoluúčasti zástupcov ľudovej správy a JRD v januári a februári 1952 akciu hodnotil, konštatoval, že do zakladania a budovania roľníckych družstiev sa zapojila rozhodná väčšina dedinských učiteľov, avšak „pomerne slabšia bola pomoc učiteľov mestských škôl dedinským školám a aj mnohé súdružky učiteľky mali v práci na dedine slabé zastúpenie“⁵⁰.

Pretože pedagogickí pracovníci mali zastávať v úsilí „pracujúceho ľudu“ vybudovať socializmus v Československu dôležité a čestné miesto, kládli sa na nich prísne kritériá. Mali byť dôkladne pripravení na tzv. zostrujúci sa triedny zápas na ideologickom fronte, ako aj na boj proti údajným poverám a tmárstvu. Komunistická strana kládla dôraz na ideologickú prevýchovu pedagógov.⁵¹ Na základe uznesenia ÚV KSČ zo 17. novembra 1948 začalo základné politické školenie učiteľov už od konca roka 1948 organizovať poverenie školstva, vied a umenia, v roku 1949 aj IV. referáty krajských národných výborov. Politické a odborné školenia nadobudli postupne masový charakter, od 30. marca 1949 do 15. septembra 1950 vzdelávanie absolvovalo 14 677 zamestnancov školstva.⁵² Školenia sa usporadúvali počas školského roka v politických školách školských referátov krajských národných výborov. Údaje PŠVU vypovedajú, že do konca roka 1950 sa v 14 denných internátnych kurzoch školoilo približne 80 % učiteľov.⁵³

Od leta 1951 sa politické školenia v masovom meradle organizovali aj v čase letných prázdnin, keď sa využívali priestory žiackych a študentských domovov. Podľa názoru zodpovedných pracovníkov PŠVU mali „pomôcť učiteľstvu v jeho úsilí o zvýšenie politického uvedomenia a pedagogického aj odborného vzdelania“⁵⁴. V júli a v auguste 1951 sa konali rôzne celoslovenské i krajské odborno-politické kurzy pre učiteľov všetkých stupňov škôl s vyučovacím jazykom slovenským, maďarským a ukrajinským. Za dva mesiace ich absolvovalo 6 160 učiteľov.⁵⁵ Boli to napr. kurz pre učiteľov – pracovníkov v JRD (558 učiteľov), kurz brannej výchovy pre

⁴⁷ Učiteľské noviny, roč. II., č. 18, 1. V. 1952, s. 6.

⁴⁸ SNA v BA, f. PŠ, prezídium, k. 302. JRD – spolupráca učiteľov.

⁴⁹ SNA v BA, f. PŠ, kolégium povereníka, k. 131, zasadnutie 22. apríla 1952.

⁵⁰ Ref. 49.

⁵¹ K téme prevýchovy pedagógov píše: GREŠÍK, Ladislav. Slovenská kultúra v začiatkoch budovania socializmu (1948 – 1955). Bratislava: Pravda, 1980, s. 69-71.

⁵² SNA v BA, f. ÚV KSS, sekretariát, k. 13, zasadnutie 7. decembra 1950.

⁵³ SNA v BA, f. PŠ, kolégium povereníka, gremiálne porady, k. 467, zasadnutie 22. júna 1951.

⁵⁴ Školské zvesti, roč. VII., zošit 12, 9. VI. 1951, s. 262.

⁵⁵ SNA v BA, f. PŠ, kolégium povereníka, k. 130. Správa o školení učiteľov na Slovensku v čase hlavných prázdnin v roku 1951.

učiteľov II. a III. stupňa (371), kurz ruského jazyka pre učiteľov II. stupňa (497), kurz pre učiteľov ruského jazyka na školách II. stupňa (43), politicko-odborné kurzy pre učiteľov málotriednych škôl (713), kurzy pre učiteľov, dôverníkov pionierskych organizácií (352) a mnohé ďalšie. V hodnotiacej správe povereníctva školstva sa uvádzajú viaceré nedostatky, ktoré sa vyskytli. Poslucháčov na kurzy pozývali s oneskorením, dochádzalo k absenciám prednášateľov. Pretože kurzov bolo počas dvoch mesiacov veľmi veľa, školské referáty KNV nezvládli administratívne práce a školské referáty ONV nedodali krajom včas menoslov pedagógov, ktorí sa mali na prázdninovom školení zúčastniť, a tak sa stalo, že v niektorých prípadoch neboli kurzy plne obsadené. Pretože medzi školskými referátmi, masovými združeniami a organizáciami KSS neexistovala dostatočná koordinácia, mnohí pozvaní učitelia na kurz neprišli, keďže odišli napr. na brigádu. Napriek tomu *„prázdninové školenie... značne pomohlo nášmu učiteľstvu v jeho zápase o zlepšenie výchovnej a vyučovacej práce na školách“*. Na druhej strane prázdninové kurzy ukázali, že *„značná časť učiteľstva nevenuje sa dostatočnému štúdiu marx-leninizmu a odbornému štúdiu počas školského roka. Prázdninové školenie ukázalo mnohým učiteľom cestu správneho štúdia a prenášania poznatkov z marx-leninizmu do praxe“*⁵⁶.

Školská správa organizovala prázdninové internátne školenie pedagógov aj v mesiacoch júl a august 1952, a to *„v snahe pomôcť učiteľom zvýšiť ideovopolitickú a odbornú úroveň, vyzbrojiť ich pre zostávajúci sa triedny boj na ideologickom fronte, pre boj proti poverám a tmárstvu“*⁵⁷. V porovnaní s rokom 1951 účasť učiteľov bola nižšia. V lete 1952 bolo na školení prítomných 5 491 pedagógov, z toho na kurzoch, ktoré usporiadalo ministerstvo školstva, sa zúčastnilo 231 učiteľov, na kurzoch povereníctva školstva 967 a na kurzoch školských referátov KNV 4 293 učiteľov.⁵⁸ Kurzy, na rozdiel od predchádzajúceho roka, boli organizované aj pre pracovníkov vysokých škôl – asistentov, docentov a profesorov. Počas 21 dní sa vysokoškolskí pedagógovia „vzdelávali“ v Piešťanoch a Trenčianskych Tepliciach. Obsah školení bol koncipovaný na základe prác: J. V. Stalin: *O marxizme v jazykovede*, P. Kolonickij: *Marxizmus-leninizmus o náboženstve*, S. I. Vavilov: *Veda stalinskej epochy*, G. Glezerman: *Marxizmus-leninizmus o základni a nadstavbe*, K. Gottwald: *O kultúre a úlohách inteligencie*, V. Široký: *Za socialistickú industrializáciu Slovenska* a i. Nemohli chýbať ani uznesenia strany a vlády o ďalšom rozvoji JRD. Na kurzoch sa zúčastnili prevažne nečlenovia KSČ, ktorí sa vyjadrili, že *„práve toto školenie im otvorilo do hĺbky celý rad problémov... a najmä v náboženskej otázke sa mnohým ujasnilo“*⁵⁹. Podľa plánu sa na kurzoch malo zúčastniť 300 vysokoškolských učiteľov, no absolvovalo ich len 158 pedagógov. V správe povereníctva školstva sa konštatuje, že pri zvážení všetkých ideologických nedostatkov, ktoré *„sa na našich fakultách objavujú, hlavne náboženské predsudky, objektivizmus, nedostatok triedneho hľadiska vo vede, je táto neúčasť pozoruhodná a treba ju odsúdiť“*⁶⁰. Za vinníkov

⁵⁶ Ref. 55.

⁵⁷ SNA v BA, f. ÚV KSS, predsedníctvo, k. 819, zasadnutie 7. júna 1952.

⁵⁸ SNA v BA, f. PŠ, kolégium povereníka, k. 131. Zpráva o prázdninovom internátnom školení učiteľstva v roku 1952.

⁵⁹ Ref. 58.

⁶⁰ Ref. 58.

boli označení dekaní fakúlt, pretože údajne nedostatočne propagovali školenie na jednotlivých katedrách.

Politické školenie podľa vyjadrenia zodpovedných pracovníkov povereníctva školstva malo významný vplyv na učiteľov a znamenalo „*prielom do myslenia veľkej časti učiteľov, skoncovalo s ich nazeraním na nepolitickosť školy*“⁶¹. Na druhej strane jeho „nedostatky“ spočívali v tom, že väčšina učiteľov nepokračovala po absolvovaní kurzov v individuálnom štúdiu marxisticko-leninskej literatúry a nebol tak zaistený ďalší ideologický rast pedagógov.

Z uvedených dôvodov sa na základe výnosu povereníctva školstva, vied a umenia z 27. mája 1952 začalo od leta 1952 podľa sovietskeho vzoru realizovať pre všetkých učiteľov povinné individuálne štúdium.⁶² Uskutočňovalo sa jednak priebežne počas školského roka, ako aj v čase letných prázdnin. Osobitná pozornosť sa venovala marxizmu-leninizmu, prírodným vedám a socialistickej pedagogike. Školenie a vzdelávanie učiteľov cez prázdniny považovalo PŠVU za „*nerozlučnú súčasť celoročnej pedagogickej práce učiteľa*“⁶³. Povinnú literatúru tvorili práce: J. V. Stalin: *O marxizme v jazykovede*, V. Kopecký: *Proti kozmopolitizmu ako ideológii amerického imperializmu*, P. Kolonickij: *Marxizmus-leninizmus o náboženstve*, T. D. Lysenko: *O stave v ideológii*; nesmelo chýbať ani *Uznesenie strany a vlády o upevňovaní a ďalšom rozvoji JRD*.

Individuálne prázdninové štúdium z politickej, personálnej a organizačnej stránky zabezpečovali IV. referáty okresných národných výborov za pomoci IV. referátov krajských národných výborov. Povereníctvo školstva, vied a umenia určilo dva dni v týždni – pondelok a utorok – ako konzultačné dni v čase od 7. júla do 26. augusta 1952 (v okresných mestách). Na konzultáciách sa museli zúčastniť všetci učitelia. V rámci nich mali preukázať znalosti získané z preštudovaných prác. Vedúci konzultácií, tzv. konzultátori, boli na spoločných diskusiách s učiteľmi (20 – 30 učiteľov) povinní rozobrať preštudované dielo a zistiť, „*do akej miery učitelia preštudovanú látku zoládli*“⁶⁴. Okrem individuálneho štúdia sa počas prázdnin konali aj internátne školenia, na ktorých sa zúčastnilo približne 5 000 pedagógov.

Prázdninové školenie učiteľov hodnotil povereník školstva E. Sýkora na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSS 13. septembra 1952. V správe konštatoval, že väčšina učiteľov prijala individuálne štúdium kladne. Pedagógovia pristupovali k štúdiu zodpovedne, na konzultácie sa pripravovali svedomite a z vlastnej iniciatívy študovali aj odporúčanú literatúru. Na niektorých miestach prijali dokonca záväzky, že absolvujú stanovené témy pred určeným termínom. Učitelia v okrese Banská Štiavnica sa zriekli vyplatenia finančnej náhrady za cestovné a stravné s odôvodnením, že „*štúdium im toľko dalo a tak ich obohatilo, že by bolo nesprávne, aby bola vyplácaná náhrada*“⁶⁵. Z radov učiteľov sa však ozvali aj kritické hlasy, najmä k rozsahu určenej literatúry (okolo 600 strán). V otázke svetonázorovej orientácie

⁶¹ SNA v BA, f. ÚV KSS, sekretariát, k. 13, zasadnutie 7. decembra 1950.

⁶² Školské zvesti, roč. VIII, zošit 12, 25. VI. 1952, s. 289.

⁶³ SNA v BA, f. ÚV KSS, predsedníctvo, k. 819, zasadnutie 7. júna 1952.

⁶⁴ SNA v BA, f. ÚV KSS, predsedníctvo, k. 810, a. j. 37.

⁶⁵ SNA v BA, f. ÚV KSS, predsedníctvo, k. 823. Zpráva o prázdninovom školení učiteľov.

učiteľov povereník E. Sýkora konštatoval, že individuálne štúdium potvrdilo, že „učitelia vo svojej väčšine sú zafarbení vplyvmi buržoáznej ideológie. Že sú filozofickými idealistami, že sa v rozhodujúcej väčšine ani nezačali vyrovnávať s náboženstvom a že máme len pomerne málo tých, ktorí stoja pevne za dialektickomaterialistickým svetonáhľadom“⁶⁶. Upozornil na skutočnosť zistenú počas konzultácií, že „len zásadné, nekompromisné stávanie otázok, neústupčivé stanovisko v otázkach marx-leninskej ideológie môže urýchliť uvedomovací proces učiteľov, mobilizovať ich do nekompromisného ideologického boja a zbaviť ich urýchlene rôznych predsudkov z minulosti“⁶⁷. Mnohým učiteľom údajne pomohlo k zmene ich svetonázoru štúdium diel P. Kolonického *Marxizmus-leninizmus o náboženstve* a T. Lysenka *O stave v biológii*, dokonca ich vraj zasiahlo tak hlboko, že v prvých septembrových dňoch vystúpili z cirkvi. E. Sýkora odhadoval ich počet približne na 1 000. Drvivá väčšina pedagógov bola však podľa povereníka naďalej zaťažená náboženstvom. Mnohí aj po absolvovaní individuálneho štúdia vyhlásili, že sa „náboženstva nevzdajú a do kostola budú chodiť aj v budúcnosti“⁶⁸. E. Sýkora konštatoval, že PŠVU „malo akciu v priebehu celých prázdnin pevne v rukách a prostredníctvom svojich inštruktorov, ktorí navštevovali všetky okresy..., operatívne odstraňovalo niektoré nedostatky, čo sa vyskytli najmä na začiatku“⁶⁹.

Aj v lete 1953 (počas letných prázdnin) povereníctvo školstva organizovalo prázdninové školenia, na ktorých sa zúčastnilo vyše 6 000 učiteľov.⁷⁰ V správe prednesenej na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSS 10. decembra 1953 sa konštatovalo, že letné školenie „podstatne pomohlo pri zvyšovaní pedagogickej i odbornej kvalifikácie učiteľov a pri upevňovaní a prehľbovaní ich socialistického uvedomenia“⁷¹.

Bezprostredne po februárovom prevrate mala KSS približne 210 000 členov, počas niekoľkomesačného náboru po uchopení moci sa počet jej príslušníkov zdvojnásobil a v polovici roku 1948 mala viac ako 400 000 členov.⁷² Vedenie komunistickej strany kladlo mimoriadny dôraz na nábor medzi učiteľmi, ktorí mohli ovplyvňovať a formovať svetonázorovú orientáciu mladej generácie. Mnohí učitelia vstúpili do KSČ dobrovoľne, iní preto, aby sa prispôbili novým pomerom, ďalší neuniesli psychický nátlak, niektorí z konjunktúrnych dôvodov. V rámci masového pofebruárového náboru sa do komunistickej strany prihlasovali celé pedagogické zbory. Napríklad v okrese Vráble vstúpili do komunistickej strany takmer všetci učitelia, podobne asi 200 pedagógov v okrese Prievidza, rovnako všetci úradníci (notári, učitelia) v Sabinovskom okrese.⁷³

Po februári 1948, najmä však po IX. zjazde KSČ v máji 1950 sa konali početné konferencie učiteľov (školských pracovníkov) na celoštátnej, ale aj celoslovenskej

⁶⁶ Ref. 65.

⁶⁷ Ref. 65.

⁶⁸ Ref. 65.

⁶⁹ Ref. 65.

⁷⁰ SNA v BA, f. ÚV KSS, predsedníctvo, k. 851, zasadnutie 10. decembra 1953.

⁷¹ Ref. 70.

⁷² PEŠEK, Jan. Štátna moc a spoločnosť na Slovensku 1945 – 1948 – 1989. Bratislava: HÚ SAV, 2013, s. 51.

⁷³ GREŠÍK, Ladislav. Slovenská kultúra v začiatkoch budovania socializmu (1948 – 1955). Bratislava: Pravda, 1980, s. 20.

úrovni. Veľká pozornosť bola venovaná najmä prvej celoslovenskej konferencii učiteľov, ktorá sa konala po IX. zjazde KSS v septembri 1950. Vysvetlila „jasný cieľ školy, ako ho postavil IX. zjazd KSS: škola vyhŕnou socialistickej výchovy“⁷⁴. Konferencia učiteľov poukázala tiež na „zhubné dôsledky Novomeského buržoázne-nacionalistickej politiky v školstve, ostro sa postavila proti izolácii školy od života, proti apolitickosti“⁷⁵. Prvá konferencia učiteľov a všetky nasledujúce, ktoré sa konali v sledovanom období, boli starostlivo pripravované na úrovni školskej správy, ale aj na zasadnutiach vedúcich orgánov KSS. Zvolanie konferencie, účastníkov, propagáciu, obsahovú náplň, vopred pripravené referáty a iné otázky schvaľovalo Predsedníctvo ÚV KSS. Na konferencie boli pozývaní „politicky najvyspelejší“ školskí pracovníci. Pozvanie na konferenciu už samo osebe malo byť vnímané ako vyznamenanie. Nemohli chýbať čestní hostia – najvyšší predstavitelia KSČ, KSS, vlády, Zboru povereníkov a Slovenského výboru SZŠO. Prítomní boli aj zástupcovia krajských a okresných výborov KSS. Na každej konferencii bolo vytvorené čestné predsedníctvo.⁷⁶ Výber učiteľov a ďalších školských pracovníkov bol starostlivo pripravený. Napríklad pri príprave III. celoslovenskej konferencie, ktorá sa konala v septembri 1952, povereníctvo školstva, vied a umenia počítalo s účasťou 730 – 750 delegátov a hostí, pričom delegáti školstva mali byť zastúpení počtom 550 – 560 osôb. Povereníctvo stanovilo počty účastníkov na základe jednotlivých stupňov a typov škôl. Určilo napr. to, že z celkového počtu delegátov má byť aspoň 10 % učiteľov zo škôl s vyučovacím jazykom maďarským a 4 % s ukrajinským.⁷⁷

Po celoštátnych a celoslovenských konferenciách sa konali okresné učiteľské konferencie a okresné aktívy, ktoré sa tiež dôsledne pripravovali. Mimoriadna pozornosť sa venovala hlavným referátom, ktoré mali predniesť pracovníci IV. referátov krajských národných výborov. Ich obsah bol presne vymedzený zodpovednými pracovníkmi povereníctva školstva. Gremiálna porada kolégia povereníka školstva 18. októbra 1951 určila, že referáty na okresných aktívach učiteľov, ktoré sa mali konať po II. celoslovenskej konferencii na jeseň 1951, budú rozvíjať heslo *Ústrednou postavou v škole je učiteľ*.⁷⁸ Zároveň bolo dôležité, aby zohľadnili skutočnosť, že školskí pracovníci sa stretávajú v dobe zostrojúceho sa triedneho boja a vo vyostrujúcej sa medzinárodnej situácii. Úlohou všetkých pedagogických pracovníkov preto bolo budovať novú „socialistickú“ školu. To predpokladalo naplnenie troch základných úloh, ktoré mali byť v hlavných referátoch podrobne analyzované: 1. učiteľ urýchli svoj prerod a vymetie posledné stopy ducha Novomeského zo škôl, 2. učiteľ bude študovať klasikov marxizmu-leninizmu, 3. učiteľ bude sledovať sovietsku pedagogiku.⁷⁹

⁷⁴ SNA v BA, f. ÚV KSS, predsedníctvo, k. 823, a. j. 27.

⁷⁵ Ref. 74.

⁷⁶ Členmi čestného predsedníctva boli zástupcovia ÚV KSČ, ÚV KSS, minister školstva, členovia Zboru povereníkov, zástupcovia ÚV SZŠO, Slovenského výboru SZŠO, Slovenského ústredného výboru ČSM a i.

⁷⁷ SNA v BA, f. ÚV KSS, predsedníctvo, k. 823, a. j. 27.

⁷⁸ SNA v BA, f. PŠ, gremiálne porady, kolégium povereníka, k. 477, zasadnutie 18. októbra 1951.

⁷⁹ Ref. 78.

Hlavné referáty na okresných učiteľských konferenciách na jeseň 1951 museli okrem iného vyzdvihnúť význam IX. zjazdu KSS pre rozvoj škôl a prácu učiteľov, a to hlavne z toho dôvodu, že zjazd pedagógov „priamo vyburcoval, absolútna väčšina učiteľstva kritiku pochopila, uznala, že je ochotná zameškané dohoniť a so všetkou silou a nadšením budovať novú socialistickú školu“⁸⁰.

PŠVU učiteľské konferencie a aktívy nielen detailne pripravovalo, ale aj kontrolovalo. Správu o priebehu okresných učiteľských aktívov, ktoré sa konali po III. celoslovenskej konferencii školských pracovníkov v decembri 1952, prerokovávalo koncom mesiaca kolégium povereníka školstva. Kritika bola adresovaná najmä priebehu diskusií, v ktorých vystúpilo málo učiteľov, zvlášť pedagógov škôl III. stupňa. Správa konštatovala, že medzi učiteľmi sa ešte „stále prejavuje... nechť k diskusi a čakanie, kým sa niekto prihlási“⁸¹. Mnohé vystúpenia boli údajne všeobecné, nič nehovoriace a dopredu písomnou formou pripravené, chýbala v nich kritika a v niektorých okresoch sa vôbec nediskutovalo o boji proti poverám a tmárstvu.

Vzdelávací proces po roku 1948 prešiel zásadnou a radikálnou reformou, ktorú realizovala Komunistická strana Československa. V plnej miere zasiahla aj pedagógov na všetkých stupňoch škôl. Učitelia boli vystavení silnému ideologickému tlaku a pri vykonávaní svojho povolania sa museli riadiť ideami marxizmu-leninizmu. Ich povinnosťou bolo vykonávať mnohé činnosti, ktoré priamo nesúviseli s pedagogickou a výchovnou prácou v školách. Prešli mnohými formami politických školení, museli si dopĺňať kvalifikáciu, zúčastňovať sa na rôznych kurzoch či konferenciách.

Práca bola napísaná v rámci riešenia projektu VEGA MŠVVaŠ a SAV č. 2/0124/16 *Školstvo na Slovensku v rokoch 1. Slovenskej republiky a v období stalinizmu (1948 – 1953). Protiklady a podobnosti*.

Počet slov: 8102

Počet znakov vrátane medzier: 57709

---

⁸⁰ Ref. 78.

⁸¹ SNA v BA, f. PŠ, kolégium povereníka, k. 133, zasadnutie 20. decembra 1952.

PRAMENE CIRKEVNEJ POVAHY K VZDELANOSTI VIDIECKEHO OBYVATEĽSTVA V 17. STOROČÍ

Zuzana LOPATKOVÁ

Trnavská univerzita v Trnave
Filozofická fakulta
Katedra histórie
Hornopotočná 23
918 43 Trnava
lopatkova@gmail.com

LOPATKOVÁ, Zuzana. The sources of ecclesiastical character to the educational system of country population in the 17th century. The author of present work, based on the study of the original archive materials, seeks to mention at the problematic of the national educational system in provincial ambient of Bratislava archidiaconatus in the age of modern times, accordingly in the 17. century. As we advise of that further, there was the area with ethnically and religiously mixed population, however with dominance of Slovak nation and roman catholic religion. In our work we monitor the amount of schools in this age, their level, condition, the number of scholars, eventually the person of teacher and his total receipts, in that criterion, in the quality of relevant historical fonts. In the complicated process of self-awakening nations the educational system represented unsubstitutable role, which was in the age of modern times furthest the affair of churches. Only enlightenental monarchs testified greater interest in the educational system, which became the part of their state cultural politics.

Kľúčové slová: vzdelávanie; dejiny; Slovensko; škola; vizitácia;

Keywords: Education; History; Slovakia; School; Visitation;

Nositelkami elementárnej vzdelanosti boli v období raného novoveku, na mnohých miestach už od čias stredoveku, vidiecke farské školy. Tieto školy boli zriaďované hlavne na bohoslužobné ciele. Nevznikali primárne preto, aby sa v nich deti naučili písať, čítať a počítat, ale preto, aby si v škole osvojili katechizmus. Osvojenie si gramotnosti sa pritom chápalo predovšetkým ako prostriedok na osvojenie si viery. Práve ľudové školstvo vo veľkej miere formovalo kultúrnu a vzdelanostnú úroveň obyvateľstva nielen v slovenských mestách, ale aj obciach.¹ V období raného novoveku sa najmä pod vplyvom ideí humanizmu a re-

¹ KOMLÓSSY, Ferenc. Az esztergom főegyházmegyei róm. kath. iskolák története. Ostrihom 1896, s. 26 a n.

nesancie a neskôr aj šírenia reformačných myšlienok postupne zvyšoval záujem o vzdelanie, a to u rímskokatolíkov, ale aj u protestantov; postupne sa vzdelávali tiež širšie vrstvy obyvateľstva. Trnavská synoda z roku 1560 nariadila, aby každá farnosť ustanovila učiteľa, pričom chudobné farnosti sa mohli aj spojiť, aby učiteľa dokázali zo svojich príjmov užiť. Podobne postupovali aj protestantské cirkvi a začiatkom 17. storočia mali už aj mnohé protestantské obce svoje školy.² Podľa zachovaných historických prameňov bola na území dnešného Slovenska pomerne hustá sieť škôl, a to nielen v kráľovských, ale aj v zemepanských mestách, mestečkách a obciach.³ Možno konštatovať, že v 16. storočí bolo na území dnešného Slovenska minimálne 130 škôl. V obecných elementárnych školách sa vyučovalo písanie, čítanie, počítanie a náboženstvo.⁴

Jedným z historických prameňov cirkevnej povahy, ktoré výrazným spôsobom posúvajú dopredu poznanie o dejinách školstva na území dnešného Slovenska v období raného novoveku, sú zápisnice z rímskokatolíckych kanonických vizitácií.⁵ Ich význam pre dejiny najnižšieho stupňa vzdelávacej inštitúcie, ľudových škôl, možno demonštrovať na vidieckom prostredí oblasti Bratislavského archidiakonátu, kde v období raného novoveku možno pozorovať vývojové línie v dejinách školstva totožné s vývojom vzdelanosti v celom Uhorsku. V tomto období sa celý Bratislavský archidiakonát delil na päť dekanátov: *Záhorský* (Ultra montes), *Podhorský* (Sub montibus), *Medziriečny* dekanát, zvaný aj Dekanát medzi Váhom a Dudváhom (Districtus Vizköz), *Žitnoostrovný* (Districtus Chaloköz) a *Medziostrovny* dekanát (Districtus Szigetköz).⁶ Kanonické vizitácie z obdobia 17. storočia dosvedčujú fakt, že hranice medzi archidiakonátmi neboli ani v tomto období pevne ustálené.⁷ Hranice archidiakonátov zároveň neboli celkom totožné s hranicami stolíc; napríklad Bratislavský archidiakonát presahoval aj na územie iných stolíc. Tento stav, s malými obmenami na úrovni farností, pretrval celé 17. storočie, ako to dokladajú aj kanonické vizitácie z druhej polovice 17. storočia. Geograficky zahŕňal Bratislavský archidiakonát väčšinu územia Bratislavskej stolice, rozkladal sa teda na západnom Slovensku, na území Borskej a Podunajskej nížiny. Prične sa archidiakonátom tiahol hrebeň pohoria Malé Karpaty, ktorý

² KOMPOLT, Pavol. Disciplinizácia ako integrálna súčasť vzdelávania v 16.-18. storočí. In ČIČAJ, Viliam (ed.). *Formy a obsah vzdelanosti v historickom procese*. Bratislava: VEDA, 1999, s. 139. Porov. PEŠEK, Jiří. *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách*. (Všední dny kulturního života.) Praha: UK, 1993, s. 40.

³ LENGYELOVÁ, Tünde. Školy a vzdelanost' v zemepanských mestách v 16.-17. storočí. In ČIČAJ, Viliam (ed.). *Formy a obsah vzdelanosti v historickom procese*. Bratislava: VEDA, 1999, s. 56-57. Porov. VAJČÍK, Peter. *Školstvo na Slovensku v XVI. storočí*. Bratislava 1955, s. 12-13.

⁴ MÁTEJ, Jozef. a kol. *Dejiny českej a slovenskej pedagogiky*. Bratislava 1976, s. 41 a i.

⁵ LOPATKOVÁ, Zuzana. Kanonické vizitácie severozápadnej časti Podhorského dekanátu v 2. polovici 16. storočia a v 17. storočí. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce; Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave 2014, s. 26-28.

⁶ LOPATKOVÁ, Zuzana. Vývoj cirkevnej správy na území neskoršieho Trnavského vikariátu v 16.-18. storočí. In RÁBIK, Vladimír et al. *Vývoj cirkevnej správy na Slovensku*. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce; Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2010, s. 335-365.

⁷ V poslednom menovanom zrejme hranice neboli ustálené, lebo do Bratislavského archidiakonátu patrili štyri farnosti, na ktorých vizitáciu si údajne nárokoval aj komárňanský archidiakon. LOPATKOVÁ, ref. 6, s. 340.

ho delil na dve nerovnaké časti. Geografický ráz tohto územia ovplyvňovali aj vodné toky Moravy, Dunaja, Váhu a Dudváhu. V rámci územia Bratislavského archidiakonátu ležal aj Žitný ostrov, svojrázny geografický celok, ktorý v starších časoch predstavoval čiastočne aj osobitnú politicko-správnú jednotku.⁸

Najstaršie novoveké zápisnice z kanonických vizitácií, ktoré sa zmieňujú o škole a učiteľovi vo vidieckom prostredí, sú tzv. pázmaňovské kanonické vizitácie z rokov 1629 až 1634.⁹ Územne Bratislavský archidiakonát v tomto období tvorili nasledujúce farnosti:

- *Záhorský dekanát*: Bratislava, Devín, (filiálky Devínska Nová Ves a Dúbravka), Záhorská Bystrica (filiálka Lamač), Stupava (filiálky Mást a Borinka), Vysoká pri Morave, Zohor (filiálky Láb a Lozorno), Gajary (filiálka Malé Leváre), Veľké Leváre, Malacky (filiálky Kostolište a Plavecký Štvrtok), Sološnica (filiálky Studienka a Rohožník), Plavecký Mikuláš (filiálky Plavecký Peter a Plavecké Podhradie), Pernek (filiálky Kuchyňa a Jablonové).
- *Podhorský dekanát*: Rača, Svätý Jur (filiálka Neštich), Pezinok (filiálky Cajla, Viničné a Limbach), Veľké Trnie (filiálka Malé Trnie), Modra (filiálka Kráľová), Šenkvice, Vištuk, Budmerice (filiálka Jablonec), Štefanová (filiálka Dubová), Častá, Doľany, Dlhá (filiálka Borová), Dolné Orešany, Horné Orešany, Smolenice (filiálka Lošonec), Naháč (filiálky Trstín, Bíňovce a Horné Dubové), Dechtice (filiálka Kátlovce), (Jaslovské) Bohunice (filiálky Jaslovce, Radošovce, Paderovce, Dolné Dubové), Dolná Krupá (filiálka Horná Krupá), Boleráz (filiálka Smolenická Nová Ves), Ružindol (filiálka Biely Kostol), Suchá nad Parnou (filiálky Košolná a Zvončín), Bohdanovce (filiálky Klčovany a Šelpice), Špačince, Veľké Brestovany (filiálky Malé Brestovany a Malé Lovčice), Hrnčiarovce nad Parnou (filiálky Zeleneč a Modranka), Cífer (filiálky Balazhaza, Pác, Hrušov, Voderady a Jarná), Báhoň (filiálky Kaplna a Igram), Čataj, Veľký Grob (filiálka Pusté Úľany), Blatné, Boldog, Senec, Veľký Biel (filiálka Malý Biel), Bernolákovo, Chorvátsky Grob, Slovenský Grob a Vajnory.
- *Medziriečny dekanát* (Dekanát medzi Váhom a Dudváhom): Ivanka pri Dunaji, Nová Dedinka, Kostolná pri Dunaji, Jelka, Veľké Úľany, Čierny Brod, Mostová, Dolné Saliby, Matúškovo, Galanta, Kajal, Veľká Mača, Sered', Hrubý Šúr, Zavar, Križovany nad Dudváhom, Vlčkovce, Majcichov, Abrahám, Sládkovičovo.
- *Žitnoostrovny dekanát*: Nové Košariská, Jánošíková, Kalinkovo, Hamuliakovo, Šamorín, Čilistov, Dolný Bar, Baka, Gabčíkovo, Gáň, Dolný Štál, Kostolné Kračany, Topoľníky, Dunajská Streda, Michal na Ostrove, Holice, Jurová, Rohovce, Vojka (filiálky Szentgyorgy Ur, Horný Bar a Šámot), Kvetoslavov, Mierovo, Veľká Paka (filiálky Veľký Lég, Malý Lég a Svätý Peter), Zlaté Klasy, Hubice, Štvrtok na Ostrove, Čakany, Tomášov, Malinovo, Most pri Bratislave.

⁸ ŽUDEĽ, Juraj. Stolice na Slovensku. Bratislava: Osveta, 1984, s. 37-39.

⁹ Kanonickú vizitáciu Bratislavského archidiakonátu vykonal bratislavský prepošt a vacovský biskup Juraj Draškovič. Originál vizitačných protokolov je uložený v Prímási Levéltár v Ostrihome, a to v oddelení Archivum ecclesiasticum vetus, Lib. 3., 108 (1634). Kanonické vizitácie publikovala BEKE, Margit. Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1616-1637). Budapest, 1994.

- *Medziostrovný dekanát*: Dunakiliti, Püski, Dunaremete, Lipót.
- Exemptné farnosti¹⁰: Trnava, Dlhá nad Váhom, Podunajské Biskupice.

V súvislosti so vzdelávaním možno na základe zápisníc z kanonických vizitácií sledovať sieť škôl a počet žiakov.¹¹ V roku 1634 našiel vizitátor Juraj Draškovič farské školy vo všetkých sídlach farností, pričom učiteľ učil aj deti vo filiálkach. Niektoré väčšie obce, hoci boli vo filiálnom postavení, mali dokonca svoju vlastnú školu i učiteľa. Tento ročník kanonických vizitácií prináša stručnú informáciu, či vo farnosti/filiálke je škola, v akom je stave a aké príjmy poberá učiteľ. Pri niektorých školách vizitátor už v tomto ročníku vizitácií uviedol aj počty žiakov. Napriek stručnosti údajov treba zdôrazniť, že sú to pre mnohé lokality vôbec prvé písomné pramene, ktoré spomínajú existenciu školy. Možno tiež konštatovať, že vizitácie poukazujú na hustú sieť farských škôl na celom území Bratislavského archidiakonátu; prakticky – i keď úroveň jednotlivých učiteľov a škôl bola iste rôzna – takmer v každom sídle (či už v sídle farnosti, alebo vo filiálke) pôsobil učiteľ.

Z druhej polovice 17. storočia sa zachovali dva ročníky kanonických vizitácií Bratislavského archidiakonátu, a to z rokov 1673 a 1694/1695. V prvom ročníku z uvedených sa však v rámci Bratislavského archidiakonátu zachovali len vizitácie *Záhorského* a *Žitnoostrovného* dekanátu, *Medziriečneho* dekanátu (v tomto období niektoré farnosti patrili do *Podhorského* dekanátu) a časti *Podhorského* dekanátu¹²:

- *Záhorský dekanát*: Devín, (filiálky Devínska Nová Ves a Dúbravka), Záhorská Bystrica (filiálka Lamač), Stupava (filiálka Mást), Vysoká pri Morave, Zohor (filiálky Láb a Lozorno), Gajary (filiálka Malé Leváre), Veľké Leváre, Malacky (filiálky Kostolište a Plavecký Štvrtok), Sološnica (filiálky Studienka a Rohožník), Plavecký Mikuláš (filiálky Plavecký Peter a Plavecké Podhradie), Pernek (filiálky Kuchyňa a Jablonové).
- *Podhorský dekanát*: Trstín (filiálka Bíňovce), Smolenice (filiálka Lošonec), Boleráz (filiálka Smolenická Nová Ves), Dolná Krupá (filiálka Horná Krupá), Špačince, Brestovany, Zavar, Križovany nad Dudváhom (filiálka Vlčkovce), Hrubý Šúr, Galanta (filiálky Hody, Nebojsa, Matúškovo), Čierny Brod (filiálky Košúty a Mostová), Veľké Úľany, Jelka (filiálky Hrubá Borša, Kostolná pri Dunaji, Újhely, Jánovce, Kráľová nad Váhom), Sered' (filiálky Dolná Streda, Váhovce), Sládkovičovo (filiálka Malá Mača), Veľká Mača, Majcichov (filiálky Abrahám a Opoj), Hrnčiarovce (filiálky Zeleneč a Modranka), Cífer (filiálky Pavlice, Voderady, Pusté Sady, Jarná a Slovenská Nová Ves), Šenkvice,

¹⁰ Exemptné fary boli podriadené priamo ostrihomskému arcibiskupovi.

¹¹ LOPATKOVÁ, Zuzana. Náboženská situácia na juhozápadnom Slovensku vo svetle pázmavných vizitácií. In KOHÚTOVÁ, Mária et al. Politické a spoločenské pomery na Slovensku v 1. polovici 17. storočia. Trnava; Bratislava: HÚ SAV, 2012, s. 145-164.

¹² Tieto kanonické vizitácie, uskutočnené po takmer 40 rokoch od predošlých, boli realizované v Bratislavskom archidiakonáte na základe nariadenia a osobitného mandátu ostrihomského arcibiskupa Juraja Selepčeniho. Na základe poverenia kanonickú vizitáciu osobne vykonal čánadsky biskup Ferdinand Pálfi. Originál vizitačných protokolov je uložený v Prímási Levéltár v Ostrihome, a to v oddelení Archivum ecclesiasticum vetus, Lib. 7., 53.

Tomášikovo (filiálky Horné Saliby, Dolné Saliby, Vozokany a Jahodná), Trstice, Suchá (filiálky Zvončín a Košolná), Horné Orešany, Dolné Orešany (filiálky Dlhá a Borová).

- *Žitnoostrovňý dekanát*: Podunajské Biskupice (filiálky Komárov a Vrakúňa), Nové Košariská (filiálky Jánošíková, Kalinkovo a Nová Lipnica), Šamorín (filiálky Hamuliakovo, Čilistov, Mliečno, Šámot, Kvetoslavov, Kostolné Kračany, Dunakiliti).

Vizitačné zápisnice z roku 1673 sú na informácie o vzdelávaní a škole v rámci 17. storočia najskúpejšie. Úplne v nich chýba charakteristika budovy školy, ako i mená a bližšie údaje o učiteľoch. Môžeme len konštatovať, že na základe prítomnosti učiteľov bola vo všetkých farnostiach škola, pričom učitelia naďalej učili aj deti vo filiálkach. Všetky údaje vo vizitačných protokoloch sa týkajú len príjmov učiteľa. Čo je však zaujímavé, ich komparáciou s príjmami z roku 1634 možno konštatovať, že príjmy učiteľov sa zmenili len v minimálnej miere.

Čo sa týka vzdelávania a školského života, obsahovo sú najbohatšie kanonické vizitácie Bratislavského archidiakonátu z rokov 1694/1695.¹³ V týchto rokoch sa v rámci jeho územia vizitovali nasledujúce lokality:

- *Podhorský dekanát*: Hrnčiarovce (filiálky Zeleneč a Modranka), Brestovany (filiálky Horné Lovčice a Zavar), Križovany nad Dudváhom, Vlčkovce, Voderady (filiálka Pavlice), Cífer (filiálky Pusté Sady a Jarná), Báhoň (filiálky Kaplna a Igram), Vištuk (filiálka Dubová), Budmerice (filiálka Jablonec), Ružindol (filiálka Biely Kostol), Suchá nad Parnou (filiálky Košolná a Zvončín), Bohdanovce (filiálka Špačince), Bohunice (filiálky Dolné Dubové, Jaslovce a Paderovce), Dechtice (filiálka Kátlovce), Naháč, Trstín (filiálka Biňovce), Smolenice (filiálka Lošonec), Horné Orešany, Dolné Orešany, Doľany, Častá (osady Hoštáky a Píla), Štefanová, Dlhá (filiálka Borová), Boleráz (filiálka Smolenická Nová Ves), Dolná Krupá (filiálka Horná Krupá).
- *Medziriečny dekanát*: Majcichov (filiálky Abrahám a Hoste), Hrubý Šúr, Sered' (filiálky Dolná Streda a Váhovce), Galanta (filiálky Nebojsa a Hody), Matúškovo, Veľká Mača (filiálka Horné Saliby), Vozokany (filiálka Dolné Saliby), Tomášikovo (filiálka Jahodná), Trstice (filiálky Heď, Mostová a Čierna Voda).
- *Žitnoostrovňý dekanát* (1695): Sládkovičovo (filiálka Malá Mača), Podunajské Biskupice (filiálky Komárov a Vrakúňa), Nové Košariská, Dunajská Lužná (filiálka Hamuliakovo), Šamorín (filiálky Čilistov, Mliečno, Šámot a Kvetoslavov), Dunakiliti (filiálky Püski, Dunaremete a Lipót), Szentgyorgy Ur (filiálka Rohovce), Vojka (filiálka Horný Bar), Bodíky (filiálka Dolný Bar), Gabčíkovo,

¹³ V rokoch 1694/1695 sa uskutočnila posledná kanonická vizitácia Bratislavského archidiakonátu v 17. storočí. Nariadil ju kardinál Leopold Kolonič, metropolita ostrihomskej cirkvi, arcibiskup, prímás Uhorska. Vizitáciou bol poverený Štefan Ilyés, ostrihomský kanonik. Vizitátor mal špeciálny mandát panovníka Leopolda I., ako aj mandát predošlého ostrihomskeho arcibiskupa Juraja Séceniho. Vizitácia sa konala so súhlasom bratislavského prepošta a archidiakona. Originál kanonických vizitácií z r. 1694/1695 je uložený v Prímási Levéltár v Ostrihome, a to v oddelení Archivum ecclesiasticum vetus pod signatúrou Lib. 8., 87.

Gáň (filiálky Čierna Voda, Amadeho Kračany, Moravské Kračany, Kľučiarove Kračany, Etreho Kračany, Malé Blahovo, Mliečany, Kútники), Mad, Malý Bar, Trhová Hradská (filiálka Horné Mýto), Dolný Štál, Dunajská Streda (filiálka Kostolné Kračany), Holice (filiálky Jurová a Michal na Ostrove), Veľká Paka (filiálky Kostolná Paka, Malá Paka a Čukárska Paka), Veľký Lég, Štvrtok na Ostrove (filiálka Mierovo), Miloslavov (filiálky Hubice a Čakany), Zlaté Klasy (filiálky Svätý Peter, Nový Život, Eliášovce, Esterháza, Tonkovce), Tomášov (filiálky Malinovo a Most pri Bratislave).

Z kanonickej vizitácie z r. 1694/1695 opäť zisťujeme, že v každom sídle fary pôsobil učiteľ, ktorý učil deti aj vo filiálkach. Niektoré väčšie filiálky mali svojho vlastného učiteľa. Tento ročník vizitácií prináša podrobnejšie údaje o jednotlivých učiteľoch – ich mená a priezviská, vierovyznanie, niekedy zmienku o národnosti, o vzdelaní učiteľov. Fakt, že vizitátor charakterizuje učiteľov ako dobrých rímskokatolíkov, treba vnímať v širšom dejinnom kontexte. Sedemnásťte storočie bolo obdobím ostrých bojov medzi konfesiami a aj od osobností učiteľov (popri duchovných) záviselo zachovanie toho-ktorého vierovyznania v konkrétnej lokalite.

Kanonické vizitácie tiež charakterizujú školské budovy a ich stav. Vidiecke školy boli odkázané na vlastnú iniciatívu obyvateľov, ktorí boli povinní vykonávať ručné práce a povozy v súvislosti s opravami školských budov. Zemepán príslušnej obce mal zase povinnosť zabezpečiť stavebný materiál. Vo všetkých farnostiach vizitátor zdôraznil, že oprava a udržiavanie školských domov, ako aj stav opлотenia školy a školských pozemkov sú výlučnou povinnosťou obyvateľov obcí, predovšetkým farníkov, no na prácach boli povinní podieľať sa aj obyvatelia filiálok (práve tí sa väčšinou z týchto záväzkov vymaňovali). K školskej budove patrilo obvykle väčší či menší dvor a malá záhradka.¹⁴ Kanonické vizitácie z konca 17. storočia konkretizujú tiež počty žiakov v jednotlivých školách. Samozrejme, aj kanonické vizitácie z roku 1694 nám poskytujú podrobné údaje o príjmoch učiteľov. Na mnohých miestach vizitátori konštatujú, že učitelia neboli príliš vzdelaní a ich plat je natoľko skromný, že sa museli venovať aj poľnohospodárskym prácam, aby si zabezpečili dostatočné živobytie.

Môžeme vidieť, že kanonické vizitačné protokoly zo 17. storočia nám poskytujú mnohé informácie o farských ľudových školách na našom území. Vďaka nim sledujeme vzdelanie, osobnú charakteristiku, národnosť, funkciu a postavenie učiteľa v novovekej spoločnosti. Možno konštatovať, že popri svojom hlavnom povolaní a poslaní, ktorým bolo učenie detí, vykonával učiteľ aj množstvo ďalších aktivít.¹⁵ Nezanedbateľnou bola otázka dostatočného a primeraného

¹⁴ Archív Trnavskej arcidiecézy. Archidiaconatus Posoniensis, Districtus Szomolanensis, 1782, sign. II. Visitationes canonicae; porov. KOWALSKÁ, Eva. Škola ako kamenná inštitúcia: materiálly aspekt osvietenských školských reforiem. In ČÍČAJ, Viliam (ed.). Formy a obsah vzdelanosti v historickom procese. Bratislava: VEDA, 1999, s. 147.

¹⁵ Bol prvým pomocníkom farára pri rozličných cirkevných úkonoch - sprevádzal veriacich na bohoslužbách a iných pobožnostiach svojím spevom a hrou na organe, asistoval pri čítaných i spievaných omšiach, niekedy aj miništroval farárovi, asistoval pri pohreboch, zvonil v kostole a na pohreboch, sprevádzal farára k chorým, umierajúcim a pod. Jednoducho povedané, popri farárovi a richtárovi patrilo k najdôležitejším predstaviteľom obcí. Veľmi často učitelia vykonávali

hmotného zabezpečenia učiteľa ako jedného z najvzdelanejších predstaviteľov obce. Učiteľove príjmy môžeme všeobecne (na základe rozboru kanonických vizitácií) rozdeliť do niekoľkých kategórií.¹⁶ Koncom 17. storočia sa v kanonických vizitáciách objavujú zmienky o tom, že – zrejme v záujme zlepšenia svojho života – niektorí učitelia užívali i malé pozemky, teda pôdu, lúky či vinice, ktoré sami obrábali.

V zložitom procese sebauvedomovania národov zohralo vzdelávanie nezapustiteľnú úlohu. Aj v období raného novoveku zostávalo naďalej záležitosťou cirkví. Základné ľudové školy na vidieku predstavovali najnižší typ školy. Deťom na dedinských školách sa malo dostať najzákladnejšie vzdelanie, to znamená, že v škole sa mali naučiť čítať, písať a počítat. Tieto školy sa však od seba líšili, a to počtom tried, učiteľov i obsahom vyučovania. Pomerne hustá sieť ľudových škôl na sledovanom území nesporne súvisela s priaznivým stavom hospodárskeho rozvoja v tejto oblasti. Kanonické vizitácie potvrdzujú, že vzdelávanie vo farských školách na území Bratislavského archidiakonátu kontinuálne pokračovalo v celom období 17. storočia. Je samozrejmé, že prítomnosť škôl vo všetkých farnostiach ešte automaticky neznamenalala záruku vzdelanosti príslušných obyvateľov. Je prakticky nemožné na základe uvedených informácií dedukovať, do akej miery boli obyvatelia obcí vzdelaní či gramotní. Aj keď pre niektoré školy máme zachované údaje o počte žiakov, ktorí ich navštevovali, nezistíme, koľko z celkového počtu detí reálne chodilo do školy, resp. nakoľko získané vedomosti použili v praxi. Vo väčšine vidieckych škôl sa učilo len v zimných mesiacoch a študijný poriadok nebol ustálený.¹⁷

Dobe ani požiadavkám absolutistického štátu však nezodpovedala obsahová stránka a bezpochyby ani celková úroveň vyučovania. Až osvietenský panovníci prejavovali väčší záujem o školstvo, ktoré sa stalo súčasťou ich štátnej kultúrnej politiky.¹⁸ Záujem štátu o školstvo a vzdelanie vychádzal z novších náhľadov na funkciu štátu, z jeho politicko-ekonomických a spoločenských potrieb, čo je však v našich dejinách už otázka obdobia 18. storočia.¹⁹

Počet slov: 2981

Počet znakov vrátane medzier: 22099

---

zároveň aj funkciu notárov. Vo farnostiach učiteľov vyberali do úradu miestni farári, pričom na výbere sa zúčastňovali aj predstavitelia obce a niekedy aj zástupca panstva, najčastejšie zemepanský úradník. Učitelia podliehali farárovi svojou poslušnosťou. LOPATKOVÁ, ref. 5, s. 199-210.

¹⁶ Prímási Levéltár Ostrihom, Archivum ecclesiasticum vetus, Lib. 8., 87. (1694), Districtus sub Montibus, Visitatio canonica per Anno 1694.

¹⁷ LOPATKOVÁ, ref. 5, s. 72-74.

¹⁸ KOWALSKÁ, Eva. Štátne ľudové školstvo na Slovensku na prelome 18. a 19. stor. In Historické štúdie. Bratislava: Veda, 1987, s. 12.

¹⁹ Štúdia bola vypracovaná na základe grantového projektu VEGA: Vrchnostenská správa panstiev (č. proj. 1/0170/14).

DIVADELNÉ HRY AKO FORMA VZDELÁVANIA V HUMANISTICKOM ŠKOLSTVE (DIVADELNÉ HRY ONDREJA ROCHOTSKÉHO. ÚVOD DO PROBLEMATIKY)

Angela ŠKOVIEROVÁ

Univerzita Komenského v Bratislave
Lekárska fakulta
Ústav cudzích jazykov
Sasinkova 4/a
811 08 Bratislava
angela.skovierova@gmail.com

ŠKOVIEROVÁ, Angela. *Theater plays as a form of education in the humanistic educational system. (Ondrej Rochotius and his theater plays. Introduction to the topic.)* In the 16-th century in Europe there was a period of prosperity of School theater. During this period, Catholic or Protestant schools were characterized by significant confesionality. Religious educational system included the strengthening of the true faith and one of its facilities was also a Latin school drama. Pedagogical goals here praedominated and its purpose was to exercise students in the language of Latin authors. Due to the exercise of speech, school drama had to be written in Latin. Many schools used the plays, that were written specifically for the needs of a concrete particular school. The School dramatic plays have a lot of roles because they were submitted by students and it was necessary to employ students as much as possible. They must also have a moralistic or religious undertone to train other people. Consequently they utilized Ideas mostly from the Bible, especially from the Old Testament. From Slovakia actually we have not any texts of Latin school drama passed on this period. We have only reports of the theater, which has been played in larger cities with the German bourgeoisie; e.g. in Bardejov, Prešov, Kremnica, Banská Štiavnica, Banská Bystrica, and also about the tradition of playng Latin theatre continued by evangelical schools in the 17-th century. Ondrej Rochotský – Rochotius (1583 – after 1623) – Slovak native permanently operating in the Bohemia and Moravia, treated in his Latin verse school dramas the Old Testament biblical themes. School drama *Gedeon* (Gideon) dramatizes the story of Gideon (Book of Judges, Chapter 6. and 7.), which ousted Midian and liberated Jerusalem. Content of drama *Josephiados* is an Old Testament story from the book of Genesis of Joseph in Egypt (Genesis 39.–41.) in 1365 verses. File dates from the year 1608 or 1609, when O. Rochotský managed school in Czech Prostějov. Both religious school dramas of Rochotius (play Gideon allegorize the current military-political events in the Bohemia) aimed also to firm up current ideological and religious-political striving of Protestants - to persevere in faith, not to give in and not lose hope in the final victory.

Kľúčové slová: školské divadlo; latinská dráma; Ondrej Rochotius; Biblia; Jozef; Gedeon;

Keywords: School Theater; Latin Drama; Ondrej Rochotius; Bible; Joseph; Gedeon;

Druhá polovica 16. a začiatok 17. storočia sú v Českých krajinách i v Hornom Uhorsku obdobím kvantitatívneho a čiastočne aj kvalitatívneho rozvoja školstva

nižšieho stupňa. Jeho viditeľným dôsledkom sa stáva sprístupnenie vzdelania najmä širším vrstvám mestského obyvateľstva a vytvorenie podmienok na šírenie literatúry, umenia a kultúry v meštianskom prostredí. Školy, ktoré boli v tomto období katolícke alebo protestantské, charakterizoval výrazný konfesionalizmus. K náboženskému školstvu patrilo aj upevňovanie pravej viery a jedným z jeho prostriedkov bola aj latinská školská dráma.

Zo Slovenska máme správy o divadelných predstaveniach, ktoré sa hrali najmä vo väčších mestách s nemeckým meštianstvom: v Bardejove, Prešove, Kremnici, Banskej Štiavnici, Banskej Bystrici. Na začiatku tradície dramatických hier v latinčine pokračujúcej na evanjelických školách aj v 17. storočí pravdepodobne stáli študenti z týchto miest, ktorí sa po návrate so štúdií vo Wittenbergu sami začali venovať pedagogickej činnosti a ovplyvnení protestantskými cirkevnými reformátormi Filipom Melanchtonom a Martinom Lutherom pochopili a podporovali význam školského divadla pri vyučovaní latinčiny. Bohužiaľ, z tohto obdobia nemáme prakticky žiadne zachované texty, z literatúry vieme iba o po nemecky písanej školskej dráme *Historia von Susanna in Tragoedien weise gestellt zu Übung der Jugend zu Bartfeld in Ungern* vydané v roku 1559 vo Wittenbergu. Jej autorom je slovenský humanistický spisovateľ, teológ a rektor bardejovskej mestskej školy Leonard Stöckel (* 1510, Bardejov – † 7. jún 1560, Bardejov).¹

K evanjelickým latinským školským hrám sa postupne pridali aj jezuitské hry. Na Slovensku sa oba druhy neskôr hrali prakticky vo všetkých mestách: v Trnave, Skalici, Kláštore pod Znievom, Humennom, Bratislave, Komárne, Trenčíne, Košiciach, Spišskej Kapitule, Levoči, Banskej Bystrici, Banskej Štiavnici, Rožňave, Prešove, Pezinku, Liptovskom Mikuláši, Necpaloch, Kežmarku. Jezuitské divadlo malo v divadelnom vývine významný zástoj najmä v období baroka a klasicizmu (17. a 18. storočie). Kvantitatívne bolo neobyčajne rozšírené a zachovalo sa o ňom aj veľké množstvo údajov.² Podobne ako divadlo na vtedajších protestantských školách aj jezuitské a neskôr piaristické divadlo čerpalo námety z Biblie, z histórie, zo života svätcov a mučeníkov, ale aj z vtedajšej súčasnosti.³

I keď pôvodne boli tieto hry vyhradené pre školu i školský priestor, predsa neskôr boli rovnako ako duchovné hry prenesené do otvoreného priestoru a hrali sa

¹ O exemplároch tejto hry informuje elektronický katalóg Staatsbibliothek v Berlíne [Online], dostupné na internete: <<http://stabikat.de/DB=1/SET=1/TTL=1/CLK?IKT=1&TRM=sto%CC%88ckelius,leonhartus>> [cit. 7. 10. 2016], resp. Biblioteki Jagiellońskiej [Online], dostupné na internete: <<https://chamo.bj.uj.edu.pl/uj/lib/item?id=chamo:1448221&theme=system>> [cit. 7. 10. 2016].

² KOVÁCS, Ester. Charintus a Catharina. Česky psané jezuitské divadelné programy v Uhrách. In SOLÁRIKOVÁ, Miroslava. Kniha. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry. Martin: Slovenská národná knižnica, 2015, s. 152-153; KILIÁN, István. Neue Daten über die Schauspielpraxis der Jesuiten in Bratislava. In KAČIC, Ladislav – ZAVARSKÝ, Svorad. Aurora Musas nutrit. Die Jesuiten und die Kultur Mitteleuropas im 16. – 18. Jahrhundert. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Teologická fakulta Trnavskej univerzity, 2008, s. 145-154.

³ KRUCOVČIN, Igor. Encyklopédia poznania. [Online.] Dostupné na internete: <<https://encyklopediapoznania.sk/clanok/2861/historia-divadla-na-slovensku-v-rokoch?pdf=true>> [cit. 18. 8. 2016]; KILIÁN, István. Das Schultheater der Piaristen in heutigen Slowakei im 17. – 18. Jahrhundert. In KAČIC, Ladislav. Piaristen und Schulwesen, Wissenschaft, Kunst in Mitteleuropa im 17. – 19. Jahrhundert. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov, 2012, s. 71-83.

na námestí alebo na radnici. Predvádzanie takýchto hier bolo nákladnejšie, takže im musel magistrát venovať viac pozornosti a vyzbierať na ne peniaze. Vo svojej humanistickej forme sa rozšírili na mestské divadlo. Rovnako ako v duchovných hrách si v nich získaval národný jazyk viac a viac priestoru, avšak v oblasti divadelnej praxe možno zatiaľ hovoriť len o existencii nemeckej a maďarskej jazykovej hegemonie.⁴ Vnútorne pedagogické záujmy školy ustupovali pred úlohou zabávať široké a pravdepodobne aj platiace publikum. V závislosti od tohto vývoja boli žiaci vymenení za hercov a laici za umelcov z povolania. Prológ a argument sa čítali v národnom jazyku, resp. za latinským vstupom často nasledoval vstup v národnom jazyku.

Prax postupného zavádzania národných jazykov aj do oblasti praktického divadelníctva zrejme ovplyvnila i niektorých vzdelancov slovenského pôvodu trvalo účinkujúcich v Čechách a na Morave. Najmä Pavel Kyrmezer a Juraj Tesák Mošovský si uvedomovali význam školského a duchovného divadla v národnom jazyku, ako aj možnosti jeho širšieho pôsobenia. Písali preto hry, ktoré síce vznikali v českom prostredí, ale pri ich vzniku zaiste spolupôsobili aj reminiscencie na život a reálie ich slovenskej domoviny.⁵

Obdobie pôsobenia spomenutých slovenských rodákov v Čechách a na Morave je zároveň obdobím, v ktorom aj tu vrcholí rozvoj humanistického divadla. Aj keď mešťanstvo po neúspešnom odboji roku 1547 stratilo svoju politickú moc, vedúce postavenie v kultúre si ešte udržalo. Meštiansku kultúru reprezentovala humanistická dráma, ktorej súčasťou bola aj latinská školská dráma. V Čechách bola Praha ako sídlo univerzity prvým miestom, kde sa hrali latinské školské hry. Divadelné predstavenia tu organizoval popredný člen humanistického krúžku Jana Hodějovského z Hodějova majster Matouš Kolín z Chotěřiny (Collinus), ktorý bol Melanchtonov žiak. Po ňom organizoval latinské divadelné predstavenia na pražskej univerzite Šebastián Měděný (Sebastianus Aerichalcus), ktorý vydal tlačou obsahy dvoch Terentiových divadelných hier so svojím výkladom a poznámkami.⁶ V prvej i druhej polovici 16. storočia sa divadlo naďalej rozvíjalo prevažne na akademickej pôde. Popri pražskej univerzite, ktorá si zachovávala ako javiskovú reč latinčinu, nacvičovali divadelné hry a predstavenia aj rektori a učitelia viacerých partikulárnych škôl so svojimi žiakmi, raz po latinsky, inokedy po česky. Vzrástol počet miest, o ktorých sú bezpečné správy, že sa v nich hralo divadlo. Okrem Prahy to bola Kutná Hora, Kolín, Pardubice, Jindřichův Hradec, Soběslav, Třeboň, Prachatice, Plzeň, Louny, Litoměřice, Mělník, Nové Město nad Metují, Uherský Brod a pravdepodobne aj obce s významnými školami, na ktorých pôsobili autori zachovaných dramatických textov, ako napr. Strážnica, Klatovy alebo Slaný.⁷

⁴ KRUCOVČIN, ref. 3.

⁵ KRUCOVČIN, ref. 3.

⁶ MACHKOVÁ, Eva. Úvod do studia dramatické výchovy. Praha: IPOS, 1998, s. 58; PAVLOVSKÁ, Marie – KROČA, David. Dramatická výchova a divadlo. Brno: CERM, 1999, s. 37.

⁷ CESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ, Milena. Humanistické divadlo ve službách školské výchovy. In ČERNÝ, František (hl. red.). Dějiny českého divadla I. Od počátků do sklonku 18. století. Praha: Academia, 1968, s. 102-103.

V 16. storočí, keď bolo v našich krajinách školstvo pomerne výrazne diferencované na katolícke a protestantské, sa, prirodzene, aj školy prikláňali ku konfesionálnemu zápasu, a jedným z jeho prostriedkov bola aj latinská školská dráma, ktorá v Európe zažívala obdobie rozkvetu – a takto sa stávala úžitkovou literatúrou.⁸ Veľa škôl používalo hry, ktoré boli napísané priamo pre potreby konkrétnej školy. Bežnou súčasťou vyučovania bolo čítanie klasikov, výber a výklad citátov z ich diel, vo vyšších ročníkoch pokusy o tvorbu poézie, prózy i o deklamáciu, čo sa využívalo aj pri školských divadelných predstaveniach.⁹ Štúdium a recitovanie antických hier v školách zaviedli talianski humanisti, ktorí boli takpovediac ich znovuoobjavitel'ami. Pôvodné latinské školské drámy aj hry v národných jazykoch začali v tom čase vznikať podľa vzoru antických drám.¹⁰ K náboženskému školstvu patrila aj snaha upevniť pravú vieru, a tak školské divadelné hry, aby vzdelávali ostatných ľudí, museli mať aj moralistický alebo náboženský podtón. Námety čerpali zväčša z Biblie, najčastejšie zo Starého zákona. Biblické hry formálne napodobňovali klasické rímske komédie a tragédie. Autori ich podobným spôsobom rozdeľovali na akty a scény, niekedy však len navonok. Tvorcovia sa učili štruktúre a následnosti jednotlivých častí od rímskych dramatikov Terentia a Plauta, v oblúbe bol najmä autor komédií Terentius. Spočiatku interpretoval dialógy jeden žiak, neskôr viacerí žiaci, čo bolo prvým krokom k javiskovému predvedeniu.¹¹ Pôvodne latinská školská dráma vznikla na účely cvičenia sa študentov v jazyku latinských autorov. Prevládali tu pedagogické zámery a kvôli cvičeniu v reči museli byť tieto hry napísané po latinsky. Martin Luther napr. tvrdil, že vďaka nacvičovaniu divadelných hier sa deti stretávajú s rôznymi typmi ľudí a s ich rôznymi vlastnosťami. Predvádzaním hier sa žiaci zlepšovali v rétorike a v latinčine¹² a aj podľa študijného poriadku z roku 1599 žiaci jezuitských škôl boli povinní z pedagogických dôvodov hrať i latinské školské predstavenia. Malo to prispieť nielen k výrečnosti, k istote v spoločenskom vystupovaní, ale i k lepšiemu osvojeniu si latinčiny a k cvičeniu pamäti.¹³

Latinské školské divadelné hry mali mať veľa rolí, pretože v nich mali hrať študenti a bolo nutné zapojiť čo možno najviac žiakov. Veľký počet postáv umožnil učiteľovi, ktorý bol neraz autorom i režisérom divadelnej hry, obsadiť do školského predstavenia veľa účinkujúcich študentov.¹⁴ Často tu slúžil chór, ktorý akty oddeľoval, dialógy sa často preberali z klasických latinských textov. Náplň a umelecké zameranie týchto hier však boli celkom iné ako v Plautových a Terentiových komédiách. Tematická odlišnosť nebola dôležitá, lebo biblické

⁸ MANN, Otto. Geschichte des deutschen Dramas. Stuttgart: Alfred Korner Verlag, 1969, s. 34-36.

⁹ KRIŠKOVÁ, Ľubica. Bibliografia výročných správ škôl z územia Slovenska 1701 – 1850. Bratislava: Univerzitná knižnica, 2006, s. 16.

¹⁰ KRUCOVČIN, ref. 3.

¹¹ KRUCOVČIN, ref. 3.

¹² MACHKOVÁ, ref. 6.; PAVLOVSKÁ – KROČA, ref. 6.

¹³ POLÁKOVÁ, Štefánia. Jezuitské divadlo v Skalici. In Záhorie, 1995, roč. 5, 17. marca 1995. [Online.] Dostupné na internete: <<http://www.zahorskemuzeum.sk/jezuitske-divadlo-v-skalici/>> [cit. 18. 8. 2016].

¹⁴ KRIŠKOVÁ, Ľubica. Ladiverov Odhodlaný Eleazar v podaní šarišských študentov. In DOMOVÁ, Miroslava. Kniha 2003 – 2004. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry. Martin: Slovenská národná knižnica, 2004, s. 139.

príbehy sa predstavovali ako príbehy zo súčasného života. Dôraz sa však kládol predovšetkým na náboženskú alebo moralistickú ideu, ponaučenie, ktoré vyplývalo z príbehu. Dej bol ohraničený prológom a epilógom. Zvyčajne sa verne pridržiaval biblického podania, preto mali hry veľmi epický charakter. Próza stredovekej alebo včasnohumanistickej hry ustupovala. Hry sa písali v senároch podľa predlohy Terentia, ktoré sa striedali so septenármi a oktonármi, ak to zodpovedalo ich obsahu. Ich literárne predlohy mali typickú humanistickú formu. Významným obohatením v tejto dráme boli charaktery a talenty, ktorých vykreslenie tu bolo potrebné najmä kvôli didaktickým účelom. Školské divadelné hry sa stávali novým premysleným umením. Často nabádali človeka k rozmyšľaniu a napriek tomu, že boli aj súčasťou a formou vyučovania, publikum malo na ne vysoké nároky. Zatiaľ čo v prvej polovici 16. storočia vznikali prvé preklady hier do češtiny, v druhej sa stretávame už so samostatnou dramatickou tvorbou – latinskou aj českou.¹⁵

Slovenskí autori pôsobiaci v Čechách Pavel Kyrmezer a Juraj Tesák Mošovský patria medzi najvýznamnejších dramatických autorov danej epochy v Čechách a ich hry, aj keď nie sú typicky školské, dobre reprezentujú hlavnú líniu vývoja humanistického divadla: spracúvajú biblickú tému, formálne sa delia na päť dejstiev, prvé tri uvádzajú konflikt štvrtého dejstva, v piatom je rozuzlenie, majú prológ oboznamujúci poslucháčov s osobami a dejom, argumentum a epilóg s mravno-didaktickým poučením vyplývajúcim z deja.

Popri spomenutých dramatikoch slovenského pôvodu pôsobiacich v Čechách sa tu však vynára aj ďalší slovenský rodák Ondrej Rochotský (Rochotius) – básnik, dramatik, odborný spisovateľ a učiteľ, ktorý patrí medzi najproduktívnejších slovenských humanistických básnikov pôsobiacich v Čechách a na Morave. Samostatne vydal niekoľko zbierok príležitostnej, oslavnej, inštalačnej, gratulačnej i kondolenčnej poézie a je taktiež autorom dvoch latinských školských divadelných hier.¹⁶

Ondrej Rochotský spracúval vo svojich veršovaných hrách starozákonnú biblickú tematiku. Jeho divadelnou prvotinou je hra *Gedeon* (Praha 1606)¹⁷, kde dramatizuje príbeh o Gedeonovi (Kniha sudcov, kapitola 6. a 7.), ktorý vyhnal Madiáncov a oslobodil Jeruzalem. Je to alegorická hra (sám autor v jej názve uvádza, že je prispôbená dobe), ktorá na pozadí biblického príbehu aktualizuje nedávne udalosti¹⁸, keď roku 1599 Turci spoločne s Tatármi prenikli po prvý raz

¹⁵ CESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ, ref. 7, s. 105.

¹⁶ Slovenský biografický slovník, V. zv. R – S, s. 105. Osobnosti a dielu Ondreja Rochotského sme sa venovali vo viacerých prehľadových štúdiách, pozri napr. *Humanistický básnik Ondrej Rochotský. Jeho život, činnosť, dielo a vzťahy ku Slovensku*. In DOMOVÁ, Miroslava. Kniha 2007. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry. Martin: Slovenská národná knižnica, 2007, s. 223-233; *Ondrej Rochotský a jeho literárna činnosť v kontexte tvorby slovenských humanistov v Čechách*. In DOMOVÁ, Miroslava. Kniha 2012. Martin: Slovenská národná knižnica, 2012, s. 133-145.

¹⁷ *Gedeon comedia nova. Cum primis ad usum scholasticum et conditionem temporum accommodata. – pro noVa ComaeDla (1606) ... M. Iohan. Campanus Vodn., 5 d. – .../ Andreae Rochotii a Rochicerberga I. p. ... Praeae typis Schumanianis, Anno Domini (1606), 36 s.*

¹⁸ TRUHLÁŘ, Antonín – HRDINA, Karel. Rukověť k písemnictví humanistickému, zvláště básnickému v Čechách a na Moravě ve století XVI. V Praze: nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1918, s. 335.

na Moravu. Spustošili veľkú časť Horného Uhorska a vnikli Hrozenkovským priesmykom na Valašsko. Vyplienili územie až po Uherský Brod, kde boli zastavení moravskými pohotovostnými vojenskými jednotkami, ktoré Turkov zahnali a v oblasti Javorníka pobili. Turecká hrozba načas pominula, avšak v roku 1605 bol podniknutý ďalší nájazd na Moravu, ktorý zemské vojsko odrazilo a útočníkov zahnilo až k Váhu. Do vojny proti Turkom sa zapojil aj Karel starší so Žerotína, ktorý velil moravskej jazde.¹⁹ Ondrej Rochotský v úvodnej dedikačnej básni venovanej tomuto svojmu mecenášovi vidí (aj vzhľadom na to, že obaja vyhli nepriateľov z vlasti) paralelu medzi šľachticom a biblickým hrdinom Gedeonom.

V biblickom príbehu izraelský národ veľmi trpel pod útlakom svojich susedov Madiáncov. Boh sa však rozhodol pomôcť svojmu ľudu a prostredníctvom anjela prehovoril k jednému z Izraelitov, Gedeonovi, ktorého vyzval, aby zhromaždil mužov, vybral z nich tých, ktorí budú súci na boj, a zachránil izraelský národ. Gedeon však vôbec nebol odvážny, bál sa a žiadal Boha o znamenie. Napokon sa ale odhodlal splniť Božiu vôľu a vďaka dôvere, s ktorou sa aj so svojimi mužmi odovzdal do Božích rúk, sa Izraelitom podarilo zbaviť svojich nepriateľov.

Kompozícia hry je klasická (päť dejstiev s prológom), celkovo má 551 veršov. Za prológom (39 jambických oktonárov) nasleduje Periocha comaediae (19 dvojverší) – jej stručný obsah. Hra je napísaná v jamboch, jambických trimetroch, senároch a jambických oktonároch. Hlavnou postavou je Gedeon, u ktorého je naznačený aj určitý vývin charakteru. A hoci je autor (pokiaľ ide o osoby vystupujúce v hre) pomerne závislý od biblického textu, do deja zaraďuje i nové postavy (napr. Assur). Ostatné postavy sú epizodické (napr. jediná ženská postava, Gedeonova matka Storge, Ioas – Gedeonov otec, úradný sluha Fara, prorok, vojsko, zbor, Amalcita, Madianita, Ammita – vojaci, posol Praeco, Efraimčan Manasses). V hre Gedeon vystupuje jedna nadprirodzená postava – anjel. Jeho úlohou je oboznámiť Gedeona s Božou vôľou. Je, tak ako Gedeon, medzičlánkom medzi Bohom a izraelským ľudom. Pod jeho vplyvom Gedeon prestal byť nedôverčivý a odhodlal sa plniť Božiu vôľu.

V Rochotiovej hre *Gedeon* chýba dramatický konflikt, dej sa koncentruje na vnútorný boj hlavného hrdinu so svojím vlastným zúfalstvom, strachom a nedôverou. Hra pôsobí nedokončene, pretože v nej chýba aj záver a morálne ponaučenie. Vyskytujú sa tu iba kladné postavy modelované podľa metódy idealizovaného typizovania. Jedinou postavou, ktorá v tejto divadelnej hre nie je statická, je hlavný hrdina Gedeon, ktorý sa spočiatku javí ako jeden z Izraelitov, ustráchaný a nedôverujúci Bohu, odmietajúci vziať na seba akékoľvek riziko. V priebehu hry sa však mení, povzbudzovaný dôverou ľudu a Božími uisteniami o podpore, na sebavedomého a organizačne veľmi schopného vodcu ľudu. Myšlienkovým posolstvom hry je, že keď sa ľud (človek) s dôverou odovzdá do Božích rúk, Boh sa postará o jeho dobro. Monológy a dialógy sú živé, ale jazykovo nediferencované (vyjadrovanie v sentenciách). Štýl je rétorický a patetický. Opiera sa o trópy (najmä epitetá) a hlavne o figúry (predovšetkým apostrofy, exklamácie,

¹⁹ Turci na Moravě a turecké války. [Online.] Dostupné na internete: <<http://historik.webgarden.cz/rubriky/hlavni-stranka/turci-na-morave-a-turecke-valky>> [cit. 25. 8. 2016].

interrogácie a interjekcie).²⁰ Celkovo je však hra *Gedeon* menej prepracovaná než druhá Rochotiova hra *Jozefiados*.

Obsahom hry *Jozefiados* (Praha 1608 – 1609?)²¹ je starozákonný príbeh z knihy Genezis o Jozefovi v Egypte (Genezis, kapitoly 39. – 41.) v 1365 veršoch. Námetom hry o Jozefovi je topos, s ktorého častým použitím sa stretávame už od stredoveku (napr. už v roku 1601 sa v Šali hrala asi jezuitská dráma o Jozefovi).²² Spis pochádza z roku 1608 alebo 1609, keď O. Rochotský spravoval prostějovskú školu²³, pretože – ako sám autor hovorí vo venovaní (50 hexametrov) – uprostred školských prác sa občas obracia k poézii a svoje dielo podáva k Novému roku. Hra je napísaná v jambických trimetroch, senároch a oktonároch a má podobné ideovo-umelecké znaky ako hra *Gedeon*. Skladá sa z piatich dejstiev, prológu (37 jambických trimetrov) a periochy comaediae (16 jambických trimetrov). Vystupujú tu faraón, veliteľ telesnej stráže faraóna Putifar, jeho žena Artemona, Jozef – Putifarov správca, Cleenetes – Putifarov sluha, kráľovský radca Fanostrata, Faedromus – Jozefov sluha, slúžky Rosina, Laena a Tamar, Curgulio – kráľovský čašník, Lampadio – prefekt mlynárov a pekárov, posol, veštcí, žalárnici, Meleanis – Artemonina dôverníčka.

V porovnaní s hrou *Gedeon* je školská hra *Jozefiados* lepšie prepracovaná. Nechýba tu dramatický konflikt. Jozef je otrokom, správcom v dome Putifara, faraónovho veliteľa stráže. Dej hry sa odvíja od momentu, keď Putifarova žena Artemona, spaľovaná ohňom vášne, zatúžila po správcovi Jozefovi. Jozef, verný svojmu pánovi, ju však odmietol a urazená Artemona nastražila pascu. Pozvala ho do svojho domu a pred mužom a sluhami ho obvinila z pokusu o zneuctenie. Putifar uvrhol Jozefa do väzenia, avšak Jozef, aj vďaka svojej schopnosti vykladať sny, bol po čase vyslobodený a za svoju vernosť bohato odmenený.

Hra obsahuje aj vysvetlenie situácie – úvod do deja – a v časti *clausula eucharistica* i záverečné morálne ponaučenie (dobro vždy vyjde najavo a spravodlivý bude odmenený). Prológ, ktorý odsudzuje nemravný život, má silne didaktický nádych. Charakter postáv je pomerne statický, nevyvíja sa. Artemona je predstavená ako prototyp zhýralej, znudenej ženy. Zápornou postavou je aj Meleanis, jej dôverníčka. Jozef je vykreslený ako kladný, ba až naivne dobrý hrdina, ktorý akoby ani nechápal zlo, čo mu spôsobila Artemona. Sluhovia Faedromus a Cleentes zaujímajú neutrálny, zdržanlivý postoj s náznakmi istých sympatií voči Jozefovi. Putifar, ktorý Jozefovi spoiatku bezvýhradne dôveroval, sa pod dojmom klamstva svojej ženy stáva jeho nepriateľom. V hre vystupujú aj epizodické postavy, napr. slúžka Laena, Lampadio, Curgulio, augurovia a chlapec. Osobitné postavenie zaujíma jedna postava personifikujúca ľudské vlastnosti, resp. postoje – Múdrosť. Počiatky uvádzania takýchto postáv do deja možno nájsť v anglosaskom prostredí v tzv. moralitách, odkiaľ sa v pozmenenej podobe rozšírili do celej Európy, získavajúc si obľubu najmä v aristokratických, dvorských

²⁰ MINÁRIK, Jozef. Renesančná a humanistická literatúra. Svetová, česká, slovenská. Bratislava: SPN, 1985, s. 174.

²¹ L. P. Iosephiados: comaedia ex genesis Lib. Cap. 39., 41/ Andreae Rochotii a Rochiczerberga. – Pragae: typis Schumanianis, 44 s.

²² CESNAKOVÁ-MICHALCOVÁ, ref. 7, s. 70-111.

²³ TRUHLÁŘ – HRDINA, ref. 18, s. 338.

a vzdelaneckých kruhoch. Samy osebe sú to postavy beztvaré, „bez charakteru“ – a tým úplne rovnaké.²⁴ V hre *Jozefiados* táto postava tiež do deja nezasahuje, je nad ním. Zaujímajú len postoj poslucháča schvaľujúceho rozhodnutia faraóna.

O. Rochotský napísal obidve svoje školské divadelné hry v období, keď bol správcom školy v Prostějove. Na význam, ktorý takéto predstavenia majú nielen vo vzdelávacom procese, ale aj pri sebareflexii súdobého človeka, poukazuje aj neskôr vo svojej dizertačnej básni *scholarium...* (Praha 1610).²⁵

Obidve hry O. Rochotského spracúvajú tradičnú starozákonnú biblickú látku a načrtnutý konflikt i množstvo zúčastnených postáv im dodávajú silný didaktický náboj. Rochotiove školské divadelné hry, najmä hra *Jozefiados*, taktiež korešpondujú s vyššie spomenutou schémou (formálne delenie na päť dejstiev, pričom prvé tri uvádzajú konflikt štvrtého dejstva, v piatom je rozuzlenie, majú prológ oboznamujúci poslucháčov s osobami a dejom, argumentum a epilóg s mravno-didaktickým poučením vyplývajúcim z deja). V hre *Gedeon* však chýba epilóg, zatiaľ čo v hre *Jozefiados* ho nahrádza tzv. *clausula eucharistica*. Obidve Rochotiove školské náboženské hry sú rovnako ideovo podriadené aktuálnym nábožensko-politickým cieľom protestantov: vytrvať vo viere, nepoddať sa a nestrácať nádej v konečné víťazstvo. Zatiaľ čo hra *Gedeon* je však len prostou alegóriou aktuálnych (resp. nedávnych) vojensko-politických udalostí, hra *Jozefiados* v prvom pláne odsudzovala cudzoložstvo ako jeden z najväčších hriechov, a to v súlade s morálnymi hodnotami oboch konfesií. Pri hlbšom zamyslení je však Jozef, ktorý odolá zvodom Artemony, aj prototypom vytrvalého protestanta, ktorý sa nenechá zlákať vidinou pochybného blaha, ale vytrvá vo svojich morálnych hodnotách i vo viere v spravodlivosť.

Počet slov: 3682

Počet znakov vrátane medzier: 26066

²⁴ MALLÁ, Alexandra. Jedna latinská školská hra z prešovského kolégia. In *Slovenské divadlo*, 1987, roč. 35, č. 1, s. 88.

²⁵ *Pronomia scholarium...*: v. amplissi. ... et virtute excelentissimis dn. Danieli Ssekreta Ssotnowsky de Zaworzicz, I. U. doctori consultis., ad cam. r. Boem. secretario, dn. Leonharto Krentzheimio ab Iphofen, philosophiae et medicinae doctori..., physico ordinario Hradecii Reginae, dn. Iohanii Kechelio ab Holenstein Pokraticz etc. dominis ac patronis suis..., in ... observantiae monimentum consecrata.../ab Andrea Rochotio a Rochiczperga, m. et poeta laurigero nec non not. pub. impe. – Pragae: typis Georgii Hanussii, 8 s.

ceny zraky Evropy, zda osvědčí svou pevnost a nezradí, nevzdá se duchovních základů své svobody, zásad věčných, všelidských.“¹

Hrdinové knihy jsou čeští venkovští písmáci, kteří se nevzdali své osobité kultury ani v dobách „nejhlubšího útisku“. Tím je dána pointa knihy. Obyčejní lidé minulosti měli čtenářům dodat odvahu a sílu na křížovatkách 20. století. Vyprávění jsou poněkud šablonovitá, ač si autor dal záležet, aby nebyla hloupá a příliš předvídatelná. Několik klišé však muselo dojít naplnění, vždyť šlo o utvrzení evangelicky smýšlejícího publika v jeho chápání světa. Nebylo žádoucí toto chápání příliš problematizovat. S nadsázkou řečeno, za doby pobělohorské rekatolizace v Čechách a na Moravě podle knihy nesvítlo slunce, pojetí jako času otroctví, stupňujícího se pronásledování a všeobecné bídy, je všudypřítomné. Zástupci římskokatolické církve snad ani nespí a svůj čas věnují trápení nekatolických křesťanů, případně svodům hodným služebníků Antikrista. Představitelé vrchnosti a státní moci hledí na písmáky svrchu a mají až na výjimky zásadní podíl na jejich pronásledování. Autor díla plní dobovou společenskou objednávku a posiluje ohroženou česko-slovenskou sounáležitost. Zásadní kladnou roli proto hraje hornouherská země, v textu se samozřejmostí označovaná jako Slovensko, která je útočištěm pronásledovaných. Zde se jim dostává „plného světla“.² Kontrast „domácího“ a „cizího“ exilu vynikne při srovnání Slovenska s charakteristikou jiných exulantských útočišť, kde se hovoří o „německém Babyloně“ a „moři ciziny“.³ Dvojici příběhů autor věnoval dobově aktuálnímu vztahu evangelíků a židů. První (s názvem *Ignác Stolz*) ponechává čtenáře ve stereotypech šířených obrazy záporných židovských vlastností (vychytralost, proradnost, láska k penězům). Druhý příběh (*Skok do propasti*) záporné pojetí vyvažuje, když líčí příklad vzájemných protestantsko-židovských kontaktů v pobělohorském období, patrně častějších, než mohou doložit písemné prameny. Představuje osud pronásledovaného valašského písmáka, který našel útočiště u svého židovského přítele, jehož víru zčásti přijal.⁴

Nás však bude zajímat role, která je vyhrazena „kacířským“ knihám a jejich širšímu kontextu. Knihy vystupují ve všech příbězích. U písmáků má být jejich nejdůležitější kniha – bible – vždy po ruce, nejlépe na stole.⁵ Dobrý písmák své knihy z bezpečnostních důvodů opatruje raději na několika různých místech, případně utvoří oddělený prostor, kupříkladu s dveřmi ukrytými za skříní, kde „má tajnou komůrku, kam ukládá své knihy a zásoby před zraky slídilů“.⁶ Knihy dodávají nekatolickým písmákům vzdělanost a moudrost, činí z nich venkovskou elitu: „Bylo na něm viděti, že jaksí stojí výše nad svým okolím; pěkně se vyjadřoval, a skoro byste mysleli, že hodně čte, kdyby čtení knih nebylo zakázáno,

¹ BEDNÁŘ, František. *Jiskry v temnu. Obrazy ze zápasů českého člověka*. Praha: nákladem časopisu Hus, 1938, s. 5. V tiráži je uvedeno věnování knihy k dvacátému výročí osvobození česko-slovenského lidu a spojení českých církví evangelických.

² Tamtéž, s. 80.

³ Tamtéž, s. 193-194.

⁴ Tamtéž, s. 146-151, 215-224.

⁵ Tamtéž, s. 9.

⁶ Tamtéž, s. 10, 12.

protože kacírské byly pobrány a jiných v širokém okolí nebylo.“⁷ Písmácké rodiny měly představovat žitý ideál moudré zbožnosti: „Dvořákovi se Čejkovi zřejmě líbili. Bylo tam čisto, v hospodářství pořádek, ale co nejvíce působilo, bylo celé ovzduší rodiny. Starý Dvořák mluvil málo, ale krásně, a poznalo se hned, že má hluboké životní zásady. Jeho slovy projadřovala jakási zvláštní víra, ačkoliv jména Božího často nepoužil.“⁸

Duchovní bohatství písmáků dává autor textu do kontrastu s častým hmotným nedostatkem: „Josef již znal bibli, věděl, které knihy jsou zvláště drahé, četl v Komenském, měl kancionál bratrský a postilu, vše schované u Dvořáků, kteří sice nebyli bohatí na hmotné statky, ale pečlivě zachovávali duchovní bohatství po svých otcích.“⁹ Život v chudém kraji dokází jeho obyvatelé považovat dokonce za přednost, neboť jim zajišťuje jisté oddělení od plně rekatolizovaného světa.¹⁰ Materiální chudoba písmákům nebrání v pořizování poměrně drahých knih, které se stávají dostupnějšími díky spojení sil celých komunit: „Nemyslím na ty malé knížky. Ty si každý koupí, a raději budeme trpěti sami časný nedostatek, než abychom zemřeli duchovně. Ale měl bych rád takovou Postilu – a ta je pro mne drahá... Na to jsem myslel...“ „Někteří bratři to dělají tak, že si Postilu koupí na nějaký čas, a pak ji zase prodávají druhému. Tak se dostane kniha do více rukou a máte své peníze nazpět. Přáli bychom si, aby ty velké knihy šly z rodiny do rodiny – a tak splnily své poslání.“ Komunita se dohodne na pořadí odkupu, nejprve ji nejbohatší člen písmáckého kruhu pořídí za plnou cenu a svému chudšímu spolubratru ji po přečtení prodá se slevou. Onen pak při dalším prodeji opět něco sleví. „Uviděli, že ten poslední bude mít knihu tak levně, že to nebude pro něho nesnesitelným břemenem.“¹¹

Odeprání čtení evangelických knih má platnost pádu přes hranici rozdělující (vysoké) lidství od (nízké) zvířecosti: „Zdá se mně, jako bych byl ztracený... Rád bych si něco přečetl, ale není z čeho, a člověk je skoro jako zvíře – jen se stále stará o to, jak by uhájil ten kousek chleba pro sebe a rodinu...“¹² Četba je závazná, téměř magické dědictví předků: „Zdalo se mu, jako by na něho hleděl jeho děd, který ji [knihu] ukryl, a jako by zrazoval jeho drahý odkaz.“¹³ „Proto jsem tě učil číst, abych ti mohl svěřit naše rodinné dědictví, nejcennější a nejdražší, naše knihy. Víš, jak v nich čtu sobě i vám. Rád bych, abys také i ty je tak miloval.“¹⁴ Jestliže je pobělohorská současnost vykreslována v temných barvách, přibližování k předbělohorské minulosti v idealizovaných vzpomínkách znamená téměř zlatý věk písmáctví a četby: „tehdy byla kniha ještě v každém stavení...“¹⁵

Písmáctví, v povídkách představované čtenáři pozdních třicátých let 20. století, má kromě duchovního také jazykový a nacionální aspekt. Zobrazení písmáci

⁷ Tamtéž, s. 22.

⁸ Tamtéž, s. 63.

⁹ Tamtéž, s. 62.

¹⁰ Tamtéž, s. 206.

¹¹ Tamtéž, s. 191.

¹² Tamtéž, s. 25.

¹³ Tamtéž, s. 54.

¹⁴ Tamtéž, s. 124.

¹⁵ Tamtéž, s. 107.

reagují na jazykové peripetie ve středoevropském prostoru a svými postoji k dědictví mateřského jazyka představují jeho záštitu v nelehké době: „A jak se mně stýská po těch našich, českých knížkách! Což je ten náš lid Bohem zavržen, že nesmí čísti jeho Písmo ve své vlastní řeči? Často vzpomínám na Mistra Husa, jak asi měl rád náš český lid, když mu stále kladl na srdce, aby četl bibli v jazyku českém, a aby se kázalo česky... Tomu rozumíme, to jest naše slovo, od srdce k srdci...“¹⁶ Kromě sentimentu po starých časech mohou písmáci burcovat k obrozenecké aktivitě: „Podívejte se, jak pod tímto útlakem i naše řeč upadá! Jak slavné bylo České království – a dnes se pomalu člověk ani česky nedomluví... Není knih, chtějí nás ubíti, abychom přestali býti národem... Proto musíme milovati národ a svůj jazyk, jak nás napomíná Komenský ve svém Kšaftu. A mítí na paměti, aby také mládež svůj jazyk milovala a jej čistila, a neoddávala se tomu, co se jí nabízí, protože je to panské...“¹⁷ Písmáci proto dovedou ocenit, když jejich exulantští spolubratři v cizině, kteří jim tajně posílají nové české knihy, „zůstali věrni svému národu a sloužili těm, kdo zůstali ve vlasti“.¹⁸

Vztah ke knihám je popisován jako kombinace posvátné lásky, ba vášně, se strachem: „Josef jej přemluvil, aby nalezenou knihu na faře neodevzdávali. Otec váhal, ale když viděl prosebné oči synovy, ano slzy, nemohl mu toho odepřít. Sám se do knihy nepodíval, protože se nezbavil strachu před následky nedovolené četby.“¹⁹ Nebo v jiném příběhu: „Byla mu dražší [bible] než všechny ostatní knihy, ačkoliv i ty miloval. Bral je do rukou vždycky s posvátnou úctou, a bylo mu, jako by ho při tom postava otcova hladila.“²⁰ Již samotný pohled na knihy může písmákům přinášet pocity slasti: „Kristián vyložil před nimi několik svazků z balíku, který přinesl. Oči přítomných se rozšířily rozkoší. Bylo slyšeti hlasy: »Bible Páně!« »Komenského Manuál!« »Modlitby!«“²¹

Knihy mají samozřejmě moc „otevřít oči“ a rozlícit „zdravý“ plamen písmáctví i tam, kde chybí rodinná tradice: „Byla věrnou katoličkou, až ždánický farář sebral mnoho knih v rodinách a uložil je právě v přístěnku šatlavy. Kateřina ze zvědavosti nahlédla do jedné, potom do druhé, až konečně přečetla všechny – znala Bibli kralickou... četla knihy o utrpení církve... a když mohla, tedy těm, kdo byli v podezření, nějak pomohla.“²² Jeden z představených příběhů se přímo jmenuje *Setba jedné knihy*. Zde se tvůrce příběhu chytil do pasti tradované představy, v níž bývají obyčejní pobělohorští nekatolíci vzdělaní, zatímco jejich katoličtí sousedé pověřiví a (téměř) negramotní. Negramotný katolík by ale jen obtížně mohl beze svědků přečíst zakázanou evangelickou knihu a stát se písmákem. Čtenář dostává informaci typu: „Knihy byla u Čeků něčím neznámým.“ Hned druhá následující věta ovšem takové sdělení popírá: „Četli jen knihy od něho [tj. katolického

¹⁶ Tamtéž, s. 183.

¹⁷ Tamtéž, s. 204-205.

¹⁸ Tamtéž, s. 192.

¹⁹ Tamtéž, s. 59.

²⁰ Tamtéž, s. 128.

²¹ Tamtéž, s. 189.

²² Tamtéž, s. 37.

faráře] vypůjčené.“ Obě protichůdná tvrzení má pak spojit tvrzení, že „uměli čísti, ale bedlivě se varovali, aby četbou nebudili pozornost pana faráře“.²³

Bez povšimnutí nezůstává ani vliv četby na profil osobnosti písmáků. Není popisován vyzdvihováním vzrůstající intelektuální kapacity či vršících se znalostí encyklopedického charakteru, nýbrž důrazem na změny každodenního chování: „Nezměnil se k horšímu od té doby, co se ho zmocnila ona osudná kniha z podstřeší. Jeho píle se zvýšila, byl skromný ještě více nežli dříve, lásku svou prokazoval tisícerými pozornostmi, pečovalo o otce a matku ještě více, nežli dříve... A vždy se vracel v hovorech ke svým předkům.“²⁴

Starost o dodávání zakázaných knih pomáhá budovat pevné společenské sítě: „Vidíš bratře, jak jsme spojeni. Neprodal jsem knížku jen tobě. Často přicházejí ke mně bratři až z Moravy, z Olešnice, a ti zase knížky dodávají až k Brnu. Víme jeden o druhém – a to jest naše posila...“²⁵ Vzájemné vazby umožňují užívat společných strategií na ochranu před prozrazením, například odstraňování titulních listů s názvy knih, případně dokonce užívání falešných titulních listů: „Důstojný pane, to opravdu nevím, jak se ty knížky jmenovaly. Jejich první list vždycky scházel – a jsem člověk neučený. Kdo se nadál, že to jsou knihy kacířské?“²⁶

Svoboda svědomí především!, hlásá název jedné z posledních povídek, kde s písmáky vystupuje stížnost českých evangelíků adresovaná stavovskému sněmu Svaté říše římské, aby se jim dostalo náboženské svobody.²⁷ V závěrečné kapitole písmáci deklamují: „Jsme víry evangelické nebo husitské od pradávna, a svědomí naše nám zakazuje opustiti ji, když jsme poznali, že jest podle slova Božího.“ „Poněvadž jsme čtenáři a husité, tedy hledali jsme pravou cestu.“²⁸ Je zřejmé, že odkaz na svobodu svědomí, o níž zápasili tajní nekatolíci, neztratil podle mínění Františka Bednáře na aktuálnosti ani v době, kdy vycházela jeho povídková kniha.

* * *

Jaká byla kulturně-společenská úloha venkovských písmáků po odchodu větší části elit následkem porážky českého stavovského povstání a zrušení náboženských svobod? Jak – ve světle současného stavu poznání – písmáci působili na komunitu tajných nekatolíků a jak mimo ně? Je legitimní zvažovat možnosti případného „kulturního transferu“ mimo nekatolické prostředí? Co vlastně rozumíme pod pojmem *písmák*? Slovo samotné původně označovalo znalce Písma svatého, bible.²⁹ Muselo jít vždy o nějakým způsobem výjimečného jedince v dané komunitě? Svěbytného intelektuála nebo také jen průměrného venkovana? Nakolik odráží dochovaná paměť písmáků názory prostředí, ve kterém žili?

²³ Tamtéž, s. 52.

²⁴ Tamtéž, s. 61.

²⁵ Tamtéž, s. 73.

²⁶ Tamtéž, s. 147.

²⁷ Tamtéž, s. 210.

²⁸ Tamtéž, s. 230.

²⁹ Srov. ČAPEK, Jan Blahoslav. Celkový pohled na činnost a význam našich písmáků. In *Čeští evangelíci a toleranční patent*. Praha: ÚCN (Kalich), 1982, s. 52.

V protestantské konfesní literatuře býval typ písmáka běžně ztotožňován s nekatolictvím a s tradicí české reformace, mělo jít o „v našem národě jedinečné specifikum, jehož obdobu plně nenalézáme v společenských celcích jiných národů“. V písmácích, horlivých a přemýšlivých čtenářích české bible, se spatřovali předchůdci obrozenců. Ve spojení s tezí o nejhlubším úpadku českého jazyka a s údajně jazykově pokaženou českou protireformační jezuitskou literaturou, zvláště ve třetí čtvrtině 18. století, měli mít písmáci klíčovou úlohu udržovatelů čistého předbělohorského jazyka Bible kralické.³⁰

Typ lidového městského i venkovského kronikáře, písmáka se podle svědectví dochované tvorby začal objevovat hlavně ve druhé polovině 18. století zprvu v (malo)městském prostředí, ale zakrátko i na venkově. Mohl být stejně dobře katolický jako nekatolický. Jeho zápisky mohly být jak omezeny na stručné záznamy událostí v rodině a nejbližším okolí na přídeští knihy, nejčastěji rodinné bible, tak mohly dosáhnout několika objemných svazků, jako v případě nejznámějšího katolického písmáka, milčického rychtáře Františka Jana Vaváka (1741 – 1816).³¹ Přes omezené dochování pramenů lze rozšíření fenoménu písmáctví předpokládat i ve starší době, během celého pobělohorského období. Písmák byl člověkem čtoucím, nábožensky ukotveným a živě reagujícím na soudobé politické, společenské, hospodářské i kulturní události. Jeho reflexi stavu světa můžeme do jisté míry sledovat na kronikářských záznamech, pokud se dochovaly. Mnohem zásadnější však byla interakce s jeho rodinou, přáteli, sousedy, členy společenství, do něhož patřil, náhodnými známými, názorovými oponenty. Přesnějších archivních záznamů o takové interakci existuje minimum, jsme odkázáni na nepřímá svědectví a pozdější interpretace.

Oproti tradované představě nelze písmáky vydělovat jako zvláštní individuality z venkovské (případně maloměstské) společnosti, ve které žili, jak k tomu svádí známá literární postava Žalmana z románu Aloise Jiráska *F. L. Věk*. Je zřejmé, že venkované netvořili jednotný celek, ovšem ostrá dělicí linie nemusela vést mezi katolíky a mimozákonnými nekatolíky (což naznačuje kniha *Jiskry v temnu* a další konfesní literatura), tím spíše pak nevedla mezi písmáky a ne-písmáky. Nekatolické prostředí nemohlo být přes četné vzájemné vazby homogenní už pro neexistenci „řídícího centra“. I jednotlivé povídky Františka Bednáře ukazují tu inklinaci k luterství, tu ke kalvínství, vzájemný dialog obou proudů, spojující úlohu odkazu staré Jednoty bratrské, ba přesahy směrem k judaismu. Obdobně musíme počítat s dělicí linií mezi různými typy katolické zbožnosti – s vlivem elitního dělení barokního katolicismu od pronikající osvětské reformní zbožnosti, s řadou variací lidové zbožnosti s přesahy do nekatolictví, zahraničními vlivy apod. Jednotlivé vrstvy dělilo společenské postavení (sedláci měli v mnohých

³⁰ ŠMÍD, Luděk. Zjev písmáka v kultuře našeho venkova. In *Český lid*, 1948, roč. 35, č. 11-12, s. 241-242.

³¹ NEŠPOR, Zdeněk R. Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století. Ústí nad Labem: Albis international, 2006, s. 145. Ze starších prací zařazuje venkovské písmáctví do širšího kontextu mj. publikace Paměti sedláka Josefa Dlaska. Praha: Melantrich, 1941, s úvodní studií Josefa Pekaře a doslovem, resp. poznámkami Františka Kutnara. Na příkladu Dlaskových zápisků (vydaných nejprve selektivně v literárně upravené podobě) Kutnar upozorňuje na interpretační úskalí při zpracování tohoto typu pramene. Srov. tamtéž, s. 123.

směrech jinou pozici než podruzi), spojovat je naopak mohl stupeň kognitivních a mentálních schopností.³²

Pokud mělo něco tradičně osobitost evangelických písmáků charakterizovat, pak to byl vztah ke knihám, nejen k Písmu, nýbrž i k písemnictví a sebevzdělávání. Rovněž tento vztah tvořil součást obecnějších trendů. O protestantismu se hovoří jako o náboženství knihy. Výzkumy ale dokládají, že už v první polovině 18. století se stal „náboženstvím knihy“ také katolicismus. Tehdy se těžiště katolické literární tvorby přesunulo od vyšších společenských tříd na produkci pro širší, „lidové“ vrstvy. Katoličtí církevní hodnostáři si všímali „dychtivosti českého lidu po četbě knih“ a jeho schopností obstarat jakékoli – i kacířské – knihy, pokud nemají dostatek knih se „zdravým učením“, což mělo platit i pro katolické oblasti. Pozorujeme snahu této poptávce vyhovět. Literární postavy katolických kněží jako nepřátel české knihy rozhodně plně neodrážejí variabilitu tehdejší reality. Lidová četba se netýkala jen tajných nekatolíků, pro které byla literatura zásadním zdrojem jejich náboženských představ, ale i katolické většiny. Rozšíření literatury není možno prvoplánově spojovat s odhady obecné míry gramotnosti, resp. pologramotnosti, neboť se knihy běžně nahlas četly a vykládaly v rodinách i větších komunitách jako prostředek vzájemného sdílení.³³

Jestliže se úroveň vzdělanosti českého lidu před tereziánskými reformami odhaduje na zhruba čtyřicet procent gramotného obyvatelstva,³⁴ může tento údaj pomoci při určování rozsahu fenoménu písmáctví. Jak již bylo naznačeno, jeho ohrazení je obtížné, neboť několik jednovětných rodinných záznamů zpravidla představuje kvalitativně jinou záležitost než mnohastránkové traktáty s citáty antických autorů. Písmáctví ze své podstaty nebylo jakkoliv formalizováno, takže je dobové úřední prameny zachycují jen nesystematicky, pokud vůbec. Hlavním a často jediným dokladem o existenci písmáka jsou jeho vlastní písemné záznamy. Předpokladem jejich dochování bylo předávání z generace na generaci uvnitř rodiny nejméně do přelomu 19. a 20. století, kdy tyto doklady začali systematictěji sbírat ctitelé starých památek a jejich instituce. Je zřejmé, že dnes můžeme pracovat s pouhým zlomkem písmácké produkce. Na otázku, zda bylo písmáctví ve venkovské a maloměstské společnosti výjimkou nebo pravidlem, tak lze odpovědět orientačním odhadem, že se ve druhé polovině 18. století mohlo týkat zhruba deseti procent z celkového počtu obyvatelstva českých zemí. V daném počtu pak nepochybně převažovali „sváteční“ autoři stručných záznamů.

Jak vidíme z *Jisker v temnu*, bylo pro církevně zakotveného autora 20. století velmi obtížné přijmout skutečnost, že řada jeho raně novověkých písmáckých předchůdců neměla potřebu vymezovat svou konfesní identitu „na život a na smrt“. Zatímco hrdinové Bednářových povídek pohnutě a téměř jednohlasně hovoří o neodpustitelné zradě, pokud by se měli zřítci své reformační tradice, svého protestantismu, historické prameny poskytují bohatší obraz: „Pokud jsem

³² Srov. tamtéž, s. 87.

³³ Tamtéž, s. 113, srov. DUCREUX, Marie-Elizabeth. Kniha a kacířství, způsob četby a knižní politika v Čechách 18. století. In Literární archiv Památníku národního písemnictví 1994, roč. 27, s. 61-87.

³⁴ NEŠPOR, ref. 31, s. 114.

nedostal evangelický knihy, byl jsem katolík; a pak, dyž jsem dostal evangelický knihy, byl jsem evangelík, že už nemám knihy evangelické.“³⁵

Smysluplná a proto všeobecně přijímaná myšlenka o postupném rozostřování náboženské identity nekatolíků s každou další generací, která musela čelit nástrahám pobělohorského pronásledování, má jistá úskalí. Aniž by to zvlášť deklarovala, počítá s jakýmsi výchozím „ideálním“ předbělohorským stavem: Věřící jsou znalí své víry téměř na úrovni studovaných bohoslovců – a teprve několik generací v ilegalitě je postupně připraví o přesné povědomí o specifikách vlastní náboženské „kultury“. Leč dochované historické dokumenty z předbělohorské i těsně pobělohorské doby bezpodmínečnou platnost daného pohledu poněkud problematizují. Konfesně nevyhranění nekatolíci nebyli pouze na konci období rekatolizace, ale také v jeho průběhu, a bezpochyby také před jeho začátkem.³⁶

Konfesní rozostřenosti si všímali i protestantští duchovní z jiných zemí, když jeden z nich o nekatolících Čech a Moravy druhé poloviny 18. století napsal: „...jen v srdci svém a v paměti ještě nějakou jiskru náboženství otců svých zachovali“.³⁷ V tomto směru poměrně silně působil vliv pietismu, který se neptal na dogmatické rozdíly mezi konfesemi, ale raději vzýval osobní angažovanost srdce jednotlivce, jež mělo cítit s Kristovým utrpením proměněným v lásku. Při hloubání o víře, pro písmáky typické, pozorujeme obdobné rysy na nekatolické i katolické straně. Písmáctví muselo zůstat vyhrazeno jen nemnohým, kteří disponovali odpovídajícími intelektuálními kapacitami a schopností uhájit čas k svébytnému přemýšlení mimo rámec každodenních starostí. Zjevy písmáků sice mohly být v tomto směru ojedinělé. Na druhou stranu je můžeme považovat za vcelku věrné reprezentanty lidové zbožnosti včetně v jistém smyslu magického chápání psaného textu a obdobně pojímaného vztahu ke knize jako zvláštnímu předmětu úcty.³⁸

* * *

Konkrétní písmácké charakteristiky přiblížíme na dvojici osobností z oblasti Českomoravské vrchoviny, jejichž osudy detailně zpřístupnily výzkumy posledních let. Řehoř Jakubec (1726 – 1786) stejně jako jeho pokračovatel Tomáš Juren (1750 – 1829) byli povoláním kantoři. Vedle toho vykonávali další činnosti (krejčířství, knihvazačství), aby se uživil. Ve zdánlivém kontrastu s tím je pro jejich písmáckou dráhu charakteristický určitý druh spíše skryté projevovaného vědo-

³⁵ DUCREUX, ref. 33, s. 65.

³⁶ BOLOM-KOTARI, Sixtus. Svoboda svědomí. Superintendent Michael Blažek a protestantská společnost pozdního osvěcenství. Praha: Historický ústav – Matice moravská, 2016, s. 96-97. Srov. např. RYANTOVÁ, Marie. Podíl jezuitů na rekatolizaci panství Vysoký Chlumec v době třicetileté války. In ČORNEJOVÁ, Ivana – KUCHAROVÁ, Hedvika – VALENTOVÁ, Kateřina (edd.). *Locus pietatis et vitae. Sborník příspěvků z konference konané v Hejnicích ve dnech 13. – 15. září 2007*. Praha, 2008, s. 327-328.

³⁷ BOLOM-KOTARI, ref. 36, s. 97.

³⁸ NEŠPOR, ref. 31, s. 154. Autorovu tezi o nutnosti dostatku hmotných prostředků pro „písmáckou činnost“ ovšem pokládám za diskutabilní s odkazem na např. vcelku věrně popsané strategie sdíleného pořizování knih z povídek Františka Bednáře, ale i na níže popsaný příklad písmáka Tomáše Jurena.

mí elitnosti, odvozovaný z vlastních kořenů. Jakubec byl synem rychtáře, Jurena pak naplňovalo hrdostí spojení se zemanskou tvrzí – rodový grunt Jurenů stál na základech a sklepeních této tvrže.³⁹ Z Jurenova svědectví víme, že evangeličtí písmáci kladli důraz na předávání vzdělanosti (či spíše duchovní identity) v rámci rodiny již v útlém věku. Patřilo to zároveň ke strategiím přežití nekatolických komunit v období ilegality: „I souce já v letech pěti a šesti, tu mne můj milý otec podle Zákona Božího [tj. Bible] vůli Boha znát dle jeho možností [učil].“⁴⁰ V souvislosti s uvedeným citátem můžeme konečně nahlas položit otázku v souvislosti s písemnictvím a vzdělaností, která již podkreslovala procházení povídek *Jiskry v temnu*, totiž: Do jaké míry je písmáctví ohraničeno náboženstvím? Jinak řečeno: Byli písmáci „jen“ znalci bible nebo měli širší přehled i mimo duchovní literaturu a lze je pokládat za vzdělance v našem slova smyslu? Obecná odpověď nemůže být jednoznačná. U představovaných dvou písmáků můžeme s dobrým svědomím dosvědčit řekněme všeobecný rozhled, byť šlo o rozhled samouků, jenž zůstával zakotven v charakteristikách venkovského hloubalství, vrostlého do životního cyklu země a hospodaření na ni.

Širší vzdělanost evangelických písmáků se rodila na cestách. Jak Řehoř Jakubec, tak Tomáš Juren byli zvyklí vydávat se bez povolení na daleké cesty. Cesty se daly zdůvodnit kantorskou činností (pořizování tabulek pro děti, tabulek písma). Pravý cíl cest spočíval v nakupování knih jinak nedostupných (v Praze, Brně, Litomyšli) nebo zakázaných (v saské Žitavě, v uherském Prešpurku) a v návštěvě nekatolických bohoslužeb (evangelici z Vysočiny chodili většinou přes hranice do Uher). V té souvislosti se písmáci naučili žít s hrozbou, že budou pro svou činnost perseklováni, vyslýcháni i vězněni. Jakubec i Juren se věnovali práci s širokým spektrem knih – nákupu, prodeji, půjčování, čtení, úpravám a opisování, ale i tvorbě vlastních knih. Jakubec tvořil ručně psané kancionály.⁴¹ Měl také jakýsi tajný sklad knih. Jakubcův dům v Olešnici na Moravě byl pravidelným místem setkávání.⁴²

Můžeme nazvat oba písmáky šířitelé české vzdělanosti? Inspirován zřejmě Jakubcem, koupil si Juren ve svých devatenácti letech Komenského *Labyrint světa* z roku 1631. Do knihy na volném listu připsal krátký Komenského medailonek se zaměřením na jeho studia. Připojený písmákův přípis stojí za to ocitovat, neboť pozoruhodně problematizuje rozdělení rolí katolíci-nekatolíci, respektive moc katolických pronásledovatelů-bezmoc nekatolických pronásledovaných: „Tato kniha koupena jest byla od Karla Maršálka z Prosetína, ten čas kantora

³⁹ BOLOM, Sixtus. Tomáš Juren – toleranční doba na Vysočině a hudba srdce. Tišnov: Sursum, 2008, s. 25-26; týž, Evangelík – příklad Řehoře Jakubce. In MALÍŘ, Jiří et al. Člověk na Moravě v druhé polovině 18. století. Brno: CDK, 2008, s. 120. Podobné vědomí exkluzivity nacházíme v tradici rodiny Palackých (otec historika Františka Palackého Jiří Palacký byl rovněž kantorem a písmákem), totiž tradici držby dědičného fojtství – úřadu zástupce vrchnosti ve správě obce.

⁴⁰ BOLOM, ref. 39, s. 28.

⁴¹ Ústřední archiv Českobratrské církve evangelické Praha, sbírka rukopisů, inv. č. 40 (rukopisný Zpěvník Řehoře Jakubce – Písňe pobožné, Prosetín 1767). Tiskem později vyšel Cely Žaltář Proroka a Krále Swatého Dawida w Rytmu wvedeni. W nowě nyny wydani K chwále Božj a k spasytelnému wzděláni wěřicých Dussi. W Brně wytisštěný v Jozeffa Frantisska Neumann. 1783. Moravská zemská knihovna Brno, sign. ST1-0032.277.

⁴² BOLOM, ref. 39, s. 55-57; týž, Řehoř Jakubec, ref. 39, s. 123, 125.

v Černovicích a byla jest za devět krejcarů. Anno 1769, toho času, když jsem v Sulkovci katolickým kantorem zůstával. Kteroužto knihu bývalý tam v Sulkovci kněz Jan Linhart ode mne vypůjčil a oplatit [vrátit] mně ji nechtěl, až ale za osm let [tj. roku 1777] já jsem sobě ji zase od něho vypůjčil a jakožto mou vlastní sobě zanechal.“⁴³

Důraz písmáků na českou vzdělanost nebývá spojen s vyhlašovanou hrdostí na národ a jeho jazyk nebo jinými, otevřeně nacionálními motivy. Doložitelnější jsou náboženské kořeny. Často se spojuje s dědictvím staré Jednoty bratrské, jejíž poslední biskup Jan Amos Komenský byl symbolem této vzdělanosti. Tomáš Juren jako „milovník starobylého náboženství evangelicko-milo-bratrského, podle konfesí někdy bejvalé Jednoty bratrské“⁴⁴ vyhledává staré předbělohorské knihy i jejich exilová vydání. Noří se do hlubin českých dějin a když zakládá rodinnou kroniku katolickému sedlákovci, píše v dějinném přehledu o Cyrilovi a Metodějovi, ale též o Janu Žižkovi, vynálezu knihtisku, dobytí Konstantinopole Turky a tureckých válkách, o bitvě na Bílé hoře či hrdinství selského povstání roku 1775, kdy se Čechové „pozdvihli a do pole se postavili“. Pozoruhodné je vynechané místo v kronice mezi záznamy o slovanských věrozvěstech a Janu Žižkovi, jež mělo patřit nejspíše vzpomínce na mistra Jana Husa, avšak po dohodě s katolickým sedlákem od toho evangelický písmák upustil.⁴⁵

Ač stálo promýšlení náboženské víry na předním místě, Jurenův zájem o písemnictví běžně překračoval reformační i obecně náboženskou linku, někdy i vazbu ke kantorskému povolání. V dochovaném (neúplném) seznamu jeho knih nacházíme tituly jako slabikáře český, německý, polský, latinský, *Uvedení k umění početnímu*, *Planetář*, *Katechismus o zdraví*, *Krátké jednání o včeličkách*, *Život a skutkové Ezopa*, *Hystoria o věrnosti manželské*, *Zdravá rada lékařská* a jiné.⁴⁶ Svému synovi Ignácovi předal nejen lásku ke knihám – takže ve rodinné chalupě zůstávalo přes dvě stě knih – a také schopnost hrát na široké spektrum hudebních nástrojů. Do Jurenovy chalupy docházeli evangeličtí i katoličtí venkované pro inspiraci k vlastní tvorbě básnické, písňové či k promýšlení početních hádanek a rébusů.⁴⁷

Tomáš Juren ve své tvorbě překročil pomyslné hranice „běžného“ písmáctví. Vedle pamětních knih, modliteb, kázání, zpěvníků, úvah, výkladů snů, jakož i jiných pozoruhodných literárních děl – např. *Malá knížečka o věku starém*, kde (zprostředkovaně) cituje též antické autory – se stal tvůrcem lidového umění. Šlo o takzvané evangelické obrazy. Maloval je na papír sytými vodovými barvami, aby po zarámování plnily úlohu katolických „svatých obrázků“ v evangelických domácnostech. Klíčová složka těchto děl není figurální zobrazení nebo dekorace, je to text. Aby plnily obrazy edukativní funkci, obsahují Desatero Božích přikázání a další důležité biblické texty. Text doprovází uměřená obrazová složka s užitím symbolů jako srdce, kalich či obrazu Božího stvoření v podobě květů a plodů.

⁴³ BOLOM, ref. 39, s. 40, 61-62.

⁴⁴ ČERMÁK, Kliment (ed.). Paměti kantora Tomáše Jurena. Čáslav: vlastním nákladem, 1904, s. 24.

⁴⁵ BOLOM, ref. 39, s. 190.

⁴⁶ VOTAVA, Josef. Vítochov-Vír a okolí, Nové Město na Moravě, 1912, s. 38-39 (seznam Jurenových knih).

⁴⁷ Státní okresní archiv ve Žďáru nad Sázavou, Archiv obce Vítochov, inv. č. 110 (vzpomínková Nota Ignáce Jurena, nedatováno, originál psán německy). BOLOM, ref. 39, s. 124, 164-165.

Vzácněji (u témat jako Adam a Eva se stromem poznání, Poslední večeře Páně, Zjevení sv. Jana apod.) je součástí díla i figurální zobrazení.⁴⁸

Řehoř Jakubec i Tomáš Juren se stali prostředníky kulturního transferu, který se uskutečnil po vydání Tolerančního patentu císaře a krále Josefa II. roku 1781. Podporou a spoluautorstvím různých petic aktivně přispívali k rozvolňování státní protireformační politiky. V období těsně před vydáním Tolerančního patentu otevřeně vystoupili jako lidoví náboženští vůdcové svých komunit. Kontakty v Sasku, Prusku, Uhrách a Rakousích přivedly do Čech i na Moravu desítky tolerančních pastorů, protestantských duchovních pro nově legalizované církve, kteří pocházeli z okolních zemí (nejčastěji ovšem z Uher), z jiného kulturního a často i jazykového prostředí. Tato „bouře legalizace“ výrazně proměnila nekatolické komunity od kruhu, společenství sobě rovných a duchovně spřízněných jedinců, směrem k pyramidě – blíže ke „kněžskému“ schématu učícího pastora a učících se „laiků“. Ve svých důsledcích přispěla k úpadku role písmáků jakožto zvláštních vykladačů světa kolem nás.⁴⁹

Obrazová příloha

Obrázek č. 1: Rychta v Ubušínsku, útočiště písmáckých shromáždění ve druhé polovině 18. století.
(Foto: Marta Procházková, 2007)

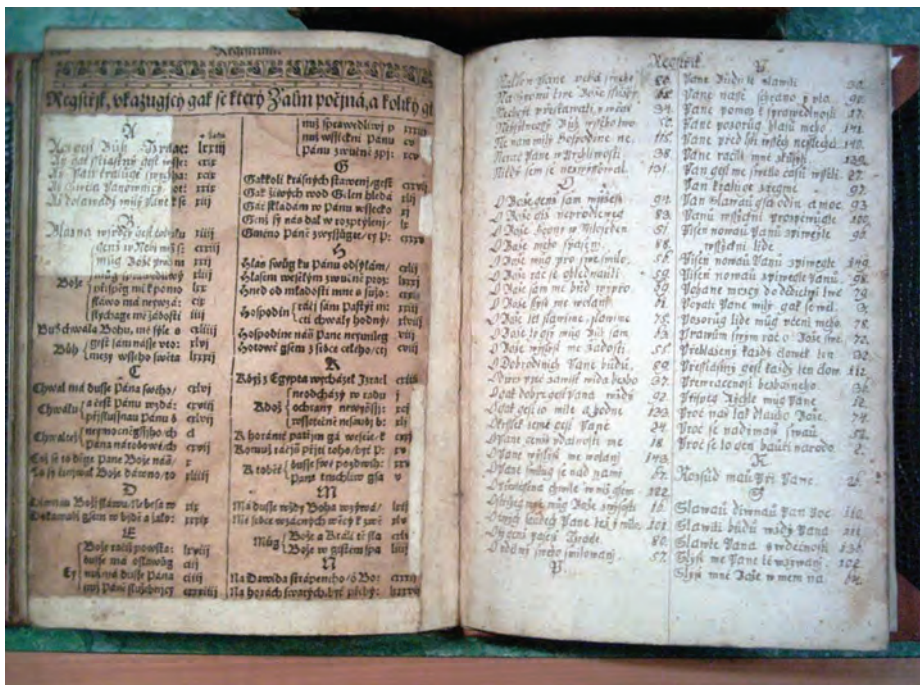
⁴⁸ BOLOM, ref. 39, zvl. s. 131-138, 184-189. Horácké muzeum v Novém Městě na Moravě, knihovna, rkp. sign. K 1209-3561 (Mala knjižčka o věku starem..., Vítochov 1814); Městské muzeum a galerie Polička, inv. č. H-123a (obraz Desatero Božích přikázání, nedatováno), inv. č. H-124 (dvě malovaná srdce, nedatováno), inv. č. H-127 (obraz Zjevení sv. Jana, nedatováno), inv. č. H-129 (malovaný obraz kalicha, nedatováno); Městské muzeum Skuteč, inv. č. 1180 (obraz Studnice života Kristus), inv. č. 23632 (obraz Poslední večeře Páně, nedatováno), inv. č. 23629 (obraz Ráj rozkošný, Adam a Eva vyhnanci, nedatováno).

⁴⁹ Střet dvou světů – představitelů lidového nekatolického písmáctví a protestantských tolerančních pastorů výstižně vyjadřuje úryvek z korespondence mezi pastory: „Starého lysého Jakubce neračte, dvojctihodný pane, ani pouštět do svého domu. Nedělá nic jiného než že z člověka tahá řeči, aby řeč překroutil a potom jej udal. Už jsem mu chtěl namlátit! Po tom všem pozdravuji se vší pokorou ctihodnou důstojnou paní...“ Evangelická teologická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, katedra církevních dějin, torzo pozůstalosti Rudolfa Říčana, opisy korespondence pastorů z archivu moravské superintendence helvetského vyznání, kart. 43, neuspořádané (překlad maďarsky psaného dopisu Štěpána Bally Michaelu Blažkovi, 19. února 1786).

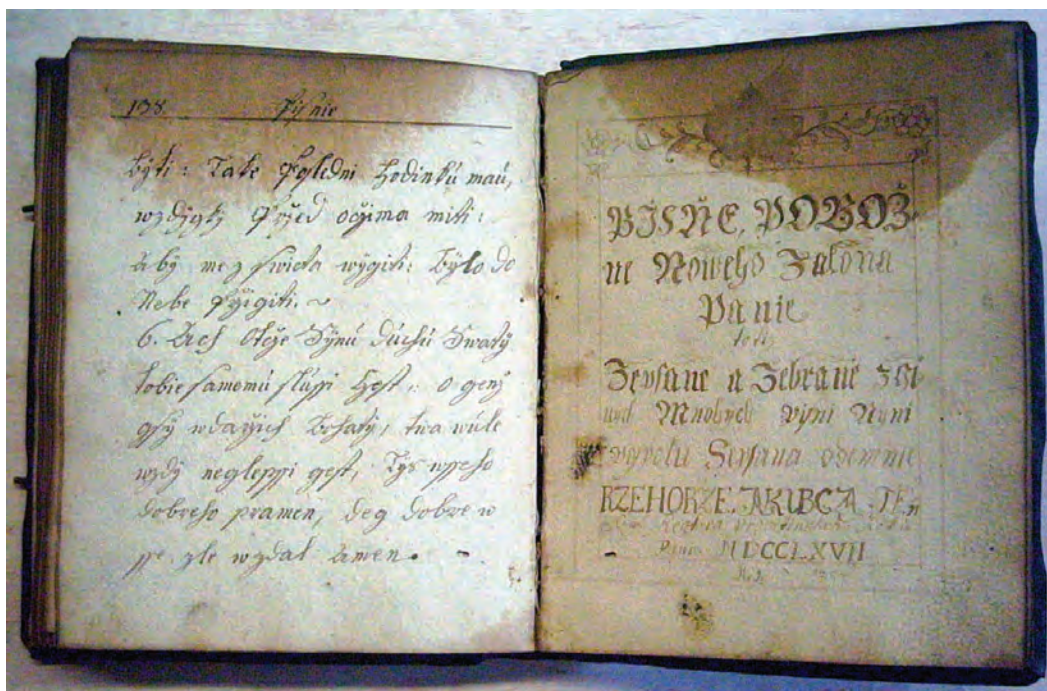

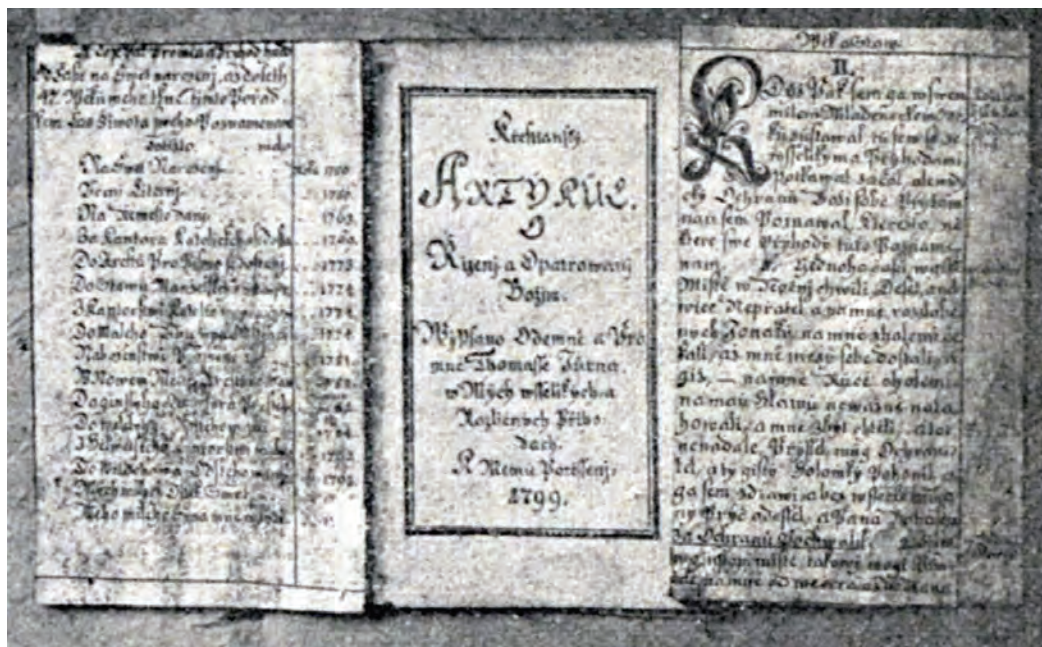
Obrázek č. 2: Ve vzácných případech se truhla na knihy a rodinné dokumenty uchovává v rodinách až do současnosti. Josef Juren (* 1937) v Prosetíně u Bystřice nad Pernštejnem. (Foto: Sixtus Bolom-Kotari, 2004)

Obrázek č. 3: Písmácká práce s knihami – doplnění chybějících částí poškozeného předbělohorského zpěvníku žalmů sv. Davida z králické tiskárny z roku 1618 Tomášem Jurenem. (Foto: Sixtus Bolom-Kotari, 2007)

Obrázek č. 4: Rukopisný zpěvník písmáka Řehoře Jakubce, 1767.
(Foto: Sixtus Bolom-Kotari, 2007)

Obrázek č. 5: Písmácké zápisky Tomáše Jurena – Křesťanský artikul o řízení
a opatrování Božím, 1799.
(Foto: Archiv)

Obrázek č. 6: Evangelický obraz Tomáše Jurena – Ráj rozkošný, zahrada spanilá,
Adam a Eva vyhnanci, konec 18. století.
(Foto: Sixtus Bolom-Kotari, 2004)

Počet slov: 5034

Počet znakov vrátane medzier: 34567

VNÍMANIE ETNICITY VO VEDOMOSTIACH MATEJA BELA

Imrich NAGY

Univerzita Mateja Bela
Filozofická fakulta
Katedra histórie
Tajovského 40
974 01 Banská Bystrica
Imrich.Nagy@umb.sk

NAGY, Imrich. Perception of ethnicity in Matej Bel's Knowledge. In Knowledge of contemporary Kingdom of Hungary (Notitia Hungariae Novae) written in Latin, Matej Bel (Mathias Belius, Bél Mátyás) gives a detailed geographic, historical and ethnographic description of particular Hungarian counties from the position of 18's century man (the project of his Knowledge is dated at 1723 – 1749). Ethnic identification and naming of inhabitants of particular counties and seats are part of this description. Ethnonyms Hungari, Germani and Slavi are the most frequent, but he also identifies members of other ethnic groups who lived in researched area: e.g. Bohemi, Moravi, Poloni, Croatae etc. However, the interpretation of these terms is not unequivocal in all cases. The most of questions are connected with understanding of ethnonyms Hungarus and Slavus. In the first case, Slovak historiography oscillates between political understanding (natio Hungarica, i.e. in the meaning of Hungarian citizenship) and ethnical (e.g. lingua Hungarica). In the second case, according to historical connections, we come across interpretations from the general name Slav to entirely specific Slovak. However, using these interpretative rules in Bel's work is not always unequivocal. Bel uses ethnonym Hungarus in the opposition to other ethnonyms as a distinctive characteristic. Slavi, who are perceived as a part of Hungari, are exception (expressed by stressing of nostri Slavi). Subsequently, he assigns ethnic features to them (language, customs and history), which stresses their equality with Hungarians, who created common state with them. Bel also does not distinguish differences between terms Slav/Slovien and Slovak (that ethnonym we found in one case in the Latin form Slowakus). Only in exceptional cases, he uses specific term Slavinus that is equal to Slavs (Venedi Slavique). The starting point of his argumentation is the continuity of Slovak ethnic group since the times of Great Moravia.

Kľúčové slová: Matej Bel (Mathias Belius, Bél Mátyás); etnonymá (Hungari, Slavi, Germani); vnímanie ethnicity; historiografia; 18. storočie;

Keywords: Matej Bel (Mathias Belius, Bél Mátyás); Ethnonyms (Hungari, Slavi, Germani); Perception of Ethnicity; Historiography; 18th Century;

Komentované textové a jazykové sprístupňovanie¹ písaných historických prameňov a dobových naračných či dejepisných textov patrí medzi stále aktuálne úlohy

¹ Štúdia je výstupom z riešenia grantu KEGA 016TTU-4/2017 *Kultúrne a historické pozadie vzniku latinských diel slovenskej proveniencie v období baroka.*

slovenskej historiografie. V tejto oblasti je totiž citeľný deficit najmä vo vzťahu k okolitému zahraničiu. V posledných rokoch sa takejto sústredenej a zaslúženej pozornosti dočkalo dielo Mateja Bela *Historické a zemepisné vedomosti o novom Uhorsku* (*Notitia Hungariae Novae historico-geographica*).² Prvotný impulz vyšiel z pracoviska klasickej filológie Trnavskej univerzity, ktoré ponúklo odborné zázemie.³ Samotnej vydavateľskej iniciatívy sa však prekvapivo a na prvý pohľad netradične, ale vcelku úspešne chopilo regionálne Kysucké múzeum v Čadci. Dnes tak máme k dispozícii kompletné komentované bilingválne latinsko-slovenské edície *Vedomostí* o troch stoliciach (*Trenčianska, Liptovská a Oravská stolica*)⁴, vydanie štvrtého zväzku (*Turčianska stolica*) je vo finálnej fáze a súčasne sa začínajú realizovať edičné prípravy na vydanie nasledujúceho zväzku (*Zvolenská stolica*) v roku 2017. Táto chvályhodná edičná aktivita, ktorej výsledkom sú originálne (v niektorých prípadoch dokonca úplne prvé) jazykové interpretácie tohto Belovho diela v slovenčine, však súčasne opäť nastolila niektoré transkripčné, interpretačné a terminologické otázky, na ktoré neexistujú jednoznačné odpovede, či už ide o adaptáciu historických mien z uhorského prostredia, používanie pôvodných historických zemepisných názvov, resp. o korektnú interpretáciu etnoným.⁵ V našej štúdii sa bližšie pozrieme práve na túto poslednú problémovú oblasť a pokúsime sa zodpovedať otázku, ako vnímať a interpretovať etnonymá v Belových *Vedomostiach*.

Táto otázka nie je v odbornom diskurze novinkou. Nastoľovaná bola predovšetkým v súvislosti s Belovým vzťahom k Slovensku a Slovákom a veľa priestoru získala spolu s inými témami pri príležitosti belovského 300-ročného

² Korešponduje to aj s iniciatívou maďarských kolegov z Historického ústavu Maďarskej akadémie vied, ktorí sa pod vedením Gergelya Tótha pustili do realizácie veľkého projektu textovokritickej edície kompletného diela *Notitia Hungariae novae*. Dosiaľ vyšli dva zväzky: BELIUS, Mathias. *Notitia Hungariae novae historico geographica comitatum ineditorum tomus primus in quo continentur Comitatus Arvensis et Comitatus Trencsiniensis*. Textum recensuerunt et notisque instruxerunt Ladislaus GLÜCK, Zoltánus GÖZSY, Gregorius TÓTH. Budapestini: Sumptibus Instituti Historici Academiae Scientiarum Hungaricae ac Archivi Hungariae Regnicolaris, Anno MMXI; BELIUS, Mathias. *Notitia Hungariae novae historico geographica comitatum ineditorum tomus secundus in quo continentur Comitatus Soproniensis, Castriferrei, Szaladiensis et Vesprimiensis*. Textum recensuerunt et notisque instruxerunt Bernadett BENEI, Blasius DÉRI, Nicolaus Stephanus FÖLDVÁRI, Ladislaus GLÜCK, Zoltánus GÖZSY, Rudolphus JARMALOV, Gregorius TÓTH. Budapestini: Sumptibus Instituti Historici Sedes Centralis Studiorum Philosophicorum Academiae Scientiarum Hungaricae ac Archivi Hungariae Regnicolaris, Anno MMXII.

³ Katedra klasických jazykov na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity inštitucionálne zastrešila dva výskumné granty, ktoré okrem iných dosiahnutých výsledkov definovali aj vektory edície Belovho diela: KEGA č. 3/6254/08 *Monumentálne dielo uhorského polyhistora Mateja Bela Notitiae Hungariae novae historico-geographica I – V (Viedeň 1735 – 1742) a jeho význam*; KEGA č. 028TTU-4/2012 *Monumentálne historické dielo Mateja Bela a jeho využitie pre vzdelávanie*.

⁴ TURÓCI, Martin – NAGY, Imrich (eds.). *Matej Bel – Trenčianska stolica*. Čadca: Kysucké múzeum v Čadci, 2013; TURÓCI, Martin – KORDOŠ, Jozef (eds.). *Matej Bel – Liptovská stolica*. Čadca: Kysucké múzeum v Čadci, 2014; TURÓCI, Martin – NAGY, Imrich (eds.). *Matej Bel – Oravská stolica*. Čadca: Kysucké múzeum v Čadci, 2015.

⁵ Na tieto otvorené problémy i potrebu odbornej rozpravy k nim vo vzťahu k Belovmu dielu a jeho prekladu do slovenčiny upozorňuje aj: ŠKOVIERA, Daniel. Vektory edície. In ŠKOVIERA, Daniel – JURÍKOVÁ, Erika (eds.). *Sondy do Belových Vedomostí o súvekom Uhorsku*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2010, s. 26-27.

jubilea. Z autorov, ktorí sa tomuto problému venovali, uved'íme aspoň mená Jána Tibenského, Michala Eliáša či Konštantína Palkoviča.⁶ Svoj ohlas však má aj dnes (popri drobných kontextuálnych zmienkach) – napr. v ucelenejšej podobe u Miloty Florekovej.⁷

Bel vo svojom diele podáva podrobný zemepisný, historický a etnografický popis jednotlivých uhorských stolíc z pozície človeka 18. storočia (projekt jeho *Vedomostí* sa realizoval postupne v rokoch 1723 – 1749). Etnické identifikovanie a pomenovanie obyvateľov jednotlivých stolíc i konkrétnych sídiel je, samozrejme, dôležitou súčasťou tohto popisu, pre nás o to cennejšou, že v nejednom prípade ide o úplne prvé údaje tohto druhu, keďže pre dovtedy absentujúce súpisy obyvateľstva „nebolo presne známe, kde, koľko a akého obyvateľstva žije v Uhorsku, nevedelo sa presne, kde sa tiahnu etnické hranice“⁸. Najviac frekventované sú v Belových *Vedomostiach* etnonymá *Hungari*, *Germani*, *Slavi*, ale popri nich identifikuje aj príslušníkov iných etník, ktoré na skúmanom území žili: napr. *Bohemi*, *Moravi*, *Poloni*, *Croatae* atď. Kým interpretácia etnoným, ako sú napr. *Bohemi* (Česi), *Poloni* (Poliaci) atď., nevyvoláva v žiadnej historickej či geografickej súvislosti pochybnosti, inak je to v prípade tých najfrekventovanejších, ktoré už na prvý pohľad ponúkajú alternatívne možnosti interpretácie: *Hungari* – *Uhri* – *Maďari*, *Germani* – *Germáni* – *Nemci*, *Slavi* – *Slovania* – *Slováci*.⁹ Významové chápanie týchto termínov však môže mať u Bela aj ďalšie polohy. Ukážme si to na príklade etnonyma *Germani*. Bel ho naozaj používa na súhrnné pomenovanie obyvateľstva strednej Európy na konci staroveku a počiatku stredoveku podobne, ako ho používali Rimania.¹⁰ Tento význam zdôrazňuje aj výrazom *populi/homines civitatis Germanicae* (národy Germánie).¹¹ Rovnaké etnonymum používa aj na označenie nemeckého meštianstva napríklad v banských mestách (*Germani Neosolienses*)¹², pritom si je však vedomý toho, že išlo o saských hostí (*Saxones hospites; Saxones nostri*)¹³. Termínom *Germani* však Bel popri priliehavejších a presnejších označeniach *Caesareani*; *milites Caesarei* označuje aj *labancov* v stavovských

⁶ TIBENSKÝ, Ján. Matej Bel a jeho vzťah k Slovákom. In Historický časopis, 1984, roč. 32, č. 2, s. 193-218. Ďalšie štúdie k tejto téme vyšli v rámci kolektívnej monografie: Matej Bel – doba, život, dielo. Bratislava: Veda, 1987. K tejto téme v nej nájdeme štúdie: TIBENSKÝ, Ján. Matej Bel a uhorské národy (s. 355-363); ELIÁŠ, Michal. Matej Bel a Slováci (s. 364-373) a PALKOVIČ, Konštantín. K názorom Mateja Bela na češtinu a slovenčinu (s. 374-382).

⁷ FLOREKOVÁ, Milota. Slováci v Bratislavskej stolici. In ŠKOVIERA, Daniel – JURÍKOVÁ, Erika (eds.). Sondy do Belových Vedomostí o súvekom Uhorsku. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2010, s. 79-88.

⁸ VÖRÖS, László. Problém s pojmom „starí Slováci“: Otázka narábania s etnonymami v historiografii. In História: Revue o dejinách spoločnosti, roč. 2010, č. 3-4, s. 92. Porovnaj tiež: JUHÁSZ, Antal. A korabeli népélet Bél Mátyás művében. In BÉL, Mátyás. Csongrád és Csanád megye leírása. A Móra Ferencz múzeum évkönyve, roč. 1980 – 1981, č. 2, s. 168.

⁹ ŠKOVIERA, ref. 4, s. 27.

¹⁰ Napríklad: „Atque, ad hunc modum, antiquissimos incolarum regionis nostrae, Germanos dico.“ BELIUS, Matthias. Comitatus Poseniensis. In Notitia Hungaria novae geographico historica. Partis primae, Cis-Danubianae, Tomus primus. Viennae Austriae 1735, s. 52.

¹¹ BELIUS, ref. 9, s. 52.

¹² TURÓCI – NAGY (2015), ref. 3, s. 218.

¹³ BELIUS, Matthias. Comitatus Zoliensis. In Notitia Hungaria novae geographico historica. Partis secundae, Cis-Danubianae, Tomus secundus. Viennae Austriae 1735, s. 412-413.

povstaniach.¹⁴ Analogicky na označenie *kurucov* používa etnonymum *Hungari*. Hoci tieto označenia zodpovedajú jazyku vojsk na jednotlivých stranách konfliktu, bolo by nepresné a nesprávne tvrdiť (ako to vlastne na prvý pohľad píše Bel), že v stavovských povstaniach bojovali Maďari s Nemcami.

V tejto súvislosti sa pozrime bližšie na to, v akých polohách Bel používa etnonymum *Hungari*, pri ktorom slovenská historiografia osciluje medzi chápaním politickým (*natio Hungarica*, t. j. v zmysle štátnej príslušnosti k uhorskému štátu) a národnostným (napr. *lingua Hungarica*). Bel etnonymum *Hungari* používa bez akéhokoľvek rozlíšenia na označenie maďarských kmeňov, ktoré si podmanili Karpatskú kotlinu, a aj na označenie obyvateľov súvekeho Uhorska. Pri prehľade obyvateľstva Bratislavskej stolice, ktorý možno považovať aj za všeobecný úvod do etnickej skladby obyvateľstva Uhorska, ich uvádza na prvom mieste (pred Nemcami, Slovákmi, Chorvátmi a Židmi)¹⁵, čím, samozrejme, zdôrazňuje ich dôležitosť¹⁶ a štátotvornú úlohu (*Hungari... rerum sint domini*)¹⁷. Neznamená to však, že by Bel všade kládol Maďarov na prvé miesto. Jeho kritériom je totiž majorita, a tak napríklad v Trenčianskej, Liptovskej, Oravskej či vo Zvolenskej stolici uvádza na prvom mieste Slovákov, vždy však zdôrazňuje ich vzťah k Maďarom. Tento vidí v rovine zväzku dvoch rovnocenných národov.¹⁸ Aj Bel sám sa stotožňuje s etnonymom *Hungari*¹⁹, čo v niektorých prípadoch vyjadruje explicitne použitím 1. osoby plurálu (*Iam enim eo vitio laboramus Hungari, quo dudum Germani coeperunt*).²⁰ Pravda, zvyčajne sú to prípady, keď vyslovuje kritiku – a použitím prvej osoby ju zmierňuje, akoby časť viny bral na seba.²¹

Už aj uvedené príklady ponúkajú argumenty, aby sme etnonymum *Hungari* aj v Belových *Vedomostiach* chápali v širšom politickom zmysle a interpretovali ho, ako je u nás zaužívané, termínom *Uhri*, keďže Bel do neho zahŕňa, a to s osobitým dôrazom, aj Slovákov (*Hodie nominis Hungarici decus haud inique tuentur Liptovienses*).²² Podľa kontextu sa potom pristupuje k rozlíšeniu a interpretácii termínom *Maďari*, keď je zjavné zúžené etnické chápanie etnonyma *Hungari*, napríklad vo vzťahu k Slovákom, Nemcom a pod. (*Detrectabant, nimirum, Germani Neosolienses, ad ius civitatis, et publicorum munerum Hungaros, et Slavos, admittere*).²³ Pravdaže, kontext nemusí byť jednoznačný, a tak sa stretávame aj s protichodnými interpretáciami (*Quod illi [nobiles Arvenses] trahunt, a communi nobilitatis Hungaricae indole*).²⁴ Kontext

¹⁴ Napríklad pri opise dejín mesta Zvolen; BELIUS, ref. 12, s. 467-469.

¹⁵ BELIUS, ref. 9, s. 47-50.

¹⁶ FLOREKOVÁ, ref. 6, s. 79.

¹⁷ V preklade: „Sú to Maďari, ktorí vládnu...“

¹⁸ TURÓCI – NAGY (2013), ref. 3, s. 84.

¹⁹ Napokon takto sa sám v roku 1704 zapísal aj do matriky študentov univerzity v Halle. ULÍČNÝ, Ferdinand. Latinské etnonymá Slovákov v stredoveku a novoveku: Sclavi, Pannoni, Slavi. In Historický časopis, 2016, roč. 64, č. 3, s. 502.

²⁰ BELIUS, ref. 9, s. 50.

²¹ Porovnaj napríklad: „Qua in re, absumus omnino, ab cultissimarum nationum ingenio, quae maiores suos, non modo non patiuntur tenebris obsideri...“ TURÓCI – NAGY (2015), ref. 3, s. 234.

²² TURÓCI – KORDOŠ, ref. 3, s. 178.

²³ TURÓCI – NAGY (2015), ref. 3, s. 218.

²⁴ V našom preklade: „Toto majú [rozumej: oravskí šľachtici] spoločné s črtami maďarskej šľachty.“ TURÓCI – NAGY (2015), ref. 3, s. 104-105. V preklade Jozefa Minárika: „Túto vlastnosť prevzali

totiž súvisí aj s vnímaním tohto etnonyma Belom. Tu treba uviesť, že pre Bela je jednou zo základných determinujúcich kategórií etnika jazyk. Etnonymum *Hungari* teda definuje pomocou *lingua Hungarica*. A preto Bel automaticky skúma úroveň znalosti maďarčiny aj u Slovákov, ktorých k nim pričleňuje. Napríklad o obyvateľoch Oravskej stolice stroho konštatuje: „Po maďarsky nikto okrem šľachty a niekedy aj ich služobníctva nerozpráva...“; vzápätí analyzuje príčiny a nakoniec vyzdvihne pozitívne príklady: „A nepraje tomu ani to, že aj medzi šľachticmi nájdeš iba zopár takých, pre ktorých je maďarčina materinským jazykom. Nemôže sa to pripisovať výlučne na vrub ich prirodzeným danostiam, skôr zakorenenému zvyku hovoriť po slovensky. Ale tí, ktorí si už raz osvojili znalosť maďarčiny, veď je to aj vo verejnom záujme, rozprávajú tak výrečne ako tí najväčší majstri jazyka. Aj ja som veru naozaj dôverne poznal mužov, z ktorých sa maďarská reč rinula takým prúdom, ktorý v ničom nezaostával za mnohovravnosťou onoho rodáka spoza Tisy.“²⁵ Ak teda Bel používa etnonymum *Hungari*, používa ho vždy na označenie skupiny, o ktorej vie, resp. predpokladá, že jej reprezentanti ovládajú a pri komunikácii používajú maďarčinu. Analogicky to platilo pre etnonymum *Germani* a nemčinu, ako sme uviedli vyššie; a podobne slovenčina alebo *lingua Slavica* bude determinujúcou kategóriou pre etnonymum *Slavi*.

Bel používa toto etnonymum výlučne v podobe *Slavus*, hoci v starších historických prameňoch, ale aj v právnických dielach a úradných administratívnych písomnostiach z novovekého Uhorska napísaných v latinčine sa najčastejšie vyskytuje tvar *Sclavi*.²⁶ Zaradil sa tak k prúdu slovenských vzdelancov 17. – 19. storočia, ktorí vedome upravili tvar tohto etnonyma, aby tomu následne podriadili aj jeho etymológiu a výklad obsahu.²⁷ Bel takýto výklad ponúka vo svojom predhovore k Doležalovej *Českej gramatike* (*Grammatica Slavico-Bohemica*), kde v podstate preberá názory Johanna Christopha Jordana, že etnonymum *Slavus* má svoj pôvod v slove „sláva“.²⁸

Etnonymum *Slavus* u Bela označuje tak obyvateľov Nitrianskeho kniežatstva, ako aj slovenských obyvateľov uhorských stolíc. Robí to systematicky, aby zdôraznil kontinuitu slovenského osídlenia v tomto priestore: „Maďari totiž aj potom, keď si tento drsný horský kraj podmanili, dovolili ho obývať jeho obyvateľom Slovienom/Slovákom, ktorých prijali do spojeneckého zväzku. A tak Slovieni/Slováci tento kraj obývali trvalo. Dnešní obyvatelia sú potomkami predchádzajúcich,

---

zo spoločnej povahy uhorskej šľachty.“ BEL, Matej. Oravská stolica. Prekl. Jozef MINÁRIK. Liptovský Mikuláš: Transcius, 2001, s. 45.

²⁵ „*Hungarice*, praeter nobiles, et quandoque horum famulitia, sermocinatur nemo... Quin et istud adversum est, raros, et in nobilibus esse, quibus, nativa, in pronunciando sermone *Hungarico*, sit indoles. Quin et istud adversum est, raros, et in nobilibus esse, quibus, nativa, in pronunciando sermone *Hungarico*, sit indoles. quod, non tam eorum ingenio tribuendum est, quam inveteratae consuetudini, fandi *Slavice*. At, qui semel, pro eo, ac res poscit, *Hungarica* imbibere, tam sunt facundi, quam qui maxime. Enim vero, novi, ex longa familiaritate, viros, quibus flumen orationis *Hungaricae* suppetebat, *Transibiscano* illi, suppar.“ TURÓCI – NAGY (2015), ref. 3, s. 90-91.

²⁶ ULIČNÝ, Ferdinand. Etnonymy Sklávoi, Sclavi, Sloviene, Slováci, Slavania. In *Historický časopis*, 2012, roč. 60, č. 2, s. 314.

²⁷ ULIČNÝ, ref. 25, s. 325.

²⁸ BELIUS, Matthias. Praefatio Lectori benevolo. In DOLESCHALIUS, Paullus. *Grammatica Slavico-Bohemica*. Posonii: Typis Royerianis, An. 1746, s. 6.

premiešani s rôznymi etnikami.“²⁹ Na porovnanie: pri označení obyvateľov Moravského kniežatstva uprednostňuje etnonymum *Maharenses*³⁰ vyskytujúce sa v prameňoch, kým na označenie obyvateľov Moravy v neskorších časoch používa výlučne etnonymum *Moravi*³¹. Na etnonymum *Slavinus* (*Slovan/Slovien*) natrafíme v Belových *Vedomostiach* iba výnimočne (... *Iazyges puta Metanastae Sarmaticum genus idiomatis, quale postea Slavinorum exstitit*).³² Na súhrnné pomenovanie *Protoslovanov* používa etnonymum *Sarmati*, kým pomenovanie *Venedi*, ktoré sa v prameňoch spomína už od 6. storočia³³, vníma v užšom zmysle a uvádza ho vždy v spojitosti s termínom *Slavi* (*Venedi Slavique*).³⁴ Bel teda pod etnonymom *Venedi* chápe *Slovanov*, ktorí sa usadili v priestore strednej Európy.³⁵ Za ich súčasť však už pokladá *Slovákov* (*Slavique*), ktorí sa od nich odčlenili a kontinuálne obývali územie Slovenska, až sa napokon pripojili k Uhorskému kráľovstvu. V jednom prípade na ich označenie dokonca použije aj latinizované etnonymum *Slowakus* (*cum gentili nomine Slowakos multum discretos a Vendis vocare decuisset*).³⁶ Bel, ktorý svoje dielo koncipuje z pozícií uhorskej štátnosti³⁷, používa na ich označenie aj spojenie *Slavi nostri*³⁸. Zvyčajne si však vystačí s etnonymom *Slavi*, ktorým

²⁹ „Aspera enim montium, Hungari, et tunc, quum regiones has subigebant, incolis suis *Slavis*, in foedus societatis acceptis, habitare permiserunt. Itaque, semper a *Slavis* colebatur regio. Provinciales hodierni, priorum, sunt posterius, diversa propagatione mixti.“ TURÓCI – NAGY (2013), ref. 3, s. 84-85.

³⁰ „Non sine ratione tamen existimarim eadem *Slavis* huiusmodi conversionis ad Christum tempora fuisse, quae *Maharensibus*. Augere opinionis verosimilitudinem *Episcopatus Nitriensis* longa ante *Hungarorum* adventum aetate isthuc constitutus, qui sane ad *Slavos Venedosque* hic colentes non minus adtinuit, quam ad *Maharenses*.“ V preklade J. Kordoša: „Nie bez rozmyslu by som však usudzoval, že tunajší *Slováci* sa obrátili ku Kristovi v tých istých časoch, keď *Moravania*. *Nitrianske biskupstvo* zvyšuje pravdepodobnosť tohto názoru, pretože tu bolo zriadené dlho pred príchodom *Maďarov* a určite sa netýkalo *Venédov* a *Slovákov*, ktorí tu sídlili, menej ako *Moravanov*.“ TURÓCI – KORDOŠ, ref. 3, s. 174-175.

³¹ Napríklad: „... cum *Moravorum*, et *Bohemorum*, familiae, pleraeque pannificio deditae, a *Rákócziis*, tum forte huc deductae...“ [keď sem *Rákóciovci* priviedli rodiny *Moravanov* a *Čechov*, ktoré sa väčšinou venovali súkenníctvu]. TURÓCI – NAGY (2013), ref. 3, s. 280-281.

³² V preklade J. Kordoša: „... boli to *Jazygovia Metanasti* so sarmatským nárečím, ktoré sa potom stalo *slovanským*.“ TURÓCI – KORDOŠ, ref. 3, s. 172-173.

³³ ULIČNÝ, ref. 25, s. 311.

³⁴ Napríklad: „Denique easdem hasce regiones a civitatibus Germanicis sive armis, sive demigrationibus vacuefactas, *Venedi Slavique* Sarmatici populi penitus insederunt protuleruntque sedium fines in orientalem Germaniam ultra *Vistulam* atque *Albim*.“ V preklade J. Kordoša: „Napokon, keď práve tieto oblasti germánske obyvateľstvo uvoľnilo buď vplyvom bojov, alebo preto, že ho opustilo, celé ich osídlili sarmatské národy *Venédov* a *Slovanov* a posunuli hranice svojich sídel do východnej Germánie za *Vislu* a *Labe*.“ TURÓCI – KORDOŠ, ref. 3, s. 172-173.

³⁵ V predhovore k *Doležalovej Gramatike* doslova hovorí o *Venedoch* ako o predkoch *Slovákov* (de *Venedis*, *Slavorum maioribus*). BELIUS, ref. 27, s. 3.

³⁶ V preklade: „... na ich lepšie rozlíšenie od *Venedov* by sa ich patrilo nazývať etnonymom *Slováci*.“ BELIUS, ref. 12, s. 435.

³⁷ *Tibenský* hovorí v tejto súvislosti o uhorskom vlastenectve. TIBENSKÝ (1987), ref. 5, s. 355 a 357.

³⁸ Napríklad: „Si temporum rationes, rite subduxerimus, primum erit definire, a *Maharensibus*, *Slavos nostros*, propagatos fuisse, cum *Marcomannorum*, *Quadorumque* regionem, insederunt.“ BELIUS, ref. 9, s. 52. V preklade M. Florekovej: „Ak správne spočítame čas, bude ľahké určiť, že naši *Slováci* sa rozšírili od *Moravanov*, keď obsadili kraj *Markomanov* a *Kvádov*.“ FLOREKOVÁ, ref. 6, s. 86.

jednoznačne označuje *Slovákov*, ktorí rozprávajú po *slovensky* (*Slavice*) a vyznačujú sa typickými črtami. Lebo práve jazyk a kultúrna odlišnosť sú charakteristickými identifikačnými znakmi etnika v rámci nepriviligovaných vrstiev uhorskej spoločnosti.³⁹

Doterajšie prekladateľské prístupy k Belovmu dielu odporúčajú interpretovať etnonymá *Hungarus* či *Slavus* alternatívne (*Uhor/Maďar*, resp. *Slovan/Slovák*), a to podľa kontextu.⁴⁰ Sami sme sa tento prístup snažili aplikovať pri preklade *Trenčianskej stolice* a *Oravskej stolice*. Po hlbšej analýze však musíme v niektorých prípadoch spochybníť jeho korektnosť. Belovo vnímanie a chápanie etnicity tu totiž nahrádzame naším, resp. moderným chápaním etnicity. Belove *Historické a zemepisné vedomosti o novom Uhorsku* sú ojedinelým komplexným a vzácnym svedectvom stavu historického, etnografického, lingvistického, geografického i prírodovedného poznania v Uhorsku v prvej polovici 18. storočia. Nemôžu teda konkurovať súčasnému stavu poznania, ich hodnota spočíva skôr v pramennej rovine. Úlohou interpretátora by teda nemalo byť korigovanie a adaptovanie Bela na súčasný stav poznania, ale sprostredkovanie jeho myšlienkového sveta v čo najvernejšej podobe s možnosťou (ba až povinnosťou) upozornenia na rozdiely v podobe komentárov a poznámkového aparátu. V prípade analyzovaných etnoným to znamená dôsledné interpretovanie etnonyma *Hungarus* v tvare *Uhor*, ktorý môžeme považovať za historicky zaužívaný tvar⁴¹; ten je u Bela spätý v politickej rovine s Uhorskom (Uhorským kráľovstvom) a v etnickej rovine s Maďarmi (maďarským jazykom).⁴² Etnonymum *Slavus* zas musíme belovskou optikou interpretovať dôsledne v tvare *Slovák* s upozornením na Belov konštrukt o takpovediac autochtónnosti Slovákov⁴³ na našom území.

Počet slov: 3310

Počet znakov vrátane medzier: 23693

³⁹ LYSÝ, Miroslav. Odraz etnicity v normách a úradných dokumentoch stredovekého Uhorska. In *Historický časopis*, 2013, roč. 61, č. 3, s. 434.

⁴⁰ FLOREKOVÁ, ref. 6, s. 80.

⁴¹ ULÍČNÝ, ref. 25, s. 320.

⁴² Analogicky vníma etnonymum *Hungarus* ešte o storočie neskôr Ján Čaplovič (1780 – 1847), ktorý ním označuje hociktorého obyvateľa krajiny bez ohľadu na jeho národnosť, pričom však za hlavný národ pokladá Maďarov. MISKOLCZY, Ambrus. Povedomie *Hungarus* v 19. storočí. In *Historický časopis*, 2011, roč. 59, č. 2, s. 221.

⁴³ TIBENSKÝ (1984), ref. 5, s. 196.

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Katedra histórie
Hodžova 1
949 01 Nitra
kracova@ukf.sk

/191/

názov *Notitia*, ďalej *Znalosť*, *Vedomosť*... Pridržiavame sa prekladu *Historické a zemepisné vedomosti o novom Uhorsku*, tak ako to uvádza Škoviera.¹

Na Slovensku neboli dosiaľ vydané preklady všetkých slovenských stolíc, hoci táto myšlienka rezonuje v našej spoločnosti už od osemdesiatych rokov minulého storočia.² Aktuálne boli publikované kompletne slovenské preklady piatich stolíc, a to Turčianskej, Užskej, Zemplínskej, Oravskej a Trenčianskej.³ Okrem uvedených knižných prekladov vyšli aj parciálne preklady iných stolíc, či už samostatne knižne, alebo v rámci rôznych zborníkov, štúdií atď.

Predmetom nášho bádania sú Vedomosti Nitrianskej stolice. Tento opis sa nachádza vo štvrtom zväzku *Vedomostí*, ktoré vyšli v roku 1742 nákladom Paula Strauba vo Viedni a tlačou Johanna Petra van Ghelena v Amsterdame.⁴

Štruktúra opisov jednotlivých stolíc je obdivuhodne jednotná.⁵ Opis Nitrianskej stolice sa podľa tejto schémy delí na všeobecnú časť (*pars generalis*) a špeciálnu časť (*pars specialis*).

Opis sa nachádza na stranách 291–522. Všeobecná časť zaberá dvadsaťdva strán a špeciálna časť dvestodesať strán. Všeobecná časť sa ďalej delí na prírodovedný diel (*membrum physicum*) a politický diel (*membrum politicum*). Špeciálna časť vychádza z administratívneho členenia stolice na služnovské okresy.

Súčasťou tejto štúdie je materiál – preklad paragrafu o vodných tokoch Nitrianskej stolice, ktorý sa nachádza na stranách 296–300 a je súčasťou spomínaného prírodovedného dielu. Prírodovedný diel s názvom *O polohe, prírode a danostiach Nitrianskej stolice* (*De situ, natura et opportunitatibus comitatus Nitriensis*) zaznamenáva viaceré aspekty. V dvanástich paragrafoch rozoberá autor etymológiu

¹ ŠKOVIERA, Daniel. Vektory edície. In ŠKOVIERA, Daniel – JURÍKOVÁ, Erika (eds.). *Sondy do Belových Vedomostí o súvekom Uhorsku*. Sambucus Supplementum II. Trnava: Trnavská univerzita, 2010, s. 25–26.

² JURÍKOVÁ, Erika. *Belove Vedomosti vo svetle súčasných poznatkov*. In ŠKOVIERA – JURÍKOVÁ, ref. 1, s. 17.

³ BEL, Matej. Turčianska stolica. Prel. Július Sopko. Úvod a poznámky R. Marsina. Martin 1989, 97 s. BEL, Matej. Užská stolica. Prel. Martin Slaninka. Bratislava: Veda, 2000, 221 s. BEL, Matej. Zemplínska stolica. Prel. Martin Slaninka. Bratislava: Veda, 2000, 91 s. BEL, Matej. Oravská stolica. Prel. Jozef Minárik. Liptovský Mikuláš 2001, 169 s. BEL, Matej. Trenčianska stolica. Prel. Imrich Nagy. Spoluzostavovateľ Martin Turóci. Čadca: Kysucké múzeum v Čadci, 2013, 448 s. BEL, Matej. Liptovská stolica. Prel. Jozef Kordoš. Spoluzostavovateľ Martin Turóci. Čadca: Kysucké múzeum v Čadci, 2014, 390 s.

⁴ Comitatus Nitriensis. In BEL, Matthias: *Notitia Hungariae novae Historico-Geographica divisa in partes quatuor, quarum prima, Hungariam Cis-Danubianam, altera Trans-Danubianam, tertia Cis-Tibiscanam; quarta Trans-Tibiscanam: universim XLVIII comitibus designatam, expromit regionis situs, terminos, montes, campos, fluvios, locus, thermas, coeli, solique ingenium, naturae munera et prodigia, incolae variarum gentium, atque harum mores, provinciarum magistratus illustres familias, urbes, arces, oppida et vicos propemodum omnes, singulorum praeterea, ortus et incrementa, belli pacisque conversiones, et praesentem habitum fide optima, adcuracione summa, explicat, opus, hucusque desideratum, et in commune utile, sacratissimis auspiciis Caroli VI. caesaris, et regis indulgentissimi elaboravit Matthias Bel. Accendunt Samuelis Mikovini mappae singulorum comitatum, methodo astronomico-geometrica concinnatae. Tomus Quartus. Viennae Austriae: Impensis Paulli Straubii Bibliopolae. Typis Johannis Petri van Ghelen, typographi caesarei. Anno MDCCXLII, s. 291–522. Štvrtý zväzok okrem zmienenej Nitrianskej stolice obsahuje opis Novohradskej, Tekovskej, Hontianskej a Malohontianskej stolice.*

⁵ K štruktúre *Vedomostí* pozri: RÁCOVÁ, Katarína. *Trenčín pohľadom Mateja Bela*. Nitra: FF UKF v Nitre, 2012, s. 16–22.

názvu mesta, určuje hranice stolice a uvažuje nad typom krajiny. Za výhodu pokladá fakt, že v stolici sú aj roviny, aj kopce. Vymenúva významné pohoria, lesy a nížiny. Venuje sa aj vodopisu stolice, hlavným tokom a ich prítokom, uvažuje nad využívaním riek pre potreby prepravy tovaru. Hovorí aj o ťažbe dreva a jeho zväžaní po riekach. V súvislosti s termálnymi prameňmi spomína kúpele v Piešťanoch a Bojniciach. Chváli aj vína tejto oblasti, pri Nitre sa zmieňuje o výbornom zoborskom víne, čachtické červené víno prirovnáva k vínam budínskym a jágerským. V paragrafe o záhradníctve, pod ktorým Bel rozumie aj ovocinárstvo, aj zeleninárstvo, spomína pestovanie šafranu, dnes v tejto oblasti už nie tak významne používanej koreniny. Jeden paragraf venuje dobytkárstvu a v poslednom paragrafe sa zmieňuje o nerastnom bohatstve stolice.

V ostatnom období sme v spolupráci s P. Chrastinom publikovali štúdie historicko-geografického charakteru, ktoré vychádzali práve z mojich prekladov statí prírodovedného oddielu spomínaného diela.⁶

Výskumník 21. storočia môže kriticky hodnotiť predovšetkým obmedzenú výpovednú hodnotu *Vedomostí*. Subjektívny prístup autora historickej správy ku skutočnosti je nepopierateľný. Sú však ním zaznamenané udalosti a fakty iba nerealistickou súčasťou rétorického modelu osvietenca alebo odrážajú skutočnú realitu? Objektívne M. Bel predstavoval „prototyp“ encyklopedistu, bol editorom a kompilátorom zároveň. I keď vo svojej vedeckej práci presadzoval moderné metódy, charakteristiku ekonomického, historického či prírodovedného významu danej rieky alebo potoka na konkrétnom území determinovala najmä dostupnosť archívnych prameňov a sekundárnej literatúry. Spoľahlivosť a výpovednú hodnotu informačnej databázy ovplyvňovala i rôzna kvalita informácií získaných počas terénneho výskumu. Tieto limity sa napokon prejavili aj pri Belovom opise vodných tokov Nitrianskej stolice.

Fenomény, ktoré M. Bel opísal v danom paragrafe, prirodzene, nie vždy korešpondujú s dnešnou úrovňou poznatkov. Vodné toky autor nerozdeľuje podľa povodí (Váhu, Nitry a Moravy/Dolnej Moravy), ale na základe subjektívneho kritéria hodnotiaceho ich vodnosť alebo hospodársky význam. Pri sídlach, ktoré ležia v blízkosti rieky a potokov, zasa nerozlišuje ich polohu na pravobreží alebo ľavobreží v smere vodného toku, ale naopak, čo miestami sťažuje správne pochopenie niektorých súvislostí. Tento nesúlad je ešte výraznejší pri konfrontácii jednotlivých odsekov s kartografickými prameňmi. Polemiky v súvislosti s načrtnutými otázkami by však boli už predmetom inej štúdie. V tomto príspevku chceme v prvom rade publikovať prvý preklad paragrafu o vodných tokoch v Nitrianskej stolici.*

Vedomosti Mateja Bela sú nielen prameňom poznania histórie jednotlivých regiónov, ale slúžia aj ako prameň pre iné vedné odbory. Nepopierateľný je význam

⁶ RÁCOVÁ, Katarína – CHRASTINA, Peter. Myjava and Chvojnice in the Notitia of the Nitra County. In *Transilvania*, 2014, č. 5-6, s. 41-50.

CHRASTINA, Peter – RÁCOVÁ, Katarína – BRŮNA, Vladimír. Bridges over the Váh River in the territory of the Nitra County in the first half of 18th century. In *Transilvania*, 2015, č. 6-7, s. 79-86.

RÁCOVÁ, Katarína – CHRASTINA, Peter. Mosty na území Nitrianskej stolice v prvej polovici 18. storočia podľa Notícií Mateja Bela (historicko-geografický prístup). In *Studia historica Nitriensia*, 2015, č. 1, s. 20-36.

pre štúdium osídlenia Slovenska, etnicity našej krajiny, sociálnoekonomických prvkov prvej tretiny 18. storočia. Časti *Vedomostí* majú etnografický charakter, Bel sa venuje zamestnaniam obyvateľstva, jeho konfesionalnej príslušnosti, zvykom pri každodenných činnostiach atď.

Jeho *Vedomosti* nie sú len zdrojom informácií. Vďaka ilustráciám, typografickým ozdobám a mapám ich historici umenia vnímajú ako bohatý materiál kultúrnohistorického charakteru.⁷

Text, ktorý predkladáme, sa v originálnom znení nachádza v digitalizovanej podobe na stránke Ústrednej knižnice SAV.⁸

PREKLAD

§ V. Najvýznamnejšie rieky regiónu. Skutočne, výhodou Nitrianskej stolice nie sú iba vrchy alebo roviny, ale aj rieky, ktoré sú veľmi osožné, keby sa nevytlievali zo svojich korýt. Sú to tieto:

Váh. I. Váh (Vagus) vyviera v liptovských vrchoch (a), tečie Turčianskou a Trenčianskou stolicou, pod Beckovom, mestečkom Trenčianskej stolice, vstupuje do našej stolice. Je nielen podobný svojmu menu, vagus znamená nestály a náchylný k povodniam, ale prítokom mnohých riek sa stáva dravším a prudkým. Plynie plný zátok cez také nevidané, skoro ako umelé zákruty, že by si povedal, že je meandrom. Iste, častejšie opúšťa koryto a uvedený do pohybu množstvom vody podmýva raz tentohľa, raz náprotivný breh. Preteká mestami: Nové Mesto nad Váhom, ktorému poskytol aj svoje meno, Piešťany, Leopoldov a Hlohovec, ale aj známymi dedinami: Lúka, Brunovce a Sokolovce. Po tom, čo minie Hlohovec, rozdeľuje Nitriansku a Bratislavskú stolicu. Je preklenutý obojsmerným mostom pri Hlohovci, ľudovo Fraštáku, a jediným pri Šintave. V oboch prípadoch ide o kolové mosty, ktoré sú takmer každoročne zničené jarnými záplavami. Poskytuje živobytie rybám, tým istým udomácneným, ktoré sme spomínali pri ostatných stoliaciach. Ale keď sa približuje k Dunaju, dovoľuje vstúpiť aj cudzím, najmä jeseterom. Ide o menší druh, plávajúci väčšinou proti prúdu a hlbšie. Váh sa vlieva do Dunaja pri druhom mĺnku nad Komárnom. Ostatne, keďže sa Váh často vylieva a patrí k hlavným pustošiteľom nitrianskeho kraja, cez tie miesta, kadiaľ sa uberá, by mal byť miernený. A tak je vlastne nejasné, či je pre túto oblasť viac užitočný alebo viac škodlivý.

Nitra. II. Nitra (Nitra) by mala byť spomenutá hneď po Váhu, pretože je to tuzemská rieka a pretože má spoločné meno s regiónom. Má dva pramene, jeden vyviera nad Nitrianskym Pravnom v strmých vrchoch, ktoré tou hranicou delia Trenčanov od Nitranov, druhý v rozmedzí dediny Valašská Belá, volajú ho

⁷ JURÍKOVÁ, ref. 2, s. 16.

⁸ Ref 4. Dostupné na internete: http://oldbooks.savba.sk/digi/Lyc_B_VIII_33_IV/LKB___LYC_B_VIII_FOL_2ZZI/SK/1_1_LYC_B_VIII_FOL_2ZZIN00296P.htm;
http://oldbooks.savba.sk/digi/Lyc_B_VIII_33_IV/LKB___LYC_B_VIII_FOL_2ZZI/SK/1_1_LYC_B_VIII_FOL_2ZZIN00297P.htm;
http://oldbooks.savba.sk/digi/Lyc_B_VIII_33_IV/LKB___LYC_B_VIII_FOL_2ZZI/SK/1_1_LYC_B_VIII_FOL_2ZZIN00298P.htm;
http://oldbooks.savba.sk/digi/Lyc_B_VIII_33_IV/LKB___LYC_B_VIII_FOL_2ZZI/SK/1_1_LYC_B_VIII_FOL_2ZZIN00300P.htm.

Nitrička. Oba pramene sú výdatné, prvý je predsa výdatnejší, druhý zase dravší, ale v mnohých ohľadoch slabší, preto ho volajú Malá Nitra. Okrem mestečka Skačany preteká dedinami: Vestenice, Diviacka Nová Ves, Diviaky a Rudno. Po tom, čo sa v blízkosti Bielíc zlievajú do toho istého koryta, stáva sa riekou búrlivou a rýchlou, až kým nezačne tiecť pokojne. Na miestach, kde ju nedržia hrádze, sa mení akoby na stojaté vody, lemovaná zo všetkých strán trstinou. Po tom, ako minie Nemecké Pravno a Bielice, kde je premostená dreveným mostom, obmýva Nováky, Žabokreky, Veľké Bošany, Bojnice, Veľké Topoľčany, Nitriansku Stredu, Kovarce, Ludanice, Oponice, Lefantovce, Sokolníky a Preseľany a hlavne mesto a hrad Nitra, známe biskupstvom. Odtiaľ sa rozpriestiera a pokračuje pomalým pohybom vôd, (b) plynie smerom k Novým Zámkom, priekopám pridáva vody na mieste, kde až dosiaľ stojí mohutná pevnosť. Kus odtiaľ, po tom, ako sa tok otočí, vlieva sa do Dunaja. Je bohatá na rôzne druhy rýb, na miestach bližšie k prameňom sú to najmä ryby žijúce v skalnatých tokoch, medzi nimi najmä pstruhy, ale tam, kde plynie cez otvorené pláne, je bahnitá a štedrejšie poskytuje obživu šŕukám, sumcom a iným rybám toho druhu. Plynie zo severu na juh, pre okolie je nebezpečná, pretože častými povodňami široko-dáľeko túto oblasť nivočí.

Žitava. III. Žitava (Zitwa), s rôznymi prítokmi, vyviera za Topoľčiankami a plynie popukávanými údoliami. Nakoniec, spojená do jedného koryta rieky a vystupujúca na rovinu, sa zdá, že viac stojí, než plynie. Často škodí povodňami, nad očakávanie rýchlejšie zosilnie z lejakov, ktoré však nie sú prílišné. Avšak väčšinou počas jedinej noci opadne, naplní vlastné brehy, opäť je plytká a sebe podobná. Vlieva sa do Dunaja dva míľniky nad Komárnom pri tej dedine, ktorá sa volá Žitava – *Zitwa-torok*, latinsky *ostium Zitwa*, teda *Ústie Žitavy*, po nemecky by sa dalo podobne povedať *Zitwa-Münde*. Miesto je známe tým, že tam bol v roku 1606 uzatvorený mier s Turkami.

Livina. IV. Livina (Livina), význačná množstvom vody o nič menej než predchádzajúce, ale čo sa týka toku, v tejto stolici je riekou najkratšou. Vyviera pri Bánovciach, mestečku Trenčianskej stolice, a keď v našej oblasti zo západu obmyje dediny Livina, Nadlice, Rajčany a Krušovce, nad Veľkými Topoľčanmi sa vleje do rieky Nitry.

A to boli rieky, ktoré tečú za Váhom. Pred ním sú tieto:

Dudváh. V. Dudváh (Dudvág) je vlnitá rieka, bohatá na ryby. Pôvod má v Čachtických vrchoch, odtiaľ klesajúc tečie rýchlejšie, ale za Čachticami postupuje pozvoľna pokojnejšie, a keď prechádza nízko položenými miestami, javí sa ako stojatá voda a vôbec sa na seba nepodobá. Medzi tým, čo sa vlní nitrianskym územím, obmýva viaceré dediny, medzi nimi menovite: Častkovce, Očkovce, Rakovice, Borovce, Pečeňady, Kostolany a mestečko Leopoldov. Kvôli širokému korytu je pod ním preklenutý dlhým a pevným mostom, slúžiacim strážam leopoldovskej posádky. Odtiaľ smeruje k Brestovanom, dostáva sa do bratislavského kraja, kde sme opísali aj ďalšie plynutie toku a jeho vlievanie sa do (c) Dunaja.

Blava. VI. Blava (Blawa), riečka nie dĺžkou vodného toku, ale inou príhodnosťou významná. Veď keď sa zo skaly nachádzajúcej sa pod rovnomenným hradom mnohými prameňmi ku kostolu má vo zvyku šinúť, sotva na dostrel sa ženie, a tak uvádza do pohybu žarnov mimoriadneho osahu neustálym prísunom

vody. Potom tečie dedinami Dechtice, Radošovce, Malženice a Bučany a nakoniec sa vlieva do Dudváhu. Nachádza sa pri mnohých obilných mlynoch, ktoré aj počas tuhej zimy poháňa bez prestania, lebo nezamrzá. Veria, že ten prameň sa z toho dôvodu volá Dobrá voda, čo znamená *bona aqua*. Správne, vidiecke dievky svoje plátenné šaty počas najtuhšej zimy, stojac uprostred vody nohami obnaženými až po kolená, sotva inak mali vo zvyku prať, než je to zvykom v lete. Inak, do istej miery rozdeľuje Bratislavskú stolicu od Nitrianskej a dedinu Dechtice tak pretína, že jej jedna časť patrí k tej a druhá k onej stolici.

Holeška. VII. Holeška (Holeschka), len čo opustí prameň, tečie ďalej medzi mestečkom Brezová a dedinou Krajné. Obsahuje toľko vody, koľko stačí na poháňanie mnohých žarnovov. Blízko bývajúcí sa ju naučili používať, keď ostatné potoky, tiež hojné, vyschli z príliš suchého počasia, čo spôsobilo odstávku mlynov, Holeška však znamenite poslúžila mlynom, ktorých tam stálo deväť. Rieka musí mať aj hojný úžitok pre pánov. Je dlhá jednu míľu a po tom, ako ubehne rýchlym prúdom, vlieva sa do Váhu. Je pohostinná najmä k pstruhom.

Myjava. VIII. Myjava (Mijawa) vyviera v tých vrchoch, ktoré na tom istom mieste oddeľujú Uhorsko od Moravy, najskôr preteká Myjavou, bohatou dedinou, podľa ktorej sa volá, potom prechádza Turou Lúkou, obmýva vrcholky kopca, na ktorom je postavený hrad Branč, a po tom, ako sa otočí, preteká obcou Prietrž. Odtiaľ postupuje ďalej, približuje sa k dedine Hlboké a tiež tečie okolo dediny Jablonica, cez píniový les, ktorý sa volá Borský, až sa dostáva do Šaštína, kde sa spomalí v mestských priekopách, tečie ďalej a pod Kútmi, dedinou bratislavského územia, sa vlieva do Moravy. Prijali sme správu, že je bohatá najmä na mreny. Tých mala rieka v roku 1724 takú hojnosť, akú si ani blízko bývajúcí obyvatelia nepamätajú. Spomínam si, že tí to vtedy zaradili medzi znamenia, o ktorých neviem, čo predpovedali. Rieka je bohatá aj na ryby z čeľade fundulovitých a raky nesmiernej veľkosti, ktoré spozorovali pod hradom Branč tí, ktorí sa zabávajú ich lovom. Vzhľadom na to, že rieka je kalná, nie je vhodná pre pstruhy.

Chvojnica. IX. Chvojnica (Chwoynitze) vyviera za chotárom obce Vrbovce, je to rieka zurčiaca a bystrá, valí sa až po Sobotišťe, avšak tam, kde opúšťa kopcovitú krajinu, začína prúdiť pokojne. K Senici teda priteká pokojnejším prúdením vôd, blízko Holíča sa vlieva do Moravy. Rieka škodí predovšetkým záplavami, konkrétne v roku 1672 tak veľmi zosilnela dlhotrvajúcimi dažďami, že viaceré podmyté budovy v Sobotišti zobrala so sebou. Tí, ktorí prežili, spomínali, že povodeň pohltila určite najmenej deväťdesiat obyvateľov. O výške, ktorú voda dosiahla, sa môžeš presvedčiť na kostole, ktorý mal pevné základy, a voda ho po vyvalení sa z brehu aj tak podmyla.

Menšie toky. Ťažké bolo spomenúť všetky toky stolice, pretože na oboch stranách Váhu sa ich nachádza veľké množstvo. Tento kraj je však popretkávaný pramennými údoliami a inak to nemôže dopadnúť, len tak, že raz vydá zo seba pramene výdatnejšie, inokedy zase menej výdatné, najviac však na západe stolice. A naozaj, sotva jestvuje obec, ktorá by nemala nejaký potok. A preto využijeme príležitosť, a keď budeme hovoriť o polohe dedín, spomenieme súčasne aj potoky. A teraz by stačilo uviesť iba niekoľko významnejších.

1. **Zlatnícky potok (Zlatnicska)**, hovorí sa mu, ako keby bol zo zlata, je to prameň veľmi výdatný a vyviera v Inoveckých vrchoch. Vlieva sa do Liviny v dedine rovnakého mena, blízko obce tohože mena. Treba ho spomenúť, pretože do istej miery oddeľuje Trenčiansku stolicu od Nitrianskej a tak pretína dedinu Borčany, že jedna jej časť, otočená k Trenčínu, je priradená k Trenčianskej stolici a druhá časť, stojaca oproti Nitre, zase k Nitrianskej stolici.
2. **Chotina (Kocsina)** pochádza z prameňov rozmanito sa pohybujúcich po dolinách Inoveckých vrchov. Tiež tečie tadiaľto, cez pohraničie trenčiansko-nitrianske, obídúc Veľké Jacovce, Malé Jacovce a Tovarníky, v oblasti Topoľčian sa vlieva do Nitry.
3. **Bojnianka (Bajnensis amniculus)** pramení v rovnomennom vrchu. Odtiaľ zostupuje do mestečka Bojná, obteká dedinu Veľké Dvorany a smerom od Nitrianskej Stredy sa vlieva do tečúcej Nitry.
4. **Šeptinec (Szeptencz)** je potok síce nepatrný, ale nevysychajúci, ktorý pramení zvláštnym prameňom pri dedine Blesovce, ďalej plynie smerom k Novej Vsi, ktorá sa preto volá Šeptinská Nová Ves. Odtiaľ zostupuje a neďaleko Lužian prijíma do koryta potôčik Lipovník, potom priteká k Obsolovciam, opäť novým prameňom od Nitrianskej Blatnice, pri Veľkých Ripňanoch sa zväčšuje, prítokom Bodoku sa stáva ešte výdatnejším a pri Zbehoch sa zlieva s riekou Radošinkou.
5. **Riečka Radošinka (Radosnyensis amniculus)** tečie z Inovca a radošinských kopcov, vnára sa do mestečka Radošina a tu mohutnie novými prítokmi vystupujúcimi z obrovskej skaly. Potom pokračuje ďalej k dedine Ašakerť a Ablánckert', až kým pri už spomínaných Zbehoch splynie s bodokým potokom a oproti dedine Dražovce sa vlieva do koryta Nitry.

A nakoniec sotva má byť zamlčaná:

6. **Vyčoma (Wychodná)** tečie búrlivým a výdatným tokom z Klížskych kopcov, potom preteká rovnomennou dedinou, potom zavodňuje Klátovu Novú Ves a Janovu Ves a neďaleko Práznoviec sa vlieva do Nitry. To stačí, že sme tieto neopomenuli.

POZNÁMKY

a) O jeho prameni sme hovorili v II. zväzku pri histórii Liptovskej stolice v časti všeobecnej, oddiel o prírode, § VI., s. 525 a nasledujúce. A tiež v krátkosti pri Turzovcoch, na to istom mieste, s. 300, č. I. Rovnako pri rode Trenčianskych v IV. zväzku.

b) V tomto kraji obmýva nasledujúce dediny: Janíkovce, Ivanka, Branč, Vinodol a mestečko Komjatice.

c) V I. zväzku, časť všeobecná, oddiel I. fyzický, § V., č. I, s. 17.

Počet slov: 3055

Počet znakov vrátane medzier: 21349

/198/

nisterstva obrany Ruskej federácie vznikla príležitosť spracovať danú problematiku hlbšie, teda na úroveň jednotlivých divízií, ba dokonca plukov.

Štúdia vychádza predovšetkým z archívneho výskumu zo spomínaného Ústredného archívu Ministerstva obrany Ruskej federácie, ako aj na prácach historikov, ktorí túto tému spracúvali v predchádzajúcich desaťročiach. Absentujú však pramene nemeckej proveniencie, ktoré predstavujú pri spracúvaní tejto problematiky vo všeobecnosti najväčší problém.²

Bratislavsko-brnianska operácia sa začala 25. marca 1945 ráno o 6:00 hod. Cieľom operácie bolo prelomiť obranu vojsk Osi na rieke Hron a preniknúť k slovenskej a moravskej metropole. Oblasť dnešného juhozápadného Slovenska, v rámci ktorej sa mali hlavné bojové operácie odohrávať, predstavovala pomerne významný strategický priestor. Práve tadiaľ totiž viedli najkratšie prístupy do Rakúska, rovnako ako do južných oblastí Nemecka.³ Cez tento región viedla i najkratšia cesta do južných častí Protektorátu Čechy a Morava. Okrem toho oblasť predstavovala dopravný uzol, ktorý umožňoval jednotkám Osi presúvať sa pozdĺž frontu zo severu na juh a naopak.⁴

Na spomínanej operácii sa zúčastnili vojská sovietskej armády 2. ukrajinského frontu pod vedením maršala Sovietskeho zväzu R. J. Malinovského – 7. gardov⁵, 40., 46. a 53., ako aj dve rumunské armády – 1., 4. Významnú úlohu v tejto operácii zohrala aj 1. gardová jazdecko-mechanizovaná skupina⁶, zabudnúť netreba

² Nemecké archívne pramene z konca vojny mapujúce udalosti na území dnešného Slovenska sú buď veľmi strohé, čo sa týka informácií, alebo vôbec neexistujú. Tvrdenie opierame o fakt, že aj ďalší historici skúmajúci podobnú problematiku narážajú na rovnaký problém. Jedným z nich je aj maďarský historik Norbert Számvéber, ktorý sa vo svojej monografii (*Days of Battle. Armoured Operations North of the River Danube. Hungary 1944–1945*. Solihull: Helion & Company, 2013) venuje bojovým operáciám na území dnešného južného Slovenska. V tejto práci napríklad vychádzal až z hlásení skupiny armád. Tento jav je dôsledok situácie, ktorá v tom čase v nemeckej armáde na východnom fronte prevládala. Nemeckí vojaci zvädzali ústupové boje prakticky pri hraniciach Ríše a len v sektore 25. gardového zboru ustupovali denne o približne 30 kilometrov. Preto je pochopiteľné, že na spisovanie situačných hlásení, resp. ich archiváciu, nezostávalo príliš veľa času.

³ S blížiacim sa koncom vojny sa spojenci začínali obávať, že sa fanatickí nacisti stiahnu do tzv. Národnej (Alpskej) pevnosti. Súčasťou tohto neprekonateľného pevnostného komplexu mali byť rozsiahle podzemné sklady a továrne v horských svahoch. Nemci oddaní nacistickému režimu sa sem mali stiahnuť po obsadení Berlína a viesť odtiaľto vojnu až do „konečného víťazstva“. CROSS, Robin. *Pád ríšskeho orla*. Bratislava: Perfekt, 2003, s. 197–198.

⁴ *Osvobození Československa Rudou armádou 1944/1945*. Praha: Naše vojsko, 1965, s. 171.

⁵ Označenie gardový sa v Červenej armáde začalo používať po úspešnej obrane Moskvy v roku 1941 s cieľom nadviazať na tradície ruského (cárskeho) vojenstva a posilniť morálku sovietskych vojakov. Tento „čestný titul“ sa udeľoval jednotkám, ktoré sa osvedčili v boji alebo sa iným spôsobom zaradili medzi elitnejšie časti armády. Pozri RUMAN, Ladislav. *Vznik a budovanie Červenej armády*. Nitra: EQUILIBRIA, 2016, s. 437.

⁶ Jazdecko-mechanizované skupiny predstavovali moderné poňatie nasadenia jazdectva na konci druhej svetovej vojny. Išlo o pomerne silné formácie na úrovni armád, ktoré boli zložené z tankových, resp. mechanizovaných a jazdeckých jednotiek. Jazdecké divízie mali k dispozícii vlastné tankové pluky a na úrovni skupiny existovali aj samostatné samohybné delostrelecké pluky. Výhodou takýchto jednotiek bola kombinácia vysokej mobility za každého počasia, ktorú zabezpečovali motorové a hipomobilné dopravné prostriedky, a údernej sily, ktorá vychádzala z prítomnosti obrnených jednotiek. Hlavnou úlohou jazdecko-mechanizovaných skupín bolo rozširovanie prielomov a prieniky do hĺbky obrany protivníka. Svoje uplatnenie však našli aj pri obranných činnostiach.

ani na Dunajskú vojenskú flotilu⁷. Pre potreby Bratislavsko-brnianskej operácie mal 2. ukrajinský front severne od rieky Dunaj k dispozícii vyše 350 000 vojakov, 6 160 diel rovnakým alebo väčším kalibrom ako 76,2 mm, resp. 246 tankov a samohybných diel. Letecké krytie a podporu mala zabezpečiť 5. letecká armáda so 637 lietadlami.⁸

Na druhej strane frontu sa nachádzali jednotky Osi. Od Nízkych Tatier po Dunaj pri Štúrove bola dislokovaná 8. armáda generála Hansa Kreysinga. Keď bolo zlikvidované predmostie na dolnom Hrone, zabezpečoval pravé krídlo 8. armády tankový zbor Feldherrnhalle. Velenie skupiny armád Juh správne predpokladalo, že najväčšie nebezpečenstvo útoku hrozí od 7. gardovej armády, rozmiestnenej na ľavom brehu Hrona od jeho sútoku s Dunajom po Levice.⁹

Hlavnú úlohu v nasledujúcich bojoch mala zohrať 7. gardová armáda, ktorej velil generálplukovník M. S. Šumilov. Jej protivníkom na druhej strane rieky boli práve jednotky nemeckého tankového zboru Feldherrnhalle generála tankových vojsk U. Kleemanna. Hoci svojím rozsahom išlo o rozsiahlu operáciu, z pohľadu hlavného štábu najvyššieho velenia Červenej armády (STAVKA) zohrávala sekundárnu úlohu, pretože hlavný nápor bol sústredený južne od Dunaja, presnejšie medzi Dunajom a Balatonom, kde vojská 3. ukrajinského frontu rozvíjali svoj postup smerom na Viedeň.¹⁰

Priebeh spomínanej operácie by si zaslúžil oveľa väčší priestor, než je možné venovať mu v tomto texte. Preto uvediem postup 7. gardovej armády skutočne stručne. Tieto jednotky sa po šiestich dňoch bojov a prenasledovania protivníka dostali k rieke Váh. Pôsobenie 7. gardovej armády bolo v týchto dňoch uľahčené činnosťou 1. gardovej jazdecko-mechanizovanej skupiny generálporučíka I. A. Plijeva, ktorá pôsobila ako hrot pred 7. gardovou armádou a zvädzala s protivníkom najťažšie boje. Jednotky postupujúce za ňou tak mali za úlohu len „čistiť“ územie od zvyškov nepriateľských jednotiek. Takáto situácia trvala až do chvíle, keď jednotky 7. gardovej armády prekročili rieku Váh. Následne sa totiž Plijeve divízie stočili na severozápad a postup na Bratislavu si Ostašenkove jednotky museli vybojovať samy.

Bratislavsko-brniansku operáciu začal 25. gardový strelecký zbor¹¹ ako súčasť 7. gardovej armády v nasledujúcom zložení: 4. gardová výsadkárska divízia, 25. gardová strelecká divízia a 409. strelecká divízia. Po prekonaní rieky Váh,

⁷ Dunajská vojenská flotila pod velením kontraadmirála G. N. Cholost'akova pôsobila na rieke Dunaj a v rámci svojich možností podporovala útok pozemného vojska využitím lodných zbraní alebo priamo výsadbou námorníkov. Flotila taktiež pomáhala s prepravou jednotiek medzi ľavým a pravým brehom rieky. Najväčšie zásluhy pri Bratislavsko-brnianskej operácii získala v bojoch o Komárno a neskôr o Bratislavu.

⁸ GRYLEV – GURKIN – MOROZOV – RYŽAKOV, ref. 1, s. 172.

⁹ GRYLEV – GURKIN – MOROZOV – RYŽAKOV, ref. 1, s. 172.

¹⁰ ŠTEINER, Pavol. Činnosť posilového delostrelectva sovietskej 7. gardovej armády pri prielome nemeckých postavení na začiatku Bratislavsko-brnianskej operácie. In *Vojnová kronika*, 2016, roč. 5, č. 2, s. 3.

¹¹ 25. gardový strelecký zbor bol stabilnou súčasťou 7. gardovej armády, pričom zloženie jeho divízií sa v priebehu bojov na Slovensku pravidelne menilo. Tento jav môžeme vidieť aj počas bojov na prístupoch do Bratislavy. Jeho veliteľom bol pôvodne generál Safiulin, ale 18. marca 1945 ho vystriedal generálmajor Fjodor Afanasjevič Ostašenko. V období pred Bratislavsko-brnianskou operáciou utrpel počas nemeckej ofenzívy Südwind vo februári 1945 ťažké straty. GRYLEV – GURKIN – MOROZOV – RYŽAKOV, ref. 1, s. 316-317.

resp. Malý Dunaj 31. apríla 1945 bola 25. gardová strelecká divízia prevelená pod 23. strelecký zbor. Ten bol presunutý z územia dnešného Maďarska, aby sa postaral o vyčistenie priestoru medzi riekami Malý Dunaj a Dunaj od jednotiek Osi. Následne sa podieľal na pouličných bojoch v Bratislave. V rovnakom čase bol 25. gardový strelecký zbor posilnený o 303. streleckú divíziu. Tá dovtedy podliehala veleniu 24. gardového streleckého zboru. Takáto „rošáda“ sa postarala o to, že všetky štyri armádne zbory, ktoré spadali pod velenie 7. gardovej armády, mali rovnaký počet streleckých divízií – tri.

Protivníkom 25. gardového zboru v týchto aj v nasledujúcich dňoch boli už viackrát spomínaní príslušníci nemeckého tankového zboru Feldherrnhalle. Situácia na nemeckej strane bola vzhľadom na blížiaci sa koniec vojny značne neprehľadná, a preto sa stopercentne nedá určiť zloženie tejto nemeckej jednotky. Počas bojov totiž dochádzalo k presúvaniu jednotlivých divízií a ich vzájomnému premiešavaniu. O týchto presunoch nám však chýbajú spoľahlivé zdroje informácií. V rámci tejto práce som preto spomínal len tie jednotky, o ktorých mali Sovietsi informácie – či už z prieskumu, alebo z radov zajatcov. Z toho vyplýva, že 25. gardový zbor čelil nasledujúcim jednotkám: 93. pluku pancierových granátnikov¹², 46. a 211. divízii ľudových granátnikov, 96. a 711. pešej divízii; nemožno zabudnúť ani na maďarské jednotky: 23. a 27. pešiu divíziu a 1. jazdeckú divíziu.

Priestor, v ktorom 25. gardový strelecký zbor operoval od 31. marca do 2. apríla, bol prevažne rovinatý. Na ľavom krídle sa Ostašenkov zbor opieral o riekku Malý Dunaj, zatiaľ čo pravé krídlo nebolo geograficky presne vymedzené. V smere postupu na Bratislavu sa nenachádzali žiadne vodné toky s výnimkou Čiernej Vody, resp. ďalších lokálnych potokov, o ktoré by jednotky Osi mohli oprieť svoju obranu. Spomínané územie bolo takmer bez lesov, pretože išlo prevažne o poľnohospodársku pôdu.

Prechod cez Váh a Malý Dunaj 31. marca 1945

Rozkaz z veliteľstva 7. gardovej armády z 30. marca 1945 pre 25. gardovú armádu znel: 409. strelecká divízia a 4. gardová výsadková divízia mali v priebehu noci z 30. na 31. marca 1945 prekonať riekku Váh.¹³ Túto akciu mali vykonať v priestore od Pustého Bábu¹⁴ po Neded. Zároveň mala 4. gardová výsadková divízia presunúť jeden strelecký prápor k ústiu rieky Váh. V priebehu nasledujúceho dňa, teda 31. marca, sa mali spomínané divízie dostať na líniu tiahnucu sa od Sládkovičova cez Hegy¹⁵ až po Tomášikovo¹⁶.

¹² Tí pochádzali zo zostavy Tankovej divízie Feldherrnhalle 2. TESSIN, G. Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht, und Waffen SS im zweiten Weltkrieg 1939 – 1945. Vierzehnter band: Die Landstreitkräfte: Namensverbände/Die Luftstreitkräfte (Fliegende Verbände)/Flakeinsatz im Reich 1943 – 1945. Osnabrück: Biblio Verlag, 1980, s. 83.

¹³ Tento rozkaz neobsahuje príkazy pre 303. streleckú divíziu, ktorá bola v tom čase ešte súčasťou 24. gardového streleckého zboru.

¹⁴ Dnes sa približne v tejto lokalite nachádza osada Perješ, ktorá patrí pod obec Selice.

¹⁵ Časť Čierneho Brodu.

¹⁶ Žurnal bojevych dejstvij vojsk 7. Gardeskoj armii za mart mesjaca 1945 goda. Ústredný archív Ministerstva obrany Ruskej federácie (ďalej UaMoRf), s. 152. Dostupné na internete: <https://pamyat-naroda.ru/documents/view/?id=114352611>. (15. 12. 2016)

Jednotky podriadené 25. gardovej armáde začali tento rozkaz naplňovať už v noci z 30. na 31. marca 1945. Z dostupných prameňov sa nedá presne určiť, ktorá jednotka začala s prekonávaním Váhu ako prvá. Štábne hlásenia sa obmedzujú len na dosť neurčitý časový úsek „*v priebehu noci*“¹⁷. Táto činnosť bola uľahčená už spomínaným pôsobením 1. gardovej jazdecko-mechanizovanej skupiny, ktorá oblasť vyčistila od hlavných protivníkových síl.

V priestore obce Neded a jej blízkom okolí začala prekračovať rieku 409. strelecká divízia. Priamo cez dedinu prekonával Váh 684. strelecký pluk, zatiaľ čo 675. strelecký pluk prekročil rieku približne jeden kilometer severne od Nededu. Posledný, 677. strelecký pluk sa nachádzal na východnom brehu Váhu a na kóte 111, kde zostával ako záloha divízie. Počas prekonávania rieky sa vojaci Červenej armády stretli len s malým odporom, keď boli ostreľovaní skupinami protivníckej pechoty a guľometnou paľbou. Prepravu cez rieku zabezpečoval sapérsky prápor. Vojakom 409. streleckej divízie sa podarilo pomerne rýchlo uchytiť na pravom brehu rieky Váh.¹⁸

Po úsvite začali postupovať severozápadným smerom. Počasie bolo jasné, viditeľnosť normálna, zjazdnosť ciest bola horšia. Do 12:00 hod. sa im podarilo obsadiť Vlčany. V priebehu dňa sa museli jednotky červenoarmejcov zaobiť bez podpory delostrelectva, ktoré zostalo koncentrované v Seliciach a na blízko ležiacej kóte 113. Počas postupu narážali len na zanedbateľný odpor zadných vojov jednotiek Osi. Výsledkom toho boli aj celkové straty divízie v daný deň: jeden mŕtvy a traja ranení. Ku koncu dňa sa im podarilo dostať na líniu tvorenú obcami Čierny Brod a Čierna Voda. 675. strelecký pluk a 684. strelecký pluk zostávali vo frontovej línii, zatiaľ čo 685. sa nachádzal v druhom slede, pripravený v zálohe.¹⁹

Jednotky 4. gardovej výsadkovej divízie dostali za úlohu ísť v stopách 409. streleckej divízie. Mali sa pozdĺž pravého brehu Váhu presunúť na sever a cez obec Neded prekročiť spomínanú rieku. Narážame však na problém, kedy vôbec k prekonaniu vodnej prekážky došlo. Štábne hlásenie divízie, o ktorom predpokladáme, že bude presnejšie, totiž vraví o tom, že jednotky začali prekonávať Váh 31. marca o 17:00 hod. a o tri hodiny neskôr obsadila hlavná časť divízie obec Kráľov Brod. Tá je vzdialená od miesta prechodu rieky približne 15 kilometrov.²⁰ Záznamy zboru však tvrdia, že k presunu cez rieku došlo už v noci z 30. na 31. marca. Následne sa zhodujú s tvrdením o držaní Kráľovho Brodu k 22:00 hod.²¹

¹⁷ Pozri napríklad *Žurnal bojevych dejstvij* 25. gvardeiskogo strelkovogo korpusa za mart mesiača 1945 goda. UaMoRf., s. 62. Dostupné na internete: <https://pamyat-naroda.ru/documents/view/?id=131742505>.

¹⁸ *Žurnal bojevych dejstvij* 25. gvardeiskogo strelkovogo korpusa za mart mesiača 1945 goda, ref. 9, s. 62 (17. 12. 2016).

¹⁹ Výpiska iz žurnala bojevych dejstvii 409. strelkovoj kirovogradskoj ordena bogdana chemel-sinickogo divizii za mart 1945 goda. UaMoRf., s. 24. Dostupné na internete: <https://pamyat-naroda.ru/documents/view/?id=151327609>. (17. 12. 2016).

²⁰ *Žurnal bojevych dejstvij* 4. gv. vdd., s. 30. Dostupné na internete: <https://pamyat-naroda.ru/documents/view/?id=110110151>. (17. 12. 2016).

²¹ Pozri napríklad *Žurnal bojevych dejstvij* 25. gvardeiskogo strelkovogo korpusa za mart mesiača 1945 goda, ref. 9, s. 62.

Nasledujúce informácie by mohli vniesť trochu svetla do tejto nezrovnalosti. Ak by sme vychádzali z hlásenia armádneho zboru, potom by postup 4. gardovej armády bol pomalý. Za celý deň by nebola schopná dostať sa ďalej než do Kráľovho Brodu. Len na porovnanie, susedná 409. strelecká divízia urazila s menším časovým náskokom raz takú vzdialenosť. Za zváženie stojí možnosť, že protivník kládol húževnatý odpor. Zmienka o ňom ale v dennom hlásení chýba.

Logickejšim východiskom teda je, že 4. gardová výsadková divízia začala prekračovať rieku Váh až podvečer 31. marca. To by vysvetľovalo, prečo sa v daný deň dostala iba ku Kráľovmu Brodu a dosiahnuť vytýčený cieľ musela až v priebehu noci z 31. marca na 1. apríla. Po nočnom pochode sa jej podarilo dostať na líniu tiahnucu sa od Vozokán cez Tomášikovo až po Jahodnú. 15. gardový výsadkový pluk sa usadil pozdĺž potoka (približne 800 metrov severne od obce Vozokany), ďalšie pozície pokračovali smerom na juh k lesíku západne od Vozokán až k západnému okraju samotnej obce. 91. gardový strelecký pluk zaujal pozície 200 metrov severne od Tomášikova, pokračujúc až k samotnej obci Tomášikovo. 12. gardový výsadkový pluk prekračoval rieku ako posledný, čo sa prejavilo aj na jeho postupe. Do rána 1. apríla sa dostal k južnému okraju obce Jahodná.²²

303. strelecká divízia, v tom čase stále v pôsobnosti 24. armádneho gardového zboru, sa dostala k Váhu približne v oblasti obce Selice. 845. a 847. strelecký pluk začali o 2:00 hod. prekračovať rieku. 849. strelecký pluk pôsobil ako záloha v druhom slede. Na prepravu cez vodnú prekážku použili improvizované prostriedky. O tri hodiny neskôr bola preprava pechoty ukončená. Divízne delostrelectvo využilo existenciu pontónového mosta cez rieku Váh medzi Večou a Šaľou, ktorý vybudovali ženisti 1. jazdecko-mechanizovaného zboru maršala Plijeja, a prepravilo cezeň svoje zbrane. Po prekročení rieky pokračovali jednotky 303. streleckej divízie v postupe severozápadným smerom a prenasledovali ustupujúce jednotky Osi. Počas svojho postupu prešli obcami Diakovce, Matúškovo, Galanta, kde sa stočili smerom na západ, pričom svoje ťaženie ukončili obsadením Malej Mače a Sládkovičova. Na mieste sa stretli s úporným odporom protivníka, preto sa na svojich pozíciách zakopali. Právě krídlo divízie kryl 849. strelecký pluk a ľavé 847. strelecký pluk.²³

Celkové hodnotenie 25. gardového streleckého zboru vyšlo v posledný marcový deň priaznivo. Až na oneskorenie 4. gardovej výsadkovej divízie sa podarilo splniť rozkazy armády. Navyše jednotky prekonalí významnú vodnú prekážku – Váh. Poslednú, ktorá ležala na prístupoch do Bratislavy a na ktorej mohli jednotky Osi vytvoriť súvislejšiu obranu. Počas samotných bojov prišiel celý zbor o 6 vojakov²⁴, ďalších 18 bolo zranených. Jednotky Osi prišli o 100 vojakov a dôstojníkov i výzbroj v podobe 2 ťažkých guľometov a 2 vozidiel. Do zajatia padlo

²² Žurnal bojevych dejstvij 4. gv. vdd., ref. 12, s. 30.

²³ Žurnal bojevych dejstvij 303. sd., UaMoRf, s. 30. Dostupné na internete: <https://pamyat-naroda.ru/documents/view/?id=131488106>. (18. 12. 2016).

²⁴ Na tomto mieste upozorňujeme na skutočnosť, že štatistické údaje uvádzané v štúdiu sa môžu líšiť od reality. Podobné štatistiky bývali manipulované s cieľom zvýšiť straty protivníka a znížiť počet vlastných obetí. Predkladané čísla tak majú skôr slúžiť na dotvorenie celkového obrazu bojov a ich intenzity.

d'alších 140 vojakov a ako koristi získali červenoarmejci 100 pušiek a samopalov, 8 guľometov, 9 nákladných áut so zásobami, 1 motocykel, 2 protiletacie delá a 2 delá kalibru 75 mm.²⁵

Postup na Bratislavu 1. apríla 1945

S príchodom nového dňa začali jednotky 25. gardového streleckého zboru postup na Bratislavu. Pri svojom počínaní vychádzali z rozkazov 7. gardovej armády, ktoré boli pomerne stručné a jasné. Všeobecný rozkaz znel pokračovať nočným postupom v útoku. 25. gardový strelecký zbor dostal za úlohu dostať sa do konca 1. apríla na čiaru Pusté Úľany až Jelka.²⁶ Vývoj udalostí v priebehu dňa však umožnil štábu 7. gardovej armády prehodnotiť vytýčené ciele a upraviť ich. O 17:30 hod.²⁷ toho istého dňa tak odoslal ďalšie rozkazy, ktoré posúvali hranicu pôsobenia jednotlivých divízií viac na západ. Ku koncu dňa sa tak sledovaný armádny zbor mal dostať až na líniu Chorvátsky Grob až Dedinka pri Dunaji.²⁸

409. strelecká divízia začala svoj postup smerom na Senec. V priebehu dňa sa stretla len s malým odporom protivníka. Ten opäť ustupoval na Bratislavu a jednotky, s ktorými sa červenoarmejci stretli, boli zadné voje. Tie mali spomaliť sovietsky postup. Do 12:00 hod. obsadila 409. strelecká divízia Veľké Úľany a ďalej pokračovala na Kráľovu pri Senci. Ku koncu dňa sa 675. strelecký pluk zo severu a 684. strelecký pluk z juhu dostali do Senca, ktorý sa im podarilo obsadiť. Toto mesto predstavovalo dôležitý železničný a cestný uzol v smere na Bratislavu. Tretí, 677. strelecký pluk pôsobil ako záloha v druhom slede. Počas dňa sa Sovietom podarilo zajať 200 nemeckých vojakov a dôstojníkov. Tí pochádzali z radov nemeckej 46. a 211. divízie ľudových granátnikov, maďarskej 27. pešej divízie a nemeckého 93. pluku pancierových granátnikov. O slabšej intenzite bojov svedčí aj fakt, že straty na sovietskej strane v ten deň neboli zaznamenané.²⁹

4. gardová výsadková divízia začala svoj postup ráno 1. apríla 1945. Vychádzala z pozícií, ku ktorým sa dostala v predchádzajúcom dni. 15. a 9. gardový výsadkový pluk postupovali medzi obcami Mostová a Veľké Úľany po trase 409. streleckej divízie. V druhej zmienenej dedine sa 15. gardový výsadkový pluk stočil smerom na juhozápad, aby sa dostal k pôvodnému cieľu – Jelke. Odtiaľ sa mu podarilo zničiť bližšie nešpecifikovanú jednotku protivníka. Medzitým 9. gardový výsadkový pluk pokračoval v prenasledovaní protivníka západným smerom. Po prijatí nového rozkazu sa dal do pohybu aj 15. gardový výsadkový pluk, a to smerom na nový cieľ: Tureň, Nová Dedinka a Dedinka pri Dunaji.³⁰

²⁵ Pozri napríklad *Žurnal bojevych dejstvij* 25. gvardeiskogo strelkovogo korpusa za mart mesiaca 1945 goda, ref. 9, s. 62.

²⁶ *Žurnal bojevych dejstvij vojsk 7. Gardeskoj armii* za april mesjaca 1945 goda, UaMoRf., s. 4. Dostupné na internete: <https://pamyat-naroda.ru/documents/view/?id=114352612>. (18. 12. 2016).

²⁷ Rozkazy sa dostali na veliteľstvo 25. armádneho gardového zboru až o 21:00 hod.

²⁸ *Žurnal bojevych dejstvij vojsk 7. Gardeskoj armii* za april mesjaca 1945 goda, ref. 17, s. 6. (2. 12. 2016).

²⁹ Výpiska iz žurnala bojevych dejstvii 409. sd., UaMoRf, s. 1. Dostupné na internete: <https://pamyat-naroda.ru/documents/view/?id=130223120>. *Žurnal bojevych dejstvij* 25. gv. sk. za april 1945 g., UaMoRf, s. 1. Dostupné na internete: <https://pamyat-naroda.ru/documents/view/?id=110000201>. (28. 12. 2016).

³⁰ *Žurnal bojevych dejstvij* 4. gv. vdd., ref. 12, s. 37.

Túto úlohu sa v priebehu dňa nepodarilo splniť. Do západu slnka a odoslania hlásenia sa jednotlivé jednotky dostali na nasledujúce pozície: 9. gardový výsadkový pluk sa dostal do Malého Šúra. Jeho postup k tejto obci bol spomalený bojom pri križovatke nachádzajúcej sa asi 1 km severne. Po obsadení obce sa jednotka zakopala. 15. gardový strelecký pluk sa nachádzal rozťahaný medzi Malým Dunajom a Hrubým Šúrom, pred ktorým sa jednotka zastavila a opevnila svoje pozície. Posledný, 12. gardový výsadkový pluk pôsobil v druhom slede ako záloha. Jeho jednotky boli rozťahané pozdĺž ľavého brehu Malého Dunaja od Jelky až po Vozokany. Ich úlohou bolo zabrániť prípadnému protiútok z priestoru Žitného ostrova. Počas prenasledovania protivníka a boja s ním 4. gardová výsadková divízia zajala 70 vojakov. Tí pochádzali z nemeckej 46. divízie ľudových granátnikov, 93. pluku pancierových granátnikov a maďarskej 27. pešej divízie.³¹

303. strelecká divízia svoju úlohu naplňovala od 9:00 hod., keď začala hlavný útok zo svojich postavení ležiacich od Malej Mače až po Sládkovičovo. 849. a 847. strelecký pluk postupne ovládol Pusté Úľany, Veľký Grob, Recu, železničnú zastávku Reca, Boldog a Blatné. Ku koncu dňa sa pravé krídlo divízie, pozostávajúce z 849. streleckého pluku, dostalo až na východný okraj lesa, ktorý sa nachádzal 1,5 km západne od obce Blatné. 847. strelecký pluk pôsobiaci na ľavom krídle najskôr asistoval susednej 409. streleckej divízii pri obsadzovaní Senca a následne sa zakopal približne 2 kilometre severne od tohto mesta. Tretí, 845. strelecký pluk zostal v obci Reca ako záloha. Počas bojov sa podarilo zajať 36 vojakov protivníka. Tí pochádzali zo zostavy nemeckej 46. divízie ľudových granátnikov a maďarskej 27. pešej divízie.³²

Prvý aprílový deň roku 1945 sa niesol v duchu prenasledovania protivníka. Podľa prieskumu³³ a hlavne informácií od zajatcov jeho jednotky pozostávali z častí 211. nemeckej pešej divízie, 46. divízie ľudových granátnikov, 711., 96. pešej divízie, jednej maďarskej 27. pešej divízie a 93. pluku pancierových granátnikov. Keďže v priestore od rieky Váh až k samotnej Bratislave neležala žiadna výhodná pozícia, na ktorej by bolo možné vytvoriť improvizovanú obranu, sťahovali sa jednotky Osi k hlavnému mestu Slovenskej republiky. Odpor, s ktorým sa červenoarmejci pri svojom postupe stretávali, bol len snahou nemeckých a maďarských vojsk získať čas.³⁴

V tento deň bola hlásená aj činnosť nemeckej Luftwaffe. Niekoľko jej lietadiel viedlo prieskumnú činnosť a ďalšie zas obstreľovali kolóny sovietskych jednotiek pri postupe.³⁵

Na predmestí Bratislavy 2. apríla 1945

Rozkazy 7. gardovej armády pre 25. gardový armádny zbor na 2. apríla 1945 obsahovali „tradičné“ nariadenia o nočnom energickom postupe, ktorý mal protiv-

³¹ Žurnal bojevych dejstvij 25. gv. sk. za april 1945 g., ref. 20, s. 3.

³² Žurnal bojevych dejstvij 303. sd., ref. 15, s. 30.

³³ Žurnal bojevych dejstvij 25. gv. sk. za april 1945 g., ref. 20, s. 2.

³⁴ Žurnal bojevych dejstvij 25. gv. sk. za april 1945 g., ref. 20, s. 3.

³⁵ Žurnal bojevych dejstvij 25. gv. sk. za april 1945 g., ref. 20, s. 2.

níkovi zabrániť odpútať sa od prenasledujúcich vojsk.³⁶ Okrem toho však depeša uvádzala i správu, o obsahu ktorej by sa dalo polemizovať. Úlohou 25. gardového a 23. armádneho zboru totiž malo byť kompletne obsadenie Bratislavy za jeden deň. Otázkou teda zostáva, či si sovietske velenie neuvedomilo čomu budú postupujúce vojská čeliť alebo len nepovažovalo bratislavskú obranu za dostatočne silnú, aby dokázala spomaliť postup Červenej armády na viac než jeden deň. Z doterajšieho výskumu sa nedá k tejto situácii zaujať jednoznačné stanovisko. Faktom však zostáva, že v noci pred samotným začiatkom útoku priradilo k spomínaným armádnym zborom časti tzv. posilového delostrelectva³⁷.

Štandardná sovietska strelecká divízia mala vo svojej zostave delostrelecké oddiely. Na úrovni plukov sa používali 50, 82 a 120 mm mínomety a 76,2 mm tzv. plukovné kanóny. Okrem toho divízia disponovala vlastnou delostreleckou brigádou. Tá používala zbrane väčšieho kalibru, ako napr. 120 mm mínomety, 76,2 mm delá³⁸, 122 mm húfnice a 152 mm kanónové húfnice³⁹. Približnú predstavu o koncentrácii delostreleckých zbraní nám poskytuje situačné hlásenie náčelníka štábu 2. ukrajinského frontu. V tomto dokumente sa dočítame, že 1. 4. 1945 mal 25. gardový armádny zbor k dispozícii 112 diel a 159 mínometov, čo predstavovalo koncentráciu 27,7 hlavných na 1 km frontu.⁴⁰

Aj napriek tejto relatívnej sile si sovietske velenie dalo záležať na tom, aby pred samotným útokom na mesto došlo k prisunutiu spomínaného posilového delostrelectva. Išlo o delostrelecké a mínometné pluky, brigády a divízie zo zálohy veliteľa armády aj veliteľa frontu. Červená armáda ich používala bežne na začiatku ofenzív, aby pomohli pri prekonávaní obrany protivníka. Vo výzbroji týchto jednotiek sa nachádzali prakticky rovnaké typy diel a mínometov, aké sa používali pri streleckých plukoch a divíziách. Okrem toho však do ich zostavy patrili aj gardové mínometné jednotky, ktoré boli vyzbrojené raketometmi BM-13^{41, 42}.

Do zostavy 25. gardovej armády bola pridelená 16. delostrelecká prielomová divízia, 6. gardová raketometná brigáda⁴³, 66. gardový raketometný pluk, 263., 290., 493. mínometný pluk, 114. gardový protitankový pluk. Tieto jednotky sa ešte počas predchádzajúceho dňa nachádzali približne 15 kilometrov za postupujúcimi vojskami. V priebehu noci sa však presunuli bližšie k frontovým jednotkám, aby nasledujúci deň mohli svojou paľbou podporiť ich postup.⁴⁴

Na základe armádných rozkazov vypracovali štábni dôstojníci 25. gardového streleckého zboru rozkazy pre jednotlivé zborové divízie. Podľa nich mala

³⁶ *Žurnal boevykh deystvij vojsk 7. Gardeskoj armii za april mesjaca 1945 goda*, ref. 17, s. 14-15. (19. 12. 2016).

³⁷ *Žurnal boevykh deystvij 25. gv. sk. za april 1945 g.*, ref. 20, s. 4-5.

³⁸ Na rozdiel od plukovných diel rovnakého kalibru v divíznom delostrelectve sa používali iné typy diel s dlhšou hlavnou, a teda aj dostrelom.

³⁹ ŠTEINER, ref. 2, s. 4.

⁴⁰ *Žurnal boevykh deystvij vojsk 7. gv. A (artillerii 2 UF), UaMoRf*, s. 2. Dostupné na internete: <https://pamyat-naroda.ru/documents/view/?id=150102385>. (19. 12. 2016).

⁴¹ V laických kruhoch známe ako kaťuša.

⁴² ŠTEINER, ref. 2, s. 4.

⁴³ Bez jedného oddielu.

⁴⁴ *Žurnal boevykh deystvij 25. gv. sk. za april 1945 g.*, ref. 20, s. 4-5.

303. strelecká divízia útočiť v smere Chorvátsky Grob, Čierna Voda, Rača, Karlova Ves. Počas dňa tak mala preniknúť na západný okraj Bratislavy a odrezať ústupové cesty vojskám Osi. Divízia mala nechať jeden strelecký pluk v Rači. Na 409. streleckú divíziu pripadla najťažšia úloha, pretože sa mala prebíjať priamo do centra Bratislavy. Postupovať mala cez Bernolákovo, Jurajov dvor⁴⁵ až ku kóte 246⁴⁶. Posledná, 4. gardová výsadková divízia mala obsadiť Ivanku a východné časti Bratislavy. Jej ďalšou úlohou bolo kryť ľavé krídlo armádného zboru pre prípad, že by sa protivník pokúsil o protiútok z priestoru Žitného ostrova.⁴⁷

Všeobecný útok sa začal o 8:00 hod. Počasie bolo jasné a viditeľnosť dobrá.⁴⁸ 409. strelecká divízia začala svoj postup skôr. Do 7:00 hod. ráno sa jej podarilo obsadiť Bernolákovo a o hodinu neskôr sa pridala k všeobecnému útoku. Ako palebná podpora jej slúžila 493. a 263. mínometná brigáda, ďalej 52. húfnicová brigáda a jeden oddiel zo 66. gardového raketometného pluku. Počas postupu bola obsadená Ivanka, železničná stanica Vajnory a k 12:00 hod. sa prebojovali k východnému okraju Bratislavy. Tu sa postup jednotiek 409. streleckej divízie zastavil. Dôvodom bol silný a odhodlaný odpor protivníka, ktorý svoju obranu opieral o rôzne formy ženiných prekážok a stavieb vrátane protitankovej priekopy. Sovietske jednotky sa tiež stretli so silnou delostreleckou a mínometnou paľbou.

Na konci dňa viedol 675. a 684. strelecký pluk boj pri Dynamitke a Jurajovom dvore. 677. strelecký pluk bol presunutý do druhého sledu divízie a k večeru 2. apríla 1945 bol sústredený v priestore gazdovského dvora Triblavina. Podľa hlásení sovietskej strany utrpel protivník v úseku divízie straty asi 200 vojakov a dôstojníkov. Tie boli spôsobené delostreleckou, mínometnou paľbou, ako aj samotným pôsobením vojakov divízie. Ďalej protivník prišiel o 5 áut, 8 guľometov, 2 delá a do zajatia padlo 350⁴⁹ vojakov. Tí pochádzali z radov nemeckej 211. pešej divízie, ďalej maďarskej 23. a 27. pešej divízie. Na železničnej stanici Vajnory sa sovietskym vojakom podarilo získať 10 železničných súprav s vojenským materiálom, 1 sanitnú železničnú súpravu a 6 vozidiel. Vlastné straty predstavovali 13 mŕtvych vojakov a 27 ranených. Ďalej divízia prišla o 5 áut, jeden guľomet a jedno divízne 76 mm delo.⁵⁰

4. gardová výsadková divízia dostala ako delostreleckú podporu 14. mínometnú brigádu, ktorá bola súčasťou 16. delostreleckej divízie. Výsadkári rozvíjali svoj útok od 8:00 hod. smerom na Bernolákovo a Ivanku pri Dunaji a následne ďalej na Bratislavu. Pri postupe sa stretávali so sporadickým odporom zadného voja ustupujúcich vojsk protivníka. Postup spomaľovali zničené mosty a protitankové prekážky na ceste z Ivanky pri Dunaji smerom na Bratislavu. Rovnako

⁴⁵ Dnes je to súčasť Bratislavy-Nového Mesta. Dopravný podnik Bratislava má približne v tejto lokalite vozovňu. Súčasťou spomínaného územia je aj železobetónový bunker práve z obdobia konca druhej svetovej vojny.

⁴⁶ V turistických mapách je tento kopec označovaný ako Somársky vrch.

⁴⁷ Žurnal bojevych dejstvii 25. gv. sk. za apríl 1945 g., ref. 20, s. 4-5.

⁴⁸ Výpiska iz žurnala bojevych dejstvii 409. sd., ref. 20, s. 2.

⁴⁹ Hlásenie divízie hovorí o počte 67 zajatých vojakov. Z doterajšieho výskumu nebolo možné určiť, ktoré číslo je presnejšie. Pozri Výpiska iz žurnala bojevych dejstvii 409. sd., ref. 20, s. 2.

⁵⁰ Výpiska iz žurnala bojevych dejstvii 409. sd., ref. 20, s. 2.

sa na tejto trase nachádzali aj ďalšie žienijné prekážky a hlavne drevozemné a železobetónové bunkre. Navyše po priblížení sa k východnému okraju hlavného mesta Slovenskej republiky začal protivník viesť silnú delostreleckú paľbu na postupujúce jednotky. Podľa odhadov bolo toto ostreľovanie realizované z priestoru Bratislavy a Prievozu.⁵¹

Aj v dôsledku týchto komplikácií sa výsadbári v tento deň nedostali do Bratislavy, ale zostali stáť prakticky pred jej „bránami“. 9. gardový výsadbkový pluk prenikol 2. apríla 1945 najhlbšie do protivníckej línie spomedzi všetkých jednotiek 25. gardového streleckého zboru. Na konci dňa sa nachádzal približne 2 km juhozápadne od Jurajovho dvora. Susedný 15. gardový výsadbkový pluk kryl ľavé krídlo 4. gardovej výsadbkovej divízie a svoj postup zastavil približne na úrovni Malého Dunaja severovýchodne od Prievozu. 12. gardový strelecký pluk pôsobil v druhom slede ako záloha. Na konci dňa sa nachádzal asi 2 km západne od Ivanky pri Dunaji. Podľa hlásení štábu v priebehu bojov 4. gardová výsadbková divízia vyradila z boja do 170 vojakov a dôstojníkov protivníka. Ďalej zničila 5 guľometov, 1 delo a 2 vozidlá. Do zajatia padlo 130 vojakov, ktorí pochádzali z nemeckej 46. divízie ľudových granátnikov, 96. pešej divízie a maďarskej 27. pešej divízie. Ďalej sa podarilo ukoristiť 2 sklady s nábojmi, 1 delo, 2 mínomety kalibru 81 mm, 3 ľahké guľomety, 2 ťažké guľomety a do 200 pušiek a samopalov. Vlastné straty divízie predstavovali 62 mŕtvych vojakov a 112 ranených.⁵²

303. strelecká divízia s palebnou podporou 90. ťažkej húfnicovej brigády⁵³ a 290. mínometného pluku zaútočila zo svojich pozícií pri obci Blatné. Počas postupu zvädzala ťažké boje s ustupujúcimi maďarskými jednotkami, pričom sa jej podarilo ovládnuť Slovenský a Chorvátsky Grob. Do 14:00 hod. sa vojakom podarilo dostať k rieke Čierna voda, ktorú okamžite prekročili a pokračovali v prenasledovaní ustupujúceho protivníka. Do 20:00 hod. obsadila 303. strelecká divízia Vajnory. 849. strelecký pluk zvädzal ťažké boje približne 3 km južne od Svätého Jura. 847. strelecký pluk sa zastavil na kóte 133, ktorá sa nachádzala približne 2 km východne od Rače. Posledný, 845. strelecký pluk obsadil Vajnory a zvädzal boj o železničnú stanicu, ktorá sa nachádzala asi 2 km južne od Rače. Straty protivníka predstavovali podľa štábneho hlásenia 120 mŕtvych vojakov a dôstojníkov. Ďalej sa podarilo zneškodniť 7 diel, 9 guľometov a zajať 120 mužov. Tí patrili k maďarskej 1. jazdeckej a 27. pešej divízii.⁵⁴

2. apríl 1945 nevyšiel 25. gardovému streleckému zboru práve najlepšie. Aj napriek nezanedbateľnému postupu smerom na západ sa mu nepodarilo splniť rozkaz zo štábu 7. gardovej armády, teda dobyť Bratislavu. Počas bojov na prístupoch do Bratislavy spôsobili jednotky spomínaného zboru protivníkovi straty približne 490 vojakov a dôstojníkov. Vojská Osi ďalej prišli o 10 diel, 24 guľometov, 7 áut a jedno 75 mm delo. Do zajatia padlo približne 600 vojakov. Okrem toho získali sovietske jednotky pomerne bohatú korisť v podobe 10 železničných

⁵¹ Žurnal bojevych dejstvij 4. gv. vdd., ref. 12, s. 37-39.

⁵² Žurnal bojevych dejstvij 25. gv. sk. za april 1945 g., ref. 20, s. 6-7.

⁵³ Súčasť 16. delostreleckej divízie.

⁵⁴ Žurnal bojevych dejstvij 303. sd., ref. 15, s. 30. Žurnal bojevych dejstvij 25. gv. sk. za april 1945 g., ref. 20, s. 6-7.

súprav s vojenským materiálom, 1 železničnej súpravy určenej na zdravotnícke účely, 6 áut, 2 skladov s nábojmi, 1 delo kalibru 75 mm, 2 mínometov, 5 guľometov a do 200 pušiek a samopalov.⁵⁵

Následné boje o Bratislavu trvali dva, resp. tri dni (v závislosti od toho, čo ešte považujeme za mesto a čo už nie). Bratislava predstavovala dôležitý dopravný a strategický bod. Nemecké velenie dúfalo, že sa podarí spomaliť postup sovietskych jednotiek, pretože za Bratislavou už ležali hranice Ríše. Bola to však planá nádej, ktorá by len oddialila neodvratné. Vytlačenie vojsk Osi z Bratislavy znamenalo viac než len oslobodenie hlavného mesta. Bol to predovšetkým definitívny koniec jednej etapy našich dejín, ktorá sa začala písať 14. marca 1939.

Počet slov: 5538

Počet znakov vrátane medzier: 37354

---

⁵⁵ Žurnal bojevych dejstvij 25. gv. sk. za april 1945 g., ref. 20, s. 7.

ZOBORSKÉ LISTINY Z ROKOV 1111 A 1113 AKO GENEALOGICKÝ A HISTORICKO-GEOGRAFICKÝ PRAMEN

Ján LUKAČKA

Univerzita Komenského v Bratislave
Filozofická fakulta
Katedra slovenských dejín
Gondova 2
814 99 Bratislava
a
Slovenská akadémia vied
Historický ústav
Klemensova 19
814 99 Bratislava
jan@lukacka.com

LUKAČKA, Ján. The Zobor Charters of 1111 and 1113 as a Source for Genealogy and Historical Geography. The Zobor Charters of 1111 and 1113 belong to the oldest and most important sources of the Slovak history. Their significance lies not only in the knowledge of the Church history, but also of the socio-cultural circumstances shortly after the forcible termination of the Granted Dukedom of Nitra. Thanks to their existence we can identify the most significant nobility in Nitra personified in the Poznan family. The charter of 1113 maps the historical geographical conditions of the south-western Slovakia.

Kľúčové slová: Nitra; zoborský benediktínsky kláštor; veľmožský rod Poznanovcov;

Keywords: Nitra; Zobor Abbey (Benedictine Monastery); the Noble of Family Poznan;

Zoborský kláštor sa celkom oprávnene považuje za jeden z najstarších benediktínskych kláštorov nielen na území dnešného Slovenska, ale aj v rámci bývalého Uhorského kráľovstva. Staršia i súčasná maďarská historiografia zhodne považujú za zakladateľa opátstva kráľa sv. Štefana I., ale existujú vážne argumenty pre jeho starší, preduhorský pôvod.¹ K tým najdôležitejším patrí svedectvo najvýznamnejšieho českého kronikára Kosmasa, ktorý na prelome 11. a 12. stor. navštívil Uhorsko. Dokázateľne bol v Ostrihome a nemožno vylúčiť, že sa cestou

¹ Heslo Zobor. Korai Magyar Történeti Lexikon (9. – 14. század). Budapest: Akadémiai Kiadó, s. 746. Autorom hesla je László Koszta.

zastavil aj v Nitre, kde zaznamenal jeden z variantov svätoplukovskej legendy, ktorá pripisuje založenie benediktínskeho opátstva najvýznamnejšiemu veľkomoravskému vládcovi Svätoplukovi.² K ďalším argumentom spochybňujúcim založenie kláštora sv. Štefanom sú samotné Zoborské listiny. Ani v jednej z nich sa totiž „*expressis verbis*“ neuvádza, že by fundátorom kláštora bol býval prvý uhorský kráľ. V listine z roku 1111 sa vôbec nehovorí o tom, že by založil kláštor (*fundavit monasterium*), ale iba to, že udelil už existujúcemu kláštoru príjmy z mýtnych staníc na rieke Váh od Trenčína po vtok Váhu do Dunaja („*sanctissimus rex Stephanus dotaverat monasterium sancti Ypoliti de monte Zobur*“).³ Ďalším argumentom proti jednorazovému obdarovaniu kláštora je nápadná roztrúsenosť jeho majetkovej držby, ktorá nevznikla jednorazovým aktom, ale postupne, darmi od viacerých donátorov. Majetky kláštora sa nachádzali v najbližšom i širšom okolí Nitry, na juhu Nitrianskej župy, na Považí v okolí Piešťan, v blízkosti Trenčína; jednotlivé majetky boli roztrúsené na strednom Ponitří, na hornej Nitre a väčší majetkový komplex existoval v hornom Turci (*terra quinque villarum*).⁴ Ďalším veľmi silným argumentom proti kráľovskej fundácii je skutočnosť, že svetskými patrónmi kláštora neboli uhorskí králi, ale príslušníci veľmožského rodu Poznanovcov, ktorí vykonávali svoje patronátne práva nad kláštorom až do tridsiatych rokov 14. storočia.

Na možnosť, že Poznanovci mohli byť zakladateľmi zoborského kláštora, ako prvý upozornil učiteľ náboženstva (katechéta) a historik Juraj Hodál. V období II. svetovej vojny sa intenzívne zaoberal pôvodom a postavením najvýznamnejšieho včasnostredovekého uhorského šľachtického rodu Hont-Poznanovcov. Výsledky svojho bádania prezentoval v rozsiahlej štúdii, ktorá vyšla v roku 1946.⁵ Juraj Hodál bol prvým slovenským historikom, ktorý sa odvážil tvrdiť, že spomínaní veľmoži neboli nemeckého, ale slovenského pôvodu. Bola to veľmi odvážna myšlienka, pretože už od druhej polovice 13. stor. sa vďaka Kronike Šimona z Kézy tradovalo, že Hont a Poznan boli dvaja pokrvní bratia pochádzajúci zo Švábska a do rodiaceho sa uhorského štátu prišli za vlády veľkokniežaťa Gejzu.⁶ Juraj Hodál celkom jasne dokázal, že Hont a Poznan nemohli byť bratia, pretože systém signifikantných mien v potomstve oboch veľmožov je úplne odlišný a aj majetky oboch rodov boli spočiatku od seba vzdialené. Doménou Poznanovcov bolo juhozápadné Slovensko s najväčšou koncentráciou majetkov na Ponitří a Hontovi potomkovia mali pôvodné dedičné majetky takmer výlučne na území dnešného Hontu, Malohontu a Novohradu.

Skúmanie najstaršej vrstvy nobility v Uhorsku je pomerne náročná úloha. Chýba predovšetkým to podstatné – dostatok historických prameňov. Je

² BRETHOLZ, Bertold (ed.). *Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag*. Monumenta Germaniae historica, nova series II. Berlin 1923, s. 32-33.

³ CDS I, pag. 63, num. 68.

⁴ Porov. mapku pripojenú k štúdii Richarda MARSINU. K problematike najstarších zoborských listín. In *Sborník FF UK Historica* XIV, 1963, s. 135-170.

⁵ HODÁL, Juraj. Pôvod, sídla a hodnosť predkov rodu Hunt-Pázmány. In *Historický sborník MS IV*, 1946, s. 139 a n.

⁶ SZENTPÉTERY, Emericus (ed.). *Scriptores rerum Hungaricarum I.* (ďalej iba SRH.) Budapestini 1937, I, s. 188-189.

totiž všeobecne známe, že pravidelnejšie spisomňovanie právnych pokonaní v Uhorsku nastupuje v porovnaní so západnou Európou pomerne neskoro (až koncom 12. stor.), pričom značný rozmach dosahuje od začiatku druhej tretiny 13. stor. Sporadickosť písomných prameňov, samozrejme, neumožňovala bádateľom serióznejšie rozbehnúť historicko-genealogické výskumy. Bádatelia mali už dávno k dispozícii zoznam jednotlivých mien (zo zoznamov svedkov, resp. hodnostárov v kráľovských listinách), pri ktorých však takmer nikdy nebola uvedená ich rodová príslušnosť alebo genealogický vzťah k predkom či potomkom. Pravdaže, existujú aj výnimky. K tým najvýznamnejším patria veľmoži Hont a Poznan a prvé generácie ich potomkov. Príslušníci týchto rodov sa v priebehu 11. a začiatkom 12. stor. trvalo zdržiavali na kráľovskom dvore a zastávali tu významné funkcie. Pre slovenských historikov bol okrem toho veľmi zaujímavý systém ich rodových mien, ktorý signalizoval slovanské korene rodu. Slovenskej historiografii trvalo napriek tomu celé polstoročie, kým sa niekto odvážil pokračovať v Hodálovom výskume Hontovcov a Poznanovcov, ktorí po fúzii v 12. stor. predstavovali najvýznamnejší uhorský šľachtický veľkorod.⁷

Obnovený výskum Hont-Poznanovcov sa zamerával hlavne na tie aspekty, ktorým Juraj Hodál nevenoval dostatočnú pozornosť. Zaujímavé je, že si napríklad netrúfol zostaviť genealógiu prvých Hontovcov a Poznanovcov, hoci zhromaždil množstvo údajov. Zrejme nemal odvahu vyjsť z tieňa Jánosa Karácsonyiho, ktorý síce čiastočne zrekonštruoval Hontovo potomstvo, ale aj on zostal bezradný v prípade prvých pokolení Poznanovho rodu.⁸ O nič viac neposunul poznanie počiatkov gečovsko-mojžišovskej línie Hont-Poznanovcov ani László Bártfay-Szabó, hoci jeho monografia o Forgáčovcoch je prínosná a dodnes neprekonaná.⁹

Juraj Hodál síce tušil, že Poznanovi potomkovia mohli byť veľmoži „principes regni“ Kozma a Mojžiš, ktorí žili v prvej polovici 12. stor., ale nedokázal ich genealogicky prepojiť s ich najstarším známym predkom Poznanom. Rovnako dobre poznal aj prvú Zoborskú listinu z roku 1111, v ktorej sú vymenovaní nitrianski veľmoži (optimates). Z nich boli pre nás najzaujímavejší Una, Bača, Dedo a Gečä. Iba pri Dedovi a Gečovi sa uvádza, že boli synovia Bukvena. Obaja mali v čase vydania listiny už viac ako 80 rokov a boli dlhoročnými županmi Nitrianskeho kráľovského komitátu a ešte zažili a pamätali si vládu prvého uhorského kráľa Štefana I.¹⁰ Nemožno vôbec pochybovať, že Juraj Hodál poznal aj niektoré hlav-

⁷ Porov. monografiu autora tohto príspevku: *Formovanie vyššej šľachty na západnom Slovensku* (ďalej iba *Formovanie šľachty*). Bratislava: Minor, 2002.

⁸ KARÁCSONYI, János. *A Magyar nemzetségek a XIV. század középéig*. Budapest: Nap Kiadó, 1900, s. 637.

⁹ BÁRTFAY-SZABÓ, László. *A Hunt-Paznan nemzetségbeli Forgách család története*. Budapest, 1910.

¹⁰ CDS I, pag. 63, num. 68. Úplný zoznam bohabojných a vznešených prisahajúcich znie: Una (dlhoročný župan Nitrianskeho hradu), Bača (aj ten bol mnoho rokov županom Nitry). Tretí a štvrtý svedok boli Dedo a Gečä, synovia Bukvena, kedysi župana Nitrianskeho hradu. Ďalší svedkovia boli Penet, Sejun, Martin, syn Marka, Petre, Kup, Subyša, Figa a sudca Peregrinus. Kráľ však neuveril ich svedectvu a požiadal ďalších 11 svedkov, aby prisahali. Boli to Mojžiš, aktuálny župan Nitrianskeho komitátu, ďalej Lampert, dekan kostola (sv. Emeráma), Vilhelm gramatik, farár Vavrinec, farár Gotfrid, Martin, syn farára Matúša, Mikuláš, syn Pestreja, Hektor, syn Ulfoda, Daniel a Poško všetko kanonici, a Jaroslav, syn pristava Batonu, ktorí všetci znovu potvrdili darovanie mýtnych a trhových poplatkov zoborskému kláštoru.

né línie Hont-Poznanovcov a najfrekventovanejšie osobné mená ich jednotlivých príslušníkov. Takto diskontinuitne zachované historické pramene zrejme pre neho predstavovali neprekonateľnú prekážku, ktorú nedokázal zdolať. Na jeho ospravedlnenie treba povedať, že Juraj Hodál nebol profesionálnym historikom, a preto zrejme pri výskumoch najstaršej vrstvy včasnostredovekej aristokracie ani nedocenil tzv. menné kritérium.¹¹ Ide o fenomén pravidelne sa opakujúcich signifikantných osobných mien v jednotlivých rodoch. Tento zvyk dosvedčuje pretrvávajúce silného kultu predkov v jednotlivých šľachtických rodoch až do druhej polovice 13. stor. a nepochybne odráža aj ich etnický pôvod. S využitím všetkých spomenutých prameňov a menného kritéria sme si mohli dovoliť konštruovať genealogickú tabuľku Poznanovho potomstva (je uvedená v pripojenej genealogickej tabuľke). Zistili sme, že od polovice 12. stor. existovali dve hlavné línie Poznanovho potomstva a niekoľko vedľajších, ktoré sa však pre nedostatok prameňov nedajú celkom zrekonštruovať. Zakladateľom prvej hlavnej línie bol komes Kozma, o ktorom sa roku 1123 explicitne uvádza, že pochádza „ex genere Poznan“.¹² Štyria Kozmovi vnukovia, ktorí žili v druhej polovici 12. stor., založili 4 hlavné línie rodu, ktorých potomkovia vystupujú ako svedkovia pri predaji časti rodového majetku roku 1247.¹³ Všetci ostatní Poznanovci boli logicky zaradení do druhej hlavnej línie, ktorej zakladateľom bol komes Mojš (Mojžiš). Na rozdiel od Kozmovej línie sme identifikovali jedného jeho syna (Poznana) a známy je aj jeden z jeho vnukov (Vlk-Farkaš), ktorý zomrel po roku 1164 bez dedičov. Spomínajú sa však jeho nemenovaní bratia (porov. genealogickú tabuľku). Relatívne malú pozornosť venoval Juraj Hodál aj majetkovej držbe rodu. Jej podrobným výskumom sa totiž podarilo identifikovať, čo tvorilo pôvodné „hereditarium“ a čo Poznanovci získali donáciami od arpádovských kráľov a údelných nitrianskych vojvodov. Všeobecne tu možno uviesť, že dedičné majetky tvoriace väčšie majetkové celky ležali v stredných a severných oblastiach Ponitria a Považia a získané majetky premiešané s kráľovskými a jobagiónskymi zasa v južnejších regiónoch dnešného Slovenska.¹⁴ K zaujímavým poznatkom viedlo skúmanie majetkovej držby Poznanovcov a zoborského kláštora. Zmapovanie celkom jednoznačne preukázalo, že majetky kláštora sa pravidelne nachádzali tam, kde mali svoje dedičné majetky aj Poznanovci. Potom neprekvapuje fakt, že Poznanovci ako rod boli kolektívnym patrónom kláštora až do prvej tretiny 14. stor.¹⁵ Doterajšie historicko-genealogické bádanie tiež nezaznamenalo, že všetky významnejšie rodové línie Poznanovcov i Hontovcov vlastnili pomerne rozsiahle majetky na juhu Uhorska. Väčšina z nich bola situovaná za riekou Drávou (ultra Dravam). Keďže k väčšine týchto majetkov nemali Hont-Poznanovci žiadne donačné listiny, išlo o ich staré majetky. Pri uvažovaní o tom, kedy ich mohli získať, sa ako najreálnejšia možnosť ukázala štedrá donácia mladého vojvodu

¹¹ Bližšie k tomuto fenoménu porov. štúdiu Romana ZELENAYA. Genealogické metódy výskumu najstarších rodov. In *Najstaršie rody na Slovensku*. Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť pri Matici slovenskej, 1994, s. 14 a n.

¹² SRH I, s. 438.

¹³ CDSI II, pag. 172, č. 250.

¹⁴ *Formovanie šľachty*, s. 26 a n.

¹⁵ *Ibidem*, s. 27.

Štefana roku 997. Stalo sa tak hneď po porážke vzbúreného vojvodu Kopáňa (Cuppan), ktorý si robil nároky na nástupníctvo po nebohom veľkokniežati Gejzovi. Vojvoda Štefan si ponechal najhodnotnejšie Kopáňove majetky ležiace medzi Blatenským jazerom a riekou Drávou, ktoré premenil na kráľovský komitát, a zvyšné (menej hodnotné) majetky ležiace na juh od rieky Drávy daroval svojim spojencom z radov prevažne slovanskej nobility.¹⁶

Rozsah a štruktúra majetkovej držby Hontovcov korešpondujú s pozemkovým vlastníctvom Poznanovcov. Najnovším výskumom sa podarilo ustáliť, že väčšina ich dedičných majetkov sa koncentrovala v severných častiach Hontu a Novohradu a patrili im aj takmer celý Malohont. Okrem toho sa spoločne s Poznanovcami majetkovo uchytili aj v Biharsku a južne od rieky Drávy.¹⁷

Ešte sa vráťme k patronátnejmu právu, ktoré vykonávali Poznanovci nad zoborským benediktínskym opátstvom. Prvá nepriama zmienka o patronáte sa vlastne nachádza už v Zoborských listinách, najmä v tej z roku 1113. Opát Godefrid vyhľadal veľmožov kráľovstva (principes regni) Kozmu a Mojžiša, aby dosvedčili pravdu o majetkoch kláštora. Prítomnosť Mojžiša sa zdá byť odôvodnená najmä preto, lebo v tom čase bol nitrianskym županom, ale prítomnosť veľmoža Kozmu by nedávala zmysel, ak by nebol práve on patrónom kláštora. Kozmovo potomstvo v priebehu 12. a 13. stor. vykonávalo patronátne právo, čo potvrdzujú viaceré písomné pramene z 13. stor. Roku 1246 sa ako synovia (patróni) kláštora (filii ecclesie Zoboriensis) spomínajú Adrián zo Šišova a Ibrahim zo Seku.¹⁸ Roku 1270 vystupujú ako patróni opátstva Kozma, syn Bukvena zo Šišova, ďalej Joachym (syn Ivana) a Poznan (syn Ibrahima) zo Seku.¹⁹ Pri predaji kláštorného majetku *Dievčie (neskoršia Diviacka Nová Ves) v údolí Nitrice roku 1294 vystupujú ako patróni kláštora (patrones dicti monasterii) Tomáš, syn Marka z Jelšoviec, a Jernej, syn Moču zo Seku, ktorí k tomuto aktu museli vysloviť súhlasné stanovisko.²⁰ Najmä spomínaný Jernej z titulu patronátneho práva pomerne intenzívne zasahoval do majetkových práv kláštora. Začiatkom 90. rokov 13. stor. odkúpil od zoborského opáta Petra starý kláštorný majetok v Koplotovciach, ktorý jeho syn Ivánka daroval svojej sestre. Roku 1294 donútil opáta k výmene svojho majetku Kurt (Zemianske, resp. Pusté Sady) za kláštorný majetok ležiaci v blízkosti prédia Nyárhíd. Roku 1297 takto získaný majetok vymenil s ostrihomským arcibiskupom za majetok Šurany.²¹

Z predchádzajúcich konštatovaní je zrejmé, že benediktínske Opátstvo sv. Hypolita pod vrchom Zobor patrí k najstarším cirkevným inštitúciám nielen na území celého Slovenska, ale aj Uhorského kráľovstva. Nazdávame sa, že

¹⁶ Stredoveké uhorské kroniky obdarovanie Honta a Poznana nereflektovali. Zaznamenali iba premenu Kopáňovho vojvodstva na kráľovský Šomodský komitát a udelenie desiatkov z neho opátstvu na Panónskej hore (Pannonhalme). SRH I, s. 313-314.

¹⁷ Vychádzame z poznatkov, ku ktorým dospela Denisa Stáreková v pripravovanej rigorózne práci.

¹⁸ CDSI II, s. 161, č. 231.

¹⁹ Diecézny archív Nitra, archív Nitrianskeho biskupstva. Cap. I, fasc. 1, nr. 4 a 7.

²⁰ Maďarský národný archív v Budapešti, zbierka stredovekých listín DL 95603.

²¹ WENZEL, Gustáv (ed.) Codex diplomaticus Arpadianus continuatus XII. Pest 1874, s. 614, č. 491. Rovnako aj KNAUZ, Ferdinandus (ed.). Monumenta ecclesiae Strigoniensis II. Strigonii 1882, s. 412, č. 421.

niekedy na prelome 10. a 11. storočia prevzal patronátne právo nad spustnutým kláštorom veľmož Poznan a on i jeho priami potomkovia ho obdarovali časťou svojich majetkov. S odobrením veľmoža Kozmu roku 1113 nechal opát Godefrid spísať a potvrdiť majetkovú držbu opátstva aj kráľom Kolomanom. Toto potvrdenie dostalo i písomnú podobu a vďaka tejto okolnosti vieme o existencii starého slovenského osídlenia na teritóriu celého juhozápadného Slovenska.

V tomto roku si pripomíname 903. výročie vydania Zoborskej listiny z roku 1113.²² Ide o druhý najstarší v origináli zachovaný dokument z územia Slovenska. Z diplomatického hľadiska aj tu ide o tzv. prijímateľské vyhotovenie, čo znamená, že listinu spísali priamo v Nitre v skriptóriu zoborského benediktínskeho Kláštora sv. Hypolita, resp. v Nitrianskej kapitule. Listina je napísaná typom písma, ktoré bolo v tých časoch moderným, pričom určitými prvkami bolo charakteristické pre lútyšskú pisársku provinciu.²³ Vtedajší kráľ Koloman aj tentoraz vyjadril svoj súhlas so znením iba tým, že vyhotovenú listinu prikázal spečatiť svojou kráľovskou pečaťou, čo následne vykonal záhrebský biskup Manases. Písmo tejto druhej Zoborskej listiny je pomerne úhladné, ale už nemá charakteristické pretiahnuté horné dĺžky písmen ako listina z roku 1111. V tomto prípade ide o knižné písmo používané v prvej polovici 12. storočia. Listinu nepochybne napísal zbehlý a dobre školený pisár. Z obsahovej stránky je podrobným súpisom všetkých majetkov patriacich Opátstvu sv. Hypolita pod vrchom Zobor.²⁴ Dôvodom na jej spísanie bolo spustošenie časti kláštorných majetkov moravským vojvodom Otom v rokoch 1108 – 1109. To údajne využili niektorí poddaní kláštora a sebavedome sa vyhlasovali za ľudí slobodného postavenia. Opát Godefrid či Gotfríd sa však energicky pustil do zápasu o udržanie integrity kláštorného pozemkového vlastníctva. Obrátil sa na kráľa Kolomana a ostrihomského arcibiskupa Vavrinca so žiadosťou o vyslanie pristaldov, ktorí by podrobne vyznačili chotárne hranice každého jednotlivého majetku kláštora, aby sa predišlo možným budúcim sporom. Kráľ Koloman žiadosti vyhovel a ustanovil ctihodných mužov Cevu, kuriálneho sudcu župana Mojžiša a Batonu, ktorých poveril vykonaním podrobnej obchôdzky opátskych majetkov. Svoju úlohu vykonali veľmi svedomito. Z činnosti spomínaných ctihodných mužov vzišiel podrobný súpis majetkov kláštora, ako aj najbližších susedných lokalít. Takto bol v spomínanej listine zaznamenaný súbor takmer 200 lokalít, ktoré svedčia o vyvinutom včasnostredovekom osídlení v širokom regióne juhozápadného Slovenska. V niektorých prípadoch sa počet zaznamenaných lokalít nezmenil ani do novoveku, čo

²² Značne poškodená listina napísaná na pergamene s rozmermi 460 x 620 mm je uložená v Diecéznom archíve v Nitre, oddelenie súkromný archív Nitrianskeho biskupstva, sign. I. D. I. D. F. 1. N. 1. Listina bola pôvodne spečatená, v bližšie neznámom čase bola pečať z listiny odstránená a odcudzená. Kritické vydanie porov. MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. Bratislaviae 1971*, pag. 64-67, num. 69. Slovenský preklad MARSINA, Richard (ed.). *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov III. Bratislava: LIC, 2003*, s. 48-53, č. 11.

²³ MARSINA, Richard. *Zoborské listiny z rokov 1111 a 1113 a ich význam pre slovenské dejiny*. In *Zoborské listiny 1111 a 1113 a ich význam pre Slovensko*. Nitra: Bernolákova spoločnosť, 2013, s. 55.

²⁴ Podrobne sa Zoborskou listinou z roku 1113 zaoberal MARSINA, Richard. K problematike najstarších zoborských listín. In *Sborník FF UK Historica XIV.*, 1963, s. 135-170.

svedčí o mimoriadnej stálosti sídliskových štruktúr na juhozápadnom Slovensku. Pozoruhodná je aj skutočnosť, že takmer rovnako vyvinuté osídlenie zaznamenala Zoborská listina aj v hornom Turci, o ktorom niektorí autori pochybovali, či bol vôbec osídlený.

Je celkom príznačné, že niektorí maďarskí historici sa začiatkom 20. storočia pokúsili obe Zoborské listiny vyhlásiť za falzá. Najmä László Erdélyi zaujal doslova hyperkritické stanovisko k listine z roku 1113. Tvrdil, že na základe paleografického rozboru dospel k presvedčeniu, že spomínaná listina nevykazuje žiadne zhody s ďalšími zachovanými listinami z prvej polovice 12. storočia. Dokonca tvrdil, že Zoborská listina z roku 1113 pochádza až z roku 1213, hoci je zrejmé, že tento dátum sa objavuje iba v confirmácii listiny kráľa Bela IV. a celkom jednoznačne ide o písársku chybu. Erdélyi dokonca tvrdil, že Zoborská listina vznikla (bola sfalšovaná) až po vydaní Zlatej buly Ondreja II., teda po roku 1222, pretože sa tam objavuje termín „serviens“, ktorý sa vraj dovtedy v listinách nevyskytuje. Termín „serviens“ je však celkom bežný v právno-historických textoch, o čom Erdélyi zrejme nevedel.²⁵

Oveľa miernejšie stanovisko zaujali k Zoborským listinám ďalší maďarskí historici a lingvisti: László Fejérpataky, István Hajnal, Emil Jakubovich, István Kniezsa a nakoniec aj Imre Szentpétery; zhodli sa na tom, že ide o pravé listiny, ktoré síce majú niektoré rázovité prvky, ale zapadajú do obdobia, keď sa spisovanie právnych aktov v Uhorskom kráľovstve iba rodilo. Dokonalá znalosť latinského jazyka nebola v čase vzniku Zoborských listín celkom, bežná a tak sa pri spisovaní uplatnili aj cudzinci, ktorí si priniesli znalosť písma zo svojej domoviny. Nemožno teda pochybovať o tom, že tieto najstaršie písomné klenoty sú pravé a odzrkadľujú hospodárske, spoločenské i cirkevné pomery na juhozápadnom Slovensku.

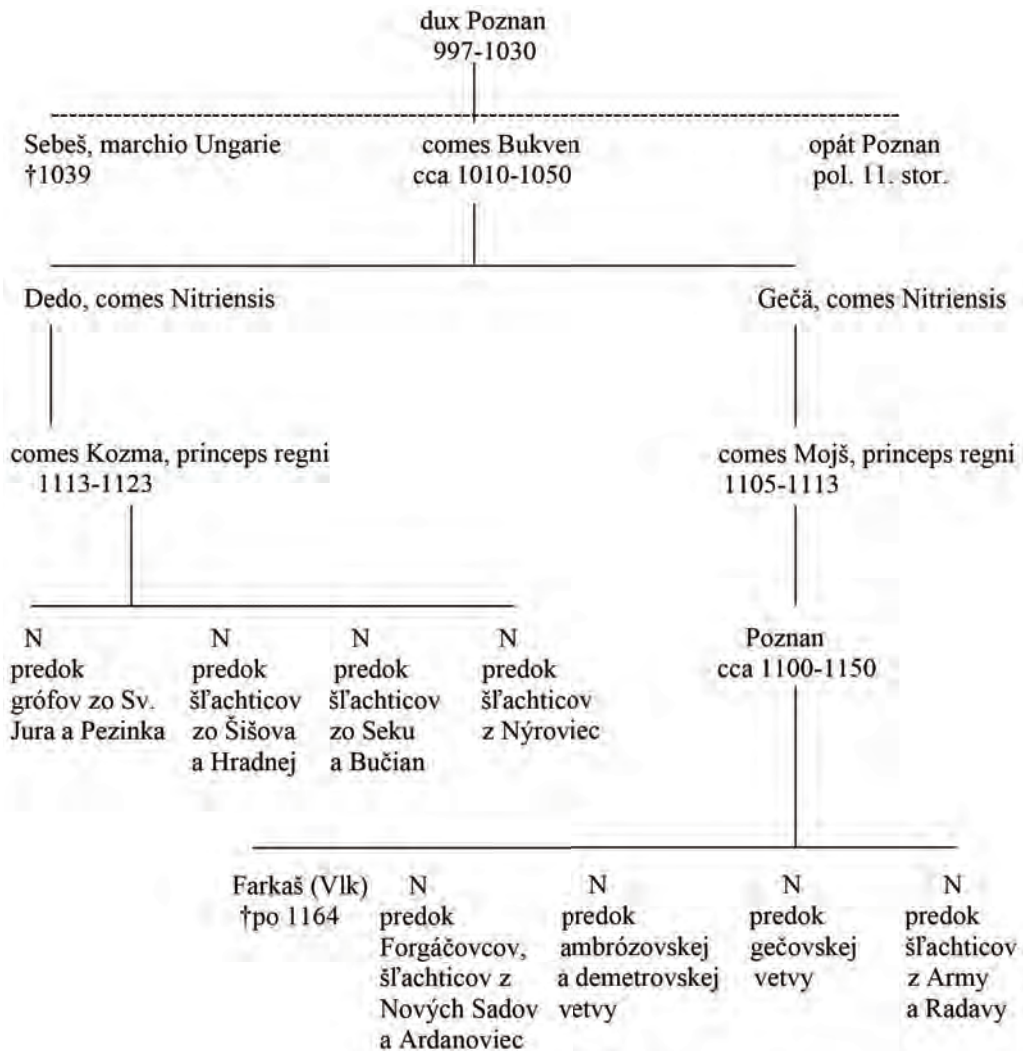
Počet slov: 3059

Počet znakov vrátane medzier: 22855

---

²⁵ ERDÉLYI, László. *A tizenkét legkritikusabb kérdés*. Kolozsvár: Szent Bonaventura Könyvnyomda, 1917.

Genealógia najstarších Poznanovcov

marek8.oravec@gmail.com

/218/

dejín sa toto vymedzenie menilo dosť zásadne. Gilles Lipovetsky napríklad usudzuje, že v prvých ľudských spoločenstvách slúžil luxus výlučne na duchovnú očistu. Tá mala byť zvýraznením spirituálnej časti človeka, ktorej Lipovetsky prikladá oveľa väčší význam ako hmotnej. Viera v nadprirodzenosť mala byť spočiatku hnacím motorom civilizácií. Predmety, ktoré by v súčasnosti mohli byť považované za hmotnú nadstavbu, mali byť chápané ako talizmany či amulety slúžiace na komunikáciu s božstvami či nadprirodzenými bytosťami. Je pravdepodobné, že silný náboženský význam luxusu sa mal prejavovať hlavne pri obradoch spojených so smrťou, keďže sa môžeme opierať hlavne o archeologické materiály z hrobov. Počas týchto náboženských obradov malo ísť najmä o nadmerné plytvanie jedlom symbolizujúce cyklické ukončenie starého a zrodenie sa nového.¹ Takéto náboženské rituály boli príčinou toho, že svet božstiev sa začínal postupne hierarchizovať, čo znamenalo aj diferenciaciu svetských osôb. Čím viac sa civilizácie rozvíjali, tým viac bola táto zmena badateľná. Bohmi sa stavali obrovské monumentálne kamenné stavby, ktoré mali symbolizovať nemennosť a nekonečnosť, ktoré postupne začínali preberať aj vládcovia. Vo väčšine antických ríš existovali kulty kráľov-bohov. Tí si toto postavenie uzurpovali v predstave o jeho stálosti. Luxus teda postupne prechádzal z výlučne duchovnej do čoraz viac sekulárnej sféry.² Luxus sa stal niečím materiálnym, čo má zvyšovať spoločenské postavenie človeka, zvýšiť alebo odrážať určitý sociálny status. Materiálny prepych sa najlepšie prezentuje pompéznosťou či hojnosťou viditeľnou najmä pri usporadúvaní hostín, slávností, ceremónií, turnajov a rôznych iných spoločenských udalostí. Takéto luxusné správanie sa stáva prostriedkom reprezentácie moci, ktorá má takisto mnoho rôznych podôb, nielen svetskú alebo duchovnú.³

Od čias antiky sa luxus čoraz viac posúval po línii od duchovného prejavu kultúry k materiálnemu. Dospelo to dokonca až do takých rozmerov, že prepychové správanie bolo často spájané s rozhadzovačnosťou, ba priam až nezmyselnou márnotratosťou, o ktorej existujú aj zachované historické záznamy.⁴ Lipovetsky sa na tieto správy odvoláva vo svojich tvrdeniach, že primárnou funkciou luxusu v stredoveku (hlavne vo vrcholnom a neskorom) bolo utrácať čo najviac, a pritom nehľadiť na výdavky, a to s cieľom nevytvárať žiadne produktívne statky.⁵ S týmto tvrdením sa dá súhlasiť, avšak nevystihuje celkom podstatu prepychu, pretože ide iba o jednu z jeho hlavných črt, ktorou je nákladný životný štýl. Neberie tak do úvahy napríklad rôzne účty za drahé predmety alebo kázne, ktoré ostro vystupovali nielen proti výstrednému správaniu sa, ale aj proti prepychovým veciam.⁶

Je však naozaj ťažké presne určiť primárnu funkciu luxusu v spoločnosti. Aj slovníkové definície sa líšia vo výkladoch významu tohto slova, hoci sú si veľmi

¹ LIPOVETSKÝ, Gilles. Věčný přepych. Praha: Prostor, 2003, s. 29-30.

² LIPOVETSKÝ, ref. 1, s. 40-41.

³ NODL, Martin. Kultura přepychu a luxusu. In BOROVSKEÝ, Tomáš et al. Kultura jako téma a problém dějepisců. Brno: Matice moravská; Historický ústav AV ČR; Výzkumné středisko pro dějiny Evropy: prameny, země, kultura, 2006, s. 205.

⁴ BLOCH, Marc. Feudální společnost. Praha: Argo, 2010, s. 320.

⁵ LIPOVETSKÝ, ref. 1, s. 43.

⁶ NODL, ref. 3, s. 205.

blízke. Prvá z nich hovorí o luxuse ako o nadmernom bohatstve, ktoré sa prejavuje nákladným životným štýlom, komfortom, drahým zariadením, vybavením, oblečením atď. Okrem tohto všeobecného výkladu jestvujú však minimálne dva ďalšie, ktoré špecificky konkretizujú buď materiálnu, alebo duchovnú stránku. Môže teda ísť aj o niečo veľmi drahé, čo je nedostupné, ale aj o okolnosti, ktoré zabezpečujú lepšie životné podmienky s vyšším životným štandardom. Ako vidíme, je v nich zahrnutá hmotná aj nehmotná stránka.⁷ Na nejednoznačnosť v tejto terminológii poukazujú aj synonymá, ktoré sa používajú na označenie luxusu. Zatiaľ čo slová ako prepych, bohatstvo či nadbytok sú zamerané na vyjadrenie materiálneho aspektu luxusu, slová blahobyt, komfort, veľkoleposť či honosnosť vyjadrujú skôr ten duchovný.⁸ Všetko sú to však iba podmnožiny, ktoré sú zahrnuté do jednej veľkej množiny, pričom každá z nich označuje samostatný a úplne jedinečný význam skúmanej kultúrnej kategórie.

To znamená, že hoci sa v tejto štúdii budeme venovať najmä hmotnému luxusu, bez kontextu so symbolikou rôznych predmetov by išlo iba o ich vymenovanie a opis. Tomu sa chceme zo všetkých síl vyhnúť a ponúknuť na ne taký pohľad, aký mohol mať človek 13. storočia. Najlepšie je teda zamerať sa na ne prostredníctvom literatúry, ktorá vhodne vypovedá o mentalite a kultúre doby, v ktorej bola napísaná. Jej snahou je totiž veci a udalosti nielen opisovať, ale tiež vysvetľovať (prečo sa dialo to, o čom podáva svedectvo).⁹ Význam symbolov však nevyšvetľuje priamo, pretože symboly sú univerzálnym jazykom, ktorý členovia spoločnosti ovládajú, teda pre autora nie je dôležité podrobne ich vysvetľovať. Na scénu sa dostáva luxus ako reprezentant moci a stáva sa tak jej symbolom. To je jeho reprezentatívna funkcia, keď preberá obsahové zastúpenie reálnej moci. Na druhej strane má ešte aj funkciu reprezentačnú, ktorá sa však zameriava iba na vonkajšiu formu a jej vizuálnu prezentáciu.¹⁰ Spolu ale tvoria neoddeliteľný celok, pretože jedna bez druhej by nemala príliš veľký zmysel.

Čo všetko však môže patriť medzi luxusné predmety? Je jasné, že musí ísť o nejaký nadštandard. Ten musí byť zákonite nedostupný, a teda drahší. A drahé veci si mohol dovoliť len niekto, kto disponoval dostatočným bohatstvom na to, aby preň bolo výhodné vlastniť ich v záujme prezentácie svojho sociálneho statusu. Prakticky ide o ľudí, ktorí mali určitý podiel na vládnutí. Týmito ľuďmi boli v prvom rade králi a ich rodina, no, samozrejme, aj vyšší cirkevní hodnostári a šľachta. K bohatstvu sa stredoveká spoločnosť stavala rôzne. Malo ísť o prirodzený protiklad k práci, ktorá mohla byť chápaná ako najvyššia cnosť pre telo i dušu, ale zároveň aj ako prostriedok na vyrovnávanie sa s prvotným hriechom.

⁷ KOL. AUTOROV. Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2011. Dostupné na internete: <http://slovníky.juls.savba.sk/?w=luxus&s=exact&c=E0dc&d=sssj2&ie=utf-8&oe=utf-8>.

⁸ KOL. AUTOROV. Synonymický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2004. Dostupné na internete: <http://slovníky.juls.savba.sk/?w=luxus&s=exact&c=d247&d=sss&ie=utf-8&oe=utf-8>.

⁹ PRAŽÁK, Richard. Legendy a kroniky koruny uherské. Praha: Vyšehrad, 1988, s. 22.

¹⁰ BARTLOVÁ, Milena. Reprezentace. In BOROVSKÝ, Tomáš et al. Kultura jako téma a problém dějepisectví. Brno: Matice moravská; Historický ústav AV ČR; Výzkumné středisko pro dějiny Evropy: prameny, země, kultura, 2006, s. 66.

Tak teda aj na bohatstvo mohlo byť nazerané dvomi spôsobmi: ako na niečo, čo mohlo človeka od nebeského kráľovstva oddialiť alebo ho k nemu priblížiť. Táto ambivalentnosť sa dá vysvetliť tak, že bohatstvo, ktoré ľudia považovali za konečný cieľ, bolo najmä cirkvou a rôznymi kazateľmi chápané negatívne, zatiaľ čo bohatstvo ako prostriedok priblíženia sa k Bohu bolo vnímané pozitívne.¹¹ Preto bola tak veľmi vyzdvihovalá charitatívna činnosť a starostlivosť o chudobných; išlo totiž o rozširovanie vlastného bohatstva medzi tých, ktorí sú v núdzi. Najlepšie príklady vidíme u rôznych svätcov aj z uhorského prostredia, akými boli svätý Štefan či svätá Alžbeta, ktorej kult bol postavený na dobročinnosti a skromnosti.¹²

Aj napriek cirkevnej kritike využívala aristokracia luxus na zvýraznenie svojej spoločenskej prestíže a zvyšovanie svojej autority. Išlo totiž o veľmi účinný prostriedok diferenciacie a stratifikácie.¹³ V neposlednom rade sa tiež aristokracia chcela obklopovať krásou, pretože krása evokuje prepych a ten znamená bohatstvo. A za najkrajšie veci boli považované hlavne tie jagavé, trblietavé či oslňujúco jasné. To podnietilo v spoločnosti veľký záujem a zaľúbenie v drahých kovoch, drahokamoch či perlách a podobných materiáloch.¹⁴ Čo všetko však z týchto materiálov mohlo byť zhotovované, čo mohli ľudia považovať za krásne a luxusné? V predkladanej štúdii sa pokúsime na túto otázku odpovedať.

Predmety, o ktorých bude reč, mali už na prvý pohľad evokovať výsostné postavenie ich majiteľa. Nebudeme však rozoberať nehnuteľné majetky, akými boli hrady, paláce či domy. Za dôležitejšie považujeme zamerať sa na hnutelný majetok, ktorý bol využívaný na reprezentáciu, ako napríklad odev a odevné doplnky, ale aj také banálne veci ako stolovacie potreby. Pri spomínaných predmetoch totiž už na prvý pohľad dokáže človek identifikovať, že ide o niekoho vyššie postaveného. A práve o nich nachádzame mnoho zmienok v literatúre. Napriek tomu, že sa často nedá presne určiť, ako mohol opisovaný predmet vyzeráť, sú tieto správy dosť podstatné. Je to najmä preto, že literatúra nielen opisuje, ale tiež ponúka pohľad na to, ako bola tá-ktorá vec spoločnosťou vnímaná, aké sa jej pripisovali hodnoty, čo ju robilo výnimočnou a akú úlohu mohla hrať v širšom kontexte.

S luxusom a luxusnými predmetmi sa aj v dobe vlády dynastie Arpádovcov stretávame pri takmer každom type písomných prameňov. Dajú sa nájsť v kráľovských zákonníkoch, donačných listinách či testamentoch. Často sa v nich iba vymenúva, o aké veci ide. Z celkovej kompozície týchto dokumentov je však možné určiť spoločenskú hodnotu rôznych predmetov. Napríklad v zákonníku kráľa Kolomana sa dozvedáme o oblečení a odevných súčiastiach, ktoré nemohli nosiť aspiranti na duchovných. Ide o konkrétne typy odevov, o špecifické farby a materiály, napríklad kožušinové plášte, hodvábne košele, tuniky a topánky, resp. červené, zelené alebo rôznofarebné zvrchníky.¹⁵ Na základe toho sa dá

¹¹ GUREVIČ, Aron. *Kategorie středověké kultury*. Praha: Mladá fronta, 1978, s. 165.

¹² MARSINA, Richard (ed.). *Legends stredovekého Slovenska. Ideály stredovekého človeka očami cirkevných spisovateľov*. Budmerice: Vydavateľstvo Rak, 1997, s. 139.

¹³ GUREVIČ, ref. 11, s. 169.

¹⁴ HUIZINGA, Johan. *Podzim středověku*. Praha: H&H, 1999, s. 462.

¹⁵ BAK, János – BÓNIST, György – SWEENEY, James Ross (eds.). *Decreta regni mediaevalis Hungarie. A. D. 1000-1526. Tomus I. A.D. 1000 – 1301 (ďalej len DRMH)*. Bakersfield: California State

usúdiť, že tieto konkrétne veci boli určené najmä pre urodzených, teda šľachtu. Z pochopiteľných príčin je zrejmé, že sa nehodilo, aby ich nosil niekto z kléru, kto mal hlásať skromnosť a pokoru. Toto kráľovské nariadenie svedčí tiež o tom, že príslušníci duchovenstva, ktorí sami nezriedka pochádzali zo šľachtických rodín, sa takisto snažili držať krok s poslednou módou. Podobné analógie sa dajú vyvodiť aj z iných prameňov, no stále ide viac-menej iba o dohady. Pri testamentoch sú napríklad veľmi nápomocné narácie vysvetľujúce dôvod vydania listiny. Vďaka nim sa dá presnejšie určiť, akú funkciu a hodnotu mohli mať jednotlivé darované či v nich spomínané predmety. Na ilustráciu spomeniem listinu istej Margaréty, dcéry Iwachovej, z roku 1243, ktorá darovala všetok svoj majetok príbuznému Ondrejovi, synovi Oltomanovmu, za to, že ju prichýlil počas útoku Tatárov a poskytol jej oblečenie a jedlo.¹⁶ V tomto prípade listina hovorí jasne. Za záchranu života a poskytnutie podmienok na slušné prežitie, teda zabezpečenie stravy a šiat, bola Margaréta ochotná venovať majetok svojmu záchrancovi Ondrejovi. Mnoho listín však takúto konkrétnu naráciu o luxusných predmetoch nemá, hoci sa v nich spomínajú ako súčasti darovaných majetkov. Preto je ťažké zistiť o nich niečo bližšie, ako napr. ich symbolickú hodnotu či spoločenskú funkciu. Preto sme sa rozhodli obrátiť na naratívne pramene v snahe zistiť, akú sekundárnu funkciu mohli rôzne luxusné predmety plniť. Literárne diela totiž najlepšie zachytávajú realitu aj vďaka tomu, že autor premieta poznatky z okolia do svojich diel, a to aj pri fikcii.

Prejdime k uhorskej literatúre obdobia vlády Arpádovcov. Tú zastupujú hlavne legendy a životy svätých, no nájdú sa aj svetské diela – najmä v podobe rôznych verzií románu *Gesta Hungarorum*. V tejto práci sa zameriame hlavne na legendy kráľovských svätcov (sv. Štefana, sv. Imricha a sv. Ladislava) a tiež na *Gestá* od Anonyma a Šimona z Kézy. V nich je totiž najlepšie viditeľný luxus v podobe odevov a predmetov dennej potreby. Tie sú, ako sme spomínali, dôležitým faktorom pri diferencovaní spoločenského postavenia a pri zisťovaní toho, ako vyzeral systém hodnôt stredovekého človeka.¹⁷

Chronologicky prvými dielami, ktorými sa zaoberáme, sú tri legendy, ktoré opisujú život svätého Štefana: Väčšia, Menšia a Hartvikova. Hoci ide o legendy zamerané hlavne na kráľovu christianizačnú činnosť v Uhorsku, sledujúce jeho duchovný život, dá sa z nich vyčítať aj mnoho svedectiev o prepychovom životnom štýle. Išlo predsa len o svätého kráľa, čiže nebolo celkom možné tento fakt pri jeho charakteristike vynechať. Pre potreby tejto štúdie však nie je taká dôležitá titulatúra kráľa, ako skôr opis jeho, jeho blízkych a vecí, ktoré vlastnil alebo využíval. Keďže hlavnou témou Väčšej legendy (*Legenda maior*) je kráľova evanjelizačná činnosť, aj väčšina luxusných predmetov bude spätá práve s ňou. Dôležité sú v tomto smere zmienky o štedrosti, ktorú kráľovná Gizela preukazovala kostolom – na čele s chrámom Vesprémskeho biskupstva. Vraj sa v mnohých kostoloch nachádzajú kríže, nádoby a rúcha, ktorými ich obdarovala.

University, 1989, s. 31.

¹⁶ MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* (ďalej len CDSI) II. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1987, s. 96, č. 43*.

¹⁷ LE GOFF, Jacques. *Středověká imaginace*. Praha: Argo, 2005, s. 161.

Malo ísť o predmety obdivuhodne umelecky spracované alebo utkané.¹⁸ A ve-sprém-skému chrámu darovala dokonca zlato, striebro a rozličné drahé bohosl-užobné rúcha.¹⁹ Aby za ňou Štefan nezaostával, aj on sám venoval biskupstvám a opátstvu, ktoré založil, majetky, služobníctvo a príjmy, ale aj rôzne predmety určené na bohoslužby. Je pravdepodobné, že boli taktiež z drahých materiálov a látok, rovnako bohato vypracované, ak nie aj lepšie.²⁰ Napokon sám obdaroval baziliku v Stoličnom Belehrade (Székesfehérvár) nádhernými prikrývadlami, ob-razmi so zlata a drahokamov či nádobami z krištáľu, ónyxu, zlata alebo striebra.²¹ Napriek tomu, že ide o predmety darované cirkvi, nezmenšuje to nijako ich dô-ležitosť v medziach luxusu. Išlo o predmety využívané na pravidelnej báze, hoci iba určitými konkrétnymi ľuďmi a na konkrétny účel (bohoslužba). Napriek tomu vidno, že niektoré chrámy (Vesprém, Stoličný Belehrad) boli priamo upred-nostňované a boli im aj poskytnuté lepšie veci ako iným, obyčajnejším kostolom. Splňajú teda podstatu prepychových statkov, hoci ich prijímateľmi nie sú šľach-tici, ale kostoly a kláštory. Dôležitý pri týchto predmetoch nie je účel, ktorému budú slúžiť, teda bohoslužba, ale fakt, že išlo o veci, ktoré sa svojím umeleckým spracovaním a drahými materiálmi vymykali bežnému štandardu. Zaujímavá je najmä zmienka o krištáli a ónyxe, ktoré boli aj v porovnaní so zlatom a striebrom používané na takéto účely len veľmi zriedkavo. Celá Legenda maior je zamera-ná na kráľovu dobročinnosť pri zakladaní a obdarúvaní biskupstiev a kláštorov, hoci priame správy o jednotlivých predmetoch sú spomínané iba pri niektorých, spravidla tých najvýznamnejších.

Legenda minor alebo Menšia legenda sa takisto ako všetky svätoštefanské le-gendy venuje christianizačnej činnosti Štefana I. Okrem toho však spomína aj iné kráľove zásluhy, ktoré sú vo Väčšej legende marginalizované, ako napríklad epizóda o napadnutí Uhorského kráľovstva Pečenehmi. Keď bola táto hrozba zažehnaná, Pečenehovia vyslali na uhorský kráľovský dvor šesťdesiatich zástup-cov, pravdepodobne ako mierové posolstvo s cieľom podriaďiť sa. So sebou tiež viezli vozy plne naložené zlatom, striebrom a rozličnými ozdobnými predmet-mi.²² Tie mali slúžiť ako dary, ktoré sa pri takejto príležitosti, akou bolo rokova-nie s kráľom, bežne odovzdávali. Tu však nastal problém, pretože niektorí Uhri (zlí kráľovskí sluhovia) proti nim vyšli so zbraňami, mnohých pobili a ukoristili všetky dary, ktoré Pečenehovia niesli panovníkovi. Pri príležitosti podrobenia sa boli dary dôležitou súčasťou prísahy vernosti. Materiálne dary mali v tomto

¹⁸ „... multarum ecclesiarum cruces et vasa vel paramenta opere mirifico facta vel contexta...“ Legenda ma-i-or. In SZENTPÉTERY, Imre (ed.). *Scriptores rerum Hungaricarum. Tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* (ďalej len SRH) II. Budapest: Academia litter. Hungarica, 1938, s. 385.

¹⁹ „Pre cunctis tamen episcopatus Besprimiensis, quam ipsa a fundamento ceptam omnibus sufficientiis ad seroitium in auro vel argento vestimentisque multiplicibus.“ Legenda maior. In SRH II, s. 385.

²⁰ Legenda minor. In SRH II, s. 385.

²¹ „... innumerabilia palliorum, paramentorum et aliorum ornamentorum ibi esse genera, circa altaria ta-bulas plures auro purissimo fabricatas, lapidum series preciosissimorum in se continentes, cyborium arte mirabili supra Christi mensam erectum, cameram omni genere vasorum cristallinorum, onichinorum, aureorum, argenteorum pleniter refertam.“ Legenda maior. In SRH II, s. 386.

²² „... cum universo apparatu suo, videlicet auri et argenti copiositate, multaque varietate ornamentorum curribus onustis,...“ Legenda minor. In SRH II, s. 398.

prípade zvýrazniť symboliku podriadenosti. Väčšinou išlo o predmety, ktoré boli vhodné na reprezentáciu darcu a zároveň aj na vyzdvihnutie spoločenského postavenia obdarovaného.²³ Mohli byť priamo vyrobené na účely darovania, resp. mohlo ísť o veci, ktoré vlastnil a používal darca (často aj veci osobného charakteru). Čím bol dar honosnejší a vzácnejší (nielen materiálne), tým bol tento rituál reprezentatívnejší. Obdarúvanie malo byť nevyhnutnou súčasťou podobných verejných rituálov, dodávalo im väčšiu legitimitu. Okrem toho mal dar aj hlbší symbolický význam a jeho prijatie sa považovalo za určitý záväzok, ktorý mal hrať úlohu akejsi záruky platnosti dohody, podobne ako to bolo v prípadoch rôznych zmlúv.²⁴ V neposlednom rade mohlo ísť aj o vypočítavosť darcu, ktorý si chcel darom vyššej materiálnej hodnoty s istotou zabezpečiť vybavenie svojej žiadosti.²⁵ Čo si však môžeme predstavovať pod rozličnými ozdobnými vecami?

Konkrétne predmety sa najčastejšie vyskytujú najmä v testamentárnych listinách, kde je spomenutý aj materiál, z ktorého sú vyrobené a čím sú zdobené. Tak napríklad celkom presne vieme o šperkoch a látkach, ktoré darovala manželka istého Demetra, syna Bezterovho, buď budínskym minoritom, alebo svojej sestre. Minoriti tak od nej získali drahé látky, akými boli purpur, zlatý purpur či batistový záves. Okrem toho však dostali aj dve náušnice, náhrdelník a zlatý opasok.²⁶ Mala tak zaistiť spásu duše sebe a svojmu manželovi. To je veľmi bežná formulka pri obdarúvaní kostolov a kláštorov, s ktorou je možné stretnúť sa pri takmer každej takejto donácii, či už ide o hnutelný alebo nehnuteľný majetok.²⁷ Dokladajú to aj naratívne pramene, v ktorých aj sám Štefan I. zakladal a dotoval kostoly a kláštory na spásu svojej duše, najmä stoličnobelehradskú Baziliku Panny Márie.²⁸ Tu sa však testament Demetrovej manželky nekončí. Zopár šperkov a ozdôb venovala totiž aj svojej sestre. Konkrétne ide o zlatú čelenku vykladanú drahokamami, zlatý závoj, závoj s perlami a zlatý závoj s perlami.²⁹ Je pravdepodobné, že s podobnými darmi, teda šperkmi a drahými látkami, možno aj kožušinami, išli na kráľovský dvor Štefana I. aj pečenežskí vyslanci.

²³ LIPOVETSKY, ref. 1, s. 24.

²⁴ ZUPKA, Dušan. Rituály a symbolická komunikácia v stredovekej strednej Európe. (Arpádovské Uhorsko 1000 – 1301.) Acta Historica Posoniensia XVII. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2011, s. 55.

²⁵ ZUPKA, Dušan. Symbolické gestá pokory – podrobenie sa a suplikácia. Ritualizované formy riešenia sporov v arpádovskom Uhorsku (11. – 12. storočie). In DANIŠ, Miroslav – VALACHOVIČ, Pavol (eds.). Medzi antikou a stredovekom: Historické štúdie: Acta historica Posoniensia XIII. Bratislava: Katedra všeobecných dejín FiF UK, 2010, s. 103.

²⁶ „... duas nasvas meas, item unum monile, item cingulum de aurifrigio... cortinam purpuream, item cortinam de bisso... unum purpur aureum...“ NAGY, Imre (ed.). Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius Hungaricus (ďalej len CDP). Tomus VIII. Budapest 1891, s. 122, č. 97.

²⁷ Pre veľké množstvo takýchto donačných listín je takmer nemožné uviesť všetky. Spomenieme najmä: CDS I, s. 137, č. 175. RÁBIK, Vladimír (ed.). Diplomatarium Sancto-Adalbertium. Stredoveké listiny v Literárnom archíve Spolku sv. Vojtecha (1181) 1214 – 1543 (ďalej len DSA). Martin: Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2008, s. 83, č. 3*. Alebo FEJÉR, György (ed.). Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis (ďalej len CDH) V/2. Budín 1829, s. 138. A mnoho iných.

²⁸ Legenda Sancti Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta (ďalej len Leg. Step. Hartv.). In SRH II, s. 417. Tá istá epizóda aj v Legenda maior. In SRH II, s. 385 – 386.

²⁹ „Item sorori mee lego vittam de gemmis, item coopertorium capitis aureum, item aurifrisium ad crines crispandum, item pepulum, quod fatyl vocatur de gemmis et auro...“ CDP VIII, s. 122, č. 97.

Zmienky o luxusných predmetoch je však možné nájsť aj v iných listinách ako testamentoch. Najzaujímavejšou z nich je účtovný zoznam, pravdepodobne z roku 1264, vyhotovený pre vtedajšieho mladšieho kráľa Štefana V. Malo by ísť o účtovný zápis dlhu a nachádza sa v ňom 122 položiek, ktoré Štefan V. zakúpil pre seba, svoju manželku aj pre svojich podporovateľov z radov šľachty a Kumánov. Dokopy išlo o majetok v hodnote zhruba 1500 mariek striebra, čo bola na tú dobu obrovská suma. Najväčšie percentuálne zastúpenie spomedzi všetkých spísaných komodít, asi 54 %, mali rôzne látky a textil. Je pozoruhodné, že išlo o drahé zahraničné látky z Byzancie, Gentu, Milána, Luccy, ale časté sú aj textilie pochádzajúce od Tatárov (*duas purpuras tartarenses, purpuram tartarenssem* atď.). Zhruba v 18 % prípadov ide o zlatnícke výrobky, akými boli najmä náhrdelníky, opasky a prstene. Zvyšné percentá tvorili kožušiny, hotovosť alebo rôzne iné komodity (*mercimonia*).³⁰

O daroch ako o súčasťiach zmierovacích rituálov existujú zmienky aj v svetovej literatúre. Uhorské rytierske romány z 12. a 13. storočia jestvujú v podobe známych *Gesta Hungarorum* alebo *Činov Uhrov*. Ide o klasický stredoveký historický román, ktorý sa zachoval v rôznych podobách. Jeho jadro je však veľmi podobné pri všetkých, keďže ide o dielo zachytávajúce príchod Maďarov do Panónie a vznik Uhorska. Už v prvej zachovanej verzii anonymného notára kráľa Bela Magistra P. (pravdepodobne z konca 12. storočia) sa stretávame s rôznymi luxusnými predmetmi, ktoré plnili funkciu darov. Je to zjavné hneď v niekoľkých epizódach. Prvá sa odohrala počas ťaženia kniežaťa Álmoša. Ten sa po ceste zo Skýtie, ktorú Anonymus považoval za pravlasť Maďarov, dostal až do Kyjeva a k mestám Vladimír a Halič. Keď ho vladimírske knieža videlo prichádzať, vyšlo mu z mesta naproti, otvorilo mu brány mesta a navyše ho obdarovalo mnohými drahocennými predmetmi. Autor už nenapísal, o aké dary ide, no o pár riadkov nižšie, pri správe o odchode Álmoša z tohto mesta, opísal aj veci, ktoré mu boli darované. Okrem rukojemníkov v podobe svojich dvoch synov a synov veľmožov celého mesta mu knieža odovzdalo aj dvetisíc hrievien striebra, sto hrievien zlata, množstvo vzácnych kožušín a plášťov, tristo koní aj so sedlami a postrojmi, dvadsaťpäť tiav, tisíc nákladných volov a iné dary.³¹ Spomedzi všetkých týchto darov sú ako jediné veci spomínané kožušiny a plášte. To by potvrdzovalo výsostné postavenie textilu ako jednej z najdôležitejších foriem luxusu a reprezentácie. Aj vo vyššie zmieňovanom dlhovom účte mladšieho kráľa Štefana V. bolo zhruba 54 % zápisov týkajúcich sa textilu a 4 % kožušín.³² Magister P. však v tomto bode nekončí. Následne (po Álmošovom odchode z Vladimíra) popisuje jeho príchod a privítanie v Haliči. V rámci podriadenia sa a záchrany holých životov mu vychádza haličské knieža oproti bosé a otvára mu brány mesta. Ide

³⁰ ZOLNAY, László. István király ifjabb számadása 1264-ből. In TARJÁNYI, Sándor (ed.). Budapest Régiségei XXI. Budapest: Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1964, s. 80-83.

³¹ „... dux Ladomeriensis duos filios suos cum omnibus filiis iobagionum suorum duci Almo in obsides dedit et insuper duo militia marcerum argenti et centum marcas auri cocti cum pellibus et palliis non numeratis et CCC equos cum sellis et frenis et XXV camelos et mille boves ad onera portanda et alia munera non numerata tam duci quam suis primatibus presentavit.“ P. Magistri qui Anonymus dicitur, *Gesta Hungarorum* (ďalej len AGH). In SRH I, s. 47.

³² ZOLNAY, ref. 30, s. 83.

o jeden z mnohých príkladov toho, ako sa mohol takýto rituál odohrávať. Aktér, ktorý chce dosiahnuť zmierenie, sa vydáva dobyvateľovi v ústrety, často bosý, poprípade v kajúcnom rúchu. Nasledovať by spravidla malo hodenie sa k nohám či padnutie na zem, čím sa iba zdôrazní jeho submisívne postavenie, načrtnuté už symbolmi pokory (bosé nohy, kajúcne rúcho).³³ Vládca Haliče daroval maďarskému kniežaťu hneď pri príchode cenné dary. Opäť sú spomínaní rukojemníci, kone aj s postrojmi, navyše Anonymus zmieňuje aj desať vynikajúcich arabských koní, tritisíc hrivien striebra, dvesto hrivien zlata a k tomu ešte honosné šaty, ktoré boli určené pre všetkých Álmošových bojovníkov.³⁴

Ďalšia správa o luxusných daroch je už z čias panovania kniežaťa Arpáda. Ten sa stal kniežaťom po svojom otcovi Álmošovi tesne po tom, ako priviedol maďarské kmene do Panónie, kde aj umrel. Arpád si od slovanského vládcu Salana nárokoval na časť území, ktoré mu dedičným právom po predkovi Attilovi patrili. Vyslal za ním preto svojich poslov, ktorých vybral spomedzi najvýznamnejších mužov svojho vojska, spolu s darmi, ako sa na posolstvo patrí. Kniežaťu venoval po dvanásť koní, tiav a služobníkov spomedzi kumánskych chlapcov, zatiaľ čo kňaznej poslal mladé ruské služobnice, hermelínové a sobolie kožušiny a zlatom vyšívané plášte v rovnakom počte ako jej manželovi.³⁵ To, že Arpád vyslal s posolstvom a darmi vznešenejšie a významnejšie osoby, bolo súčasťou dvorskej etikety. Podobne to bolo aj vtedy, keď za Álmošom prišli vyslanci ruských kniežat z Kyjeva, aby s ním uzavreli mier, keďže Maďari už mesto postupne dobýjali. Ten nakoniec ich prosby prijal a spolu s nimi prijal aj výkupné: opäť v podobe rukojemníkov, koní, sluhov, tiav a množstva hermelínových a kuních kožušín či iných darov.³⁶ Vyslancami pri panovníckych rokovaníach mali byť teda naozaj významní muži. Tak je to aj v prípade siedmich kumánskych kniežat, ktoré sa prišli Álmošovi pokloniť a podriaďiť.³⁷ Išlo priamo o siedmich vládcov Kumánov, čiže mužov viacmenej rovnocenných s kniežaťom Maďarov a s jeho veľmožmi. Vyslanci však nemuseli byť priamo rovnocenní, prax bola skôr taká, že tieto stretnutia panovníkov boli vopred dohodnuté predošlými rokovaniami poslov.³⁸ Kráľovskí vyslanci mali byť však tiež vyberaní z radov najvznešenejších ľudí; nemuselo ísť výlučne o mužov. To dokazuje aj text legendy o svätej Alžbete. V ňom sú opísaní poslovia, ktorých do Uhorska vyslal Herman, knieža durínske, s cieľom priviesť malú Alžbetu, snúbenicu svojho syna, do svojej vlasti. V tomto posolstve boli vznešení veľmoži aj šľachticné s početným sprievodom a okázalou nádherou, aká sa na ľudí ich

³³ ZUPKA, ref. 25, s. 94.

³⁴ „... unicum filium suum cum ceteris filiis primatum regni sui in obsidem dedit et insuper X farisios optimos et CCC equos cum sellis et frenis et tria milia marcarum argenti et CC marcas auri et vestes nobilissimas tam duci quam etiam omnibus militibus suis condonavit.“ AGH. In SRH I, s. 47.

³⁵ „Tunc dux Arpad inito consilio eodem modo misit nuntios suos ad Salanum ducem et misit ei XII albos equos et XII camelos et XII pueros Cumanicos et ducisse XII puellas Ruthenicas prudentissimas et duodecim pelles ermelinas et XII zobolos et XII pallia deaurata.“ AGH. In SRH I, s. 54.

³⁶ „Tunc duces Ruthenorum, scilicet de Kyeu et Sudal, ut ne de sedibus suis expellerentur, filios suos in obsides dederunt Almo duci et cum eis miserunt X-cem milia marcarum et mille equos cum sellis et frenis more Ruthenico ornatis et centum pueros Cumanos et XL camelos ad onera portanda, pelles ermelinas et griseas sine numero ac alia multa munera non numerata.“ AGH. In SRH I, s. 46.

³⁷ AGH. In SRH I, s. 46-47.

³⁸ ZUPKA, ref. 24, s. 82-83.

postavenia patrí.³⁹ Rovnako aj výmena posolstiev medzi kráľom Belom IV. a kumánskym kniežaťom Kutenom prebiehala na vysoko reprezentatívnej úrovni. Tak to tvrdí Rogerius vo svojej Žalostnej piesni. Kuten mal byť vraj postavením skoro rovný kráľovi, preto kumánsky vládca poslal do Uhorska slávnostné posolstvo, ktoré kráľ prijal a poslal naspäť s mnohými darmi.⁴⁰ Priaznivú reputáciu, založenú na reprezentácii, teda bolo možné dosiahnuť rôznymi darovanými statkami. Muselo však ísť o veci, ktoré boli v prvom rade hodné toho, komu boli darované. A v druhom rade museli odzrkadľovať spoločenské postavenie ich darcu.

Podstatou reprezentácie je symbolické prenesenie významu niečoho reálneho do určitého symbolu. V tomto prípade ide o prenesenie významu moci do luxusných predmetov. Už na začiatku sme tvrdili, že luxus znamená bohatstvo – a to znamená moc. Všetky predmety, ktoré sme spomínali vyššie, jednoznačne zabezpečovali kladnú reputáciu darcu aj obdarovaného. Lenže na zabezpečenie si pozitívneho vnímania moci neslúžili iba dary či donácie. V prvom rade bolo dôležité ukázať to, čo človek vlastnil, niečo, čo by dokazovalo, že dotýčny skutočne má na to, aby bol postavený vyššie v spoločenskom rebríčku. Tak napríklad Rogerius spomína, že niektorí dvorskí úradníci (ako napr. taverník, stolník, pohárnik či koniar) mali na prelome vlády Ondreja II. a Bela IV. nahromadené také bohatstvo a s ním aj moc, že dokonca ani kráľ pre nich nič neznamenal.⁴¹ Také bohatstvo mohlo existovať v mnohých podobách, ako to bolo vidno pri rôznych luxusných daroch. Aj v Uhorsko-poľskej kronike sa dajú nájsť reprezentatívne veci, ktoré zabezpečovali, že ich majiteľ bol spoločnosťou vnímaný ako niekto významný. Bol to práve odev, ktorý mali na sebe biskupi či svätý Štefan. Biskupské kapucne a infuly sa mali skvieť ako ligotavé hviezdy, zatiaľ čo korunovaný Štefan odetý v posvätnom rúchu žiaril medzi nimi ako slnko.⁴² Je zrejmé, že ide o autorovo prikrášľovanie a znázorňovanie svätých mužov v zmysle stredovekého cirkevného kánonu. Čím svätejší a cnostnejší človek bol, tým viac bol žiarivý či zaliaty svetlom, ktoré pochádzalo od Boha. Tomu boli prispôsobené určite aj odevy, ktoré boli zhotovované z drahých látok, často trblietavých či jagavých, vyšívanych zlatými či striebornými niťami, ozdobené perlami atď.⁴³

Aj v legende o svätej Alžbete, ktorej začiatok sa odohráva v dvorskom prostredí (hlavne na dvore kniežaťa Hermana I. Durínskeho), sú spomenuté mnohé predmety, ktoré si jednoznačne zasluhujú označenie luxusné. Hneď v úvode predstavuje uhorská kráľovná durínskym poslom maličkú Alžbetu zahalenú

³⁹ MARSINA, ref. 12, s. 147.

⁴⁰ Magistri Rogerii Carmen Miserabile (ďalej len Carmen Miserabile). In MARSINA, Richard – MAREK, Miloš (eds.). Tatársky vpád. Historické rozprávania o strašných udalostiach, ktoré priniesli obyvateľom Uhorského kráľovstva veľa utrpenia a celú krajinu priviedli na pokraj skazy. Bratislava; Budmerice: Veda; Vydavateľstvo Rak, 2008, s. 65.

⁴¹ „Qui autem potentiores erant, sicut thavernicorum, qui et camerarius dicitur, ac dapiferorum, pincernarum necnon agasonum magistri et ceteri, qui habebant in curia dignitates, exinde in tantum incrassati erant, quod reges pro nihilo reputabant.“ Carmen Miserabile. In MARSINA – MAREK (eds.), ref. 40, s. 73.

⁴² „Summo vero pontifice ad officium misse induto cum ministris sacri altaris aliisque pontificalibus cappis et infulis ornatis ut stellis in celo nitentibus fulgebant regeque Stephano ornatu sacro vestitio et dyademate regio coronato ut sole inter stellas prefulgenti.“ HOMZA, Martin (ed.). Uhorsko-poľská kronika. Nedocenený prameň k dejinám strednej Európy. Bratislava: Post Scriptum, 2009, s. 152.

⁴³ CDP VIII, s. 122, č. 97. ZOLNAY, ref. 30, s. 80-83, AGH. In SRH I, s. 54.

v drahom hodvábe a uložení v zlatej kolíske.⁴⁴ V tejto legende nachádzame aj zmienky o najnovšej dvorskej móde v Nemeckej ríši, ktorú predstavovali príliš dlhé šaty či úzke rukávy.⁴⁵ Problémom je, že Alžbetin život bol zaznamenaný nemeckým autorom, ktorý sa, pochopiteľne, viac vyznal v nemeckých reáliách a spoločnosti, preto nie je možné s istotou tvrdiť, že aj v Uhorsku bola takáto móda. Spoľahlivé sú azda iba zmienky o honosných veciach, v ktorých bola malá princezná prezentovaná pred významnými hosťami. Drahé hodvábné látky a rôzne zlatnícke diela, ako sme spomínali vyššie, patrili medzi predmety bežne využívané a používané vo vyššej spoločnosti. Niektoré z nich však boli jednoznačne až nadštandardné, ba priam nezvyčajné.

Takýto príklad sa dá nájsť v Gesta Hungarorum Šimona z Kézy. Najlepší výpočet neštandardných reálií vyrobených z drahých materiálov sa nachádza pri opise prechodného obydľia kráľa Attilu. Šimon uvádza, že vlastnil hneď niekoľko stanov na štýl rôznych národov. Najčastejšie však vraj používa ten, ktorý pozostáva zo zlatých platní, ktoré sa dajú meniť a zostavovať do takej podoby, do akej chce staviteľ. Tyče boli tiež zo zlata, pospájané dutými spojmi vykladanými drahými kameňmi. Bohato vybavené mal aj stajne, nielen čo sa týka množstva koní, ale aj interiérového zariadenia, keďže boli obložené purpurom a jemným batistom. Stolce a kreslá boli tiež zo zlata, rovnako aj jeho posteľ, všetko bohato umelecky zdobené. Dokonca aj stôl a kuchynské nádoby mal zo zlata.⁴⁶ Nie je vylúčené, že niektorý z panovníkov v čase, keď Šimon písal svoje dielo, používal podobné vybavenie. Z histórie totiž poznáme mnohé príklady rozhadzovačnosti feudálov, niektoré priam až nezmyselné.⁴⁷ Podobne konštruovaný stan bol skôr autorovou fikciou a jeho snahou dodať Attilovi ako (domnelému) predkovi uhorských kráľov viac lesku. Ostatné spomínané veci však mohli byť reálne. Nádoby aristokracie boli často z drahých materiálov, pričom nemuselo ísť vyslovene iba o zlato či striebro, ale aj o také suroviny ako napríklad sklo.⁴⁸ Čo sa týka stolíc, stola či posteľe, tu vidíme istú paralelu so zlatou kolískou svätej Alžbety. Nezdá sa však pravdepodobné, že by celá konštrukcia tohto nábytku bola zhotovená zo zlata, skôr sa nazdávame, že mohlo ísť o pozlátené drevo. Pozlacovanie bolo totiž bežným zdobiacim postupom, a to najmä pri strieborných šperkoch či nádobách, keďže produkcia striebra bola vždy vyššia ako produkcia zlata.⁴⁹

V neposlednom rade musíme spomenúť aj kritiku, ktorá sa k luxusným predmetom viaže. Bohatstvo nebolo zásadne odmietané, ale muselo ísť o bohatstvo,

⁴⁴ MARSINA, ref. 12, s. 148.

⁴⁵ MARSINA, ref. 12, s. 155.

⁴⁶ „Unum habebat sic celebre et solemne, ut ex laminis aureis mirifice coniunctim solidatum, modo solvi et nunc reconiungi ad tendentium staret voluntatem. Columnae cuius ex auro laboratae habentes iunctiones, opera ductila, in medio tamen vacue, in iuncturis suis pretiosis lapidibus iungebantur mirabiliter fabricatae... Istae ergo maristallae ex purpura et bisso habebant paraturam. Sellae vero regales ex auro et lapidibus pretiosis fuerant laboratae. Mensa autem eius erat tota aurea, vasa etiam coquinarum. Thalamusquidem eius auro purissimo laboratu mirifico in exercitu secum ferebatur.“ KÉZA, Simonis de. Gesta Hungarorum. VESZPRÉMY, László (ed.). Budapest: Central European University Press, 1999, s. 40, 42.

⁴⁷ BLOCH, ref. 4, s. 320.

⁴⁸ HOLL-GYÜRKY, Katalin. The Use of Glass in Medieval Hungary. In Journal of Glass Studies, 1986, roč. 28, s. 71.

⁴⁹ RUTTKAY, Alexander. Stredoveké umelecké remeslo. Bratislava: Vydavateľstvo Tatran, 1979, s. 18.

ktorého prostredníctvom mohol človek dosiahnuť spásu duše. Iba samo osebe, bez tohto vyššieho cieľa, bolo často kritizované ako niečo nemorálne.⁵⁰ Preto boli najmä od 14. storočia vydávané časté mravné kázne, v ktorých sa ostro napomína prenikanie zbytočného luxusu od aristokracie smerom k nižším vrstvám, hlavne k mešťanom.⁵¹ Tento stav nakoniec vyúsťoval až do vydávania rôznych zákazov, ktoré sa týkali hlavne nariadení o odevoch a odevných súčiastiach.⁵² V uhorskom prostredí sa podobné zákazy v 13. storočí nevyskytovali, no dajú sa nájsť isté kritické správy týkajúce sa luxusu. Ak vynecháme legendy, v ktorých sa všeobecne vyzdvihovala striedmosť a pokora, či už išlo o dynastických svätcov alebo nie, prvou zmienkou, ktorá sa dá označiť za mravnú kázeň, je napomenutie v Knihe mravných ponaučení z 11. storočia. Kráľ Štefan, ktorý je v tomto prípade rozprávačom, napomína syna Imricha, že musí dbať na dodržiavanie pravidiel a ctiť si starších ľudí, cirkevných hodnostárov, veľmožov krajiny, ale aj hostí. Hneď v úvode ho varuje pred tým, aby sa neobklopoval iba bohatstvom, a vyčíta mu, že oddychuje na mäkkých poduškách, venuje sa radovánkam a jedáva iba jemnú kašu. Všetky tieto veci ho totižto rozmaznávajú a to má byť doslova záhubou cností a semeniskom nerestí.⁵³ Nejde však o klasickú kázeň mravokárcov, ale o tzv. kráľovské zrkadlo, ktoré má z kráľoviča vychovať ideálneho panovníka. Napokon aj spomínané mäkké vankúše a jemná kaša nie sú úplne klasickým príkladom luxusných predmetov, no jednoznačne ide o veci, ktoré generalizujú prepychový životný štýl natoľko, že sa z nich stali ustálené slovné spojenia (v tomto kontexte by „kímiť jemnou kašou“ znamenalo „nehovoriť krutú pravdu“ atď.).

Za typ odevného zákazu sa dá považovať už spomínaný zákon kráľa Kolomana, ktorý obmedzuje nosenie a vlastníctvo určitých typov odevov a doplnkov.⁵⁴ Najlepší príklad kritiky luxusu sa však nachádza v básni Nárek nad zničením Uhorského kráľovstva Tatármi. Celá báseň popisuje vcelku farbisto hrozné udalosti z roku 1241. Okrem toho však nachádza aj príčinu toho, prečo sa takéto ohavnosti diali. Tou malo byť odvrátenie sa Uhrov od dobrých mravov a spravodlivosti. Vypočítava rôzne hriechy, ktorých sa mal uhorský ľud dopustiť: porušovanie prisah, vzdorovanie zákonom či zdieranie chudobných. Okrem týchto sa spomína ešte jeden celkom konkrétny: *Odev nosia vyberaný, krásia si ho ozdobami*.⁵⁵ Z tohto príkladu je zrejmé, že už v 13. storočí sa aj v Uhorsku

⁵⁰ GUREVIČ, ref. 11, s. 165.

⁵¹ MUSÍLEK, Milan. Odras dvorské kultury v městském prostředí ve 13. a 14. století. In DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Dana – ZELENKA, Jan (eds.). Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti. MHB 11. Supplementum 2. Praha: Historický ústav AV ČR, 2008, s. 481.

⁵² NIENHOLDT, Eva. Pelzwerk in Kleiderordnung. Landesherrliche und städtische Kleiderordnungen. In Das Pelzgewerbe, 1965, roč. 16, č. 2, s. 70.

⁵³ „... puer es, divitiarum vernula, pulvinarum accola, fatus educatusque in deliciis cunctis, expeditionum laboris atque diversarum gentium incursionis expertus, in quibus ego iam fere meam totam contrivisti etatem. Iam tempus adest, in quo tibi non semper pulvium mollietie, que te hebetem et delicatum reddant, adhibende sunt, quod est dissipatio virtutum et vitiorum fomentum atque contemptio mandatorum, sed interdum asperitas tribuenda vini est, que tuam intelligentiam ad ea, que precipio, redat attentam.“ Libellus de institutione morum. In SRH II, s. 620.

⁵⁴ BAK – BÓNIST – SWEENEY, ref. 15, s. 31.

⁵⁵ „In vestitu sumptuosi, in ornatu studiosi,...“ Planctus destructionis regni Ungarie per Tartaros. In MARSINA – MAREK (eds.), ref. 40, s. 135.

snažila cirkev o nápravu mravov. Vybrala si formu literárneho diela, básne, ktorá mala v ľuďoch vyvolávať strach z toho, že ak sa nenapravia, môže opäť prísť rovnaké nebezpečenstvo ako v prípade mongolského vpádu do kráľovstva.

Luxus bol, je a bude neoddeliteľnou súčasťou kultúry a spoločnosti. Od počiatkov ľudstva sa jeho význam menil, no pre stredovekého človeka znamenal niečo, čo odlišovalo jednotlivé vrstvy. Bohatstvo bolo určené len tým najmocnejším – a tí si túto výsadu strážili. Nariadenia, ktoré obmedzovali používanie drahých materiálov, sú toho jasným dôkazom. Symbolická hodnota luxusu a prepychového životného štýlu hrala v spoločnosti veľkú úlohu. Vďaka nej sa reprezentovala a aj prezentovala moc a prestíž panovníkov a šľachticov. Nákladnosť a okázalá honosnosť tiež podporovali jednotlivé prepychové veci. Najvyššie vrstvy sa rady obklopovali krásnymi vecami a tie boli v prvom rade drahé, a teda nedostupné. Panovnícka a šľachtická kultúra tak predstavovala vrchol, ktorý bol obdivovaný a idealizovaný. Platí to najmä v prípade kráľov, ktorí mali byť ideálom pre ich poddaných, hodným napodobňovania a nasledovania. To sa snažili vo svojich dielach reflektovať aj stredovekí autori, ktorí ich často vynášali na piedestál zbožnosti, cnosti, hrdinstva, štedrosti a dobrosrdečnosti. A v tom panovníkom pomáhala aj symbolika luxusných predmetov, ktoré vlastnili, darovali alebo prijímali. Literatúra tak poskytuje jedinečnú príležitosť sledovať mentálny svet stredovekého človeka, jeho vnímanie luxusu a hodnoty, ktoré sa takto vytvárajú. Tieto diela boli totiž priamo inšpirované súdobou kultúrou a reáliami. Máme tak možnosť stretnúť sa s prepychom ako s niečím, čo malo zvýrazniť prestíž a sociálny status nositeľa, s niečím, čo malo silu uchrániť pred zničením celé mestá či spasiť dušu, ale zároveň aj ako s niečím, čo bolo nečisté a nemorálne. A hoci autori stredovekej literatúry čerpali námety z reality, sami mali silu realitu prispôbovať na základe toho, čo napísali. A pre kultúru to platí asi najviac.

Počet slov: 6455

Počet znakov vrátane medzier: 43505

mhetenyi@ukf.sk

/231/

domnievať sa, že politikovi adekvátnu pozornosť venovala nielen maďarská, ale aj slovenská historická veda. Pokiaľ by sme nahliadli do najnovších prác maďarských historikov a publicistov, zistili by sme, že sa v nich kladie dôraz na tragickú povojnovú epochu života Esterházyho, teda na jeho zatknutie, odvečenie do Sovietskeho zväzu, súdny proces v roku 1947 a väznenie. Uvedomuje si to aj popredný vedec Štefan Šutaj: *„Jedným z najtypickejších príkladov rozdielného pohľadu je problém hodnotenia Jánosa Esterházyho, predsedu Maďarskej zjednotenej strany na Slovensku, ktorý bol po 2. svetovej vojne odsúdený za vlastizradu, keď jeho dcéra požiadala o jeho rehabilitáciu. Maďarskí a slovenskí historici sa vo svojich posudkoch nezhodli na hodnotení jeho politickej činnosti.“*³ Na základe danej premisy je namieste poznať stav reflexie tejto osobnosti v slovenskej historiografii s ťažiskovými odbornými prácami historikov, ktoré sa pokúšajú o interpretáciu historických korelácií viažucich sa k Esterházymu a akcentujú súdny proces s ním.

Súdny proces s Jánosom Esterházym po skončení druhej svetovej vojny bol dôsledkom jeho skoršieho politického pôsobenia, ktorého interpretovanie sa stalo súčasťou výbušných tém diskusií odborných kruhov i širšej verejnosti po roku 1989. Predchádzajúcu politickú činnosť Esterházyho je potrebné zaradiť do širších medzinárodných súvislostí. János Esterházy sa narodil v roku 1901 na rodovom panstve vo Veľkom Záluží. Po štúdiách sa venoval správe svojho veľkostatku. Do aktívnej politiky vstúpil v roku 1932 ako novozvolený predseda Krajinskej kresťansko-socialistickej strany a o tri roky neskôr sa po parlamentných voľbách stal poslancom Národného zhromaždenia. Po vyhlásení slovenskej autonómie reprezentoval od decembra 1938 v Sneme Slovenskej krajiny maďarskú menšinu. Tento mandát zastával aj počas slovenského štátu do roku 1944. Sumárne boli ťažiskovými bodmi Esterházyho politickej činnosti obrana práv a záujmov príslušníkov maďarského národa v Československu, neskôr na Slovensku, kresťansko-konzervatívna ideová orientácia a snaha o obnovenie uhorského štátu.⁴

Pokiaľ maďarská strana začala Jánosa Esterházyho prezentovať ako martýra a symbol utrpenia maďarskej komunity v Československu, čo malo za následok budovanie jeho kultu, v historickej pamäti Slovákov sa zafixoval skôr ako zločinec.⁵ Je paradoxné a zaiste signifikantné, že interpretovanie politického pôsobenia Esterházyho v značne polarizovanej slovenskej historickej obci je pomerne homogénne. Slovenskí historici s rôznymi interpretačnými pohľadmi na vtedajšie politické režimy sa zhodujú v hodnotení jeho postojov k Československej republike, demokracii, podobe slovensko-maďarského spoluzitia, spolupráci Maďarov s nacistickým Nemeckom, židovskej otázke a podobne, teda v témach, ktoré maďarská historiografia interpretuje rozdielne. Tieto okruhy problémov,

---

Podzoborie, 2016, s. 158-177.

³ ŠUTAJ, Štefan. Maďarská menšina na Slovensku v 20. storočí. Bratislava: Kalligram, 2012, s. 317.

⁴ Ondrej Podolec dodáva, že toto úsilie sa Esterházy snažil presadiť výlučne mierovými prostriedkami. PODOLEC, Ondrej. Esterházy János Szlovákia politikai életében 1938 és 1945 között (János Esterházy v politickom živote Slovenska v rokoch 1938 – 1945). In Esterházy Jánosról a közép-európai dialógus jegyében (O Jánosovi Esterházym v duchu stredoeurópskeho dialógu). Nitra: Živé Podzoborie, 2016, s. 96-97.

⁵ MICHELA, Miroslav. Historici a verejné reprezentácie Jánosa Esterházyho na Slovensku po roku 1989. Dostupné na internete: <https://vimeo.com/74492372>.

v ktorých Esterházy neraz vystupuje ako antihrdina, odrážajú silné zovšeobecňovanie, resp. skratkovitosť vyjadrení.

V strohom, no jednoznačnom vyhlásení Historického ústavu Slovenskej akadémie vied k osobe Jánosa Esterházyho z roku 2011, ku ktorému sa pripojili reprezentanti viacerých historických inštitúcií pôsobiacich na Slovensku, sa konštatuje, že hagiografický obraz Esterházyho je v rozpore s historickými faktami. Jeho vina podľa vyhlásenia spočívala v odmietavom vzťahu k demokratickému systému a k demokracii; rovnako sa mal dlhodobo usilovať o rozbitie československého štátu a podieľať sa na zničení demokracie.⁶

V prácach rešpektovaného historika SAV Ivana Kamenca sa v protiklade ocitol odmietavý postoj Jánosa Esterházyho k ideológii nacionálneho socializmu⁷ na jednej strane a jeho úsilie nielen o presadenie územných zmien, ale aj o prehĺbenie totalitných režimov na strane druhej. Podľa Kamenca bol zároveň spoluvytvorcom, súčasťou i obeťou existujúceho totalitného systému na Slovensku.⁸

Prejavy Esterházyho v Sneme Slovenskej republiky skúmal právny historik Ondrej Podolec, ktorý analyzoval jeho hlasovania za antidemokratické zákony, o. i. aj za viacero protižidovských noriem, rovnako aj jeho slovnú podporu antisemitskej politiky vlády. Ondrej Podolec spolu s Ivanom Kamencom vidia vo verejnom odmietnutí hlasovania za ústavný zákon o vysťahovaní Židov alibizmus a účelovosť, nie skutočný úmysel pomôcť židovskej komunite.⁹

Pokiaľ ide o angažovanie sa Esterházyho v maďarsko-slovenskej turbulentnej interakcii, politik sa viackrát otvorene vyjadril v prospech obrany Slovákov na maďarskom území, kde prichádzalo k mnohým represívnym zásahom do života slovenskej menšiny. Podľa Jána Mitáča, vedeckého pracovníka Ústavu pamäti národa, pohnútkou k takýmto krokom mal byť jedine princíp reciprocity, ktorý Esterházyho prinútil viackrát protestovať a reagovať na zlé postavenie Slovákov v Maďarsku.¹⁰ Ondrej Podolec dodáva, že v pozadí obhajovania práv Slovákov mal byť pozitívny obrat slovenskej verejnej mienky voči Maďarsku, čím by sa dosiahol dobrovoľný návrat Slovákov do lona predpokladanej spoločnej krajiny bez použitia násilných prostriedkov.¹¹

⁶ Vyhlásenie Historického ústavu SAV k osobe Jánosa Esterházyho. Dostupné na internete: <http://www.history.sav.sk/esterhazy.htm>.

⁷ Bližšie pozri tiež SCHVARC, Michal. Majorita – minorita. Vzťah Nemcov a Slovákov v rokoch 1939 – 1945 na príklade obce Handlová. In MIČKO, Peter et al. Historické špecifiká stredného Slovenska v rokoch 1938 – 1948. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu UMB v Banskej Bystrici, 2009, s. 65-90. SCHVARC, Michal. Nádeje a sklamanie. Spišskí Nemci medzi autonómiou a 14. marcom. In Rozbitie alebo rozpad? Historické reflexie zániku Česko-Slovenska 1939. In BYSTRICKÝ, Valerián – MICHELA, Miroslav – SCHVARC, Michal. Bratislava: Veda, 2010, s. 296-312.

⁸ KAMENEC, Ivan. Hľadanie a blúdenie v dejinách. Úvahy, štúdie a polemiky. Bratislava: Kalligram, 2000, s. 359.

⁹ PODOLEC, ref. 4, s. 84-103. KAMENEC, Ivan. Po stopách tragédie. Bratislava: Archa, 1991, s. 188. Pozri tiež KAMENEC, ref. 8, s. 359.

¹⁰ MITÁČ, Ján. A Horthy-Magyarország kisebbségi politikája Esterházy János magatartásának kontextusában (Menšinová politika horthyovského Maďarska v kontexte postojov Jánosa Esterházyho). In Esterházy Jánosról a közép-európai dialógus jegyében (O Jánosovi Esterházym v duchu stredoeurópskeho dialógu). Nitra: Živé Podzoborie, 2016, s. 146-147.

¹¹ PODOLEC, ref. 4, s. 88-89.

Povojnový údel Jánosa Esterházyho

Hodnotiť Jánosa Esterházyho a vtedajšie udalosti nemožno bez kontextu daného obdobia. Súčasťou povojnového života v celej Európe sa stalo vyrovnanie sa s vojnovými zločincami, veľkými či malými. Úlohou mimoriadnych súdov, ktoré zriadila Slovenská národná rada v máji 1945 na obmedzený čas¹², bolo potrestanie vedúcich politických činiteľov a poslancov slovenského štátu. Za vojnových previnilcov považovali aj tých, ktorí sa v radoch predmníchovských maďarských a nemeckých politických strán aktivizovali pri rozbití Československej republiky a obsadení jej častí inými krajinami. V povojnovom pohľade sa za zločincov pokladali aj tí, ktorí priamo spolupracovali s Nemcami, a na juhu Slovenska aj tí, ktorí boli aktívnymi členmi maďarských nacionálnych strán. Ich vedenia proklamovali pripojenie územia južného Slovenska k horthyovskému Maďarsku, a preto bola angažovanosť v týchto politických subjektoch považovaná za kolaborantský čin, ktorý sa hodnotil individuálne, podľa konkrétnych prejavov a činov posudzovanej osoby.¹³

Je všeobecne známe, že Jánosa Esterházyho zatkli československé orgány v Bratislave v apríli 1945. Počas vyšetrovania politickej činnosti v čase československého a slovenského štátu si vzápätí sovietski dôstojníci vyžiadali uväzneného Esterházyho, pričom podľa prípisu povereníka vnútra Gustáva Husáka ho mali vypočúvať v Bratislave a najneskôr do 10 dní ho mali vrátiť Národnej bezpečnosti.¹⁴ Sovietska vojenská hliadka ho však deportovala na územie Sovietskeho zväzu. Nebolo to nič výnimočné, sovietske bezpečnostné orgány svojvoľne odvliekli z územia Slovenska desaťtisíce občanov.¹⁵ Je preto nepravdepodobné, že by Gustáv Husák veril v jeho navrátenie. V Moskve ho obžalovali z nepriateľstva voči sovietskej moci a na základe vynútených priznaní odsúdili na desaťročný trest nútených prác v gulagoch na Sibíri. Medzitým (v septembri 1947) ho Národný súd v Bratislave odsúdil ako politika slovenského štátu a poslanca slovenského snemu v neprítomnosti na trest smrti za rozbíjanie československého štátu, kolaboráciu s okupantmi. Zrejme na žiadosť československej vlády bol na jar 1949 s podlomeným zdravím dopravený späť do Československa. Dňa 3. mája 1949 navštívili Esterházyovci ministra pre zjednotenie zákonov Vavra Šrobára, ktorý im prisľúbil pomoc. Dňa 24. júna 1949 Esterházy požiadal prezidenta o zrušenie pôvodného rozsudku. Trest bol prezidentom zmenený na doživotné väzenie. Milosť sa administratívne dotiahla v apríli 1950. Esterházy bol v prípade priaznivej politickej situácie naklonený myšlienke obnovenia súdneho konania, no jeho obhajcovia boli skôr za omilostenie, resp. skrátenie väzby. Roku 1949 sa pripravovala aj eventualita tajného úteku z bratislavskej nemocnice do zahraničia, ktorú

¹² Právnym základom retribučného súdnictva boli nariadenia Slovenskej národnej rady, najmä dekrét č. 33 z roku 1945.

¹³ MASKAL, Radoslav. Ľudové súdnictvo na Slovensku po 2. svetovej vojne a proces s nilašmi na Okresnom ľudovom súde v Košiciach. In *Človek a spoločnosť*, 2006, roč. 9, č. 1, s. 30.

¹⁴ MOLNÁR, Imre. *The Life and Martyrdom of János Esterházy*. Dunajská Streda: Méry ratio, 2011, s. 288.

¹⁵ DEÁK, Ladislav. Recenzia publikácie Molnár Imre (ed.): *Omilostený na smrť. Dokumenty utrpenia Jánosa Esterházyho na základe záznamov Márie Esterházy-Mycielskej*. In *Pamäť národa*, 2011, roč. 8, č. 2, s. 110.

ale samotný Esterházy z viacerých dôvodov zavrhol.¹⁶ V marci 1957 vo väznici v Mírove na Morave podľahol dlhoročnej chorobe.

Zrejme prvý slovenský historik, ktorý predstavil politický profil Jánosa Esterházyho, bol Ladislav Deák. Ten sa zapísal do slovenskej historiografie ako tvorca mnohých známych vedeckých prác o medzinárodných vzťahoch strednej Európy 20. storočia. V publikácii z roku 1995 komentuje skutočnosť, že ruské súdne orgány zhodnotili v roku 1993 Esterházyho odvečenie do Sovietskeho zväzu, odsúdenie i väznenie ako protiprávne, no materiál o rehabilitácii odovzdali prekvapivo maďarskej vláde, pričom Esterházy nebol občanom maďarského štátu, ale žil v Československu a v slovenskom štáte. Popisuje tiež (bez bližšieho komentára) iniciatívu dcéry Jánosa Esterházyho o obnovu súdneho konania, resp. o zrušenie pôvodného rozsudku s odôvodnením, že súdny proces a rozsudok pred Národným súdom v roku 1947 sa konal v neprítomnosti obžalovaného, ktorý v tom čase bol v pracovnom tábore v Sovietskom zväze.¹⁷ Deák ďalej prezentoval svoj pomerne explicitne vyjadrený názor na tendencie smerujúce k Esterházyho rehabilitácii: „V Maďarsku sa začalo o Esterházym hovoriť ako o martýrovi maďarskej menšiny v Česko-Slovensku a maďarská vláda požiadala o nájdenie jeho hrobu, resp. o jeho exhumáciu. Príliš tendenčne sa zdôrazňovali len jeho pozitívne skutky, najmä jeho humanistické krédo, ktoré sa najvýraznejšie prejavilo v jeho verejnom odmietnutí zákona o deportácii židov v Slovenskom sneme a pri riešení židovskej otázky, pričom treba povedať, že jeho vzťah k židovskej otázke nebol predmetom obžaloby. ... jeho odsúdenie sa interpretuje ako akt pomsty za to, že bol Maďarom. ... Esterházy bol obžalovaný a súdený za rozbíjanie česko-slovenského štátu a za svoju účasť ako poslanec v Slovenskom sneme.“¹⁸ Deák upozorňuje, že obviňovanie rodiny z jeho predčasnej smrti, spočívajúce v zanedbaní a neposkytnutí nemocničného liečenia, bolo len sčasti pravdivé, pretože sám Esterházy vo svojej žiadosti prezidentovi o omilostenie už v júni 1949 napísal, že jeho zdravotný stav je úplne nevyliciteľný a jeho dni sú spočítané.¹⁹

Deák sa k maďarskému politikovi vyjadril tiež v roku 2012 v recenzii knihy Imreho Molnára s názvom Omilostený na smrť.²⁰ Píše v nej, že posledné roky Jánosa Esterházyho sa účelovo začali stotožňovať s politickým osudom celej maďarskej menšiny v Československu po roku 1945: „Autor vytrhuje udalosti zo širšieho historického kontextu, hodnotí ich podľa politických kritérií horthyovského režimu a z iredentistických pozícií.“ Deák však v recenzii priamo vyvracia len málo argumentov a konštatuje pomerne všeobecne, že Molnárove tvrdenia sú zavádzajúce, nezodpovedajú pravde a pod. Nepravdivo sú podľa neho interpretované Esterházyho rokovania v roku 1938 v Poľsku, Taliansku a Maďarsku: „Pokiaľ ide o Molnárovo konštatovanie v úvode knihy, že v rozsudku Národného súdu chýbali

¹⁶ DEÁK, ref. 15, s. 108-109.

¹⁷ DEÁK, Ladislav. Politický profil Jánosa Esterházyho. Bratislava: Vydavateľstvo KUBKO GO-RAL, 1995, s. 20.

¹⁸ DEÁK, ref. 17, s. 19-20.

¹⁹ DEÁK, ref. 15, s. 108.

²⁰ MOLNÁR Imre (ed.). Omilostený na smrť. Dokumenty utrpenia Jánosa Esterházyho na základe záznamov Márie Esterházy-Mycielskej. Budapešť: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Nadácia Historia Ecclesiastica Hungarica, 2010, 193 s.

akékoľvek právne základy, je v princípe neadekvátne a chybné.“²¹ Esterházy bol podľa neho súdený podľa rovnakých kritérií ako ostatní obžalovaní politickí činitelia. Podobné súdy boli vytvorené aj v iných štátoch, o. i. aj v Maďarsku, kde boli odsúdení na smrť viacerí premiéri a ministri. Po prekvapivom rozhodnutí prezidenta Klementa Gottwalda o zmene pôvodného rozsudku stále figuroval nielen ako politický väzeň, ale aj ako triedny nepriateľ. V knihe Imreho Molnára mu chýba korešpondencia, ktorá sa vzťahuje na politické otázky a na argumentáciu pre obhajobu.²²

Svoj pohľad na Jánosa Esterházyho zaradil do zborníka svojich polemických úvah z roku 2000 ďalší popredný odborník Ivan Kamenec. Stručne popisuje osudy politika po druhej svetovej vojne²³ a k jeho utrpeniu po odvlečení, resp. odsúdení poznamenáva: „Politická kariéra a nakoniec aj osobný život J. Esterházyho skončili tragicky. To však historika neoprávňuje, aby sa na túto zaujímavú, no kontroverznú osobu pozeral bez kritickej reflexie.“²⁴

Životom a politickou prácou Jánosa Esterházyho sa na Slovensku v poslednom čase obsiahlejšie zaoberal Ferdinand Vrábek, pracovník Ústavu politických vied SAV. Vrábek prezentoval svoj názor na problematiku v kritickej recenzii už spomínanej knihy Imreho Molnára Omilostený na smrť z roku 2012: „Esterházy bol odsúdený na základe príslušných dokumentov, ktoré neopravňujú jeho rehabilitáciu. Právna situácia sa odvtedy v ničom nezmenila, naopak, nové, neskôr objavené a zverejnené dokumenty a ďalšie poznatky o jeho činnosti vinu Esterházyho jednoznačne potvrdzujú. Maďarské snahy o jeho rehabilitáciu sú spojené so spochybňovaním povojnového usporiadania a medzinárodne platných hraníc.“²⁵ Vrábek sa zmieňuje aj o tom, že „Esterházy bol súdený podľa rovnakých kritérií ako ostatní obžalovaní. Maďarskí politici a historici zamlčujú, že Esterházy bol odsúdený ešte pred nastolením komunistického režimu. Esterházyho obžalovací spis v roku 1947 neobsahoval ešte rozsiahly dôkazový materiál, ktorý bol objavený a sprístupnený až v nasledujúcich desaťročiach“²⁶. Dodáva, že už Deák poukázal na to, že ani vtedajšie argumenty obhajoby nevyvracajú podstatu obžaloby, ale plnia skôr funkciu poľahčujúcich okolností.²⁷ Esterházy sám priznal, že mal k Československej republike negatívny postoj, t. j. neobstoja argumenty, že dôkazy proti nemu boli československými orgánmi sfalšované.²⁸

²¹ DEÁK, ref. 15, s. 108-109.

²² Doslov z pera literárneho vedca Tibora Žilku sa podľa neho vyznačuje nekritickosťou a idealizáciou politickej činnosti Esterházyho. DEÁK, ref. 15, s. 109-110.

²³ „Po oslobodení Slovenska bol zatknutý a podľa retribučného zákona Slovenskej národnej rady mal byť postavený – ako každý poslanec slovenského snemu – pred Národný súd. V lete ho však protiprávne odviekli vojenské orgány sovietskej armády. V sovietskych gulagoch strávil štyri roky. Medzitým bol však Národným súdom v Bratislave v neprítomnosti odsúdený na absolútny trest. V roku 1949 bol vrátený, už vážne chorý, do Československa, kde mu bol trest smrti zmenený na doživotný žalár. Po niekoľkonásobných neúspešných pokusoch o amnestiu J. Esterházy v roku 1957 zomiera vo väzení.“ KAMENEC, ref. 8, s. 361.

²⁴ KAMENEC, ref. 8, s. 361.

²⁵ VRÁBEL, Ferdinand. Recenzia publikácie Molnár Imre. The Life and Martyrdom of János Esterházy. In Pamäť národa, 2012, roč. 9, č. 3, s. 143.

²⁶ VRÁBEL, ref. 25, s. 145.

²⁷ DEÁK, ref. 15, s. 109.

²⁸ VRÁBEL, ref. 25, s. 145.

Esterházy disponoval najnovšími správami z Budapešti, Varšavy a Ríma, vedel teda, aké sú vyhliadky pred Československom, a neinformoval o týchto poznatkoch príslušné orgány, naopak, v čase ohrozenia republiky spolupracoval s nepriateľskými mocnosťami a ich vládami. Právna kvalifikácia takejto činnosti ako vlastizrady je podľa neho jednoznačná.²⁹ Vrábél predstavil Esterházyho tiež v štúdiu zverejnenej v internetovom časopise Druhá svetová (v roku 2013), je z nej však vypustená časť o súdnom procese.³⁰ Ferdinand Vrábél sa v najnovšom konferenčnom zborníku z roku 2016 zmieňuje aj o úlohe vtedajšieho ministra československej vlády Vavra Šrobára pri omilostení Jánosa Esterházyho, popisuje iniciatívu sestry Lujzy a ďalších osobností, aby dostali Esterházyho zo Sovietskeho zväzu naspäť do Československa.³¹

Pomerne častou súčasťou diskurzu o Esterházym, a to nielen historického, ale aj publicistického, je jeho prepojenie na súčasnosť, teda prispôsobenie tejto otázky dnešným podmienkam. Ferdinand Vrábél, oprúc sa o takúto aktualizáciu historického problému podobne ako Deák³², akcentuje aj politickú rovinu „kauzy“, ktorá má prostredníctvom rehabilitácie Esterházyho slúžiť zdôrazňovaniu nespravodlivosti Trianonskej zmluvy a obnovenie obhajobe práva Maďarska na revíziu hraníc.³³ János Esterházy v tejto koncepcii vystupuje symbolicky ako médium súčasných politických cieľov. Vrábél ako jeden z mála predstavil tiež názor na morálne hľadisko prísneho trestu: *„Morálna rovina je v tom, že zatiaľ čo Esterházy milosť dostal a nebol popravený, túto milosť nedostali skutočne nevinní ľudia, bojovníci proti fašizmu a vlastenci ako napríklad Milada Horáková alebo Heliodor Píka, Viliam Žingor či Vladimír Clementis.“*³⁴ Pokračuje v kritike Imreho Molnára: *„Molnár zámerne a veľmi účelovo kladie dôraz na politickú nevinu Jánosa Esterházyho, na jeho psychické a fyzické utrpenie a zhoršujúcu sa zákernú nemoc vo väzení. Toto prerástlo až v jeho glorifikovanie, zdôrazňuje sa jeho mučenie, pričom sa to úplne neadekvátne stotožňuje s osudom celej maďarskej menšiny na Slovensku po roku 1945.“*³⁵

Možnostiam na objektívne zhodnotenie miesta Jánosa Esterházyho v slovenských a maďarských dejinách sa osobitne venoval dlhoročný predseda slovensko-maďarskej komisie historikov Štefan Šutaj v štúdiu z roku 2012. Podľa neho dokreslenie obrazu o Jánosovi Esterházym umožní výskum unikátneho materiálu sústredeného v Archíve Ministerstva zahraničných vecí Českej republiky v Prahe, predovšetkým analytických materiálov pripravovaných československým ministerstvom zahraničných vecí pre potreby Parížskej konferencie v r. 1946, ktoré hodnotili politiku maďarských politických strán v Československu

²⁹ VRÁBEL, ref. 25, s. 146.

³⁰ VRÁBEL, Ferdinand. János Esterházy – prehľad problematiky a základnej literatúry. In Druhá svetová. Dostupné na internete: <http://www.druhasvetova.sk/2013/12/12/janos-esterhazy-prehľad-problematiky-a-zakladnej-literatury/>.

³¹ VRÁBEL, Ferdinand. Úloha V. Šrobára pri omilostení Jánosa Esterházyho (Neznáme dokumenty – listy E. a L. Esterházy V. Šrobárovi z 2. júna 1949). In Esterházy Jánosról a kőzep-európai dialógus jegyében (O Jánosovi Esterházym v duchu stredoeurópskeho dialógu). Nitra: Živé Podzoborie, 2016, s. 192 – 195.

³² DEÁK, ref. 15, s. 107.

³³ VRÁBEL, ref. 25, s. 143.

³⁴ VRÁBEL, ref. 25, s. 143.

³⁵ VRÁBEL, ref. 25, s. 143.

v medzivojnovom období a počas slovenského štátu. Druhým významným zdrojom informácií budú pramene sústredené v Slovenskom národnom archíve, kde sa nachádza 287 listov spisu Jánosa Esterházyho vo fonde Národného súdu.³⁶

K súdnemu procesu sa stručne vyjadril aj zástupca mladšej generácie historikov Ondrej Podolec v závere svojej štúdie v novom zborníku o Jánosovi Esterházym z roku 2016. Súdný proces v komunistickom Sovietskom zväze hodnotí ako vykonštruovaný, avšak v Bratislave bol Esterházy „podobne ako všetci predstavitelia politického režimu z rokov 1938 – 1945 podrobený procesu v rámci retribučného súdnictva, ktoré bolo v tom čase celoeurópskym fenoménom“³⁷.

Fundovaný príspevok o komparácii vnímania Jánosa Esterházyho vo verejnom priestore i v odborných kruhoch na Slovensku a v Maďarsku po roku 1989 predniesol na vedeckej konferencii v roku 2013 v Šamoríne historik Miroslav Michela. V jeho prednáške reflexia tohto politika osciluje medzi mytologizáciou na jednej strane a demonizovaním i kriminalizáciou na strane druhej.³⁸

S pádom totalitných režimov vo východnej Európe v roku 1989 a príchodom možností na slobodné bádanie a prejavy nastal v problematike Esterházyho čulý ruch i na Slovensku. Postupne sa k nej vyjadrili aj iní slovenskí historici, ktorí síce súdny proces s Esterházym bližšie neanalyzovali, ale do určitej miery potvrdzovali vyššie načrtnuté interpretácie – Peter Zelenák³⁹, Martin Pekár⁴⁰, Mária Ďurkovská⁴¹,

³⁶ V prvom bloku sú dokumenty Národného súdu, ktoré obsahujú dôkazové materiály (prejavy J. Esterházyho v parlamente, informácie zo zasadnutí slovenského snemu, články z roku 1944), súdne spisy (návrh na obžalobu, zápisnice z verejného zasadania Národného súdu a hlavného zasadania, návrh na zaradenie do zoznamu vojnových zločincov, materiály obhajoby, žiadosť o milosť) a ďalšie materiály (potvrdenie sovietskeho veliteľa o prevzatí väzňa, príkaz na vydanie sovietskemu veliteľovi z 26. júna 1945, informácie a správy povereníctva vnútra). Druhý obsahuje spisy ľudového súdu v Bratislave. Sú to materiály z rokov 1948 – 1957 dotýkajúce sa predovšetkým vydania Esterházyho zo ZSSR, žiadosti o milosť prezidentovi z roku 1949, započítanie trestu až po správu o smrti Jánosa Esterházyho. ŠUTAJ, Štefan. János Esterházy – problém výskumu slovenských a maďarských historikov. In *Človek a spoločnosť*, 2012, roč. 15, č. 4, s. 67-69.

³⁷ PODOLEC, ref. 4, s. 84-103.

³⁸ MICHELA, ref. 5.

³⁹ ZELENÁK, Peter. Maďarská strana na Slovensku. In *Politické strany na Slovensku 1860 – 1989*. Zost. Ľubomír Lipták. Bratislava: Archa, 1992, s. 241-244. ZELENÁK, Peter. Zjednotená krajinská kresťansko-socialistická a maďarská národná strana. In *Politické strany na Slovensku 1860 – 1989*. Zost. Ľubomír Lipták. Bratislava: Archa, 1992, s. 213-218.

⁴⁰ PEKÁR, Martin. Politické aktivity maďarskej menšiny na východnom Slovensku v rokoch 1939 – 1944 v zrkadle župnej agendy. In *Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2003*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2003, s. 128-142. PEKÁR, Martin. Východné Slovensko 1939 – 1945. Politické a národnostné pomery v zrkadle agendy Šariško-zemplínskej župy. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2007, 182 s. PEKÁR, Martin. Neznalosť a konfrontácia. Dve podoby kontroverzných slovensko-maďarských vzťahov v rokoch 1939 – 1945. In ŠUTAJ, Štefan (ed.). *Národ a národnosti na Slovensku v transformujúcej sa spoločnosti – vzťahy a konflikty*. Prešov: Universum, 2005, s. 128-130.

⁴¹ ĎURKOVSKÁ, Mária. Maďarské a nemecké politické strany predmníchovského Československa (Názorové rozdiely v politike Karpatonemeckej a Spišskonemeckej strany a v ich vzťahu voči maďarským politickým stranám). In *Človek a spoločnosť*, 2008, roč. 11, č. 4, s. 1-10. ĎURKOVSKÁ, Mária. Spolupráca Spišskonemeckej strany s maďarskými politickými stranami v regióne Spiša začiatkom dvadsiatych rokov a koncom tridsiatych rokov 20. storočia. In *Človek a spoločnosť*, 2010, roč. 13, č. 2, s. 10-25.

Róbert Arpáš⁴², Ján Mitáč⁴³ a iní. Celkovo zhrnul problematiku zo slovenského pohľadu v roku 2001 Pavel Martinický⁴⁴. V tomto stručnom a nutne selektívnom prehľade historiografickej produkcie nesmieme vynechať ani viacero polemických (odborných i publicistických) textov a diskusných príspevkov s protirečivou, no skratkovitou interpretáciou popredného politického reprezentanta Maďarov od iných vyhranených autorov zo slovenských kruhov, ktorí zanechali osobitnú stopu v pamäti politikov a širšej verejnosti (napríklad Dušan Kováč⁴⁵, Vojtech Čelko⁴⁶, Stanislav Mičev⁴⁷, Ladislav Suško⁴⁸, Milan Zemko⁴⁹, Anton Hrnko⁵⁰ a iní).⁵¹

Na záver

Prezentovaná sumarizácia odborných názorov zreteľne ukázala, že o povojnovom osude Jánosa Esterházyho sa slovenskí historici vyjadrujú ako o tragickej osobnej a politickej časti jeho života, no volajú po tom, že neprimeraný trest neoprávňuje historikov na nazeranie na Esterházyho ako na emblematickú postavu bez kritickej reflexie. Napriek viacerým novým edíciám prameňov k zblíženiu stanovísk maďarských⁵² a slovenských, prípadne i českých historikov neprišlo, a to ani v otázke hodnotenia povojnového súdneho procesu. Príbeh Jánosa Esterházyho zostáva interpretovaný variabilne. Samotný súdny proces z hľadiska justičnej, trestnoprávnej a medzinárodnoprávnej roviny slovenskí historici neanalyzujú, s obvinením sa stotožňujú, no samotný trest príliš nekomentujú. Pritom viaceré parciálne výskumy naznačujú, že retribúciu na Slovensku treba považovať

⁴² ARPÁŠ, Róbert. Autonomia: víťazstvo alebo prehra? Vyvrcholenie politického zápasu HSL'S o autonómiu Slovenska. Bratislava: Veda, 2011, s. 100-104.

⁴³ MITÁČ, ref. 10, s. 142-157.

⁴⁴ MARTINICKÝ, Pavel. Oslava 100. výročia narodenia Jánosa Esterházyho v Budapešti. In Historické a národné povedomie inteligencie Slovenska. Nitra: Dom Matice slovenskej, 2001, s. 132-138.

⁴⁵ Historik: Esterházy bol kontroverzná osoba, politici by mali byť opatrnejší. In Sme, 8. 11. 2011. Dostupné na internete: <https://domov.sme.sk/c/6131381/historik-esterhazy-bol-kontroverzna-osoba-politici-by-mali-byt-opatrnejši.html>.

⁴⁶ ČELKO, Vojtech. Kauza János Eszterházy. Polemika, ktorá sa inde neuskutočnila. In Slovenské dotyky, 2001, roč. 2, č. 5, s. 20-21.

⁴⁷ MIČEV, Stanislav. János Esterházy bez emócií. In Slovo, 28. 3. 2001. Dostupné na internete: http://www.noveslovo.sk/c/26137/Janos_Esterhazy_bez_emocii.

⁴⁸ SUŠKO, Ladislav. Politik odhodlaný na všetko. In Pravda, 1997, roč. 7, č. 148, s. 14.

⁴⁹ PIŠKO, Michal – MORVAY, Peter. Esterházy ide cez ambasádu. In Sme, 29. 3. 2011. Dostupné na internete: <https://domov.sme.sk/c/5827437/esterhazy-ide-cez-ambasadu.html>; TERENZANI, Michaela. Esterházy: traitor or hero? In The Slovak Spectator, 28. 3. 2011. Dostupné na internete: <https://spectator.sme.sk/c/20039317/esterhazy-traitor-or-hero.html>.

⁵⁰ HRNKO, Anton. Profil Jánosa Esterházyho. In Blog Antona Hrnka, 29. 6. 2008. Dostupné na internete: <http://www.hrnko.sk/2008/06/29/profil-janosa-esterhazyho/>.

⁵¹ Na českej strane ide napríklad o práce Jaroslava Valentu, Roberta Kvačka, Jindřicha Dejmeke, Jiřího Loewyho, Andreja Tótha.

⁵² Do diskusie prispievajú najmä historici István Janek, Gyula Popély, Attila Simon, rovnako aj bádateľia z Poľska. Maďarskej proveniencie sú aj ďalšie práce, napríklad BALASSA, Zoltán. Pilóta a viharban. Gróf Eszterházi János és kora. Budapest: Magyar honvédség, 1994, 126 s. MOLNÁR, Imre. Esterházy János 1901 – 1957. Dunajská Streda: NAP, 1997, 336 s. MOLNÁR, Imre. Eszterházy János életútja. In Regio, 1990, roč. 1, č. 2, s. 102-123. A KISEBBSÉGI kérdés Eszterházy János. Budapest: Ister, 2000, 299 s. SZENT-IVÁNY, Gábor. Graf János Esterházy. Wien: Böhlau Verlag, 1995, 266 s.

za otázku nielen právnickú, ale aj politickú. Retribučné súdnictvo v povojnovej ČSR nevzniklo iba v dôsledku snahy víťazných mocností potrestať zločiny, ktoré spáchali nacisti a ich spojenci počas vojny, ale slúžilo aj ako prostriedok na odstránenie vplyvu bývalých činiteľov politických režimov, ktoré pôsobili v Čechách a na Slovensku v rokoch 1939 – 1945. Kým demokrati kládli dôraz na primerané a odstupňované súdenie podľa intenzity participácie obvinených na politickom režime slovenského štátu, komunisti presadzovali prísnejšie potrestanie širšieho okruhu osôb spojených s týmto režimom.⁵³ Dôkazom toho, že v obnovennej ČSR sa nepočítalo s maďarskou menšinou, je aj skutočnosť, že v procesoch s predstaviteľmi tejto menšiny na Slovensku v rokoch 1945 – 1948 sa ukázalo, že občanom maďarskej národnosti bol v niektorých prípadoch udelený vysoký trest, ktorému sa mohli vyhnúť vystávaním sa do Maďarska.⁵⁴

Zrejme sa v slovensko-maďarskej relácii nedostaví očakávaný výsledok okamžitého zblíženia pohľadov a nevznikne striktný a neohroziteľný obraz Esterházyho osoby. Súčasný predseda slovensko-maďarskej komisie historikov Štefan Šutaj vidí budúcnosť spoločnej diskusie o dejinách pomerne jednoznačne, keď konštatuje, že zostane prítomná stigmatizácia diskutérov ich etnicitou, niekedy aj nacionálnym videním.⁵⁵ Diskusie o osobe predsedu Maďarskej strany na Slovensku, resp. jej predchodkyne Zjednotenej maďarskej strany napriek novým publikáciami a nárastu faktografických údajov stále ukazujú podstatné názorové rozdiely a tieto myšlienky majú pravdepodobne značný vplyv na formovanie historického povedomia širokej verejnosti. Do dynamiky diskusie však intenzívne vstupujú aj politické, kultúrne či ekonomické reprezentácie. Zatiaľ sa nedostavil žiadaný vecný kritický ohlas od slovenských historikov, ktorí sú autoritami vedného odboru. Téma nie je v historickom výskume na Slovensku obzvlášť dominantná (zväčša sa ňou zaoberajú maďarskí historici pôsobiaci na Slovensku, resp. v Maďarsku, ojedinele aj českí a poľskí odborníci). Pritom archívne fondy, ústredné i regionálne, by zaiste poskytli priestor na ďalšie spracovanie rôznych parciálnych, no originálnych a prínosných tém, ktoré s Esterházym súvisia.

Určité pozitíva však bude zrejme možné pozorovať vo vedeckom uchopení Jánoša Esterházyho, ktorý po sprístupnení nových prameňov prestáva byť vnímaný čierno-bielo a stáva sa osobnosťou s viacrozmernou tvárou (asi ako každý iný verejne známy činiteľ): s mnohými pozitívnymi i negatívnymi vlastnosťami. V minulosti boli bežné tendencie delegitimizovať oponentov píšucich o slovensko-maďarských vzťahoch. Zdá sa však, že názorová konfrontácia sa stáva štandardnou súčasťou vedeckej práce, ktorej úlohou je neustále hľadanie a overovanie faktov či kritika bez mytologizácie i nepodloženej kriminalizácie. Jej

⁵³ SYRNÝ, Marek. Retribúcia ako mocensko-politický činiteľ v povojnovom Slovensku. In *Acta Historica Neosoliensia*, 2003, roč. 6, s. 146.

⁵⁴ V procese s G. Gyarmathym a L. Darabošom na Okresnom ľudovom súde v Košiciach bola ich fašistická minulosť prísne odsúdená, z čoho vyplýva, že režim ľudovodemokratickej ČSR mal snahu navždy odstrániť všetky typy totalitných systémov, ktoré predstavovali hrozbu nielen pre obnovenú republiku, ale aj pre situáciu v strednej Európe. MASKAL, ref. 12, s. 35. MASKAL, Radoslav. Peripetie retribučného súdnictva. Ľudové súdy na Slovensku po druhej svetovej vojne. In *História. Revue o dejinách spoločnosti*, 2007, roč. 7, č. 6, s. 16-18.

⁵⁵ ŠUTAJ, Štefan. Maďarská menšina na Slovensku v 20. storočí. Bratislava: Kalligram, 2012, s. 11.

výsledkom je skutočnosť, že obe strany sa učia tolerovať vedecké názory iných, čoho ukážkou môžu byť vznikajúce spoločné práce.⁵⁶

Počet slov: 4725

Počet znakov vrátane medzier: 34584

---

⁵⁶ Takýmto príkladom je edícia prameňov, na ktorej pracoval spoločný odborný tím, pod názvom ESTERHÁZY János és a szlovenszkói Magyar Párt : Iratok a szlovákiai magyarok történetéhez (1938 – 1945). Somorja: Fórum kisebbségkutató Intézet, 2014, 304 s. Ďalej ide o zborník s názvom ESTERHÁZY Jánosról a közép-európai dialógus jegyében (O Jánosovi Esterházym v duchu stredoeurópskeho dialógu). Nitra: Živé Podzoborie, 2016, 264 s.

PERIODIZAČNÉ A SYNCHRONIZAČNÉ SYSTÉMY PRE ŠTÚDIUM DOBY POPOLNICOVÝCH POLÍ NA SLOVENSKU

Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied
Akademická 2
949 21 Nitra
nraufurm@savba.sk
vl.mitas@gmail.com

Keywords: Slovakia; Urnfield Period; Chronology; Periodization; Synchronisation;

Jednou z dominantných entít každého historického výskumu je fenomén času. Otázkam chronológie, periodizácie a synchronizácie doby bronzovej sa v celej Európe venovala veľká a nepochybne aj zaslúžená pozornosť. Vo všetkých obdobiach praveku sa rozlišuje chronológia relatívna a chronológia absolútna. Relatívna chronológia vypovedá, ktorý hnuiteľný alebo nehnuteľný predmet, resp. objekt je starší, prípadne mladší, ktorá archeologická kultúra je staršia, alebo mladšia ako iná kultúra.

/242/

Relatívna chronológia vychádza z niekoľkých princípov. V prvom rade je to synchronizácia, čiže časová zhoda, porovnateľnosť a zladenosť dvoch alebo viacerých historických javov či procesov. Využíva sa pri chronologickom porovnávaní historického, hospodárskeho a spoločenského vývoja jednotlivých území, archeologických kultúr, javov, predmetov a podobne. V podstate jestvujú dva typy synchronizácie. Po prvé, je to synchronizácia relatívnej chronológie s dátami absolútnej chronológie. Znamená to, že v podstate časovo anonymné archeologické pramene, len rámcovo datované pomocou relatívnej chronológie, sú zosúladené so známymi a rokmi presne datovanými historickými udalosťami a epochami. Po druhé, je to snaha nájsť časovú zhodu medzi dvomi či viacerými systémami relatívnej chronológie v susedných alebo aj vo vzdialenejších oblastiach. Využívajú sa k tomu doklady kultúrnych interakcií, metódy typológie a v rámci toho i podrobne rozpracovaný systém časových horizontov. Nápomocná býva vertikálna a horizontálna stratigrafia, metódy kombinačnej analýzy vychádzajúce z princípov formálnej logiky, štatistické metódy, ale najmä seriácia a zhuková (cluster) analýza alebo metódy štýlového rozboru. Výsledkom toho sú komparatívne regionálne ako aj nadregionálne schémy relatívnej chronológie rôznych období praveku a včasnej doby dejinnej.

Druhým princípom relatívnej chronológie je typológia. Typológia predstavuje v podstate prírodovednú metódu vedeckého skúmania, založenú na rozčlenení sústavy objektov alebo javov prostredníctvom typu ako obecného a zároveň aj individualizovaného modelu. V archeológii je to metóda klasického rozboru a triedenia pravekých pamiatok podľa materiálu, tvaru, výzdoby atď. Vychádza z premisy, že medzi výrobcami a výrobkami bol dialektický vzťah, ktorý na výsledných produktoch zanechal zreteľné stopy, prejavujúce sa napríklad v zmenách tvaru, ornamentu, technológie, funkcie. Typologická metóda bola v archeológii aplikovaná už v závere 19. storočia. Zaslúžili sa o to švédski bádatelia H. Hildebrand a predovšetkým O. A. Montelius.² Ten svoje teoretické predstavy o typologických princípoch realizoval v praxi pri triedení artefaktov z doby bronzovej v Škandinávii.

Úspešné Monteliovo členenie severskej doby bronzovej, používané vlastne dodnes, spočívalo v tom, že typologická metóda sa aplikovala s metodickou dôslednosťou na vhodnom materiáli (bronzová industria) v historicky relatívne stálom prostredí (s absenciou väčších vonkajších zásahov). Typológia bola v pôvodnom poňatí vlastne aplikáciou darwinizmu v archeológii. Predpokladalo sa, že archeologické entity sa správajú podobne ako živé organizmy. Neskôr sa však zistilo, že mechanická aplikácia prírodovedných evolučných zákonitostí na produkty ľudskej činnosti je nie celkom správna.

Najmä od päťdesiatych rokov 20. storočia začalo dochádzať k postupnému zaznávaniu klasických typologických metód. To znamenalo aj odklon od konštruovania izolovaných typologických radov, ktoré by sa chápali ako východiská pre chronologické a historické závery. V súčasnosti je síce typológia v archeológii

² MONTELIUS, Oscar. Om tidsbestämning inom bronsålderen, med särskildt afseende på Skandinavien. Stockholm: Royal Academy of Letters, History and Antiquities, 1885. MONTELIUS, Oscar. Minnen från vår forntid. Stockholm: P. A. Norstedt & Söners Förlag, 1917.

vyžívaná, avšak len ako súčasť komplexnej štrukturálnej analýzy väčších nálezových súborov. Markantne sa to prejavuje v modernej analytickej alebo priestorovej archeológii. Ich metódy pristupujú k prameňom objektívne, nevytvárajú vopred tvarové, funkčné alebo technické elementy, ktoré by mohli odrážať vývojové zmeny, ale pomocou matematických a štatistických metód ich overujú.

Ďalším princípom je stratigrafia. Tá je odvodená z metód geológie. Spočíva v tom, že sa zaznamenáva sled geologických alebo pedologických vrstiev. Vychádza sa z premisy, že spodná neporušená vrstva je staršia ako vrstva horná. Hovorí o tom vertikálna stratigrafia. Okrem toho existuje aj nie celkom šťastný pojem horizontálna stratigrafia, podľa ktorého sa predpokladá, že dve susedné terénne archeologické entity boli v určitom diachrónnom postavení.³

Periodizácia slovenskej archeológie vychádza zo známych, obecné uznávaných schém európskej periodizácie a je modifikovaná na podmienky praveku a včasnej doby dejinnej na Slovensku. Ucelený a doteraz v podstate akceptovaný systém periodizácie a chronológie slovenského praveku a včasnej doby dejinnej bol publikovaný v časopise *Slovenská archeológia* počiatkom osemdesiatych rokov 20. storočia a v hrubých črtách, len s malými korekciami, sa používa dodnes.⁴ Podľa neho sa doba kamenná delí na staršiu (paleolit), strednú (mezolit), mladšiu (neolit) a neskorú (eneolit). Paleolit sa ďalej člení na starý, stredný, mladý a neskorý, neolit na starý, stredný a mladý a rovnaké rozčlenenie má aj eneolit. Doba bronzová sa delí na staršiu, strednú, mladšiu a neskorú.

Z týchto princípov vychádzali aj chronologické, periodizačné a synchronizačné modely vytvorené pre štúdium popolnicových polí na Slovensku. Periodizácia doby bronzovej, podobne ako každá iná praveká periodizácia, predstavuje pragmatickú pomôcku a zároveň umožňuje ľahšiu orientáciu v toku pravekých dejín. Základy súčasnej periodizácie doby bronzovej v strednej, západnej aj v severnej Európe vytvorili O. Montelius⁵ a pre strednú Európu predovšetkým P. Reinecke.⁶

³ Pozri a porovnaj s napr. BUJNA, Jozef. Metódy, metodika a metodológia výskumu. In BUJNA, Jozef – FURMÁNEK, Václav – WIEDERMANN, Egon (zost.). Staré Slovensko 1. Archeológia ako historická veda. Archaeologica Slovaca Monographiae-STASLO 1. Nitra: AÚ SAV, 2013, s. 25-36. HARDING, F. Anthony. European Societies in the Bronze Age. Cambridge World Archaeology. Cambridge: Cambridge University Press, 2000, s. 9-18. KUNA, Martin – ČERNÝ, Viktor – DRESLEROVÁ, Dagmar – VAŘEKA, Pavel. Metody archeologického výzkumu. In KUNA, Martin (ed.). Archeologie pravěkých Čech / 1. Pravěký svět a jeho poznání. Praha: AÚ AV ČR, 2007, s. 89-127.

⁴ CHROPOVSKÝ, Bohuslav. K návrhu chronologie praveku a včasnej doby dejinnej na Slovensku. In Slovenská archeológia, 1980, roč. 28, č. 1, s. 101-102.

⁵ MONTELIUS, ref. 2. MONTELIUS, ref. 2.

⁶ REINECKE, Paul. Tanulmányok a magyarországi bronzkor chronológijáról. In Archaeologiai értesítő, 1899, roč. 19, s. 225-251, 315-340. REINECKE, Paul. Studien über die Chronologie der Bronzezeit in Ungarn. In Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn, 1901, roč. 6, s. 1-15. REINECKE, Paul. Zur chronologischen Gliederung der süddeutschen Bronzezeit. In Germania, 1924, roč. 8, č. 1, s. 43-44. Myšlienky, ktoré formovali chronologický a kultúrny rámec popolnicových polí v strednej a severnej Európe sú najnovšie zhrnuté v štúdi: SØRENSEN STIG, Marie Louise – REBAY-SALISBURY, Katharina Christina. The impact of 19th century ideas on the construction of 'urnfield' as a chronological and cultural concept: tales from Northern and Central Europe. In Construire le temps. Histoire et méthodes des chronologies et calendriers des derniers millénaires avant notre ère en Europe occidentale. Actes du XXXe colloque international de Halma-Ipel, 7-9 décembre 2006, Lille. Bibracte: Glux-en-Glenne, 2008, s. 57-67.

Reineckeho systém bol postupne precizovaný.⁷ Podrobná a vyčerpávajúca sumarizácia hlavných stredoeurópskych periodizačných systémov bola už niekoľkokrát prehľadne a až minuciózne prezentovaná⁸, preto na tomto mieste iba odkazujeme na ich komplexné zverejnenia na Slovensku a v Nemecku.⁹

Zdôrazňujeme, že v súčasnosti sa na Slovensku prevažne používa komparatívny chronologicko-regionálny synchronizačný systém, ktorý sa začal aplikovať v edícii *Prähistorische Bronzefunde*.¹⁰ To znamená, že podľa tohto modelu sa doba bronzová na Slovensku delí na staršiu, strednú, mladšiu a neskorú. V rámci zaužívaných symbolov ide o stupne BA, BB, BC, BD, HA, HB a ich ďalšie spresnenia.¹¹ Albrecht Jockenhövel¹² najskôr zverejnil podrobnú a geograficky rozsiahlu synchronizačnú tabuľku stredoeurópskych popolnicových polí a napokon už spomenutý chronologicko-regionálny synchronizačný systém (obr. č. 1).¹³ Pokusy vytvoriť z existujúcich schém novú synchronizáciu pre karpatskú oblasť poznáme aj zo súčasnosti.¹⁴

V starších prácach základného významu, ktoré sa zapodievali problematikou slovenského praveku¹⁵, sa periodizácii popolnicových polí venovala iba marginálna pozornosť. Toto obdobie bolo iba delené na staršiu, strednú a mladšiu dobu bronzovú a ďalej analyzované podľa vtedy definovaných archeologických kultúr.

⁷ FURMÁNEK, Václav. Periodizace střední a mladší doby bronzové severní Karpatské kotliny. In *Archeologické rozhledy*, 1977, roč. 29, č. 5, s. 554-563.

⁸ GUMĂ, Marian. Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României. *Bibliotheca Thracologica* IV. București: Institutul Român de Tracologie, 1993. 311 s. + Planșe.

⁹ FURMÁNEK, Václav – VELIAČIK, Ladislav – VLADÁR, Jozef. Slovensko v dobe bronzovej. Bratislava: Veda, 1991, s. 21-28. FURMÁNEK, Václav – VELIAČIK, Ladislav – VLADÁR, Jozef. Die Bronzezeit im slowakischen Raum. *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa*, Bd. 15. Rahden/Westf.: Verlag Marie Leidorf GmbH, 1999, s. 12-18.

¹⁰ JOCKENHÖVEL, Albrecht. Zur Benennung urnenfelderzeitlichen Stufen in östlichen Mitteleuropa. In *Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Universität Frankfurt a. M.* 1974. München, 1974, s. 57-69. MÜLLER-KARPE, Hermann. Zur Definition und Benennung chronologischer Stufen der Kupferzeit, Bronzezeit und älteren Eisenzeit. In: *Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Universität Frankfurt a. M.* 1974. München, 1974, 7-18.

¹¹ FURMÁNEK – VELIAČIK – VLADÁR, ref. 9, s. 21-28. FURMÁNEK – VELIAČIK – VLADÁR, ref. 9, s. 12-14.

¹² JOCKENHÖVEL, Albrecht. Die Rasiermesser in Mitteleuropa. *Prähistorische Bronzefunde* VIII, 1. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1971, Abb. 3.

¹³ JOCKENHÖVEL, ref. 10, s. 69.

¹⁴ PRZYBYŁA, S. Marcin. Intercultural contacts in the Western Carpathian area at the turn of the 2nd and 1st millennia BC. Warsaw: National Centre for Culture, 2009, s. 51, Fig. 4.

¹⁵ BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech. Slovensko v mladšej dobe kamennej. Slovensko v dobe bronzovej a halštatskej. In VARSÍK, Branislav (zost.). *Slovenské dejiny 1*. Bratislava: SAVU, 1947, s. 55-103. EISNER, Jan. Slovensko v pravěku. Bratislava: Učená spoločnosť Šafaříkova v Bratislave, 1933. 380 s. + tabuľky a plány.

	Caka-Facies	Velatice-Facies	Knovizer Facies (Bouzek)	Milavečer Facies (Bouzek)	Depotfunde
Jüngere Urnenfelderzeit		Klentnice II	Štítary I	Nynice	
Mittlere Urnenfelderzeit		Velatice-Podolí Übergangs- horizont	VI V	VI V	Rohod-Szentes Jenišovice
Ältere Urnenfelderzeit		Velatice/Ožkov	IV III	IV III	Přestavky Suchdol II
Frühe Urnenfelderzeit	Caka	Baierdorf	II	Svářeč II	Drslavice Lažany II
	Vor-Caka	Blučina	Modřany (I)	Vrhaveč (I)	Blučina Píseň-Jíkalka
Jüngere Hügelgräberzeit	Salka	Velké Hostěrádky	Prag-Hloubětín	Sedlec 39 Všekary-Hustá Leč 1	

Obr. 1. Synchronizácia stupňov doby popolnicových polí na východe strednej Európy.
Zdroj: Jockenhövel 1974

V problematike periodizácie popolnicových polí urobila obrovský kus práce M. Novotná. Stručný náčrt periodizácie a jej synchronizácie s periodizačnými systémami (obr. č. 2), ktoré vytvorili W. A. Brunn, A. Mozsolics, H. Müller-Karpe, M. Petrescu-Dîmbovița a M. Rusu, zverejnila po prvýkrát v monografii venovanej hromadným nálezom bronzových predmetov z doby popolnicových polí na Slovensku.¹⁶ Tento periodizačný a synchronizačný systém ďalej precizovala (obr. č. 3), čo sa názorne prejavovalo v jej ďalších publikáciách, ktoré vyšli v edícii *Prähistorische Bronzefunde*.¹⁷

¹⁶ NOVOTNÁ, Mária. Die Bronzehortfunde in der Slowakei. Spätbronzezeit. Archaeologica Slovaca-Fontes IX. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1970, s. 15, Tabelle 1.

¹⁷ NOVOTNÁ, Mária. Die Nadeln in der Slowakei. Prähistorische Bronzefunde XIII, 6. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1980, s. 3, Abb. 1. NOVOTNÁ, Mária. Halsringe und Diademe in der Slowakei. Prähistorische Bronzefunde XI, 4. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1984, s. 8, Abb. 1. NOVOTNÁ, Mária. Die Fibeln in der Slowakei. Prähistorische Bronzefunde XIV, 11. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2001, s. 3, Abb. 1. FURMÁNEK, Václav – NOVOTNÁ, Mária. Die Sichel in der Slowakei. Prähistorische Bronzefunde XVIII, 6. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2006, s. 65, Abb. 2. Relatívnej chronológie a synchronizácie kultúr doby popolnicových polí na Slovensku a v jeho okolí sa Mária Novotná dotkla aj tabelou na s. 89 v štúdiu: NOVOTNÁ, Mária – NOVOTNÝ, Bohuslav. Karpaten- und Donauregion in der frühen und mittleren Bronzezeit. In Acta Archaeologica, 1996, roč. 67/ Acta Archaeologica Supplementa, 1996, č. 1, s. 87-98.

	Slowakei	Ungarn (A. Mozsolics, W. A. Brunn)	Siebenbürgen (W. A. Brunn, M. Rusu, M. Petrescu— Dimbovita)	H. Müller-Karpe
BB	Koszider-Typus	Koszider-Typus		
BC	Dreveník-Blh	Forró-Veľký Blh		BC—14. Jh.
BD	Ožďany	Ópályi	Uriu-Domanesti	BD—13. Jh.
	Buzica-Rímsavská Sobota			
HA1	Martinček-Bodrog	Kisapáti-Lengyeltóti	Cincu-Suseni	HA1—12. Jh.
HA2	Komjatná	Jászkarajenő-Uzsavölgy	Turia-Jupalnic	HA2—11. Jh.
HB1	Somotor-Lúčky	Rohod-Szentes	Moigrad-Tauteu	HB1—10. Jh.
HB2			Fizesul Gherlei-Singeorgiul	HB2—9. Jh.
HB3			Somartin-Vetis	HB3—8. Jh.
HC	Istebné-Krásna Hôrka		Bilvanesti-Vint	HC—7. Jh.
HD				

Obr. 2. Synchronizácia horizontov depotov strednej až neskej doby bronzovej na východe strednej Európy. Zdroj: Novotná 1970

Europa und Vorderer Orient	Mittleuropa	Slowakei					Depotfunde
		Südwest- (Westteil)	Südost- (Ostteil)	Südost- und Mittel	Ost	Lausitzer Kreis	
Ältere Frühe E I S E N Z E I T Späte I Jüngere E Z Mittlere E N Ältere R Frühe B	Ältere Frühe E I S E N Z E I T Späte I Jüngere E Z Mittlere E N Ältere R Frühe B	Thrakische Kultur Kalenđerberg Brno-Obřany Klentnice II Oblekovic Klentnice I Velatice-Ořkov Baierdorf-Lednice Blučina-Kopčany Zahor Smolenice Mitteldanubische Hügelgräber Spätmaď'arovec Věteřov/Maď'arovec Nordpannonische inkrust. Keramik Aunjetitz-Maď'arovec Hurbanovo Hatvan Wieselburg Nitra II Nitra I Chlopice-Veselé	Thrakische Kultur Chotin Velatice II Karpätenländische Phase Velatice I Čaka (Vor-Čaka) Karpätenländische Hügelgräber Dolný Peter Spätotomani Otomani Kolt'any II Kolt'any I	Thrakische Kultur Kytatice Pily Spätotomani Otomani Kolt'any II Kolt'any I	Kultánovce- Vojnatina- Somotor Gáva (Vor-Gáva) Mikušovec Ondraľová Martin Pily Spätotomani Otomani Hatvan Kolt'any II Kolt'any I	Orava- Typ Platnice Schlesische Lausitzische Gruppe Diviaky II Diviaky I Mikušovec Ondraľová Martin Liptovský Michal	Istebné- Krásna Hôrka Sitno Somotor-Lúčky Trenčianske- Bohuslavice Martinček- Bodrog (Kurd) Buzica (Aranyos) Malá Vieska- Ópályi Ožďany Dreveník II-Forró Dreveník I Koszider
SPÄTNEOLITHIKUM							

Obr. 3. Synchronizácia a periodizácia metalika v strednej Európe a na Slovensku. Zdroj: Novotná 1984

Už od roku 1977 sa periodizácii a synchronizácii historického vývoja v severnej časti Karpatskej kotliny v dobe bronzovej venoval V. Furmánek. Rozsiahly a podrobný výklad k tejto problematike podal nielen na stránkach časopisu Archeologické rozhledy v češtine¹⁸, ale zverejnil ho aj v anglickej mutácii v Anglicku¹⁹ (obr. č. 4). Pri príležitosti monografického spracovania pilinskej kultúry bola jeho periodizačná schéma publikovaná v nemčine²⁰ (obr. č. 5).

Years B.C.	Bronze Age Phases	Reinecke Willvonseder Holste Torbrügge Müller-Karpe	Frankfurt School		Mozsolics	Bóna	Novotná	Hänsel	
			Central Europe	Southern Bavaria					
1200	Final	HB1	Final	Late	B VI	Románd	Somotor Lúčky		
		HB2	Late	Middle					
		HB1	Middle	Early					
		HA2	Middle	Langengeis- ling					
	Late	HA1	Early	Hart	B V	Kurd	Komjatna Martineček Bodrog	SD II	
		BD	Incipient	Reigsee					
		BC(BC2)	Final	Asenkofen					
		BB2(BC1)	Late	Göggenhofen					
	Middle	BB1	Middle	Lochham	B IV	Opályi Förög	SB2	Drevenik	MD III MD II
		BA2	Early	Langquaid					
1500	Early	BA1	Flachhocker	Straubing	B III	Kosziderpadlás	MB3	Koszider	FD III FD II FD I

Obr. 4. Synchronizácia hlavných chronologických systémov doby bronzovej v strednej Európe.
Zdroj: Furmánek 1980

JAHRE V. U. Z.	WÖRTLICHE BEZEICHNUNG	REINECKE WILLVONSEDER HOLSTE TORBRÜGGE MÜLLER-KARPE	FRANKFURTER SCHULE		MOZSOLICS	BÓNA	NOVOTNÁ	HÄNSEL		
			MITTELEUROPA	SÜDBAYERN						
- 1200	SPÄTE	HB ₃	SPÄTE JÜNGERE MITTLERE	SPÄTES MITTLERES ÄLTERES LANGENGESLING	KELHEIM B VI	ROMÁND HAJDÚBÖSZÖRMÉNY	SOMOTOR LÚČKY			
		HB ₂								
		HB ₁								
		HA ₂								
	JÜNGERE	HA ₁	ÄLTERE	HART	B V	KURD	KOMJATNÁ MARTINEČEK BODROG	SD II		
		BD	FRÜHE SPÄTE	RIESEE						
		BC(BC ₂)	JÜNGERE	ASENKOFEN					ÜBERGANGS- PERIODE	BUZICA RIM. SOBOTA
		BB ₂ (BC ₁)	MITTLERE	GÖGGENHÖFEN						
	MITTLERE	BB ₁	ÄLTERE	LOCHHAM	B III	KOSZIDERPADLÁS HAJDÚSAMSON	MB 3 MB 2	KOSZIDER	MD I FD II	
		BA ₂		LANGQUAID						
- 1500	ÄLTERE	BA ₁	FLACHHÖCKER	STRAUBING	B II	MB 1		FD I		

Obr. 5. Synchronizácia základných chronologických systémov doby bronzovej v strednej Európe.
Zdroj: Furmánek 1977b

¹⁸ FURMÁNEK, Václav. Periodizace střední a mladší doby bronzové severní Karpatské kotliny. In Archeologické rozhledy, 1977, roč. 29, č. 5, s. 557, obr. 1.

¹⁹ FURMÁNEK, Václav. Periodisation in the Central European Bronze Age. In Bulletin of the Institute of Archaeology. Number seventeen: 1980. London, 1980, s. 124.

²⁰ FURMÁNEK, Václav. Pilinyer Kultur. In Slovenská archeológia, 1977, roč. 25, č. 2, s. 255, Abb. 1.

Z týchto chronologických a synchronizačných tabiel sa napokon vytvárali ich modifikované verzie (obr. č. 6-8), v ktorých boli doplnené a s celkovým systémom synchronizované jednotlivé archeologické kultúry doby bronzovej na Slovensku.²¹ Archeologické kultúry celej doby bronzovej boli tiež synchronizované pri príležitosti zverejnenia *Návrhu chronológie* na stránkach časopisu *Slovenská archeológia*²², v tzv. *Mexickom zborníku*²³ (obr. č. 9) a iba kultúry popolnicových polí v materiáloch XIII. svetového archeologického kongresu vo Forlí²⁴ (obr. č. 10).

Europa und Vorderer Orient	Mitteleuropa	Mesolitics	Novotná	Bronzezeitliche Kulturen in der Slowakei und den Nachbargebieten
Frühe Eisenzeit	Späte Urnenfelderzeit	Römänd		
Späte Eisenzeit	Jüngere Urnenfelderzeit	B VI	Hajdúbošzörmény	18
	Mittlere Urnenfelderzeit		Komjatná	19
Jüngere Eisenzeit	Ältere Urnenfelderzeit	B V	Martíček-Bodrog	17
	Späte Hügelgräberzeit	Aranyos	Buzica - Rimavská Sobota	15
	Frühe Hügelgräberzeit	Opályi	Ožďany	16
Mittlere Eisenzeit	Jüngere Hügelgräberzeit	B IV	Forró	13
	Mittlere Hügelgräberzeit		Dreveník - Blh	12
	Ältere Hügelgräberzeit	B III	Kosziderpadlás	11
Ältere Eisenzeit	Jüngere Flachhockerzeit	Hajdúszámon	Koszider-Typus	7
Frühe Bronzezeit	Ältere Flachhockerzeit	B II		6
				3
				4
				5
				8
				9
				10
				1

Abb. 1. Synchronistische Übersicht
Die Zahlen der rechten Spalte bezeichnen folgende Kulturen:¹⁰⁰

1 = Veselý-Typ	8 = Hatvan-Kultur	15 = Velatice Kultur
2 = Nitra-Kultur	9 = Košťany-Kultur	16 = Čaka-Kultur
3 = Wieselburger Kultur	10 = Otomani-Kultur	17 = Lausitzer Kultur
4 = Aunjetitzer Kultur	11 = Mitteldanubische Hügelgräberkultur	18 = Podoler Kultur
5 = Hurbánovo-Typ	12 = Karpatenländische Hügelgräberkultur	19 = Kyjatice Kultur
6 = Mad'arovce-Kultur	13 = Pilinyer Kultur	20 = Gáva-Kultur
7 = Nordpannonische Kultur	14 = Kultur Suci de Sus	

Obr. 6. Synchronizácia hlavných chronologických systémov doby bronzovej v strednej Európe s archeologickými kultúrami na Slovensku. Zdroj: Furmánek 1980

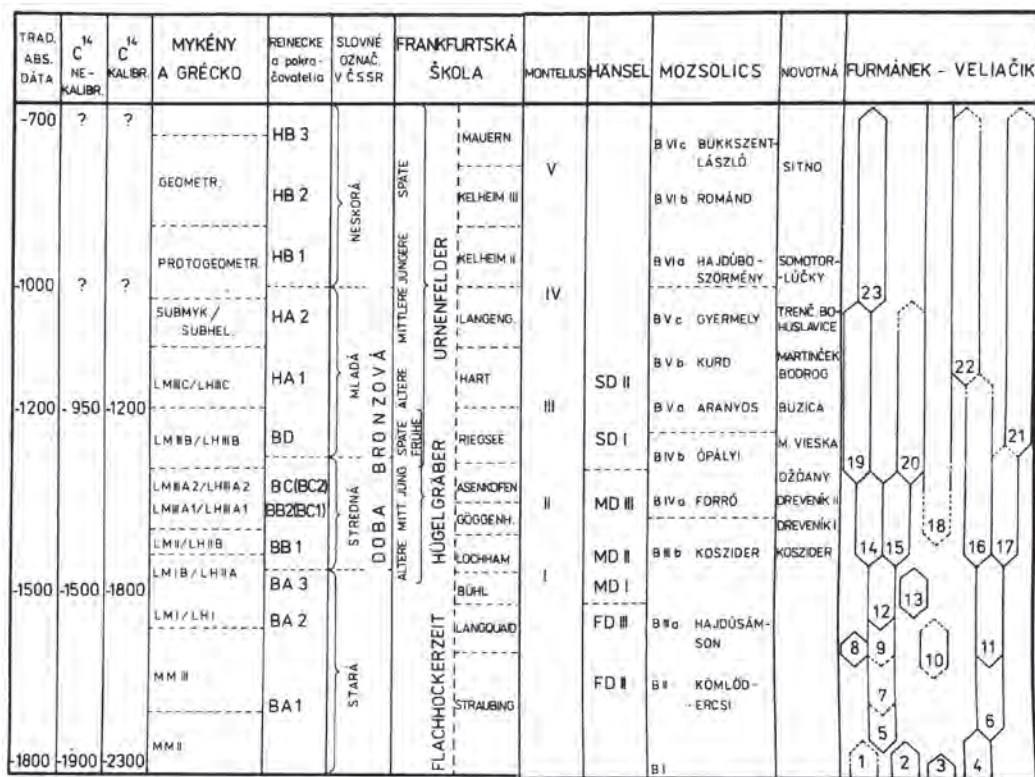
²¹ FURMÁNEK, Václav. Die Anhänger in der Slowakei. Prähistorische Bronzefunde XI, 3. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1980, s. 5, Abb. 1. FURMÁNEK - VELIAČIK - VLADÁR, ref. 9, s. 20. FURMÁNEK - VELIAČIK - VLADÁR, ref. 9, s. 13, Tabelle 1. FURMÁNEK - NOVOTNÁ, ref. 17, s. 6, Abb. 1.

²² FURMÁNEK, Václav - VELIAČIK, Ladislav. Doba bronzová. In Slovenská archeológia, 1980, roč. 28, č. 1, s. 161.

²³ FURMÁNEK, Václav. The Bronze Age. In Archaeological Research in Slovakia. Xth international congress of prehistoric and protohistoric sciences Mexico 19-24 October 1981. Nitra: AÚ SAV, 1981, s. 63, Fig. 1.

²⁴ FURMÁNEK, Václav. Urnfield Age in Danube Basin. In The Bronze Age in Europa and the Mediterranean. Colloquium XXI. Forlì, 1996, s. 136, Fig. 1.

- 1 Kultúra zvoncovitých pohárov
- 2 Nagyrévska kultúra
- 3 Kultúra východoslovenských mohýl
- 4 Kultúra Nyírség-Zatin
- 5 Kultúra Chlopice-Veselé
- 6 Koštiarska kultúra
- 7 Nitrianska kultúra
- 8 Wieselburská kultúra
- 9 Únětická kultúra a hurbanovský typ
- 10 Hatvanská kultúra
- 11 Otomanská kultúra
- 12 Maďarovská kultúra

- 13 Severopanónska kultúra
- 14 Stredodunajská mohylová kultúra
- 15 Karpatská mohylová kultúra
- 16 Pilinská kultúra
- 17 Kultúra Suciu de Sus
- 18 Lužická kultúra
- 19 Velatická kultúra
- 20 Čakanská kultúra
- 21 Gávska kultúra
- 22 Kyjatická kultúra
- 23 Podolská kultúra

Obr. 7. Synchronizácia hlavných chronologických systémov doby bronzovej v strednej Európe s archeologickými kultúrami na Slovensku. Zdroj: Furmánek – Veliačik – Vladár 1991

Špecifický charakter majú chronologické a synchronizačné tabele, ktoré porovnávajú historický vývoj starovekých civilizácií od 24. po 8. storočie pred n. l. s kultúrno-historickým vývojom doby bronzovej na Slovensku. Tak pre staroveké civilizácie, ako aj pre Slovensko sú v nich totožné roky pred n. l. V časti staroveké sú chronologicky zoradené významné absolútne datovateľné historické udalosti. V časti Slovensko sú tomu pendantom jednotlivé archeologické kultúry, slovné rozdelenie kultúrno-historického vývoja na staršiu, strednú, mladšiu a neskorú dobu bronzovú, respektíve dôležité archeologické lokality s ich datovaním.

Traditionelle absolute Daten	¹⁴ C Cal.	Griechenland	Reinecke u.a.	Slowakei	Frankfurter Schule	Montelius	Hänsel	Mozsolics	Novotná	Furmánek/Veljačik
-750			Ha B3	T Späte	Mauern	V		B VIc Bükk-szentlászló	Sitno	
		Geometrisch	Ha B2	I Späte	Kelheim III			B VIIb Románd		
				E Mittlere	Kelheim II			B VIa Hajdú-böszörmény	Somotor-Lúčky	
-1000		Protogeometrisch	Ha B1	Z Jüngere	Langen-geisling	IV		B Vc Gyermely	Trencianske Bohuslavice	23
		Submykenisch/Subhelladisch	Ha A2	E Späte	Hart			B Vb Kurd	Martinček Bodrog	22
		SMIIC/SHIIC	Ha A1	E Späte (Frühe)				B Va Aranyos	Buzica	
-1200	-1200			E Späte	Riegsee	III		B IVb Ópályi	M. Vieska	21
		SMIIB/SHIIB	Bz D	Z Mittlere	Asenkofen			B IVa Forró	Ozdány Drevník II	20
		SMIIIA2/SHIIIA2	Bz C(Bz C2)	N Mittlere	Göggenh.	II	MD III		Drevník I	18
		SMIIIA1/SHIIIA1	Bz B2(Bz C1)	N Mittlere	Lochham		MD II	B IIIb Koszider	Koszider	17
		SMIIB/SHIIB	Bz B1	O Ältere	Bühl	I	MD I			16
-1500	-1600	SMIB/SHIA	Bz A3	R Ältere	Langquaid		FD III	B IIIa Hajdúsámson		15
		SMI/SHI	Bz A2	B Ältere	Straubing		FD II	B II Kömlöd-Ercsi		14
		MMIII	Bz A1							13
										12
										11
										10
										9
										8
										7
										6
-2000	-2300	MMII					BI			5
										4
										3
										2
										1

Abbildung 1. Relative Chronologiesysteme der Bronzezeit (nach Furmánek / Veljačik / Vladár, Bronzezeit 13).

1 = Glockenbecher-Kultur; 2 = Nagyrév-Kultur; 3 = Ostslowakische Hügelgräberkultur; 4 = Nyírség-Zátin-Kultur; 5 = Chlopice-Veselé-Kultur; 6 = Košťany-Kultur; 7 = Nitra-Kultur; 8 = Wieselburger Kultur; 9 = Aunjetitzer Kultur u. Hurbanovo-Typ; 10 = Harvan-Kultur; 11 = Otomani-Kultur; 12 = Maďarovce-Kultur; 13 = Nordpannonische Kultur; 14 = Mitteldanubische Hügelgräberkultur; 15 = Karpatische Hügelgräberkultur; 16 = Pilinyer Kultur; 17 = Suci de Sus-Kultur; 18 = Lausitzer Kultur; 19 = Velarice-Kultur; 20 = Čaka-Kultur; 21 = Gáva-Kultur; 22 = Kyjatice-Kultur; 23 = Podoler Kultur

Obr. 8. Zosúladenie systémov relatívnej chronológie európskej doby bronzovej so 14C dátami.

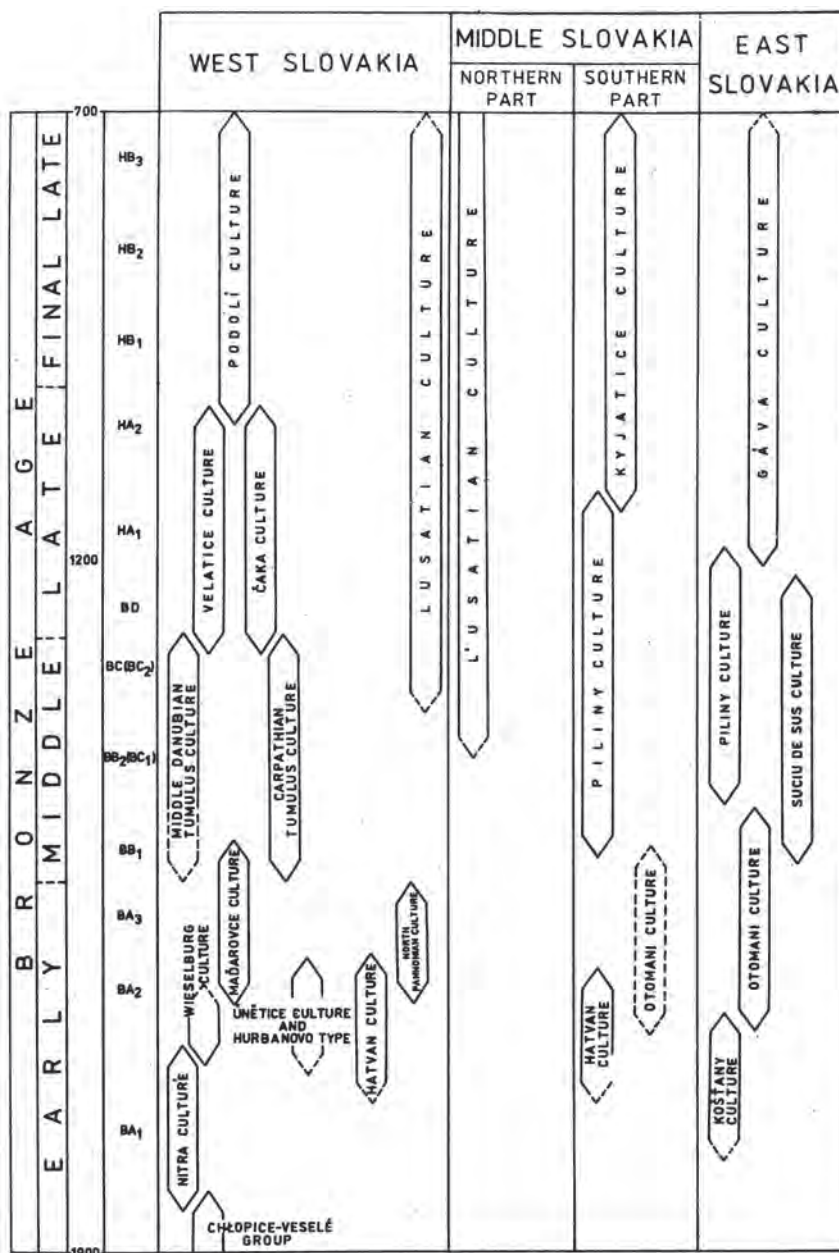
Zdroj: Furmánek – Novotná 2006

Takáto synchronizačná tabeľa bola prvý raz použitá v monografii *L'età d'oro dei Carpazi*²⁵, v ktorej boli slovenské archeologické kultúry absolútne datované a porovnané so starovekými udalosťami a s kultúrohistorickou situáciou na severe Talianska (obr. č. 11). Podobnú koncepciu mala aj chronologická a synchronizačná tabeľa zverejnená v monografii *Zlatý vek v Karpatoch* (obr. č. 12). V nej však namiesto archeologických kultúr boli uvedené významné archeologické náleziská (v *prílohe*) s predpokladanou dobou ich existencie.²⁶ Podľa nej bola tiež vytvorená synchronizácia osídlenia s udalosťami starovekých civilizácií

²⁵ FURMÁNEK, Václav – KRUTA, Venceslas. *L'età d'oro dei Carpazi. Ceramiche e metalli dell'età del Bronzo della Slovacchia 2300 - 800 a.C.* Fiorano Modenese: Comune di Fiorano Modenese (Modena), 2002, s. 25.

²⁶ FURMÁNEK, Václav. *Zlatý vek v Karpatoch. Keramika a kov doby bronzovej na Slovensku (2300-800 pred n. l.).* Nitra: AÚ SAV, 2004, s. 19, obr. 3.

z najlepšie na Slovensku preskúmanej lokality z obdobia popolniových polí v obci Radzovce²⁷ (obr. č. 13). V ostatnom čase bol tento princíp aplikovaný v ďalšej monografii o dobe bronzovej na Slovensku.²⁸

Obr. 9. Chronológia kultúr doby bronzovej na Slovensku.

Zdroj: Furmánek 1981

²⁷ FURMÁNEK, Václav. Radzovce. Osada ľudu popolnicových polí. Archeologické pamätníky Slovenska 1. Bratislava: Veda, 1990, s. 17, tab. 1.

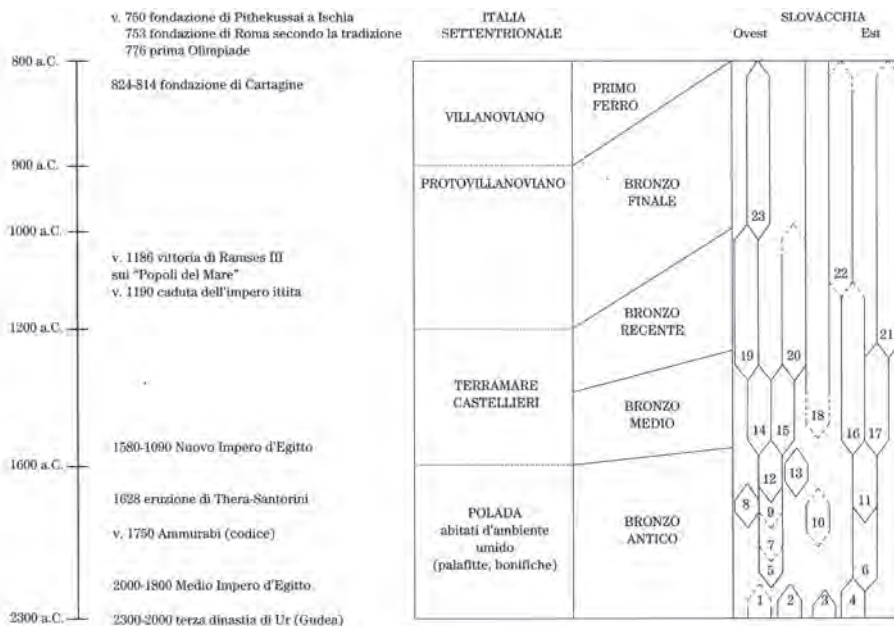
²⁸ FURMÁNEK, Václav (zost.). Doba bronzová. Staré Slovensko 4. Archaeologica Slovaca Monographiae-STASLO 4. Nitra: AÚ SAV, 2015, s. 15, obr. 1.

		SW SLOVAKIA	S MORAVIA	E AUSTRIA	W HUNGARY	N CROATIA	BANAT	S HUNGARY, VOJVODINA	NW RUMANIA	N RUMANIA	E HUNGARY	S of MOD. a. S SLOVAKIA a. V of MOD. HUNGARY	N SLOVAKIA
BRONZE AGE	HB ₁	I I P O D O L I	I I P O D O L I	I I S T I L L P R I E D I X	I I V Á L L O G R I C A I	I I V E L I K A O G R I C A I	I I D A L I	I I V Á L L O G R I C A I	I I G Á V A I	I I G Á V A I	I I G Á V A I	I I K Y I A T C B I	I I L U S A T I A N C U L T U R H I
	HB ₂	I I P O D O L I	I I P O D O L I	I I S T I L L P R I E D I X	I I V Á L L O G R I C A I	I I V E L I K A O G R I C A I	I I D A L I	I I V Á L L O G R I C A I	I I G Á V A I	I I G Á V A I	I I G Á V A I	I I K Y I A T C B I	I I L U S A T I A N C U L T U R H I
	HB ₃	I I P O D O L I	I I P O D O L I	I I S T I L L P R I E D I X	I I V Á L L O G R I C A I	I I V E L I K A O G R I C A I	I I D A L I	I I V Á L L O G R I C A I	I I G Á V A I	I I G Á V A I	I I G Á V A I	I I K Y I A T C B I	I I L U S A T I A N C U L T U R H I
	1000 B.C.	I I P O D O L I	I I P O D O L I	I I S T I L L P R I E D I X	I I V Á L L O G R I C A I	I I V E L I K A O G R I C A I	I I D A L I	I I V Á L L O G R I C A I	I I G Á V A I	I I G Á V A I	I I G Á V A I	I I K Y I A T C B I	I I L U S A T I A N C U L T U R H I
	HA ₁	I I P O D O L I	I I P O D O L I	I I S T I L L P R I E D I X	I I V Á L L O G R I C A I	I I V E L I K A O G R I C A I	I I D A L I	I I V Á L L O G R I C A I	I I G Á V A I	I I G Á V A I	I I G Á V A I	I I K Y I A T C B I	I I L U S A T I A N C U L T U R H I
	HA ₂	I I P O D O L I	I I P O D O L I	I I S T I L L P R I E D I X	I I V Á L L O G R I C A I	I I V E L I K A O G R I C A I	I I D A L I	I I V Á L L O G R I C A I	I I G Á V A I	I I G Á V A I	I I G Á V A I	I I K Y I A T C B I	I I L U S A T I A N C U L T U R H I
	BD	I I P O D O L I	I I P O D O L I	I I S T I L L P R I E D I X	I I V Á L L O G R I C A I	I I V E L I K A O G R I C A I	I I D A L I	I I V Á L L O G R I C A I	I I G Á V A I	I I G Á V A I	I I G Á V A I	I I K Y I A T C B I	I I L U S A T I A N C U L T U R H I
	BC	I I P O D O L I	I I P O D O L I	I I S T I L L P R I E D I X	I I V Á L L O G R I C A I	I I V E L I K A O G R I C A I	I I D A L I	I I V Á L L O G R I C A I	I I G Á V A I	I I G Á V A I	I I G Á V A I	I I K Y I A T C B I	I I L U S A T I A N C U L T U R H I
	BB ₁	I I P O D O L I	I I P O D O L I	I I S T I L L P R I E D I X	I I V Á L L O G R I C A I	I I V E L I K A O G R I C A I	I I D A L I	I I V Á L L O G R I C A I	I I G Á V A I	I I G Á V A I	I I G Á V A I	I I K Y I A T C B I	I I L U S A T I A N C U L T U R H I
	BB ₂	I I P O D O L I	I I P O D O L I	I I S T I L L P R I E D I X	I I V Á L L O G R I C A I	I I V E L I K A O G R I C A I	I I D A L I	I I V Á L L O G R I C A I	I I G Á V A I	I I G Á V A I	I I G Á V A I	I I K Y I A T C B I	I I L U S A T I A N C U L T U R H I

Obr. 10. Pokus o schematickú synchronizáciu kultúr popolnicových polí v Podunajsku.

Zdroj: Furmánek 1996

1. Complesso a vaso campaniforme, 2. Cultura di Nagyrév, 3. Tumuli della Slovacchia orientale, 4. Cultura di Nyírség-Zátin, 5. Cultura di Chlopiec-Veselé, 6. Gruppo di Kőstang, 7. Cultura di Nitra, 8. Cultura di Wieselburg, 9. Cultura di Únětice, 10. Cultura di Hatvan, 11. Cultura di Otomani, 12. Cultura di Madarovec, 13. Cultura nord-pannonica, 14. Cultura medio-danubiana dei tumuli, 15. Cultura carpatica dei tumuli, 16. Cultura di Pily, 17. Cultura Suciu de Sus, 18. Cultura lusaziana, 19. Cultura di Velatice, 20. Cultura di Čaka, 21. Cultura di Gáva, 22. Cultura di Podolí (da Furmánek-Veláčik-Vladár 1999).

Obr. 11. Chronologická a synchronizačná tabela vybraných medzníkov staroveku s kultúrami doby bronzovej na severe Talianska a na Slovensku. Zdroj: Furmánek - Kruta 2002

STARÉ VEKOVÉ CIVILIZÁCIE		SLOVENSKO	
Roky pred n.š.			Roky pred n.š.
700	Około 750 - počiatky gréckych mestských štátov 753 - založenie Ríma 776 - I. Olympiáda 824-814 - Založenie Kartága		700
800			800
900			900
1000	Około 1000 - Etruskovia v Taliansku		1000
1100	Około 1100 - začiatok fénickéj kolonizácie Stredomoria 1166 - Vzniknutie Rímskej III. ríše "Morskými náč." 1180 - Tretia Chetitskej ríše		1100
1200	Około 1200 - zánik mykénskej kultúry v Grécku		1200
1300			1300
1400	Około 1370 - Achnaton zavádza monoteistickú náboženskú		1400
1500	Około 1490 - zánik minojskej kultúry na Kréte 1580-1090 - Egyptská Nová ríša		1500
1600	Około 1600 - začiatok mykénskej kultúry v Grécku 1628 - Erupcia Thera - Santorini		1600
1700	1750 - Chamurappplovo zákoník		1700
1800	2000-1650 - Rozkvet Chetitskej ríše		1800
1900	2000-1800 - Egyptská stredná Ríša		1900
2000	Około 2000 - Začiatok minojskej kultúry na Kréte Około 2000 - Indoeurópania osídľujú Grécko		2000
2100	Około 2000 - Chetiti osídľujú Anatóliu		2100
2200	2300-2000 - Tretia dynastia v Uru (Súdca)		2200
2300	2371-2280 - Sargón I. z Akkadu		2300

Obr. 12. Chronologická a synchronizačná tabeľa dôležitých udalostí staroveku s významnými náleziskami doby bronzovej na Slovensku. Zdroj: Furmánek 2004

[illegible]

Obr. 13. Chronológia a synchronizácia významných momentov staroveku s osídlením v dobe bronzovej v Radzovciach. Zdroj: Furmánek 1990

Podnetné a dôležité sú periodizácie niektorých archeologických kultúr z obdobia popolnicových polí. Boli prezentované buď formou prehľadných tabiel, alebo slovne.²⁹ Ladislav Veliačik³⁰ vychádzajúc z vtedajšej periodizácie a synchronizácie doby bronzovej na Slovensku³¹ podal excelentnú periodizáciu a synchronizáciu slovenskej vetvy lužickej kultúry (obr. č. 14). Jej trvanie porovnal nielen s periodizačným systémom tzv. Frankfurtskej školy, ale aj so severoeurópskym synchronizačným systémom, ktorý vytvoril O. A. Montelius na začiatku 20. stor., a s periodizáciou lužickej kultúry v Čechách, na Morave a v Sliezsku.³² Podobný charakter majú synchronizačné tabele, ktoré pre kultúry Suciú de Sus (obr. č. 15) a Gáva (obr. č. 16) publikovala S. Demeterová.³³

Absol. Daten v. u. Z.	Wörtliche Bezeichnung	REINECKE WILLVONSDER HOLSTE TORBRÜGGE MÜLLER-KARPE	MITTELEUROPA	LAUSITZER KULTUR					MONTELIUS
				BÖHMEN	NORD-UND MITTEL- MÄHREN	NORD- UND MITTEL- SLOWAKEI	SLOWAKEI (Depots)	SCHLESIEN	
800	späte	HB ₃	späte	Schlesische Kultur II	Čelechovice	Schlesische Stufe		IV	V
		HB ₂	jüngere		Ptení				
1000		HB ₁	mittlere	Schlesische Kultur I	Domamyslice II	Somator- Lüčky		III	IV
		HA ₂			III b				
1200	jüngere	HA ₁	ältere	III a	Kostelec	V	Diviaky n.N. II	Komjatná	
		BD	frühe späte	II b	Hrubčice	IV	Diviaky n.N.	Martinček- Bodrog	
1400	mittlere	BC (BC ₂)	jüngere	II a b	Mostkovice	III	Mikušovice	Buzica- Rim.Sobola	II
		BB ₂ (BC ₁)	mittlere	II a		Záhři	II	Lipt.Mikuláš Ondrašová	Ožďany
		BB ₁	ältere	I	Hradisko C	I	Martin	Dreveník- Bih	III
				Vorlausitzer Kultur	Hradisko B Bezměrov		Liptovský Michal	Kozider- Horizont	II
							Liptovská Teplá		I

Obr. 14. Synchronizácia hlavných chronologických systémov doby bronzovej v strednej Európe s periodizáciou lužickej kultúry. Zdroj: Veliačik 1983

²⁹ Pozri napr. KOTOROVÁ-JENČOVÁ, Mária. Slovenské horné Patisie v mladšej a neskorej dobe bronzovej. Súčasný stav výskumu a perspektívy. In FURMÁNEK, Václav – MIROŠAYOVÁ, Elena (eds.). Popolnicové polia a doba halštatská. Zborník referátov z X. medzinárodnej konferencie „Popolnicové polia a doba halštatská“, Košice, 16.-19. september 2008. Archaeologica Slovaca Monographiae-Communicationes XI. Nitra: AÚ SAV, 2010, s. 173-191.

³⁰ VELIAČIK, Ladislav. Die Lausitzer Kultur in der Slowakei. Studia Archaeologica Slovaca II. Nitra: AÚ SAV, 1983, 260 s.

³¹ FURMÁNEK, ref. 7, s. 557.

³² VELIAČIK, ref. 30, s. 172, Abb. 8.

³³ DEMETEROVÁ, Soňa. Influence de la culture Suciú de Sus dans la plaine de la Slovaquie orientale. In Slovenská archeológia, 1984, roč. 32, č. 1, s. 17, Fig. 3. DEMETEROVÁ, Soňa. Počiatky gávskej kultúry na východnom Slovensku. In Slovenská archeológia, 1986, roč. 34, č. 1, s. 109, obr. 2.

LES ANNÉES AV. N. E.	ÉPOQUE	REINECKE WILVONSEDER HOLSTE TORBRÜGGE MÜLLER-KARPE	T. BÄDER (1972, 1978)	N. CHIDIOȘAN (1970)	A. VULPE (1971, 1975)	C. KACSÓ (1975)	H. G. HÜTTEL (1979)
1200	ÂGE DU BRONZE RÉCENT	HA ₂ HA ₁ BD	GÁVA OTOMANI IV - SUCIU DE SUS III - LĂPUȘ I (L'HORIZON URIU) (CULCIU MARE)		LĂPUȘ II (III) LĂPUȘ I	LĂPUȘ II	LĂPUȘ II (SD II)
		BC (BC ₂)	OTOMANI III B - SUCIU DE SUS II		(II) CULCIU MARE MEDIȘU-AURIT	LĂPUȘ I	LĂPUȘ I (SD I)
	MOYEN	BB (BC ₁)	OTOMANI III A (CULCIU MIC)	SUCIU DE SUS - OTOMANI III - WIETENBERG III	(I) SUCIU DE SUS		?† (MD III)
		BB ₁					MEDIȘU-AURIT CULCIU MARE (MD II) SUCIU DE SUS
1500	ÂGE DU BRONZE ANCIEN	BA ₂ BA ₁	OTOMANI II - WIETENBERG II - SUCIU DE SUS (L'HORIZON APA) (MEDIȘU-AURIT)				?† CULCIU MIC (MD I) TUMULUS DE MEDIȘU-AURIT

Obr. 15. Periodizácia a vývojové fázy kultúry Suci de Sus. Zdroj: Demeterová 1984

Reinecke Wilvonseder Holste Torbrügge	VÝCH. SLOVENSKO	RUMUNSKO	MAĎARSKO	UKRAJINA
HB ₁	Somotor-Lúčky / Rahod (depoty) SOMOTORSKÁ HORA II Zemplínske Kopčany (depot)		GÁVA (Taktabaj)	MAGALA IV
HA ₂	SOMOTORSKÁ HORA I	MEDIAȘ LECHINȚA DE MUREȘ RECA GÁVA	POROSZLÓ- APONYHÁT GÁVA	MAGALA III
HA ₁	Depoty: Bodrog, Blatná Polianka, Čičarovce, Zemplín, Žbince, Viničky I	Depoty: Peciva Valea lui Mihai Cornuțel	Depoty: Tállya Nagykálló- Telekoldal, Gegény	GÁVA - HOLIHRADY (Gorodnicy, Fedorovka)
BD	BARCA, VŠECHSVÁTÝCH VALALÍKY ŠEBASTOVCE BORŠA ZEMPLÍNSKE KOPČANY, BRACOVCE	LĂPUȘ II (Gáva) LĂPUȘ I (Suci de Sus II)	BERKESZ ALSÓBERECKI	

Obr. 16. Periodizácia a vývojové fázy kultúry Gáva. Zdroj: Demeterová 1986

ABS. DATA	REINECKE a pokračovatelia	SLOVNĚ OZNAČ.	HÄNSEL	FRANKFURTSKÁ ŠKOLA
-750/ 800	HB 3	NESKORÁ		MAUERN
	HB 2			KELHEIM III
	HB 1			KELHEIM II
-1000	HA 2	MLADÁ	SD II	LANGENG.
	HA 1			HART
-1200	BD			RIEGSEE
	BC(BC2) BB2(BC1)	STREDNÁ	MD III	ASENKOFEN
	BB 1			GÖGGENH.
-1800	BA 3			LOCHHAM
	BA 2	STARÁ	MD I	BÜHL
	BA 1		FD III	LANGQUAID
-2300			FD II	STRAUBING

Obr. 17. Chronologická a synchronizačná tabela doby bronzovej na Slovensku.
Zdroj: Furmánek (zost.) 2015

Treba však poukázať aj na skutočnosť, že občas sa objavovali snahy tieto bežne aplikované synchronizačné systémy nahradiť systémom iným, ktorý by azda lepšie postihol históriu doby bronzovej v karpatskej oblasti a v širšom euroázijskom priestore.³⁴ Bol to napríklad pokus o jej novú relatívnu chronológiu, síce nie na celom území Slovenska, ale iba v jeho juhozápadnej časti.³⁵ Tento nepochybne

³⁴ LICHARDUS, Jan – VLADÁR, Jozef. Karpatenbecken - Sintašta - Mykene. Ein Beitrag zur Definition der Bronzezeit als historischer Epoche. In Slovenská archeológia, 1996, roč. 44, č. 1, s. 29-33.

³⁵ LICHARDUS, Jan – VLADÁR, Jozef. Frühe und mittlere Bronzezeit in der Südwestslowakei. Forschungsbeitrag von Anton Točík (Rückblick und Ausblick). In Slovenská archeológia, 1997, roč. 45, č. 2, s. 289, Abb. 11.

zaujímavý a archeologickým materiálom dobre podložený návrh sa však doteraz v praxi výraznejšie neakceptoval.

Prezentovaná štúdia sumarizuje periodizačné systémy vytvorené a používané pre štúdium popolnicových polí na Slovensku. Jej zámerom je komplexne informovať tak domácich a zahraničných kolegov, ako aj študentov archeológie, ktorí sa zapodievať otázkami stredoeurópskych popolnicových polí, aké periodizácie a synchronizácie popolnicových polí sa na Slovensku používali v minulosti a aké sa používajú v súčasnosti. Aktuálny stav tejto problematiky³⁶ verne reflektuje chronologická a synchronizačná tabeľa histórie doby bronzovej na Slovensku (obr. č. 17).

Príloha

Abecedný zoznam lokalít uvádzaných na obrázku č. 12

Buková³⁷

Čaka³⁸

Dedinka³⁹

Ducové, hradisko (v súčasnosti Moravany nad Váhom-Ducové)⁴⁰

Ducové, pohrebisko (v súčasnosti Moravany nad Váhom-Ducové)⁴¹

Ducové, depot (v súčasnosti Moravany nad Váhom-Ducové)⁴²

Gánovce⁴³

Chotín⁴⁴

³⁶ FURMÁNEK (zost.), ref. 28, s. 16, obr. 2.

³⁷ TOČÍK, Anton. Staršia a stredná doba bronzová. In TIBENSKÝ, Ján a kol. (zost.). Slovensko I. Dejiny. Bratislava: Obzor, 1971, s. 51-77.

³⁸ PAULÍK, Jozef. Postavenie eponymnej mohyly v Čake vo svetle nových poznatkov vo výskume čačianskych mohýl. In Študijné zvesti AÚ SAV, 1983, roč. 20, s. 79-85. TOČÍK, Anton – PAULÍK, Jozef. Výskum mohyly v Čake v rokoch 1950-51. In Slovenská archeológia, 1960, roč. 8, č. 1, s. 59-124.

³⁹ PAULÍK, Jozef. Ein Grabhügel der Čaka-Kultur von Dedinka. In Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Universität Frankfurt a. M. 1975. München: Verlag C. H. Beck München, 1976, s. 57-60. PAULÍK, Jozef. Mohyla čačianskej kultúry v Dedinke, okres Nové Zámky. In Zborník SNM-História, 1983, roč. 77, č. 23, s. 31-61. PAULÍK, Jozef. Čačianska mohyla v Dedinke, okres Nové Zámky (II). In Zborník SNM-História, 1984, roč. 78, č. 24, s. 27-48. PAULÍK, Jozef. Čačianska mohyla v Dedinke, okres Nové Zámky (IV). In Zborník SNM-História, 1986, roč. 80, č. 26, s. 69-112.

⁴⁰ VELIAČIK, Ladislav – ROMSAUER, Peter. Vývoj a vzťah osídlenia lužických a stredodunajských popolnicových polí na západnom Slovensku I - Katalóg. Archaeologica Slovaca-Catalogi VI. Nitra: AÚ SAV, 1994, s. 109.

⁴¹ VELIAČIK – ROMSAUER, ref. 40, s. 109.

⁴² VELIAČIK – ROMSAUER, ref. 40, s. 109.

⁴³ BENKOVSKY-PIVOVAROVÁ, Zoja. Zur Datierung des Bronzezeitlichen Brunnens von Gánovce. In Slovenská archeológia, 2002, roč. 50, č. 2, s. 229-243. FURMÁNEK, Václav. Eine Eisensichel aus Gánovce. Zur Interpretation des ältesten Eisengegenstandes in Mitteleuropa. Praehistorische Zeitschrift, 2000, roč. 75, č. 2, s. 153-160. VLČEK, Emanuel – HÁJEK, Ladislav. A ritual well and the find of an Early Bronze Age iron dagger at Gánovce near Poprad (Czechoslovakia). In A Pedro Bosch-Gimpera en el septuagésimo aniversario de su nacimiento. México, 1963, s. 427-441.

⁴⁴ DUŠEK, Mikuláš. Halštatská kultúra chotínskej skupiny na Slovensku. In Slovenská archeológia, 1957, roč. 5, č. 1, s. 73-173.

Ilava⁴⁵
Ilija-Sitno⁴⁶
Ivanovce, opevnené sídlisko⁴⁷
Ivanovce, depot⁴⁸
Jelšovce⁴⁹
Košice-Barca⁵⁰
Krásna Ves⁵¹
Kyjatice⁵²
Liptovská Teplá⁵³
Liptovský Mikuláš-Ondrašová, pohrebisko⁵⁴
Liptovský Mikuláš-Ondrašová, depot⁵⁵
Malá nad Hronom⁵⁶
Malé Kosihy⁵⁷
Nitra-Zobor⁵⁸

⁴⁵ BENEDIKOVÁ, Lucia – KATKINOVÁ, Jana – BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech. Ilava „Porubská dolina“. Pohrebisko lužickej kultúry na strednom Považí. Nitra: AÚ SAV, v tlači.

⁴⁶ LABUDA, Jozef. Výsledky doterajšieho archeologického výskumu na Sitne. In Študijné zvesti AÚ SAV, 1981, roč. 19, s. 113-123. ŽEBRÁK, Pavel. Die urzeitliche Burganlage von Sitno. In Die Urnenfelderkulturen Mitteleuropas. Symposium Liblice 21.-25. 10. 1985. Praha, 1987, s. 331-333.

⁴⁷ VELIAČIK, Ladislav – NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, Viera. Zwei Bronzehorte aus Ivanovce. In Slovenská archeológia, 1987, roč. 35, č. 1, s. 47-48.

⁴⁸ VELIAČIK – NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, ref. 47, s. 47-64.

⁴⁹ BÁTORA, Jozef. Das Gräberfeld von Jelšovce/Slowakei. Ein Beitrag zur Frühbronzezeit im nordwestlichen Karpatenbecken. Teil 1 und Teil 2. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa, Bd. 16. Kiel: Oetker/Voges, 2000, 617 s.

⁵⁰ HÁJEK, Ladislav. Hliněné lidské plastiky z doby bronzové v Barci u Košic. In Slovenská archeológia, 1957, roč. 5, č. 2, s. 323. ŠTEINER, Pavol. Keramický inventár otomansko-füzesabonyského kultúrneho komplexu vo svetle nálezov z Barce I. Nitra: UKF Nitra, 2009, 174 s.

⁵¹ BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech – VELIAČIK, Ladislav. Krásna Ves. Gräberfeld der Lausitzer Kultur. Materialia Archaeologica Slovaca VIII. Nitra: AÚ SAV, 1986, 154 s.

⁵² FURMÁNEK, Václav. Kyjatice – eponymní lokalita archeologické kultury. In Slovenská archeológia, 1986, roč. 34, č. 2, s. 319-330. PAVELKOVÁ, Jaroslava. Antropologicko-demografická analýza žárových hrobů kyjatické kultury z Kyjatic, okres Rimavská Sobota. In KUJOVSKÝ, Rudolf – MÍTÁŠ, Vladimír (eds.). Václav Furmánek a doba bronzová. Zborník k sedemdesiatym narodeninám. Archaeologica Slovaca Monographiae-Communicationes XIII. Nitra: AÚ SAV, 2012, s. 293-296.

⁵³ VELIAČIK, Ladislav. Gegenwärtiger Forschungsstand der Lausitzer Kultur in der Slowakei. In BUKOWSKI, Zbigniew (Hrsg.). Forschungen zur Problematik der Lausitzer Kultur. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Polska Akademia Nauk, 1988, s. 225-246.

⁵⁴ VELIAČIK, Ladislav. Pohrebisko lužickej kultúry v Liptovskom Mikuláši-Ondrašovej. In Slovenská archeológia, 1975, roč. 23, č. 1, 11-34.

⁵⁵ FURMÁNEK, Václav. Hromadný nález bronzových předmětů v Liptovské Ondrašové. In Slovenská archeológia, 1970, roč. 18, č. 2, s. 451-468.

⁵⁶ TOČÍK, Anton. Die Gräberfelder der karpatenländischen Hügelgräberkultur. Fontes Archaeologici Pragenses 7. Pragae: Museum Nationale Pragae, 1964, s. 39-41, 43-55 + tabuľky.

⁵⁷ TOČÍK, Anton. Malé Kosihy. Osada zo staršej doby bronzovej. Materialia Archaeologica Slovaca IV. Nitra: AÚ SAV, 1981, 283 s. + prílohy.

⁵⁸ ROMSAUER, Peter. K osídleniu Nitry v období popolnicových polí a v dobe halštatskej. In PIETA, Karol (red.). Nitra. Príspevky k najstarším dejinám mesta. Nitra: AÚ SAV, 1993, s. 43-63. VELIAČIK – ROMSAUER, ref. 40, s. 119-122.

Nitriansky Hrádok (v súčasnosti Šurany-Nitriansky Hrádok)⁵⁹

Nižná Myšľa, opevnené sídlisko⁶⁰

Nižná Myšľa, pohrebisko⁶¹

Očkov⁶²

Radzovce⁶³

Salka⁶⁴

Spišský Štvrtok⁶⁵

Streda nad Bodrogom, opevnené sídlisko⁶⁶

Streda nad Bodrogom, pohrebisko⁶⁷

Tornaľa⁶⁸

Včelince, sídlisko tellového typu⁶⁹

Včelince, depot⁷⁰

Veľká Lomnica⁷¹

⁵⁹ TOČÍK, Anton. Nitriansky Hrádok-Zámeček, Bez. Nové Zámky. Bronzezeitliche befestigte Ansiedlung der Maďarovce Kultur. Band II. Nitra: AÚ SAV, 1978, 187 s. + Pläne 1-76. TOČÍK, Anton. Nitriansky Hrádok-Zámeček. Bronzezeitliche befestigte Ansiedlung der Maďarovce Kultur. Band I - Text. Heft 1, 2. Materialia Archaeologica Slovaca III. Nitra: AÚ SAV, 1981. 487 s. + obrázky.

⁶⁰ OLEXA, Ladislav. Nižná Myšľa. Osada a pohrebisko z doby bronzovej. Archeologické pamätníky Slovenska 7. Košice: AÚ SAV, 2003, 136 s.

⁶¹ OLEXA, ref. 60, 136 s.

⁶² PAULÍK, Jozef. Das Velatice-Baierdorfer Hügelgrab in Očkov. In Slovenská archeológia, 1962, roč. 10, č. 1, s. 5-96.

⁶³ FURMÁNEK, ref. 27. FURMÁNEK, Václav. Radzovce. Osada ľudu popolnicových polí. Ragy-olc. Az urnamezős kultúra népének települése. Archeologické pamätníky Slovenska 1, druhé vydanie. Nitra: AÚ SAV, 2010, 121 s. + príloha. FURMÁNEK, Václav – MITÁŠ, Vladimír. Pohrební rítus západní enklávy jihovýchodních popelnicových polí. Analýza pohřebiště v Radzovcích (Slovensko). In Památky archeologické, 2010, roč. 101, s. 39-110 + příloha.

⁶⁴ TOČÍK, ref. 56, s. 3-39, 43-57 + tabuľky.

⁶⁵ VLADÁR, Jozef. Spišský Štvrtok. Befestigte Siedlung der Otomani-Kultur. In III. internationaler Kongress für slawische Archäologie, 7.-14. September 1975. Bratislava 1975. Nitra: AÚ SAV 1975. 24 s. VLADÁR, Jozef – ORAVKINOVÁ, Dominika. Tezaurácia bronzových a zlatých predmetov na opevnenom sídlisku v Spišskom Štvrtku. In BÁTORA, Jozef – TÓTH, Peter (eds.). Keď bronz vystriedal med'. Archaeologica Slovaca Monographiae-Communicationes XVIII. Nitra – Bratislava: AÚ SAV – Katedra archeológie FiF UK, 2015, obr. 1-3.

⁶⁶ ŠTEINER, ref. 50, s. 172, tab. XXXIV.

⁶⁷ POLLA, Belo. Birituálne fúzesabonyské pohrebisko v Strede nad Bodrogom. In CHROPOVSKÝ, Bohuslav – DUŠEK, Mikuláš – POLLA, Belo. Pohrebiská zo staršej doby bronzovej na Slovensku I. Archaeologica Slovaca-Fontes III. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1960, s. 299-386.

⁶⁸ FURMÁNEK, ref. 20, s. 251-370. STLOUKAL, Milan – FURMÁNEK, Václav. Antropologický rozbor žarových hrobů piliňské a kyjatické kultury. Radzovce a Šafárikovo. Acta Interdisciplinaria Archaeologica II. Nitra: AÚ SAV, 1982, s. 3-8, 79-95.

⁶⁹ FURMÁNEK, Václav – MARKOVÁ, Klára. Včelince. Archív dávnej minulosti. Archeologické pamätníky Slovenska 9. Nitra: AÚ SAV, 2008. 140 s. + príloha.

⁷⁰ FURMÁNEK – MARKOVÁ, ref. 69, s. 56-61.

⁷¹ NOVOTNÝ, Bohuslav – NOVOTNÁ, Mária – KOVALČÍK, M. Richard. Praveká dedina pod Vysokými Tatrami. Poprad: Podtatranské múzeum 1985. 42 s. NOVOTNÁ, Mária – SOJÁK, Marián. Veľká Lomnica – Burchbrich. Urzeitliches Dorf unter den Hohen Tatra. Archaeologica Slovaca Monographiae-Studia XVI. Nitra: AÚ SAV, 2013, 260 s.

Veľké Raškovce⁷²

Vojnatina⁷³

Vyšný Kubín, sídlisko⁷⁴

Vyšný Kubín, pohrebisko⁷⁵

Zemianske Podhradie⁷⁶

Zvolen-Balkán, pohrebisko⁷⁷

Zvolen, depoty⁷⁸

Počet slov: 6992

Počet znakov vrátane medzier: 50816

---

⁷² FURMÁNEK, Václav. K problémům kultury Suci de Sus na Slovensku. In Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské university, Řada Arch. M2, 1997, s. 157-159. VIZDAL, Jaroslav. Erste bildliche Darstellung eines zweirädrigen Wagens vom Ende der mittleren Bronzezeit in der Slowakei. In Slovenská archeológia, 1972, roč. 20, č. 1, s. 223-231.

⁷³ BUDINSKÝ-KRIČKA, Vojtech. Predkušanovické žiarové pohrebisko vo Vojnatine. In Slovenská archeológia, 1976, roč. 24, č. 1, s. 119-149.

⁷⁴ ČAPLOVIČ, Pavol. Orava v praveku, vo včasnej dobe dejinnej a na začiatku stredoveku. Martin: Osveta, 1987, s. 106-108.

⁷⁵ ČAPLOVIČ, ref. 74, s. 61-71.

⁷⁶ VELIAČIK, Ladislav – ROMSAUER, Peter. Výsledky výskumu hradiska lužickej kultúry v Zemianskom Podhradí (Predbežná správa). In Slovenská archeológia, 1998, roč. 46, č. 2, s. 225-251.

⁷⁷ BALAŠA, Gejza. Zvolen v období lužickej kultúry. Náš kraj. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1964. 81 s. + obrazová časť. BÁTORA, Jozef. Žiarové pohrebiská lužickej kultúry v oblasti Zvolena. In Slovenská archeológia, 1979, roč. 27, č. 1, s. 57-86.

⁷⁸ ZACHAR, Tomáš – MITÁŠ, Vladimír. Bronzegegenstände der Pilinyer und Lausitzer Kultur aus Zvolen-Borová hora. Beitrag zur Bedeutung des Travertinhaufen Zvolen-Borová hora in der Urnenfelderzeit. In KUJOVSKÝ, Rudolf – MITÁŠ, Vladimír (eds.). Václav Furmánek a doba bronzová. Zborník k sedemdesiatym narodeninám. Archaeologica Slovaca Monographiae-Communicationes XIII. Nitra: AÚ SAV, 2012, s. 415-425.

Svetlo sveta uzrela v českém preklade ďalšia práca originálneho a plodného francúzskeho historika Jacqua Le Goffa (1924 – 2014). Bohužiaľ, ňou sa dielo spomínaného skvelého medievalistu navždy uzavrelo...

1. schému, zavedenú biblickým prorokom Danielom niekedy v čase babylonského zajatia (587 – 539 pred n. l.), založenú na predstave štyroch ríš
2. maticu Aurelia Augustina (354 – 430), rozlišujúcu v ľudskom živote i svetovom dianí šesť období či fáz
3. model Jakuba de Voragineho (asi 1228 – 1298), autora tzv. Zlatej legendy, ktorý prepoil predošlé dva – hovoril o štyroch vekoch, počas ktorých sa narodí 153 svätých

/262/

ako vieme, dosiahnuť ju je nemožné. Aby sa smela uskutočniť periodizácia dejín, museli sa stať predmetom vyučovania. Romantici sa zameriavali na najmä na dejiny biblické, staroveké a – v dobe obrodzenia samozrejme – národné. A práve 19. vek vnímal stredovek a renesanciu ako dve protikladné epochy.

Podľa Luiena Febvra (1878 – 1956) práve francúzsky historik Jules Michelet (1798 – 1876) „vynašiel renesanciu.“ Oprel sa o archívne pramene i o vlastnú predstavivosť. Nechal „prehovoriť ľud,“ ktorý v stredoveku ostával osamotený a renesanciu definoval ako epochu, kedy sa zrodil moderný svet. Kým Itália darovala Francúzsku „náboženstvo, umenie a právo,“ ono sa jej odmenilo „geometrickým géniom, vzťahnutím princípu poriadku na občiansku spoločnosť a vybudovaním veľkých komunikácií.“ Osobne ma veľmi potešilo, že neopomenul ani oficínu Alda Manutia (1449 – 1515), známeho vysokou kvalitou prác a tiež tým, že ako prvý vytváral tlačene knihy vo vreckovom formáte. Úctu k predkom vyjadril Michelet krásnou myšlienkou: „Milovať mŕtvych – to je moja nesmrteľnosť.“ Pre Jacoba Burckhardta (1818 – 1897) Francúzsko predstavovalo „prvý moderný štát,“ no italské mestské štáty sa usilovali dosiahnuť rovnováhu, viedli pragmatickú politiku a mali talent na vyjednávanie. Renesančný človek sa vďaka svojej učenosti cíti všade doma, neprekážajú mu lokálne odlišnosti náboženskej praxe ako jeho stredovekému predchodcovi. Sláva sa pomaličky dočkala omilostenia – vzdelanci ňou poctili tých, o ktorých sa domnievali, že vykonali čosi pamätihodné. Goff dokonca píše o „vzostupe miestnych celebrit.“ Burckhardt sa domnieval, že humanisti stroskotali, pretože ich časť spoločnosti považovala za namyslených a kazatelia rodiacej sa reformácie „spochybňovali úprimnosť ich kresťanskej viery.“ No beztak – humanisti ako prví ospievali aj krásu prírody. Vznikajú salóny, ľudia sa zhromažďujú pri cirkevných i svetských slávnostiach, po prvý raz sa búrlivo rozvíja móda, vplyvné dámy sa čoraz dôraznejšie hlásia o slovo a jednotlivec „nechce iba byť, chce sa aj javiť.“ No aj renesancia niekedy ukáže svoju odvrátenú tvár: ochabuje tradičná viera, udržiujú sa mnohé povery či dochádza k viacerým „zvrátenostiam.“ Všetky tieto negatíva však jasne prevyšuje kultúrny pokrok, ktorý epocha nepochybne priniesla.

Kým nemecko – americký historik Paul Oskar Kristeller (1905 – 1999) za dôležité „novinky“ renesancie považuje vytváranie krúžkov sympatizantov okolo významnej osobnosti, návrat k platonizmu a obdivovanie fyzickej krásy. Goff opoňuje, že sa obdivovatelia géniov združovali už v predošlom veku a u italského vzdelanca Marsilia Ficina (1433 – 1499) vidieť príklon ku aristotelizmu, hoci napríklad slávny Lorenzo Medici (1449 – 1492) sa inšpiroval Platónovými myšlienkami a rozlišoval nádheru „tela, duše a hlasu.“ Kristeller prízvukuje, že humanisti mali obdivuhodné znalosti a nadviazali na Augustína, ale autor predloženej práce znovu polemizuje a dokazuje, že viacerí vykonávali viacero profesii a spomínaný cirkevný otec sa tešil úcte aj v iných úsekoch dejín. Taliansky „kolega,“ Eugenio Garin (1909 – 2004) doplnil, že humanizmus vniesol do života nádej a údajne sa pokúsil včleniť do seba aj poéziu a filológiu, čím by vznikla nová celistvá životná filozofia. Odlišný názor ako obaja vyššie spomínaní páni zastával nemecký historik umenia židovského pôvodu, Erwin Panofsky (1892 – 1968). Domnieval sa, že stredovek a renesanciu nemožno od seba striktne oddeliť a ľudská prirodzenosť

ostáva rovnaká napriek plynutiu času. O renesancii dnes vieme viac, než italský umelec a autor dejín dobového umenia, Giorgio Vasari (1511 – 1574). Napokon francúzsky dejepisec Jean Delumeau (*1923) za najdôležitejšie výdobytky renesancie považoval hodinový stroj a delostreľbu, pričom poukazoval tiež na jej „hospodársku dynamiku.“ Goff do tretice nesúhlasí a tvrdí, že oba vynálezy patria k stredoveku a vzostup ekonomiky považuje za sporný. Nepozdávajú sa mu ani Delumeauove vyjadrenia o prevratnosti objavenia Ameriky, zvládnutia plavby okolo sveta a rozpadu univerzálnej cirkvi reformáciou. Minimálne doplávanie k americkému pobrežiu Krištofom Kolumbom (1451 – 1506) ako prvým je dnes už aj podľa mojej mienky silno nahlodané a uvažuje sa nad prvenstvom Číňanov, Feničanov aj Vikingov.

Autor objasňuje, že stredovek prevzal od antiky omnoho viac, než sa bežne usudzuje: ctil – okrem už spomínaných vzdelancov – aj Cicera (106 – 43 pred n. l.) či Senecu (4 pred n. l. – 65 n. l.), udržala sa latinčina ako zjednocujúci jazyk na „starom kontinente“ či naďalej bolo vyučovaných „sedem slobodných umení.“ Renesancia priniesla zjednotenie zápisu latinského textu, rozšírenie znalostí gréčtiny alebo pokus o spojenie rozumu a viery. Ale čo je možno ešte zaujímavejšie – aj viacerí stredovekí učitelia hovorili o „moderných“ časoch – napríklad anglický právnik a diplomat Ján zo Salisbury (1115 – 1180) alebo hlásateľ „novej zbožnosti“ Geert Groote (1340 – 1384). Už „renesancii 12. storočia“ neboli vôbec cudzie humanistické úvahy. Francúzsky teológ Marie – Dominique Chenu (1895 – 1990) o nej napíše: „Človek je cieľom a stredobodom stvorenia – v tom tkvie zmysel sporu, prečo sa Boh stal človekom?“ A hoci jednota cirkvi sa reformáciou roztrieštla, aj protestantské cirkvi sú kresťanské. A okrem toho – moderná krása, portrét i záľuba v zobrazovaní vegetácie, ktorá sa prehĺbi v renesancii, má stredoveké korene. Nová epocha – oficiálne si zakladajúca na ľudskosti – dokonca sprísnila postup proti čarodejnícom.

Pri obrane pojmu „dlhý stredovek“ Goff poukazuje na fakt, že severná Amerika sa stala partnerom Európy až po vzniku USA a južná až po vystúpení Simona Bolívara, hoci objavené boli už o niekoľko storočí skôr. Upozorňuje na tri opomínané stredoveké vynálezy, slúžiace moreplavbe ešte dlho po historikmi stanovenom „konci“ stredoveku: buzola, kormidlo a pravouhlá plachta. V poľnohospodárstve a spracúvaní obilia má naďalej zásadný význam trojpoľný systém, pluh s radlicou i veterný mlyn. Ani v uvažovaní o ekonomike sa nenachádza podľa autora výraznejší zlom od komentára Alberta Veľkého k Etike Nikomachovej (asi 1250) až po Napoleonov Code civil (1804). Takisto hladomory sa objavujú v Európe pravidelne v rozpätí rokov 1348 – 1710. Až v 18. storočí sa začal alkohol používať inak, než iba ako liek. Už v stredoveku sa rozšírila výroba železa, v 13. storočí vznikli prvé pravidlá stolovania a prakticky všade v Európe – s výnimkou Nizozemska a na krátky okamih Anglicka – panoval až do Francúzskej revolúcie monarchistický režim. Aj Viliam Shakespeare (1564 – 1616) patril k stredovekým autorom, o čom podľa Helen Cooperovej svedčí prostredie jeho hier a mýtické postavy, ktoré v nich vystupujú. Ani objav Ameriky nijako výrazne nezmenil štruktúru obživy európskeho obyvateľstva. Finančníctvo vstúpilo do nového veku až založením Amsterdamskej banky (1609), priemysel

objavením parného stroja (1769). Nesmiem zabudnúť na matematiku a zavedenie nuly na „starom kontinente“ začiatkom 13. storočia. Ku kníhtlači viedla podobne dlhá cesta, začatá v stredoveku: prechod od zvitkov ku kódexom, zriadenie kníhárskych dielní namiesto kláštorných skriptórií a nahradenie pergamentu papierom. Napokon sa na jej zrode podľa mojich poznatkov podieľalo aspoň desať vzdelancov. A v oblasti uvažovania zlom nastal až začatím vydávania Encyklopédie (1751), pretože „deklarovala nadvládu rozumu a vedy nad kresťanskou dogmou.“

Kým kalendár slúži na odstránenie chaosu z každodenného života, periodizácia umožňuje orientovať sa v dlhých časových úsekoch. Historik – sám sa nachádzajúci v moci času – sa podľa Goffa snaží tento čas ovládnuť. Zlomy a revolúcie predstavujú v dejinách vzácny úkaz – a aj keď k nim dôjde, ich dopady spoločnosť pociťuje ešte dlhú dobu. Preto autor v závere konštatuje, že nezmerané trvanie a meraný čas smú pokojne existovať vedľa seba. Osobne plne súhlasím: krása jednotlivých epoch spočíva aj v rôznosti pohľadov na ne, samozrejme za predpokladu predloženia logických argumentov a zachovania maximálnej možnej objektivity.

Osobitne hodno vyzdvihnúť poznámky pod čiarou. Knižka obsahuje oba ich typy – bibliografický, čiže odkazujúci na literatúru, aj objasňujúci. Ctený čitateľ sa tak napr. dozvie, že Herodotos (485 – 430 pred n. l.) už vnímal čas inak, než Homér (9 alebo 8. storočie pred n. l.); pojem „stredovek“ použil ako prvý švajčiarsky učenec a reformátor Joachim von Watt (1484 – 1551) roku 1518, epocha 1492 – 1520 sa stala prvou vôbec, kedy súčasníci vnímali svet ako jednotný, francúzsky kardinál André Hercule de Fleury (1653 – 1743) sa usiloval zaviesť pojem „historický katechizmus“ ako predstupeň ku katechizmu dogmatickému, alebo že podľa nemeckého sociológa židovského pôvodu Norberta Eliasa (1897 – 1990) možno ako éru budovania štátov vnímať 13. – 18. storočie.

Hoci dielo sa radí k rozsahovo menším, bibliografia prekvapí svojou pestrosťou a to hneď z dvoch hľadísk: všíma si veľmi široký časový rámec a skladá sa z titulov, vydaných v rôznych cudzích jazykoch – okrem autorovej rodnej francúzštiny napr. aj v angličtine, nemčine či taliančine.

Štýl vnímam – podobne, ako pri predošlých autorových textoch – ako primerane náročný, pritom vysoko erudovaný. Preklad sa podľa mojej mienky vydaril a jeho kvalitu neznižujú žiadne chyby ani nezrozumiteľné vety. Slovom, v skvostnom preklade vyšlo vynikajúce dielo popredného francúzskeho medievalistu...

Ján Jakubej, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

BOLOM-KOTARI, Sixtus. Svoboda svedomí. Superintendent Michael Blažek a protestantská spoločnosť pozdniho osvícenství. Praha: Historický ústav AV ČR, Matice Moravská, 2016, 568 s. ISBN 978-80-7286-286-3.

Sixtus Bolom-Kotari vo svojej rozsiahlej publikácii prináša komplexný pohľad na osobu Michaela Blažka (1753-1827). Pričom v zrkadle jeho osoby približuje fungovanie a smerovanie protestantskej spoločnosti na Morave v druhej polovici

18. až prvej polovici 19. storočia. Doba ohraničená Blažkovým pôsobením reflektuje pomery, v ktorých náboženstvo a viera už dávno nepredstavovali zjednocujúci prvok, ale skôr naopak, znak odlišnosti. Blažkovo meno môže byť pre čitateľa známe napr. v spojitosti s jeho narodením v Senici; vzdelaním, ktoré okrem Uhorska nadobudol aj vo Švajčiarsku či Holandsku; ako i s jeho kazateľským pôsobením na Morave a funkciou prvého moravského superintendenta. Dielo ho vykresľuje v širších súvislostiach. Jeho životná dráha bola bohatá na množstvo zvrátov, prinášajúcich viacero pozitívnych, ale i negatívnych momentov. V jeho osobe sa spájali dva svety, pre ktorých kombináciu mnohí nemali počas jeho života pochopenie. Viera v Boha, ako ani viera v osvietený rozum v jeho mysli nekolidovali. Práve to ho primälo k tomu, aby sa pre svojich veriacich usiloval vytvoriť dôstojnejšie podmienky, zjednotil ich a prekonal všetky roztržky, ktoré na ich náboženskú svojbytnosť siahali.

V prvej kapitole autor preukazuje svoju orientáciu v českej, slovenskej, maďarskej a nemeckej protestantskej literatúre; odvoláva sa na fondy českých i zahraničných archívov; poukazuje na dobu a pomery, ktoré panovali počas Blažkovho života; a v neposlednom rade odhaľuje metodické postupy v riešení problematiky a vyjasňuje niekoľko pojmov či jazykových nejasností. Nosné jadro diela prichádza v podobe nasledujúcich kapitol, ktoré podrobne mapujú Blažkov život rozdelený na šesť etáp. Tieto etapy sú nasledovné: 1. Blažkovo detstvo a štúdium v Uhorsku s následným poznávaním vzdelanostných centier v Európe. 2. Príchod na Moravu a kazateľská činnosť v mestečku Nosislav. 3. „Prvé obdobie“ pôsobenia v mestečku Jimramov v úlohe pastora a superintendenta. 4. Helvétska či frajmaurská rebélia. 5. „Druhé obdobie“ v mestečku Jimramov v úlohe superintendenta. 6. „Dedičstvo“ Blažka v užšom a širšom zmysle. Autor pomocou takéhoto členenia uprednostnil chronologické hľadisko pred delením na jednotlivé tematické okruhy, čím sa snažil zabrániť roztrieštenosti svojej knižky. Napriek tomu sa dá z kapitol zreteľne vyrozumiť väčšina v úvode načrtnutých rovín a tematických okruhov, akými sú napr. prelínanie jazykov a národností v protestantskej spoločnosti; aktivity a význam pastora ako služobníka cirkvi; vzťah k iluminátom a slobodomurárstvu; postavenie a úloha evanjelikov v českom národnom obrodení; tradícia príbuzenských väzieb; príbeh mestečka Jimramov; úvahy nad protestantskou mentalitou; ale i iné.

Kapitoly podrobne mapujú Blažkove detstvo; rodinné zázemie; pomery, v ktorých vyrastal a dochádza aj k výpočtu miest, v ktorých Blažek študoval. Popri Bratislave, Debrecíne a Pešti, ako i viacerých nemeckých mestách, sa objavil napr. aj vo švajčiarskom Bazileji a Lausanne, či holandskom Utrecht. Vyrastal v jednotnej kultúrnej a literárnej tradícii na základe vedomia celouhorskej spolupatričnosti, ktorá sa nevyklúčovala ani s jeho českobratskými koreňmi. Ovládal niekoľko jazykov. Po príchode do mestečka Nosislav sa v úlohe kazateľa snažil vytvoriť si pevné puto s veriacimi. Mnohé rodiny tam prežívali vnútornú krízu, keďže ich viera nekorešpondovala s katolíckou vierou a nevedeli sa presne vymedziť. Ani po vydaní Tolerančného patentu (1781) Jozefom II. v tom nemali úplne jasno, nehovoriac o tom, že protestantská spoločnosť nahliadala na štát, predovšetkým kvôli rekatolizácii, s nedôverou. Ani v mestečku Jimramov nemal

Blažek v úlohe kazateľa ľahkú úlohu. Ťažkou skúškou pre neho bol aj úrad moravského superintendenta. Tak ako si v priebehu života vybudoval niekoľko priateľstiev, tak zažil i viacero sťažností, útokov i rivalitu zo strany iných superintendentov. Bol spájaný s tajnými spolkami. Slobodomurárov ale vnímal ako plody reformačného videnia sveta a získaval vďaka nim finančné podpory a sieť kontaktov. Silným negatívnym momentom bolo aj jeho zatknutie a vypočúvanie v Jihlave kvôli helvétskej, resp. frajmaurskej rebélii (1797). Na svoju obhajobu vždy využíval racionálne argumenty a hlásil sa k osvietenскеj filozofii. Napokon bol vďaka moźnej podpore patrónov prepustený. Aj keď sa v salónoch cítil ako doma, vidiecky ľud mu bol veľmi blízky a úzko s ním spolupracoval. Cítil, že protestantská spoločnosť má úzky existenčný priestor a zápasil o evanjelické školstvo. Nechcel dopustiť, aby bola ním spravovaná evanjelická cirkev na Morave podriadená helvétskemu vyznaniu a usiloval sa o spoločnosť, v ktorej má každý právo na dôstojný život. Zo svojich jedenástich detí pochoval päť ešte počas svojho života. Po svojej smrti po sebe zanechal päť dcér, syna a manželku.

Na základe spomenutých fragmentov z Blažkovho života je možné zachytiť, že autor v knihe svedomito sprevádza Michaela Blažka od jeho narodenia až po smrť, pričom nezabúda ani na osud jeho manželky a detí po jeho smrti. Aj keď sa katolícka cirkev spomína v knihe na viacerých miestach, Bolom-Kotari zbytočne nerozoberá vzťahy Blažka či protestantov s katolíckou cirkvou. Uprednostňuje naratívne pramene, čím predostiera pútavý text plný citácií a zaujímavých príkladov či úvah. Jeho komplexný pohľad na osobu Michaela Blažka podáva detailný obraz osobných charakteristík a životnej dráhy mierne podceňovaného vzdelanca; teológa; kazateľa; superintendenta; a hlavne manžela a otca, ktorý sa v úlohe prvého moravského superintendenta snažil byť silnou oporou svojich veriacich, kazateľov a rodiny.

Dávid Jablonský, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

GÖDÖLLE, Mátyás – PALLOS, Lajos. Budapest. Magyar Nemzeti Múzeum, 2014, 359 o. SZENT ISTVÁN LOVAGJAI. A legrangosabb kitüntetés 250 éve. Kiállítási katalógus. 2014. május 5. - augusztus 31. // RYTIERI SV. ŠTEFANA. Najhonosnejšie vyznamenanie za posledných dvestopäťdesiat rokov. Katalóg výstavy. 5. máj 2014 – 31. august 2014.

Bohatú históriu Rádu sv. Štefana autori spracovali a sprístupnili záujemcom v roku 2015 prostredníctvom tohto cenného zborníka. Hrubý zväzok vo formáte A4 na trisťpäťdesiat deviatich stranách prezentuje najvýznamnejšie klenoty maďarského kultúrneho dedičstva. Pozornosť čitateľa hneď na prvý pohľad upúta obal katalógu s vyobrazenou postavou jedného z najvplyvnejších osobností uhorskej histórie, arcikniežaťa Jozefa Habsburského (1789-1859), palatína Uhorského kráľovstva, v dobovom ošatení z roku 1846 v pozadí s budínskym hradom, ktorý v roku 1808 sa stal hlavným zástancom Maďarského národného múzea. Zväzok poskytuje informácie o autoroch, fotografoch, fotoarchívoch, sponzoroch a o iných užitočných údajoch.

Autori najskôr zdôraznili, že výstava sa konala pod záštitou maďarského prezidenta, Jánosa Ádera. Vyzdvihli tiež, že vo funkcii hlavného vedeckého poradcu výstavy vystupoval Attila Pandula, predseda Maďarského rádu sv. Štefana a Maďarskej heraldicko-genealogickej spoločnosti. László Csorba, generálny riaditeľ Maďarského národného múzea, sa poďakoval autorom za spoluprácu a pomoc a zberateľom i inštitúciám za poskytnuté hodnotné umelecké predmety.

Autori a organizátori zdôraznili, že predbežné práce výstavy sa začali v roku 2010 rozsiahlym zahraničným, neskôr aj vnútroštátnym prieskumom, výberom. V rámci tohto projektu sa realizoval obsiahly vedecký výskum v Rakúsku, Bulharsku, Českej Republike, Chorvátsku, Nemecku, Rusku, Rumunsku, Španielsku, Slovenskej Republike a Turecku. Od začiatku sa dohliadalo na materiál uložený v budapeštianskych a vidieckych múzeách. Dôraz sa kládol aj na vystavenie umeleckých predmetov nachádzajúcich sa v rôznych zbierkach Rímskokatolíckej cirkvi. Základným kameňom výstavy boli drahocenné skvosty zbierok Maďarského národného múzea, ktoré však práve z hľadiska rádových insígnií nie sú najbohatšie. Na výstave boli prezentované aj umelecké predmety významných zahraničných inštitúcií, ako napr. Wien - Kunsthistorisches Museum, Moskva - Klenotnica Kremel', Eisenstadt/Forchtenstein - Esterházy Privatstiftung, Banská Štiavnica - Slovenské banské múzeum. Kultúrne drahokamy dopĺňali vzácne exponáty aj z jednotlivých vnútroštátnych a rakúskych súkromných zbierok.

Základná koncepcia výstavy sa priebežne menila, upravovala sa. Organizátori predovšetkým vychádzali z toho, že na rozdiel od predchádzajúcich zahraničných výstav, kde predmetom expozície bolo znázornenie len rádových insígnií, teraz sa iniciátori usilovali o zorganizovanie komplexnejšieho pohľadu na tému výstavy. Návštevníci mali možnosť získať znalosti o dejinách vyznamenaní z hľadiska spoločenskovedných disciplín. Nezabudlo sa ani na poukázanie podobností s predchodcami, ako napr. s Dračím rádom, Rádom zlatého rúna, Vojenským rádom Márie Terézie, Rádom Leopolda II., Rádom Jozefa Františka I., Maďarským rádom vyznamenaní.

Usporiadatelia sa snažili prezentovať vyznamenania významnej proveniencie. Medzi najhlavnejšie môžeme zaradiť s drahokamami zdobené rádové insígnie Márie Terézie (Maďarské národné múzeum), veľký kríž na šerpe s rádovou hviezdou ruského cára Mikuláša I. (Moskva - Kremel' klenotnica), skupinu textilných hviezd princa Pavla Antona Esterházyho III. (Eisenstadt/Forchtenstein - Esterházy Privatstiftung), s diamantami zdobený veľký kríž s hviezdou princa Otta Bismarka (Friedrichsruh-Bismarck Museum).

Okrem bohatých rádových insígnií (doteraz neprezentovaných) je veľmi významný historicko-ikonografický materiál. Sú veľmi zaujímavé osobné spomienky jednotlivých rádových rytierov. Dejiny rádu je obsiahnutá aj v bohatom archívnom materiáli.

História rádu medzi rokmi 1764-1918 tvorila najbohatšiu časť výstavy. Významné sú však aj dejiny Maďarska medzi dvomi svetovými vojnami (znovu založenie Rádu sv. Štefana v roku 1938 a jeho dejiny do roku 1945). Jedna časť výstavy bola vyhradená aj dejinám i výstavnej a výrobnjej dokumentácii Maďarského rádu sv. Štefana, založenej v roku 2011 a zrealizovanej v roku 2012.

Bez zveličovania môžeme skonštatovať, že pre širokú verejnosť otvorená expozícia v Maďarskom národnom múzeu patrila medzi najvýznamnejšie faleristické výstavy aj v medzinárodnom porovnaní. Faleristika Habsburskej Ríše (Rakúskeho cisárstva, Rakúsko-Uhorskej Monarchie), predstavená na tejto výstave, sa zaradila medzi mimoriadne významné, aj medzi všetkými doteraz zorganizovanými expozíciami.

János Áder, po doznení pozitívnych ohlasov, ktorých šum sprevádzal nielen slávnostné otvorenie expozície 05. mája 2014, ale doznieval aj po jeho ukončení v nasledujúcom roku počas prípravy reprezentatívneho diela tejto veľkolepej výstavy, a v úvode ktorého vyslovil svoje uznanie organizátorom výstavy, podčiarkol, že založenie Maďarského kráľovského rádu sv. Štefana ovplyvnilo politický život nie iba na cisárskom dvore, ale aj v celom kráľovstve, ktoré výrazne obohatilo históriu krajiny. Spomenul aj Ferenc Deáka, ministra spravodlivosti prvej zodpovednej uhorskej vlády, ktorý hovorieval: „Nech nás súdi národ, nech nás súdi história.“ Autor vyzdvihol odrážajúci obraz histórie, ktorý je aj dnes badaateľný. Výstava *Rytieri sv. Štefana* odzrkadlila históriu Rádu sv. Štefana a predstavila osoby vyznamenané týmto rádom počas dva a pol storočia. Návštevník výstavy mal možnosť spozorovať uznanie, ktoré panovník Habsburskej dynastie udeľoval svojim poddaným počas ceremoniálnych slávností pripnutím zeleno-červenej kolorovanej stuhy zdobenej s korunou od začiatkov existencie Rádu sv. Štefana až do jeho znovuzrodenia v 21. storočí.

László Csorba vo svojom príspevku *Rádoví rytieri počas štvrť tisícročia* objasnil okolnosti vyznamenania laureátov Rádu sv. Štefana. Pozornosť čitateľa najskôr vzbudil krátkou anekdotou, opisujúcou príhodu jedného pruského cestovateľa na jednej zábave v Budapešti, ktorého ohromilo poznanie, že odevy ostatných pozvaných hostí neboli ozdobené vyznamenaniami. Jeden, pri stole sediaci pán, menovite Ferenc Deák, poučil pruského cudzinca a vysvetlil mu, že Maďari nemajú vo zvyku prijať žiadne ocenenia. Autor týmto ironickým príbehom znázornil kritiku doby po revolúcii 1848/49 voči panovníkovej moci. Opísal však aj situácie, kedy maďarskí spoluobčania bez váhania a so spokojnosťou akceptovali prijatie tohto hodnotného vyznamenania. Stali sa drahokamom medzi umeleckými predmetmi získanými za občianske a vlastenecké zásluhy. Týmto Rád sv. Štefana sa právom mohol stať najhonosnejším vyznamenaním v dejinách Uhorska počas posledných dvestopäťdesiat rokov.

Pál Lővei, vedecký pracovník Výskumného centra filozofických vied Maďarskej akadémie vied (MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontja) sa vo svojej štúdiu venuje opisu rytierskych rádov. Vyzdvihol najmä Rád sv. Juraja, založenie ktorého je spojené s uhorským kráľom Karolom I. z Anjou (1307-1340). Patril medzi prvé svetské rytierske rády, ktoré založili v Strednej Európe. Jediným zachovaným prameňom bratského združenia rytierov sv. Juraja je zakladacia listina, ktorej pečať z roku 1326 autor ilustruje v úvode príspevku. Dračí rád založil uhorský panovník, Žigmund Luxemburský 12. decembra 1408. Medzi stredoeurópskymi rytierskymi rádmami sa ešte spomína Rád vlnitých lokní, Rád salamandier a Rád šatky. Autor v príspevku prezentoval vzácne umelecké predmety a archívne

dokumenty. Vyzdvihol kamenný erb vácskeho biskupa, Miklósa Báthoriho, s vyobrazením draka a erbovú listinu Andrása Csapiho, s erbom Dračieho rádu.

Ágnes Makai, odborníčka v oblasti faleristiky, pri opise dejín Vojenského rádu Márie Terézie sa sústredila na osobnosť panovníčky Márie Terézie a na zachytenie charakteristických čŕt jej doby. Mimoriadnu pozornosť venovala udalostiam, ktoré bezprostredne súviseli so založením rádu. Záujem čitateľa cielene namierila na bitku pri Kolíne, ktorá Habsburgovcom priniesla slávu a víťazstvo. Už súčasníci kráľovnej preto označili 18. jún 1757 za druhé narodeniny Habsburskej ríše. V listine písanej Daunovi, veliteľovi rakúskej oslobodzovacej armády cisárovná jednoznačne určila tento deň za založenie Vojenského rádu Márie Terézie. Autorka načrtla aj spôsob odovzdávania týchto vyznamenaní a objasnila pravidlá predpisujúce ich nosenie. Základné stanovy rádu odzrkadľovali významné postavenie Vojenského rádu Márie Terézie medzi ostatnými rádmi Habsburskej ríše. V čase založenia rádu, t.j. v roku 1757 patril medzi rády, ktorých ustanovenia usmernovali svojich členov na základe moderných princípov.

Attila Pandula, hlavný radca vedeckej a výskumnej činnosti v Kancelárii maďarského prezidenta do detailov priblížil dejiny Maďarského kráľovského rádu sv. Štefana a Maďarského rádu sv. Štefana. Podrobné odkrývanie historiografie Rádu sv. Štefana svedčí o autorovom odbornom nadaní a výnimočných schopnostiach. Odzrkadľuje ligotavú slávu minulosti Rádu sv. Štefana. Súhrn desaťročia trvajúceho výskumného a vedeckého bádania prinieslo svoje ovocie, ktoré autor čitateľovi ponúka v tomto rozsiahlom príspevku. Odvolal sa na Oda Koptika, OSB, ktorý už na krajinskom sneme v roku 1741 sa zmienil o založení Rytierskeho rádu sv. Štefana. Autor prezentuje aj najnovšie výsledky svojej vedeckej práce o štylizovanom erbe symbolizujúcom ozdobný znak Uhorského kráľovského rádu sv. Štefana. Vyzdvihol, že založenie Rádu sv. Štefana podnietil gróf Ferenc Esterházy v roku 1760, kedy z poverenia Márie Terézie sa vypracoval návrh cisárskeho nariadenia vo francúzskom jazyku pozostávajúcom z 25 bodov. Ilustroval aj dopad vzniku Rádu sv. Štefana na politiku predmetnej historickej éry, kedy panovníčka získala podporu uhorských magnátov, klerikov a predstaviteľov stolíc v Presburgu. Záujemcom objasňuje aj ďalšie udalosti, súvisiace so založením Rádu sv. Štefana. Obzvlášť pútavým čítaním je kapitola poskytujúca verný opis výroby rádových ornátov. Autor charakterizuje aj prvých úradujúcich členov Rádu sv. Štefana. Vo funkcii veľmajstra Rádu sv. Štefana vystupovala Mária Terézia. Na rozdiel od Rádu zlatého rúna a Vojenského rádu Márie Terézie funkciu najvyššieho predstaviteľa rádu už svojmu manželovi, cisárovi Františkovi Lotharingskému neprenehala. Attila Pandula objasnil aj otázku zameranú na ozdobovanie odevov vyznamenaniami Uhorského rádu sv. Štefana, Rádu zlatého rúna a Vojenského rádu Márie Terézie súčasne. Štatút Rádu sv. Štefana vydali v roku 1876 po prvý krát v latinčine pre uhorských rádových rytierov a štatút v nemeckom jazyku vydali pre rádových rytierov ostatných krajín Habsburskej Monarchie a pre rádových rytierov zo zahraničia. Štatút podrobne opisuje rádové insígnie, prideľované triedy rádu a nariaďuje, akými spôsobmi môžu rytieri svoje odevy ozdobovať insígniami. Rádovým rytierom sa obyčajne priznávali aj značné privilégia, s ktorými záujemca tiež má možnosť sa

oboznámiť. Autor vymenoval aj odznaky všetkých troch tried rádu sv. Štefana. Načrtol údaje o diamantovej ozdobe, drobnej ozdobe, rádovej hviezde, miniatúrach, rozetách, rádových stuhových pásoch, hybridných exemplároch, prototypoch, obradných a náhrobných exemplároch a o jednotlivých verziách osobných variantov ozdôb. Autor predstavil mimoriadne významné ozdoby, ktorými sú: drahokamami zdobené rádové insígnie Márie Terézie z roku 1765, dvojicu textilných hviezd Jozefa II. a mečom opásanú vojenskú hviezdu arcikniežaťa Jozefa Habsbursko-Lothrinského. Súčasťou príspevku sú aj kapitoly zaoberajúce sa so zaužívanou praxou vrátenia vyznamenaní, o výrobe insígnií, o vyhotovovaní a ozdobovaní rádových ornátov a o poskytovaní vyznamenaní. Autor spomenul aj tých rytierov, ktorým prideliť všetky triedy Rádu sv. Štefana, ale uviedol aj tie osobnosti, ktorí odmietli prebrať vyznamenania. Vykresľuje tiež dejiny Rádu sv. Štefana medzi rokmi 1918-1945 a dejiny opätovného založenia Rádu sv. Štefana. Ilustrované listiny a vyznamenania podávajú pozoruhodné svedectvo z histórie Uhorského kráľovského rádu sv. Štefana.

Zsolt Kökényesi spracoval zrod a vývin ceremoniálneho poriadku Rádu sv. Štefana. Cieľom štúdie bolo s využitím komparatistickej metódy priblížiť reprezentatívno-historický kontext ceremoniálneho poriadku rytierskeho rádu a jeho symbolický význam. Výskum bol zamierený hlavne na ceremónie v rokoch 1764 a 1765, na realizáciu predložených návrhov a taktiež na ceremónie v rokoch 1767 a 1768. Vytvorenie ceremónií určujúcich ich podstatu a reprezentujúci obsahnosť sviatkov šľachtických rádov sa stala náročnou výzvou najmä pre rádového kancelára a pre cisársko-kráľovského hlavného dvormajstra, pretože prostredníctvom nich sa určovalo miesto rádu v dvorskom „súradnicovom“ systéme. Z hľadiska reprezentácie rádu nielen metóda skladby a ilustrovania ceremónie, ale aj počet prezentovania (frekvencia rádových sviatkov) rádu malo svoj kolektívny význam. Autor v príspevku načrtáva podobnosti a odlišnosti ceremónií Rádu zlatého rúna, Vojenského rádu Márie Terézie a Rádu sv. Štefana. V kultúre 18. storočia totiž ceremónie a rituály mali mimoriadny význam. Zsolt Kökényesi je presvedčený, že vývin ceremónií šľachtického rádu sv. Štefana najviac ovplyvňovali Rád zlatého rúna a Vojenský rád Márie Terézie, od ktorých Kráľovský rád sv. Štefana prebral štruktúru rádových úradníkov – kancelár, sekretár, pokladník a herold. Kancelár Ferenc Esterházy vo svojich listoch a plánoch prirovnáva nový rád nielen k dvom najväčším dvorským rádom, ale aj k najznámejším rytierskym rádom v Európe, a to k francúzskemu Rádu sv. Ducha a k anglickému Podväzkovému rádu. Čitateľ teda sa oboznámi s udalosťami a rituálmi, ktoré sa odohrali 5.-6. mája 1764 na zakladajúcej ceremónii. Autor načrtne aj zmeny, ktoré vykonali v pláne ceremónií 20. augusta 1764 a 5.-6. novembra 1765. Mladý historik odhalil doteraz neznáme údaje, ktoré môžu podporiť ďalší výskum v oblasti faleristiky a výsledky ktorých umožnia rozvíjať a prehĺbiť vedeckú prácu ďalších disciplín historickej vedy.

Mátyás Gödölle sa zameral na výtvarné pramene Rádu sv. Štefana. Uviedol, že sústava barokových dvorských ceremónií v 18. storočí sa vytvárala prostredníctvom zladenia celkového dojmu precízne naplánovaného a presného modelu reprezentácie, miesta, účastníkov, polohy, rádových odevov, textov, symbolických

dejov a prostriedkov. Prvotnými historickými prameňmi týchto údajov sú osnovy ceremoniálneho poriadku a správy letákov i novín, ktorých význam zosilnel sprostredkovaním veľkého záujmu širokej verejnosti. Autorom skúmané archívne dokumenty dopĺňajú a upresňujú námety výtvarných diel, ktoré vznikli s úmyslom zdokumentovania udalostí s historickým dosahom. Pri zhodnotení týchto diel avšak pozorovateľ by mal prihliadať aj na fakt, že umelecké artefakty sa vytvárali nielen so zámerom zobrazovania a znázornenia udalostí, ale aj s účelom prebudenia umeleckého citu návštevníka, upútaním zmyslových vnemov pozorovateľa i poskytnutím nezabudnuteľného zážitku. Záujemca sa môže oboznámiť s umeleckými dielami svetoznámych maliarov, ktoré sa nachádzajú v palácoch viedenského Hofburgu, Schönbrunnu a Uhorskej dvorskej kancelárie (dnes Veľvyslanectvo Maďarska). Autor týmto dielam venuje mimoriadnu pozornosť, vydvihuje ich veľkoleposť a vykresľuje ich význam pod drobnohľadom umelca. S očami kritika možno skonštatovať, že príspevok je vydarené zhrnutie výskumnej práce autora, avšak informuje už o skôr publikovaných údajoch.

Lajos Pallos zdokumentoval spoločenskú štruktúru laureátov. Najskôr sa venoval opisu najdôležitejších diel dobovej literatúry a prameňom venujúcim sa určeniu úradníckych funkcií rádových rytierov. Analyzoval obdobie medzi rokmi 1764-1918 a začlenil ich do štyroch etáp nasledovne: I. etapa – vláda Márie Terézie a jej synov, Jozefa II. a Leopolda II. (1764-1792), II. etapa – vláda Františka I. a jeho syna Ferdinanda V. (1792-1948), III. etapa – vláda Františka Jozefa I. do vyrovnanania (1848-1867), IV. etapa – obdobie vlády Františka Jozefa I. od vyrovnanania a vláda Karola IV. (1867-1918). Táto periodizácia však z historického hľadiska je sporná. Autor informuje o zahraničných a tuzemských rytieroch, ktorí získali vyznamenania Rádu sv. Štefana. Vyzdvihuje, že niektorí rytieri prijali všetky triedy rádu. Ako príklad uvádza grófa Antala Esterházyho, ktorý v roku 1764 dostal malý kríž, ako c. k. komorný hodnostár, v roku 1771 stredný kríž a v roku 1792 veľký kríž, ako vojvoda a armádny generál, člen uhorskej šľachtickej gardy. Stredný kríž sv. Štefana väčšinou získali uhorskí dvorskí podkancelári, komorskí predsedajúci, kráľovskí taverníci, kráľovskí personáli, kráľovskí radcovia, prísediaci a sudcovia sedemčlennej tabule, dediční župani, hlavní predstavení cirkvi, kráľovskí vyslanci, armádni generáli a kráľovskí komisári. Sedemdesiatsedem uhorských poddaných, ktorí boli vyznamenaní malým krížom Rádu sv. Štefana zastávali funkciu dvorských radcov, podžupanov, kancelárskych a komorských referentov, miestodržiteľských radcov, sudcov kráľovskej tabule, sudcov a prísediacich sedemčlennej tabule. Lajos Pallos upozorňuje, že počet zahraničných rytierov v tomto období bol nepatrný, avšak väčšina z nich pochádzala z krajín Rímsko-nemeckej ríše a s Habsburskou dynastiou ich spájali príbuzenské vzťahy alebo politické spojenectvá. V príspevku čitateľ získa údaje o osobe a počte laureátov, ktorým panovník udelil Rád sv. Štefana. Autor upozorňuje, že v 19. storočí počet zahraničných rytierov stúpал, pretože po napoleonských vojnách, z dôvodu vytvorenia kladných zahraničnopolitických vzťahov európskych krajín, sa vyžadovalo udelenie Rádu sv. Štefana vo väčšom počte. Habsburská ríša pre tento účel zvolila udelenie veľkého kríža Rádu sv. Štefana.

Napriek tomu, že príspevok obsahuje cenné údaje o rytieroch sv. Štefana, písomný materiál je neprepracovaný a povrchný. Autor nevenoval dostatok času archívneému výskumu a opis niektorých skutočností je zavádzajúci a nesprávny.

Po súbore štúdií nasleduje katalóg vystavených predmetov expozície „Rytieri sv. Štefana“, v ktorom sa nachádzajú údaje o zakladacej listine a pečati Rádu sv. Juraja, o zakladacej listine a insígniách Dračieho rádu, o insígniách Rádu zlateho rúna, o pamätných medailách Vojenského rádu Márie Terézie, o záslužných vyznamenaniach,- o umeleckých predmetoch,- o ornátoch,- o portrétoch rytierov sv. Štefana, o listinách a o iných umeleckých pamätihodnostiach.

Vyžadovalo by sa vydvihnúť, že za menný popis jednotlivých obrazov a portrétov sú zodpovední autori. Tento údaj však chýba. Lajos Pallos na viacerých miestach uvádza neprijateľné a skresľujúce údaje, ako napr. udelenie veľkého kríža Vojenského rádu Márie Terézie arcikniežaťovi Eugenovi. Je známe, že popredný vojak počas II. svetovej vojny svoje vyznamenanie stratil. V katalógu sa nachádzajúce vyznamenanie vyhotovili až v 50-tich rokoch 20. storočia (II-7). Ďalší chybný údaj sa týka veľkého kríža s ozdobným diamantom, patriaci bulharskému panovníkovi, Ferdinandovi (VII-101). Uvedené dátumy udelených vyznamenaní na viacerých miestach nekorešpondujú so skutočnosťou alebo falzifikáty sú uvádzané ako originály.

Súčasťou zväzku je menoslov rytierov Rádu sv. Štefana medzi rokmi 1764-2013, menoslov hodnostárov Rádu sv. Štefana medzi rokmi 1764-1918 a určenie poradia vyznamenaní na rádových odevoch, po ktorom nasleduje vysvetlenie skratiek inštitúcií i zbierok a bibliografia. Titul uzatvára rádová hviezda veľkého kríža sv. Štefana, ktorá je uvedená na zadnej strane obalu.

Záverom, v rámci hodnotiacej kritiky môžem uviesť, že dejiny Rádu sv. Štefana sú plnohodnotne spracované v tejto publikácii. Zborník zaraďujem medzi najcennejšie tituly tohto druhu aj v medzinárodnom meradle.

Silvia Némethová, Univerzitná knižnica v Bratislave

KRONIKA

Vedecké a popularizačné aktivity Katedry histórie FF UKF v Nitre v letnom semestri akademického roka 2016/2017

Na pôde Katedry histórie FF UKF v Nitre sa počas letného semestra konalo niekoľko zaujímavých podujatí. Prvým z nich bola prednáška Mgr. Mateja Beránka, PhD., z Múzea holokaustu v Seredi, v ktorej sa zaoberal vývojom konečného riešenia židovskej otázky v Európe. Väčšina auditória pochádzala z radov budúcich pedagógov a tematika vyvolala podnetnú diskusiu. Spolupráca s Múzeom holokaustu v Seredi pokračovala aj tematickou exkurziou do priestorov spominatej inštitúcie. Študenti si aj takýmto spôsobom pripomenuli smutné 75. výročie začiatku deportácií židovského obyvateľstva z územia Slovenska do nemeckých vyhladzovacích táborov. Holokaust sa však týkal aj iných občanov vojnového slovenského štátu. V rámci Týždňa rómskej kultúry na UKF v Nitre, Katedra histórie FF UKF v Nitre v spolupráci s Ústavom romologických štúdií UKF v Nitre pripravila diskusiu s Mgr. Zuzanou Kumanovou, PhD. z občianskeho združenia In Minorita, na tému „Rómsky holokaust – neznámy?“, ktorá bola venovaná menej známej oblasti porušovania ľudských a občianskych práv z čias 2. svetovej vojny. Prezentovaný bol aj filmový dokument, venujúci sa danej problematike. Spomínanú tematickú exkurziu do Múzea holokaustu v Seredi doplnili i ďalšie aktivity, napríklad návšteva Slovenského národného múzea – Múzea karpatských Nemcov v Bratislave, a tiež Múzea kultúry Maďarov na Slovensku.

Obrázok č. 1: Účastníci exkurzie pred budovou Múzea Karpatských Nemcov v Bratislave
(autor: Viktória Rigová)

V apríli mali študenti histórie, v spolupráci s učiteľom Mgr. Ľubošom Pallerom, možnosť zúčastniť sa komentovanej prehliadky bratislavských pamätihodností. Tá bola prínosnou z viacerých dôvodov. Okrem načerpania nových poznatkov o histórii hlavného mesta Slovenska mali študenti našej katedry, budúci učitelia dejepisu, príležitosť zistiť, ako prebieha podobná akcia za účasti žiakov základných škôl.

Koncom marca bolo pri príležitosti osláv Dňa učiteľov udelené prof. Janke Hečkovej, CSc. ocenenie v podobe ďakovného listu, ktoré získala za dlhoročnú pedagogickú zručnosť, odbornú erudovanosť a vysoko ľudský prístup ako ku študentom, tak i ku kolegom. Bola ocenená jej pedagogická a vedecká kariéra, počas ktorej vychovala množstvo študentov, zúročujúcich poznatky nadobudnuté na jej vynikajúcich prednáškach až dodnes. Stála pri zrode mnohých projektov, medzi inými napríklad pri každoročnej jesennej akcii s názvom Historické dni, ktoré sa dodnes tešia veľkej obľube. Okrem vedeckým a popularizačných podujatí, podporuje prof. Janka Hečková, CSc. aj rôzne voľno časové aktivity poslucháčov histórie, čím jednoznačne prispieva k ich súdržnosti a nadobúdaniu nových zručností. Aj vďaka jej ústretovým krokom mohli pri Katedre histórie FF UKF v Nitre pôsobiť v priebehu rokov dva záujmové spolky študentov, a to Študentský klub vied historických a momentálne Konštantínov historický spolok.

Obrázok č. 2: Profesorka Janka Hečková pri odovzdávaní ďakovného listu pri príležitosti Dňa učiteľov
(autor: Lubo Balko)

Dňa 11. apríla 2017 sa stredobodom pozornosti stala výučba dejepisu v českom prostredí, o ktorej informovala Mgr. Irena Kapustová, didaktička Historického ústavu na Univerzite v Hradci Králové. Jej kolega, Mgr. Petr Polehla, PhD., z Katedry pomocných vied historických a archivnictví si pripravil pre študentov na našej katedre dve prednášky. V prvej, s názvom „Kult svätých v latinskej literatúre rané stredoveké Anglie“, poslucháčom priblížil osudy svätcov a ich

vykreslenie v dobových prameňoch. Nasledujúca prednáška bola venovaná jezuitskému divadlu v službách vzdelanosti a zbožnosti.

Po veľkonočných sviatkoch sa predstavili na pôde katedry histórie pracovníci Historického ústavu SAV v Bratislave, menovite Mgr. Anna Fundárková, MA, PhD., a PhDr. Viliam Čičaj, CSc. Účastníkov prednášky poinformovali o osobnosti a diele Pavla Pálfiho (1592-1653), s akcentom na jeho podporu stavebnej činnosti na Bratislavskom hrade a v podhradí. Prednášajúca osvetlila pochybné finančné toky, kvôli ktorým bola v roku 1653 zvolaná revízná komisia. Následne odznel výklad zameraný na charakteristiku a stav fortifikácií, hradov a pevností na území dnešného Slovenska. Poslucháči sa mali možnosť dozvedieť niečo viac napríklad o hradoch ako Muráň, Zvolenský zámok, Levický hrad, Hrad Fiľakovo a o mnohých ďalších.

*Obrázok č. 3: Hostia z Historického ústavu SAV - Mgr. Anna Fundárková, MA, PhD. a PhDr. Viliam Čičaj, CSc. – na prednáške
(autor: Miroslav Palárik)*

Odborná asistentka Katedry histórie FF UKF v Nitre zorganizovala v spolupráci so študentmi (Viktória Rigová, Bc. Mária Molnárová, Bc. Štefan Szalma) výstavu „Nitra a okolie v medzivojnovom období z pohľadu regionálnej tlače“, ktorá bola sprístupnená širšej verejnosti v Galérii po schodoch v Krajskom osvetovom stredisku v Nitre počas celého mesiaca apríl. Panelová výstava približovala záujemcom najdôležitejšie medzníky v dejinách medzivojnovnej Nitry prostredníctvom obrazového a písomného pramenného materiálu.

Začiatkom mája sa uskutočnila didaktická dielňa „Stopy pamäti v Nitre“, určená pre súčasných učiteľov základných a stredných škôl, ale rovnako i pre

študentov v odbore učiteľstva dejepisu. Bola pokusom o vytvorenie diskusnej atmosféry plnej podnetov a rozširujúcich kontextov výučby predmetu, kde sa Nitriansky spolok historikov, Katedra histórie FF UKF v Nitre v spolupráci s Ústavom pro studium totalitních režimů a CEI pokúšali odhaliť potenciál verejného priestoru ako platformy pre uplatnenie rozličných didaktických nástrojov.

Spomenuté aktivity obohatili vedecký život na katedre, prispeli k popularizácii vedy a boli skvelým priestorom na prezentáciu najnovších poznatkov z oblasti histórie.

Miroslav Palárik - Zuzana Hasarová, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

**Správa z katedrového kola Študentskej vedeckej konferencie
a umeleckej prehliadky, ktorá sa uskutočnila 29. 3. 2017 na pôde
Katedry histórie FF UKF v Nitre**

Študentská vedecká konferencia a umelecká prehliadka (ŠVK a UP) už tradične prináša možnosť prezentovať študentom histórie, ale nielen im, zaujímavé témy. V tomto akademickom roku sa na nej predstavili spolu šiesti študenti ako z bakalárskeho, tak i z magisterského stupňa štúdia.

Ako prvý sa predstavil Bc. Matej Harvát z druhého ročníka magisterského štúdia jednodoborovej histórie s príspevkom *K niektorým aspektom predkresťanskej sakrality Merovejovcov*. Zúčastneným priblížil mýtni opradený pôvod kráľov z Merovejovskej dynastie, uviedol argumenty v prospech i proti ich novej sakrálnej funkcii, ktorá je pertraktovaná v súčasnej historickej spisbe. Po príspevku nasledovala bohatá diskusia, kde sa zúčastnení obzvlášť zamýšľali nad symbolickou dĺžkou vlasov kráľov raného stredoveku. Druhým zúčastneným bol Bc. Štefan Szalma, taktiež z druhého ročníka magisterského štúdia jednodoborovej histórie, s biografickou prácou o Augustínovi Sbardellatim, čím auditórium preniesol do obdobia novoveku. Sbardellati, katolícky biskup, sa podieľal na viacerých vojenských výpravách v Uhorsku. Bol jedným z posledných bojujúcich biskupov a smrť si ho našla práve na jednom z takýchto ťažení. Tretiu prácu pod názvom: *Sedmohradské knieža a poľský kráľ Štefan Báthory a jeho život, pramene a zdroje*, prezentovala Bc. Mária Molnárová, študentka tretieho ročníka bakalárskeho stupňa jednodoborovej histórie. Autorka svedomito spracovala Báthoryovský rodokmeň a osvetlila auditóriu vybrané momenty zo života sedmohradského šľachtica, za čo si vyslúžila druhé miesto. Bc. Ivana Kurčinová z druhého ročníka magisterského stupňa učiteľstvo dejepis – matematika, demonštrovala možnosti nových technológií vo vyučovacom procese s prácou na tému: *Zbojníctvo na Orave – príprava elektronického doplnkového učebného textu*. Zbojníctvo patrilo k fenoménom najmä horských oblastí v protiklade s tureckým nebezpečenstvom na juhu. Študenti sa oboznámili s najznámejšími postavami zbojníkov, ich štýlom života, ale aj ich zobrazením vo filme. Vynikajúca prezentácia bola ocenená prvým miestom. Najmladším účastníkom bol študent druhého ročníka bakalárskeho stupňa jednodoborovej histórie, Ondrej Šály, ktorý s témou: *Dejiny sklárstva na panstvách Reitra a Reichenau am Freiwald do roku 1800*, prepojoval vzdialené

nemecky hovoriace končiny s Uhorskom. Sklárska problematika mu priniesli tretie miesto. Poslednou účastníčkou bola študentka tretieho ročníka bakalárskeho stupňa jednodoborovej histórie, Viktória Rigová. Príspevkom s názvom: *Pribinove slávnosti v Nitre roku 1933 – nové aspekty so zreteľom na Nitrianske noviny*, dokázala, že problematika Pribinových slávností v roku 1933 ešte môže priniesť nové informácie spracovaním slovenskej a maďarskej regionálnej tlače.

Podujatie ŠVK a UP bolo príjemným a inšpiratívnym stretnutím, otvorilo nové témy výskumu, ktoré sa budú môcť na pôde katedry ďalej rozvíjať. Úroveň študentských prác z roka na rok rastie a ostáva sa nám len tešiť na ďalšie ročníky.

Dominika Drábová, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Stretnutie študentských spolkov z Čiech a Slovenska v Nitre

Posledný aprílový víkend (29. – 30. 4. 2017) sa na pôde Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre konalo medzinárodné stretnutie Študentských historických spolkov pri katedrách histórie v Čechách a na Slovensku. Podujatie má pomerne bohatú, niekoľko ročnú, tradíciu a v predchádzajúcich rokoch sa uskutočnilo napríklad v Prahe, Brne, Olomouci, Ostrave či v Banskej Bystrici. Účastníkmi sú zvyčajne delegáti študentských historických spolkov, ktoré pôsobia pri katedrách histórie českých a slovenských univerzít. Cieľom takéhoto stretnutia je vzájomná výmena praktických a teoretických poznatkov v oblasti organizácie aktívneho a zmysluplného trávenia študentského života, ako aj nadväzovanie nových kontaktov a upevňovanie vzájomných vzťahov.

Organizácie podujatia v Nitre sa zhostili študentky a študenti Katedry histórie FF UKF v Nitre, ktorí sú združení v neformálnom zoskupení s názvom Konštantínov historický spolok (Dávid Gregora, Viktória Rigová, Mária Molnárová, Bianka Beláková, Patrícia Ďurčanová, Richard Sedlár, Martin Harmanovský, Jakub Havran, Dominika Drábová, Jozef Filo a Vladimír Koppan). Pomocnú ruku pri organizácii podujatia podali aj pedagógovia z katedry a rovnako aj dekanát Filozofickej fakulty UKF.

Stretnutie otvoril prodekan Filozofickej fakulty UKF doc. PhDr. Martin Hetényi, PhD. Po ňom nasledoval príhovor vedúceho Katedry histórie FF UKF v Nitre, Mgr. Miroslava Palárika, PhD. O rozšírenie historických vedomostí sa postarala Mgr. Beáta Pintérová, PhD., ktorá prítomným študentom prezentovala výsledky vlastného vedeckého výskumu zameraného na informácie o etnikách v 9. – 11. storočí v stredovekých uhorských kronikách. Po jej prednáške sa dostali k slovu samotní študenti. Úvodného slova sa za Konštantínov historický spolok ujala Viktória Rigová, ktorá auditóriu porozprávala o dejinách mesta Nitry a vývoji Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Po skončení obidvoch prednášok začal hlavný bod programu, kedy jednotlivé spolky začali prezentovať vlastnú činnosť za ostatný rok. Postupne sa predstavili Konštantínov historický spolok z Nitry, Študentská historická spoločnosť z Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Cultura Nostra z Univerzity Komenského v Bratislave, Historici Hipo z Prešovskej Univerzity v Prešove, ISHA Olomouc z Univerzity

Palackého v Olomouci, Studentský historický klub z Univerzity Hradec Králové, Masarykovi historici z Masarykovy univerzity v Brně, Ffabula – Spolek studentů historie FF UK z Karlovy univerzity v Praze a aj Agora z tej istej univerzity.

Po dokončení prezentácií jednotlivých spolkov prišla na rad diskusia, v ktorej sa riešili rôzne témy. Z nich najviac zarezonoval problém s klesajúcim počtom študentov histórie či už na Slovensku alebo v Čechách. Načrtnutá situácia potom vyvoláva ďalšie ťažkosti, pretože historické spolky nevedia získať do svojich radov študentov, ktorí by boli ochotní venovať sa aktivitám mimo vlastných školských povinností a boli schopní udržať v chode činnosť spolkov. Druhou nemenej dôležitejšou témou bola rozprava o možnom vzniku spoločného česko-slovenského časopisu, v ktorom by mohli študenti publikovať príspevky. Diskutujúci sa však zhodli na tom, že podobný projekt je v súčasnosti nerealizovateľný a tak bola táto myšlienka odložená ad acta. Napriek tomu študenti nezostali ukrátení o možnosť prezentovať vlastné prvotiny. Mnohé zo spolkov už v súčasnosti časopis majú a, podľa slov šéfredaktorov, je náročné ich naplniť. Vznikla preto databáza kontaktov medzi jednotlivými spolkami, ktoré budú možnosti publikovania v týchto periodikách šíriť medzi svojimi členmi a študentmi na jednotlivých katedrách. Je nutné povedať, že ani profesné historické spoločnosti zatiaľ neprejavili veľkú chuť užšie kooperovať so študentmi združenými v historických spolkoch. O to viac si zúčastnení cenili, že podujatie finančne podporila aj Slovenská historická spoločnosť pri Historickom ústave Slovenskej akadémie vied v Bratislave. Zostáva len dúfať, že táto počiatočná spolupráca je len prvou „lastovičkou“ vzájomného utužovania vzťahov. Ďalším bodom programu bol komentovaný sprievod po Nitrianskom hrade, ktorého sa ujala už spomínaná Viktória Rigová. Účastníci stretnutia sa dozvedeli rôzne zaujímavosti z histórie hradu, spoznali najvýznamnejšie nitrianske pamätihodnosti a následne sa presunuli do podniku Stredoveká Taverna, kde kultúrny program pokračoval. Pre študentov, ale aj širšiu verejnosť, sa tu konala prednáška o mýtoch týkajúcich sa Veľkej Moravy. O odborný výklad sa postaral študent Katedry histórie FF UFK v Nitre, Bc. David Gregora. Prednáška vyvolala podnetnú diskusiu a večer pokračoval v neformálnom duchu.

Obrázok č. 4: Večerná prednáška a posedenie v Stredovekej taverne
(autor: Martin Harmanovský)

V nedeľu, 30. 4. 2017, sa diskutovali ďalšie témy. Jedna z nich sa týkala smerovania týchto podujatí. Po dlhej rozprave sa zástupcovia spolkov dohodli na rozšírení záberu stretnutí historických spolkov a síce, že má dôjsť k organizácii popularizačných podujatí na stredných školách. Cieľom takýchto akcií má byť šírenie osvetu v oblasti histórie a tiež boj proti extrémizmu. Delegáti sa tiež dohodli, že spolky budú pri tejto činnosti vzájomne spolupracovať či už výmenou didaktických materiálov alebo osobných skúseností. Naplánovalo sa tiež nasledujúce podujatie – vedecká študentská konferencia, ktorú zorganizuje spolok *Cultura Nostra* z Univerzity Komenského v Bratislave.

Podujatie finančne podporili: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre (grant na podporu kultúrnych a športových aktivít študentov, Filozofická fakulta UKF v Nitre, Nitrianska komunitná nadácia, Slovenská historická spoločnosť pri Historickom ústave Slovenskej akadémie vied v Bratislave, Nitriansky spolok historikov).

*Obrázok č. 5: Účastníci stretnutia študentských historických spolkov pred budovou Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre
(autor: Martin Harmanovský)*

Vladimír Koppan, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Študenti Katedry histórie FF UKF v Nitre sa v marci zúčastnili výstavy s názvom *Sen verzus skutočnosť*, ktorú pre verejnosť pripravili pracovníci Slovenskej národnej galérie v Bratislave. Podujatie vyvolalo u študentov, ale aj vo verejnosti, veľký záujem. Ponúkame dva pohľady návštevníkov z našich radov:

**Reflexia na výstavu *Sen verzus skutočnosť*
(Umenie & propaganda 1939-1945)
Slovenská národná galéria**

Vyrovňavanie sa s kontroverznou minulosťou je už dnes etablovaným kultúrnym zvykom medzi modernými európskymi národmi. Napríklad v neďalekom Nemecku sú výstavy o nacizme a dobe Hitlerovej vlády v krajine takmer na dennom poriadku, nehľadiac na ročné obdobie (nešetiac pritom brutalitou expozícií a kritikou namierenou do vlastných radov). V našich končinách sa pojem slovenský štát skloňuje najčastejšie v marci alebo v septembri (ojedinele potom súvisiac s politickou realitou súčasného zloženia Národnej rady Slovenskej republiky). Slovenská národná galéria si v rámci tejto „príhodnej“ už viac-menej jarnej periódy pripravila expozíciu venovanú najmarkantnejšiemu prejavu totalitnej mašinérie vojnového štátu Slovákov (čiže propagande) v umení, ktorého dosah sa neobmedzoval na intelektuálnu elitu, ale svojimi drobnými čriepkami (napríklad známkami alebo ornamentmi pri vyšívaní) si našiel cestu aj k tomu najprostoduchejšiemu prijímateľovi.

Nie som vyštudovaný muzeológ a o koncipovaní výstavy a jej vnútornej štruktúre mám naozaj kusé vedomosti, takže sa vyhnem hlbšej prípadovej štúdii. Sústreďím sa skôr na vonkajšiu formu, aranžmán a celkové dojmy z výstavy. Rovno z príchodu ma upútala svetlofialová stena, na ktorej bola prilepená čierna čiara predstavujúca časovú os. Na jednotlivých úsekoch boli zachytené dátumy spolu s udalosťami, ktoré súviseli so slovenským štátom. Išlo o klasickú chronologickú líniu, ktorá nijako nepresiahla obsah stredoškolských učebníc (vznik štátu, vydanie Židovského kódexu, zapojenie do operácie Barbarossa, aj obe vlny transportov či vypuknutie Povstania väčšina účastníkov zaiste vedela časovo ukotviť, mne osobne tam chýbal dátum zriadenia koncentračného tábora v Sereďi a iné detaily), doplnenú o zopár notoricky známych fotografií – väčšinou prezidenta Tisa. Postrehol som, že nadpisy jednotlivých sekcií výstavy sa pridržali (povedané laicky) „ľudáckeho fonu“ – lomeného písma, napodobňujúceho nemecký vzor (kurent vychádzajúci z gotickej kurzívy).

Výstava sa snažila pojať celú škálu vplyvu politiky, respektíve štátom dotovanej a vytvárajanej propagandy, na umenie – nešlo napríklad len o literatúru, film, propagandistické fotografie „večne prítomného“ a „nezlomného“ priateľstva Nemeckej ríše a Slovenska, tlačené periodiká (denník Slováč nemohol chýbať) či skulptúry (historické postavy ako napríklad Svätopluk či Rastislav v heroických pózach, pri ktorých sa zámerne nezvýrazňoval ich protifranský postoj) a umelecké diela „z povolania“, veľmi prínosné bolo napríklad odzrkadľovanie „správnych“ a „odporúčaných foriem“ pre takú zdanlivo nevinnú kategóriu, akou sú napríklad výšivky či vzorkovanie krojov. Rovnakým spôsobom bola sprítomnená i knižná ilustrácia alebo poštové známky. Prekvapili ma skice väznených

či perzekuovaných osôb, častokrát na pokútnom materiáli (novinový papier), ktoré sa zachovali, nezachytávajúc pritom očakávaný motív ukrutnosti režimu skrze fanatické konanie jednotlivcov, ale skľúčenosť zobrazených obetí. Veľmi bolestivý bol pohľad na umelecké diela „na objednávku režimu“ od renomovaných autorov typu Miloš A. Bazovský, Mikuláš Galanda alebo Ľudovít Fulla. Najvýrečnejšie boli asi dobové plagáty so svojím ostrým vyhranením sa voči ideologickým nepriateľom – komunizmu, židovstvu alebo akémukoľvek vnútornému nepriateľovi. Tie je skutočne lepšie vidieť, ako o nich rozprávať, pretože najsilenejšie, ale súčasne najmasovejšie vstúpili vtedajšiemu obyvateľstvu doktrínu štátneho režimu. Vysvetľujúci komentár k jednotlivým blokom výstavy bol väčšmi určený pre estetikov a kunsthistorikov ako pre bežných návštevníkov, ale miestami pomohol osvetliť motiváciu umelcov dať svoj talent do služieb slovenského štátu (mnohokrát nie práve dobrovoľnou cestou). Pociťoval som tiež absenciu väčšieho počtu audiovizuálneho materiálu – myslím, že na ploche výstavy som narátal iba 3 monitory premietajúce súdobé zábery. O vplyve propagandy v hudbe takmer nehovoriac, žiadna pieseň spájaná s obdobím 1939 – 1945 na výstave nezaznela – taktiež zneužitie ľudových alebo národnobuditeľských nápevov z predchádzajúceho obdobia bolo málo zvýraznené.

Možno by nebolo mimo záujem nielen poznania našej minulosti, ale i ako konečný krok k rezolútnej sebareflexii národných dejín, ktoré sa dotkli každého z nás a ovplyvňujú naše vedomie, aby sa podobná výstava stala stálou expozíciou. Mali by sme mať na očiach, že chápadlá slovenského štátu obľizovali každý prejav životného štýlu obyvateľov Slovenska. A túto možnosť by sme nemali mať len sezónne, pretože naša história nie je kyvadlová. Je stála, daná, čaká len na to, ako sa s ňou budeme vplyvom zmien v našich životoch a spoločnosti vysporiadávať.

Miroslav Igaz, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Sen verzus skutočnosť

Sen verzus skutočnosť je názov výstavy, ktorá sa zaoberá umením a propagandou v období slovenského štátu (1939 – 1945). Toto obdobie patrí bez debaty k najkontroverznejším v našej histórii. Napriek týmto problémom, týkajúcim sa zasadenia obdobia výstavy, vzbudila svojim fascinujúcim a hlavne nevulgárnym prevedením veľa pozitívnych ohlasov širšej verejnosti.

Výstava návštevníkom bližšie predstavila koexistenciu rôznych zložiek umenia (fotografie, maliarstva, filmu, sochárstva, kresby, dizajnu a úžitkového umenia), ktoré sú viac či menej intenzívne ovplyvnené problematikou propagandy vyplývajúcej z vtedajšej politickej situácie na Slovensku, respektíve vo svete, ale aj samotnými postojmi autorov.

Začínala dielami predstavujúcimi vojnovú hrozbu a fašizmus, zavŕšená je Slovenským národným povstaním a dielami, ktoré sa krátko po vojne vysporiadali so zmenou režimu. Zaujímavé bolo sledovanie rôznych názorov umelcov na vec. Niektorí sa snažili zostať apolitickí, iní túžili po kariérnom raste a preto

sa snažili prispôbiť novým kultúrno-politickým hodnotám, aj keď často len pro forma. Avšak napríklad pri tvorbe Martina Benku došlo k rýchlemu privlastneniu novým režimom, vzhľadom k národnému obsahu jeho diel. Dielo s názvom *Zaujatý krásou*, ktoré patrí medzi jeho najznámejšie, bolo zakúpené Úradom vlády.

Pre obdobie slovenského štátu bol charakteristický návrat k národným prameňom, k tzv. svojrázu. Vyzdvihovaly bol politicko-didaktický a nábožensko-ideologický rozmer diel. Rozmach „zažívali“ rôzne ľudové ornamenty, ktoré sa vyskytovali doslova na každom kroku (nábytok, prezidentské vyznamenania, keramika, dokonca aj na športových diplomoch).

Domáca „staroslovenská“ história nebola v danom období novinkou, avšak aj ona prežívala renesanciu. Obrazy s touto tematikou sa nachádzali v školách a viseli aj na stenách kancelárií slovenských politikov. Nová história mala zabezpečiť zmysel národnej existencie v „novej Európe“. Tento odkaz mal byť šírený pomocou umenia. Kresťanské smerovanie štátu symbolizovali sv. Cyril a Metod (cyriľo-metodská tradícia). Príbeh o Svätoplukových prútoch bol pre zmenu. Politické smerovanie a tradičný antisemitizmus zabezpečovali postavy štúrovskej generácie. Tieto prvky „osväty“ boli výtvarene uzákonené aj prostredníctvom nových známk a platidiel slovenského štátu.

Propaganda sa počas existencie samostatného štátu vyvíjala v závislosti od intenzity vtedajších konfliktov medzi jednotlivými štátmi. Protibolševická propaganda napríklad v rokoch 1939 až 1941 zaznamenala útlm, najmä vďaka Paktu Ribbentrop-Molotov o neútočení. Po začatí operácie Barbarossa (22. júna 1941) sa však znovu rozhorela. Vrchol zažívala počas vypuknutia povstania (1944) a s blížiacim sa frontom. Stále miesto mala protižidovská propaganda, ktorá jediná fungovala stabilne počas celej existencie štátu.

Antisemitské a národné postoje mali pri vzniku slovenského štátu dopad aj na odchod mnohých odborníkov českého a židovského pôvodu z oblasti architektúry. Vláda sa však snažila predstaviť Slovensko ako životaschopný štát a preto sa pustila do nových budovateľských projektov. Hoci pre Slovensko nie je typický žiadny architektonický sloh, ako tomu bolo v Nemecku, či v Taliansku, monumentálnosť sa tu predsa prejavovala. Bola vybudovaná napríklad hlavná železničná stanica v Banskej Bystrici, Justičný palác v Prešove, ale aj administratívna budova Obilnej spoločnosti pre Slovensko v Bratislave (dnes sídlo Ministerstva zahraničných vecí SR).

Hoci nešlo o typickú výstavu, určite sa ju oplatilo vidieť a spraviť si vlastný názor na umenie a propagandu v slovenskom štáte. Napriek skutočnosti, že by mala národná galéria vystavovať primárne umelecky hodnotné kúsky od renovovaných autorov, v tomto prípade je treba urobiť výnimku a zverejniť miestami až poburujúce diela pre lepšiu predstavu o danej dobe, keďže nejde ani tak o estetické potešenie z umenia, ale o poznanie spojené s objektivitou.

Erik Ševčík, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

PUBLIKAČNÁ ETIKA ČASOPISU STUDIA HISTORICA NITRIENSIA

Vydavateľom časopisu Studia Historica Nitriensia (ďalej SHN) je Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. Redakcia sídli na Katedre histórie FF UKF v Nitre, Hodžova 1, 949 01 Nitra. Aktuálnym šéfredaktorom je prof. Janka Hečková, CSc. Na stránkach časopisu sa publikujú originálne príspevky z oblasti histórie, archeológie, muzeológie. Úlohou redakčnej rady je zabezpečiť čo najvyššiu kvalitu publikovaných textov, ich originalitu a zabrániť porušovaniu autorskej etiky. Nižšie uvedené zásady vychádzajú z pravidiel Committee on Publication Ethics (COPE) <http://publicationethics.org/resources/guidelines>

1. Úloha šéfredaktora:

Šéfredaktor vykonáva prvé redakčné rozhodnutie, čiže predbežne posudzuje príspevky doručené na adresu redakcie, ich kompatibilitu s tematickým zameraním časopisu, ako aj ich vhodnosť pre zaradenie do recenzného konania. Vyradené sú príspevky, ktoré nezodpovedajú profilácii časopisu, nespĺňajú primárne požiadavky na vedecký text a evidentne porušujú etické princípy publikovania. Sporné prípady konzultuje s členmi vedeckej rady časopisu. Šéfredaktor môže od autorov požadovať nevyhnutné úpravy odovzdaných textov, napríklad jeho skrátenie, prepracovanie poznámkového aparátu v súlade s pokynmi pre autorov, prispôbenie prípadného obrázkového materiálu publikačným a ekonomickým možnostiam časopisu.. Šéfredaktor má záverečné slovo pri zostavovaní jednotlivých čísel časopisu.

2. Úloha redakčnej rady:

Redakčnú radu časopisu SHN tvorí:

1. vedecká rada časopisu a
2. rozšírený redakčný kruh.

Členovia vedeckej rady časopisu sú renomovaní odborníci a autority z oblasti histórie, archeológie a muzeológie zo Slovenska aj zo zahraničia. Rozšírený redakčný kruh tvoria odborníci, ktorí sú prednostne oslovovaní pre potreby recenzného konania. Vedecká rada časopisu rozhoduje o publikovaní príspevku v časopise v prípade, že úspešne prejde recenzným konaním. Vedecká rada časopisu sa pri rozhodovaní o publikovaní, resp. nepublikovaní, opiera o recenzné posudky, vypracované oslovenými posudzovateľmi. Pri rozhodnutiach vedecká rada časopisu dbá na dodržiavanie všeobecne uznávaných etických princípov

a akademickej praxe. Vedecká rada časopisu uverejňuje na web stránke etické zásady, zásady pre recenzné konanie a aj pokyny pre autorov, ktorými sa pri rozhodnutiach riadi. V prípade potreby môže vedecká rada časopisu tieto normatívy aktualizovať. Články v sekcii štúdie, rozhľady, materiály a diskusia prechádzajú jazykovou úpravou. Vedecká rada časopisu zabezpečí na stránkach časopisu zverejnenie opráv, reakcií zo strany vedeckej obce, prípadne ospravedlnení, ak dôjde k porušeniu etických princípov publikovania.

3. Úloha redakcie:

Redakcia dodržiava anonymnosť autorov, recenzných posudkov ako aj dôvernosť korešpondencie medzi autorom a redakciou. Redakcia neprijíma komerčné platené príspevky ani reklamné texty s výnimkou upozornenia na nové publikácie z tematických oblastí časopisu SHN, vydávané vydavateľom časopisu. Redakcia dbá na to, aby nedošlo ku konfliktu záujmov medzi autormi, recenzentmi a členmi vedeckej rady časopisu, resp. rozšíreného redakčného kruhu.

4. Proces posudzovania doručených rukopisov:

Doručené texty sú po prvotnom vytriedení šéfredaktorom časopisu pridelené dvom posudzovateľom. Vedecká rada vyberá posudzovateľov. Ak je posudzovateľ vybraný z prostredia mimo vedeckej rady časopisu alebo rozšíreného redakčného kruhu, budú mu spolu s textom zaslané aj zásady publikovania v časopise SHN. Texty sú anonymizované a pridelené dvom, v prípade kolízie názorov trom, posudzovateľom. Autori a recenzenti zostávajú počas celej doby voči sebe anonymní. Redakcia využíva posudkový formulár, v ktorom sa oslovení recenzenti vyjadrujú k nasledovným oblastiam:

1. k obsahu, odbornosti a vedeckej úrovni textu;
2. štýlu a formálnym náležitostiam.

Recenzent môže text odporučiť na publikovanie, navrhnúť modifikáciu, prípadne úplne zamietnuť publikovanie textu. Ak je nutné príspevok modifikovať, prípadne je úplne zamietnuté jeho publikovanie musí posudzovateľ svoje rozhodnutie jasne zdôvodniť. Posudzovatelia sú povinní redakciu upozorniť, ak už bol príspevok publikovaný v inom časopise/monografii, prípadne je časť alebo celý text plagiátom, alebo sú informácie v texte zmanipulované. Týka sa to aj jazykových mutácií textu. Posudzovateľ môže odmietnuť vypracovať posudok na pridelenú štúdiu, o čom musí redakciu obratom informovať. Posudzovateľ sa zaväzuje, že bude pristupovať k posudzovaniu objektívne, vyhne sa invetívam na adresu autora posudzovaného príspevku. V prípade, že jeden z posudzovateľov text odporučí publikovať a druhý posudzovateľ ho zamietne, redakcia zabezpečí tretí, zmierovací posudok, ktorý vypracuje redakciou oslovený odborník. Konečné slovo v prípade sporných textov má šéfredaktor s vedeckou radou časopisu. Všetky príspevky publikované v časopise musia úspešne prejsť recenzným konaním, inak nemôžu byť publikované. Výnimku tvoria texty do rubriek kronika, recenzie a anotácie, kde o publikovaní rozhoduje šéfredaktor bez recenzného konania. V prípade, že chce autor publikovať recenziu na publikáciu svojho kolegu, musí

o tom upovedomiť redakciu hneď pri jej doručení na adresu redakcie. Všetci posudzovatelia sa zaväzujú, že obsah recenzovaných rukopisov budú považovať za tajný, nezneužijú ich a žiadnu ich časť nepoužijú vo vlastných prácach skôr ako budú publikované a to s riadnym uvedením autorstva.

5. Etika autora:

Autor sa zaväzuje, že odovzdáva do redakcie originálny, pôvodný text, dovtedy nepublikovaný, založený na vlastnom archívnom alebo pramennom výskume. Predloženie rovnakého príspevku, ktorý bol už publikovaný inde (vrátane jazykovej mutácie) je považované za neetické. Výnimku tvorí prípad, ak bol príspevok výrazne prepracovaný alebo doplnený. V takom prípade je potrebné túto informáciu uviesť v poznámke, s konkrétnym označením kde bol už pôvodný príspevok publikovaný. Autori si od redakcie nemusia pýtať povolenie na opätovné publikovanie vlastných textov v monografiách potom, ako už boli publikované na stránkach časopisu SHN. Autor nesmie publikovať príspevok v inom časopise potom, ako už bol publikovaný v časopise SHN. Autor sa zaväzuje, že sa pripísaní textu riadi etickými zásadami, ktoré sú predpokladom toho, že žiadna časť textu alebo celý príspevok nie sú plagiátom a že výsledky svojho výskumu nezmanipuloval. Autor sa pri písaní príspevku riadi pokynmi pre autorov, ktoré sú zverejnené na web stránke časopisu SHN v slovenčine a angličtine a tiež v printovej verzii časopisu. Autor je povinný redakcii na vyžiadanie dokladovať, že získal povolenie využívať materiály, na ktoré sa vzťahujú autorské práva.

Publication Ethics of the *Studia Historica Nitriensia* Journal

The *Studia Historica Nitriensia* journal (hereinafter referred to as SHN) is published by the Constantine the Philosopher University. The address of the editorial office is the Department of History of the Philosophical Faculty of the Constantine the Philosopher University in Nitra, Hodžova 1, 949 01 Nitra. The current editor-in-chief is prof. Janka Hečková, CSc. The journal publishes original contributions dealing with history, archaeology, museology. The role of the editorial board is to guarantee the highest quality of the published texts, their originality and prevent breaching the authorship ethics. The rules below follow from the rules of the Committee on Publication Ethics (COPE) <http://publicationethics.org/resources/guidelines>

1. The role of the editor-in-chief

The editor-in-chief makes the primary editing decision, i. e. they do preliminary evaluation of the contributions delivered to the editorial office, their compatibility with the topic of the journal, as well as their suitability for reviewing process. The contributions which do not correspond with the topic of the journal, do not meet the primary criteria for scholarly articles and evidently breach the principles of publication ethics are denied. The editor-in-chief discusses disputable cases

with the members of the scientific board of the journal. They can ask the authors to make necessary changes in the submitted articles, e. g. shortening, rewriting footnotes in accordance with the authorship guide, adopting the figures to the publication and economic conditions of the journal. The editor-in-chief has the final word in editing individual issues of the journal.

2. The role of the editorial board

The editorial board of the SHN journal comprises:

1. the scientific board of the journal
2. wider editorial circle.

Members of the journal's scientific board are renowned experts and authorities in the fields of history, archaeology and museology from Slovakia as well as other countries. The wider editorial circle comprises experts who are preferably requested to review articles. The scientific board of the journal decides on publishing of the contribution in the journal if it passes the reviewing process successfully. Deciding on publishing or not publishing, the scientific board of the journal follows from the reviews elaborated by the reviewers. In their decisions, the scientific board regards generally accepted ethical principles and academic practice. On the website, the scientific board publishes the ethical principles, principles of the reviewing process and instructions for authors which are essential in their decisions. If necessary, the scientific board can update the norms. The articles in the section of studies, perspectives, materials and discussion are subject to language editing. The scientific board provides publishing corrections, reactions from the scientific community, or possible apologies on the pages of the journal, in case of breaching the publication ethics.

3. The role of the editorial board

The editorial board observes the anonymity of authors, reviews and confidentiality of the correspondence between the author and the board. The board does not accept paid commercial contributions or advertisements, with the exception of notes on new publications related to the topics of the SHN journal published by the journal's publisher. The board monitors possible conflicts of interest among authors, reviewers and members of the scientific board of the journal or its wider editorial circle.

4. The process of reviewing the submitted manuscripts

After the submitted manuscripts have been primarily classified by the editor-in-chief, they are assigned to two reviewers. The scientific board decides on the reviewers. If the reviewer is chosen outside the scientific board or the wider editorial circle, the publication principles of the SHN journal shall be sent to them together with the article. The articles are anonymous and assigned to two, in case of coliding reviews three, reviewers. The authors and reviewers remain any-

mous to each other during the whole process. The editorial board uses a review form in which the reviewers comment on the following:

1. the content, expert and scientific level of the text;
2. style and form.

The reviewer can recommend the text for publishing, suggest modifications, or reject publishing. If it is necessary to modify the article or it is rejected, the reviewer must clearly justify their decisions. The reviewers must inform the editorial board if the article has been published in another journal/monograph, or it is wholly or partially copied or the information it contains is manipulated. This also applies to other language editions of the article. The reviewer can refuse to review the assigned study but must inform the editorial board immediately. The reviewer must be unbiased judging the reviewed articles, inoffensive to the author of the reviewed article. If one of the reviewers recommends the article for publication and the other one refuses it, the editorial board provides a third, conciliation review elaborated by an expert. In such case, the editor-in-chief and the scientific board of the journal have the final word. All articles published in the journal must successfully pass the reviewing process, otherwise they cannot be published. Articles published in the Chronicle, Reviews and Annotation sections are exceptions; the editor-in-chief decides on publishing without the reviewing process. If the author wants to publish a review of their colleague's work, they must inform the editorial board as soon as it has been delivered to the address of the editorial board. All reviewers must consider the content of the reviewed manuscripts confidential, they shall not abuse or use any of the articles' parts in their own works before these articles are published, they must declare the name of the author.

5. Author's Ethics

The author is obligated to submit an original unpublished article based on their own archive or resource research. Submitting an article which has been published before (including other language editions) is considered unethical. Considerably rewritten or completed articles are acceptable. The author must state such information in footnotes and specify where the original article was published. The authors do not need to ask the editorial board for permission to further publish their own texts in monographs after they have been published on pages of the SHN journal. The author must not publish the same article in another journal after it has been published in the SHN journal. Writing the text, the author must observe the ethical principles which ensure that no part of the text or the whole text are copied and they must not manipulate the results of their research. Writing the text, the author must observe the instructions for authors published on the SHN journal's webpage in Slovak or English as well as in the printed version of the journal. The author is obligated to prove their authorization to use materials protected by copyright if asked by the editorial board.

POKYNY PRE AUTOROV

Studia Historica Nitriensia je vedecký, recenzovaný časopis, ktorý vychádza 2x ročne. Uverejňuje pôvodné príspevky, výsledky bádateľskej činnosti autorov. Uzávierka je vždy 28. februára a 30. júla. Texty sú anonymne posúdené dvomi nezávislými posudzovateľmi. Autori budú o výsledku recenzného konania a rozhodnutí vedeckej redakčnej rady upovedomení najneskôr do 6 mesiacov od odovzdania príspevku. Autori zároveň súhlasia s uverejnením príspevku v databázach: CEEOL – Central and Eastern European Online Library; CEJSH – The Central European Journal of Social Sciences and Humanities; EBSCOhost; H-Soz-u-Kult – Humanities – Sozial und Kulturgeschichte.

Príspevky je možné zasielať elektronicky prípadne poslať poštou na CD:
elektronicky na adresu: shnnitra@gmail.com
poštou: redakcia Studia Historica Nitriensia, Katedra histórie FF UKF, Hodžova 1, 949 01 Nitra

Každý príspevok musí obsahovať:

- názov v slovenskom a anglickom jazyku
- meno autora
- pracovisko a stručné informácie o autorovi
- abstrakt v cudzom jazyku (angličtina) – min. 5-7 riadkov
- 5-6 kľúčových slov v slovenskom a anglickom jazyku
- vlastný text
- v prípade príspevkov v anglickom alebo nemeckom jazyku musí byť názov príspevku a abstrakt v slovenskom jazyku
- redakcia prijíma príspevky do sekcie štúdie v rozsahu maximálne 40 normostrán. Redakčná rada si vyhradzuje právo na zaradenie príspevku aj do inej sekcie časopisu (rozhľady, materiály, diskusia). Rozsah recenzie by mal byť 3 – 10 normostrán. Príspevky s menším rozsahom budú zaradené medzi anotácie.
- Obrázky (rozlíšenie min. 300×300 dpi, farebné/čiernobiele), tabuľky a grafy sa odovzdávajú v samostatnom súbore, ich vloženie do textu zabezpečí grafik. Obrázky, tabuľky a grafy musia byť očíslované, popísané a ku každému uvedený zdroj. V texte príspevku musí byť uvedená odvolávka na konkrétne obrázky, tabuľky alebo grafy.

- Každý príspevok (bez ohľadu na vedný odbor) musí mať poznámkový aparát pod čiarou a spĺňať nasledujúce požiadavky:

písmo: Times New Roman, 12

zarovnanie na obe strany

poznámkový aparát pod čiarou v nasledujúcej forme:

Odkaz na monografiu:

¹HEČKOVÁ, Janka. Rimania & Germáni na strednom Dunaji. Nitra: FF UKF, 2005, s. 56.

²PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal. Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953. Bratislava: Veda, 1997, 311 s.

Odkaz na zborník ako celok:

⁴WIEDERMANN, Egon (ed.). Studia Historica Nitriensia 15. Nitra: FF UKF, 2010, 424 s.

Odkaz na štúdiu v zborníku alebo v kolektívnej práci:

⁶KIČKOVÁ, Adriana. Nadežda Konstantinovna Krupská (1869-1939).

In RUMAN, Ladislav et al. Desivé dejiny. Nitra: FF UKF, 2002, s. 431-435.

Odkaz na štúdiu publikovanú v periodiku:

⁷PALÁRIK, Miroslav. Osudy pamiatok pochádzajúcich zo židovského majetku za druhej svetovej vojny. In Historický časopis, 2011, roč. 59, č. 3, s. 515-534.

Odkaz na už uvedenú prácu:

⁸HEČKOVÁ, ref. 1, s. 37.

Odkaz na elektronický zdroj:

¹⁰KUCIANOVÁ, Anna. Personálie v elektronickej súběžnej Slovenskej národnej bibliografii. In Bibliografický zborník 2000 – 2001 [Online]. Martin : Slovenská národná knižnica, 2005, s. 136-139. Dostupné na internete: <http://www.snk.sk/nbuu/Zborník_2000_2001.pdf>;

- ak nie je uvedené miesto vydania, rok vydania alebo vydavateľstvo, uvádzame: b. m., b. r., b. v.

- ak je viac miest vydania a len jeden vydavateľ, tak miesta vydania oddelíme bodkočiarkou a medzerou, napr. Bratislava; Martin: Osveta, 1956.

- skratka pre stranu je s.

- údaje ako je ročník časopisu, čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami

- ak sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné okrem strán uviesť aj číslo dokumentu

Odkaz na archívny prameň

- presný názov archívu, názov fondu, ktorý ste študovali, prípadne aj roky, z ktorých agenda fondu pochádza, ďalej č. kartónu, z ktorého je dokument, signatúru dokumentu a slovná charakteristika dokumentu

Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA v BA), fond (ďalej f.) Ministerstvo školstva a národnej osvety (ďalej MŠANO), 1939 – 1945, kartón (ďalej k.) 52, č. j. 785. Nariadenie Ministerstva školstva a národnej osvety pre správy ľudových škôl zo dňa 12. 4. 1941.

Odkaz na dobovú tlač

Slovák, 5.12.1938, s. 3, názov článku.

Poznámka: ak ide o denník, uvádzame dátum výtlačku, ak ide o iné periodikum, uvádza sa rok, ročník, číslo, strana, prípadne názov článku. Ak má článok autora a ide nám o zdôraznenie tohto faktu, tak meno, názov a In.

Odkaz na antický prameň

V poznámke uvádzajte meno autora v najčastejšie používanej forme (CAESAR, TACITUS, SUETONIUS), názov diela v latinčine (aj keď bol originál v inom jazyku, napr. v gréčtine), nasleduje číslo knihy, kapitoly a paragrafu, ak je vyznačený TACITUS. Annales II, 46.

Instructions for the authors of contributions in the *Studia Historica Nitriensia* journal

Studia Historica Nitriensia is a reviewed scientific journal issued semiannually. It publishes original contributions, results of investigation of the authors. The deadlines are 28 February and 30 July. The texts are anonymously reviewed by two independent reviewers. The authors shall be informed of the result of the reviewing process and of the decision of the scientific board within 6 months from the submission of the article. The authors also agree with publishing of their contributions in the following databases: CEEOL – Central and Eastern European Online Library; CEJSH – The Central European Journal of Social Sciences and Humanities; EBSCOhost; H-Soz-u-Kult – Humanities – Sozial und Kulturgeschichte.

Contributions can be sent electronically or by post, on a CD:

electronically to: shnnitra@gmail.com

by post to: *Studia Historica Nitriensia* Editorial Board (redakcia), Department of History of the Philosophical Faculty of CPU (Katedra histórie FF UKF), Hodžova 1, 949 01 Nitra

Each contribution must include:

- title in Slovak and English languages
- author's name
- workplace and brief information about the author
- abstract in a foreign language (English) – min. 5-7 lines
- 5-6 key words in Slovak and English languages
- text itself

If the text is written in English or German, the title of the contribution as well as the abstract must be written in Slovak.

For the section of studies, the editorial board accepts contributions of 40 pages max.

The editorial board reserves the right to publish the contributions in other sections of the journal (perspectives, materials, discussion). Reviews should contain 3-10 standard pages. Shorter contributions shall be classified as annotations.

Figures (resolution of min. 300×300 dpi, colour/black and white), tables and graphs must be submitted in a separate file. They shall be placed in the text by the graphic designer. Figures, tables and graphs must be numbered, with captions and stated source. The text of the contribution must contain the references to specific figures, tables and graphs.

Each contribution (regardless of the field of study) must include footnotes and meet the following standards:

- font: Times New Roman, 12
- justified
- footnotes in the following form:

Referring to a monograph:

¹HEČKOVÁ, Janka. Rimania & Germáni na strednom Dunaji. Nitra: FF UKF, 2005, s. 56.

²PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal. Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953. Bratislava: Veda, 1997, 311 s.

Referring to a whole collection of papers:

⁴WIEDERMANN, Egon (ed.). Studia Historica Nitriensia 15. Nitra: FF UKF, 2010, 424 s.

Referring to a study in a collection or a joint work:

⁶KIČKOVÁ, Adriana. Nadežda Konstantinovna Krupská (1869-1939). In RUMAN, Ladislav et al. Desivé dejiny. Nitra: FF UKF, 2002, s. 431-435.

Referring to a study published in a periodical:

⁷PALÁRIK, Miroslav. Osudy pamiatok pochádzajúcich zo židovského majetku za druhej svetovej vojny. In Historický časopis, 2011, roč. 59, č. 3, s. 515-534.

Referring to a previously mentioned work:

⁸HEČKOVÁ, ref. 1, s. 37.

Referring to an electronic source:

¹⁰KUCIANOVÁ, Anna. Personálie v elektronickej súbežnej Slovenskej národnej bibliografii. In Bibliografický zborník 2000 – 2001 [Online]. Martin : Slovenská

národná knižnica, 2005, s. 136-139. Dostupné na internete: <http://www.snk.sk/nbuu/Zborník_2000_2001.pdf>

If place or year of publication or the name of publisher are not stated, we write: n. a., n. p., n. d., n. p.

- If there are multiple places of publication and only one Publisher, the places are separated with a semicolon and a space, e. g. Bratislava; Martin: Osveta, 1956.
- p is short for page
- Information like volume of a journal, numbers of collections of papers are written in Arabic numerals.
- If the documents in the editions are numbered, it is necessary to write the number of the document, together with the pages

Referring to an archive source

exact name of the archive, name of the studied fund or the years which the agenda of the fund comes from, number of the carton with the document, document's signature and characteristics

The Slovak National Archive in Bratislava (hereinafter referred to as SNA in BA), fund (f) Ministry of Education and National Edification (Ministerstvo školstva a národnej osvety) (MŠANO), 1939 – 1945, carton (c) 52, u. no. 785. Regulation of the Ministry of Education and National Edification for the administrators of public schools from 12 April 1941.

Referring to a contemporary press

Slovák, 5.12.1938, s. 3, article title.

Note: If it is a daily, we state the date of the issue, if it is a different periodical, we state the year, volume, issue, page, title of the article. If the article has its author and we want to emphasize the fact, we also state the name, title and In.

Referring to an antique source

In the note, state the name of the author in the most frequently used form (CAESAR, TACITUS, SUETONIUS), title of the work in Latin (although the original was written in another language, e. g. Greek), number of the book, chapter and paragraph, if marked.

TACITUS. Annales II, 46.

